TRADUCEREA LATINĂ A CRONICII LUI MIRON COSTIN

Ediție și anexe de:

MARIAN CIUCĂ

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

TRADUCEREA LATINĂ
A CRONICII LUI MIRON COSTIN

•

Ediție și anexe de MARIAN CIUCĂ

Coperta I: Prințul Nicolae Mavrocordat cu familia sa, portret de ctitor din Biserica Mănăstirii Stavropoleos din București. În registrul inferior se află, între fiii lui Nicolae, și Constantin Mavrocordat, viitorul Prinț, al cărui portret oficial este reprodus separat. Pe fundal, pagina cu stemele Principatelor însoțite de 'verșuri politicești' din Evanghelia Mavrocordat.

Coperta IV: Reproducerea unei pagini din *Oratio panegyrica,* ms. aflat la Arhivele Naționale din Brașov. Pentru imaginile acestui opuscul autorul îi este îndatorat Directorului Arhivelor, Dr. Bogdan-Florin Popovici.

TRADUCEREA LATINĂ A CRONICII LUI MIRON COSTIN

Ediție și anexe
de MARIAN CIUCĂ

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2021

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Andrei Pippidi
Conf. univ. dr. Vasile Rus

ISBN 978-606-37-1049-0

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Mamei mele,
cu recunoștință

CUPRINS

PREMISĂ

Cercetarea de față a început ca teză doctorală, susținută acum vreo douăzeci și ceva de ani la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine din București. Deși mai multe secțiuni ale tezei au fost publicate în diverse volume, cel mai adesea cu caracter omagial, am amînat publicarea ansamblului, datorită datelor și informațiilor la care am avut acces după susținerea tezei, uneori la mulți ani distanță.

Un stagiu de cercetare la Cracovia (Nov.-Dec. 1997) m-a pus în contact nu doar cu ms. traducerii latine aflate în centrul acestui volum, ci și – aș adăuga, mai ales – cu o cronică inedită, pe care sper să o pot publica într-un viitor nu foarte îndepărtat: *Historia Missionis Moldavicae Societatis Jesu.*

Am fost de două ori acceptat ca bursier Mellon, ceea ce mi-a dat prilejul să lucrez în biblioteci și arhive renumite: mai întîi ca post-doctoral Fellow al Universității din Londra, la Warburg Insitute (Sept.2000-Iul.2001), iar apoi ca membru al Academiei Americane la Roma (Sept.-Dec. 2001). Stagiile ca bursier al Fundației Mellon au fost prefațate de un trimestru de lucru (Mart.-Mai 2000) în biblioteca Institutului de Studii Clasice al Universității din Londra, pentru care îi sînt profund îndatorat prof. G. Waywell. Contactul cu 'Archivum Romanum Societatis Iesu' mi-a dat o perspectivă cu totul nouă asupra cercetării începute și mi-a pus la dispoziție cele mai multe din documentele care duc la înțelegerea mai bună a faptelor narate în HMMSJ.

În sfîrșit, de cîțiva ani, după întoarcerea în țară, încerc să mă familiarizez cu ceea ce s-a scris în chestiunile atinse în acest volum în lungul timp trecut de cînd am intrat pentru prima oară în contact cu

traducerea latină a Cronicii lui Miron Costin. Sînt conștient că mai am multe studii și articole de parcurs, dar, pe de altă parte, a venit, cred, momentul să fac public ce am adunat pînă acum.

Trebuie să spun că volumul acesta nu mai seamănă decît în parte cu teza originală, la care accentul cădea, în mod natural, aproape exclusiv pe latura filologico-lingvistică. După cum știm, însă, cercetarea te poartă adesea în direcții neașteptate, așa încît nu pot decît spera că cei interesați vor găsi date noi referitoare la cultura și politica din Principate în zorii epocii moderne.

Firește că sînt răspunzător pentru orice eroare sau lipsă de un fel sau altul a materialelor sau a argumentelor din paginile care urmează, care sînt, cu bun și rău, ale mele; am primit, pe de altă parte, ajutor, sprijin și îndrumare, pentru care se cuvine să îmi recunosc public datoria, mai întîi față de cei plecați dintre noi: Dan Slușanschi, *Doktorvater*, Lucia Wald și Virgil Cândea. Le mulțumesc, de asemenea, lui Lester Little, Alexandru Mareș, Andrei Pippidi și Vasile Rus, pentru interesul și bunăvoința cu care au sprijinit într-un fel sau altul parcursul meu spre întregirea acestei cercetări și aducerea ei mai aproape de o formă publicabilă. În ce privește procesul de publicare în sine, sînt îndatorat editurii Presa Universitară Clujeană, personal, doamnei Codruța Săcelean, manager, pentru sprijinul și înțelegerea profesională cu care au abordat această întreprindere editorială. *Last but not least*, îmi face deosebită plăcere să îi mulțumesc colegei Loredana Dascăl pentru ajutorul neprețuit dat în obținerea unor fotografii după microfilmul ms. trad. lat. aflat la Arhivele Statului din București.

Dincolo de toate acestea, soția mea merită, cu siguranță, cele mai plecate mulțumiri pentru tot ce mi-a dat, mai presus de orice, bucuria imensă de a-i fi dator vîndut ...

Cuvînt Înainte

Traducerea latină constituie o parte a tradiției textuale indirecte a *Cronicii* lui Miron Costin. Ea este importantă din cel puțin cîteva motive.

Mai întîi, din punct de vedere filologic, traducerea permite stabilirea unei relații stematice mai corecte în ansamblu a manuscriselor ce constituie tradiția directă a textului original și deci realizarea unei ediții cu adevărat critice a acestui text, deoarece preia un martor vechi.

În al doilea rînd, studiul circumstanțelor în care ea a fost făcută ajută la cunoașterea sau reliefarea unor detalii culturale și politice din istoria Principatelor la începutul sec. al xviii-lea, în primul rînd la chestiunea spinoasă a unificării cronicilor românești sub Mavrocordați, ca act preliminar producerii unei istorii a Principatelor ce urma să fie scrisă în latină.

În sfîrșit, prin analizarea particularităților lingvistice ale textului atît din perspectiva idiomului neolatin practicat de T., cît și din felul în care este oglindită limba română în traducerea latină, studiul acestui text aduce multe date noi cu privire la caracteristicile latinei întrebuințate în cancelariile domnești din Principate în epoca menționată; este important, mai ales, felul în care este oglindită interacțiunea dintre cele două coduri: cel savant, neolatin, și limba vernaculară ce îl influențează.

Editarea acestui text (împreună cu *Eseul Istoric, Studiul lingvistic* și *Indicele de forme)* va îmbogăți, ne place să credem, datele despre textele și documentele istorice scrise în latină sau română în toate provinciile istorice românești, texte ce constituie o categorie foarte importantă pentru studiul limbii și al civilizației medievale și

premoderne a românilor. Informațiile obținute prin studierea acestei traduceri, ca și metodele utilizate pentru obținerea acestor date pot fi întrebuințate în analiza unor texte similare ca problematică fie în detaliile de conținut, fie în cele de limbă.

Față de teza doctorală inițială volumul ce apare acum conține numeroase schimbări, de structură și de detaliu. În ce privește structura volumului, nu am reluat secțiunile „Mărcile de autohtonie" și „Relațiile între **L** și mss. românești", pentru care v. *infra,* la *Bibliografie,* sub 'Ciucă 2004' și 'Ciucă 2009'. Primul studiu abordează tema apartenenței etnice a T. și era, în momentul publicării, un element major în schițarea unui răspuns diferit de supozițiile cercetării de pînă atunci la întrebarea asupra autorului traducerii latine. Cum în varianta prezentă aduc în discuție documente (pe care nu le cunoșteam în acel moment) ce duc la identificarea T., cred că studiul poate rămîne în vol. omagial pentru care a fost scris. Cu privire la studiul stematic al mss. rom. și la relația dintre ele și **L**, cred că cercetarea merită extinsă la întreaga tradiție directă a Cronicii lui Costin, ceea ce nu se poate face, însă, acum, așa încît vom aștepta un alt prilej.

În secțiunea *Stilul,* ce a fost refăcută în întregime, am adăugat capitolul „Clauzule metrice", care mi se pare interesant din două motive: mai întîi, că atestă obișnuința cu acte oficiale în latină, fie ele emise de cancelaria unui Stat sau de Biserica Romano-Catolică, și susține, deci, concluzii ale analizei noastre. În al doilea rînd, acest element de stil este mai puțin discutat în literatura critică, mai ales pentru perioada aceasta.

Eseul istoric analizează împrejurările, scopul și motivația pentru care a fost făcută **L**. În varianta pe care o publicăm aici, complet diferită de *Studiul istoric* din teză, *Eseul* reflectă multe din concluziile la care am ajuns studiind mai ales materiale de arhivă, așa cum am arătat în *Premisă.* Am descris, așadar, în amănunt producerea traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin, circumstanțele acestei acțiuni și am

evidențiat persoana aceluia pe care îl credem traducătorul textului românesc. Secțiunea din *Eseul istoric* în care este prezentată efectuarea traducerii latine, autorul ei și circumstanțele acestei operații – chestiune centrală dezbaterii pe care o propunem prin acest volum –, precum și alte detalii prezente în *Eseu* fac, de asemenea, obiectul unor studii aflate deja sub tipar, contribuții la diferite manifestări științifice recente. Am considerat, în ultimă instanță, că este necesar ca volumul de față să cuprindă discutarea tuturor aspectelor cercetării noastre și, în consecință, concluziile la care am ajuns pînă în acest moment. Cea mai mare parte a *Eseului istoric* este dedicată, însă, răspunsului la întrebarea „cu ce scop a fost făcută această traducere?" și va aduce, sper, oarece contribuții la istoria culturală și politică a primei jumătăți a sec. al XVIII-lea în Principate.

Studiul lingvistic tinde să evidențieze particularitățile latinei utilizate de T., idiom care amintește de latina de cancelarie, scrisă și vorbită în epocă, influențată de limbile vernaculare în a căror ambianță este întrebuințat. În general, *Studiul lingvistic* este destul de mult modificat față de teza doctorală în detalii, dacă nu și în concepție și în general, redus ca amploare. Ca principiu, el a fost conceput astfel încît să evidențieze cîteva caracteristici importante ale codului lingvistic utilizat, precum și gradul de acuratețe a traducerii. În legătură cu aceasta, se poate observa, că traducerea nu a fost revizuită; este, cu alte cuvinte, o primă încercare așternută uneori pe hîrtie în grabă, ca sub presiunea unui element exterior, așa cum atestă clar înmulțirea ezitărilor T. în paginile finale ale **L**.

Trebuie adăugat că *Studiul lingvistic* caută să evidențieze mai ales specificul traducerii; nu ne-am propus să facem o prezentare diacronică, spre a arăta cum s-a ajuns la formele utilizate de T., și nici o prezentare exhaustivă a fenomenelor gramaticale pe care le ilustrează **L**, ci doar o descriere schițată a caracteristicilor generale pe

care le ilustrează neo-latina acestui text, descriere pe care o considerăm cu atît mai suficientă, cu cît *Indicele de forme* (despre care v. mai jos) permite o analiză variată și exhaustivă a tuturor chestiunilor gramaticale, stilistice sau de altă natură, pe care le poate ridica aspectul formal al traducerii. Am ținut, pe de altă parte, să încadrăm cutare aspect lingvistic al **L** în interiorul codului neo-latin în uz în aceste regiuni, așa cum apare el îndeobște în comparații cu alte texte (scrisori și rapoarte) emise de misionari apuseni aflați pe teritoriul Principatelor.

Din cîte știu, la momentul încheierii tezei (mijlocul anilor '90) această încercare era prima descriere din literatura de specialitate în limba română a idiomului latin utilizat de ordinele monahale apusene la începutul secolului al XVIII-lea, ceea ce îi conferă un caracter tentativ de care sîntem conștient; analiza lingvistică exhaustivă a mai multor texte de acest fel: așa-numitul „Codex Bandini", scrisorile aceluiași, ca și ale altor misionari, publicate de Veress și Călinescu, pot duce la alcătuirea unei imagini închegate, cu importanță pentru cunoașterea limbii pe care o vor fi utilizat, în structura ei de rezistență, și reprezentanții Școlii Ardelene în scrierile lor latinești, precum și, mai înainte, Cantemir în scrierile sale în latină.

Ediția propriu-zisă a textului latin prezintă o inovație: după modelul edițiilor autorilor clasici am adîncit diviziunea tradițională a cronicii lui Miron Costin (împărțită pînă acum numai în capitole), în paragrafe și versete; am obținut astfel secvențe de text îndeajuns de mici ca să poată fi lematizate electronic; consider, de asemenea, că această dispunere favorizează cercetarea lingvistică a traducerii, ca și a originalului. Această numerotare, ca și întreaga punere în pagină a textului ține seama de particularitățile scrisului costinian: aglomerare de fraze scurte, întrerupte uneori de fraze lungi sau alternanța pasajelelor narative și a citărilor în stil direct.

Indicele de forme, (Index Latinitatis) ce completează Studiul lingvistic oferă lista completă a cuvintelor ce apar în textul traducerii latinești (cu excepția lui *et)* cu toate ocurențele lor, în ordine alfabetică. Datorită caracterului de premieră pe care îl are (avea?) această încercare la noi, am socotit de dorit să încercăm exhaustivitatea; cu ajutorul unui astfel de indice pot fi făcute studii amănunțite de limbă, ca și comparații cu alte texte ori documente de epocă. Fiecare lemă este însoțită de numărul de ocurențe și de indicele de frecvență a cuvîntului.

Acest instrument, rămas, practic, neschimbat de la conceperea lui pentru teză (cu excepția cîtorva corecturi mărunte), a fost produs cu ajutorul unui program conceput de profesorul Richard Goulet, de la Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) la începutul anilor '90 – ai secolului trecut, trebuie să adaug: „LEXIS, Un logiciel d'indexation et de lemmatisation automatiques des textes grecs et latins pour Macintosh", cu care am învățat să lucrez sub îndrumarea generoasă a părintelui Henri Willem, în acea vreme profesor asociat la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București. Îmi face deosebită plăcere să le aduc amîndorura mulțumiri aici, cu atît mai mult cu cît de curînd am primit o copie a programului de la profesorul Goulet însuși. Eventualele greșeli din *Indice* nu țin însă atît de program – pe care îl consider excelent –, cît de nivelul de începător la care mă aflam în momentul în care am început să lucrez cu el la indexarea și lematizarea electronică a textului traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin.

Aplicarea procedeelor moderne la textele editate deja, precum și la edițiile ce urmează să apară de aici înainte, este, fără nici o îndoială, un pas important în studiul latinei vehiculate în zone romînești sau în legătură cu istoria Romānilor; mai mult, același tip de cercetare se poate aplica și la greaca post-bizantină, abundent și major ilustrată la noi. Pe de altă parte, utilizarea metodelor electronice în astfel de

analize, crearea unor concordanțe pentru textele citate, ca și pentru altele, ar contribui nu puțin la cunoașterea scrierilor pe care le-am menționat și a ideilor vehiculate prin ele, atît la noi, cît și în restul lumii savante interesate de astfel de lucruri. Nu în ultimul rînd, menționez că *Indicele de forme (Index Latinitatis)* poate fi îmbogățit și extins prin adăugarea altor texte latine, astfel încît să aducă o contribuție majoră la un dicționar al latinei medievale și moderne de la noi.

În sfîrșit, *Bibliografia* reflectă mutarea centrului de greutate de la studiul limbii la acela al importanței istorice a textului. Față de bibliografia inițială se poate observa, deci, o reducere drastică a numărului de citări de scrieri filologice – rămase, de altfel, la nivelul anilor ’90 –, în timp ce literatura istorică de specialitate a crescut considerabil.

Desigur că mi-au rămas necunoscute multe studii și că unele ipoteze pot fi considerate prea speculative; sper, cu toate acestea, că volumul nu va fi găsit cu totul inutil de cei interesați în chestiunile discutate aici. În ce mă privește, a fost o aventură cu totul neașteptată ca, plecînd de la (ceea ce credeam că va fi) o ediție relativ ușoară a unui text în latină modernă ‘fără mari probleme’ să ajung la detaliile și ipotezele din *Eseul Istoric* – cele mai multe, prezentate succint!

ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE ESENȚIALĂ

ABREVIERI

AlM = Alexandru Mavrocordat (‘Exaporitul’)

AARMSI = Analele Academiei Română, Memoriile Secțiunii Istorice

AARMSL = Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare

ARSI = Archivum Romanum Societatis Iesu (Arhivele Generale al Ordinului Iezuit)

Catalogus = „Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis”, vol. I scripsit dr. Ioseph Korzeniowski, Cracoviae 1887-93; vol. II scripsit dr. Stanislaus Kutrzeba, Cracoviae 1908-13.

Bartal = A. Bartal, „Glossarium Mediæ et infimæ Latinitatis Regni Hungariæ”, 2 vol., Lipsiæ 1901.

CB = „Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus, de la 1646, urmat de text și însoțit de acte și documente”. București, Carol Göbl, 1895.

CM = Constantin Mavrocordat

Du Cange = Charles du Fresne, sieur du Cange, „Glossarium Mediæ et infimæ Latinitatis”, unveränderter Nachdruck der Ausgabe von 1883-7, Graz 1954.

Forcellini = „Totius Latinitatis lexicon, consilio et cura Jacobi Facciolati opera et studio Aegidii Forcellini lucubratum” 1965 (1864-1926) sqq. Gregoriana edente Patavii.

Georges, 1913 = K.E. Georges „Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch”. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1913, 2 vol.

GC, 1907 = C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, extras din ARMSI s.II, t.XXX, București 1907

GCM = G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII* (extras din „Diplomatarium italicum” I, 1925)

GI = C. Giurescu, 1915, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian,* în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, I, București, Socec & Co, pp. 165-214

GNC = —, 1908, „Noui contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene”, București 1908

Hurm = „Documente privitoare la istoria Românilor”, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, București 1879 sqq.

JF = Johann Filstich

LMILP = Lexicon Mediæ et infimæ Latinitatis Polonorum Wrocław etc. 1953 sqq.

Lewis-Short, 1958 = Charlton T. Lewis and Charles Short, „A Latin Dictionary”, Oxford, at the Clarendon Press, 1933 (1879)

MAK = Markos Antonios Katsaitis

Niermeyer = J. F. Niermeyer, „Mediae Latinitatis Lexicon Minus” Leiden, Brill, 1954-1976

NM = Nicolae Mavrocordat

RESEE = Revue des Études Sud-Est Européenes

RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen

RIAF = Revista pentru istorie, archeologie și filologie

RIR = Revista Istorică Română

RMCI = I. Crăciun, A. Ilieș (ed.), Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV-XVIII. Privind istoria României. București, Editura Academiei R.P.R., 1963

Saec., 1977 = „Markos Antonios Katsaitis, Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742”, trad. și note de Elena Moisiuc și D. Limona în „Saeculum” Iași, Junimea, 1977, pp. 46-110

SB = Andrei Veress, „Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644-1650)” București Cultura Națională, 1926 (extras din ARMSI, s.III, T.VI, m.13)

Symposion, 1974 = Symposion. L'Époque Phanariote, 1970". Thessaloniki, Institute for Balkan Studies

T. = traducătorul (aut. trad. lat. a *Cronicii* lui Miron Costin)

Tentamen = „Tentamen Historiae Vallachicae", studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, trad. de Radu Constantinescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.

TLL = „Thesaurus Linguæ Latinæ", Lipsiæ 1900 sqq.

SURSE PRIMARE

Dimitrie Cantemir, „Incrementorum et decremenorum aulae othmanicae... libri tres" (ed. D. Slușanschi). Timișoara Amarcord, 2002.

Epistolario = „Jean Le Clerc, Epistolario, vol. iv, 1719-1732, e Indici generali". A cura di Maria Grazia e Mario Sina, Firenze, Leo S. Olschki editore, MCMXCVII.

HMMSJ = *Historia Missionis Moldavicae Societatis Jesu,* ms. 1923 din Arhiva S. J. din Cracovia.

Limona, 2016 = «D. Limona, „Negustorii ‚greci' și arhivele lor comerciale." Ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl», Iași, Ed. Universității, 2016.

Nilles, 1885 = „Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani" a Nicolao Nilles S. J., 2 voll., Oeniponte, typ. et sumpt. Feliciani Rauch.

Radu Popescu, 1963: „Istoriile Domnilor Țării Romînești" ed. C. Grecescu. București, Ed. Academiei RPR.

Preaslavita Viță = Ms. rom. BAR 353.

Saec. 1977, Moisiuc-Limona, 1977: „Markos Antonios Katsaitis, «Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742»", trad. și note de Elena Moisiuc și D. Limona în „Saeculum" Iași, Junimea, 1977, pp. 46-110.

SURSE SECUNDARE

Armbruster 1975a = A. Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742-1743), p.* i în RESEE 13-1975, 1, pp. 51-75.

—, 1975b = *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742-1743), p.* a ii-a, în RESEE 13-1975, 2, pp. 209-29.

—, 1980 = „Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Români în cronica săsească”, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.

Blaise, 1955 = A. Blaise, „Manuel du latin chrétien”. Turnhout, Brepols, 1955.

Bogrea, 1922 = V. Bogrea, *Pasagii obscure din Miron Costin Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj* I, pp. 310-7.

Brâncoveanu, 1989 = „Constantin Brâncoveanu”, red. coord. p. Cernovodeanu și Fl. Constantiniu, București, Ed. Academiei RSR.

Buzescu, 1943 = Al. Buzescu „Domnia în țările române pînă la 1866”, București, Cartea Românească.

Camariano, 1970 = N. Camariano, „Alexandre Mavrocordato, le grand drogman”. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies.

Cazacu, 1943 = B. Cazacu *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* în „Cercetări Literare” 5, 1943, pp. 41-64.

Cândea, 1970 = V. Cândea, *Les intelectuels du Sud-Est européen au XVIe siécle (I)* în RESEE 8, nr.2, pp. 181-230 și (II) *ibid.*, 8, nr.4, pp. 623-67.

—, 1979 = „Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc”. Cluj, Ed. Dacia.

Cioculescu, 1944 = Șt. Cioculescu, recenzie la ed. Panaitescu 1944 în „Ecoul” 19 aug. 44 p. 2 și 29 aug. 44 p. 2.

Ciucă, 1989 = M. Ciucă, *Observaţii asupra traducerii latine a letopiseţului lui Miron Costin,* în „Limba Română”, 38, 6, pp. 513-8.

—, 2004 = *Despre traducătorul versiunii latine a Cronicii lui Miron Costin* în „In Memoriam Iancu Fischer”. București, Humanitas, 2004, pp. 103-23.

—, 2009 = *Traducerea latină a cronicii lui Miron Costin și relațiile ei cu manuscrisele românești. Studiu stematic,* în „Ianua. Lumea greco-romană în studii și articole”, București, Editura Universității, pp. 148-72.

—, 2012 = *Stilul traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin,* în „Ingenium et Ars. Talent și Meșteșug. Studia in honorem Marianae Băluță-Skultéty”, Editura Universității din București, pp. 93-109.

Clogg, 1981 = R. Clogg, ed., *The Greek Mercantile Bourgeoisie: ‘Progressive’ or ‘Reactionary’?* în „Balkan Society in the Age of Greek Independence”, London, The Macmillan Press Ltd.

Comnen-Ipsilanti, 1914 = Ath. Comnen-Ipsilanti, în Hurm xiii 1 și 2, București, Carol Göbl, 1914.

Constant, 1938 = G. Constant, *În jurul versiunii latine a Letopisețului lui Miron Costin* în „Revista Fundațiilor Regale” 7, iulie, pp. 195-206.

Cristea, 1981 = Th. Cristea, „Stratégies de la traduction”, București, Editura Universității.

Cziráki, 2016 = Zsuzsanna Cziráki, *Language Students and Interpreters at the Mid-seventeenth-century Habsburg Embassy in Constantinople* în „Theatrum historiae” 19, pp. 27-44.

Dapontes, 1880, 1881 = „Éphémérides Daces ou chronique de la querre de quatre ans (1736-1739)” par Constantin Dapontès publiée, traduite et annotée par Émile Legrand, Paris, E. Leroux, t. i: texte grec, t.ii: traduction.

Dimaras, 1966 = Th. Dimaras, *Alexandre Mavrocordato, Machiavel et La Rochefoucauld. Notes de Lecture,* în „The Gleamer” (Ο Ερανιστης), 4, 1966, pp. 1-5.

Duțu, 1968 = Al. Duțu „Coordonate ale culturii românești în sec. al XVIII-lea”. București, Editura pentru Literatură.

Erbiceanu, 1888 = C. Erbiceanu „Cronicari Greci". București, Tipografia Cărților Bisericești.

Ernout-Thomas, 1953 = A. Ernout-Fr. Thomas „Syntaxe latine", Paris, Klincksieck, 2e édition.

Frollo, 1914 = H. Frollo, recenzie la **b** în „Convorbiri Literare" 48, pp. 84-5.

Gorovei, 1988 = Ștefan S. Gorovei, *Spre unificarea istoriografiei naţionale: „Cronica paralelă" (Iași, 1733),* în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»", XXV, 2, p. 139–185.

Grecianu, 1903 = *Contele Nicolae Rossetti,* în RIAF, pp. 213-45.

Ilieș, 1989 = A. Ilieș, *Constantin Brâncoveanu și cronistica epocii sale* în „Constantin Brâncoveanu", red. coord. p. Cernovodeanu și Fl. Constantiniu, București, Ed. Academiei RSR, pp. 202-18.

Iordănescu, 1933 = A. Iordănescu, *Observații critice asupra cronicii lui Miron Costin* RIR 3, 1933, pp. 259-65.

Iorga, 1898-9 = N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la Istoria Românilor,* în AARMSI, s.2, t.21, 1898-9, pp. 1-107.

—, 1899, = *Cronicele muntene. Întîiul memoriu: cronicele din sec. al XVII-lea,* extras din AARMSI, s. 2, t.21, București, C. Göbl, pp. 1-160.

—, 1909 = *Știri despre veacul al xviii-lea în țările noastre. I: 1700-1750,* Buc., 1909, (AARMSI s.ii, t.xxxii), pp. 1-39.

—, 1910 = *Francisc Rakoczy al II-lea, învietorul conștiinței naționale ungureşti și Românii,* extras din AARMSI, s. II, t. xxxiii, București, Carol Göbl, 1910, pp. 2-33.

—, 1924 = *La Pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVII-e et XVIII-e siècle,* în RHSEE 1, 1924, 1-3.

—, 1925 = „Scrisori de boieri, scrisori de Domni", ed. a 2-a, Vălenii-de-Munte, Datina Românească.

—, 1926 = „Istoria literaturii româneşti, II: De la 1688 la 1780". București, Pavel Suru, ed. a 2-a revăzută și larg întregită.

—, 1932 = *'Coconul' lui Radu Mihnea și capuchehaiaua Curt Celebì - cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul* în Revista Istorică, 4-6 april-iunie, pp. 97-102.

—, 1933 = *Panaiot Nikusios și Românii* în Revista Istorică, xix, 1-3, ian. mart., pp. 12-3.

—, 1942 = recenzie la „Jean Józa-Józa, *Piariștii și Românii până la 1918,* Aiud, 1940" în Revista Istorică xxviii.

—, 2002 = „Istoria Românilor, vol. vii, «Reformatorii»". București, Ed. Enciclopedică.

Janos, 2005-6 = D. Janos, *Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: the Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the seventeenth Century* în „Archivum Ottomanicum" 23, pp. 177-96.

Kalmâr, 1993 = J. Kalmâr, *La bibliothèque du prince Eugène de Savoie,* în „Dix-huitième Siècle", n°25, (L'Europe des Lumières), pp. 199-206.

Kitromilides, 2013 = P.M. Kitromilides, „Enlightenment and Revolution. The Making of Modern Greece", Cambridge, Mass. & London, England, Harvard University.

Lecca, 1899 = O.-G. Lecca, „Familiile Boierești Române. Istoric și genealogie", București.

Legrand, 1886 = É. Legrand, „Généalogie des Maurocordatos". Paris, E. Leroux, 1re éd.

„L'Histoire et ses méthodes", 1961 Paris, Gallimard (Encyclopédie de la Pléiade).

„Le Langage", 1968, Paris, Gallimard (Encyclopédie de la Pléiade).

Livanios, 2000 = *Pride, Prudence and Fear of God: The Loyalties of Alexander and Nicholas Mavrocordatos (1668 - 1730),* în: „Dialogos: Hellenic Studies Review", 2000, pp. 1-22.

Löfstedt, 1936 = E. Löfstedt, „Vermischte Studien zur lateinische Sprachkunde und Syntax". Lund, C. W. K. Gleerup.

—, 1959 = „Late Latin", Oslo, Aschehoug; Cambridge, Harvard University Press, 1959.

Maguire, 1997 = H. Maguire, ed., „Byzantine Court Culture from 829 to 1024", Dumbarton Oaks, Harvard University Press.

Manoliu-Manea, 1975 = M. Manoliu-Manea, „Gramatica comparată a limbilor romanice”. București, Ed. Didactică și Pedagogică.

Mihail, 1988 = Z. Mihail, *Probleme ale editării paralele a textelor vechi. Exemplul operei spătarului Milescu* în „Academia Română. Memoriile Secției de Filologie Literatură și Arte seria IV, tomul X, 1988”, Editura Academiei Române, București 1990, pp. 29-35.

Mihordea, 1934 = V. Mihordea, *Contribuție la istoria catolicismului în Moldova în secolul al XVIII-lea. Protecția franceză pentru călugării franciscani,* Vălenii de Munte.

Onu, 1973 = L. Onu „Critica textuală și editarea literaturii române vechi” București, Minerva.

Panaite, 1999-2000 = V. Panaite, *Power Relationships in the Ottoman Empire. Sultans and the Tribute Paying Princes of Wallachia and Moldavia (16th-18th centuries),* în RESSE 37-38, 1-4, pp. 47-78.

—, 2013 = *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Edited by Gábor Kármán and Lovro Kunčević, Brill, Leiden-Boston, 2013 (vol. 53 din „The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy”. Edited by Suraiya Faroqhi, Halil İnalcık and Boğaç Ergene), pp. 9-42.

Panaitescu, 1925 = p. P. Panaitescu, „Influența Polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin”. București, Cultura Națională, 1925.

Papacostea, 1971 = Ș. Papacostea „Oltenia sub stăpînirea austriacă (1719-1739)”, București, Ed. Academiei RSR.

Petre, 1944, = I. Șt. Petre, „Axinte Uricariul. Studiu și text”. București, Casa Școalelor.

Philliou, 2004 = Christine M. Philliou, „Worlds, Old and New: Phanariot Networks and the Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century. A Dissertation...”, la adresa http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/

SEYAHATNAMELER/Christine%20m.%20Philliou,%20worlds,%20old%20and%20new,%20phanariot%20networks%20and%20the%20remarking%20of%20ottoman%20governance%20in%20the%20first%20half%20of%20the%20nineteenth%20century.pdf accesată iunie 2019.

Pippidi, 1972 = A. Pippidi, *Quelques Drogmans de Constantinople,* RESEE X, 2, pp. 227-55.

—, 1975 = *Phanar, Phanariotes, Phanariotisme,* RESEE, XIII, 2, pp. 231-9

Plumidis, 1972 = G. Plumidis, *Gli scolari «oltramarini» a Padova nei secoli xvi e xvii,* RESEE, X, 2, pp. 257-70.

Russo, 1910 = D. Russo, „Studii și critice". București, Carol Göbl.

—, 1915 *„Cronica Ghiculeștilor. Un nou letopiseț al Moldovei (1695-1754)".* Extras din Buletinul Comisiei Istorice a României, vol. 2, București, Socec & Co, 1915, pp. 3-85.

—, 1939 = *Critica textelor și tehnica edițiilor* în „Studii istorice greco-române", opere postume, tomul II. București, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», 1939, pp. 543-637.

Stourdza, 1913 = Al. Stourdza, „L'Europe orientale et le rôle des Mavrocordats". Paris, 1913.

Ștrempel, 1993 = „Axinte Uricariul, Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei". Ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, Minerva, 1993.

Tappe, 1954 = E. D. Tappe, *The Greek College at Oxford, 1699-1705,* în 'Oxoniensia', XIX, 1954, pp. 92-112.

Theodorescu, 1894 = G.D. Theodorescu, *Origina Mavrocordaților,* în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași", mai-iunie, 5-6, pp. 294-300.

Väänänen, 1967 = V. Väänänen, „Introduction au latin vulgaire", Paris Klinksieck, ed.a 2-a.

—, 1987 = „Le Journal-Épître d'Égérie *(Itinerarium Egeriae).* Étude linguistique." Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 1987.

Veress, 1930-1 = A. Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul*, publicat în ARMSL, s. 3, t. 5, 1930-1931, pp. 83-110.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

I. Traducerile Cronicii lui Miron Costin

Importanța tradiției indirecte pentru cronicile românești a fost subliniată, printre alții, de Demostene Russo printr-o observație generală, care privește preluările din textele citate în istoriile scrise în greacă de istorici greci de la noi[1]:

> „Pentru restituirea textului bune servicii pot aduce și traducerile... În *Istoriile* lui Fotino și Filipide sunt o mulțime de pasagii traduse de pe letopisețele țării, în *Istoria* editată de frații Tunusli avem întreaga operă a lui Mihai Cantacuzino în limba greacă; acestea consultîndu-se ar putea aduce foloase edițiunilor critice respective." (*Studii istorice greco-române.* Opere postume, tomul II, București, 1939, p. 592)

Cronica lui Miron Costin a fost tradusă de mai multe ori în limbi străine, în decursul secolului al XVIII-lea, în țările române sau în străinătate, ceea ce dovedește îndeajuns interesul pe care îl prezintă ca text istoric și memorialistic: astăzi sînt cunoscute traduceri în limba latină, în greaca nouă, în franceză, în germană, producerea fiecăreia avînd oarece legătură cu situația discutată în analiza noastră.

II. Importanța Traducerii latine

1. Istoricul problemei

De la apariția ediției princeps, traducerea latinească (**L**) a fost prezentată în mai multe rînduri în diverse lucrări care i-au consacrat

---

[1] Russo, 1939, vol. ii, p. 592.

o atenție exclusivă sau care analizau diferite aspecte ale operei lui Miron Costin.

În continuare prezentăm cîteva opinii exprimate după apariția ediției *princeps,* referitoare la importanța acestei traduceri și la autorul ei.

1) V. Bogrea, *Pasagii obscure din Miron Costin*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-2, Cluj, Institutul de arte grafice «Ardealul», pp. 310-7:

> „Atîtea locuri obscure din textul român se lămuresc prin comparația cu versiunea latină. Și nu încape îndoială că o ediție a lui Costin emendată pe baza colațiunii atente cu acest prețios document, ca și cu versiunea grecească a lui Amiras, – despre care Legrand, *Poèmes historique en grec vulgaire*, p.X, presupunea că «diffère très probablement de l'original roumain» ..., – este o necesitate reală a istoriei noastre literare.” (p. 314-5)

2) A. Iordănescu, *Observațiuni critice asupra cronicii lui Miron Costin*, în Revista Istorică Română, III/1933, 1, pp. 259-65:

> „Unul din dezideratele istoriografiei românești contemporane este desigur publicarea unei ediții critice sa operelor lui Miron Costin. Acea publicată de V.A. Ureche are destul lipsuri, între care cel mai grav e acela de a nu da totdeauna în aparat lectura tuturor celorlalte manuscrise, atunci cînd ele diferă de lectura admisă în text. Și în afară de aceasta, nu s-a luat la baza ediției manuscrisul reprezentînd cea mai bună tradiție. Pentru înlăturarea acestor lacune poate servi ediția versiunii latine a cronicii lui Miron Costin, care, precum se știe, a fost publicată de d. Eugeniu Barwiński, după un manuscris al muzeului Czartoryski din Cracovia.” (p. 259)

Iordănescu nuanțează datarea lui **b**:

> „... el a fost scris către sfîrșitul sec. al XVII-lea sau în primii ani ai celui de al XVIII-lea” *(ibid.)*

și conchide:

> „... traducerea latină a cronicii lui Miron Costin, făcută către sfîrșitul sec. al XVII-lea sau în primi ani ai sec. al XVIII-lea, nu se deosebește deloc ca fond de arhetip. Importanța ei stă în faptul de a constitui un ghid pentru viitorul editor critic al *Cronicii* lui Miron Costin, căruia îi va indica manuscrisul ce va trebui să-l ia ca bază (în specie ms. G) (169 al Academiei Române) și îi va ajuta să clarifice pasajiile obscure." (p. 265)

3) George Constant, *În jurul versiunii latine a letopisețului lui Miron Costin*, în „Revista Fundațiilor Regale", anul V, nr.7, iulie 1938, 195-206

> „*Chronicon* prezinta avantajul de a fi mai clar, atît din punctul de vedere al înțelesului frazei cît și în privința valorii semantice a cuvintelor și expresiunilor. Limba latină medievală, în care e tradus *Letopisețul*, era o limbă formată, care nu putea îngădui traducătorului, oricare ar fi fost el, nici invențiuni de derivate și nici utilizarea de termeni improprii în frază. Se vede chiar, la traducător, o preocupare deosebită pentru redarea cît mai exactă a sensului adevărat al frazei." (p. 196)

III. Paternitatea traducerii latine. Opinii

*1. Autorul **L**. Ipoteze*

a) E. Barwiński

Primul editor discută problema traducătorului; după ce elimină ipoteza unui traducător polon, din două motive:

> i. „... nu este probabil ca vreun Polon să fi știut pe atunci româna atît de bine, încît să redea așa de corect numele proprii, inclusiv toponimele fără a greși vreodată" (p. XX);

> ii. „... un traducător Polon nu ar fi păstrat erori atît de grave privitoare la istoria Poloniei” *(ibid)*[1],

el propune acceptarea unui traducător Moldovean, ipoteză pentru care aduce ca argumente existența unor mărci de autohtonie (pp. XX-XXI). Cum acest traducător știa polona și româna la fel de bine și, pe de altă parte, după ductul literelor, traducerea era de sfîrșitul secolului al XVII-lea – deși autorul ei învățase să scrie la începutul secolului! –, editorul consideră obligatorie propunerea numelui lui Miron Costin însuși ca traducător în latină al propriei sale cronici, „cu atît mai mult cu cît nu exista altcineva mai învățat decît Miron Costin, care să poată face această traducere”. (p. XXI) Un detaliu suplimentar întărește convingerea că autorul traducerii este chiar autorul originalului: numele istoricului Toppeltin de Mediaș apare în **L** ca Tolpentin; or, în manuscrisul chirograf al operei sale în polonă *Chronika ziem mołdawskisch*, apare aceeași grafie. (p. XXII)

b) V. Bogrea, *Pasagii obscure din Miron Costin*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921-2, Cluj, Institutul de arte grafice «Ardealul», pp. 310-7:

> ... traducătorul – care, după toată probabilitatea, era însuși Miron Costin (v. Barwiński *o.c.* p.XXI)... (p. 317)

c) P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, Cultura Națională, București 1925 (ARMSI, s.III, t.IV, mem.4) infirmă ipoteza că Miron Costin ar fi autorul traducerii latinești, cum presupunea E. Barwiński și argumentează cu citarea unor mărci temporale existente în unele manuscrise ale cronicii:

---

[1] *... hoc loco statuendum putamus neminem Polonum duabus ex causis eam conficere potuisse: primum quod non veri simile est quemquam Polonum tum lingua Daco-Romana ita locutum esse, ut nominum et locorum sonum adeo accurate reddere posset neque unquam erraret, deinde quod multis locis, ubi mentio fit rerum Polonicarum, gravia errata ad historiam Poloniae spectantia inveniuntur, quae auctor Polonus, si versionem fecisset, nullo modo fuerit relicturus.*

„Vorbind de Constantin Cantemir serdarul, spune: *Kantimirus ille in tantum assurexerat, ut fuisset princeps Moldaviae;* vorbind de Iacob Sobieski: *pater Sobiescii Ioannis qui erat rex Poloniae*.

Acestea nu sunt cumva adausuri ale traducătorului ci corespund pasajelor din locurile respective ale versiunii românești: «acest Cantemir au ajuns de au fost și domn aice în țară», «tatăl lui Sobieschi ce au fost acum crai». În versiunea românească e vorba însă de interpolații cari nu se regăsesc în toate manuscrisele”. (p. 104)

Concluzia este că

„... traducerea latină a fost făcută nu după versiunea originală a autorului ci după un manuscris posterior dintre acelea cari circulau în Moldova și cuprindeau anume mici adausuri și suprimări ale copiștilor. În aceste condițiuni, chiar dacă n-am lua ad litteram știrea despre domnia lui Sobieski pusă la trecut (Sobieski moare la 1696), e totuși puțin probabil ca Miron Costin să fie autorul traducerii...
Textul latin al manuscrisului este scris fără îndoială de mîna traducătorului, căci se văd adesea corectări prin cari cel ce scrie caută să se apropie mai mult de înțelesul dat de cronică.
Aceste corectări sunt scrise de aceeași mînă ca și textul și adesea imediat în șir și un adaus mai tîrziu marginal sau deasupra[1]. *Moysi principi habenti infensos sibi... propter quos (debuit) cogitabit abscendere* (p. 85); *Potocius... (debelluit) agrestus est...* (p. 106) *nihil (ita) magis deturpat principem quam...* (p. 75) *Mathei... significavit etiam (residentibus) patronibus suis quos habebat in Imperio...* (p. 111). La sfîrșitul manuscrisului se află cîteva cuvinte șterse cu o linie groasă de cerneală, așa că nu se poate ceti. Ele aduceau poate vreo lumină asupra originei manuscrisului.” (p. 105)

d) A. Iordănescu, *Observațiuni critice asupra cronicii lui Miron Costin*, în RIR, III/1933, 1, pp. 259-65 neagă paternitatea propusă de Panaitescu, deși crede că autorul trad. lat. va fi fost tot un Moldovean:

„... nu Miron Costin este traducătorul...” (*ibid.,* p. 260)

---

[1] Aici n.5: „manuscrisul 1393 al Muzeului Czartoryski, Cracovia (cuvintele în paranteză sunt șterse în textul manuscrisului).”

> „Argumentația d-lui Barwiński (cu marca autohtoniei, n.n.) este convingătoare: un moldovean este desigur traducătorul.” (p. 260)
> „D. p. Panaitescu, pornind de la premisa că «acest traducător era un moldovean cu cultură apuseană și cu legături personale în Polonia» închină a crede că e Nicolae Costin... Noi nu suntem dispuși a împărtăși această identificare, tocmai din cauza celor mai sus văzute: traducerea în limba latină urmează *foarte de aproape* textul moldovenesc și putem spune chiar că este servilă. De aceea e greu de admis ca un om de cultura lui Nicolae Costin, care a amplificat opera tatălui său, să nu fi cunoscut, de exemplu, pe Toppeltin, așa încît să traducă versiunea moldovenească dată de tatăl său în cronică, sau să nu încerce a completa datele lăsate în alb.” (p. 261)
>
> „Pentru aceste motive, credem că traducătorul va fi fost un moldovean – anonim pentru noi – posedînd cultură apuseană, dar care s-a mulțumit să traducă întocmai textul moldovenesc.” (pp. 261-2)

Analiza și prezentarea mss. celor mai apropiate este făcută după ediția lui Urechia, a cărui opinie privind vechimea lui 103 este citată. Iordănescu trage apoi concluzia că și 169 este „unul dintre cele mai vechi”, după care schițează o critică internă a ms:

> „Faptul că spune «ce au fost» arată că în momentul scrierii, Dubău nu mai era logofăt și aceasta se întîmplă odată cu venirea la tron a lui Antioh Cantemir în 1696. Deci e scris după această dată.”[1] (p. 262)

e) George Constant, *În jurul versiunii latine a letopisețului lui Miron Costin*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul V, nr.7, iulie 1938, 195-206

> „... greșala lui Eug. Barwiński, că traducerea latină a fost făcută de Miron Costin însuși.” (p. 195)

---

[1] În ce ne privește, ni se pare curios – în afară de lipsa de precizie: la cît timp după? – faptul că în legătură cu Dubău este citat studiul lui C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, în Bul.Com.Ist. I, 1914, pp. 181-9, unde ms. 169 este datat altfel!

și continuă (după prezentarea teoriei lui G. Pascu: varianta latină este original, cea românească – traducere):

> „D. Pascu dă ca *sigură* pentru arhetip *forma rezultată din traducerea frazei latinești*, inclusiv acel *nostri exercitus*, care îi servise lui Barwiński ca argument împotriva afirmațiunii că traducătorul ar fi polonez.
> Totuși, chiar dacă d. Pascu are, parțial, dreptate, acel *nostri exercitus* – «armatele noastre», *nu putea să fie nici în arhetip*.
> Letopisețul e scris de Miron Costin, *moldovean*, și în texte e vorba de Mihai vodă, *domn muntean*. Moldova și Țara Românească, departe de a se considera surori, se priveau cu dușmănie. Însuși Mihai vodă duce război contra Moldovei... Mai degrabă se poate admite că «*nostri exercitus*», cum de altfel multe alte expresiuni românești parafrazate în versiunea latină se datoresc, (p. 199) fie *fanteziei traducătorului*, fie *necesităților de adaptare impuse de spiritul limbei în care traducea"* (s.a.). (p. 198)

(comentînd diferența între ediții, ca număr de capitole, 22 sau 20, ca și prezența sau absența unor titluri pentru capitole):

> „Nu este exclus ca Miron Costin însuși să-și fi distribuit astfel opera și tot el să fi dat titluri capitolelor. În cazul acesta *versiunea latină ar reproduce o copie făcută după arhetip de un copist care a vrut să se dispenseze de plusul de muncă la care l-ar fi obligat transcrierea titulaturilor*. (p. 202)
> Din capul locului, trebuie să admitem că traducătorul nu a fost român. Motivele sunt foarte simple.
> În primul rînd, nu putea să facă traducerea decît un om cu multă cultură. Or, în cazul cînd acesta ar fi fost român, nu s-ar fi putut opri să nu îndrepte sau să completeze datele, pe care autorul copiei nu s-a obosit să le descifreze și să le transcrie.
> În al doilea, unui român – oricît de cult ar fi fost el – nu i-ar fi fost ușor să transcrie cu atîta perseverență numele proprii din Letopisețul lui Miron Costin, adaptîndu-le foneticilor limbilor cunoscute...
> Așa dar, identificarea traducătorului este o problemă din acelea cărora numai întîmplarea le dă soluția definitivă. Se poate totuși admite că un nobil polonez, doritor să cunoască Istoria Moldovei, și-a pus secretarul să traducă Letopisețul lui Miron Costin. În ceea ce privește argumentul lui Barwinski că acel *nostri exercitus* pledează

> contra unei astfel de afirmațiuni, el poate fi ușor răsturnat. Am dovedit la locul său că *nostri exercitus* este o greșală în traducerea latinească, întrucît în text e vorba de armatele unui domn muntean. Greșala aceasta nu o putea face un moldovean, ci doar un străin care a tradus *Letopisețul* fără o prealabilă lectură atentă a lui.
> În concluzie, istoria literară nu poate încă accepta ca definitivă una din părerile care se emit izolat asupra problemei pe care o ridică traducerea latinească a *Letopisețului* lui Miron Costin. Un adevăr nu se stabilește pe bază de argumente, oricîtă aparență logică ar avea ele, ci pe bază de date și fapte a căror autencititate trebuie, la rîndu-le, dovedită. Altminteri, riscă să ridice controversa la rangul de «cîștig definitiv» – greșeală în care cade d. Pascu. Problema discutată mai sus nu oferă nici o dată sigură, iar aparența de certitudine pe care o au unele, se datorește sofisticei, pe care diferiți cercetători o folosesc copios.
> Știința exclude însă sofisticăria omului de știință.” (pp. 205-6)

f) În introducerea la ediția din 1944, P.P. Panaitescu prezintă în detaliu (pp. LIX-LXVI) traducerea latinească. În chestiunea paternității sînt reluate argumentele din *Influența...*:

> „Istoricul polon E. Barwiński a publicat o traducere latină a cronicii lui Miron Costin după un manuscris aflător în biblioteca Czartoryski din Cracovia... În introducerea sa Barwinski a dovedit că manuscrisul, al cărui titlu și început lipsesc, este după scris de la sfîrșitul secolului al XVII-lea *sau de la începutul celui următor* (s. n.)[1] și că traducătorul era moldovean. Ca dovadă pentru aceasta este faptul că numește pe Ghica vodă «domnul nostru», oastea moldovenească, «ai noștri Moldovenii», expresii care nu se află în originalul românesc. Încercarea lui Barwinski de a identifica pe traducător cu însuși Miron Costin nu se poate menține. Am arătat cu alt prilej[2] că traducerea e făcută după un manuscris cu adaosuri posterioare. Astfel Constantin Cantemir care a domnit de la 1685, este indicat că a devenit domn, iar Sobieski, zice traducătorul, «a fost» rege (moare la 1696). Miron Costin se scuză în cronica lui că n-a trecut niște «semne» la locul lor cronologic, dar de vreme ce «se

---

[1] Cuvintele subliniate par să arate că p. P. Panaitescu era conștient de anumite detalii care împiedică o datare în timpul vieții lui Miron Costin. El atenuează astfel afirmațiile categorice ale primului editor al **L**.

[2] Panaitescu, 1925, pp. 104-6.

> trecuse rîndul» la izvodul pe curat, le scrie în legătură cu alte evenimente posterioare. Traducătorul în latinește, neștiind unde să le puie, le-a lăsat tot acolo, păstrînd și scuzele lui Miron Costin, ce acuma nu-și mai aveau rostul[1].

g) I. Șiadbei, „Istoria literaturii române vechi”, Albatros, București 1975:

> „În cronica lui Miron Costin găsim unele cuvinte rare, imediat explicate: „*cometă*, adecă steaua cu coadă″; „*tiran* dirept *fantastic*, adică buiguitoriu în gînduri″; *frînitic*, adecă buiguit din hire″; *tiranilor*, adecă vărsătorilor de sînge″; *tractate*, adecă legătură de pace″. Aceste cuvinte se găsesc fără explicații în versiunea latină a letopisețului, ceea ce, împreună cu alte numeroase latinisme, ne arată că textul român e o traducere de pe versiunea latină. E foarte probabil că Miron Costin l-a scris întîi în latinește și apoi a fost tradus în românește.” (p. 93)

IV. Ediția *princeps*

Ediția *princeps* a **L** are următorul titlu: Mironis Costini *Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone principe*, edidit Dr. Eugenius Barwiński, Bucurestiis in aedibus Socec & Co. 1912. A fost publicată cu sprijinul lui Ioan Bogdan, care era în acel moment Președintele Comisiei Istorice a României. La BAR se află un ms. în două vol., ce conține textul ms. 1393, probabil copia trimisă de primul editor lui Ioan Bogdan, spre publicare[2].

Între coperta I a ms. și prima pagină se găsește o foaie separată ce conține traducerea părții lipsă de la începutul Cronicii; trebuie menționat că vol. I al ms. BAR 5215 începe de asemenea cu o traducere

---

[1] Cf. nota 1, p. LX: „D-l Barwiński mi-a comunicat atunci printr-o scrisoare că s-a convins de dreptatea argumentelor mele și renunță la ipoteza emisă asupra autorului traducerii.”

[2] V. G. Ștrempel, Catalogul manuscriselor românești, v. 4, BAR 4414-5920, București 1992, Ed. Științifică, sub ms. lat. BAR 5215 I-II, p. 239: „Sec. XX (început)... Copie modernă în lb. latină, realizată de Eugen Barwiński ...”

a părții lipsă, diferită de cea aflată pe foaia menționată. În sfîrșit, o a treia variantă de traducere a pasajului inițial, pierdut la un moment dat în istoria ms., este publicată la începutul ediției Barwinski; pe aceasta o reproducem în ediția noastră; nu a fost introdusă în *Indicele de forme.*

Din sondajele pe care le-am efectuat, rezultă că textul ms. lat. BAR 5215 I-II nu conține litere latine cu diacritice și nici omisiunile majore discutate mai jos.

V. Ediția Panaitescu 1944 **(p)**

Datorită particularităților traducerii latine: T nu este vorbitor nativ de română, iar copia de pe care traduce nu este lisită de erori, recursul la o ediție critică a originalului Cronicii lui Miron Costin este de mare ajutor. Cea mai importantă ediție existentă a cronicii lui Miron Costin ni se pare cea a lui p. P. Panaitescu, din 1944, din următoarele rațiuni:

– este pînă în momentul actual prima ediție care analizează tradiția manuscrisă, atît directă, cît și indirectă, a cronicii lui Miron Costin și stabilește o stemă a manuscriselor cronicii.
– este singura ediție completă ce oferă un aparat critic, aparat care, fără a fi complet, poate servi la o analiză detaliată a tradiției acestui text, în vederea unei noi ediții.

Ediția din 1994 are titlul: «Miron Costin, Letopisețul țării Moldovei dela Aron vodă încoace. Ediție critică de p. P. Panaitescu, profesor universitar. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1944».

În *Introducere* sînt prezentate și analizate: Importanța și valoarea istorică a cronicii lui Miron Costin; reținem două dintre aprecierile făcute, care arată clar de ce Miron Costin a fost tradus în pregătirea materialelor pentru proiectul Mavrocordaților de istorie a Principatelor.

1. „În general, cu toate documentele interne și externe publicate în ultimul timp, nici un istoric nu se poate lipsi de cronica lui Miron Costin pentru a studia istoria Moldovei de la începutul și mijlocul veacului al XVII-lea. Ea este o mină nesecată de informații, adesea unice, pe care nu le putem controla și corobora cu alte izvoare.” (p. VII)

2. „Prețuirea lui Miron Costin pentru literatura veche românească este și ea strîns legată de valoarea lui ca izvor al istoriei Moldovei. Dacă un istoric apreciază puterea pătrunderii sale psihologice, portretele de domni și boieri, apoi aceeași calitate va fi apreciată și de istoricul literar, care caută trăsături de talent. Dacă înțelegerea cauzelor faptelor și a situațiilor politice, ca și putința de a descrie o luptă sau o răscoală, sunt calități ale unui istoric, ele sunt în același timp note de talent literar, pe care le-a stăpînit Miron Costin cu măiestrie.” (p. IX)

Cîteva principii de editare sînt prezentate în secțiunea următoare, ‘Chestiuni de metodă’. Reținem:

a) „... vom adopta un aparat negativ, cu alte cuvinte se dau în note numai variantele care nu se află în Ms. A1 sau care diferă de cele din acest manuscris, afară bineînțeles, de locurile unde lectura acestui manuscris de bază este corectată, ceea ce se indică în chip clar.”

b) „N-am dat o transcriere grafică, ci una fonetică. Adică în ediția noastră noastră nu s-admis principiul că fiecărei litere cirilice trebuie să-i corespundă o literă latină distinctă... De aceea am dat o transcriere fonetică după cunoștințele ce le avem despre dialectul moldovenesc, transcriere care va fi socotită poate uneori arbitrară, dar pe care o credem în realitate singura întemeiată pe principii științifice.” p. XXXV.

VI. Ediția de față

Traducerea latină a Cronicii lui Miron Costin se păstrează la Muzeul Principilor Czartoryski de la Cracovia, în codicele ms. cu nr. de inv. 1393. Ediția noastră a fost pregătită după o ms. 1393 de la Cracovia. Inițial am lucrat pe un microfilm aflat la Arhivele Statului din București, iar apoi am putut studia ms. la Cracovia, datorită unui

grant de cercetare în cadrul unui Acord inter-guvernamental româno-polon. Textul prezentat în acest volum este, deci, rezultatul examinării autoptice a ms. în cauză.

i. Descriere codicologică a ms. 1393

Manuscrisul este un codice cu legătură în carton, poate de sec. XVIII. Primele file originale, ca și foaia de titlu s-au pierdut; manuscrisul începe acum cu cinci file albe, care au fost adăugate la legare. Filele sînt numerotate cu creionul de către bibliotecă. Singura numerotare originală este cea a capitolelor, care are următoarele particularități:

1) cîteva file au numărul de paragraf înscris marginal: de la I 6 pînă la III 12 (ultimul paragraf al capitolului al II-lea). De la capitolul I al cărții a III-a numerotarea este făcută ca în **r**, la începutul fiecărui capitol;

2) capitolul 26 al cărții a III-a din **c** devine în **L** cap. 1 al cărții a IV-a, decalaj care ține pînă la cap. 6 al cărții a IV-a. De la IV 7 numerotarea este comună pînă la sfîrșit.

Pe prima filă păstrată se află continuarea și sfîrșitul paragrafului 5. Această filă este restaurată, din cauza unei rupturi în diagonală de cca 40/15 mm. Are aplicată o stampilă cu inscripția: «Puławskiey XX Czartoryskich».

Textul este scris cu cerneală neagră; corecturile sînt făcute cu cerneala și ductul scrierii din interiorul ms. În prima jumătate a ms. cerneala este mai decolorată, deoarece hîrtia a cam supt cerneala, care s-a difuzat în porii hîrtiei. În a doua claritatea este mult mai bună. Ultimele pagini sînt scrise în grabă.

Titlul actual, ce pare adăugat ulterior, *Historia Woyny Wołoskiej Annus Xti 1595*, este scris cu altă cerneală, maronie și mai decolorată decît cea din text[1].

---

[1] Probabil că titlul a fost pus după pierderea paginilor inițiale și de aceea rezumă un episod important descris la începutul cronicii. Este și aceasta o dovadă că ms. a fost considerat important tocmai pentru că descrie bătălii ale Polonilor cu Turcii și de aceea a ajuns în colecția de documente de interes istoric pentru istoria Poloniei.

Din loc în loc apar însemnări marginale, ce sînt ale altcuiva decît T., eventual de aceeași mînă care a scris și titlul. Ele pot fi de diverse tipuri:

- două linii verticale, paralele, în marginea vreunui pasaj, pentru a atrage atenția (e.g. p.129v);
- două litere majuscule ce formează abrevierea «NB» (= *nota bene*), *passim,* marcînd contexte în care Miron Costin se referă la experiențe personale sau la Moldova;
- cuvinte sau sintagme rezumative: e.g. «Zamoyski», «Sasowi Rog».

Descrierea codicelui a fost făcută și de primul editor:

> „Este un codice *in quarto minori,* cu numărul 1393, fără una sau mai multe file la început, așa încît acum are 129 de file scrise caligrafic de aceeași mînă. După ductul literelor, a căror formă este proprie secolului al XVII-lea, ne dăm seama că autorul lor a învățat să scrie în prima parte a acestui secol.
> Dar acest codice nu doar dovedește o scriere foarte îngrijită, ci oferă și un text foarte acurat. În timp ce restul manuscriselor, scrise în română, sînt mai mult sau mai puțin pline de erori, manuscrisul latinesc este lipsit de erori; chiar și în locurile în care alte manuscrise persistă în eroare pînă la unul prezintă lecțiuni cît se poate de corecte”[1]. (p. XIX)

În catalogul manuscriselor de la Muzeul principilor Czartoryski se află de asemenea o descriere:

> «nr. 1393. Cod. chart. saec. XVII in 4-to pag. 256, variis man. scr. Inv. „Historya wojny wołoskiej 1595 (po Łacinie)”: *Chronica terrae Moldaviae annorum 1594-1658, cuius auctor Miron Costyn cancellarius (logofet) terrae Moldaviensis existit (initium deest, i.e. 1 charta).*»

---

[1] *Codex hic in Musaeo Principum Czartoryski Cracoviae asservatur ibique ex bibliotheca viri illustrissimi Thaddaei Czaki pervenit. Hic codex, in 4º minori, numero 1393 notatus, non integer permansit, desunt enim in eius initio unum vel plura folia, itaque nunc ex 129 foliis constat una eademque manu diligentissime perscriptis. Ex litterarum lineamentis, quorum forma saeculi septimi decimi propria est, cognoscimus auctorem priore huius saeculi parte eas scribere didicisse.* V. și articolul nostru, *Observații asupra traducerii în limba latină a cronicii lui Miron Costin*, în „Limba Română” XXXVIII, 1989, 6, pp. 513-4.

ii. Inventarul de litere ilustrate în ms. 1393

Alfabetul utilizat de T. este cel întrebuințat în latina clasică, la care se adaugă următoarele șase litere[1]: /ą/ /ć/, /ł/, /w/, /ż/, /ź/. Dintre aceste litere, /ą/, ż/, /ź/ și /ć/ sînt utilizate pentru scrierea unor nume proprii polone sau românești:[2]

1) *Słąnsko* II 6.4; *Łączynski* XX 16.2;
2) *Heździeo* XVIII 25.2; *Klużwar* XXI 20.2; XXII 20.4; *Miedzyboź* XX 38.6; *Moźyna* IV 8.1; *Zyźa*[3], XXI 30.1;
3) *Dabiżam* XXII 28.3; *Teleżyna* XX 20.3; 21.4; 22.6; 24.1; 28.1; *Zagaranczże* XXII 9.5;
4) *Tekuć* XVIII 33.4; *Tełmać*[4] XXI 10.1; 20.5, 6; XXI 32.3.

Se poate ușor observa că aceste litere transcriu sau forme de origine polonă, sau varianta consacrată în limba polonă a unor forme de altă proveniență. Acest detaliu este foarte important pentru definirea culturală a T. ca utilizator al grafiilor – și, implicit – al limbii polone și, după cum vom arăta în continuare, al realităților polone și, în general, occidentale.

Litera /a/ este uneori confundabilă cu /u/, din cauza neînchiderii complete în partea superioară. Apar astfel dubii de citire a unor cuvinte, e.g. *Soczaviam/Suczaviam*[5] III 12.3 și, în particular, a unor finale verbale: *-erunt/-erant,* rezolvabile prin criterii sintactice *(consecutio temporum).* În această chestiune ne-am distanțat uneori de **b**. Iată lista completă:

---

1 Abrevieri: /a/ – grafem; [a] – sunet
2 În sensul că formele reprezintă preluări ca atare din **c**.
3 În același loc: *Zyza,* ca și în continuare, 30.5: *Zyzam.*
4 Există și forma *Telmać* (cu /l/ datorat probabil, neatenției), la XXI 10.9, 10.
5 Pentru această formă, v. ap. crt. *ad loc.*

PPF vs PF (în mod excepțional, invers)

Nr. crt.	ediția noastră	ediția princeps	Loc
01	obtinuerant	obtinuerunt	VI 5.1
02	transierant	transierunt	XIII 27.3
03	indixerant	indixerunt	IX 6.9
04	potuerant	potuerunt	IX 22.1
05	venerunt	venerant	XIII 9.1
06	fecerant	fecerunt	XIV 9.2
07	inundaverant	inundaverunt	XVIII 34.1
08	incluserant	incluserunt	XXI 15.3
09	occubuerant	occubuerunt	XXI 29.7
10	subdiderant	subdiderunt	XXI 37.3

Litera /Ł, ł/

Apare în nume proprii – mai rar, comune – polone (sau în forme slave în general), dar și în forme românești (nume proprii și cîteva comune), unde apariția acestei litere poate fi explicată ca o consecință a dictării interioare, cu păstrarea caracteristicilor de pronunțare ale Traducătorului, ceea ce ar fi o dovadă importantă pentru apartenența lingvistică a acestuia. Exemple:

A. Forme polone (și slave)
I. Nume proprii

Bełzensis, Biała Cerkiew, Kołodrubki, Kryłow, Petrus Łascz, Łado, Sałmasza, Wołodyzynum, Wołynia, Zołkiewski.

II. Nume comune

słoboda, złota, złoto[1].

B. Forme românești (și orientale)
I. Nume proprii

Bah(u)łuy, Bahłuiec, Bałaban, Berheciuł, Berład(um), Berładensis, Bouł, Bołum, Bołota, Bra(h)iła, Buzeułui, Ciułuk, Czakał, Dijkuł (cu variante,

[1] Termen polonez latinizat.

e.g. *Dinkuł*), *Dreguceskuł, Gałacium, Gałac, Gałacense, Gałata, Gałga (Kałga), Głuch, Habaszescuł, Hanguł, Hałkaly, Hencuł (Henkuł), Herłow, Herłoviensis, Iałomica, Ieł Agasy, Jedykuła, Kaszynuł, Kaługereni, Kernuł, Łopusznensi, Milkowuł, Micheyleskuł, Mogiła*[1], *Mołdova, Płoieszte, Prezeskuł, Raduł, a Raduło, Reketeułuy, Reutuł, Sokoła, Sołka, Tełmacz*[2], *Terguł Frumos, Teutuł, Właneszte.*

II. Nume comune

bułukbaszy, hała, perkałabus, sołtan(us) (sułtan(us), słoboda.

Diftongi

Cazurile de discutat sînt diftongii /ae/ și /oe/, care în **L** sînt foarte adesea confundabili, datorită ductului abrevierii: un grafem în formă de cerc neînchis în partea superioară dreaptă, ce continuă printr-o linie șerpuită ce urcă deasupra rîndului.

i. Această ambiguitate este importantă pentru ocurențele lui *caelum*[3], la care se adaugă forma *caelestia*[4].

ii. Diftongul /oe/este adesea redus (așa cum era pronunțat), ceea ce este explicabil ca o urmare a dictării interioare; formele monoftongate sînt, de altfel, tradiționale în ML, ca și în NL. Cazul cel mai important din acest punct de vedere îl reprezintă paradigma lui *coepi*, în care există atît grafii cu diftong, cît și grafii cu vocală simplă:

ceperat, VIII 5.3; XVI 43.1; *ceperint,* VIII 29.1; *ceperunt,* VI 15.3; 17.1; 19.5; VIII 19.2; IX 15.6; 26.9; XVII 7.5; 17.2; 46.4; 54.4; XIX 23.1; XX 22.7 (și *inceperunt ibid.);* 10.3; XXI 26.2; 37.1; XXII 34.13; *cepit,* VI 15.2; (în § următor mai este un *cep-;* la fel și în alte situații); VIII 7.11; IX 11.9; XV 8.6; XVII 21.3; 39.5, 11; 46.2; 53.2; XX 18.4; 23.2; XXI 13.2; 23.3; XXII 10.1; *coeperunt,* IX 16.3; XIII 22.3; XVII 10.9; XVIII 36.4; *coepit* I 11.1; IV 5.4; XVI 55.2; XVII 39.7; 48.4; XX 32.1, 3; 42.5; 52.6.

---

1 Și *Mohila,* pluries (v. *Indicele*).
2 Pentru alte variante, v. *Indicele.*
3 XIII 3.2; XX 5.2; 52.2.
4 XX 4.1.

Paradigma cuvîntului *obedientia*[1] prezintă fără excepție vocala simplă, ca și verbul înrudit, cu o unică atestare[2]: *obedias,* XXI 18.6.

Ca grafii specifice ML menționăm *foemina,* XI 6.1; XII 7.4, *foenum,* VIII 30.1; XX 6.9; *foetor,* IX 22.1.

Observație

b transcrie cu diftong *heres* și *foemina* (excepțiile sînt datorate, probabil, inadvertenței); verificarea autoptică a manuscrisului ne-a determinat să restabilim grafiile originare, cu vocală simplă:

hereditarius II 7.3; II 10.1; XIV 2.3; XVII 41.2; XVIII 5.3;
heres III 7.2.

Litera /j/

Nu pare să fi utilizată după reguli precise (sporadic apare în alternanță cu /i/, cu valoare consonantică sau vocalică); unele obișnuințe pot fi însă precizate, după cum se vede în continuare:

I. /i/ consoană

1) *adiacentes*, IX 37.2; *adiacentibus*, XV 9.3.
2) *adiuvaret,* XXII 26.3
3) forme din paradigma verbului *iacēre:*
corpus iacebat IV 11.3; *provinciam iacentem* VII 11.4; *cadaver iacuit* XIV 14.1; *veluti examina apum iacebant* XX 5.9; *cadavera iacebant* XX 23.8;
4) *iniungens* XVI 29.4;
5) paradigma lui *iocus* (și familia):
ioci, XVII 44.1; *colloquia iocosa,* XX 25.2; *ioci,* (N) XXI 7.5; *iocus,* XXI 10.5
6) paradigma lui *iudex:*
-is, VI 8.4; ~, VI 12.2; ~, VI 17.1; ~, VIII 5.4; ~, VIII 7.4; ~, VIII 8.1; ~, VIII 23.3; ~, IX 1.2; *-bus,* XI 3.5; ~, XIII 4.2; ~, XIII 8.3 *bis;* ~, XIII 9.4; -em, XIII 13.2 *bis;* ~, XIII 16.1; *-em,* XIII 17.3; ~, XIII 17.3; ~, XIV 1.2; ~, XIV 1.3; ~, XIV 6.1; *-em,* XIV 6.2; ~ , XIV 6.3; *-em,* XIV 6.5; ~, XIV 6.6; -*em,* XIV 6.7; *-e,* XIV 8.4; ~, XIV 12.5; ~, XIV 15.4; *-em,* XV 2.1; *-em,* XV

[1] *e. g.* III 3.2; XVII 4.2.
[2] Dar *poena, poenitere,* cf. *Indicele de forme.*

2.2 bis; ~, XV 2.3; ~, XV 2.6; ~, XV 13.2; *-i,* XV 13.3; ~, XVI 49.5; ~, XVI 49.7; *-em,* XVI 52.5; *-em,* XVII 31.2; *-e,* XVIII 8.1; *-em,* XVIII 30.8; *-e,* XIX 10.4; *-i,* XX 14.6; ~, XX 14.7; ~, XX 14.10; *-em,* XX 48.4; *-is,* XXI 1.3; *-is,* XXI 2.2; *-em,* XXI 2.4; *-es,* XXI 12.5; *-em,* XXII 17.3 *bis; -e,* XX 48.5; *-e,* XXI 2.1; *-e,* XXI 2.2; *-em,* XXII 28.2; *-em,* XXII 28.3.

7) paradigma lui *iudicare:*
iudicarunt I 9.1; *iudicat* XI 3.3
8) *iugularentur* XVII 36.4
9) *iugum: a iugo* I 17.3
10) *Iulius: a Iulio* XXI 18.1
11) *iumentum: ~is* XVII 27.5; *~a* XVIII 23.3, 4, 5
12) *iunctura: ~am* XVIII 45.10
13) *iunctus: ~is* III 3.2; *-i* XX 22.5
14) *Iunius: ~o* XIV 13.7; *-o* XX 33.1
15) *iurisdictio: ~e* IX 9.1; *~i* IX 34.1
16) *iustificare: iustificabat* XV 12.2; *se iustificabat* XVII 53.2; *se iustificent* XX 44.5
17) *iuventus: ~is* V 4.3; *~e* IX 8.4
18) *iuvaret* XX 32.3
19) *peiori* XXI 28.1; *peius* XVI 46.1; XIX 15.3
20) *traiectus* XVII 8.5 (Ac); XIX 10.3 (G);
traiectum XVIII 8.4, 5; XVIII 11.2
21) *traiectio: ~nes* XVI 33.2; *~nem* XVIII 10.1

II. /j/ consoană

1) *adjumento,* (D) XVIII 5.2;
2) *adjuravit,* XVII 48.2;
3) *contra omnes hoc scomma jaciebat,* VI 18.2;
4) *jurejurando,* XVIII 25.6
5) *Bajam,* I 14.3.

III. /i/ sau /j/ consoană în aceeași paradigmă

Majusculele celor două grafeme, /I/ și /J/, sînt adesea imposibil de distins. Acesta este motivul pentru care numele proprii sînt aduse foarte rar în discuție în acest punct.

1) *adjungere: adiunxerunt* XIX 3.1; *adjunxit* XXI 1.9.
2) *conjungere:*
~, I 17.3; *-jungeret,* IV 2.1; *-junxit,* IV 7.2; *-jungeret,* VIII 14.1; *-junxerat,* XVII 16.8; *-jungendos,* XX 21.7; *-junxit,* XX 22.2;

/i/ (5 occ.): *-iungat,* II 10.3; *-iungeret,* XVI 18.2; *-iungere,* XIX 13.7; *-iunxit,* XX 21.7; *-iunxerunt,* XX 35.7; *conjunctio: -em,* XVII 39.8
conjunctus: -iunctae, IX 14.5; ~ XIX, 31.1; *-junctis,* XX 34.1; ~, XXII 20.3
3) *conjux,* cu variantele: *-junx,* VI 19.1; VI 22.2 (cf. VII 4.4: *principissae consortis); pro conjuge,* VII 5.2; *coniuges,* IX 3.3.
4) *ejus*[1]
eius, I 5.5; *ejus,* I 13.3; *eius,* III 7.3 bis; *eius,* V 1.4; *eius,* VI 5.2; *eius,* VII 4.2; *ejus,* VIII 23.7; *ejus,* X 16.2; *eius,* XI 3.2; *ejus,* XII 7.6; *ejus,* XVII 19.2; *ejus,* XVIII 15.4; *ejus,* XVIII 42.1; *ejus,* XIX 27.1; *eius,* XX 2.5; *ejus,* XX 19.1; *ejus,* XX 44.4; *eiusque,* XX 46.3; *ejus,* XX 51.2; *ejus,* XXII 1.6; *ejus,* XXII 2.3.

Raportul *eius/ejus* este, așadar, 9 vs 13 ocurențe.

5) *hujus*[2]
hujus, V 1.5; *huius,* VI 8.6; *huius,* VIII 5.1; *huius,* IX 4.2; *huius,* XI 8.2; *hujus,* XIII 18.1; *huius,* XVII 44.2; *hujus,* XVII 50.3; *hujus,* XVII 50.4; *huius,* XIX 19.6; *hujus,* XX 16.18; *huius,* XXI 20.5; *hujus,* XXI 33.1; *hujus,* XXI 34.4.

Raportul *huius* vs *hujus* este de egalitate: 7/7.

6) *iam*

Din 72 de ocurențe, 9 (12.5 %) au /j/: VII 11.2; XVI 55.2; XIX 32.1 (în acest pasaj apar doi de *iam*: primul are /i/, iar al doilea, /j/!); XX 24.2; XX 28.6; XXI 6.4bis; XXI 16.2 și XXI 35.5.

7) în cazul lui *ianidzerus* și a familiei sale situația este următoarea: *ianidzericis,* XI 8.1;
janidzierorum, I 6.2; *ianiczeri,* VIII 10.3; *ianidzieri,* VIII 20.2; *janiczerorum,* IX 7.2; *janiczeros,* IX 13.5bis; IX 13.6; *ex janiczeris,* IX 13.8; *janiczeros,* IX 13.11; *cum janiczeris,* IX 14.2; *ianidzerorum,* X 7.1; X 8.1; *ianidzeros,* X 8.1; *janidzeros,* X 8.3; *ianidzeri,* X 9.1; XI 8.1; *jenidzeri,* X 9.5; *ianidzeri,* X 9.6; *janidzeri,* X 10.3; XIII 10.6; *janidzeri,* X 11.1; *a janidzeris,* X 11.3.
8) *injuria* și *injuriosus:*

---

[1] Tot aici sînt de adăugat și ocurențele variante ale lui *eiusdem: eiusdemque,* III 8.1; *eiusdem,* VIII 31.2, dar *ejusdem,* III 10.1; XII 6.1; XVIII 2.3; XIX 7.3.

[2] La care poate fi adăugată ocurența *cujusdam,* XVII 59.2.

iniuriae, XVII 21.4; *injuriam,* XVII 23.3; XVIII 15.6; XVIII 27.5; *injuriosa,* II 10.1;

9) *interjectus: interjecta* XX 20.3

10) *iudicium: ~ um* XI 3.2; XI 3.3; XI 3.4 *bis; ~ o* IX 3.3; XI 3.5; XI 27.5; XVIII 41.6; ~ *orum* XI 3.5; ~ *ii* XIV 11.3; XVIII 31.7; XVI 8.4; XX 52.3; ~ *a* XVII 10.8; XVII 26.1;

judicium: ~ a VI 22.3; XVII 7.12; XX 20.5 ~ *o* VIII 23.1.

11) *iubere (iussit):* II 11.5; *iu-* VI 21.6; *iu-* IX 3.2; *iu-* X 4.5; *iu-* XVI 40.7; *iu-* XVI 41.5; *iu-* XVII 10.6; *iu-* XVII 48.10; *iu-* XVII 51.2; *iu-* XX 6.9; *iu-* XX 16.18; *iu-* XX 23.3;

jussit: ju- I 16.1; *ju-* VI 9.2; *ju-* XX 10.4; *ju-* XX 23.5; *ju-* XXI 7.4

12) *juramentum:~ o* III 26.2; XXI 21.5; ~ *um* VI 15.1; *cum ~ o* XVI 9.2; XX 28.6; ~ *is* XXI 23.6; *sub ~ o* XXI 3.4;

iuramentum: XIII 10.7; ~ *o* XVI 41.4; XVI 48.3; XVII 52.2.

13) *iurare: iu-vit* XIII 23.4; *juraret* XX 28.6; *iuravit* XX 28.7; *iuravit* XXI 8.2

14) *ius: juris* I 6.2; *Iuribus (?)* II 10.1; *iure* XVI 32.3; XX 13.2;

15) *iustitia: justitiae* IX 3.4; *iustitiam* XI 3.2

16) *justus: iustum* VI 14.2; XVII 1.2; XX 3.1; *iusto* VIII 23.1; IX 3.3; XIII 12.4; XVIII 33.4; XIX 27.5; XX 5.7; *iusti* XIII 20.2; *iustissimus* XIV 13.1; *iusta* XVII 33.1; *iustissima* XI 3.2; XX 23.7 *iusti* XX 14.11; *iustus* XX 17.5; *justi* XI 2.3; *justa* XVII 44.3; *justam* XIX 2.3; XIX 30.4; *justa* XX 5.8; *justus* XX 13.2;

17) *iuvenis:* VI 8.6; ~ *es* XVI 51.2; ~ XVIII 31.7; ~ XI 20.3; *~e* XX 17.7; *~em* XXII 1.9;

~is XX 12.3; XX 18.4; ~ XX 42.2; XXII 5.1

18) *juxta:* IX 32.2 (și *iuxta!* în același pasaj*);* XVII 10.5; XVIII 19.2; XIX 19.2; XXI 16.9;

iuxta: II 5.4; II 8.2 bis; VIII 8.4; IX 3.4; IX 11.6; X 8.4; XVII 43.6; XVII 63.1; XI 17.3

19) *iejunia, iejuniorum* VIII 23.8

20) *kaijmakani*[1], XIII 8.5; *kaymakami,* XIX 10.3;

21) *major* IV 8.3; XVIII 13.3; XVIII 30.1; XXI 33.2; *major*[2] *domo* XXII 18.3; *majores* I 19.3; VIII 31.2; IX 38.2; XIII 6.1; XVII 14.6; XVII 40.1; XVIII 41.5; XXII 14.2; *majorem* IV 1.2; XI 3.4; XV 2.3; XVII 40.1; *majus* VIII 2.3; *majori* VIII 7.5; *majoribus* VIII 21.7; XIII 10.1; XIII 18.2; XX 22.4; *majora* XVII 24.4; XVIII 25.5; *majus* XXI 12.4

maior: IX 21.1; ~ *domo* XIV 14.2; *maiori* IX 28.1; XVI 31.2; XVI 49.1; *maiores* XIII 18.2; XVII 17.3; *maiora* IX 15.1; XVI 24.3; *ad maiorem* XVII 40.2.

---

[1] Grafia este dificil de interpretat.

[2] *post* ⟦Kihaia⟧.

22) *Orhejensi,* VIII 5.1, dar *Orheiensi,* VIII 5.2; *Orheianos,* VIII 5.3.

La anumite radicale se observă o distribuție a celor două grafeme:

1) *iaculari, jaculator, iaculum:*
iaculabantur XVIII 9.4; XIX 27.4; XXI 37.2; *iaculando* XVIII 38.7; XVIII 41.9 XXI 39.2; *iaculabatur* XIX 26.1.
jaculator: jaculatores XIX 10.5; *iaculator* XIX 21.12.
iaculum: iacula XIV 7.3
2) *subjugare: -ret* II 8.3; *-arunt* XVII 4.1; *-atis* XVII 6.4; *-averat* XVI 47.1, dar *subiugium: -a* X 4.4; *-iis* IX 29.8 și *subiungere: subiunxit* XIX 19.4.

IV. Grupul /ij/

Apare în poziție mediană sau finală la nume sau la verbe.

A. terminații nominale

i. G sg

1) *ad distantiam globi tomentarij* I 9.2;
2) *sacrosancti sacrificij* I 14.4;
3) *Batorij* II 12.4;
4) *cancellarij* XVII 46.1, dar *cancellarii, ibid.* 2.

ii. N pl

1) *haydones cubicularij* VI 20.3;
2) *voluntarij* VIII 29.6

iii. D/Abl pl

1) *praesidiarijs* III 5.5;
2) *in fortalitijs* IV 4.1;
3) *ex ijsdem* IV 4.1;
4) *elatus victorijs* VI 5.1;
5) *cum primarijs Polonorum* VIII 14.2;
6) *bulukbaszijs* XXI 16.12.

B. /ij/ (uneori în distribuție cu grupul /ie/) în forme verbale

coniecerunt XVII 19.4; XVIII 31.7, dar *-jecerunt* XXI 43.10;
eiecerunt II 4.2;
inijcere: iniecti VIII 23.1; *iniecit* XVIII 39.3; *inijcerent* XIX 30.5; *iniecerat* XXII 12.7;
proijci VI 21.6, dar *proiecit* IX 3.2;
obijciunt VII 2.3;
reijcias XVII 14.5, dar *reiecit* XVII 58.4;
subijcere I 3.3; *subijciantur* II 7.1, dar *subiecissent* XVII 4.2;
/**j**/: *traijcere* VI 6.6; VIII 30.2; XVIII 6.5; *traijcerent* XVI 17.2; *traijceret* XVI 33.4; *traijcit* XVIII 15.1; *traijciens* XVIII 47.2; *traijcit* XXII 8.1; *traijcientes* XXII 28.4;
/**ie**/: *traiecerunt* III 12.2; IX 26.4; *traiecit* XVIII 8.4; XVIII 16.2; *~que* XXII 4.2; *traiecisset* XXII 9.6.

Litera /h/

1. Apare mai ales la cuvinte de origine grecească, în cazul redării unei ocluzive palatale surde aspirate: /ch/[1].

2. Alteori apare cu inconsecvență marcînd o aspirată de origine modernă: *rotmagister* IX 13.9, dar *rothmagistro* XX 16.2.

3. Hipercorectitudini: *inchiantes* XVII 60.7.

4. În cazul numelor proprii *Hungaria* și *Bathorius* (și al derivatele lor) apar cele două variante: cea standard, cu /h/, în primul sfert al textului, și cea cu omiterea aspirației, în rest.

Litera /y/

Apare fie în cuvinte latinești de origine greacă, fie în cuvinte vernaculare *(lato sensu:* atît polone, cît și românești sau de alte origini, preluate ca atare din **c**):

i. Preluări antice din greacă:

1) *chlamys*[2], e.g. XVII 31.4;
2) *cymba* VI 6.6;

---

[1] Pentru exemple, cf. *Indice de forme,* passim.
[2] Există și ocurențe cu /i/, pentru care cf. *Indicele de forme.*

3) *dynastam* III 6.2;
4) *tympanorum* XIX 30.3;
5) *hydria* X 4.4.

În cazul cuvintelor latinești, în primul rînd este vorba de grafii tradiționale în ML ale unor forme antice:

1) *hyemare* și *hyems*
hyemare XVII 16.5; *hyemavit* XXI 18.2;
per hyemem IX 4.5; *hyeme* IX 6.1; XX 5.15; XX 31.3; XX 31.5; *hyeme* IX 6.5; *hyems* XIV 13.6ter; XVII 16.4;
2) *lacrimis* VII 3.5, dar *lacrymarum* XX 37.5; *lacrymis,* XX 1.7;
3) *sylvas* Kozminenses, III 12.3; *sylvis* XVIII 9.4.

Alte exemple ilustrează formațiuni în ML:

artylleria[1], XXI 24.3;

ii. O serie de ocurențe sînt în cazul unor forme românești (ori necunoscute, după toate probabilitățile, Traducătorului și, deci, preluate ca atare din **c**). Aceste situații vor fi analizate *infra,* sub *Românisme,* întrucît comportă o valoare fonetică. Aici este de menționat forma *cyngarus*, ce reprezintă, în opinia noastră, o grafie latinizantă a unei forme împrumutate din italiană: *zingaro.*

iii. Dublete grafice /i/ sau /y/
Sînt atestate următoarele situații:

1) *Gykam iudicem/de Gika iudice* XX 48.4, 5 (cf. și XXI 12.3: *Giga princeps*);
2) *haydones*[2] (11 ocurențe):
haydones III 5.3; VI 6.3; ~ *cubicularii* VI 20.3; IX 23.4; *haydonum* VI 6.3; IX 13.4; IX 25.6; XXI 17.2; *cum haydonibus* IX 13.6; *ab haydonibus* IX 18.3; *apud haydones* X 4.4.
haidones (5 ocurențe):
haidonum III 5.2; *ab haidonibus* IX 25.7; *haidones* XV 9.3; XV 9.4; XV 9.5.

---

[1] artilleria **b**.
[2] Cf. și forma *raytarones,* VIII 12.1, cu /y/ (ocurență unică).

3) *levenci* XVI 27.3; *levency* XIX 1.3 și *lewency* XVIII 43.3
4) *Szeptilicz* VIII 22.2, dar *Szeptylicz* IX 3.3
5) *sylvestris*[1], XVII 5.3.
6) *bassa Silistriae* IX 13.8 și *bassam Silistriae* XIV 7.1, dar *baszam Sylistriae* VI 23.3[2].

iv. În sfîrșit, sînt de menționat hipercorectitudini (cazuri de abatere de la grafia tradițională; noua grafie arată pronunțarea grafemului /y/ ca [i][3]:

1) *bombicinus* XIV 7.3;
2) *gazophilacium* XIX 5.2.
3) *litro* VII 5.1; XX 38.8.

Litera /k/

1. Notează de regulă sunetul [c].

2. Dublete /k/c/:

1) *Kosacos/Co-* (utilizat cel mai adesea);
2) *katanus/-a,* dar *catana::*
catanorum XI 22.8; *catani* XXI 29.3
katanas XX 2.6; *ka-arum* XXI 27.1
katani XXI 23.10; *katanorum* XX 39.3; XXI 23.7; *katanos* XXI 29.3; *katanis* XXI 29.3; *katanis* XXII 24.2
3) *perkalabus:~łabo* XVII 35.3; XVIII 25.2; *~łabum* XVII 60.3, 5, 7; XIX 25.7; *~labum* XVII 60.6; *~łabus* XIX 25.6; *~labus* XVII 60.2;

Se remarcă două tipuri de grafii:

a) *perkałabus,* cu litere caracteristice /k/ și /ł/, în care /ł/ care este substituit o dată (din inadvertență?) prin /l/, la XVII 60.6;

---

[1] Ce pare o excepție: în același pasaj există alte două atestări ale formei cu /i/. Cele trei atestări constituie toate aparițiile acestei forme: *... cum esssent homines celeres et quodammodo silvestres, appellati sunt 'Cosaci', id est «caprae silvestres», sive quod perambularent campos propter capras sylvestres...*

[2] Hipercorectitudine; v. p. următor.

[3] Exemplele 1 și 2 au ocurență unică.

b) *percałabus* (cu două atestări; litera caracteristică /ł/ este substituită o dată (din inadvertență?) prin /l/, la XVII 60.2)[1].

4) *in Krymea* XXI 37.3; *ex Crimea*[2] XVI 19.4.

Litera /v/

Înlocuiește constant grafemul /u/, ce notează o consoană, în grupul /gv/, /sv/ sau /tv/ în următoarele paradigme:

*assvescere, consangvineus, consvetudo, lingva, Litvani, sangvinis, svadere (*cu compușii *dissvadere și persvadere) Svecia, Sveci.*

Litera /w/

Apare la următoarele forme polone:

1) *gwardia* XIX 32.5;
2) *lisowcy* VIII 16.2; *cum lisowscianis* VIII 17.3; *velites lisowscii* VIII 12.2.

Uneori /w/ se află în distribuție cu /v/:

1) *Daszeu* VI 6.6, dar *Daszewum* XII 6.1 sau chiar *Daszovum* XII 7.1.
2) *diwan/divan: divan* XIV 11.3; XVII 51.2, dar *diwan* XVI 8.4;
3) levenci XVI 27.3; levency XIX 1.3; lewency XVIII 43.3
4) *vesirius*[3]*, passim,* dar *ab uno wezyrio*[4], VIII 32.2.

Geminatele

Geminatele sînt reduse în următoarele cazuri:

1) *ilico* VIII 21.8 (accidental);
2) *imo* apare *passim,* fără excepție;

---

1 Și la formele de sub 2) și 3) regula este k-, iar c- este excepția. În plus, la exemplul de sub 3) apare de cele mai multe ori /ł/.

2 Fiecare din cele două variante este atestată o singură dată. Forma cu /C/ este influențată, poate, de forma 'Crîm', din **c**.

3 Paradigma acestui cuvînt are trei tipuri de alternanțe (grafice sau fonetice): v/w; i/y; s/z, cf. *Indice,* sub *vesirius.*

4 *vezyrio* **b**.

3) *mille* are o grafie fluctuantă:
milia XVIII 17.7; XXI 20.3, dar *millia* I 11.1 etc., *millibus* I 12.6; etc., *mille* III 25.3, etc.
4) *litterae* apare la I 18.1; VIII 6.6, 6.7; 6.9; XVI 11.2 – în rest, predomină forma cu /l/. e.g. VIII 6.9, etc.;
5) *solicitare* și familia: *solicitabant* XIV 8.2, dar *sollicitavit* XX 35.3; *solicite* XII 2.3[1], *solicitudo* I 19.1; *solicitus*[2]: *solicitus* XVII 18.1 și *soliciti* XIII 14.2; XX 21.2, dar *sollicitus* VIII 21.12, etc. și *sollicitі* XIII 22.3.
6) *Transylvania* și *Transylvanicus, Transylvanus* (formele cu -s- sînt majoritare statistic; cele cu -ss- apar mai ales în prima treime a textului[3]; cf. *Indicele de forme);*

Grupul /ci/ti/

Semnalăm perechea grafică omofonă -ci-/-ti-, a cărei pronunțare în ML și NL este [tsi]:

1) *planicies: -cie* XV 11.2; XXI 40.7; XXI 42.2; *-ciem* XX 16.14; XXI 37.6; XXI 38.1, dar *planities: -tiem* XIII 21.1; *-ties* XIII 21.2; *-tie* XX 21.4.
2) *conviciari* VIII 5.3, dar *convitiis* XI 4.1.

Grupuri consonantice lichidă + altă consoană

Grafia acestor grupuri, cu cele două variante posibile: lichidă bilabială sau dentală reflectă pronunțarea uzuală în latina utilizată de T. Listele prezentate în continuare atestă prezența variantelor în unele cazuri și sînt importante pentru stabilirea uzului epocii, ca și, în subsidiar, pentru rezolvarea pe cale analogică a unor probleme de critică de text (neclaritate a unor grafii ale originalului, de exemplu). Seriile urmează ordinea alfabetică a consoanelor în discuție:

---

[1] Ocurență unică.
[2] Ce parea a avea, totuși, două excepții: XIII 23.3; XVI 32.6.
[3] **b** corectează de fiecare dată: *-ssyl-*.

I. DQ

quidquid XIII 2.3, etc.;

II. MN > NN

1) *solennitatibus* XI 9.6; XIV 4.4.

III. MQ/NQ

1) QUICUMQUE – formele paradigmei prezintă grupul /mq/ în alternanță cu grupul /nq/ (majoritar):
a) *quemcumque* XI 5.9; 20.1;
b) *quacunque* VII 3.2; *quicunque* IX 26.1; etc.; *quaecunque* XIII 23.5; etc.; *quemcunque* XIV 16.3; *quamcunque* XVI 3.3; *quodcunque* XVI 46.2;
2) umquam (6 ocurențe cu -mq- și 2 cu -nq-, cf. *Indice)*

IV. ND

1) *quorundam* XVII 60.6; XXI 7.1
2) *quendam* II 8.3, etc.

V. NQ

1) *quandocunque* XXI 29.2[1], dar *quemcumque* XI 5.9[2]
2) *quomodocunque* XIII 5.2[3]
3) *ubicunque* VIII 9.2, etc.
4) *nunquam* III 22.7, etc.; dar *umquam* XI 13.6; XX 34.5
5) *utrinque* II 4.3; IX 11.11; XX 32.4

VI. NT

1) *duntaxat* XVII 10.11 (ocurență unică)
2) *pedetentim* XXI 27.5; XXII 24.6

[1] Ocurență unică.
[2] V. app. crt. *ad loc.*
[3] Ocurență unică.

Grupul -XS-

Este atestat în formele din paradigma lui *exspectare* și *exstruere: exspectans* II 9.2; *exspectabant* XIV 2.5; *exspectabat* XVIII 37.6; *exstruxit* XVI 44.2.

Ligaturi și abrevieri

În **L** apar cîteva ligaturi și abrevieri, urme ale sistemului complex din perioada medievală. Ele notează[1]:

Grupuri redate prin ligaturi

1) *-que: ab utrinque, ibique, praesidiisque, usque, quinque;*
2) *-um: exercitum, hominum, terrarum;*
3) *-am: militiam, quam;*
4) *-tur* (în finala verbelor la forma medie): *cognoscuntur, dicitur, complectabatur, liberabitur;*
5) *-us: Constantinus, Polonus, ab irruptionibus;*
6) *-ae: Andreae; praeter;*
7) *-oe-* (confundabil, de regulă, cu *ae): foeni;*

Accidental apar și alte ligaturi:

1) *-em: incursionem* VI 10.3
2) *-od: quod VII 4.2*
3) *et* IX 5.2; XIII 12.5.

Abrevieri

1) tilda deasupra unei litere sau a unui grup de litere[2]:
hãc = hanc IX 3.3; *oẽs = omnes* XIX 19.2; *Illm̃us = Illustrissimus* XX 46.3; *suũ = suum* XX 49.4; *nũc = nunc* XXI 34.1; *qm̃ = quamquam* XXII 14.1.
Menționăm sigla *Xtĩ* cu tildă, ce apare de mai multe ori în adnotările marginale[3];
o dată apare (abrevierea prefixului *prae-*): *ꝑdictas* XX 32.1;

---

[1] Am dat doar cîteva exemple, de obicei, primele apariții. În plus, dată fiind frecvența mare a tipurilor ilustrate, am renunțat la trimitere, cu excepția unor cazuri mai rare.
[2] Exemplele citate ilustrează toate cazurile întîlnite în text și ocurențele lor.
[3] Considerăm lipsa tildei într-un caz sau două ca involuntară.

2) o dată apare *an^{o}(= anno)* XVI 4.1.

Accente grafice

Adesea în **L** apar vocale accentuate cu unul din accentele:

– grav, pe finala unor forme de Abl sau adverbiale: *verò, quà data vià, versùs, strenuè;*
– circumflex, marcînd forme de G sg, de decl. a IV-a sau forme sincopate de pf A ind. pers. a 3-a pl: *perpetui principatûs,* (accentul circumflex îl înlocuiește pe cel grav pentru semnalarea valorii de ablativ), *qua mensurâ... eâdem..., forti pugnâ, unâ cymbâ parvâ, demonstrârunt.*

Majuscule

1. Marchează nume proprii sau comune ce desemnează realități cu un anume grad de importanță, chiar solemnitate: *Insignibus Principatus, Princeps, haec Puncta Pacis, Majores;* uneori însă apar inițiale minuscule, acolo unde ne-am aștepta la majuscule: *a mari nigro, mare album.*

2. Uneori după punct textul continuă cu minusculă.

Spațiul

Este utilizat în general ca astăzi. Există, cu toate acestea, situații frecvente în care apar dublete grafice ale unor cuvinte formate din compuși analizabili în limba latină – pe care, de altfel, T. îi analiza, judecînd după faptul că îi scrie despărțit; iată, în ordine alfabetică, principalele ocurențe:

1) *abhinc* este scris fără spațiu, cu două excepții: XVIII 12.1, 2;
2) *adhuc* este scris fără spațiu, cu o excepție: XX 9.2;
3) *retrocedere: retro* este scris uneori separat de verb (4 ocurențe), dar în majoritatea cazurilor el face corp comun cu forma verbală.

Aceleiași structuri îi pot fi alăturate formele *retrofugere,* XXI 43.7 (scris fără spațiu) și *retrogredi,* XVII 18.1 (scris fără spațiu)[1];

4) O altă formă compusă, cu valoare adverbială, este *circum circa,* ce are șase ocurențe cu spațiu și două fără spațiu;

5) *tantummodo* are 24 de ocurențe, dintre care 7 sînt grafii separate; alte sintagme echivalente sînt:

solum modo VIII 18.1;

aliquomodo XI 3.5; XIV 15.2;

quemadmodum XVIII 15.4 (*quem ad modum* **b**);

supra modum X 13.4;

post modum XX 17.1;

6) *quoadusque* are două ocurențe, dintre care una scrisă continuu, III 21.3, iar a doua separat: *quoad usque,* III 26.2[2]; la fel, *quo ad legatos,* XX 52.4, dar *quoad literas,* XX 52.4 bis;

7) *protunc*[3]: atestările acestei formațiuni adverbiale sînt scrise continuu; la XI 14.2 apare scris la sfîrșit de rînd: *pro-/tunc;*

8) adverbul *supra* devine prefix în formele:

a) *hano autem singulis annis munera ‹det› et aliquot millia librarum mellis et supradictos septem pagos,* I 12.1;

b) *expedivit satellites obviam supradictis baronibus* VI 21.5;

c) *obtinuerat principatum per illas personas supranominatas* XVI 23.2;

d) *cum venirent properanter Orheiani ad illos, impediti transitu praerupti supradicti* XIX 3.4;

în același tip de sintagme, *nominatus* prezintă situații complexe din două puncte de vedere:

a) unele ocurențe atestă forme de G (or, de regulă, formele compuse cu formanți deictici apar la N sau Ac, ceea ce poate ușura interpretarea lor ca forme unice, cu prefix) și

b) în două cazuri *super* este înlocuit cu *superius,* care nu poate fi susceptibil de a avea statut de prefix:

propter fugam illorum aliquot notabiliorum superius nominatorum VIII 24.4

słobodam ipsius superius nominatam XVII 13.6.

Tot aici este de pus *ante actis temporibus,* XVIII 6.4;

9) *vero simile* are o singură atestare, scrisă separat: VIII 27.2;

---

1 Ca sinonim al lui *retro* este utilizat în două rînduri *retrorsum: ita ut Turcae recederent retrorsum,* IX 25.3; *sed hi redierunt retrorsum,* XVIII 37.7.

2 Aici trebuie să includem și grafia *quo ad,* VII 4.1.

3 Pe același model este de pus *ex nunc* III 5.4 etc.

10) pentru *nonnisi* apar ambele variante; predomină scrierea continuă[1], cu șapte cazuri. *non nisi* apare de trei ori: VII 11.2; X 8.2; XXI 8.5;
11) *etiamsi* este scris în ambele variante:
etiam si spem haberet in Polonis I 11.1; *etiamsi essent vel maximum (-um < i) negotium* XX 1.9; *etiamsi ipse juraret dicens* X 28.6; *etiamsi quilibet illorum impleat aedes solis aureis* XX 48.4 (am unit);
12) *quot quot* este scris cu spațiu, e.g. XVIII 23.4; XIX 21.15; XXI 23.4.

Numele proprii însoțite de nume postpuse de funcție, mai ales denumiri orientale: *passa/ basza/ bassa, szah,* sînt scrise împreună cu numele persoanei care deține acea funcție/acel rang: *Szkinderbasza, Szkinderbassae, Szerembey, Ielagasy, Szahbolat;* unele nume compuse de rang sau funcție apar scrise separat în **L**: *a Locum tenente, maior domo:*

maior domo illius XIV 14.2; *kihaia maior domo ipsius* XXII 18.3;
data praecautio legatis a locum tenente X 7.3; XIII 8.5.

Alte situații:

1) *ut pote* XVI 37.2;
2) *in primis* XVII 10.1; – echivalent: *in simul* XVIII 44.7; XX 23.4;
3) *quo nam,* XX 21.3;
4) *semi respirans,* XXI 16.4;
5) *quam vis accepit mandatum... tamen videns* etc., XXI 35.1;
6) *in cassum* XXI 37.2.
7) *seipsum* I 19.3.

Virgula

Nu apare cu o rațiune strict gramaticală; cel mai adesea pare să marcheze pauze de scriere (cu atît mai mult cu cît marchează sintagme, deci unități memorate în vederea traducerii și apoi a transcrierii).

Numerale

1) după numerale este pus punct: *intra 4. dies;*

---

[1] V 3.4; VIII 2.2; X 12.2; XII 5.2; XVI 52.14; XVIII 42.3; XXI 20.3.

2) uneori, un nume format pe radicalul unui numeral este scris cu acel numeral (partea literală este scrisă la exponent): *die* 1^{a} *(1* **b**) = *die prima, die* 8va = *die octava, Vladislaus* $4.^{tus}$ *(quartus* **b**), 8^{bris}, I 8.2.

3) numeralul *40 000* din **b** apare în ms. cu 'M' suprascris: $4\overset{M}{0}$.

Silabația

Este făcută în general ca astăzi; totuși, grupul de două consoane trece fără excepție în silaba a doua.

Ca semn al despărțirii în silabe sînt folosite cratima, două puncte sau tilda dublă: /≈/.

Alte semne ortografice și de punctuație

Parantezele rotunde sînt utilizate ca în **c**, unde închid intervenții ale lui Miron Costin[1]: incize, completări, pasaje cu încărcătură emoțională, e.g. la VII 6.2; 8.2; VIII 8.5; 16.4.

Trema apare în paradigma unor cuvinte precum *coërcere* și *Michaël.*

Semnul exclamării și semnul întrebării sînt frecvent utilizate, e.g.:

– /!/, VI 8.9; XIII 18.1; XVI 24.1 *bis;* XVII 45.7 *bis;*

– /?/: IX 19.2; XVI 29.5, XVII 31.1 și XVII 52 *pluries.*

Concluzii

I. Utilizarea grafemelor de origine polonă, ca și prezența altor date generale privind cunoașterea limbii polone de către T. sînt o constatare categorică, ce readuce în discuție apartenența lingvistică a acestuia. În cazul unor cuvinte românești sau „orientale” preluate din **c**, utilizarea grafemelor polone indică particularități de pronunție.

[1] Prezența parantezelor rotunde – în măsura în care este o preluare *tale quale* de pe *exemplar* – poate fi o indicație pentru stabilirea manuscrisului (sau tipului de manuscris) de pe care s-a făcut traducerea; lucrul acesta depășește însă, deocamdată, scopul acestui studiu, ca și al acestei ediții în ansamblul ei. O ediție într-adevăr critică a Cronicii lui Miron Costin rămîne, în opinia noastră, un *pium desiderium* al filologiei românești.

II. Influența ML este vădită printr-o serie de detalii sistematice, dintre care unul este fenomenul reducerii existent în mai multe cazuri:

1) aspirația inițială: *Hungaria/Ungaria, ydria*;
2) diftongul grafic /oe/;
3) geminata: *Transsylvania/Transylvania; literae* etc.,
4) grafiile tradiționale de tip ML: *charus, sylva, hyems* și *familia*[1];
5) alternanțele i/j, y/i, ci/ti;
6) prezența dentalei nazale în grupuri consonantice, tradițională în ML.

Acestea sînt fapte ce atestă influența pronunțării asupra grafiilor tradiționale antice; ceea ce practică T. este idiomul dezvoltat și cultivat ca atare în scris și vorbit în școlile ecleziastice, din epocă medievală, pînă în epoca premodernă, nu cel savant, de ținută ciceroniană.

III. Particularități de scriere: la forma *tormentis* (III 17.3) /m/ provine din /p/; acest detaliu permite înțelegerea interpretării grafiei de la XI 6.3 redată în **b** ca *ampellare;* primul /p/ nu are hasta prelungită ca de obicei, așa încît a putut fi luat drept un /m/.

ANEXĂ

Comparația cu limba din CB[2], confirmă caracteristicile grafice din **L**[3].

I. Geminate

Sînt cel mai adesea reduse, după obișnuința ML și NL, fie din inadvertențe interpretabile ca eroare semnificativă:

1) *literis, literas*[4]*:* 7, 56, 81;
2) *pecuniae sûmam,* 12;

---

[1] La inconsecvențele de notare a lui [i] consonantic este de adăugat scrierea numelor lunilor: *Iunius* XIV 13.7; XX 33.1; *Iulius* XXI 18.1.

[2] Chiar dacă ediția este în ansamblu nesatisfăcătoare, faptele discutate aici nu sînt, îndeobște, supuse îndoielii. Uneori am interpretat grafiile din CB altfel decît editorul acestui vol., V. A. Urechia (= **u**).

[3] Trimiterile sînt făcute la pagina ediției citate.

[4] Forma aceasta este singura întrebuințată.

3) *Ungari ducati, Taleri, numi et denarii antiqui, cum sint argentei; Polonici duo solidi pro uno Ungarico numo currunt. Vulgo Leones seu Taleros leonis insigne praeferentes aestimant*, 136;
4) *Transylvaniam*, 135;
5) *Romanensium civium et Iasensium*[1], 81;
6) *solenniter*[2], 12.

II. Dublete

Finala -SKI/SKY:

1) *Kuttnarski*, 8, 9 *et passim;*
2) *Zamoisky*, 14; *Zamoyski*, *ibid*., 25, 79 etc.; *Zamoiski*, 69[3].

III. Spațiul[4]

huc usque, 12; *extunc invidiam excitavit*, 47; *etiamnum*, 50; *hucusque* retinet, 62; *non nullis mortuis*, 74; *nec non*, 130.

IV. Diacritice

Accentul circumflex marchează vocala lungă (Abl, persoana a 3-a plural a perfectului activ al indicativului, vocala rezultată dintr-o contragere în cazul formelor verbale sincopate); accentul grav marchează prepoziția *a:*

1) *pecuniae sûmam*, 12;
2) *svasêre*, 75;
3) *'Divan' vocari solet Turcica linguâ quod ab omnibus sive Valachis, sive Ungaris et aliis usurpatur*, 146;
4) *homo praedictus à secta Calviniana et a Parentibus Calvinistis originem duxit*, 49;
5) *suâ agendi dexteritate*, 91;
6) *caput praescindi curâssem*, 91.

---

[1] De regulă, forma este scrisă cu geminată: *Iass-*.
[2] În **L** apar următoarele forme ale acestui radical: *solemnitatibus*, XI 9.6 și XIV 14.4 și *solennia*, XVII 26.1.
[3] Credem că aceste forme pot fi interpretate și ca variante „de gradul al 2-lea", dacă putem spune așa, în sensul că grafiile lui Bandinus par a relua uneori grafiile în chirilice din documentele românești ale epocii.
[4] La acest punct gradul de nesiguranță este întrucîtva micșorat de posibilitatea unor erori tipografice. Oricum, unele din cazuri se regăsesc în **L**.

V. Tratamentul diftongilor

1) /oe/ în *coemiterij* - G, (/-ry/ **u**), 31.

Păstrarea diftongului în acest caz arată că anumitor forme le corespund anumite tratamente grafice, cu alte cuvinte anumite forme păstrează grafia tradițională; ca explicație poate fi adusă în discuție importanța cuvîntului în vocabularul ecleziastic, care ar justifica, în opinia noastră, păstrarea diftongului originar.

2) Monoftongarea

Este ilustrată de forma *obedientia*[1], 13.

VI. Grupul GV[2]

1) *sangvine*, 50; *consangvineos*, 47;
2) *lingvae*, 59bis; *ad extingvendum sitim*, 62;
3) *langvidi* (N), 75; *langvoribus*, 5; *magno langvore*, 33;
4) *in pingvi solo*, 35; *pingvissimus*, 37; *pingvedinis*, 40; *pingvi*, 40;
5) *gvargianus*[3], 45;
6) *ungvem*, 47.

VII. Grupul SV[4]

1) *consvetas*, 7; *consvevit*, 85; *assvescunt*, 138;
2) *ad dissvadendum*, 37; *persvasit*, 46; *persvadere*, 52, 55; *persvasionibus*, 55; *svasêre*, 75;
3) *svavitate*, 83.

VIII. Grupul CI/TI

1) *nuncius*, 11; 12; *denunciat*, 27; 42; cum *Polonico nuncio*, 30; *denunciationes*, 98;
2) *cujuscunque gradus et conditionis*, 19; *conditionis*, 152;
3) *canicie venerandos senes*, 69;

---

[1] În **L** cuvîntul are 7 ocurențe, dintre care trei prezintă fenomenul discutat aici (cf. *Indicele de forme*).

[2] Formele sînt exclusive.

[3] Forma este de apropiat de *gwardianus* din **L**. Cf. și dubletul grafic *iegumeni seu superiores aut G u a r g i a n i*, 148.

[4] Formele sînt exclusive.

4) *comendatitias literas*, 92;
5) *tribunalitium judicium*, 147;
6) *in privatis conferentiis*, 147.

IX. Alternanța I/J

1) *eiicere,* 90; *ejecisset,* 91; *rejecimus,* 94; *abjiciunt,* 95; *interjacet,* 134; *deiicendi,* 151; *ejectis,* 76;
2) *jussit*, 90;
3) *in justo judicio,* 92; j*udicavimus,* 13;
4) *ajebat*, 96;
5) *jucunditate,* 135;
6) *jurisdictioni nostrae,* 13; *jurisdictione,* 17bis;
7) *ad majorem fidem,* 14; *Majestatis,* 19;
8) *jejuniorum observationes*, 24; *jejunia,* 27, 42;
9) *duo jugera vinearum,* 37;
10) *Vajvodae,* 44.

Grafia *Ukrajnam* apare la p.135; aceeași grafie are cinci atestări în **L** (cf. *Indicele de forme*).

X. Grupul -IJ final

Apare în CB, ca și, ocazional, în **L**, pentru marcarea terminației de G. sg, N. pl și D/Abl pl, la declinarea tematică (cel mai adesea **u** transcrie /y/):

1) *Martij* – G, 4 (*-ty* **u**);
2) *missionarij* – N, 7 (*-ary* **u**);
3) *Iunij,* 16 (*-ny* **u**); *Georgij* – G, 17, 55 (la 17 *sic* **u**);
4) *coemiterij* – G, 31 (*-ry* **u**);
5) *latrocinijs,* 46 (*sic* **u**?);
6) *necessarijs,* 62 (*-rys* **u**);
7) *mercimonijs,* 62 (*sic* **u**); *fluvij* – G, 156.

XI. Y/I

Ca și în **L**, și în CB apar grafii tradiționale în ML și NL:

1) *hyems,* 11;
2) *pyris,* 26; (*pyrus* poate fi o extindere ocazională a grafiei cu /y/ pentru /i/);

3) *sylvas,* 43; (la care este de adăugat și adjectivul: *sylvestribus arboribus,* 90);

XII. H

Apar grafiile așteptate în ML și NL:

1) *charitate, -tis*, 5; -te, 20; *charus*, 45; *charior*, 48;
2) *authoritate*, 12, 86;
3) *isthic laborârunt*, 30 bis;
4) *Margaretha*, 69 (dar cf. și *Margareta*, 70);
5) *Ungaria*, *passim* față de *in Hungariam*, 131;

dubletul este atestat și în **L**, cu predominarea formei fără aspirație inițială.

iii. Principii de editare a ms. 1393

Ediția pe care o propunem în continuare este o ediție diplomatică de tipul numit ‘*correctior*’. Datorită faptului că există un singur ms. *(ms. unicum),* acesta a fost urmat, cu excepția cazurilor de eroare, care au fost emendate prin conjectură, în cîteva situații.

Textul ms. 1393 reprezintă traducerea *Cronicii* lui Miron Costin la prima mînă, așa încît erori, reveniri și autocorecturi ale T. sînt inevitabil prezente în lucrul său. Adesea T. fie revine asupra formulării inițiale (**L**), fie corectează o eroare gramaticală sau decide o schimbare stilistică (**Lc**). Aceste schimbări sînt reflectate în ap. critic: formele eliminate apar între paranteze drepte duble: ⟦ ⟧, iar cele care le înlocuiesc, adăugate deasupra rîndului, între { }.

Aparatul critic prezintă modificările apărute în procesul traducerii, de tip ‘suprascris’, ‘șters’, precum și diferențele între **L** și **Lc** sau emendările propuse, cel mai adesea susținute de originalul românesc, în totalitatea tradiției sau în ramura din care face parte **L**. De asemenea, în ap. crt. sînt semnalate și situațiile cînd **b** modifică o grafie din **L**, de regulă în sensul unificării variantelor și apropierii lor de latina clasică. Nu în ultimul rînd, am inclus și toate adnotările și

semnele marginale, adăugate în timpul parcurgerii textului în procesul de pregătire a unei istorii a Poloniei.

Am aplicat regulile de punctuație obișnuite; diferențele majore față de **L**, ce privesc îndeobște punctul, semicolonul și parantezele, sînt semnalate, de asemenea, în aparatul critic.

Ediția pe care o prezentăm acum se deosebește de ed. *princeps* (**b**) în cîteva detalii importante.

i. Mai întîi, am redat întocmai particularitățile grafice din ms 1393, scris în alfabetul polon; această particularitate a fost, cu foarte rare excepții, estompată în **b**.

ii. În al doilea rînd am emendat în text și am semnalat în aparatul critic existența unei interpolări și a două pasaje fără sens *(loci desperati)* pentru T., pe care primul editor le-a omis din text și pe care noi le-am emendat corespunzător textului românesc. Iată-le, în ordine:

1. (Transsylvani, et) † Dunceuni **L** *om.* **b** și îndoiți unii **c** *quidam vel dubitantes sc.* II 11.2 (v. *Anexe*, Imaginea 2)
2. (Conflictus hic fuit ad) † Trewbry **L** *om.* **b** «între verii» **p** *inter consobrinos sc.* V 3.5 (v. *Anexe*, Imaginea 5)
3. [quam ecclesiam nunc, anno mundi 7 213, renovavit et auxit muro ab illo loco in quo stabat thronum principum, prope ianuam, Michaël Rekowica princeps.][1] **L** *om.* **b** X 16.3 (v. *Anexe*, Imaginile 8 și 9).

iii. În afară de cazurile de mai sus, există și alte lecțiuni în care am adoptat o alegere diferită de **b**; pe cele mai importante le enumerăm în lista care urmează:

Nr. crt.	ediția noastră	ediția princeps	Loc
01	undeunde	unde	I 14.1
02	Exstitit	Et stetit	I 15.2
03	usque in	usque ad	I 15.4
04	quantam (solicitudinem)	quantum	I 19.1
05	contingit	contigit	II 5.4
06	quendam	quondam	III 3.2

[1] Interpolarea arată clar că Miron Costin, care murise în 1691, nu putea fi autorul **L**.

Nr. crt.	ediția noastră	ediția princeps	Loc
07	et ex suis	ex suis	IV 7.2
08	istius	illius	V 1.8
09	7 000	6 000 *post* **c**	VI 3.4
10	iam iam	iam	VII 4.2
11	Thomsza	om. b	VII 7.4
12	superius a	superius in	VII 11.4
13	principum	om. b	VIII 3.1
14	professus	progressus	IX 2.2
15	minimi	minime	IX 15.1
16	a tempore	tempore	IX 29.2
17	quia	qui	XI 5.5
18	appellare	ampellare	XI 6.3
19	quant{as}	quant⟦i⟧	XI 7.7
20	provincia	om. **b**	XII 4.4
21	(ex) confiniis	-nio	XIII 4.2
22	querulabuntur	quaerulabantur	XIV 6.4
23	plectatur	plecteter	XIV 9.2
24	istius	ipsius	XIV 12.1
25	constituistine	constituitne	XIV 16.1
26	discooperiebantur	-cope-	XV 2.1
27	antea	omite	XV 13.2
28	quaerit	quaesit	XVI 24.3
29	concitatus	comitatus	XVI 31.1
30	nihili	nihilo	XVI 31.3
31	innuo	insinuo	XVIII 59.2
32	quaeque	quaequam	XVIII 3.6
33	sibi	omite	XIX 11.2
34	intrat	intravit	XIX 13.1
35	a fixis	afixis	XX 26.1
36	indixerant	induxerant	XX 30.2
37	septem	quinque	XX 52.1
38	fultus	falsus	XXI 7.5
39	ad Coram	omite	XXI 23.5
40	unus	magnus	XXI 29.2
41	quod	quid	XXI 37.1
42	domunculas	domunculos	XXI 37.7
43	nos	omite	XXII 9.6
44	maior domo	maiordomus	XXII 18.3
45	valentes	volentes	XXII 24.8
46	luctabatur	cunctabatur	XXII 24.14
47	vita	omite	XXII 26.10
48	rigorose	rigorosi	XXII 27.4

Există, desigur, și cazuri în care am adoptat lecțiunea din **b**, precum:

1. super‹er›ant *corr.* **b** VI 14.2
2. Tartarum (G. pl.) **L** -orum **b** VIII 16.1
3. Cretensis **b** Cretensem **L**
4. Polonica **b** Turcica **L** IX 20.3
5. totus **b** totum **L** IX 28.3
6. vallibus **b** vallis **L** IX 36.3
7. et *suppl.* **b** XVI 26.2

iv. Un alt principiu în care ediția noastră diferă de **b** este tratamentul variantelor grafice. Cum aceasta este una din cele mai comune caracteristici ale ML și NL, nu credem că este necesară regularizarea dubletelor (uneori, tripletelor grafice), ca și a altor 'ciudățenii' acceptate azi de cercetătorii care se ocupă de atare texte. Ele sînt prezente în edițiile consacrate, în dicționare și în alte instrumente de lucru, tradiționale și electronice, deoarece reprezintă o realitate a unui vehicul lingvistic exuberant, ce nu se sfiiește să adopte mode locale, preferințe personale ori tradiții literare. Dealtfel, am socotit că unele grafii excepționale reprezintă ilustrări ale influenței românei (ocazional, polonei) asupra T., e.g.: *Zamoscius (-oyscius* **b**) VIII 7.2; *Chotimum (-num* **b**) IX 29.3; *Kerniciany (-ceni* **b**) XXI 22.4.

STUDIU ISTORIC

A. INTRODUCERE

În această secțiune a studiului nostru vom răspunde la întrebările fundamentale pe care le presupune un astfel de text: 1. „cînd a fost produsă această traducere și în ce circumstanțe?”, precum și 2. „cine este autorul ei?”. De asemenea, la sfîrșitul secțiunii vom schița 3. o ipoteză referitoare la scopul pentru care această traducere a putut fi efectuată.

B. MOMENTUL CONSTANTIN MAVROCORDAT (I): HISTORIA MISSIONIS MOLDAVICAE SOCIETATIS JESU[1]

Răspunsurile la primele două întrebări sînt date în cronica misiunii moldovene a Societății lui Isus, al cărei manuscris, aflat la Cracovia, cu nr. de inv. 921, îl pregătim pentru publicare[2]. În *Historia Missionis Moldavicae Societatis Jesu* (HMMSJ) găsim informații ce semnalează un interes deosebit al Principelui[3] Constantin Mavrocordat (CM) în pro-

---

[1] Datele din această secțiune sînt în majoritate, prezente și în articolul *The Production of the Latin Translation of Miron Costin's Chronicle and its Circumstances*, în curs de publicare.

[2] V. Ciucă, 2009a, p. 375.

[3] Cf. precizările lui V. Panaite, 2013, p. 25: „from the beginning of the sixteenth century, the prevalent term used for the rulers of Wallachia and Moldavia in ottoman sources was that of *voyvoda.* This title was adopted by Ottomans from Slavic and used, over time, with the meaning of “governor”; in some contexts, the position was seen as being synonymous with the subași, a provincial official in charge of collecting revenues.” Cf. și Panaite, 1999-2000, pp. 52-4, ca și trimiterea aceluiași la formula prin care de Nointel, ambasador francez la Varșovia, îi descrie pe conducătorii celor două Principate: „servants but not sovereigns”, p. 56.

ducerea unei istorii a Românilor. În două din domniile sale moldovene: apr. 1733-nov. 1735 și sept. 1741-iun. 1743, Prințul face eforturi să ducă la bun sfîrșit proiectul de realizare a unei istorii a Românilor din Principate, istorie ce urma să fie scrisă în limba latină și să cuprindă nu doar perioada de după descălecat pînă la propria-i domnie, ci și, așa cum vom vedea, perioada antică, de la cucerirea romană pînă la descălecat, prefațată de o prezentare geografică a țărilor și completată cu informații despre Biserica Românilor[1].

Vom prezenta în continuare pasajele din HMMSJ de interes pentru analiza noastră, care încadrează destul de precis cronologia lucrului la traducerea Cronicii lui Miron Costin[2] în cele două domnii moldovene ale lui CM deja menționate; coroborate cu documente din Arhivele generale ale Ordinului Iezuit de la Roma (ARSI)[3], ele ne-au permis, de asemenea, să stabilim identitatea traducătorului cronicii românești.

Un al doilea set de mărturii pe care le vom aduce în discuție este constituit din pasaje extrase din varii scrieri istorice ale lui Johann Filstich (JF) despre Români. Aceste pasaje evidențiază contribuția lui JF la proiectul de istorie a Principatelor conceput de CM, prin răspunsurile pe care JF le dă *Întrebărilor* Prințului Constantin, la care adaugă o listă amănunțită a istoricilor străini care au scris despre locuitorii zonelor unde aveau să se ridice Principatele Române. De asemenea, în scrierile lui JF există amănunte ce sugerează existența unei legături între el și Nicolae Mavrocordat (NM), ceea ce evidențiază o dată în plus importanța proiectului pentru a cărui finalizare ambii Mavrocordați depun eforturi.

---

1 V. și *Obs.* vii sub HMMSJ **4** pentru o posibilă încercare de reluare a proiectului, datată 1748.

2 În teza doctorală am aproximat epoca producerii trad. lat. „în prima jumătate a sec. al xviii-lea". Sîntem acum în măsură să aducem noi amănunte, care precizează această afirmație.

3 Îmi exprim și pe această cale recunoștința pentru cele două burse Mellon: Sept. 2000-Iul. 2001 și Sept.-Dec. 2002, care au făcut posibil studiul misiunii S.J. din Moldova și accesul la documentele din ARSI referitoare la misiunea moldoveană.

În partea a doua a studiului vom prezenta și vom discuta critic evidența pentru proiectul lui NM de istorie a Principatelor; ambele secțiuni vor conduce, firesc, la întrebarea „care a fost scopul unei atare întreprinderi, urmărite pe parcursul a două generații în interiorul clanului?”, spre al cărei răspuns vom avansa cîteva sugestii.

În al treilea rînd, vom adăuga amănunte din relația de călătorie a lui Markos Antonios Katsaitis (MAK) la Iași, la curtea lui CM, în 1742, care adaugă cîteva detalii semnificative despre cum va fi conceput Prințul Constantin *Istoria* celor două Principate Române; se poate astfel schița o comparație între proiectul fiului și cel al tatălui.

Cum aria de cercetare tocmai descrisă este foarte mare, vom căuta, desigur, să limităm datele prezentării noastre la informații relevante pentru subiectul acestei analize: „Traducerea latină a Cronicii lui Miron Costin”, semnalînd posibile dezvoltări pentru abordări viitoare.

I. Producerea traducerii și circumstanțele în care a fost făcută

1. Pasaje relevante din HMMSJ

1*. Prima mențiune, Nov. 1733 (f.30*$^{r-v}$*):*

> *Mensis Novembris initium liberalem erga nos celsissimi principis Constantini Maurokordaty aperuit manum. Dabatur enim nobis quotidie, ut vocant Moldavi, ‘tainum’, hoc est ad victum necessaria pro nobis, famulis et equis, nempe panis, vinum, caro, ligna, hordeum, foenum ex gratia principis providebatur; quae beneficia, quo ad vinum, panem, carnem, per reliquos duos sui*[1] *in Moldavia principatus annos constanter nobis sunt praestita.*
> *Porro causae ad haec nobis praestantia principem permoventes haec fuere: aliqua scilicet nostra merita et labores ad nutum principis suscepti, et in primis quod r. p. superior tempore electionis regis in Polonia, correspondentiam ex mente principis cum vicinis nostris colegijs haberet indeque novitates singulares per commertium literale acceptas, identidem*

[1] *post* ⟦sibi⟧ *ms.*

principi communicaret; ego vero quod literas, manifestationes, varia scripta, proiecta Polonico idiomate tempore revolutionis emanata, in Latinum transduxerim.
Adiunxit etiam suam erga nos liberalitatem illustrissimus dominus Constantinus Rossety, supremus dux Moldaviae, qui dolium sexaginta urnas vini continens nobis dono obtulit.
Reliquos hujus mensis dies uti et majorem partem sequentis ego tum in praefatis laboribus ex voluntate principis susceptis, tum in docenda grammatica unius e primaria in Moldavia familia juvenis Constantini Cantacuzani transegi.

„Începutul lunii noiembrie a deschis mîna darnică față de noi a Prințului Constantin Mavrocordat. Într-adevăr, ni se dădea zilnic ceea ce Moldovenii numesc 'tain', adică cele necesare traiului pentru noi, pentru servitori și pentru cai, cu alte cuvinte, pîinea, vinul, carnea, lemnele, orzul, fînul ne erau procurate pe scocoteala Prințului; aceste binefaceri ne-au fost, în ce privește vinul, pîinea, carnea, făcute constant de-a lungul celorlalți doi ani ai Principatului său.
Relativ la motivele care l-au făcut pe principe să ne arate această bunăvoință, ele au fost următoarele: oarecare merite ale noastre, desigur, și activități întreprinse la cererea Principelui și, în primul rînd, pentru că, în perioada alegerii Regelui în Polonia, Sfinția-Sa, Părintele Superior, se aflase, la sugestia Principelui, în corespondență cu centrele[1] noastre din vecinătate și, în consecință, îi împărtășea întocmai Principelui fiecare noutate primită prin contact epistolar, iar *eu, pentru că tradusesem în latină scrisori, manifeste, texte felurite, proiecte făcute publice în polonă în timpul Tulburărilor.* (s.n.)
Prea-luminatul domn Constantin Rosset[2], hatmanul general al Moldovei, și-a adăugat și el dărnicia față de noi, căci ne-a trimis în dar un butoi cu șaizeci de vedre de vin.

---

[1] Atît colegii în sens strict, cît și rezidențe iezuite, v. mai jos, sub *Observații* iii: Colegiul din Kamienec-Podolski, Colegiul din Lwow, precum și Rezidența S.J. din Brașov. Pt. referiri la călugări ca fiind apți pentru spionaj v. Mihordea, 1934, *passim,* e.g. pp. 7, 15.

[2] Constantin Roset (frate cu Nicolae Roset, care se stabilise în Muntenia), hatman între 1733 și 1737, este socrul Domnului: în 1732 Prințul Constantin o luase în căsătorie pe fiica acestuia, Ecaterina. În afară de Ecaterina, Constantin Roset are trei fii: Ștefan, Vasile și Andrei, așa încît este posibil ca unul dintre ei sau toți să fi fost dați să facă școală la părinții iezuiți. Ecaterina este reprezentată în tabloul ctitorilor de la biserica Fundenii Doamnei, comuna Dobroieşti, Ilfov.

> Restul zilelor acestei luni, ca și cele mai multe ale următoarei, le-am petrecut atît în activitățile sus-menționate, asumate din voința Principelui, cît și ca să îl învăț gramatică pe un tînăr din familia de prim-rang în Moldova a lui Constantin Cantacuzino[1]."

Observații

i. Acest pasaj aduce două informații foarte importante:

a. Superiorul misiunii iezuite moldovene se află, la cererea[2] Prințului Constantin, în contact epistolar strîns cu acele centre iezuite care se află în vecinătatea Moldovei; ca urmare, Principele este informat în detaliu despre evenimentele din timpul tulburărilor din Polonia primind toate noutățile de acolo, care sînt de mare interes mai ales pentru Imperiul Otoman[3].

b. În ce îl privește pe scriitorul acestui pasaj, părintele coajutor, aflăm că traduce 'texte felurite' *(varia scripta)* din polonă în limba latină, ceea ce poate însemna că se familiarizează cu scrieri istorice și politice și, de asemenea, cu traducerea conceptelor de acest fel în limba latină. La prima vedere părintele traduce toate aceste texte la sugestia Principelui *(ex mente Principis),* dar, de fapt, la cererea Sublimei Porți, care este, desigur foarte interesată să știe cît mai multe amănunte din cele ce se întîmplă în timpul războiului de succesiune la tronul Poloniei, cînd, de la războiul civil din interiorul Poloniei se ajunge la un adevărat război european.

Evenimentele la care se face aluzie aici se înscriu în războiul pentru succesiunea Poloniei; ambele momente majore ale acestei

---

1 Originalul trădează o pronunțare locală, e.g. 'Cantacuzănu'. S-ar putea ca acest Constantin să fie cel despre care Lecca 1899, pp. 136-6, notează: „Constantin Cantacuzino Măgureanul, fiul cel mare al vel Banului Matei, plecă la anul 1733 în Moldova... avu de fiu pe vistierul Ion Cantacuzino ...".

2 Originalul are trei expresii care implică voința Prințului: *ad nutum, ex mente, ex voluntate (Principis.)*

3 Pentru o acțiune similară a Principelui Constantin, v. scrisoarea acestuia datată 25 Nov. 1740 în Iorga, 1925, pp. 305-6.

perioade extinse de acțiuni militare sînt de interes și pentru istoria Moldovei, precum și, în particular, pentru istoria domniilor moldovene ale celor doi Mavrocordați, tată și fiu, aflați în centrul analizei noastre. Lucrurile au stat cam așa:

Faza întîi.

Marele război al Nordului a avut loc între Rusia, Danemarca și Polonia, pe de o parte și Suedia, pe de altă parte. Danemarca si Polonia (sub August al ii-lea) au fost învinse de Suedia (sub Carol al xii-lea), cu sprijinul unor nobili poloni, conduși de Stanislaw Leszczynski, și al cazacilor (sub hatmanul Ivan Mazepa). În 1706, Carol al xii-lea impune numirea lui St. Leszczynski pe tronul Poloniei. După ce obținuse victorii importante, Carol al xii-lea a fost, la rîndul său, învins decisiv la Poltava (iunie 1709); ulterior, regele suedez a petrecut vreo doi ani la Tighina (Bender), ca oaspete al Imperiului Otoman, care îl susținuse împotriva Rusiei. Cea mai importantă consecință a acestui război a fost accederea Imperiului Rus la statutul de mare putere și la încorporarea țărilor baltice.

În 1709, Augustus al ii-lea este repus pe tronul Poloniei.

Faza a doua.

După ce, în 1733, August al ii-lea moare, Stanislaw Leszczynski încearcă să recîștige tronul Poloniei susținut fiind de Franța, căreia i se alătură Spania, împotriva unei alianțe între Rusia și Sfîntul Imperiu Roman de națiune germană, care îl susțineau pe electorul Saxoniei, Frederick August al ii-lea, drept candidat la tronul Poloniei.

În nov. 1733, cînd este scris HMMSJ **1**, diverse grupuri încearcă să atragă susținere publică pentru unul sau altul dintre cei doi pretendenți la tron prin materiale imprimate. Cu titlu de exemplu dăm

cîteva citate[1] din *Histoire de Stanislas I. Roi de Pologne, Grand Duc de Lithuanie, Duc de Lorraine et de Bar, &c.&c &c. Par Monsieur D. C***.* Tome II. A Francfort, aux depens de la compagnie. MDCCXXXX:

> p.10: „... Le Comte de Welczek en donna avis à la Cour de Vienne, ce qui occasiona une Lettre en date du 14 du mois, & qui fut rendue au Primat avant l'ouverture de la Diéte";
> p.17: „... la minute pour le résultat de la Confédération contenoit trois principaux articles";
> p.18: „Le formulaire du Serment étoit conçu en ces termes";
> p.20: „... on vit paroître succesivement deux ecrits;
> p.21: „... après d'exactes recherches pour en découvrir l'Auteur, on sut que le Comte de Wackerbarth-Salmour avoit suborné un Ecclésiastique pour en répandre les exemplaires. Toute la ville en étoit pourvûe ...";
> p.24: „... ce second imprimé courut les rues";
> ibid.: „sa reponse fut addressée au Primat, qui... ne tarda pas à la rendre publique."
> p.35: „on résolu de publier un manifeste... ";
> p.49: se vorbește de medalii emise ca elemente de propagandă vizuală; la p.50 este menționată o inscripție făcută cu același scop.

Imperiul Otoman va fi urmărit cu siguranță situația, încercînd să aibă acces la cele mai mici detalii. Aceasta este o practică obișnuită: pentru un exemplu care îl privește pe Nicolae Mavrocordat v. Hurm. *Suppl.* I 1, nr. 656, p. 446 (De Bonnac către Ministerul Afacerilor Străine, Constantinopol, 10 mai 1719):

> „... le Grand Seigneur a rétabli Mauro-Cordato dans la Principauté de Valaquie. Comme c'est un homme savant et versé dans les affaires étrangères, il lui est permis d'envoyer des agents en Pologne, en Moscovie, même en Allemagne, afin de pouvoir être instruit par lui des affaires de la chrétienté."

ii. La mai mult de un an după adnotările din HMMSJ **1**, un alt pasaj din cronica iezuită arată că legăturile între Misiunea Moldoveană

[1] Toate evenimentele menționate în citate se referă la anul 1733.

SJ și centrele învecinate ale Societății sînt menținute; aflăm cu această ocazie numele «centrelor vecine» la care fusese făcută referire sub nr. 1 *(... correspondentiam ex mente principis cum vicinis nostris colegijs ...):*

Ian. 1735 (ff.35[r-v])

Anno Domini 1735to sub Praeposito Generali Societatis R. p. Francisco Retz, Provinciali per Poloniam r. p. Ladislao Zołkowski, Principe Moldaviae Constantino Maurocordaty, Missioni Moldavicae praeerat p. Johannes Ręgarski cum socio Missionis p. Thoma Kozicki. Hi igitur anni currentis nempe in Epiphaniae Vigilia Domini a solita congratulatione liberalissimo in missionem istam Principi auspicati sunt, qui favores suos modo hoc integro anno in providendo pane, vino et carne Missioni isti praestitit. Collegio insuper Camenecensi, quod tunc R. p. Felicianus Szolowski regebat, ac Collegio Leopoliensi, cui R. p. Bartholomaeus Luder praeerat, nec non Residentiae Coronensi in Transylvania, cujus Superior fuit R. p. Stockier, in vim correspondentiae literalis, quam praefati collegiorum praesides ex mente principis mecum habebant (s.n.), singulis, inquam, dictis collegiis singula vasa grandia 150 urnas vini Moldavici continentia dono misit, obtulit.

„În anul 1735 de la Domnul, pe cînd Prepozit General al Societății era Prea-Cucernicul păr. Francisc Retz, Provincial pentru Polonia – Prea-Cuc. Păr. Ladislau Zołkowski, Principe al Moldovei – Constantin Maurocordat, Misiunea Moldovească era condusă de Păr. Ioan Ręgarski, împreună cu ajutorul Misiunii, păr. Toma Kozicki. Așadar, în anul curent, mai precis în Ajunul Epifaniei Domnului, ei doi i-au făcut obișnuita urare Principelui, care ne-a arătat tot anul în felul acesta favorurile sale, dîndu-i acestei Misiuni proviziile de vin, pîine și carne. Pe deasupra, a trimis în dar Colegiului de la Kamienec, pe care în acel moment îl conducea Cuc. păr. Felician Szolowski, și Colegiului de la Lwow, în fruntea căruia era Cuc. păr. Bartholomaeus Luder, precum și Reședinței de la Brașov, în Transilvania, al cărei Superior a fost Cuc. păr. Stockier, pentru corespondența epistolară pe care sus-numiții conducători de centru au avut-o, la sugestia Prințului, cu mine, fiecăruia, zic, dintre centrele menționate le-a oferit cîte un vas mare conținînd 150 de vedre de vin moldovenesc."

iii. În acest moment, Superiorul Misiunii Moldovene SJ este păr. Gasper Niezołynski, iar coajutor este păr. Ioan Ręgarski, după cum se vede clar din documentele citate mai jos, sub 'Autorul traducerii'. Ambii misionari sînt astfel întrebuințați la culegerea de informații importante pentru Imperiul Otoman, activitate în schimbul căreia au garanția acceptării Misiunii în Moldova și, în consecință, relații bune cu Principele, cu cei mai de vază dintre boieri, și — nu în ultimul rînd — cu Biserica Ortodoxă.

iv. Este ușor de văzut că traducerea unor documente politice, activitate cu care este ocupat în acest moment[1] păr. Ioan Ręgarski, viitorul Superior al misiunii moldovene S. J., este una intensă, judecînd atît după tipul de texte: *literas, manifestationes, varia scripta, proiecta,* cît și după durata ei: aproape două luni: *(reliquos hujus mensis dies... et majorem partem sequentis),* ceea ce apare în mod natural ca pregătire pentru 'proba' la care Principele Constantin îi supune pe candidații la compilarea istoriei valahice, așa cum se va vedea mai jos (MAK **1** și **2**).

2. *A doua mențiune, începutul lui 1734 (f.31^{r-v}):*

> *Sequentes tres menses ego tum addiscendae lingvae Moldavicae, tum institutioni a lingva Latina supradicti juvenis, tum denique colligendae ex mente principis historia regum Poloniae insumpsi. Quam succinte collectam ac eleganti descriptam charactere, postquam R. p. superior principi obtulit, 50 leoninos in rem novi aedificij ab eodem accepit.*
>
> „În următoarele trei luni mi-am luat ca sarcină atît să continui să învăț limba moldavă, cît și să îl învăț limba latină pe tînărul pe care l-am menționat mai sus, precum și, în sfîrșit, să compun, la sugestia Principelui, o istorie a regilor Poloniei. Odată compusă pe scurt și copiată în caligrafie elegantă, Sfinția-Sa Părintele Superior a dus-o la Principe și a primit de la acesta 50 de lei pentru clădirea cea nouă."

[1] În nov. 1733. În practica ilustrată de doc. de arhivă S.J. anii sînt socotiți din sept. pînă în aug. următor, după modelul anului școlar, în cazul de față, sept. 1733-aug. 1734.

Observații

i. În intervalul Februarie-Aprilie 1734, părintele Ioan continuă să învețe moldovenește, pentru nevoile Misiunii, în vederea preluării sarcinii de Superior al acesteia, ceea ce mărește șansele ca el să fie traducătorul Cronicii lui Costin, cîțiva ani mai tîrziu și ne oferă, totodată, un termen *post quem* pentru lucrul la această traducere.

ii. Sugestia[1] Principelui, care îi cere părintelui iezuit să compună un rezumat de istorie polonă, poate fi interpretată, credem, ca un test practic la care îl pune pe misionar, ca o primă 'probă de lucru', ca să-i vadă aptitudinile de sinteză și selectare a esențialului pentru compilarea materialului istoric pe care ar fi urmat să i-l dea (v. *infra,* sub MAK, nr. **1**, **2** și **3**). Menționarea caracterului rezumativ – *succinte* – al compilației pe care o așteaptă de la părintele iezuit este un element important în definirea acestei cereri ca 'probă de lucru'[2]. Este evident că Principele are un concept propriu, pe care îl probează cerîndu-i părintelui misionar să compună un rezumat de istorie.

3*. A treia mențiune, Oct. 1742*[3] *(ff.72^{v}-73^{r}):*

> *Mense Octobri non exiguum princeps Constantinus Maurokordaty mihi imposuit laborem, viginti videlicet thomos variorum auctorum historicorum ex sua bibliotheca (quae plusquam millione librorum a suo eruditissimo parente, Nicolao principe, referta erat) mihi misit evolvendos, ut, si quid in iis ad originem Moldaviae ac Valachiae spectans aut historiam earundem provinciarum concernens – quam confici dictus princeps intendebat – reperirem, ex singulis auctoribus per extractum annotarem.*

---

[1] Este reluată sintagma *ex mente Principis,* litt. „după planul Principelui", ca și în HMMSJ **1**.

[2] Relațiile misionarilor S.J. cu Prințul erau în mod necesar foarte bune, așa cum se vede atît din pasajele citate pînă acum, cît și din numeroase alte însemnări, e.g. dintr-o notiță strecurată într-unul din faimoasele Rapoarte anuale *(Annuae Literae),* cel din 1735: «*Benevolentiam et aestimationem apud Principem Moldaviae Societati conciliarit.*» în ARSI Pol. 63, *Annuae 1730 - 1740,* f. 77^{v}, *Annuae Societatis Iesu Collegii Camenecensis 1735.*

[3] Poate după plecarea lui MAK (v. mai jos) de la Iași.

Quod ego cum omni sedulitate per tres continuos sequentes menses continuavi collegique notata ex variis historiis dictae materiae servientia, quibus prope sexaginta phyluras implevi. Insudarunt eidem labori et alii principis aulici, qui ex variis historicis authoribus Italicis, Gallicis, Graecis & Latinis plusquam trecentas phyluras in dicta materia extraxerunt.

„În luna Octombrie, Principele Constantin Mavrocordat mi-a dat o sarcină deosebit de mare *(imposuit*[1]*):* și anume, mi-a trimis din biblioteca sa (ce fusese ticsită cu mai mult de un milion de cărți de către părintele său foarte erudit, Principele Nicolae) douăzeci de volume *(viginti... thomos)* din istorici diferiți, ca să le cercetez, pentru ca, dacă găsesc în ele ceva referitor la originea Moldovei și a Valahiei *(ad originem Moldaviae ac Valachiae spectans),* sau referitor la istoria acestor două țări *(historiam earundem provinciarum concernens)* – istorie pe care sus-numitul Principe intenționa să pună să fie făcută –, să copiez în extras din fiecare autor în parte.
Am continuat aceasta cu toată sîrguința timp de trei luni în continuu și am adunat note din felurite istorii de interes pentru subiectul menționat, cu care am umplut aproape șaizeci de coale. Pentru aceeași activitate au depus eforturi și alți curteni ai Principelui, care au extras din diferiți istorici italieni, francezi, greci și latini mai mult de trei sute de coale pentru subiectul menționat."

Observații

i. Rezumatul pasajului:

1. Sarcina dată păr. Superior de către Prinț este să treacă prin douăzeci de tomuri (mss.?) și să extragă informații despre: a) originea Moldovei și a Valahiei și b) istoria acestor provincii;

2. Păr. Superior lucrează cu toată sîrguința timp de trei luni în continuu și selectează extrase cu care umple aproape șaizeci de coale.

3. Alți[2] curteni ai Prințului fac o treabă similară.

[1] Cuvîntul descrie obligativitatea păr. superior de a se conforma cererii Prințului.

[2] Păr. Ioan nu este un curtean *stricto sensu,* dar formularea poate trăda conștiința că, *de facto,* el este unul dintre ei: la urma-urmei, membrii Misiunii primesc tain de la Curte.

ii. Pasajul este structurat în două secțiuni: prima, în care este descrisă activitatea Superiorului iezuit și, pe de altă parte, a doua: cea a grupului de curteni, ce efectuează o operație similară, anume extragerea unor pasaje referitoare la istoria Românilor; în secțiuni apar cuvinte-cheie, adesea identice sau formate pe același radical lingvistic, ceea ce face ca cele două prezentări să fie, de fapt, două jumătăți ale aceleiași acțiuni. Iată conceptele esențiale:

1. seriozitatea acțiunii: *cum omni sedulitate continuavi – insudarunt;*

2. modul de lucru: *per extractum annotarem, collegique notata – extraxerunt.*

3. domeniul de lucru: *variorum auctorum historicorum, ex singulis auctoribus* și *ex variis historiis,* pe de o parte, sintagme reluate în *ex variis historicis authoribus,* pe de altă parte.

Puse în paralel, detaliile de activitate ale celor două grupuri arată astfel:

non exiguum princeps CM mihi imposuit laborem,	*Insudarunt eidem labori et alii principis aulici*
viginti thomos variorum auctorum historicorum mihi misit evolvendos,	*ex variis historicis authoribus Italicis, Gallicis, Graecis & Latinis*
ut, si quid in iis reperirem	
ad originem Moldaviae ac Valachiae spectans	*<dicta materia>*
aut historiam earundem provinciarum concernens	*<dicta materia>*
ex singulis auctoribus per extractum annotarem.	*qui ex variis historicis authoribus... in dicta materia extraxerunt.*
Quod ego cum omni sedulitate per tres continuos sequentes menses continuavi	*Insudarunt eidem labori et alii principis aulici*
collegique notata ex variis historiis dictae materiae servientia,	*<qui ex variis historicis authoribus... in dicta materia extraxerunt>*
quibus prope sexaginta phyluras implevi.	*plus quam trecentas phyluras*

iii. Din analiza cantitativă a datelor rezultă că păr. Ioan a lucrat trei luni și a scos cam șaizeci de coale de note din douăzeci de autori/volume, ceea ce sugerează că grupul de curteni, care a scos «peste trei sute de coale» ar fi fost cam de cinci pînă la șapte oameni și va fi par-

curs vreo sută de cărți; desigur, aceasta este doar o aproximare mecanică, ale cărei detalii se sprijină, însă, pe două informații:

a. aceste extrase constituie, probabil, cel puțin o bună parte din, dacă nu toată, recolta bogată de materiale *(magnum materiarum segetem)* ce va fi menționată *infra,* sub HMMSJ **4**.

b. măcar unele din cărțile întrebuințate de curteni vor fi fost comandate și primite de Prințul Nicolae Mavrocordat în ultimii ani ai domniei sale muntene – v. scrisoarea din 10 Mart. 1726 pe care secretarul N. Wolff i-o trimite lui Le Clerc (în *Epistolario,* nr. 797), *infra,* sub 'Proiectul unei Istorii a Principatelor în latină'.

iv. Remarcăm diferența care există în original între *thomos (auctorum historicorum),* de excerptat de către păr. Ręgarski, și *historicis authoribus,* ce revin unor *aulici.* Dacă ceea ce pare o diviziune pe criterii lingvistice este o realitate și nu doar o variație stilistică, aceasta ar sugera că Prințul Constantin a organizat operația de adunare a surselor pentru *Istoria* sa astfel: el îi va fi încredințat părintelui Ioan despuierea unui număr mare de manuscrise (astfel interpretăm cuvîntul *thomos* din original) – ceea ce trimite la cronici locale –, ca să localizeze *(ut reperirem)* și să copieze *(ex singulis auctoribus per extractum annotarem)* atît informații referitoare la originea celor două Principate *(ad originem Moldaviae ac Valachiae spectans)* – privitoare, deci, la perioada de dinainte de descălecat –, cît și, în afară de aceasta, pasaje referitoare la istoria de după descălecat a Principatelor *(historiam earundem provinciarum concernens).* Presupunem că păr. Ioan le va fi tradus apoi în latină, ca astfel să le facă accesibile păr. Peterffy[1], compilatorul *Istoriei Valahiei și Moldovei,* care urma să le preia în curînd.

[1] Numele are diverse grafii.

În concluzie, judecînd după această descriere, credem că părintelui Ręgarski i s-a cerut, dată fiind competența sa lingvistică specială, să parcurgă manuscrise de cronici interne, pe care să le excerpteze potrivit instrucțiunilor princiarului comanditar al *Istoriei* proiectate[1].

v. Vom vedea mai jos că MAK menționase în mai multe rînduri strîngerea pasajelor relevante din istorici străini, ca metodă de compilare a părții de început a istoriei Principatelor Române, de la Daci și de la cucerirea romană pînă la descălecat (v. *infra,* MAK, **1**, **2** și **3**). De asemenea, în acest moment Principelui îi este trimis de la Brașov un 'Colet Istoric' conținînd excerpte de același tip, colet care va ajunge la Iași în Ian. 1743[2].

vi. Această operație de adunare a izvoarelor are o amploare neobișnuită, atît pentru că se desfășoară în două locuri: la Brașov și Iași, cît și prin numărul celor implicați. Presupunem că acțiunea de strîngere a materialului brut de excerpte și notițe din istorici se intensifică înainte de sosirea păr. Peterffy (în iunie 1743, v. pasajul urm.), cel care urma să compună scrierea propriu-zisă, în care aveau să fie contopite materialele adunate pînă în acel moment. Este posibil ca analiza amănunțită a 'Introducerii' *(Prodromus)* păr. Peterffy să rafineze concluziile noastre; de asemenea, comparația dintre lista de istorici propusă de Johann Filstich și 'Introducerea' păr. Peterffy, precum și cu cererile de cărți formulate de Principele Nicolae, așa cum apar ele în scrisoarea din 1726 (pentru care v. *infra),* să aducă noi detalii; în ce ne privește, credem însă că ne putem opri aici.

---

[1] Chestiunea implică o analiză a secțiunii de mss. de cronici din biblioteca Principelui Nicolae Mavrocordat, ca și a cărților ce se referă la perioada de dinaintea descălecatului.

[2] V. Armbruster, 1975a, pp. 57-60.

***4**. A patra mențiune, Iun. 1743 (ff. 77^v-78^r și 79^r):*

Mense Junio in vigilia Pentecostes tres e provincia Austriaca S. J. residentia nostra Jassensis accepit hospites, nempe p. Carolum Peterfi, p. Andream Patai et p. Georgium Segedi, quorum primum, utpote publicum in collegio Presburgensi historicum ac tot jam a se in luce editis historiarum tomis clarum, pro concinnanda historia Moldaviae, quae jam ante ex variis historicis auctoribus collecta, eos princeps Constantinus Jassios evocaverat. [...] Capta igitur ex fatigio viarum quiete, p. Peterfi dictae historiae concinnandae admovit manum. [...]
Mediis diebus Julii supradicti hospites Austriaci principi et nobis valedixerunt ac in suam provinciam abierunt.

„În luna Iunie, în ajunul Rusaliilor, reședința noastră a primit trei oaspeți din Provincia Austriacă a S.J., și anume: p. Carol Peterffy, p. Andreas Patai și p. George Segedi[1], dintre care pe primul, în calitatea sa de istoric public al Colegiului din Presburg și autor renumit al atîtor scrieri istorice publicate deja de el, îl chemase Principele Constantin, ca să compună istoria Moldovei, care fusese adunată deja mai înainte din alți istorici... După ce s-a odihnit, deci, de oboseala drumurilor, p. Peterffy s-a apucat de compunerea susnumitei Istorii ...
La jumătatea zilelor lui Iulie, oaspeții austrieci menționați mai sus și-au luat rămas-bun de la Principe și de la noi și au plecat în provincia lor."

Substanța acestei informații se regăsește și în ARSI Pol. 60, *Historia Collegii Camenecensis Societatis Iesu a Junio 1743 ad Junium 1746*, f. 108^r:

[…] *Hoc mense* (iunie 1743, n.n.) *hospitem accepit Collegium R. p. Carolum Peterffy Societatis Iesu ex Provincia Hungariae. Hic associatus Patri Iosepho Krzwycki*[2] *venit Iassiis a magno Duce Valacho causa invisendi Collegii et Fortalicii; per triduum a Praeside Collegii humanissime habitus iterum Iassios abiit ad eundem Ducem a quo ex*

1 Păr. Szegedi este în acest moment Rectorul Colegiului iezuit din Cluj, v. Nilles, p. 569, n.1.
2 Care este în acest moment coajutorul păr. Ręgarski, cf. ARSI Pol 46, *Catal. Breves,* f.270^r.

> *Hungaria magnis evocatus est precibus titulo colligendae historiae Valachiae ab ipsa origine ejusdem.* […]
>
> „În această lună, Colegiul l-a primit ca oaspete pe Sfinția-Sa Părintele Carol Peterffy, iezuit din Provincia Ungariei, care a venit de la Iași însoțindu-l pe părintele Iosif Krzwycki la invitația Marelui Duce Moldovean, ca să viziteze colegiul și Fortăreața. A fost ținut foarte bine timp de trei zile de către Directorul colegiului; s-a dus la Iași a doua oară la același Duce, de care a fost chemat cu mari rugăminți din Ungaria pentru motivul compunerii *(colligendae)* istoriei Valahiei[1] de la chiar originea acesteia."

Observații

i. Carol Peterffy, istoric iezuit renumit al momentului[2], este chemat de către Principele Constantin la Iași, ca să compună istoria românească.

Faptul că este iezuit mă face să cred că invitarea lui Peterffy la Iași se va fi petrecut în urma vreunei sugestii a Superiorului iezuit de la Iași ori a celui de la Sibiu sau Cluj, cărora Principele Constantin le va fi cerut să recomande o persoană calificată pentru scrierea *Istoriei* pe care o avea în plan. Aceasta poate însemna că CM pare încredințat că doar un istoric profesionist poate duce la bun sfîrșit *Istoria Principatelor* în latină și astfel, după mai multe încercări ('probe') de a găsi un candidat potrivit, îi încredințează păr. Peterffy materializarea acestui proiect.

---

1 În sens larg, desemnînd ambele Principate locuite de Români; prin extensie devine o istorie a Românilor.

2 Despre el aflăm din *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu.* Collectionis Scriptorum Ejusdem Societatis Universae Tomus primus, Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855, că tocmai publicase *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi 1016. ad 1715.* Partes II. Posonii. typ. haer. Bayer. 1741. et 1742. fol., după ce mai înainte scosese o mică scriere encomiastică: *Sex ex Ursinorum Ducum et Comitum stirpe Heroes.* Tyrnaviae 1725. Despre misiunea lui Carol Peterffy în Moldova v. și Veress 1931, p. 217.

ii. În numeroasa recoltă de extrase se vor fi numărat, nu avem nici o îndoială, și traduceri în latină ale unor pasaje din cronici românești, efectuate de păr. Ioan Ręgarski. La materialele primite de părintele Peterffy sînt de adăugat și alte surse[1], dacă înțelegem corect următoarea afirmație din G. Pray, *Dissertationes Historico-Criticae in Annales Hunnorum, Avarorum et Hungarorum,* Vindobonae, 1775, p.139, n.r.):

> *Ego schema principum utriusque provinciae adjicio quod Secretarius Principis Constantini de Scarlatti p. Carolo Peterffy piae memoriae consignavit.*
>
> „Alătur lista principilor ambelor țări, pe care secretarul[2] Principelui Constantin de Scarlatti i-a încredințat-o păr. Carol Peterffy de pioasă amintire."

iii. În legătură cu păr. Peterffy menționăm un detaliu important pentru cercetarea noastră[3]:

> *Evocatus a Moldaviae Principe Jo. Constantino de Scarlatte, ut gentis hujus Historiam elaboraret, magnum ibi materiarum segetem collegit (s.n.); at domum redux, dum operi elaborando se accingeret, morbo, quo jam in itinere correptus, eidem immortuus est.*
>
> „Chemat de Principele Moldovei, Io. Constantin de Scarlati, ca să compună istoria acestui neam, a adunat acolo o recoltă mare de

---

1 Credem că un element care să susțină această afirmație este concluzia comparației pe care Șt. Gorovei, 1988, p. 151 o face între un pasaj din Pray și cel corespunzător din ms.rom. BAR 2591: „Este clar, credem, că Peterfy a primit la Iași, în mai 1743, informații extrase din marea cronică paralelă (vol. I = ms. 2591) care se afla, deci, la data aceea, în biblioteca lui Constantin vodă Mavrocordat."

2 Este posibil, credem, ca „secretarul domnesc din mai 1743" (Gorovei, 1988, p. 152) să fie Antonio Epis, cf. *Epéhémérides Daces* ... par Constantin Dapontès, II, traduction par É. Legrand, Paris, Ernest Leroux, 1881, p. lxx, unde A. Flachat relatează la pers. I o întrevedere cu Antonio Epis în 1740: „M. Antoine, un de sous-secrétaires du Prince, avoit voulu m'accompagner" etc.

3 Citat din *Collectionis Scriptorum Ejusdem Societatis Universae Tomus primus,* Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855, p. 262.

materiale; însă, odată întors acasă, pregătindu-se să înceapă compunerea scrierii, a murit acolo de boala pe care o contractase în călătorie."

iv. Întregul episod al vizitei lui Carol Peterffy în Moldova este tratat pe larg de A. Veress[1]; la pp. 95-9 este publicată 'Introducerea' proiectată de Peterffy la viitoarea Istorie a Principatelor: *Prodromus Historiae Principatuum Walachiae et Moldaviae,* Introducere ce ne arată planul după care istoricul iezuit urma să abordeze compunerea *Istoriei Valahiei și a Moldovei,* periodizarea pe care el o avea în vedere, precum și sursele pe care intenționa să le întrebuințeze[2].

v. De la bun început ne atrage atenția expresia *magnum ibi materiarum segetem collegit* și mai ales adj. *magnum,* care nu lasă loc nici unui dubiu: recolta mare de materiale adunate de istoricul iezuit era deja strînsă în momentul în care Peterffy ajunge la curtea de la Iași. Vizita sa va fi avut ca scop preluarea materialelor deja produse în latină și, desigur, în primul rînd, stabilirea detaliilor istoriei ce urma să fie scrisă conform cerințelor Principelui Constantin; acesta avea în minte o anumită structură și aranjare a materialului, după cum se poate vedea din HMMSJ 2, comentat de noi în sensul acesta în *Obs.* ii.

vi. Se pare că Principele Constantin caută în momentul acesta cu insistență – și cu o anume febrilitate, am zice – să pună în aplicare planul de compilare a unei cronici românești oficiale, scrise în latină[3].

---

1 În Veress, 1930-1.

2 Cf. Iorga 1910, p. 27: „Manuscriptul Kaprinai xxv al Bibliotecii Universității din Pesta, «Prodromus ...», pare a fi începutul operei celei mari a lui Péterffy, care lucra după izvoare antice, după cărți de arheologie apusene și după un manuscript și note ale Înălțimii Sale." Un rezumat util se află și în *Introducerea* la „Inscripțiile Medievale ale României. I. Orașul București", București, Ed. Academiei RSR, 1965, p. 21, întocmită de Al. Elian.

3 De remarcat faptul curios, cel puțin *prima facie,* că Prințul are această activitate în ultimele zile ale celei de-a doua domnii moldovene ale sale (sept. 1741 – 29 iun. 1743).

vii. Este posibil ca Principele Constantin să mai fi făcut după 1743 o încercare de ducere la bun sfîrșit a proiectului său: istoricul Andrei Veress a pus în legătură cu proiectul *Istoriei* călătoria în Muntenia, la Prințul Constantin, din ordinul Papei, a unui grup de trei membri ai congregației piariste[1]:

> „Învățatul piarist ungur Iosif Desericzky a fost ales și trimis de Papa la chemarea eruditului principe Constantin Mavrocordat, desigur, pentru a continua scrierea Istoriei Românilor, începută de câțiva ani de iezuitul Carol Péterffy. A și plecat împreună cu doi tovarăși ai săi, Norbert Conrady și Iacob Koza, dar înainte de a ajunge la București, mitropolitul (temându-se poate de vreo propagandă catolică) le-a făcut atâtea piedeci, că au fost nevoiți să se întoarcă – în 1748 – în Ungaria[2]."

2. Concluzii la analiza pasajelor din HMMSJ

1. Pasajele citate din Istoria Misiunii Moldovene a Societății lui Isus descriu un adevărat contract al Principelui Constantin cu părinții misionari iezuiți: în schimbul unor relații bune cu el și curtea sa, părinții îndeplinesc o gamă largă de funcțiuni, dintre care se remarcă ajutorul dat pentru întocmirea unei Istorii a Românilor, proiect pe care Prințul Constantin îl preia, după cum vom vedea, de la tatăl său, Prințul Nicolae Mavrocordat.

2. Din unghiul cercetării prezente este importantă activitatea părintelui Ioan Ręgarski, coajutor și apoi Superior al Misiunii

---

[1] V. și Iorga, 1942, p. 81, recenzie la Jean Józa-Józa, *Piariștii și Românii până la 1918,* Aiud, 1940: „... capitolul despre delegația Desericzky, Kozak, Conradi (1739), la Constantin-Vodă Mavrocordat (p. 61 și urm.), cu sprijinul lui Nicolae Roset."

[2] Veres 1931, p. 219, la finele prezentării volumului „Josephi Innocentii Desericii Hungari Nitriensis Clerici Regularis Scholarum Piarum *De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria"* etc. Tom. I-V. Budae in Hungaria, An. 1748-1760. Typis Veronicae Notenstein, Viduae.

Moldovene S. J., care știe românește și care este chemat de Principe să parcurgă diferite texte istorice în această limbă și să selecteze pasaje de interes pentru proiectul Istoriei Românilor, așa cum îl concepuse Principele Constantin. În 'Studiul filologic' al ediției de față am evidențiat detaliile lingvistice care duc la concluzia că autorul traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin este un călugăr misionar ce are ca limbă maternă polona. Pasajele din HMMSJ discutate în această secțiune îl arată drept autor al traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin pe părintele Ioan Ręgarski S. J. În consecință, vom extinde analiza asupra părintelui Ioan și în următorul capitol vom aduce noi dovezi care ne vor întări concluzia că el este autorul traducerii latine ce formează obiectul cercetării noastre.

3. Pasajele din HMMSJ ne dau o imagine îndeajuns de precisă a proiectului mavrocordătesc al unei *Istorii a Principatelor,* ca să putem spune că urma să prezinte Principatele și pe locuitorii lor de la primele atestări ale autorilor antici pînă în prezentul Principelui Constantin; ceilalți doi autori din care vom prezenta și analiza extrase, Johann Filstich (JF) și Markos Antonios Katsaitis (MAK) vor completa întrucîtva această imagine.

II. Autorul traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin

Prin analiza lingvistică a textului am putut dovedi pînă acum[1] că autorul traducerii latine a Cronicii lui Miron Costin este un misionar polonez aflat în Moldova spre jumătatea sec. al xviii-lea. Următorul pas este să încercăm să stabilim identitatea acestuia. Misionarii romano-catolici în Moldova sec. al xviii-lea sînt adesea iezuiți din Provincia Polonă a Ordinului. Cercetările pe care le-am efectuat în mai multe rînduri, atît ca beneficiar a două burse Mellon, cît și ca cercetător

[1] În studii și articole publicate ca extras din teza doctorală, v. detalii în *Bibliografie,* în spec. sub Ciucă 1989, *passim, id.* 2004, *passim,* și *id.* 2012, *passim.*

neafiliat, în intervalul de timp 2000-2015 în Arhivele Generale ale Ordinului Iezuit de la Roma (ARSI) ne permit să avem o imagine îndeajuns de clară, chiar dacă nu completă, a activității misionarilor iezuiți în Moldova. Martorul principal al Misiunii Moldovene este, însă, ms. 1923 din Arhiva de la Cracovia a Societății, *Historia Missionis Moldavicae Societatis Jesu*. Aceste două surse: documentele din ARSI și, pe de altă parte, ms. *Istoriei Misiunii Moldovene a societății lui Isus,* ne dau informațiile necesare cunoașterii Misiunii Moldovene. În continuare vom descrie activitatea MMSJ din perspectiva cercetării noastre asupra autorului și a timpului traducerii, precum și – într-o măsură – a rațiunilor pentru care *Letopisețul* lui Miron Costin a fost tradus în latină.

1. Istoria MMSJ între 1722 și 1745

a. Între 1722 și 1733

După 1722 urmează un interval de circa un deceniu în care Misiunea Moldoveană intră într-un con de umbră. Iată ce consemnează HMMSJ la sfîrșitul perioadei 1722-33 (f. 24^v):

> *Ab anno 1722 ad annum usque 1733, quo ego a r. p. Martino Dziewanowski, Praeposito Provinciae Polonae, ad hanc missionem destinatus sum nihil ultra inter scripta missionis reperi, quod in historia posteritatis memoriae possem consignare mansit.*
>
> „Din anul 1722 pînă în anul 1733, în care Sf.-Sa p. Martin Dziewanowski, prepozit al Provinciei Polone, m-a desemnat pe mine la această Misiune, nu am găsit nimic altceva rămas între scriptele Misiunii, pe care să îl consemnez în istoria Misiunii ca fiind demn de transmis posterității."

Autorul acestei mențiuni este părintele Ioan Ręgarski, care avea să devină Superiorul Misiunii în perioada următoare. Acest detaliu este limpede din pasajul care, în HMMSJ, urmează imediat celui abia

citat și care constituie *Introducerea* la partea din 'Istoria Misiunii Moldovene' acoperită de părintele Ioan Ręgarski.

b. Situația Misiunii Moldovene a Societății lui Isus în perioada 1733 - 1745

Iată cum relatează HMMSJ începutul misiunii părintelui Ręgarski la Iași[1]:

HISTORIA a r. p. Joanne Ręgarski, 12 annis missionario in Moldavia, superiore missionis Jassensis, continuata
Anno Dni 1733 moderante universam Societatem admodum reverendo patre Francisco Retz, supremos Provinciae Polonae fasces r. p. Martino Dziewanowski, advenerat Jaroslaviam in Julio r. p. Gasper Niezietołynski, Missionis Jassensis superior, collegia urbis illius pro tunc visitantem excusaturus Missionem Moldavicam, quam a quattuor jam ante, licet non successivis annis, excoluerat et obtinuit ad vota sua omnem facilitatem. Jussus tamen interim redire Jassios et eum qui in sui locum mittendus esset praestolari. Designatus proinde ad missionem hanc p. Joannes Ręgarski, tertium probationis annum tunc finiens, ac immediate post festum S. Patris Camenecum inibique expeditionem sui in Moldaviam a r. p. provinciali brevi eo venturo expectare jussus.
Quam primum igitur stetit Cameneci r. p. provinciae praeses. Statim in crastino post sui adventum dictum p. Ręgarski Jassios superiorem Missionis cum adjuncto eidem socio pa. Martino Kurowski voluit expedire, mandavitque ut eadem qua ipsi Jassios ventura occasione p. Niezołynski in Poloniam rediret.
Interim rationes a dictis patribus sibi propositas nempe quod uterque illorum peregrinae linguae Moldaviae et morum provinciae ignarus quid boni facerent in Moldavia; quis igitur fundos, oeconomiam, suppellectilem eisdem demonstrabit. Haberet patientiam bonus pater excusandis illis missionibus, ut per aliquod saltim menses aliquis ex nobis, quem r. p. archipraeses miserit illi commaneat, donec primis saltem labris lingvam Moldavicam et consvetudines provinciae praehibet ac de fundis missionem concernentibus plene edoceatur.
Hanc assertionem historiae Moldavicae approbo, quia tenente supremos provinciae Polonae honores r. p. Martino Dziewanowski r. p. Gasper Niezioływnski Missionis Jassensis superior advenit usque Jaroslaviam, quem

[1] f.25^r^.

ego oculis meis cum mille alijs vidi una pro tunc cum r.p. Ręgarski, finiens tertium probationis annum. Hic venit Jassijs adhuc ante mensem Julium, quia in festo visitationis B.V. Mariae cecinit sacrum ad altare Thaumaturgae Jaroslaviensis in campo Mariano, ubi tunc erat frequentia ingens populi. [...]
Iste r. p. Gasper Nieziołynski habuit magnos respectus Jassijs apud celsissimum Constantinum de Szkarlaty de Maurokordaty, palatinum et principem Moldaviae; qua die princeps non spectabat eum in aula interrogabat utrum valeat bene, utrum non infirmetur. [...]
Dictus itaque pater ex obedientia pervenit feliciter Jassios 11 Septembris ac a r. p. superiore peramanter susceptus in crastino statim cum eodem adiit r. p. Romualdum Cardi, missionum de propaganda fide praefectum...

„Istoria, continuată de Sf.-Sa părintele Ioan Ręgarski, Superiorul Misiunii Ieșene, misionar în Moldova timp de 12 ani.
În anul de la Domnul 1733, cînd General al Societății era Sf.-Sa părintele Francisc Retz, iar la cîrma Provinciei Polone era Sf.-Sa părintele Martin Dziewanowski, care în iulie vizita la Jaroslavia colegiile acelui oraș, sosise acolo Sf.-Sa părintele Gasper Nieziołynski, Superior al misiunii ieșene, cu intenția de a renunța la Misiunea Moldoveană, pe care o avusese în grijă de patru ani – deși nu fără întrerupere –, și a obținut toată înlesnirea pentru dorințele sale. I s-a cerut, cu toate acestea, să se întoarcă între timp la Iași și să îl întîmpine pe cel care urma să fie trimis în locul său. Drept aceea, la această Misiune a fost numit p. Ioan Ręgarski, care în acel moment își încheia al treilea an de probație și i s-a dat ordinul să se ducă la Camenecum îndată după sărbătoarea Sf. Părinte Ignațiu și acolo să aștepte să fie trimis în Moldova de către Sf.-Sa părintele Provincial, care urma să ajungă acolo în scurt timp.
Așadar, Sf.-Sa părintele întîi-stătător al provinciei s-a oprit cît mai repede la Camenecum. A doua zi după sosirea sa a vrut să îl trimită deîndată la Iași pe sus-numitul p. Ręgarski ca Superior al Misiunii, împreună cu adjunctul asociat lui, păr. Martin Kurowski, și a dat dispoziție ca p. Niezołynski să se întoarcă în Polonia la aceeași ocazie cu care ei urmau să se ducă la Iași.
Între timp i-au fost aduse argumente de către numiții părinți, anume că «amîndoi sînt neștiutori ai limbii străine din Moldova și ai obiceiurilor țării; ce folos ar face în Moldova? și apoi, cine le va arăta loturile, rînduiala gospodăriei, acareturile? Să aibă răbdare bunul părinte să îi scutească de activități misionare, pentru ca, timp de cîteva luni măcar, să rămînă în continuu cu el careva dintre noi, pe care îl va trimite Sf.-Sa părintele întîi-stătător, pînă cînd va prinde

măcar primele rudimente de limbă moldavă și cutumele țării și va fi complet instruit cu privire la terenurile ce țin de Misiune».
Susțin[1] această aserțiune a Istoriei Misiunii Moldovene, deoarece, în timpul conducerii Provinciei Polone de către C. p. Martinus Dziewanowski, a venit pînă la Jaroslavia Sf.-Sa p. Gasper Niezioływnski, Superiorul Misiunii Ieșene, pe care eu l-am văzut cu ochii mei, împreună cu alți o mie de oameni, la un loc în acel moment cu Sf.-Sa. p. Ręgarski, care își încheia al treilea an de probație. Acest părinte a venit aici de la Iași încă înainte de luna iulie, pentru că, de sărbătoarea Vizitei Fer. Fecioare Maria[2], a cîntat slujba la altarul Făcătoarei de minuni de la Jaroslava, pe cîmpul Fecioarei, unde era în acel moment o mare mulțime de popor [...]
Acest părinte Gasper Niezioływnski a avut parte de mari dovezi de respect de la prea-înălțatul Constantin de Scarlati de Mavrocordat, palatinul și principele Moldovei; în zilele în care Principele nu îl vedea la Curte întreba dacă se simte bine, dacă nu cumva este bolnav [...]
Și așa, sus-numitul părinte a ajuns, făcînd ascultare, cu bine la Iași pe 11 Septembrie și, primit cu mare dragoste de Sf.-Sa p. Superior, s-a dus îndată a doua zi cu el la c. p. Romualdus Cardi, prefectul Misiunilor de înaintare a credinței ...”

2. Date despre păr. Ioan Ręgarski S.J.

Despre părintele iezuit Ioan Ręgarski aflăm mai multe date ce întăresc ipoteza că el este autorul traducerii în limba latină a Cronicii lui Miron Costin. Într-adevăr, în ms. ARSI Pol. 26, *Catalogi Triennales 1737*, la f. 28[r] din *Catalogus 1[mus] Collegii Camenecensis Soc. IESV Anno 1737 16 Iunii,* găsim următoarele date suplimentare despre părintele Ioan:

P. Ioannes Ręgarski: Pruthenus; Natus: anno 1702; Vires: Bonae; Ingressus Societatem: 1719 19 Aug., Vota simplicia emisit 1721 20 Aug.; Studuit in

[1] Nu este ușor de spus cine este scriitorul acestor rînduri; el nu este nici păr. Niezoływnski, nici păr. Ręgarski. El poate fi predecesorul păr. Ręgarski la scrierea *Istoriei Misiunii Moldovene.*

[2] Pe două iulie.

Societate Philosophiae an. 3, theologiae an. 4. Callet linguam Polonicam, Latinam et ex parte Germanicam ac Moldavicam; Ministeria: […] Missionarius Jasiis in Moldavia an. 1. Nunc Superior Missionis ejusdem anno 3tio; Professus 4 Votorum Cameneci 25. Martii anno 1737.

Observații

i. Reținem în primul rînd că la evaluarea făcută în 16 iunie 1737 părintele Ręgarski este descris ca avînd, între altele, cunoștințe de româna vorbită în Moldova: *ex parte... Moldavicam;* adăugăm că este singurul misionar al Misiunii Moldovene cu această abilitate lingvistică[1].

ii. De asemenea, cronologia dată în pasajul abia citat din *Catalogus 1us* susține datele din HMMS:

a. activează timp de un an ca misionar la Iași, în 1733-4, unde este trimis de prepozitul Provinciei Polone, cucern. părinte Martin Dziewanowski;

b. *nunc* (în iunie 1737) este Superiorul Misiunii Moldovene în al treilea an.

iii. Aceasta înseamnă că în primul an de misiune în Moldova, 1733-1734, păr. Ioan este coajutorul păr. Niezołynski, fără îndoială, ca să se familiarizeze cu Misiunea moldoveană și să poată prelua începînd cu anul următor, 1734-1735, poziția de Superior al acesteia, v. *supra:* „acum Superior al aceleiași misiuni în al treilea an”, ceea ce înseamnă 1736-7.

Evidența că în 1733-1734 părintele Niezołynski încă este Superiorul Misiunii moldovene este dată de următorul pasaj:

Anno Domini 1734 praeposito generali a. r. p. Francisco Retz, provinciali per Poloniam r. p. Martino Dziewanowski, princeps Moldaviae fuit

---

[1] *Litt.* „într-o măsură, moldovenește”; același este și gradul de cunoaștere de către păr. Ioan a germanei. Despre cît de bine cunoaște aceste limbi păr. Ioan în activitatea sa pastorală v. *infra,* sub *Obs.* vi.

Constantinus Maurokordaty, missioni vero Moldavicae praeerat r.p. Gasper Nieziołynski. Hic igitur in absentia sui socij, pater Ręgarski, initium mensis Januarij, in vigilia nempe Epiphaniae, a consvetis plausibus liberali in missionem nostram Principi inchoavit ab eoque quinque aureos Turcicos in dono retulit. (HMMSJ, f.31[r])

„În anul de la Domnul 1734, cu Sf.-Sa p. Francisc Retz ca prepozit general, iar Provincial pentru Polonia, Sf.-Sa p. Martin Dziewanowski, Principe al Moldovei era Constantin Mavrocordat, iar Sf.-Sa p. Gasper Niezołynski conducea Misiunea Moldoveană. La începutul lunii Ianuarie, deci, mai precis în ajunul Bobotezei, p. Superior a început, în timpul unei absențe a colegului său, cu obișnuitele laude pentru generozitatea Principelui față de Misiunea noastră și a primit de la el cinci galbeni turcești în dar."

iv. De altfel, conform *Catalogului* sus-menționat, părintele Ręgarski se aflâ neînterupt în Moldova, pînă în 1745. Iată detaliile complete, cu situația pe ani a MMSJ pentru această perioadă:

Pol. 46, f. 191[r]: 'Missiones extra Provinciam 1735 - 1736':

P. Ioan. Ręgarski Miss. Jassiis in Moldavia, p. Thom. Kozicki Miss. Jassiis in Moldavia

Pol. 46, f. 204[r]: 'Missiones extra Provinciam 1736 - 1737':

P. Ioan. Ręgarski Miss. Jass. in Moldavia, p. Petr. Pakowski Miss. Jass. in Mold.

Pol. 46, f. 216[v]: 'Missiones extra Provinciam 1737 - 1738':

P. Ioan. Ręgarski Miss. Jass. in Moldavia, p. Petr. Pakowski Miss. Jass. in Mold.

Pol. 46, f. 230[v]: 'Extra Provinciam 1738 – 1739 Moldavica':

la 'Index' (f.228[v] – Pakowski; 229[r] – Ręgarski): Ręgarski Ioan. p. Stanisl(aopoli), Pakowski Pet. Miss. p. Camen(eci)

Pol. 46, f. 236[r]: 'Extra Provinciam 1739 - 1740':

P. Ioan. Ręgarski Miss. in Jassy, p. Mart. Wierzbowski Miss. in Jassy

Pol. 46, f. 244^{v}: 'Missiones extra Provinciam 1740 - 1741'
P. Felix Rzuchowski Miss. in Jassy, p. Ioan. Ręgarski Miss. in Jassy

Pol. 46, f. 257^{v}: 1741 - 1742
P. Alb. Szimanowski Miss. in Jassy, p. Ioan. Ręgarski Miss. in Jassy

ms. Pol 46 ARSI, f. 270^{r}, 1742 - 1743:
P. Ioan. Ręgarski Miss. in Jassy, p. Jos. Krzywicki Miss. in Jassy

ms. Pol. 46 ARSI, f. 287^{v}, 1743 - 1744:
P. Fran. Párzechowski Miss. Jassiis, p. Ioan. Ręgarski Miss. Jassiis

ms. Pol. 46 ARSI, f. 301^{v}, 1744 - 1745:
P. Fran. Párzechowski Miss. Jassiis, p. Ioan. Ręgarski Miss. Jassiis

v. În ceea ce îl privește pe părintele coajutor, HMMSJ menționează că urma să plece odată cu păr. Ioan și îi dă numele: *cum* adjuncto (s.n.) *eidem socio pa. Martino Kurowski* (s.n.). Cu toate acestea, 'Catalogi Breves' pe anii 1732-1734[1] nu menționează acest nume. Situația este, de fapt, următoarea:

a. În anul 1732 (în a doua parte a anului școlar 1731-1732), ca și în anul 1732-1733 există o singură Misiune a Colegiului Camencens *extra Provinciam,* și anume Constantinopolitana (f. 181^{r}).

b. În anul următor, 1733-1734, sub *Missiones extra Provinciam,* 1733–1734, se află însemnarea *Iassiis in Moldavia*[2]; nu sînt precizate nume, în schimb, la 'Indice' găsim: *'Ręgarski Ioan. p. Iassiis'.*

c. Anul 1734-1735 lipsește din Cataloagele citate. Din HMMSJ înțelegem că Superior continuă să fie păr. Gasper Niezołynski al cărui coajutor este păr. Ręgarski.

d. În anul 1735-6, Superior este păr. Ręgarski, iar păr. Thomas Kozicki este coajutor.

---

[1] Cf. ARSI Pol 46 *passim.*

[2] V. f. 181^{r}.

e. Din sept. 1736 coajutorul părintelui Ioan Ręgarski este, timp de trei ani (1736-9) păr. Petrus Pakowski[1], a cărui evaluare o găsim în același ARSI Pol. 26, ce conține *Catalogi Triennales 1737,* la f. 28^{r}, 'Catalogus 1^{mus} Collegii Camenecensis Soc. IESV Anno 1737 16 Iunii', sub nr. 10:

> *P. Petrus Pakowski: Roxolanus; Natus anno 1701 25 Iun.; vires: bonae; Ingressus Societatem: 1720 8 Aug.; vota simplicia emisit 1722 10 Aug.; studuit in Societate Philosophiae an. 3, theologiae an. 4, callet linguam Latinam et Polonicam; Ministeria* […] *Nunc Missionarius Jassiis in Modavia anno 1; Gradus Societatis: Scholasticus approbatus.*

vi. În HMMSJ, f.29^{v} se află un pasaj care aruncă o lumină interesantă asupra narațiunii istorice a amănuntelor menționate aici:

> *Residui hic mensis dies uti et integri sequentis mihi in addiscenda sedulo lingua Moldavica visitandis identidem catholicis Polonis ac Germanis ejsque solandis.*

> „Restul zilelor din această lună[2] și toate ale următoarei au fost folosite de mine ca să învăț cu sîrg moldovenește, de asemenea, să vizitez catolicii Poloni și Germani și să le aduc mîngîiere."

Cel care scrie la pers. întîi este – nu avem îndoieli în această privință – chiar păr. Ioan. Mai întîi că Superiorul din acel moment al Misiunii Moldovene, Gasper Niezołynski, nu apare nicăieri menționat ca scriind cronica misiunii. În al doilea rînd, ne amintim că tot părintele Ioan este singurul care știe ceva *(ex parte)* germană, ceea ce ar explica de ce el este cel care îi vizitează și îi asistă duhovnicește pe catolicii de etnie germană, așa cum reiese din textul abia citat[3].

---

[1] V. *supra,* sub *Obs.* iv.

[2] Noiembrie, n.n.

[3] Pentru cunoștințele de română și de germană ale părintelui Ręgarski, cf. și urm. replică a acestuia către un misionar care, undeva în nov.-dec. 1741, îl îndeamnă să se întoarcă în Polonia (HMMSJ f. 69^{r}): *... ego cum lingua Moldavica ac Germanica possum inservire Germanis Moldavisque catholicis nec in Poloniam reditum cogito magnoque mihi ducerem*

3. Concluzie la ‘Data și autorul traducerii latine’

1. În lumina datelor prezentate pînă acum, date coroborate cu cele oferite de analiza internă a textului, nu avem nici o îndoială că traducerea în latină a cronicii lui Miron Costin (**L**) a fost făcută la un moment dat spre jum. sec. al xviii-lea, undeva între 1734 și 1743, de către Superiorul Misiunii Iezuite de la Iași, părintele Ioan Ręgarski.

2. A doua concluzie care se impune este că **L** este doar o parte a unei acțiuni mai ample, despre care vom prezenta în continuare starea actuală a cunoștințelor.

4. Epilog. Soarta ms. 1393

Date prezentate în continuare sînt extrase din *Catalogul* codicelor manuscrise din Muzeul Principilor Czartoryski de la Cracovia[1]. Din motive pe care nu le cunoștem, ms. **L** a rămas, credem, în Moldova. Presupunem, pe baza informațiilor din *Catalog,* că episcopul iezuit Adam Naruszewicz „om foarte învățat, care, la porunca regelui Stanislaus Augustus, a încercat să scrie o istorie a Poloniei[2]”, l-a avut în posesie, probabil ca material pentru istoria Poloniei pe care o pregătea; spre sfîrșitul secolului, cînd prelatul nu mai putea continua munca la proiectul său istoric, colecția de mss. și documente i-a fost

solatio, si in tali obsequio mortem oppetere contingeret: „Cu limbile moldoveană și cu germană, eu unul pot sluji catolicilor Germani și Moldoveni și nu mă gîndesc să mă întorc în Polonia; mai mult, aș socoti o mare mîngîiere, dacă s-ar întîmpla să ajung să mor în această slujire.”

1 *Catalogus*. Exemplarul de la Biblioteca Facultății de istorie a Universității din București, sub cota III 9075, a aparținut lui p. P. Panaitescu; are însemnări marginale autografe; cele două volume au fost legate împreună după efectuarea însemnărilor, care sînt, din acest motiv, mai toate trunchiate.

2 *Catalogus,* I, p. 2: *„Adam Naruszewicz vir doctissimus ... episcopus. qui iussu Stanislai Augusti... historiam Poloniae inde a primordiis evolvere et perscribere est conatus...”*

dată de rege lui Thaddaeus Czacki[1]. Adnotările marginale, sublinierile și semnele de atenționare arată că ms. latin ce face obiectul acestei analize a fost citit cu atenție, ca sursă importantă pentru cîteva episoade din istoria Poloniei. Așa se explică faptul că ms. **L** este unul dintre multele mss. de interes istoric[2] ce provin din biblioteca lui Th. Czacki, așa cum, dealtfel, menționează și Barwiński în ediția sa:

> „Acest codice este păstrat astăzi în Muzeul principilor Czartoryski la Cracovia și a ajuns acolo din biblioteca binecunoscutului Thadeus Czacki”[3]. (p. XIX)

Mai tîrziu, în 1819, colecția a ajuns la Principii Czartoryski[4], unde ms. ce face obiectul major al analizei noastre se află pînă astăzi.

C. Johann Filstich

Introducere

Pasajele din HMMSJ sînt de corelat cu alte mărturii ale proiectului istoric al lui CM. În această secțiune vom prezenta, după A. Armbruster[5],

---

1 *Ibid.*, pp. 2-3: *ad temporum rationem disposita collectio haec actorum et documentorum res gestas Poloniae illustrantium, cum Naruszewicz cladibus regni rerumque asperitate ab historia scribenda deterritus iam abhorreret, Stanislao Augusto regi tradita est, qui eam a. 1797* Thaddaeo Czacki capitaneo Novogrodensi viro de rebus Poloniae optime merito (s.n.) *donavit*”.

2 În vol. II, p. 177, nr. 1348: cod. chart. sæc. XVII fol. pag. 58 una manu scr. charta papyrea compactus. inv. „opisanie ziemi Mołdawskiej i multańskiej przez Mirona Costyna, wierszem 1684“. „Mirona Costyna kanclerza Mołdawskiego Opisanie ziemi Mołdawskiey wierszem“. *Opus Ioanni III regi Poloniæ dedicatum”.*

3 *Codex hic hodie in Musaeo Principum Czartoryski Cracoviae asservatur ibique ex bibliotheca viri illustrissimi Thaddaei Czacki pervenit.*

4 *Ibid.*, p. 3: *„... Tum vero a. 1819 tota Thaddaei Czacki bibliotheca mutavit dominos venitque in manus principum Czartoryski* (s.n.), *qui eam collectioni propriae Pulaviis in regno Poloniae asservatae adiecerunt.”*

5 Într-un studiu fundamental pentru tema discuției de față: *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742-*

stadiul cercetării în privința implicării lui Johann Filstich (JF) în proiectul mavrocordătesc al *Istoriei Românilor* în latină. El a fost contactat de Prințul Constantin în legătură cu probleme obscure de istorie locală; ca urmare, a participat activ la producerea unui mare număr de extrase din istorici referitoare la istoria Principatelor și a întocmit și o bibliografie a izvoarelor acestei *Istorii.*

I. Corespondența dintre CM și JF, 1742-3

Această corespondență, în care Principele fanariot cere și primește informații cu privire la diverse aspecte ale istoriei politice și ecleziastice a Românilor, precum și o selecție de pasaje din autori străini despre chestiuni de amănunt privind subiectul menționat, a fost găsită, publicată și analizată de Armbruster în studiul citat; el a continuat studiul documentelor rămase în ms. de la Filstich și peste cîțiva ani de la studiul citat a publicat în *editio princeps* scrierea învățatului sas, „Încercare de istorie românească”[1].

În rezumat, lucrurile au stat în felul următor: în anul 1742 Principele Constantin îi adresează – prin intermediul unui brașovean de vază – lui JF un *Chestionar* cu paisprezece întrebări[2] relative la subiecte privind istoria timpurie a Românilor[3]. Acestui chestionar îi este atașată o scrisoare „ce se referă la corespondență anterioară între

1743), publicat în în două părți: p. i în RESEE 13, 1975, 1, pp. 51-75 și p. a ii-a, în RESEE 13, 1975, 2, pp. 209-29.

[1] *Tentamen Historiae Vallachicae,* studiu introductiv, ediția textului și note de Adolf Armbruster, trad. de Radu Constantinescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.

[2] Aceleași întrebări sînt atribuite de Iorga (1910, p. 27) iezuitului Peterffy (v. mai jos): „Se începu întîi printr-un șir de întrebări la cari Péterffy trebuia să răspundă: ele priveau starea politică a țerilor noastre, a amîndurora, pînă în veacul al XIII-lea etc. ...” În n.3, *ibid.,* Iorga trimite la Sulzer pentru „aserțiunea că la Nămăiești s-ar păstra legenda că a trecut pe acolo Apostolul Pavel”, legendă pe care Armbruster o găsește doar la JF; cf. Armbruster, 1980, p. 356.

[3] V. Armbruster, 1975a, p. 57 sqq.

Principe și acest Brașovean nenumit, în urma căreia Principele a fost «pe deplin încredințat» de «învățătura și marea erudiție» a acestuia din urmă, care, deci, i-a părut cel mai priceput pentru proiectul său. Ca adaos la această scrisoare sînt trimise cele paisprezece întrebări... formulate în germană[1]."

Armbruster continuă:

„Între aceste două documente și *Illustratio* publicăm ca supliment o altă, mult mai bogată în informații scrisoare a Prințului, datată 2/13 Ian. 1743. Această scrisoare confirmă primirea unei părți din 'Coletul Istoric' ('Historisches Transport'), trimis, probabil, pe 21 Oct. 1742, și cere informație istorică suplimentară, ceea ce dovedește în ultimă instanță interesul Principelui Constantin Mavrocordat pentru istoria țării, precum și hotărîrea și stăruința în urmărirea țintei sale[2]."

În *Suplimentul* la sursele discutate, Armbruster publică două documente. Primul este o listă de cărți privitoare la istoria Românilor[3], iar al doilea este 'Coletul istoric' cu excerpte din bibliografia istorică.

Aceste detalii arată că Prințul pare să urmărească o structură clară a proiectului său istoric; în ultimă instanță, din aceste detalii faptice se vădește dorința lui CM de a avea o Istorie a Românilor care să corespundă structural și calitativ monografiilor istorice apusene.

Probabil că excerptele din 'Coletul Istoric' expediat de JF de la Brașov urmau să preluate la Iași de părintele Peterffy S. J. Din păcate, Prințul Constantin va fi nevoit să lase scaunul domniei moldovene la foarte scurt timp după aceasta; această lovitură a Sorții este urmată de o alta: moartea neașteptată a lui Filstich, în Dec 1743.

---

1 *Id. ibid.*, p. 58.
2 1975a, pp. 58-9.
3 *Id., ibid,:* „... care poate fi descrisă ca fiind prima bibliografie dedicată istoriei române, unică și aproape completă pentru o atare perioadă ...".

II. Johann Filstich – istoric al Românilor

Activitatea științifică a lui JF, ajuns în 1720 rector al gimnaziului brașovean, este, înțelegem, centrată mai toată în jurul istoriei Românilor, fie ei din din Transilvania, fie, mai ales, din Principate[1].

1. Traduceri din cronici muntene

În datele esențiale, lucrurile stau[2] astfel:

> „Johann Filstich și-a început prima operă istorică mai importantă în sept. 1727, cînd, după cum afirmă chiar el, a început traducerea în germană a unei cronici românești. Cam în aceeași perioadă a început să traducă prima parte a biografiei lui Constantin Brâncoveanu; el anunță încheierea acestor traduceri cam un an mai tîrziu (nov. 1728), cînd începe lucrul la «Încercare de istorie românească» *(Tentamen Historiae Vallachicae).* De asemenea, Filstich traduce, de această dată în limba latină, prima parte a cronicii muntenești a vornicului Radu Popescu”[3].

2. Excerpta Patriae vicinarumque Regionum Historiam concernentia

Despre această scriere[4] a lui JF Armbruster notează:

> „Este importantă pentru că aici se găsesc sute de pagini cu extrase și însemnări privind Imperiul Otoman[5]”.

---

1 În RMCI, p. 157, sub nos.xxxviii și xxxix, găsim informații suplimentare (în parte semnalate deja de Armbruster, n.23, p. 57): vol. cu inv. iv F 37 și iv F 180 sînt miscelanee ce conțin copii ale traducerii germane făcute de Johann Filstich de pe două cronici românești: Letopisețul Cantacuzinesc și Cronica lui Brâncoveanu de Radu Greceanu.

2 După Armbruster 1980, p. 56.

3 *Op. cit.*, p. 56. Cf. și Armbruster, 1975a, n.33, p. 62, pentru mss. ale acestor traduceri.

4 Pentru aceasta și pentru alte scrieri de istorie românească, v. A. Armbruster 1980, p. 56, precum și *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen,* Band I, Kronstadt, pp. 308-16, ca și ‘Studiul Istoric’ la *Tentamen,* pp. 12-3.

5 V. Armbruster, 1980, p. 56.

3. Schediasma Historicum de Walachorum Historia

Informații de corelat cu cele din corespondența lui JF cu CM apar și într-un opuscul al lui JF, *Schediasma de historia Vallachorum,* inițial o prelegere ținută la Gimnaziul coronens[1], una din puținele scrieri pe care JF a ajuns să le publice, în chiar anul morții sale[2]:

> *Suppeditauit nobis occasionem ad huius materiae longe difficillimae elaborationem, Celsissimi Principis hodierni Moldauiae, Constantini de Mauro Cordato, filii natu maioris Principis illius Valachici longe doctissimi, qui paucis ab hinc annis maximo suorum luctu Bukrestini defunctus est, postulatum quo a Generoso quodam, nostrae vrbis Coronensis Viro, initia sui populi Valachici, a nobis honorifice petiit.* Schediasma, p.8

> ... „Prilejul pentru lucrul la acest subiect, de departe foarte dificil, ni l-a procurat cererea Prea-înălțatului Principe de acum al Moldovei, Constantin Mavrocordat, fiul cel mare al acelui faimos Principe valah, de departe foarte învățat, care, a murit acum cîțiva ani la București, în mijlocul alor săi, zdrobiți de durere, cerere prin care a cerut în mod îndatoritor de la noi, printr-un cetățean de vază al orașului nostru Brașov, să afle începuturile poporului său valah."

În ms. din Arhiva Bisericii Negre de la Brașov ('Archiv der Honterusgemeinde'), ms. revăzut în chiar anul publicării acestui opuscul (dacă nu cumva este originalul, în cazul în care conferința a fost ținută în 1742!), pasajul arată însă puțin diferit de ediție[3]:

---

[1] *Id., ibid.,* p. 135, n.148 dă ca dată a susținerii prelegerii anul 1732. Pe prima pagină a ms. stă scrisă, pe de altă parte, o dată diferită: *Oratio de historia Vallachorum annalibus Transilvanicis ob nexum haud inutiliter iungenda. Festo S. Galli MDCCXXXXII D. 17 Octobr. in gymnasio Coronensi* etc.

[2] *Schediasma Historicum de Walachorum Historia, annalium Transsilvanensium multis in punctis magistra et ministra.* Jenae 1743. Trimiterea este făcută la pagina ediției.

[3] În arhiva Honterus ms. are cota: IV F1 Tq 160 II 17. Îmi face deosebită plăcere să declar aici datoria pe care o am față de d-l Thomas Sindilariu, șef de departament la Arhiva Bisericii Negre (Archiv der Honterusgemeinde), și să îi adresez calde mulțumiri pentru ajutorul colegial pe care mi l-a acordat neprecupețindu-și timpul și efortul, ca să îmi trimită imagini de calitate deosebită ale acestui opuscul.

Suppeditavit nobis scilicet occasionem ad huius materiae elaborationem Celsissimi moderni Moldaviae Constantini postulatum, quo a generoso quodam nostrae vrbis viro initia sui populi Vallachici hoc anno petiit.

Explicația pentru diferențele de detaliu poate ține de scrupulozitatea profesională a savantului: JF își revedea scrierile, chiar și la mai mult timp după ce le produsese; dovezi pentru aceasta sînt mai multe, între care și pasajul abia citat.

4. Texte referitoare la Nicolae Mavrocordat aflate între mss. lui JF

În ce ne privește, credem că legăturile lui Filstich cu familia Mavrocordaților datează dinaintea anului 1742, probabil de prin anul 1727, după cum am văzut în secțiunea precedentă, cînd JF începe traducerea unor cronici muntene în germană sau latină. Această dată este, credem, de corelat cu informații referitoare la Nicolae Ruset (Rossetti), compilatorul *in spe* al proiectului lui NM[1]; pentru moment reținem că în 1726[2] Nicolae Ruset este bănuit că și-ar fi trădat Domnul, pe NM, așa încît pleacă în pribegie la Brașov.

> „Bănuit că e înțeles cu Mihai Racoviță pentru ca acesta să cîștige scaunul Țării Românești, Ruset trebui să pribegească[3] împreună cu alt ginere al lui Constantin Brâncoveanu, Manolachi Lambrino; soția lui, Domnița Ancuța, muri la Brașov, de unde se aduc rămășițele în ctitoria părintească a Hurezului. Familia rămase tot la Brașov, iar Nicolae Ruset însuși, deși panegiristul lui Mavrocordat, nu văzu Țara Românească decît după moartea, în 1730, a acestuia[4].” Hurm, xiv 2, n.6, p.972

---

1 Pt. aceste detalii, v. mai jos, sub MOMENTUL NICOLAE MAVROCORDAT.

2 Probabil spre sfîrșitul anului sau la începutul celui următor.

3 V. și Iorga, 2002, p. 71: „... Acei nemulțămiți ... *aparțineau tot vechiului partid brâncovenesc* (s.a.). În fruntea lor era ginerele lui Brâncoveanu, veșnic agitatul Nicolae Roset, amestec de boier român și de cărturar de latinește...”

4 V. Iorga, *Istoria Literaturii române în secolul al xviii-lea,* I, pp. 196-7.

Dacă așa stau lucrurile, ni se pare foarte plauzibil ca imboldul de cercetare a istoriei românești de către JF să-i fi venit din partea lui NM, aflat în căutarea unui om apt să ducă la îndeplinire proiectul său privind istoria Românilor, după hainirea lui Nicolae Ruset. Credem că prezența între mss. rămase de la JF a două texte referitoare la NM este o dovadă importantă în sensul acesta. Le vom discuta în continuare.

a. *ORATIO PANEGIRICA*

În primul rînd, între mss. aflate în arhiva JF se află o cuvîntare intitulată *Oratio panegirica,* ținută la sfîrșitul anului 1718, cu ocazia eliberării lui NM din captivitate; este un discurs de aparat, în care Principele Nicolae apare drept biruitor asupra Sorții nedrepte, ce-l făcuse să cadă prizonier al trupelor imperiale și să petreacă doi ani în captivitate, dar nu i-a putut știrbi cu nimic tăria de caracter. Cuvîntarea îi este atribuită de Armbruster lui JF, a cărui paternitate o afirmă de mai multe ori:

i. prima oară în 1975a, p.57: „Cu ocazia eliberării din captivitatea de la Sibiu, un cetățean al Brașovului a ținut o cuvîntare spre lauda Fanariotului" și, de asemenea *ibid.,* n.22: „ms. cuvîntării a intrat în colecția mss. lui Filstich, care o numără între operele sale. Totuși *Oratio* nu este păstrată în caligrafia lui Filstich; are însă asemănări mari cu *Laudatio ...*"

ii. a doua oară în „Studiul Introductiv" la *Tentamen,* p.12 și ibid., n.21[1].

iii. a treia oară în 'Dacoromano-Saxonica', p.133:

[1] Armbruster 1975a, n.22, p. 57; „... ms. *Cuvîntării* a ajuns in colecția de mss. a lui JF, care, în *Catalogus Manuscriptorum* o consideră ca fiind a sa." Cred că această concluzie se bazează pe faptul că ms. a ajuns între mss lui Filstich, pentru că, în fapt, JF nu se va întoarce la Brașov decît în 1720. V. și în cont. detaliul privind autorul celuilalt discurs de aparat, *Principis Nicolai Laudatio.*

> „Actul acesta (eliberarea lui NM din captivitate, n.n.) a fost pentru Filstich un prilej care i-a permis să-și manifeste pe de o parte atitudinea antihabsburgică, iar pe de alta simpatia pentru români în general, pentru Mavrocordați în special. Astfel în chiar anul eliberării, deci încă în decembrie 1718, Filstich salută pe NM într-o *Oratio Panegirica Celsissimo Principi ac Domino Domino Nicolao Alexandro Maurocordato per tractatum pacis e Germanorum detentione liberato*[1]. Este o cuvîntare academică, ținută de Filstich în gimnaziul brașovean, care se aseamănă în forma ei cu *Nicolai Maurocordati Laudatio.”*

Convingerii lui Armbruster că JF este autorul *Cuvîntării panegirice* îi pot fi opuse cel puțin două observații. În primul rînd, în 1718 JF este nevoit să plece din Brașov, unde izbucnise o epidemie de ciumă, împreună cu soția și fiica sa nou-născută, mai întîi la Marienburg, unde socrul său era pastor, iar apoi, la Marienhof, deoarece soția sa se îmbolnăvise și ea. O gazetă occidentală precizează cronologia[2]:

> „(De Bude, le 9 Aoust 1718) ... Le prisoniers qui ont esté faits durant la derniere guerre seront relachez dans le terme de deux mois: entre autres le Hospodar Nicolas Mauro Cordato avec ses enfants et ses domestiques, qui seront eschangez contre le Baron de Stein, le Baron de Petrasch & ceux qui furent pris avec eux.”

O a doua observație privește o anumită formulare aflată în titlul *Cuvîntării* într-unul din mss. Într-adevăr, pe pagina de titlu a acestui text, reprodusă în a doua fotografie dintre pp. 32 și 33 din ediția princeps a *Schiței de istorie românească,* poate fi observat un amănunt ce ridică îndoieli asupra sugestiei lui Armbruster privind paternitatea

---

1 Aici Armbruster, *loc. cit.,* adaugă: *in monumentum gratitudinis Anno liberationis humanae 1718,* Arh. de Stat din Brașov, Fondul Biserica Neagră, I F 20/1, în timp ce la Arhivele din Biserica Neagră se păstrează *Oratio in honorem Nicolai Maurocordati Vaivodae Transalp. e captivitate Cibiniensi liberati. Anno 1718 habita* (sub cota Tq 169 I 22 nr.31).

2 „Recueil des Nouvelles ordinaires et extraordinaires. Relations et Recits des choses avenues tant en ce Royaume qu’ailleurs, pendant l’année mil sept cent dix-huit.” Paris... 1719, p. 410.

textului numit *Oratio panegirica.* Într-adevăr, ni se pare că precizarea «*In monumentum gratitudinis*» ar dificil de explicat în cazul în care autorul cuvîntării ar fi JF: pentru care binefaceri din partea lui Nicolae vodă ar fi produs el un «prinos de recunoștință»? – cu alte cuvinte, ce legătură directă – și îndeajuns de strînsă – va fi existat între JF și NM, care să explice dedicația? Acest sentiment ar fi fost, pe de altă parte, cît se poate de explicabil în cazul unui secretar[1].

Odată eliminată ipoteza paternității lui JF asupra *Cuvîntării* înțelegem rațiunea scrierii acestui text de către autorul său, oricine va fi fost el: este și acesta un encomiu adus Principelui Nicolae, biruitor din nou[2] în fața Sorții, așa cum vom arăta că este și *Laudatio,* ca și alte texte produse la îndemnul și referitoare la acest personaj.

Pe de altă parte, dacă *Oratio* nu îi aparține lui JF, putem prezuma că textul ei va fi putut ajunge la un moment dat (undeva, la sfîrșitul lui 1726 sau în 1727) între mss. acestuia ca o sursă pentru scrierile sale de istorie românească. Dacă lucrurile stau astfel, credem că textul *Cuvîntării* îi va fi fost pus la dispoziție de către acela care îl comandase și care voia, desigur, să îi sugereze lui Filstich o anumită abordare a propriei persoane în cadrul mai larg al istoriei românești la care JF lucra deja: Prințul Nicolae însuși.

În ce ne privește, credem că *Oratio* a fost compusă și pronunțată (ca și *Laudatio,* cum vom vedea îndată), de unul dintre secretarii Prințului Nicolae, probabil, Nicolaus Wolff; așa se explică atît sentimentele anti-

---

[1] Cf. Laud. §1: *dum sub felicissimis auspiciis tuis, celsissime princeps, dulci pascimur otio, animum incessit cupiditas Moldaviae et Valachiae annales revolvere, ut, cum his in partis advena sim, in fastis saltem peregrinus non essem:* „În timp ce sub prea-fericitele tale auspicii ne hrănim, Prea-Înălțate Prinț, cu tihnă dulce, mi-a pătruns în suflet dorința să parcurg istoriile Moldovei și Valahiei, pentru ca, măcar că sînt străin de părțile acestea, să nu fiu venetic și în istoriile țării." V. puțin mai jos și discuția în jurul autorului celeilalte cuvîntări panegirice, *Laudatio.*

[2] Prima oară Nicolae Mavrocordat obține din nou domnia Moldovei în 1710; a doua oară obține o victorie cu mult mai strălucită asupra răutății omenești: eliberarea din captivitatea de doi ani în Transilvania, între 1716 și 1718, urmată de revenirea lui pe scaunul Țării Românești.

habsburgice (*i.e.* față de dușmanii stăpînului său), cît și – mai ales dacă autorul *Cuvîntării* este N. Wolff – similitudinile de stil între *Oratio* și *Laudatio*, pe care le menționează Armbruster.

b. *PRINCIPIS NICOLAI LAUDATIO*

Ca și *Oratio* menționată înainte, *Cuvîntul de laudă* se află și el între mss. rămase de la JF[1]. Este o cuvîntare encomiastică în cinstea Prințului Nicolae, rostită, credem, la începutul anului 1727 – oricum nu mai devreme de ultimele zile ale lui 1726. A fost publicată de Émile Legrand în anexă la volumul său *Généalogie des Maurocordato* [2]... 27 de pagini, după un exemplar din Gimnaziul de la Brașov[3], care o atribuie lui Antonio Epis, unul din secretarii lui NM[4]. Se poate ca prilejul pronunțării acestei cuvîntări encomiastice la adresa Domnului, ce amintește de instituția bizantină a așa-numitului *basilikós lógos* la sărbătoarea Botezului și Epifaniei Mîntuitorului[5] (6 ianuarie), pronunțat în fața Împăratului și a întregii curți, să fi fost o sărbătoare importantă în calendarul religios al Curții sau o altă ocazie solemnă aleasă de Domn. Un exemplu ilustrativ de cuvîntare panegirică la Curtea Principelui Nicolae a fost prilejuit, de altfel, de venirea, în 1728, a Patriarhului Hrisant Notara la București și de festivitățile

---

1 V. Armbruster 1980, p. 133, nn. 144 și 145.

2 *Généalogie des Maurocordato de Constantinople et autres documents concernant cette famille*, publiées par Emile Legrand, Paris, 1886. În ediția a doua, 1900, *Laudatio* nu mai apare.

3 V. Legrand, *ibid.*, p. viii: „Le texte de cette élucubration est emprunté au manuscrit no. 95 de la bibliothèque du Gymnase luthérien de Cronstadt en Transylvanie."

4 Și, ulterior, al lui CM.

5 George T. Dennis, *Imperial Panegyric: Rhetoric and Reality* în H. Maguire, 1997: „Orations to honor the emperor were given on a number of special occasions and anniversaries. Fairly soon, however, Epiphany, the Feast of Lights, became the preferred date for an annual solemn oration in praise of the emperor. The first such that we know of was delivered by Arethas in honor o f Leo VI, most probably on 6 January 901 and in connection with a banquet. It then became a regular part of the court ceremonial for Epiphany. It also provided an opportunity for the chosen rhetorician to present his students to the emperor, as Michael Psellos did on an Epiphany between 1045 and 1050.", p. 136.

pricinuite de acest eveniment. Iată cum descrie cronicarul Radu Popescu momentul[1]:

> „La începutul anului 7236, prea fericitul patriarh al Ierusalimului chir Hrisant... au venit aici în țară... la 13 ale lunii septemvrie au ajuns la mînăstirea Văcărești, pe care atunci întîi o au văzut săvîrșită... Și intrînd în biserică, făcut-au un engomion asupra mînăstirii și asupra Domnului foarte frumos și minunat, cît mintea a multora nu poate povesti."

Autorul cuvîntării

În *Schediasma,* JF se referă la modul în care domnitorul Alexandru cel Bun organizează Biserica moldoveană și trimite la pasajul relevant din *Laudatio,* dîndu-ne și numele autorului acestei compuneri[2]:

> *... ab episcopo Constantinopolitano Archi-Episcopeam cum sacrificalis honorifice expetiit, pro cultu Dei Graecorum ritu in Moldauia ordinando, quod satis fuse et erudite d. Volfius gente Polonus* (s.n.)*, nuper in Valachia defunctus, principis de Mauro Cordato, per multos annos secretarius aulicus, in panegyrico suo, in laudem Vaiuodae sui conscripto* (s.n.) *recensuit.*

> „... a cerut ca pe o favoare de la episcopul constantinopolitan o arhiepiscopie cu drepturi de cult, ca să legiuiască în Moldova cinstirea lui Dumnezeu după ritul Grecilor, ceea ce domnul Wolff, de neam Polon, mort de curînd în Valahia, timp de mulți ani secretar de curte al Prințului Mavrocordat[3], a menționat în chip foarte amănunțit și învățat în panegiricul său, compus spre lauda voievodului său".

Ca ultim punct, semnalăm o serie de imagini comune celor două opuscule (uneori chiar expresii), *Schediasma* și *Laudatio*, ce par să confirme că aceasta din urmă (compusă, credem, la sfîrșitul anului

---

[1] 'Istoriile Domnilor Țării Rumânești', ed. Grecescu, 1963, p. 285.

[2] La p. 21 a ed.

[3] Este interesant că în 'Istoria Literaturii române' ii, p. 235, n.3, Iorga îl numește pe Wolff ca autor al *Cuvîntului panegiric* în discuție: „Lauda lui Wolf secretariul nu ni e cunoscută."

1726 sau începutului celui următor), îi era cunoscută lui JF în momentul alcătuirii prelegerii care avea să devină *Schediasma;* acest din urmă text se face uneori ecoul *Cuvîntului de laudă.* Iată trei exemple:

eveniment	*Schediasma* (publ. 1743)	*Laud.* (1726)
începutul războiului Habsburgo-turcesc 1716	*nouo inter vtrumque imperatorem exorto bello*	§64 *et jam exarserat bellum quod Turcarum imperator contra Caesarem moliebatur.*
trădarea serdarului Barbu	*viae ductore rebelli Valacho, Barbul serdar dicto*	§64 *viae ductore rebelli Valacho Barbul serdar.*
Prințul Nicolae se întoarce pe tronul Valahiei – 1719	*rursus Nicolaus a sultano Valachiae in Principem fuit datus maximo totius prouinciae gaudio & incremento*	§68 *unicum miseris solatium aderat redux princeps, quem summa cum laetitia exceperunt.*

III. Concluzii

1. Între mss. lui Filstich se află copii după *Oratio panegirica* și după *Principis Nicolai Laudatio,* ambele, opuscule encomiastice dedicate Principelui Nicolae; cel de-al doilea ar fi fost compus, după afirmația lui JF, de secretarul pentru polonă și latină al Principelui Nicolae, N. Wolff. În acest moment se impun două întrebări: de la cine le-ar fi avut istoricul sas și pentru care motiv? Credem că răspunsul este: de la personajul elogiat în ambele, Principele Nicolae, ca să îl ajute în compunerea *Istoriei Românilor,* după o anumită structură argumentativă. Dacă așa stau lucrurile, Prințul Nicolae va fi avut un interes major în producerea acestei *Istorii* [1].

2. Firește, doar o cercetare temeinică a arhivei Filstich poate aduce lumină în chestiunea implicării lui JF în proiectul mavrocordătesc al *Istoriei Românilor,* așa încît ne mărginim la a semnala doar piste de cercetare. Oricum ar sta lucrurile, pare destul de surprinzător că un erudit sas studiază istoria românească atît de pe surse locale, românești – din-

[1] Posibilitatea ca *Tentamen* să fi avut un comanditar, și anume pe Nicolae Mavrocordat, nu ni se pare de necrezut; cum, însă, nu avem pînă în acest moment, dovezi certe care să susțină aceasta, ne vom menține la stadiul de ipoteză de lucru.

tre care pe unele le și traduce în germană sau în latină –, cît și din autori apuseni, și că face aceasta într-atît de intens, încît își ocupă toată viața cu acest subiect. Mai mult, acest lucru se întîmplă cam în același răstimp cronologic (1727-1743) în care cei doi Mavrocordați: mai întîi Nicolae, iar apoi Constantin, se concentrează, cum vom vedea mai jos, asupra unui proiect al unei istorii unificate a Moldovei și a Munteniei în limba latină, proiect pe care tatăl îl transmite fiului. Ni se pare, de aceea, legitimă întrebarea dacă (și în ce detalii) producerea ambelor scrieri ale lui Filstich discutate aici: *Schediasma* și *Tentamen,* are legătură cu Nicolae Mavrocordat.

3. În consecință, emitem cu titlu de ipoteză opinia că acela care a inițiat lucrarea de strîngere a izvoarelor pentru Istoria Românilor la care se angajează Filstich la cererea Principelui Constantin este, în realitate, tatăl acestuia, Principele Nicolae; cum va fi ajuns principele fanariot în legătură cu învățatul brașovean ne este în acest moment mai greu de detaliat; probabil că i-a fost recomandat de părinții iezuiți din Sibiu, unde s-a aflat în timpul detenției sale, sau îl va fi contactat la recomandarea lui Bergler[1], acela care i-a fost pentru o vreme bibliotecar și secretar.

D. Momentul Nicolae Mavrocordat

Am spus mai sus că această acțiune a lui CM nu este decît continuarea unui proiect început de tatăl său, NM, proiect despre care avem cunoștință din mai multe surse. Așadar, în continuare vom prezenta informațiile ce arată că NM este inițiatorul proiectului unei istorii unificate (și centralizate) a Principatelor, în care să aibă imagine de Domn autohton.

[1] Despre contactele lui NM cu iezuiții din Brașov, cu care – nu întîmplător, presupunem – CM va avea și el legături, v. Nilles, 447.

I. Interesul lui NM pentru istoria Principatelor

NM, guvernator otoman al principatelor românești Moldova și Țara Românească, manifestă un interes marcat și constant față de istoria celor două țări. În continuare vom prezenta pasaje relevante din scrisorile Prințului Nicolae, ca și alte dovezi ale acestui interes și vom puncta detaliile importante pentru cercetarea de față.

1. Pasaje din scrisorile lui NM referitoare la interesul său pentru istoria românilor din Principate

a. Hurm. xiv 1, ccccl xx/445-6 (scrisoare către un anonim, 3 Sept. 1711):

> „... nu ni se cuvenea nouă înșirarea acestora, căci ele sunt spre a noastră înșine laudă, ci poate, dacă vreunul dintre literați se va apuca să scrie istoria Dacilor, nu vor fi trecute sub tăcere nici acestea."[1]

b. O a doua piesă epistolară ni-l prezintă pe Principe în postura de iubitor de literatură elină, studiului căreia îi dedică răgazul lăsat de treburile Domniei. Pe lîngă autorii clasici NM citește însă și cronicile locale, din perspectiva istoriei ca *exemplum* moralizator.

Hurm. xiv 1 d/486, (către Gherasim, fost patriarh al Alexandriei, 20 Dec. 1712):

> *„... uneori străbatem, nu fără plăcere, și istoria moldovenească (deoarece ne e obișnuită acuma și limba țării), care, zugrăvind viețile și întîmplările Domnilor ce au fost înainte de noi și puindu-ne sub ochi nestatornicia lucrurilor din viață, ne înfățișează un folos care nu e întîmplător."* (s.n.)[2]

---

[1] ... ἡμῖν μὲν ἀπέοικεν ἡ τούτων ἀφήγησις, ἅτε εἰς τῶν ἡμῶν αὐτῶν ἔπαινον τείνουσα· ἴσως δὲ, εἴ τινι τῶν φιλολόγων ἡ τῆς τῶν Δακῶν ἱστορία συγγραφὴ προὔργου ἔσται, οὐ σιοπῇ παραδραμεῖται καὶ ταῦτα. Trad. este a lui Nicolae Iorga.

[2] ... ἐνίοτε ... καὶ τὴν Μολδαβικὴν ἱστορίαν οὐκ ἀηδῶς ἐπερχόμεθα (συνετὴ γὰρ ἡμῖν ἤδη καὶ ἡ ἐπιχώριος γλῶσσα), ἥτις τῶν πρὸ ἡμῶν ἡγεμόνων τοὺς βίους καὶ τὰς τύχας ζωγραφίζουσα καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ πραγμάτων τὸ ἄστατον ὑπ᾽ ὄψιν τιθεῖσα παρέχεται ἡμῖν οὐ τὴν τυχοῦσαν ὀφέλειαν. Trad. este a lui Nicolae Iorga.

c. Hurm xiv 2, mx/1051, (către Hrisant, 8 Iul 1730):

„... cercetăm în istoriile Țării Românești...”[1]

Observații

i. Detaliul cel mai vizibil, ce sare în ochi în aceste pasaje, este grija lui NM pentru propria imagine; el dorește să dirijeze felul în care va fi văzut ca Principe și aceasta îl face să se îngrijească de toate amănuntele imaginii sale[2], construite meticulos după canoanele portretului Conducătorului ideal, așa cum apare el în scrieri moralizatoare de tip *speculum Principis,* în care cel aflat la cîrma Statului este un personaj exemplar.

ii. În ce privește forma istoriei apreciate de NM, vedem că descrierea ce se adresează cu precădere emoțiilor cititorului (producătoare, cu alte cuvinte, de ceea ce în termeni de critică literară este numit *pathos)* este de departe favorizată.

iii. Vîrsta tînărului prinț, precum și educația, bazată pe modele de urmat *(exempla),* dintre care unul, foarte important este, evident, cel al tatălui său, îl îndreaptă spre asumarea unui astfel de rol, către care îl împing și circumstanțele societății în care ajunge.

iv. Desigur, alături de gloria personală este de văzut și un alt scop, mai înalt, mai durabil, al producerii unei istorii unificate, care să se ridice de la tipul analistic al cronicilor existente la o prezentare ale cărei figuri centrale să transmită un mesaj unitar: clanul Mavrocordaților este rezultatul prezent al unui șir de Domni care au întemeiat funcționarea Moldovei – și, în subsidiar, a Munteniei – ca state locuite de Români; locul lor este, așadar de drept pe tronul Principatelor.

[1] ... εἰς τὰς ἱστορίας Βλαχίας βλέπομεν ...

[2] Cf. Russo 1915 p. 4, care în legătură cu scrisorile trimise unui necunoscut (ἀνονύμῳ) emite ipoteza, foarte plauzibilă, credem, a unor compoziții cu rol auto-encomiastic. În ce ne privește, am extinde această descriere și asupra unor texte epistolare cu destinatar cunoscut.

2. Proiectul mavrocordătesc al unei cronici unificate în română

Ca să ajungă la crearea unei astfel de imagini a clanului, NM va face primul dintre pașii necesari punerii în act a materializării acestui scop: producerea unei istorii unificate a Moldovei și a Munteniei. Această acțiune se manifestă de la începutul domniei moldovene a lui Nicolae Mavrocordat și va căpăta foarte repede un contur din ce în ce mai clar.

Alături de interesul lui NM pentru istorie – de fapt, pentru propria-i imagine lăsată posterității – interes clar indicat în corespondența sa, un alt indiciu de propagare a imaginii proprii *sub specie aeternitatis* este producerea cronicilor domniilor sale: moldovene, mai întîi, și apoi al celor muntene, împreună cu includerea lor în șirul cronicilor locale; aceasta pare să fie o preocupare pentru NM încă de la începutul primei domnii în Moldova, cînd, între altele, îl pune pe Axinte Uricariul să copieze cronica lui Miron Costin în ms. rom. BAR 2601, datat iulie 1710[1], fapt ce datează interesul pentru un proiect istoric ce va fi fost, se vede, în mintea Prințului Nicolae de la bun început.

Mai tîrziu, în a doua domnie munteană, NM dispune asamblarea cronicilor domniilor sale. Astfel au fost produse[2]: ms. 58, copiat în 1722 și ms. 1299, cuprinzînd domniile moldovene și cele muntene la zi, copiat în 1725.

În consecință legătura între munca lui Axinte Uricariul de copiere de cronici și începuturile cronicii oficiale mavrocordătești a fost făcută în mod inerent[3] și, mai mult, s-a conchis în mod natural că activitatea de istoric a lui Nicolae Costin ar face parte din același proiect[4]:

> „Nicolae Costin a scris opera sa tîrziu, desigur din îndemnul lui Nicolae Mavrocordat, dacă nu pentru însemnarea izvoadelor sale, pentru coordonarea și legarea acestora de izvoade și cronice

[1] Ștrempel, 1993, pp. xiv-xv.
[2] Gorovei, 1988, pp. 139 și 140.
[3] V. Iorga, 1899, p. 103.
[4] *Id., ibid.*, p. 129.

> anterioare. Această operă poate fi considerată deci ca o cronică a Moldovei, în sens mavrocordătesc și, comandată în a doua domnie moldoveană a învățatului Grec, ea trebuia să ajungă pînă acolo."

Pasul următor, făcut tot de NM, a fost să producă o istorie unificată a Principatelor, în care să fie incluse și domniile sale; ea este cuprinsă în mss. BAR 2591 și 5367 scrise după 1724. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1732-3, CM, care va prelua proiectul tatălui său, va dispune producerea unui compendiu al acestei istorii, existent în ms. 3442, al cărui autor este numit Vasile cămărașul și a fost identificat cu Vasile Buzilă[1]. Compendiul poartă titlul „Istoriile Țării Rumânești și a Țării Moldovei. De viiața a prealuminaților domni carii au stăpînit întru acéste doao țări și ce s-au lucrat în zilile lor și a părților streine care să megieșesc cu acéste țări, pre scurt adunate den multe létopisețe, cu porunca a prealuminatului, preaînălțatului, binecredinciosului dentru slăvită viță Domnu Io Constantin Neculae voievod, bunul și preaînțeleptul stăpănitoriu a toată Țara Moldovei. Scosu-se-au de preaplecatul den slugile Măriei Sale, Vasilie, cămărașul de izvoade, cu porunca Înnălțimei Sale, pre forma aceasta precum se véde, leat 7241."[2]

Faptul că Principele Nicolae comandase o Cronică unificată a țării în care să fie cuprinse și domniile sale explică diferențele față de cronistica de pînă la el: nu mai avem de a face cu cronici boierești, de familie, ci cu o cronică oficială, care să prezinte în termeni elogioși domnia Mavrocordaților. Acesta este, de altfel, un prim pas, care va fi urmat de proiectul scrierii într-o limbă de circulație a unei istorii unificate a celor două țări. Din păcate, detaliile materializate ale acestui proiect, așa cum va fi fost închipuit de primul Mavrocordat, sînt îndeajuns de disparate încît să nu poată oferi o imagine clară a ceea ce

---

1 Gorovei, 1988, pp. 141 și 142.

2 Nu avem vreo știre că acest compendiu i-ar fi fost dat păr. Ręgarski la tradus, ceea ce ar putea însemna că Prințul Constantin urmărea mai multe variante compoziționale ale *Istoriei.*

se voia: mai întîi avem știrea că se lucrează la o istorie în latină a țărilor române, apoi avem *Laudatio,* a cărei comparație cu Axinte și cu Radu Popescu arată ce avea să însemne cronistica de curte sub NM.

Că proiectul istoric în discuție a fost inițiat de NM se vede și din alte detalii, de ex. compararea unui pasaj identic în ambele variante, 'pre scurt' și 'pre largu', pe de o parte, și exprimarea aceleiași idei în haină latinească echivalentă, în *Laudatio* [1]:

> „… o formulare rămîne absolut identică în ambele manuscrise, anume caracterizarea domnitorului (Alexandru cel Bun, n.n.) drept **începătoriul bunelor fapte, atît la cele politicești cît și la cele bisericești**" (s.a.)

Putem compara, cred, acest pasaj cu cel din *Laud.* **29**: ***non minus dominandi artibus quam pietate instructus*** (s.n.).

3. Proiectul unei istorii a Valahiei și a Moldovei în latină

Într-o a doua fază, istoria unificată a celor două Principate, ce devine astfel istoria lor oficială, urma să fie produsă în latină.

Cea mai veche mențiune a acestui proiect este pasajul citat în continuare, dintr-o epistolă a unuia din secretarii Principelui Nicolae, Nicolaus Wolff, către Jean Le Clerc[2], epistolă datată 10 mart. 1726.

> *… De Caetero congruum duxi, ut Vir Eruditissimus non ignoraret hic apud nos ex Suae Serenitatis mandato, per Supremum hujus Principatûs Cancellarium, D. Nicolaum Rossetti, Virum Linguae Latinae peritum, conscribi Historiam Valachiae et Moldaviae; ad illustrandum autem hocce historicum Opus de necesse requiruntur adjacentium quoque Regionum vel maxime Hungariae et Transylvaniae rerum Scriptores, ut ex vicinis quoque historijs elici possit aliqua de antiquis Valachiae et Moldaviae Principibus vel maxime Alexandro, Stephano et Petro, (inde materna Principis Genealogia ducitur) notitia. Itaque Dominatio*

---

[1] Gorovei, *id.,* p. 156. Sînt înclinat să cred, la prima vedere, că secvența din cele două mss., 3442 și 2691, nu pare un text românesc autentic: în spatele românei par să stea structuri ale unei alte limbi.

[2] Pt. care v. *Epistolario,* nr. 797, pp. 321-3. Pasajul de interes pentru noi se află la p. 322.

> *V<estra> Clariss<ima> magnum huic rei momentum adderet, si tales de rebus Hungaricis et Transylvanicis Scriptores, seu conjunctim, seu separatim conquiri curare haud gravaretur, rem sane Suae Serenitati praestaret gratissimam. …*
>
> „De altfel, am considerat potrivit ca domnia-voastră, om prea-învățat, să nu ignore că aici la noi este compusă, din porunca Serenității Sale, de către Cancelarul Suprem al acestui Principat, domnul Nicolae Rosetti, om învățat în limba latină, istoria Valahiei și a Moldovei; or, pentru a pune în context această scriere istorică, este absolută nevoie și de istoricii zonelor învecinate, și mai ales ai Ungariei și ai Transilvaniei, pentru ca și din istoriile vecine să poată fi extrasă vreo informație despre domnii vechi ai Valahiei și ai Moldovei, mai ales Alexandru, Ștefan și Petru – de unde se trage pe linie maternă genealogia principelui. Prea-strălucita voastră Domnie ar putea, deci, da un avînt mare la această întreprindere, dacă nu s-ar da înapoi de la a se îngriji să fie căutați astfel de scriitori de istorie ungară și transilvană, fie împreună, fie separat, lucru pe care Serenitatea Sa l-ar afla cu totul îndatoritor."

Observații

i. Despre Nicolaus Wolff v. în *Brancoveanu,* Cernovodeanu-Constantiniu, p. 130:

> „... Brâncoveanu a înțeles să-și alcătuiască o cancelarie foarte activă și eficace, dotată cu dieci pentru limbile latină și italiană (Giovanni Candido Romano, Anton-Maria del Chiaro), germană (Ladislau Teodor Dindar[1], Peter Grienner și medicul Bartolomeo Ferrati), polonă (Andreas și Nicolaus Wolff), turcă (Clucerul Afenduli)[2] ..."

ii. Pasajul care ne reține atenția introduce o nouă cerere de cărți, cu subiect diferit de cărțile cerute pînă în acel moment: istorici ale zonelor învecinate cu Principatele și mai ales ai Munteniei și Moldovei,

---

[1] Iorga 1910, p. 13 (extr.), îl menționează ca «om al lui Brâncoveanu, care luă în stăpînire patru sate ardelene.» Ca și Wolff, Dindar va deveni unul dintre secretarii lui NM și va apărea într-o scrisoare a acestuia către păr. Miel S.J., v. Nilles 1012, ca trimis al Prințului cu un dar de cărți către părintele iezuit.

[2] V. și Brâncoveanu, 1989, p. 130, n.21, pentru bibliografie, ca și p. Cernovodeanu, *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu (I)* în Revista Arhivelor, lxii/1985, vol. xlvii, nr. 1, pp. 78 sqq.

cerere motivată de proiectul în lucru al unei *Istorii* a celor două țări în limba latină.

iii. Din mențiunea *Alexandro, Stephano et Petro, (inde materna Principis Genealogia ducitur notitia)* se vede că istoria preconizată este centrată în jurul Prințului Nicolae. Incidental, mențiunea ascendenței Principelui ('Genealogia Principis') trimite la *Genealogia* (sau *siraua,* 'Vița') compusă de Nicolae Ruset, datată, și ea, în 1726, care este, ca și *Laudatio,* de considerat un șir de cîteva 'medalioane' ale unor Domni moldoveni din ascendența lui NM, ce duc, inevitabil la o descriere pe larg a eroului nostru în chip de principe desăvîrșit, sumar al tuturor calităților înaintașilor săi Români. În sfîrșit, proiectul nu pare să cuprindă și perioada de dinaintea descălecatului.

iv. O altă sugestie că principiul după care *Istoria* în discuție ar fi fost o prezentare din unghiul familiei Mavrocordat este alegerea autorului acestei compilații: Nicolae Rossetti este ales nu pentru că ar fi un istoric profesionist, ci doar pentru buna sa cunoaștere a latinei *(Virum Linguae Latinae peritum);* în felul acesta, accentul pus pe forma latină a expunerii se vădește, deci, esențial pentru înțelegerea orientării viitoarei *Istorii.* În varianta NM, atîta cît o cunoaștem din *Laud.,* istoria domniilor Prințului Nicolae este o parte a unui ansamblu care, odată încheiat, ar fi dus la imaginea conducătorului perfect. Acest proiect al tatălui va fi reluat, probabil la altă scară și dintr-o perspectivă diferită, de fiu, Constantin Mavrocordat.

v. După sintagma *Valachiae et Moldaviae* editorul introduce o notă cu următorul cuprins:

> „J. Bouchard, nel cit. saggio introduttivo Nicolas Mavrocordatos: sa vie et son oeuvre, venendo a parlare di questo e di analoghi progetti storiografici commissionati dal Maurocordato, sottolinea il loro scopo politico, in quanto essi «devaient mettre en évidence ses ascendances roumaines et parer ainsi aux accusations d'intrusion étrangère dans les affaires intérieures des Provinces danubiennes»; rileva quindi la presenza di «intentions manifestement apologétiques et empreintes de propagande dans les oeuvres des Nicolae

Costin et Axinte Uricariul, puis de Radu Popescu et de Nicolas Rossetti» (N. Mavrocordatos, *Les Loisirs de Philothée, p.* 27)".

Problema este că „punerea în evidență a ascendenței românești" a Prințului Nicolae nu pare să justifice *per se* scrierea unei istorii *în latină.* Într-adevăr, 1) cititorii ei ar fi fost, în Principate, foarte puțini la număr; 2) Mavrocordăteștii nu puteau fi acuzați de „intruziune străină în afacerile interne ale Principatelor", pentru simplul motiv că responsabil de numirea lor era Imperiul Otoman; mai mult, 3) prezența unor Domni alogeni pe tronul Moldovei sau al Munteniei nu mai era de mult timp o noutate.

Despre Nicolae Ruset

În HMMSJ ff. 45v-46r (Jan 1736), se găsește un pasaj referitor la Principele Constantin Mavrocordat, important însă pentru înțelegerea mai bună a alegerii lui N. Rosetti:

> *... Neminem tamen ex bojaronibus ad arripienda sua sanissima consilia hoc nervoso suo sermone flexit. Haerebat etiam eorum vivacissime memoriae tanquam recens, licet ab annis jam ante circiter quadraginta factum exemplum unius nempe e primaria Moldaviae familia nobilissimi juvenis, a suo parente institutioni nostrorum commisi, ad fidem catholicam conversio. Erat is illustrissimus dominus Nicolaus Rosset, qui cum duobus suis natu majoribus fratribus Constantino et Andrea, in residentia nostra Jassensi sub optimo et pientissimo professore p. Christophoro Wierzchowski literis operam navavit. Hic igitur veritate fidei catholicae intime perspectum habens, abjuratis clare in ecclesia nostra schismaticis erroribus, eandem est amplexus. Ne vero se et nostros ob hanc actionem in aliquod periculum coniceret, in occulto per aliquod tempus ecclesiam catholicam diebus festis adibat ac tandem ex instinctu nostrorum deserta paterna domo opibusque sese concernentibus derelictis in Austriam se contulit, ubi ex commendatione nostrorum a Carolo, Romano imperatore, ad suam aulam acceptus magnisque est cumulatus favoribus ac post in matrimonio cum nobilissima unius catholici comitis filia collocatus, tandiu vixit in Austria donec Carolus 6tus vivere desierit. Post cujus fata non in Moldaviam ad suos fratres, sed in Valachiam se contulit, ubi hodiedum etiam manet superstes et in fide catholica constantissimus.*

„Cu tot discursul său (al Prințului Constantin, n.n.) energic nu i-a făcut pe nici unul dintre boieri să îi urmeze îndemnurile cît se poate de sănătoase. Aceasta pentru că în amintirea lor stăruia cît se poate de vie, ca și cum ar fi fost de curînd, deși se întîmplase cu vreo patruzeci de ani înainte, exemplul anume al unui tînăr prea-nobil, dintr-o familie de frunte a Moldovei, încredințat de tatăl său educației alor noștri, convertirea la credința catolică[1]. Acest tînăr era prea-bine cunoscutul domn Nicolae Rosset, care, împreună cu cei doi frați ai săi mai mari, a învățat carte la reședința noastră din Iași, cu prea-bunul și prea-cucernicul profesor p. Cristofor Wierzchowski[2]. Și astfel, avînd el o imagine clară și amănunțită a credinței catolice, a îmbrățișat-o, după ce s-a lepădat categoric în biserica noastră de erorile schismatice. Însă, ca să nu intre în vreo primejdie, atît el însuși, cît și misionarii noștri, din pricina aceasta, pentru un timp se ducea pe ascuns la biserica catolică în zilele de sărbătoare și, în cele din urmă, la îndemnul oamenilor noștri și-a părăsit casa părintească și lăsîndu-și avutul ce i se cuvenea, s-a tras în Austria, unde, în urma recomandării alor noștri, a fost primit de Carol, Împăratul Roman, la curtea acestuia și încărcat cu favoruri, iar după aceea, unit în căsătorie cu prea-nobila fiică a unui conte catolic, a trăit în Austria, pînă cînd Carol al șaselea a încetat din viață[3]. După moartea acestuia s-a așezat nu în Moldova, la frații săi, ci în Valahia, unde stă pînă astăzi, teafăr și neclintit în credința catolică[4]."

---

1 O observație similară la Tappe, 1954, p. 96, sub *(c)*: „... the Greek ecclesiastical authorities ... will be suspicious of foreign education".

2 Păr. Christophorus Wierzkowski este menționat pentru prima oară ca misionar S.J. în Moldova în 1679: v. ARSI, Pol. 44 *Catalogus Personarum Provinciae Polonae Anni 1679*, f. 312v (sub 'Leopoliense Collegium'): [...] p. *Christophorus Wierzkowski, Missionarius Valachicus.* În 1687 este *Superior Iassensis*, după care numele său nu mai este asociat cu Misiunea Moldoveană, pînă în 1699-1700, cînd reapare ca *missionarius Iassensis.* Este membru al Misiunii pînă în 1708-1709.

3 În oct. 1740.

4 În afară de trecerea la catolicism, refuzul boierilor locali de a-și trimite fiii la școală iezuită mai are un motiv: Imperiul Otoman nu ar vedea cu ochi buni o astfel de apropiere de Apus; este ceea ce Lordul Paget îi răspunde unui oficial ecleziastic englez: „... in the present state of the Greek Church the ecclesiastical authorities were unable to send young Greeks abroad on their own initiative, as the Porte would never permit it." – Tappe 1954, p. 97. Ambasadorul englez adaugă și sursele informației sale: „He had been told this by Dositheus, Patriarch of Jerusalem ('a discret, well-temperd man'), who had seemed to appreciate Woodroffe's good intentions; and the statement had been confirmed by the Chief Dragoman of the Porte, Alexander Mavrocordati, who suggested that the only way to get Greek students to Oxford would be to persuade

Un studiu amănunțit asupra vieții și carierei contelui Rossetti a fost făcut de St. D. Grecianu[1]; pentru acum reținem că între 1717 și 1726 Nicolae Roset a deținut diferite ranguri la Curtea de la București (la 20 Oct. 1726 apare ca vel-logofăt[2]) și, mai important pentru discuția de aici, a întocmit 'Preaslăvita viță...'; ms. este datat 1727. Cam pe la sfîrșitul lui 1726 Roset a fost, se pare, implicat într-un complot împotriva lui NM, care aflǎ de aceasta; ca urmare, N. Roset pleacă în pribegie la Brașov. O scrisoare a sa către Hrisant Notara[3], datată 10 Iun. 1728, ne informează despre bănuielile Domnului asupră-i. Talmann, rezidentul Austriei, va cere Domnului eliberarea familiei fugarului. Lucrurile par să fie serioase, de vreme ce în 1729 contele îi cere Prințului Nicolae să îi lase soția să vină la el la Brașov, amenințînd că în caz contrar o va lua cu forța[4].

Preaslăvita Viță

N. Roset a scris o 'Viță' (Genealogie) a lui NM, de fapt, doar o schiță ce evidențiază ascendența românească a acestuia, «din istoriile țărilor noastre și a celor streine pre scurt adunată»[5], ceea ce corespunde, în fapt, datelor din scrisoarea lui N. Wolff către Le Clerc, citată mai sus. În această compilație, ce cuprinde cîteva date despre istoria Moldovei, cu insistență asupra lui Alexandru cel Bun și a altor două-trei figuri istorice importante pentru mesajul al cărui vector este

individual fathers to send their sons, leaving the church out of the question. Callinicus, Patriarch of Constantinople ('a rougher man' than Dositheus), had been much less sympathetic." – *id., ibid.*

[1] Grecianu 1903, pp. 213-45.

[2] Grecianu, *op. cit.*, p. 221. Aceeași informație, cu citarea actului, la Theodora Rădulescu, *Sfatul Domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum. I.* în „Revista Arhivelor" a. xlix, v. xxxiv, nr. 1, București 1972, p. 127, sub 'Vel logofătul'.

[3] Hurm xiv 2 nr. DCCCLXVI, pp. 972-5.

[4] Iorga 1909, pp. 29-30 ale extrasului, care citează raportul din 12 Sept 1729 al ambasadorului olandez, Calkoen.

[5] Cf. ms. rom. BAR 353, f.342^r. Tot aici stă scris: „În București, întru al optulea an din a doua domnie a Mării Sale, de dumnealui Nicolae Roset, vel logofăt."

textul nostru, găsim[1] aceleași teme dinastice ca în *Laudatio:* mai întîi, cea a înrudirii cu case regale din Polonia și Serbia, iar apoi temele strămoșilor eroi și a virtuților Principelui, comune cu același panegiric menționat deja. Iată un pasaj ilustrativ din acest punct de vedere:

„Și toată Dachiia mult să fericeaște
căndu de-a ta viță să oblăduiaște,
care din despoții crăiei sărbești
și din Iaghelonii aceii leșăști
τοσούτων ἡρωών sănge prea-nnălțatu
cu multe *aretes* foarte minunatu”.[2]

Iată acum cîteva exemple paralele din *Laud.* cu apariții recurente ale conceptelor de *virtus* și *heros:*

1. *Laud.* Proem. 24:

nescit domus vestra nisi eminere; esse non potest sanguis vester nisi purpuratus, qui a Daciae principibus promanans, regia deinde Jagellonum Poloniae, despotarum Serviae regum affinitate tinctus (s.n.), *continuo cursu per Moldaviae et Valachiae defluxit purpuras.*

2. *Laud.* 1.34:

Eliae natu majori, pater Sophiam, Vladislai Jagellonis, Poloniae regis, sororem (s.n.), *connubio junxerat et ad principatum succedere jusserat...*

3. *Laud.* 1.41:

... in Transylvaniam Ciceum arcem... sibi hereditariam una cum Helena conjuge, e claro despotarum Serviae regum sanguine orta (s.n.) *omnique suo comitatu sese recepit.*
Proem 2: *vidi longam majorum tuorum seriem; vidi tot* principum et heroum (s.n.) *qui Moldaviam condiderunt et rexerunt immortalia gesta;* Proem 26: *sanguis et* heroo (s.n.) *spirat reverentia vultu;* 46: *heroas* etc.

---

[1] F. 342^{v}, sub „Stihur' asupra peceții și viții”.

[2] După ms. rom. BAR 353, f.343^{r-v}. Versurile sînt citate și de G.D. Theodorescu, în descrierea ms. siralei lui N. Rossetti, aflat în posesia sa, în Theodorescu, 1894, pp. 296-7, ca și de Iorga, 1926, p. 230.

4. *virtus*

1.38: *Stephanus,* magnarum virtutum (s.n.) *princeps;*
1.40: *Petrus Rares..., alter nempe Stephani magni filius, non solum in Moldaviae gubernaculum, sed etiam in* virtutes (s.n.) *paternas successit;*
1.44: *is (Alexander Elias) Moldaviam a praefulgida Porta obtinuit, inter alias* virtutes (s.n.) *libertate celebris, largus in omnes.*
2.46: *princeps iste omnes suos majores tot heroas (s.n.) et clarissimos principes in se quasi redivivos nobis exhibet eorumque* virtutes (s.n.) *aut aequavit aut superavit et in compendio tenet.* Cf. și 2.66, 71.

În afară de aceste două teme se remarcă insistența cu care este utilizat termenul 'Dachiia': de două ori în versul abia citat, termenul apare la sfîrșitul acestor stihuri:

1. „Dachie, dar ție cunună-i pletească/cu slavă și cinste și te-npodobească.";
2. „A scrie curgerea lăudatelor lucruri cu care fericiți strămoșii măriei tale scaunele domniilor Dachiei au împodobitu" (343[v]);
3. „Alexandru vodă, cel numit 'Bun și Mare', carile să trage din neamul Domnilor Dachiei" (345[r])
4. „Măriia sa prealuminatul și preaînălțatul Domnul nostru Io Nicolae Alexandru voievod, carile din slăvit sănge a celor mari și buni Domni să trage, adecă din vița Iaghelonilor și a Despoților și a Domnilor Dachiei." (345[r])

De data aceasta nu este vorba de vreo nuanță arhaizantă, obișnuită în stilul istoric bizantin; sugestia, sub forma unui silogism, este, în realitate, că, dacă Traian a cucerit Dacia, din ai cărei principi se trage Alexandru cel Bun, urmașii acestuia, în speță, Mavrocordații, au tot dreptul să emită pretenții la tronul ambelor Principate.

II. Concluzii

1. Interesul lui NM pentru istorie depășește cu mult măsura unui Domn care dorește să se familiarizeze cu trecutul țării al cărei

conducător este. Conștientizarea de către el a rolului propagandistic al scrierilor istorice este vădită, între altele, de insistența cu care are grijă să introducă amănuntul originii sale autohtone în diverse scrieri cu pronunțat caracter encomiastic. Concentrarea asupra anumitor Domni, strămoși ai clanului, întărește impresia de istorie de familie, ce tinde să devină dinastică. Această constatare ne duce la scrutarea originilor clanului, a modului în care s-a format.

Totodată, NM arată limpede – în pasaje din scrisorile sale, dar și în alte scrieri produse sub controlul său – că dorește să fie văzut drept Principele perfect. Dincolo de vanitatea unui cărturar de marcă, aceste semnale sînt descriu efortul insistent ce duce în ultimă instanță spre afirmarea drepturilor de succesiune asupra Principatelor și, deci, de instaurare a unei dinastii, noi, este-adevărat, dar cu rădăcini în tradiția domnească a Mușatinilor, asigurînd astfel ieșirea din practica Imperiului de numire și revenirea la continuitatea șirului de voievozi membri ai familiei domnitoare.

2. Cronologia pe care o presupun aceste informații pare să susțină supoziția că preocupările de istorie românească ale lui JF ar putea fi un rezultat al abordării acestuia de către NM, după fuga lui Nicolae Ruset în Ardeal; firește că doar cercetări extensive de arhivă ar putea confirma această ipoteză.

3. Constatăm că prin 1726 Nicolae Rossetti lucrează, din porunca Principelui Nicolae, la o *Istorie a Valahiei și a Moldovei* în limba latină și tot cam atunci compune și *Siraua* (‘Vița’) clanului Mavrocordaților. La aceste semne de activitate istoriografică de orientare propagandistică se adaugă și ‘Panegiricul’ *(Laudatio),* pronunțat la începutul lui 1727 sau în ultimele zile ale lui 1726. Un element comun *Viței* și *Cuvîntului de laudă* iese cu precădere în relief: tema ascendenței autohtone, cu un strămoș: Alexandru cel Bun, ale cărui dimensiuni devin, sub pana înmuiată în colachie a obedientului scriitor, aproape mitice Această ascendență se găsește înnobilată încă și mai mult prin înrudiri extra-

românești și, ca să adauge greutate prezentării sale, Nicolae Rossetti afirmă că a compus-o „din istoriile țării și a celor străine”. Un alt amănunt semnificativ este asemănarea structurală dintre *Laud.* și cronica lui Axinte, la care poate fi adăugată uneori și cea a lui Radu Popescu.

4. Reprezentat sub NM de un discurs de aparat, menit să îl preaslăvească pe comanditarul său princiar, proiectul de *Istoria Valahiei și a Moldovei* va căpăta amploare sub celălalt Mavrocordat, Constantin, care va lua lucrurile în serios și va face eforturi să obțină o *Istorie a Munteniei și a Moldovei* din cele mai vechi timpuri pînă la el[1].

E. MOMENTUL CONSTANTIN MAVROCORDAT (II): VIZITA LUI MARKOS ANTONIOS KATSAITIS (MAK) LA IAȘI

Întorcîndu-ne la proiectul istoric al lui CM, vom prezenta și analiza în continuare o ultimă serie de informații preluate din relatarea de călătorie a lui Markos Antonios Katsaitis (MAK)[2] la curtea princiară de la Iași, între 11 și 21 Oct. 1742.

Alături de HMMSJ și JF, informațiile cuprinse în relatarea lui MAK nu doar confirmă intensitatea activităților de la curtea lui Constantin Mavrocordat legate de proiectul unei *Istorii a Românilor* în jurul anului 1742, ci și întregesc întrucîtva profilul ideal al acestei scrieri istorice *in spe*, prin insistența cu care MAK descrie exigențele

---

[1] V. Cătălina Velculescu, *Din nou despre „Cronica paralelă” și „Letopisețul cantacuzinesc”* în „Revista de istorie și teorie literară, a. XLII, nr. 3 iul.-sept. 1994, p. 328, pentru eforturile de documentare și adunare de materiale întrebuințate la compunerea cronicii. Această meticulozitate spune multe despre seriozitatea lui CM, sub al cărui control se efectuează cercetarea și scrierea *Istoriei.*

[2] *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742,* ed., trad. și note de Elena Moisiuc și D. Limona. Saeculum, Junimea, Iași, 1977, pp. 46-110. Textul original al relatării este publicat în excelentul instrument de lucru care este vol. «Dumitru Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale.* Ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl», Iași, Ed. Universității, 2016, la pp. 391-494.

exprimate de Prințul Constantin în legătură mai ales cu anumite aspecte ale modului de abordare a izvoarelor acestei istorii; mai exact, este vorba de spiritul în care Principele dorește să fie abordate diferențele de prezentare dintre autorii ce menționează fapte de istorie românească.

În legătură cu tînărul autor al acestei „Călătorii de la Constantinopol la Iași", aflăm că MAK, plecat din Smirna ca să evite, pe cît se pare, o căsătorie, l-ar fi cunoscut la Constantinopol pe Ioan Mavrocordat, fratele lui Constantin; „cei doi tineri [...] pun împreună la cale călătoria lui MAK spre Moldova"[1]. Fratele Principelui îi spune lui MAK de proiectul *Istoriei Principatelor* și îi dă acestuia o scrisoare de recomandare. MAK ajunge la Iași în suita lui Constantin Cantemir, fiul lui Antioh.

I. Pasaje relevante din MAK

***1**. Prima mențiune, 11 oct. 1742 (Limona, pp. 472-3, Saec. pp. 79-80) – relatarea unei discuții cu cămărașul:*

> „Fiind condus, ca de obicei, de cămăraș, acesta mi-a spus, din ordinul Domnului, că Alteța Sa, după ce a citit operele mele, a găsit că sînt apt pentru a fi folosit la compilarea istoriei Valahiei și Moldovei, la care s-au supus probei[2] mai mulți, fără a putea reuși și că, de aceea, a chemat pînă chiar și de la Veneția pe pater Catiforo[3], astfel încît ar fi o osteneală demnă de spiritul și de erudiția mea; de aceea, să-mi expun punctul de vedere în privința retribuției, Alteța Sa rezervîndu-și dreptul de a mă recompensa cu dărnicie la terminarea operei mele. I-am răspuns că Alteța Sa îmi face prea multă onoare, judecîndu-mă abil pentru compilația unei istorii atît

---

[1] *Călătorie*, p. 48, de unde luăm informațiile prezentate în acest paragraf.

[2] V. *supra*, sub HMMSJ **1**, *Observații* iv.

[3] Pt. date privitoare la Antonio Catiforo, v. Margherita Losacco, *Antonio Catiforo e Giovanni Veludo interpreti di Fozio. B*ari, Dedalo 2001, *passim,* precum și Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *'Vita di Pietro' de Antonio Catiforo și versiunile românești din secolul al xviii-lea.* Iași, EUAIC, 2013.

de complicate, cum era aceea a Valahiei și Moldovei, căci nu există nici un autor care să o trateze *ex professo*, compilația respectivă reclamînd c*ercetarea expunerilor de istorie ale țărilor vecine, care nu dau decît referințe la istoria celor două Principate, iar în aceste expuneri se găsesc, după cum mi s-a spus, multe contradicții și anacronisme,* (s.n.) din care cauză s-au supus probei – pe cît am aflat – mulți alții, mult mai abili și cu talente mai mari, fără a-i putea da de cap; cu toate acestea, pentru a dovedi supunerea mea și dorința pe care o nutresc de a veni în întîmpinarea venerabilelor porunci ale Alteței Sale, aș risca și eu, depunînd toată osteneala și aplicația pentru a-l servi bine, fiind sigur de a recolta, în caz de nereușită, cel puțin indulgența lui și de a cîștiga oarecare merit pentru bunăvoința mea. În ce privește retribuirea mea, i-am spus că m-am născut nobil, că nu vreau să mă prezint în chip de profesor și de mercenar, că nu urmăream altceva decît să răspund geniului Alteței Sale și că, reușind, îmi era suficientă onoarea de a-l fi servit bine. Domnul cămăraș a insistat mult pentru a mă a convinge să specific pretențiile mele, dar n-a putut scoate altceva de la mine decît răspunsuri în același sens cu primul[1]...”

[1] Condottomi al solito dal camerassi, dissemi per ordino del Principe che, lette le mie opere, mi trovava abile Sua Altezza di impiegarmi alla compilazzione della storia di Valacchia e Moldavia, dove s’aveano messi alla provo più d’uno, senza poter riuscirvi e che venia perciò chiamato sin da Venezia il padre Catiforo, onde sarebbe una fatica degna del mio spirito e della mia erudizione, che però spiegassi miei sentimenti circa la mia assegnazione, riserbandosi Sua Altezza all’fine dell’opera di largamente ricompensarmi. Risposigli che mi facea troppo onore Sua Altezza nel giudicarmi abile alla compilazione d’una storia tanto confusa quale si era quella di Valacchia e Moldavia, in cui non trovasi autore alcuno che ne tratti ex professo, dovendosi mendicare i summi dalle storie dei paesi vicini, quali non fanno che accennare quanto si è relativo a sè, mi dissemi trovandosi in queste molte contradizioni ed anacronismi, e dove si misero alla prova, per quanto mi si diceva, molti altri di maggior abilità e di più sublimi talenti, senza poter venirne a capo; che ciò nonostante per dimostrare la mia rassegnazione ed il desiderio che nutrivo d’incontrare i venerati comandi di Sua Altezza, mi metterei anch’io all’azzardo, impiegando ogni fatica a studio per ben servirlo, sicuro d’esigere, non riuscindo, almeno il di lui compatimento e d’acquistar qualche merito per la mia buona volontà. Che circa la mia assegnazione, gli dicea che, nacqui nobile, ne volea far la figura di professore e di mercenario, che per me null’altra ormava che d’incontrare il genio di Sua Altezza e che, riuscindo, bastavami l’onoro d’averlo servito. Insistette lungamente il Signor Camerassi a persuadermi di voler spiegare le mie pretese, ma null’altro potè da me ritrarre che risposte conformi alla prima...

Observații

i. Este limpede că discuția dintre MAK și cămăraș este o pregătire a întrevederii dintre MAK și Principe; ea pote fi schematizată astfel:

A. cămărașul este pus să testeze terenul – îi prezintă lui MAK datele generale:

1. MAK este găsit 'apt' să lucreze la istoria Valahiei și Moldovei *(captatio benevolentiae)*

2. mulți au fost puși la probă, dar nu au putut face față – sublinierea dificultăților și eșecului altor competitori este o formă de flatare a amorului propriu al oaspetelui

3. păr. Catiforo de la Veneția a fost chemat pentru același motiv – pe lîngă sugestia că nu este singurul candidat al momentului, MAK este flatat cu privire la «spiritul și erudiția» recunoscute ca atare

4. lucrare demnă de MAK – ce pretenții financiare are?

B. MAK răspunde subliniind dificultatea cercetării – insinuează astfel că plata va fi în mod necesar pe măsura efortului, de durată și acesta:

1. este o istorie foarte complicată («storia tanto confusa»)

a. nu există autor *ex professo* al vreunei istorii a Valahiei și (sau) a Moldovei

b. este, deci, necesar să fie consultate expuneri istorice învecinate

i) care nu dau decît referințe (fac aluzii/trimiteri sumare?)

ii) au contradicții și anacronisme

2. totuși, acceptă – falsă modestie

3. este nobil, nu mercenar (înțeleg: nu că nu acceptă bani, ci că speră să fie plătit ca un nobil); această precizare, ce va reveni în alte discuții, sugerează că prețul pe care îl vizează este mai mare decît salariul unui angajat oarecare.

ii. Cerîndu-i prin cămăraș «punctul de vedere în privința retribuției», Domnul dorește să îl angajeze în serviciul său pe tînărul smirniot pentru că – presupun – a) nu reușise în încercarea de a aduce pe alții, e.g. părintele Catiforo; b) MAK l-ar fi costat, spera el, mai puțin, fiind tînăr și în căutarea unui rost. Așa interpretez și precizarea „... Altețа Sa rezervîndu-și dreptul de a mă recompensa cu dărnicie la terminarea operei mele.”

iii. Răspunsul lui MAK la oferta Prințului este, de fapt, o tocmeală, ceea ce arată, printre alte detalii, că venise pregătit să negocieze, de fapt o poziție de durată la Curtea din Iași: el evidențiază dificultatea trebii cerute de către Domn enunțînd teza că Principatele au o «istorie atît de complicată», iar apoi detaliază:

a. nu există o istorie a Principatelor, care să fie luată ca model – cu alte cuvinte, acela care își ia asupră-și această întreprindere nu are un fir director (cronologic și narativ), pe care să îl urmeze, ci urmează să însăileze o prezentare a istoriei celor două Principate din fragmente extrase din autori diferiți[1].

b. așa stînd lucrurile, este necesară compilarea multor date din istorici ai țărilor vecine, care au scris despre Români și strămoșii lor; consecința este că materia primă: faptele, este de extras din mulți autori, ceea ce implică o muncă uriașă de citire și de excerptare, ce trebuie evaluată și remunerată ca atare.

c. expunerile acestor istorici abundă în contradicții și anacronisme; a treia etapă este și ea foarte dificilă: odată culese datele din multitudinea textelor, este necesară punerea de acord între ele, din

[1] Incidental, observăm că MAK nu face nici o referire la autori de cronici locale, a căror introducere ar fi atenuat în parte dificultățile ridicate de MAK. Credem, pe de altă parte, că Principele Constantin avea deja soluția pentru rezolvarea acestui obstacol: urmărirea firului comun al cronicilor locale. Probabil că de aceea el îi cere păr. Ioan să citească și să excerpteze mss. românești.

punct de vedere logic, precum și cronologic, a informațiilor dobîndite. Cu alte cuvinte, este nevoie de spirit critic pentru omogenizarea, pe cît posibil, a vederilor diferiților autori asupra cutărui fapt de istorie românească menționat de unul ori altul dintre autorii străini.

iv. Prezentarea lui MAK sugerează inerent că prețul este comensurabil cu amploarea și intensitatea efortului depus, ceea ce, în schimb, arată că are nevoie de bani mulți; această impresie nu poate fi decît întărită de cîteva detalii din relatarea sa[1]:

> ruperea logodnei – p. 48 și p. 72 Saec. 1977: „... i-am făcut confidență despre contractul de căsătorie încheiat la Smirna cu domnii Cortazzi... despre neîndeplinirea condițiilor contractului, despe ciocnirea cu bailul și despre necesitatea de a veni aici, spre a mă sustrage violenței sale”; p.89 (convorbirea cu aga Paleologu): „... făcîndu-i o confidență sinceră... asupra căsătoriei contractate, asupra violenței bailului...”.

v. Putem înțelege că pentru MAK fuga de bailul constantinopolitan – deci de consecințele contractului de căsătorie încheiat – este o motivație importantă, ce are, în ultimă instanță, la temelie o justificare materială; credem, cu alte cuvinte, că ceea ce dorește MAK este o poziție demnă de rangul său nobiliar – chiar dacă scăpătat – remunerată ca atare.

Interesul pentru latura pecuniară este vizibil și în alte detalii de comentariu din relatarea lui MAK, cum ar fi grija cu care consemnează salariul primit de unii dintre curtenii Prințului. Iată exemple:

> p.71 – banii lui Constantin bei; p.73: unul dintre medicii Principelui Constantin are „un salariu de șase mii de groși sau 12 pungi pe an, în afară de daruri, casă și masă”, iar marchizul Magnan „era ținut...

[1] Pentru interpretarea opusă, v. S. C. Zervos, *Scènes de vie quotidiene et exemples de mentalité phanariotes pendant le XVIIIe siècle,* în „Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies” (Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών), 7/1988, p. 121.

cu un salariu de 130 de groși pe lună"; p.80: „domnul Depasta... era întreținut cu un salariu de 230 groși pe lună[1]."

vi. Din perspectiva analizei noastre de pînă acum, MAK pare să fi venit la Iași avînd în vedere o țintă clară: să își facă un rost pentru o perioadă mai lungă la Curtea Prințului Constantin. Cîteva fraze din fragmentele citate aici ne arată intenția tînărului Katsaitis de de a obține o slujbă de durată: MAK **1** „...dorința pe care o nutresc de a veni în întîmpinarea venerabilelor porunci ale Alteței Sale", ca și MAK **3** „...dorința pe care o am de a-l servi" și, în sfîrșit, MAK **2** „...aceasta nu era o operă care să fie grăbită, ea reclamînd toată tihna și nepripirea posibilă...". Credem că aceste afirmații arată că MAK venise cu speranța unui sejur cît mai lung și, de asemenea, mai profitabil pentru sine, țintind, cel mai probabil, o poziție la curtea princiară, care să îi aducă un salariu considerabil.

Anumite detalii din prezentarea sa arată că el știa ce îi va cere Prințul și era pregătit să negocieze strîns pentru o recompensă cît mai bună:

a. se dă o probă, „la care s-au supus... mai mulți, fără a putea reuși". De remarcat că această informație venită de la Domn, prin cămăraș, este reluată de MAK, care, însă, dă de înțeles că știa de ea: „s-au supus probei – *pe cît am aflat* (s.n.)[2] – mulți alții, mult mai abili și cu talente mai mari, fără a-i putea da de cap"

b. „a chemat pînă chiar și de la Veneția pe pater Catiforo". La argumentul Prințului că îl chemase pe părintele Catiforo, MAK are pregătit răspunsul că acesta nu poate veni, răspuns pe care îl susține

[1] Cf. Saec. 1977, p. 396: «Informațiile despre retribuțiile unor curteni sînt demne de toată crezarea, căci chestiunea aceasta era pentru M.A. Katsaitis una centrală, în ciuda aerului de aristocrat pe care partea materială a vieții nu-l interesează, dar care, în toată sinceritatea, mărturisește că își blestemă soarta de a nu fi cunoscut mai înainte pe blîndul și generosul aga Paleologu, „căci aș fi rămas cu orice preț la Iași, putînd spera mult de la el, fiindcă era bogat, bătrîn și fără nici un moștenitor, și fiindcă prinsese o afecțiune adevărată și reală față de persoana mea".»

[2] V. și, puțin mai sus, „după cum mi s-a spus" – «per quanto mi si diceva».

cu o informație; nu știm dacă MAK 'joacă la cacealma', chiar dacă ceea ce spune despre abatele Catiforo pare să îl surprindă pe Prinț. Oricum, din aceste detalii este clar că MAK venise informat și pregătit să își negocieze o situație materială cît mai bună.

vii. În ceea ce privește menționarea abatelui Catiforo, acesta publicase relativ de curînd o *Viață a lui Petru cel Mare,* ceea ce sugerează aprecierea Prințului Constantin pentru un monarh interesat în modernizarea societății pe care o conduce. În legătură cu aceasta putem aduce în discuție un pasaj din *Ephémérides Daces,* II, p.LXV, în care Prințul Constantin se confesează unui vizitator francez, Flachat, pasaj în care Prințul își arată adeziunea la proiectul civilizator al lui Petru cel Mare, însoțită de regretul de a nu-l putea aplica în Principatul său:

> „Il me reçut avec cette bonté qui pénètre l'âme de la plus vive reconnaissance et que l'on ne l'oublie jamais. Il parloit parfaitement l'italien et l'allemand, et il entendoit fort bien le françois, quoiqu'il eût de la peine à s'expliquer. Il me fit mille questions sur mes voyages; elles annonçoient moins un Prince curieux qu'un grand homme qui avoit de la satisfaction à s'instruire. Je répondois aux questions qu'il me fit sur nos manuactures avec cette franchise que l'amour de la patrie excusoit... Le Vaïvode et les seigneurs de la Cour en convenoient avec moi, parce qu'ils avoient eu le moyen de s'en convaincre ou par la lecture, ou par nos ouvrages. Le Vaïvode témoignoit du regret de n'avoir pas des François à gouverner. *Il eût été capable de former et d'exécuter le projet qui a été si glorieux au czar Pierre,* (s.n.) si la politique lui eût permis de s'absenter d'un pays où il est tributaire du Grand-Seigneur, don't il dépend absolument, et si ses sujets n'avoient pas montré une incapacité ou une répugnance décidée à le seconder dans ses vues."

2. *a doua mențiune, 12 Oct. 1742 (Limona, 473, Saec. 80-1) - discuția dintre MAK și marele postelnic, confident al oaspetelui:*

> „Am făcut împreună cu postelnicul diferite reflecții asupra acestui subiect, el arătîndu-mi dificultatea sarcinii la care mă expuneam și

imposibilitatea de a satisface pe Domn, care, din natură nerăbdător și ciudat ('bisbetico'), vrea ca orice lucru să fie îndeplinit cu promptitudine și desăvîrșit. Că mulți s-au supus probei fără a reuși, deoarece Alteța Sa pretinde să fie puși în concordanță, în cronologie și în fapte, toți autorii, ceea ce era imposibil de realizat, deoarece trebuie luat în considerare că autorii altereazā uneori faptele, fie că se lasă antrenați de patima lor, fie că, înșelați de relatări, le expun așa cum li s-au redat, iar în privința anacronismelor, ele depind de informațiile diferite ale acelora. I-am răspuns că în asemenea caz trebuie să te raportezi la autori mai contemporani și, în lipsă, la cei mai acreditați, că acesta era stilul celor care scriau vreo istorie, nefiind posibil a face altceva pentru a satisface pe Alteța Sa decît de a expune opinia fiecăruia și apoi de a alege pe cea mai probabilă. Că în privința promptitudinii, pe care o cere Alteța Sa în executarea poruncilor lui, aceasta nu era o operă care să fie grăbită, ea reclamînd toată tihna și nepripirea posibilă; că eu deocamdată nu vreau nici o retribuție, deoarece vreau să-l servesc după puterile mele, făcînd eforturi după plăcerea mea și ca amator, nu ca profesor[1]...."

Observații

i. Discuția dinte MAK și postelnic, o trecere în revistă împreună cu postelnicul a detaliilor chestiunii, este foarte interesantă, întrucît trasează coordonatele viitoarei întrevederi cu Principele Constantin.

---

[1] Fecimo varie rifflessioni con esso postelnico sopra questo soggetto, rappresentandomi egli la difficoltà dell'impresa in cui mi esponeva e l'impossibilita di soddisfare al Principe, che di natura impaziente e bisbetico volea ogni cosa sollecitamente e perfettamente eseguita. Che molti si misero alla prova senza riuscirvi, perocchè Sua Altezza pretendea di combinare tutti gl'autori nella cronologia e ne fatti, ciò che riusciva impossibile, dovendosi considerar gl'autori ò portati dalla loro passione alterare qualche volta i successi ò traditi dalle relazioni, esponerli come vengono loro riferti e circa gl'anacronismi dipendere dalla varia cognizione di essi. Risposigli che in tal caso doveasi riportare gl'autori più contemporanei ed in difetto ai più accreditati, che questo si era lo stile di quei scrivevano qualche storia, null'altro potendosi fare per compiacer a Sua Altezza che esporre l'opinione d'ogn'uno e poi sceglierne la più probabile. Che circa la prestezza che richiedeva Sua Altezza nell'esecuzione de'suoi comandi, non era questa un'opera da essere sollecitata, ricercando tutto l'agio e comodo possibile; che io intanto non volea assegnazione veruna, perchè volea servirlo giusta le mie forze, affaticandomi a mio piacimento e da dilletante, non da professore.

Nu este, din păcate, clar întotdeauna dacă autorul unor afirmații este MAK sau, dimpotrivă, postelnicul. Structura discuției este următoarea:

1. dificultatea sarcinii
2. imposibilitatea de a-l mulțumi pe Principe – potretul acestuia: 'bisbetico'
3. precedenții 'mulți'
4. punerea în concordanță a autorilor/mențiunilor despre Români în două detalii:
   a. cronologie
   b. fapte
5. explicații/cauze pentru/la punctul precedent:
   a: anacronismele au drept cauză sursele diferite
   b[i]: unii autori le interpretează prin prisma părtinirii ('passione')
   b[ii]: alții le redau *tale quale* = lipsa spiritului critic
6. soluția lui MAK: luarea ca etalon a istoricilor
   a. recenți
   sau
   b. a celor general acceptați ('più accreditati'), *i.e.* a expune toate opiniile și a alege pe cea mai probabilă, susținută de cei mai apreciați de public *(argumentum ex auctoritate).*
7. lucrarea la o astfel de istorie nu poate fi ceva grăbit
8. MAK nu vrea retribuție din două motive:
   a. servește după puteri (lasă o portiță pentru un eventual eșec + falsă modestie)
   b. nu este profesionist (poate greși; nu exclude ca Prințul să fie nemulțumit).

ii. Lipsa experienței de viață și puțina răbdare a lui MAK în negocierea unei situații ca cea descrisă aici îl împiedică să se plieze pe firea Domnului, descris ca „nerăbdător și ciudat ('bisbetico')”.

iii. Portretul pe care postelnicul – după toate probabilitățile – i-l face Principelui Constantin (Saec. 1977 p.81) este aidoma celui de la p.71, făcut de MAK. În ambele apare 'bisbetico', cu etimologia *amphisbetikós* (ἀμφισβετικός), tradus 'ciudat', pe care îl înțeleg mai degrabă ca 'imprevizibil', 'cusurgiu'.

iv. MAK reia aici lista dificultăților unei atare întreprinderi de compunere a unei istorii românești[1], insistînd asupra neputinței de a rezolva divergențele dintre informațiile date de diverși autori, fie datorită subiectivismului acestora, fie credulității lor; ca urmare, el reiterează metoda pe care o recomandă în această situație: „a-i urma pe cei consacrați" (înțeleg, acceptați de toți/cei mai mulți, care se bucură de notorietate), cu alte cuvinte 'a merge cu opinia curentă'.

v. Ca un amănunt important, MAK sugerează că etapa de compunere a *Istoriei* nu poate fi grăbită: „graba este cu totul nerecomandabilă pentru o astfel de lucrare" – ceea ce evidențiază, desigur, pe lîngă febrilitatea comanditarului, și interesul lui MAK pentru o ședere cît mai lungă la Curte, remunerată corespunzător condiției sale sociale.

***3**. a treia mențiune, 12 Oct. 1742 (Limona, 475, 476, Saec. 82-3) – audiența la Prinț:*

> „Apoi Alteța Sa m-a întrebat dacă în adevăr cred că voi reuși în operă, la care i-am răspuns că mă voi supune probei, fiind sigur că, în caz că nu voi reuși, Alteța Sa va aprecia cel puțin bunăvoința mea și dorința pe care o am de a-l servi. M-a cercetat apoi cu privire la combinarea faptelor la care există discordanță între autori, la anacronismele care se găsesc în diferite cărți și altele; la care i-am răspuns că în privința anacronismelor s-ar putea încerca o confruntare,

[1] Din această perspectivă, înțelegem mai bine sensul lui *Tentamen* din titlul dat de Johann Filstich *Istoriei* sale *românești.*

dar în privința concordanței faptelor este imposibil să se ajungă la un capăt, putînd întîlni autori sau mincinoși, sau prea creduli, cu relatări dubioase și incerte, din care cauză unicul lucru care se poate face era de a prezenta diferitele opinii și apoi de a alege pe cea mai probabilă, adică pe cele ale autorilor mai contemporani sau mai acreditați, acesta fiind stilul și metoda tuturor istoricilor.
... Apoi, după ce mi-a pus diverse alte întrebări și mi-a ținut *multe discursuri* (s.n.) cu privire la istoria pe care trebuia să o alcătuiesc, m-a concediat[1]...”

Observații

i. Discuția dintre MAK și Principe o reflectă îndeaproape pe aceea dintre MAK și marele postelnic. Schema este următoarea:

0. preliminarii:
   a. replici despre retribuție
   b. informare despre Catiforo
1. CM sondează siguranța lui MAK – răspuns politicos, falsă modestie
2. CM întreabă despre concordanța între autori – MAK răspunde la fel cu MAK 2 *supra,* sub *Obs.* i 6.
3. alte întrebări și răspunsuri; cred că Principele dorește să audă din gura lui MAK ceea ce știa deja – fără nici o îndoială că marele

[1] „Dissemi poi Sua Altezza se veramente credevo di riuscire nell’opera, al che gli risposi che mi mettersi alla prova, sicuro che, non riuscendo, aggradirebbe almeno Sua Altezza la mia buona volontà ed il desiderio che ho di servirlo. Mi motivò poi circa la combinazione de’fatti ne quali discrepano gl’autori, per gl’anacronismi che in libri diversi si trovano ed altro; al che li dissi che circa gl’anacronismi si procurarebbe di confrontargli, ma circa la combinazione de’fatti riusciva impossibile, potendosi trovare degl’autori ò mendaci ò troppo creduli a relazioni dubiose ed incerti, perciò l’unica cosa far si potea era di mettere in vista le differenti opinioni e poi sciegliere la più probabile, cioè quelle degl’autori più contemporanei ò più accreditati, questo essendo lo stile ed il metodo di tutti gli storici.”
„... Fattimi poscia varj altri quesiti e tenutomi molti discorsi circa la storia dovea formare, mi licenziò ...”

postelnic îl informase despre discuția cu MAK (v. *supra*, sub MAK **2**) – și, mai mult, să îi dea ocazia să își prezinte un plan de abordare a proiectului său.

4. după ce MAK îi prezintă opiniile sale, Principele îi arată pe larg («tenutomi molti discorsi») propriile vederi asupra subiectului.

ii. Prințul pare să aibă deja o idee clară despre ce vrea, așa cum reiese din pasajul subliniat de noi; este, cu toate acestea, foarte greu, să dăm, întemeiat doar pe MAK, o imagine a proiectului său. Această imagine poate fi, e drept, întregită cu date din alte documente, citate *supra,* sub HMMSJ **3**, *Obs.* vi, dar este o operație de anvergură ce ar excede cu mult limitele cercetării noastre[1].

***4**. a patra mențiune, 21 Oct. 1742 (Limona, 482, Saec. 91) – înainte de plecarea lui MAK de la Iași:*

> „... M-am dus apoi la audiență, după terminarea căreia am fost la prînz la mănăstirea Maica Domnului din Kola[2], unde eram invitat de profesorul public, care locuia acolo. Supunîndu-se și el probei de a scrie istoria celor două Principate, mi-a arătat diverse fragmente ale operei lui, pe care le-a scris în limba greacă[3]...”

Observații

i. Schema este următoarea:

a. MAK este invitat la prînz la profesorul care locuiește la mănăstirea Maicii Domnului de la Socola.

---

[1] V. și *infra,* sub *Concluzii* la MAK, i.

[2] În orig. „presso la Madonna di Kóla” (Limona, p. 462). ‘Kola’ este, pe cît cred, o prescurtare de la forma ‘Socola’; într-adevăr, la mănăstirea Socola exista o biserică cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”.

[3] „Mi portai poscia all’udienza, terminata la quale fui a pranso nel convento della Madonna di Kòla, dove m’ero invitato dal maestro pubblico, che quivi alloggiava. Avendosi anch’egli messo alla prova di fare la storia dei due Principati, fecemi vedere varj tratti della sua opera, che scrisse in greco...”

b. acesta îi spune că fusese și el trecut prin probă și îi arată „diverse fragmente ale operei lui”.
c. aceste fragmente erau scrise în greacă vernaculară *(aplá)*.

ii. Profesorul de elină (și/sau *aplá)* a dat și el o probă de scriere a istoriei moldo-valahe. O notă din ediția MAK întrebuințată aici (93, p. 108) precizează: „E vorba probabil de Lazăr Scriba Trapezuntul, care a tradus din limba română în limba greacă ‘Istoria Ungrovlahiei și a Moldovei’ de Vasile Cămărașul...”. Altundeva biografia lui Scriba este rezumată astfel[1]:

> „Lazăr Scriba, profesor și Director la Academia din București la 1735, doctor în medicină și filozofie, a murit la anul 1767. De la Lazăr Scriba a rămas un manuscript în grecește original, despre Istoria Românilor, lucrat de el pentru școale, ca carte didactică, compus după Cronicarii Românești: Ureche, Miron și Neculai Costin și după Letopisițele vechi ale Valahiei. Metoda este Sincronică, punînd în paralel Domnii Principatelor și adăugînd și Sultanii timpului, cum și pe Marii Viziri, după capitulare. A fost și secretar de Stat Domnitorului Ioan Constantin Neculai Voievod. A răposat la 1767 în București.”

D. Russo, *Studii și critice,* p.99, îl menționează pe Lazăr Scriba ca autor al unei „istorii paralele pe scurt traduse din limba română”; anul traducerii este 1734, luna ianuarie, în Iași[2]. Cît despre originalul acestei traduceri, (aflăm din aceeași sursă) „scosu-s-au de prea plecatul den slugile sale (ale lui Constantin Mavrocordat, n.n.) Vasilie Cămărașul de izvoade, cu porunca Înălțimei Sale pre forma aceasta... Leat 1733.” Această activitate intensă în domeniul istoriografiei românești

---

[1] „Cronicarii Greci carii au scris despre Români în epoca fanariotă... de C. Erbiceanu”, București, Tipografia Cărților Bisericești, pp. XXVI-XXVII sub nr. 9.

[2] V. *ibid.*, p. 100: ἐν Γιασίῳ ἔτει αψλδʹ (1734) μηνὶ Ἰαννουαρίου. V. și Gorovei, 1988, p. 143: „Acestui compendiu al lui Buzilă – păstrat doar într-o copie cu vreun sfert de secol mai nouă – i s-a dat și o traducere grecească, realizată de cunoscutul dascăl Lazăr Scriba din Trapezunt și datată *ianuarie 1734* (s.a.), formând astăzi ms. gr. 516 BAR...”, ca și p. 145.

consună pe deplin cu datele pe care le-am adus în discuție pînă acum, mai ales cu cele din HMMSJ, dar și cu interpretările noastre asupra unor detalii din JF.

iii. În secțiunea următoare vom încerca să schițăm cîteva linii ale unui posibil răspuns la întrebarea «care va fi fost scopul unei astfel de istorii?», dar ne vom mărgini la atît, întrucît un examen real al ipotezelor noastre depășește considerabil cercetarea care face obiectul acestui volum: 'Traducerea latină a Cronicii lui Miron Costin'. Nu putem insista nici asupra importanței pe care proiectul mavrocordătesc îl are pentru istoriografia română, problemă ce constituie o cercetare în sine.

iv. Datele menționate în *Obs.* ii deschid în mod natural o nouă pistă de cercetare, aceea a raporturilor între materializările de detaliu ale proiectului mavrocordătesc de *Istorie românească* și alte scrieri istorice produse în ambianță fanariotă. Sîntem convins că analiza minuțioasă a detaliilor va duce la re-evaluarea istoriografiei sec. al xviii-lea românesc, iar apoi va constitui un capitol de bază al unei istorii noi a acestei perioade din unghiul modelelor ilustrate de primii fanarioți[1] și, în consecință, al imitațiilor la care ajung unul sau altul din urmașii lor pe tronul Principatelor; cu alte cuvinte, este nevoie, credem, ca perspectiva să fie schimbată: în loc să descriem ceea ce credem a fi o epocă bine conturată, să analizăm cu atenție fiecare personaj reprezentativ al ei și apoi să ne ridicăm la a pune elementele comune într-un eșafodaj mai mult sau mai puțin unitar. Desigur că, o dată în plus, nu putem decît semnala o atare direcție de cercetare.

[1] Firește că nu putem vedea aceste încercări ca fiind făcute în mod izolat; dimpotrivă, ele sînt de comparat cu cele românești: ale Costineștilor sau cea a lui Constantin Cantacuzino Stolnicul și, în ultimă instanță cu istoriografia europeană a epocii, din care toate acestea se inspiră.

v. Oricum ar sta lucrurile, este în afara oricărei îndoieli că între anii 1733 și 1734, aflat pentru prima oară pe tronul Moldovei (apr. 1733 – nov. 1735), CM caută să ducă mai departe proiectul tatălui său, de producere a unei *Istorii* comune a Munteniei și Moldovei, atît în română, cît și în greacă *aplá,* așa cum vedem din mss. păstrate și cum remarcase încă D. Russo[1], în *Studii și critice,* pp. 99:

> „Constantin Nicolae Mavrocordat … este autorul moral atît al traducerii lui Scriba, cît și al originalului lui Vasile cămărașul".

Ambele proiecte, atît cel în română, cît și traducerea în greacă, sînt, însă, doar o pregătire pentru adevăratul *opus maius* reluat de CM, în urma tatălui său, NM: *Historia Valachiae et Moldaviae.*

vi. Că Prințul Constantin nu doar preia ideea unei *Istorii a Valahiei și a Moldovei* în latină, ci și întrebuințează compilația de cronici locale făcută de tatăl său, ca și alte scrieri de circumstanță produse sub NM, se vede, între altele, din faptul că temele din *Laud.* apar și în compilația *Istoriei paralele.* Iată un exemplu, dintr-un important studiu[2] pe tema istoriei românești unificate:

> „Comparînd textul „compilat" din cronica paralelă (ms. 2591) cu textele lui Nicolae Costin, a rezultat că Redactorul a folosit *varianta cea mai completă* („către cititor") urmînd un manuscris din aceeași grupă cu ms. rom. 115 BAR."

Mss. în discuție aici: BAR 115 și, respectiv, în ms. 2591 conțin, ambele, la cap. 'Pătru vod(ă), sîn Coste Mușatin vod(ă)' adăugată precizarea: *„acel Mușatin au fost de niamul domnilor sîrbești"* (s.a.)[3]. În ce ne privește, credem că această precizare poate fi pusă în relație cu interesele lui NM de a evidenția componenta regală alogenă în

---

[1] *Apud* Gorovei, 1988, p. 146.

[2] Gorovei, 1988, p. 159.

[3] Despre care Gorovei, 1988, *ibid.*, spune: „... altcineva a mai adăugat o precizare, a cărei sursă îmi e necunoscută și pe care o transcriu în cursive."

ascendența sa. Așa aș explica și varianta dezvoltată a cronicii lui Nic. Costin: o reașezare după sugestia Domnului de atunci al Moldovei, NM.

vii. Este remarcabil că, în aceeași perioadă de timp sau la foarte puțină vreme după plecarea lui MAK[1], Prințul Constantin va cere Superiorului iezuit din Iași, precum și unor oameni de la curtea sa, să extragă din scrieri istorice în limbi de circulație europeană: italiană, franceză, greacă și latină pasaje referitoare la istoria Principatelor române. Faptul că sursele locale, cronicile românești, nu sînt menționate în mod special, poate sugera că lucrul la această parte a surselor era considerat încheiat; dacă presupunerea noastră este corectă, firul evenimențial al istoriei Principatelor fusese, cu puține excepții (cazuri de neconcordanță între diverse scrieri istorice), stabilit[2].

viii. Insistența pe termenul 'Dacia', pe care am văzut-o deja la NM, explicabilă uneori prin tendința arhaizantă a autorilor bizantini și a celor influențați de ei, capătă un nou înțeles, odată ce ne uităm mai îndeaproape la întrebuințarea acestui termen în ambianță mavrocordătească: faptul că ambele Principate sînt reunite sub termenul 'Dacia' nu face decît să susțină pretenția de stăpînire a ambelor Principate. Așa se explică, după cum credem, și extinderea prezentării istorice din proiectul Principelui Constantin la perioada de dinainte de descălecat: 'Dacia' este întinderea peste care își exercită stăpînirea clanul Mavrocordăteștilor.

II. Concluzii

1. Ar fi, desigur, foarte interesant de urmărit și comparat din această perspectivă cîteva documente care conțin informații susceptibile să descrie în amănunt atît scheletul argumentativ al Istoriei

[1] V. *supra,* sub HMMSJ **3**.

[2] Să nu uităm, de asemenea, că la data de 21 Oct. 1742 un colet cu extrase istorice era expediat din Brașov spre Curtea Domnească de la Iași.

Românilor din Principate – cu alte cuvinte, ideile majore promovate de *Istoria Românilor* mavrocordătească –, cît și detaliile ce ar fi articulat eșafodajul acelor idei: avem în vedere în primul rînd *Întrebările* pe care Principele Constantin le trimite lui JF[1], împreună, desigur, cu 'Răspunsurile' *(Illustratio articulorum)* acestuia[2]. *Întrebările* Prințului Constantin subîntind tocmai liniile generale pe care urma să prindă viață narațiunea istorică susținută de excerptele făcute din autori selectați de JF, dintre care o parte[3] aveau să ajungă la Curtea de la Iași în Ian. 1743, ca și *Răspunsurile* aceluiași la *Întrebările* princiare. În continuare, este de ținut seama de *Bibliografia istorică* alcătuită de JF[4]. De asemenea, aceste documente sînt de comparat cu 'Anexe Documentare', I: „Planul Istoriei Moldovei a Iezuitului Carol Peterffy. *Prodromus Historiae Principatum Walachiae et Moldaviae"*[5]. În sfîrșit, am adăuga unei atare analize – ce ar fi, de fapt, o cercetare în sine – comparația documentelor menționate cu planul reflectat de *Tentamen* precum și comparația cu alte istorii: Cantacuzino, Toppeltinus, atît cu privire la sursele întrebuințate de fiecare din acești autori, cît și la tratamentul pe care fiecare din ei îl aplică surselor sale. O astfel de cercetare ar permite, între altele, înțelegerea profundă a felului savant în care a fost abordată scrierea istoriei românești în a doua jumătate a sec. al xvii-lea și prima jum. a sec. al xviii-lea.

2. O chestiune aparte este aceea a vehiculului lingvistic ales, ceea ce implică discutarea semnificației limbii în care este scrisă o astfel de istorie. Elina sau latina sînt vehicule culturale ale Apusului, în timp ce greaca vernaculară, *aplá,* a Răsăritului; cu alte cuvinte, în timp ce latina

---

1 Armbruster, 1975a, pp. 64-5.
2 *Id.,* 1975b, pp. 208-29.
3 V. Armbruster, 1975a, 71-4.
4 *Id., ibid.,* 66-71.
5 Veress, 1930-1931, p. 95.

și elina[1] se adresează lumii savante ce compune *respublica litterarum* apuseană, greaca vernaculară sau limba 'simplă' *(aplá)* vorbită îndeobște, trimite la o audiență grecofonă imediată; ar fi impus, deci, în mediul competitorilor la tronul Principatelor.

Se poate vorbi astfel, măcar la nivel de ipoteză de lucru, de transformarea elementului lingvistic, în speță greaca – mai ales în varianta vernaculară, dar, în cazul lui Nicolae Mavrocordat, vorbim de idiomul Antichității – în vector al identității culturale, dacă nu și de grup, în țările române și nu numai[2]. Să fie acesta un început de conștientizare a apartenenței la o altă paradigmă de civilizație decît cea apuseană? Fapt este că, în limitele cercetării noastre, greaca apare menționată ca limbă de lucru la proiectul istoric doar în MAK **4**. Greaca vernaculară este idiomul participanților la nou-începutul *establishment,* care 'transferă' istoria locurilor în care trăiesc și a poporului pe care îl păstoresc în noua limbă de circulație în mediile educate: la Curte în primul rînd, extinsă apoi în Biserică, în familiile boierești și în școli ca semn al acceptării de către societatea din Moldova, respectiv Muntenia, a noii clase conducătoare. Întrebuințarea ei este de interpretat, ni se pare, ca marcă a conștiinței de sine a noilor stăpîni ai Principatelor. Acesta este, credem, înțelesul deosebirii formale între româna în care Stolnicul își redactează *Istoria Țărîi Rumânești,* similară ca anvergură și tip de abordare istoriei fanariote a Principatelor, și *Cronica Ghiculeștilor,* de pildă.

Pe de altă parte, informațiile pe care le avem, atît de la NM, cît și de la CM, arată că *Istoria* gîndită de ei urma să fie scrisă în latină. Care

---

1 'Greaca literală', cum i se spune în epocă.

2 Opțiunea pentru elină conține, ni se pare, și componenta emulației cu latina, ca o altă limbă a civilizației clasice greco-romane. Poate că listele de învățați greci care apar în această epocă, tot în mediu fanariot ar putea aduce unele precizări în această direcție. Sperăm, în ce ne privește, ca peste nu mult timp să putem prezenta o analiză a acestui fenomen, care eventual să aducă oarece lămuriri în chestiunea discutată aici.

este, așadar, rolul jucat aici de latină? Răspunsul la această întrebare ni se pare cheia de înțelegere a efortului de producere a unei istorii a Principatelor Române sub tutela clanului Mavrocordat. Ca să anticipăm, latina este alegerea unui erudit, NM, alegere urmată de fiul acestuia, CM, el însuși educat în mod similar tatălui său, alegere ce ilustrează orientarea spre societatea apuseană. Or, comunitatea academică a Europei utilizează încă – pentru imensul prestigiu cultural și pentru că o apreciază – latina ca vehicul al operelor serioase, care țintesc spre recunoașterea socială, ca și academică. Această orientare către Apus spune multe despre deschiderea culturală a Mavrocordaților, ca și a altor Greci otomani, reprezentanți ai unei burghezii în ascensiune, despre dorința de a primi acceptare socială, arătînd în același timp și de la cine anume așteptau ei această recunoaștere. În fond, așa cum s-a spus[1], „... contactul cu educația occidentală înseamnă găsirea originilor" și, am adăuga, a unei platforme culturale comune celor două grupuri în discuție – Fanarioții (grecii otomani) și 'Frîncii' (apusenii, în sens larg): Antichitatea greco-romană.

Greaca vernaculară, pe de altă parte, este limba noilor stăpîni fanarioți și ca atare va fi promovată constant în genuri variate de scrieri literare sau doar în uzul cotidian, în interiorul clasei cu știință de carte, formate din oamenii noilor *hospodari*, veniți din Imperiu odată cu aceștia, precum și din oamenii locului intrați într-un fel sau altul în sistem. Aceasta ar putea fi o diferență majoră între cele două vehicule lingvistice, iar faptul că Principele Constantin a luat în calcul pentru proiectul *Istoriei* întrebuințarea idiomului grec vorbit – nu pot aprecia dacă doar ca 'probă' sau ca versiune finală – nu schimbă datele problemei. De la cronica Ghiculeștilor înainte lucrurile se vor schimba, întrucît, în opinia noastră, greaca devine vector al unei identități

[1] Cândea, 1979, pp. 308-9.

culturale, dacă nu și etnice. Asistăm, cu alte cuvinte, la trecerea de la utilizarea latinei (sau a elinei) ca *lingua franca* orientată spre 'celălalt' la introducerea idiomului vernacular, ca marcă a identității de grup.

3. Ajungem acum la întrebarea cum se așază proiectul istoric mavrocordătesc alături de proiectul istoric al lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care în generația precedentă scrisese o bună parte dintr-o istorie a Românilor ce începea de la primul descălecat. Iorga o descrie astfel[1]:

> „Elles[2] le détermineront à commencer, vers la fin de ce XVII-e siècle, une histoire de sa nation extrêmement remarquable. C'est en réalité, et non seulement dans ces régions, la première tentative d'histoire critique, contenant une analyse très bien informée et très étoffée des sources. Et il a recours même aux traditions, aux chants populaires, pour écrire la partie la plus reculée de son histoire."

Nu credem, cu toate acestea, că proiectata *Istorie a Valahiei și a Moldovei* are ambiția de a fi răspunsul clanului Mavrocordat la *Istoria Țării Rumânești,* cu atît mai puțin la *Descriptio Moldaviae.* Dimpotrivă, menirea acestui proiect trebuie să fi fost alta, mai pragmatică, de vreme ce a fost preluată și de CM. Vom încerca să aducem cîteva dovezi în sprijinul afirmației noastre.

F. DESPRE ASCENSIUNEA MAVROCORDAȚILOR

I. Factorul financiar

Apariția Fanarioților este strîns legată de dezvoltarea averii unor membri ai comunității grecești din Constantinopol și putem vedea, în consecință, pașii pe care această burghezie în formare îi face spre

---

[1] Iorga, 1924, p. 7.
[2] Concepțiile noi aduse din Occident.

treptele onorurilor de la Poarta otomană. Iată descrierea succintă – dar extrem de sugestivă, în opinia noastră – făcută de C. Th. Dimaras[1]:

> „Le XVIIe siècle aura été témoin de profondes mutations, économiques, sociales, culturelles, dans le monde grec. Une longue gestation, dont nous savons peu de choses, durant le siècle précédent, aboutit maintenant à ce renouveau. Des entreprises commerciales florissantes assurent la création de fortunes solides. Un groupement social que se forme à Constantinople autour de la résidence patriarcale, et qui prendra vite les caractéristiques de la caste – d'habitude on en parle comme d'une classe – constitue le résultat immédiat de ce changement: les Phanariotes."[2]

Din descrierile evoluției grupului care avea să fie numit 'fanariot' două sînt elementele care ies în relief: ascensiunea materială[3] și relațiile strînse cu Biserica din Constantinopol. Credem că fidelitatea față de religia tradițională și implicit, atașamentul față de Biserica Ortodoxă[4] – de altfel, paralele cu legătura structurală dintre Islam și Imperiu –

---

1 Dimaras 1966, p. 1. V. și Kitromilides, 2013, p. 29: „... the Phanariot aristocracy, a social group that rose to prominence through successful economic activity in the period of social change in Ottoman society toward the end of the seventeenth century. From economic success the Phanariots ... moved on to careers in scholarship and studies in the West that allowed them to assume the leadership of Greek education and to rise to prominence in the patriarchal court. Their knowledge of foreign languages and of the ways of the world made their services necessary to the Sublime Porte... The Phanariots were thus co-opted into the Ottoman diplomatic service and became the Sublime Porte's chief negotiators in their capacity as Grand Dragomans—literally interpreters —of the Porte, a high office carrying the duties of a minister of foreign affairs, which was habitually reserved to a member of this group."

2 V. și Philliou, 2004, pp. 8-9: „They (Fanarioții, n.n.) derived their power from the combination of wealth they generated from commercial activities in the 17 century and their political relationships to and offices of the Patriarchate."

3 Cf. Camariano, 1970, p. 23 și nn.1-3, despre Greci, care ocupă piața din punct de vedere economic și financiar, ceea ce le creează ascendență în ochii conducerii Imperiului Otoman.

4 Cf. Livanios, 2, referindu-se la 'West': „The inverted commas are appropriate here, for in the seventeenth century that entity was far from being a crystallized geographical area. Rather, it was more of a concept which was shaped by two distinct but equally powerful powers. The first was religious: the West was a synonym (mainly) for Catholicism. The second was secular: the West was viewed as the area where the advancement of learning and civilization reigned supreme... As should be expected, the attitude of the Mavrocordatos family towards the West was influenced by both features."

sînt, de fapt, echivalente cu recunoașterea identității de grup și marchează asumarea acestei mărci exterioare, acceptate, desigur, de Imperiu[1]. Din această perspectivă, afluența mijloacelor materiale este, în primul rînd, elementul care susține creșterea grupului, precum și orice proiect venit din interiorul grupului; în același timp însă, prosperitatea economică este cheia înțelegerii relațiilor dintre grupul grecilor creștini și stăpînii lor musulmani.

Odată cu ridicarea statutului economic al reprezentanților grupului apar țintele sociale, gratificatorii, ce sînt vizate în parcurgerea pașilor spre vîrful piramidei sociale. Pentru Fanarioți acestea sînt funcțiile lucrative, cheie a controlului pîrghiilor politice prin care se deschid mecanismele traficului de influență: mai întîi treapta supremă a dragomanatului, iar apoi tronul Moldovei sau al Țării Românești, în calitate de guvernator cu rang de prinț al raialei sultanului[2]. Trebuie menționat că individul ajuns la una din aceste funcții este dator să își susțină clanul ajutînd alt membru al grupului să intre (și să se mențină) în competiția pentru acest *cursus honorum* care, parcurs în mod satisfăcător, înseamnă accesul la bogăție, putere și recunoaștere socială[3]. Se creează astfel un mecanism simplu și extrem de eficient, ce poate fi verificat cu ușurință, în care indivizi înrudiți mai de aproape sau mai de departe se vor susține unul pe celălalt — sau, uneori, vor intra în competiție — pentru cele două funcții de putere din Imperiul Otoman: cea de Interpret General, care deschidea drumul spre treapta

---

1 Cf. Gr. Cassimatis, *Esquisse d'une sociologie du Phanariotisme,* în 'Symposion' 1974, p. 161: „L'Hellénisme et le Christianisme étaient à Byzance les deux forces qui se disputaient les âmes." Poate că nu este prea mult să vedem o paralelă între Apus și Răsărit, atît în plan cultural, cît și religios, în care cele două Biserici să fie, cel mai adesea, contrapuse una alteia, ca și, pînă la un punct, și literaturile elină și romană – cu o importantă precizare, totuși: aprecierea nețărmurită a Antichității eline devine unul dintre locurile preferate de întîlnire a celor două lumi discutate aici.

2 V: Pippidi, 1972, 2, *passim.* Cf. p. 227: „La crise de la Turcocratie porte le drogman à dominer la scène politique du Levant au xviiie siècle."

3 *Id., ibid.:* 228: „... pour achever d'en faire un moyen sûr d'ascension sociale, la qualité même de prince de Valachie ou de Moldavie ne sera plus que l'échelon suprême qui couronne une semblable carrière, devenue héréditaire dans les grandes familles phanariotes."

supremă pentru un funcționar creștin al Imperiului: urcarea pe tronul unuia dintre cele două Principate. Astfel, asistăm la introducerea unei duble comenzi la partea superioară de conducere a Imperiului sau, cum a fost numită[1], „dualismul turco-grec".

În continuare vom urmări funcționarea acestei scheme așa cum este ilustrată de primii Fanarioți, care sînt, probabil, autorii ei: Alexandru și Nicolae Mavrocordat.

II. Importanța dragomanului

Interpretul General (Marele Dragoman) este, de fapt, punctul final al ascensiunii dragomanului, începută uneori de la treapta de jos, ca 'giovane di lingue' și trecută prin tot felul de momente de aventură și spionaj, de mărire, decădere și, în unele cazuri, soldată cu pierderea capului. Acest fenomen începe în sec. al xvi-lea, iar în istoria noastră este ilustrat de figuri cunoscute, precum Bartolomeo Brutti. Din această perspectivă este semnificativ faptul că unul dintre fiii lui Simon Varsi, rudă a lui Bartolomeo Brutti, pe nume Antonio, va fi elev la Colegiul Grec de la Roma (ca și, mai tîrziu, Alexandrul Mavrocordat, viitorul Exaporit) și va ajunge secretar al Principelui Radu Mihnea[2]. Punctul culminant al ascensiunii acestor 'băieți isteți', – ca să întrebuințăm o expresie de *slang* social la modă – îl reprezintă fără doar și poate Mavrocordații, care țintesc mai sus decît cei de dinaintea lor și ilustrează – în contextul decăderii Imperiului Otoman, desigur – ascendența burgheziei cu ambiții nobiliare, pentru a căror îndeplinire pun la bătaie în primul rînd cunoașterea intimă a realităților politice ale Imperiului Otoman, apoi o vastă rețea de relații și legături care să permită ceea ce mai tîrziu s-a numit 'trafic de influență' și, în sfîrșit, toate resursele financiare pe care le pot coordona, cu speranța obținerii unui cîștig mult

[1] Papacostea, p. 14.
[2] V. Pippidi, 1972, pp. 238-9.

mai mare odată ajunși pe tronul Principatelor[1]. Urmașii lor, mai mult sau mai puțin Fanarioți, vor păși pe același drum al ascensiunii sociale.

Prin natura funcției sale sociale dragomanul se află așezat în mijlocul evenimentelor istorice, pe care le observă în desfășurarea lor și, uneori, le influențează; el este interfața prin care lumi diferite comunică între ele și, de aceea, natura lui este să poarte mesajul – nu doar lingvistic, ci și, uneori, mai ales comportamental – unei lumi către cealaltă. Or, pentru această sarcină atît de complexă este nevoie de pregătire minuțioasă a fiecărui detaliu, dintre care cel lingvistic este primul și cel mai important, întrucît, în ultimă instanță, el implică și învățarea codului social și mental al societății-țintă, dacă putem prelua un concept lingvistic[2]. Iată cum a fost descris interesul deosebit al Fanariotului pentru învățarea limbilor străine de către Iakovaki Rizo Neroulos, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea[3]:

> „L'étude approfondie de la langue grecque, du latin, de l'italien, du français et des trois principales langues orientales, le turc, l'arabe et le persan, étaient des préliminaires et des instruments indispensables pour réussir dans la carrière restreinte et ambitionnée des charges auxquelles ces Grecs de Constantinoples pouvaient aspirer. Les Phanariotes, qui voyaient dans l'instruction la source de leur avancement de leur crédit et de leur privilèges faisaient cas des hommes instruits et protégeaient de tout leur pouvoir ceux de leurs concitoyens qui montraient du mérite et des connaissances. Aussi les savants grecs affluaient-ils de toutes parts à Constantinople, comme dans un lieu où l'on savait apprécier et récompenser les talents et les vertus. Les jeunes Phanariotes destinés au maniement des affaires publiques se formaient par les soins éclairés de leurs parents et apprenaient à user d'un langage supérieur à celui du

[1] V. Pippidi, 1975, p. 232: „En nombre croissant, ces Levantins allant faire carrière aux cours de Jassy et de Bucarest abandonnent leur condition bourgeoise pour former rapidement une noblesse de robe."

[2] Cf. descrierea pe care Cantemir o face lui Al. Mavrocordat în trad. lui V. Cândea, 1970, p. 641: „esprit subtil et pénétrant ..., aimant la gloire ... qui ne connaît pas moins les langues et la poésie des Orientaux *que le génie de la cour ottomane* (s.n.)".

[3] *apud* Cândea, 1970, 2 p. 215.

vulgaire; les femmes même du Phanar parlaient avec pureté et écrivaient avec élégance leur langue maternelle."

III. Ascensiunea Mavrocordaților

1. Începuturile

Pe linie paternă primii Mavrocordați sînt Nicolaos (Pandelis), apoi fiul său, Laurentios, și, în sfîrșit, fiul acestuia, Nicolaos, tatăl lui Alexandru Mavrocordat (AlM), Exaporitul, cum i se va spune mai tîrziu în română. Originea modestă este evidențiată de cîteva date[1]:

> „Alexander Mavrocordatos was the son of a silk-merchant of Chios, who married the daughter of Skarlatos, a man who had made an immense fortune as purveyor of beef for the sultan's palace and the public markets. Mavrocordatos studied medicine in Italy, and wrote a treatise in Latin on the circulation of the blood, which has been much praised, as well as several works in Greek. He was a proficient in the Greek, Latin, Italian, French, Sclavonian, Turkish, Persian, and Arabic languages. Before his appointment as Dragoman of the Porte, he exercised the charge of grand logothetes or treasurer of the patriarchate of Constantinople."

Despre tatăl și bunicul matern al lui AlM același Dimaras consemnează:

> „Son père faisait le commerce de la soie, son grand-père maternel était fournisseur de l'armée turque."[2]

2. Importanța Ruxandrei Scărlet, mama lui Alexandru Mavrocordat

Nicolaos (1599-1653[3]) se căsătorește cu Ruxandra Beglitzi/ Skarlatos, fiica lui Scărlet Saigiul (1605/10?-1684), deja văduvă[4] a Domnului

---

[1] Vlastos, Χιακά, ii. 93, *apud* George Finlay, *History of Greece under Othoman and Venitian Domination*, Edinburgh and London, 1856, p. 295, n.1.

[2] Dimaras, 1966., n.1.

[3] Theodorescu, 1894, p. 295, n.2 dă ca dată a morții 1640.

[4] V. Legrand, 1886, p. 49.

Alexandru al II-lea, zis 'Coconul', Domn în Muntenia (1623-7) și în Moldova (1629-30)[1], fiul lui Radu Mihnea, el însuși ultimul descendent al lui Vlad al iii-lea 'Țepeș'. Faptul că tatăl ei avusese ambiția de a-l vedea Domn pe Alexandru este o dovadă clară că potențialul Țărilor Române este în atenția burgheziei grecești constantinopolitane; înțelegem de ce tînăra Doamnă va dori ca urmașii săi să se așeze temeinic acolo unde s-ar fi zis că Soarta îi refuzase să ajungă. Nicolae și Doamna Ruxandra au împreună opt copii, după care ea ajunge din nou văduvă și se retrage din viața publică, îngrijindu-se de educația copiilor[2].

Doamna Ruxandra este descrisă ca o femeie foarte cultă, cu lecturi solide din Părinții Răsăriteni, care îl crește pe Alexandru în dorința nestrămutată de a-l vedea cu o educație de tip occidental[3]. Pentru aceasta ea va insista neabătută pe lîngă Superiorul iezuit de la Constantinopol ca fiul ei să fie primit să studieze la Colegiul Grec din Roma, poate după modelul unui al personaj faimos, care incidental, are același parcurs al carierei: Panaiotis Nicoussios[4]. Ambiția de mamă dornică să-și vadă fiul ajuns la instrucție solidă se vădește din cele două scrisori ale Superiorului către directorul Colegiului Grec: ea evidențiază că tînărul este de familie foarte bună, botezat de un patriarh (una din cerințele pentru admitere era ca elevul să fie ortodox), educat

[1] Alexandru murise la Constantinopol la început de iulie 1632, v. Iorga în Revista de Istorie 18, 1932, 4-6, p. 100, cu bibl. indicată în note. Cf. Legrand, p. 48 despre Roxandra 'Doamna': „Il avait quatre filles. Roxane, qui était l'aînée, épousa Alexandre, fils de Radu, que, par son influence Scarlatos avait fait élever, en 1623, à la dignité de prince de Valachie. De là, le titre de *Domna,* que Roxane conserva toute sa vie."

[2] V. Legrand, 1886, p. 53.

[3] *Id., ibid.,* pp. 44-5 (scris. păr. Francesco Martini S.J. către directorul Colegiului Grec din Roma, 29 Apr. 1656): „... si chiama communemente *Chiara Domna,* da i leterati molto ben conosciuta per la sua sofficienza nelle letere greche e in particolare nell' intelligenza de' santi Padri greci."

[4] Cf. Iorga, 1933, p. 33, despre Nikoussios: „... e ucenicul lui Meletie Sirigul, de la care trece la Iezuiții din Chios..."

în elină peste măsura vîrstei[1]. Superiorul notează că tînărul Alexandru nu îi pare a avea doisprezece ani și sugerează să se mai aștepte puțin[2], dar mama insistă și mai tare că este chiar peste vîrsta cerută[3]. Iezuitul vine apoi cu o altă încercare de tergiversare: „poate nu mai sînt locuri”. Reacția mamei este la fel de categoric descrisă: „Poco piacque il partito a questa Signora...”[4]. În fața acestei presiuni materne formidabile[5], părintele va face tot posibilul să îl trimită pe tînăr la Roma, ceea ce se și întîmplă, nu fără ca mama să își ia toate măsurile de precauție, înarmîndu-l pe fiul său cu două scrisori de recomandare: una de la Patriarhul Constantinopolitan, iar cealaltă de la ambasadorul francez la Poartă, persoană foarte influentă pe lîngă Ordinul Iezuit:

> „La signora madre di questo figliulo saluta con tutto l’affetto vostra R[a] e, perchè teme che per la racommandationi che lei gli ha procurato dal reverendissimo patriarcha di Constantinopoli e dall’ eccellentissimo ambasciatore di Francia, non si pensi essere qualche cosa più delli altri, la prega essa d’ havere particolare cura sì del suo progresso nella virtù e ne’ studii, ma del resto che lo governi e lo tenga strettamente sotto la disciplina del Collegio come li altri. Oltre alla grammatica greca che sà molto bene, intende li poeti greci, come Aristofane e Homero[6].”

---

1 „... un giovinetto di padre e madre greci, battezzato dal quondam patriarca greco, di familia molto nobile tra i Greci, di buon spirito e nelle letere greche sopra dell’ età provetto e nel quale erano tutti li requisiti per dire così in sommo grado...”

2 *Id.*, *ibid.*, pp. 41-2: „... avendo riguardo alla debole complessione del figliuolo e alla sua poca età, se bene la sua madre mi diceva essere di 12 anni, ma, al mio giudicio, non era così ...”

3 *Id.*, *ibid.*, p. 42: „... stando però sempre la madre ferma nella sua prima risolutione ... mi fece grand’ instanza d’inviar a Roma con la prima buona occasione questo figliuolo ch’ è adesso di 13 in 14 anni, come mi disse.”

4 *Id.*, *ibid.*

5 Că Doamna Ruxandra era o femeie voluntară se vede și din relatarea căsătoriei ei cu Nicolae Mavrocordat – chiar dacă povestitorul nu este în totalitate credibil: „Ea ... fără a cere sfatul nimănui l-a luat de bărbat și s-a cununat cu el pe ascuns în casa ei.” – Athan. Comnen Ipsilanti, p. 163.

6 *Id.*, *ibid.*, p. 44: a doua scris. a aceluiași către același, 29 Apr. 1656; printre alte detalii, aflăm că ambasadorul Franței intervine ca tînărul să fie acceptat ca elev, chiar peste număr.

Este, de asemenea, interesant că mama are grijă să atenueze posibila presiune pusă pe Colegiu prin cele două recomandări cu care își trimite fiul la Roma, subliniind că elevul trebuie tratat ca toți ceilalți și crescut întocmai după regulile școlii. Pe de altă parte, nu omite să precizeze încă o dată că tînărul Mavrocordat este foarte bine pregătit la greacă, atît în ce privește limba, cît și poeții greci.

Se vede limpede că Doamna Ruxandra dorește pentru Alexandru o educație occidentală de primă mînă și că nu ezită să pună în mișcare toate pîrghiile necesare, ca să obțină ceea ce dorește. Ca orice mamă ambițioasă, ea este conștientă de potențialul fiului ei și are deja în vedere pentru el o carieră în care cultura și societatea apuseană se întîlnește cu Orientul. Această orientare atît de hotărîtă spre Europa Occidentală se află, credem, la baza proiectelor de carieră ale lui AlM[1] și ale fiului acestuia, Nicolae, ca și ale descendenților lui, într-un cuvînt ale clanului Mavrocordăteștilor[2].

3. Studiile lui Alexandru Mavrocordat

Tînărul Alexandru face studii la Padova[3] și Bologna, aprofundînd astfel contactul cu limbile italiană și latină în mediul lor cultural[4], cu care se familiarizează.

---

1 Numit de Kitromilides, 2013, p. 29 'founder of the greatest Phanariot dynasty'.

2 Ca o notă aparte, pare interesant de observat că nici o piesă componentă a proiectului istoric mavrocordătesc: cuvîntări ocazionale, Proiectul latin de *Istorie a Principatelor* și textul *Viței* (Genealogia lui Nicolae Mavrocordat) din ms. 353, 1299 și 1354 nu face vreo referire la înrudiri cu Domnitori ai Munteniei, deși atît Alexandru Coconul, cît și Alexandru Iliaș domniseră nu doar în Moldova, ci și în Țara Românească.

3 Cf. Janos, p. 183: „... unlike virtually all the Muslim functionaries of the government, the Grand Dragoman was not groomed in the Ottoman state schools. Rather, it was common for Phanariots to study at the Patriarchal Academy in Istanbul and in European universities."

4 Cândea, 1970, 2, pp. 212-3 enumeră motivele pentru care Padova devine un centru preferat de studenții sud-est europeni. V. și Plumidis 1972, p. 257: „Lo Studio di Padova fu per tutto il periodo dopo la caduta di Costantinopoli fino alla metà del '700 quasi l'unica Università frequentata dai Cristiani dei Balcani e del Vicino oriente, que allora facevano parte dell'Impero ottomano." Pt. Al. Mavrocordat v. *id., ibid.,* pp. 259-60. În ce privește importanța cunoașterii latinei la Constantinopol, v. Cziráki, 2016, p. 35, unde

În 1670 AlM se căsătorește cu Sultana, fiica lui Ianaki Chrysoskolaios[1] și a Cassandrei Iliaș; aceasta din urmă este la rîndul ei fiică a lui Alexandru Iliaș, vremelnic Domn al Munteniei (1616-8; 1628-9) și al Moldovei (1620-1; 1631-3), nepot de fiu al lui Alexandru Lăpușneanu[2].

4. Cariera lui Alexandru Mavrocordat

După întoarcerea de la studii, AlM își ia o slujbă de medic și ajunge astfel în intimitatea oficialilor Porții[3]. După puțin timp ajunge mare Logofăt al Bisericii Patriarhiei Ecumenice[4], ceea ce ni-l arată implicat în dinamica grupului grec din capitala Imperiului Otoman, activitate ce îl va ține preocupat pînă spre sfîrșitul vieții[5]; intră în

sînt evaluate cunoaștințele de limbi străine ale lui Nikoussios: «besides Greek, Italian, Ottoman Turkish, Persian and Arabic he also mastered Latin, which was exceptional among dragomans operating at the Sublime Porte.»

1 Un «Hrisoscul Spătar» se întîlnește într-un document de la Alexandru Coconul, „din Iași, 15 Mart 7138", în legătură cu care N. Iorga comentează: „... trebuie relevat acel Hrisoscolu, rudă domnească, dintr-o familie care se întîlnește pe lîngă aceiași Mircești, Mihnea și Petru al Moldovei." V. N. Iorga, *'Coconul' lui Radu Mihnea și capuchehaiaua Curt Celebì - cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul* în Revista Istorică, 4-6 april-iunie 1932, p. 98.

2 Fiul lui Alexandru Iliaș se va căsători cu fiica lui Curt Cilibiul, despre care v. Iorga *ibid.*, pp. 98-9: „... un Grec bogat, de bună samă negustor, care-și va mărita fata, în 1631, cu fiul lui Alexandru Iliaș, Radu, pe care-l va ridica la Domnie, fără să-l poată ajuta însă a-și ocupa Scaunul." Mi se pare că este, și acesta, un exemplu ce ilustrează, pe de o parte, apetența burgheziei grecofone pentru întreprinderi lucrative, iar, pe de alta, statutul de 'țintă rîvnită' al Principatelor. În sfîrșit, e interesant de remarcat că sub Alexandru Iliaș Grecii din Moldova își încep ascensiunea la funcțiile de Curte.

3 V. Al. Comnen-Ipsilanti, p. 163: „Alexandru, fiind de doisprezece ani, a plecat la Pavia unde a studiat cu izbîndă 14 ani și fiind premiat în filozofie și medicină, s-a întors la Constantinopole și le preda în școala publică de pe lîngă Patriarhie. Dar nefiindu-i destulă leafa de la școală, practica și medicina pe la Turci…" în Hurm XIII 2. *Scrieri și documente privitoare la istoria Românilor...* de A. Papadopoulos-Kerameus. București, Carol Göbl, 1914.

4 Cf. Janos, p. 193: „In 1666 Mavrocordatos was appointed Grand Orator of the Patriarchal Church in Istanbul and became a professor at, and possibly the director of, the patriarchal Academy, where he taught ancient philosophy and philology."

5 O știre din „Gazette d'Amsterdam" din Apr. 1708, p. 157, ni-l prezintă, sub rubrica «De Constantinople, le 20 Décembre 1707», pe Exaporit luînd parte la un conclav metropolitan:

același timp în treburile politicii imperiale și ajunge să facă parte din Cancelaria Marelui Vizir, într-o poziție echivalentă, mai mult sau mai puțin, cu cea de secretar de stat la Ministerul de Externe.

Ucenicia pe lîngă Panaiotis Nikoussios[1], primul Grec numit în funcția de Interpret General, o poziție extrem de influentă[2], îl va familiariza cu problemele de politică ale Imperiului Otoman; AlM are un *cursus honorum* impresionant: Mare Dragoman (1673); ambasador plenipotențiar la Leopold I (1688); Secretar Intim al Porții (ἐξ ἀποῤῥήτων) din 1698 pînă la sfîrșitul vieții, ceea ce l-a situat în postura de a cunoaște foarte bine și de a participa la mișcările politice de la vîrful conducerii Imperiului Otoman. Un singur exemplu, extras din 'Istoria Otomană' a lui Cantemir, va fi de ajuns să arate implicarea lui AlM în astfel de chestiuni:

> *Filium reliquit Osman Agam* (Zuulficar effendi, n.n.), *qui, post Daltabani necem,* Maurocordato intercedente (s.n.), *ad Kiehaiatum evectus fuit.*[3]

Desigur că evoluția lui AlM nu este una singulară: Panaiotis Nikoussios, mentorul său, are o evoluție ce se arată absolut identică, pînă într-atît încît ne putem întreba dacă nu cum a fost urmată în mod conștient, poate, de Doamna Ruxandra[4]. Iată cum este descris primul Mare Dragoman grec[5] în „How the West was won", p.89:

„Le Patriarche des Grecs estant mort, huit Métropolitains s'assamblèrent chez Mauro-Cordato, où ils élurent en la place du défunt le Métropolitain d'Héraclée etc."

[1] V. Al. Comnen-Ipsilanti, *ibid.:* „… mama lui l-a pus în slujba lui Panait Nicosios, ca să fie pedepsit de el și așa s-a făcut secretarul acestuia." Pentru o caracterizare succintă a lui Nikoussios, v. și Camariano, 1970, p. 25.

[2] Cf. Janos, p. 177: „The Grand Dragoman, who was the chief interpreter of the Grand Vizier, played a decisive role in the Ottoman chancery and was one of the prominent functionaries in the office of foreign affairs." De menționat că și Nikoussios era originar din Chios, ca și primul Mavrocordat *id., ibid.,* p. 182.

[3] „Dem. Principis Cantemirii, Increment. et decrement. aulae othmanicae libri tres", ed. D. Slușanschi, Timișoara, Amarcord, 2002, III ii 73-4, p. 463. Sublinierea este a noastră.

[4] Nikoussios are și el origini umile, cf. Iorga, 1933, p. 13: „fiu de blănar și de roabă".

[5] Cf. Camariano, 1970, p. 25, despre tratamentul acordat dragomanilor: „Les grands dragomans jouissaient, pendant tout ce temps, de certains privilèges: ils faisaient part

„Galland and Nointel could count on the assistance of Panaiotis Nicousios from Chios, from 1669 to his death in 1673 the Grand Dragoman, or interpreter to the sultan. A man of letters of the greatest distinction, Nicousios, educated by the Jesuits[1], had assembled an important library and had formerly acted as personal physician to the Grand Vizir and interpreter to the imperial and other foreign embassies[2]."

5. Interesul pentru Țările Române

În termenii lui Janos, 2005-2006[3]

„... from the early eighteenth century onwards, it became a common pattern for Phanariot princes to begin their career as Grand Dragoman and then be appointed hospodar of the Balkan provinces."

Contactele lui AlM cu Principatele sînt în primul rînd de natură profesională; în plus, prin mama sa el avea sînge românesc – ca și soția sa, dealtfel[4]. Faptele sînt cunoscute: v. Ilieș, 1989, în „Constantin Brâncoveanu" (edd. p. Cernovodeanu și Fl. Constantiniu), București,

---

du divan; ils avaient le grade du ministre; ils prenaient part à toutes les conférences diplomatiques; eux, leur fils ainsi que vingt personnes de leur suite étaient dispensés de n'importe quel tribut ou taxe douanière; ils ne pouvaient être jugés que par le tribunal suprême du grand vizir etc."

1 Descrierea lui Janos, p. 192: „The University of Padua especially was an outstanding center for the study of science and philosophy in the seventeenth century and a popular destination for young Phanariots and Greek clergymen. Nicousios, who received his early education from Jesuit fathers in Chios and then at the Patriarchal Academy in Istanbul under Meletius Syrigus, subsequently went to Padua for several years to study medicine.", nu face decît să ne încredințeze că tînărul Mavrocordat mergea pe cărări bătute și avea deja un model de urmat în carieră. Pentru o opinie interesantă a lui Dim. Cantemir despre Nikoussios, v. Camariano, 1970, p. 28.

2 Un alt element comun în cariera celor doi este poziția de medic personal pe lîngă un Otoman de rang mare, cf. Janos, p. 193: „After completing their medical studies in Italy, both Nicousios and Mavrocordatos became the chief doctor of the Grand Vizier Fazil Ahmet Pasha Köprüllü."

3 Janos, *op. cit.*, p. 179.

4 Și Nikoussios pare să fi avut legături cu Țările Române, v. Iorga, *Paniot Nikusios și Românii*, în „Revista Istorică", xix 1933, 1-3, pp. 12-3.

Ed. Academiei RSR, pp. 206-7 și mai ales trimiterea pe care Iorga o face la alegoria din Cantemir, subliniind astfel partea activă pe care o ia AlM, chiar dacă nu în prima linie, în politica Principatelor[1].

Cea mai importantă dovadă a interesului lui AlM în Principate se află însă, ca de atîtea alte ori, tot într-un studiu al lui Iorga[2]:

> „Când, în 1698, negocierile pentru pace între Imperiali și Turci începură, între Trimeșii Impăratului se afla și Marsigli.
> Iată scrisori din acest timp, schimbate între el și miniștrii din Viena. Cea dintâi (Carlowitz, 5 Novembre 1698) e adresată de Marsigli ministrului german, Comite Kinsky. Căsătoria de care e vorba e cea dintre Ilinca, fata Brâncoveanului, și Scarlat, fiul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul. (1) Scrisorea e cuprinsă în ms. Marsigli 58, f. 314 v°.
>
> «Mi dimentica nella passata mia mentione di quello che pensai e dissi sopra del Principe di Walachia secondo gli ordini della Corte spediti per il coriero in data delli 28 caduto. Questa letera era piena di malizia, che credevo, che s'uniformasse all'intentione e consigli di Mauro Cordato, di quello divvenuto, credevo, amico, per il matrimonio del figlio di questo con la figlia di quelo; mà *hò penetrato che il Mauro Cordato in ricompensa di questa sua ambasciata aspiri al principato di Walachia* (s.n.), e che quassi li sii stato permeso e che, dubbitando, che una tale propositione nostra a suo favore non fosse attribuita a sua sollicitatione e dasse campo all' emolo di farli lo pazzo, habbi cercato quello è noto per impedirlo. Questa conditione era più per la di lui sicurezza, che uttile al servizio del nostro padre (??), che forssi havrebbe havuto sempre frà l'impegnio di sostenere fra l'acordato mille intrighi, e messosi fra Greci, Walachi e Turchi, e, contenti del solido de nostri limiti de monti, rimetere il tutto a miglior tempo e non intrigarsi frà tante cabale che sono frà quella gente. ...»"

În 1698 Exaporitul face, prin fiii săi, doi pași importanți spre apropierea de Principate: Nicolae devine Mare Dragoman, iar Scarlat

[1] V. Iorga, 1926, pp. 404-5.
[2] În AARMSI, s.2, t.21, 1898-9, pp. 96-8.

se însoară cu Ilinca Brâncoveanu. Credem că descrierea pe care o face Livanios, p.6, despre interesele lui AlM privind Moldova este corectă:

> „As far as Alexander is concerned, it would appear that he never percieved Moldavia as anything more than another pie to have his finger in. Although his wife was half-Moldavian, Romanian was not one of the many languages he could manage in, and his close involvment in Romanian politics was due to purely personal reasons. For instance, in 1691 he helped to maintain Constantin Brîncoveanu in the rulership of Wallachia, only to abandon him after 1699 in order to put Nicholas at the helm. And this just two years after the marriage of his son Skarlatos to Brîncoveanu's daughter in 1997. An interesting glimpse into the true extent and nature of his connection with the Principalities is afforded in the letters he wrote expressing his (probably sincere) grief after the death of his wife, Soultana. In both cases (indirectly and carefully) he alludes to her princely credentials and emphasizes that all who praised her noted her exceptionally blue-blooded status: they emphasised that she was born into the Bassaraba family, which gave the Wallachians ('Moesians') many rulers; she enjoyed indeed the benefits of a glorious and illustrious ancestry: '... γένος βασίλειον καὶ... προγονικὴν... λαμπρότητα."

Spre deosebire de Livanios, credem, însă, că aluziile la originea domnească a Sultanei nu sînt atît orientate spre trecut, ca un fel de *laudatio* discretă, cît spre viitor, anunțînd deci mișcarea următoare: pregătind, deci, accederea pe tronul Moldovei a fiului său, Nicolae Mavrocordat, în chip de urmaș al Mușatinilor.

IV. Nicolae Mavrocordat

1. Princeps eruditus

În afară de ponderea tradițională, 'conservatoare', am spune astăzi, pe care o deține, ce distinge deopotrivă vîrfurile ecleziastice și laice de grosul comunității creștine la a cărei conducere îi îndrituiește să participe, cultura clasică este un mijloc prin care Grecii Fanarioți își

află înlesnită intrarea în rîndul europenilor educați. De fapt, Mavrocordații *sînt* occidentalizați și devin întruchipări ale cetățeanului internațional, *kosmoupolites,* întocmai ca mulți membri ai Statului european al Cărturarilor. S-a arătat[1] cu dreptate, credem, că această caracteristică a lui NM se vede cel mai bine în romanul său *Philotheou Parerga:*

> „The clearest evidence of Nikolaos Mavrokordatos's cosmopolitanism is provided by his novel *Philotheou Parerga,* which depicted an international group of cultured gentlemen promenading in an exquisite garden and discussing psychology, society, and culture from a vantage point of shared social and moral values. The framework of discourse and taste were the same for all interlocutors, and this identity of values was underlined by the invocation of another cosmopolitan age by the Hellenistic setting of the novel. It is remarkable to note the trans-European cosmopolitanism of which these cultured Ottoman Greeks partook long before they possessed a distinct historical consciousness and a sense of national identity. This was another salient dimension of Phanariot culture that was to survive even after the original theoretical synthesis of the Mavrokordatoi was transcended by later generations of Phanariots."

Un alt exemplu de comportament cultural european privește interesul pentru cărți, medalii și diverse domenii de cunoaștere, precum plante exotice sau vestigii antice, interes care, departe de a fi o trăsătură singulară a Prințului Nicolae, este mai degrabă o trăsătură a clasei educate de-a lungul întregii Europe. Prințul Eugen de Savoia, ca să luăm un exemplu atipic, cel puțin *prima facie,* este nu doar un general victorios de atîtea ori pe cîmpul de luptă, ci și un om cultivat, bibliofil pasionat, ceea ce îl face să fie cetățean european, prin interesul pentru cultura comună a Europei civilizate. În primul rînd, întocmai ca principele Nicolae, și prințul Eugen va face achiziții de cărți la Amsterdam, ca și la Bruxelles și Londra[2]. Este apoi demn de remarcat

[1] Kitromilides, 2013, p. 34.
[2] Kalmâr Jânos, 1993, pp. 199-206, în spec. pp. 201-2.

că Prințul Eugen și-a făcut o colecție de portrete, precum și o secțiune de cărți numită 'Département exotique', ce conține relații de călătorie, hărți și descrieri ale unor locuri mai puțin sau deloc cunoscute – acest gen de curiozitate este, de altfel, o caracteristică a epocii[1]. În sfîrșit, un alt punct comun cu interesele culturale ale principelui Nicolae este colecția de cărți de științe naturale[2]. Din această perspectivă, se poate spune că prin manifestarea acestor interese culturale NM dorește, de fapt, să aibă acces în Europa educată, pe care o imită astfel. Mi se pare că diferența între Poartă, stăpînul necontestat al Principatelor, cel care dictează politic și căruia Prințul îi datorează – cum o arată fără șovăire în orice împrejurare – credință deplină, și Europa cultă este, din punctul acestuia de vedere, reprezentată mai ales de cultura greco-romană, împreună cu religia creștină în variantă răsăriteană. Cum s-a spus[3]

> „... a radicalised Greek mercantile bourgeoisie acted as the catalyst of the Greek national movement. One of the clearest formulations of this thesis is that of L.S. Stavrianos in his important article Antecedents to the Balkan Revolutions of the *Nineteenth Century.* The new middle class elements that began to appear in the Balkans during the course of the eighteenth century were, he has written, «by their very nature dissatisfied with the Ottoman status quo. They had little use for a government that was unable to maintain roads, curb brigands, or prevent the open and never ending extortions on the part of its own officials». These new middle class groups, he continues, «tended to be radical-minded because of their contacts with the West. Merchants and seamen who had journeyed to foreign lands could not help contrasting the security and enlightenment they had witnessed abroad with the deplorable conditions at home. Very naturally they would conclude that their own future and that of their fellow country-men depended upon the earliest possible removal of the Turkish incubus.»"

---

1 *Id., ibid.*, p. 203.
2 *Id., ibid.*
3 L.S. Stavrianos *apud* Clogg, 1981, p. 86.

2. Omul politic

Ar fi, cu toate acestea, o greșeală să îl considerăm pe NM cufundat întruna în lumea culturii eline, citind autorii favoriți cu ale căror precepte morale se delectează uitînd de grijile Domniei. El este, desigur, un literat de clasă, bun cunoscător al literaturii, și al filozofiei eline, ca și al Părinților greci; în același timp el se dovedește a fi, în ciuda vîrstei lui fragede, și un politician extrem de abil, care dă dovezi concrete de abilitate politică impecabilă în cele mai dificile situații[1], de care, de altfel, nu a dus mai niciodată lipsă[2] în lunga sa carieră politică, începută, de fapt, la o vîrstă fragedă, prin grija tatălui său, care îl pregătea, astfel, pentru intrarea în politica adevărată, ca înalt funcționar al Imperiului. În sensul acesta, fragmentul următor arată o altă față a Prințului, cînd își vede tronul amenințat[3]:

> „... On escrit de Transylvanie que le Hospodar de Walaquie Mauro-Cordato estoit arrivé le 3 de ce mois à Buchorest avec un Bascha & douze cent Turcs: qu'il attendoit un secours de douze mille Tartares & qu'il avoit fait publier des ordres tres rigoureux à tous les Gentilshommes Walaques de se mettre en campagne & de se rendre auprès de luy: qu'il avoit tué luy mesme un des principaux, qui avoit esté Grand Escuyer du Hospodar Estienne Cantacuzene, sous pretexte d'intelligence avec les Imperiaux; qu'il avoit fait arrester plusieurs Nobles du païs, les veuves de quelques autres & les Abbez

1 Camariano, 1970, p. 22 explică alegerea Grecilor în funcții înalte pentru că erau „hommes compétents dans les questions politiques et connaisseurs de langues étrangères pour faire face à la situation" după 1683. Cf. Cziráki, 2016 pp. 35-6: "... he was also aware of the ceremonial skills of negotiating in the Ottoman environment." Citatul se referă la Nikoussios, dar este valabil și pentru AlM, ca și pentru NM, deopotrivă, în măsura în care subliniază caracteristica pe care cei numiți o au de adaptare la cerințele stăpînilor lor.

2 Un singur exemplu, relevant, credem, este descris în piesa nr. DCLXII din Hurm. IX 1, p. 500, datat 2 Febr. 1713: Raportul lui Briant către Cancelarul Suediei despre atitudinea amenințătoare a lui Nicolae-Vodă Mavrocordat din cauza expedierii fără știrea lui a unei scrisori.

3 „Recueil des Nouvelles ordinaires et extraordinaires. Relations et Recits des choses avenues tant en ce Royaume qu'ailleurs, pendant l'année..." Paris, 1716, p. 509 (știri sosite „De Vienne, le 7 Octobre 1716", p. 508).

ou Hegumenes de divers Monasteres, pour les obliger à payer de grosses sommes; qu'il avoit comdamné à mort un Evesque Walaque & le beau-pere du Prince George Cantacuzene & qu'il avoit mandé les Ecclesiastiques & les Religieux pour estre presents à cette execution. Ces cruautez causoient une grande terreur dans le païs, d'où plusieurs se retiroient en Transylvanie, tesmoignant que la plupart des Walaques souhaitoient fort que les Imperiaux s'approchassent pour les delivrer de cette tyrannie."

3. Ascensiunea la Domnia Principatelor

La 18 ani (1698) Nicolae a fost făcut Mare Dragoman, funcție pe care a deținut-o pînă în 1709, cînd a fost numit Hospodar al Moldovei, iar poziția de Mare Dragoman i-a fost dată fratelui său Ioan. Este limpede că tînărul Mavrocordat era pregătit să își ridice ambițiile la cel mai înalt nivel posibil și că era gata să acționeze în consecință; vom exemplifica acesta cu un pasaj dintr-o scrisoare a sa către Gherasim, Patriarhul Alexandriei, scrisoare ce conține afirmația tînărului Prinț că el a fost cel care a avut inițiativa de a-i cere Sultanului domnia Moldovei[1]. Redăm fragmentul esențial pentru discuția de față[2]:

20 Nov. 1709: Nicolae Mavrocordat către Gherasim, Patriarhul Alexandriei, despre cum a fost numit Domn al Moldovei:

ἴσθι δῆτα, πάτερ σεβασμιώτατε, ὅτι, κατὰ τὴν ἕκτην τοῦ ἐνεστῶτος μηνός, ὁ ἡμέτερος Βασιλεὺς τὴν ἡγεμονίαν τῆς μείζονος Δακίας, τῆς Μολδοβλαχίας δηλαδή, ἡμῖν ἐνεχειρίσατο, λιπαραῖς ταῖς δεήσεσι παραιτουμένοις αὐτὴν διά τε τὴν ἀνωμαλίαν τῶν ἐκεῖ πραγμάτων καὶ δι᾽ ἄλλας οὐκ ὀλίγας ἀξιολόγους αἰτίας.

„Să știi, deci, preacuvioase părinte, că pe șase ale lunii acesteia, Împăratul nostru ne-a încredințat conducerea Daciei Maior, adică a

[1] Hurmuzaki xiv 1, no CCCCXLIII, p. 417.

[2] Am analizat acest pasaj în articolul *The Public Image of an 18th Century Prince in statu nascendi. Nicolaos Mavrocordatos as Reflected in His Correspondence*, în curs de apariție în Actele Congresului de Studii Sud-Est Europene de la București, ținut în Sept. 2019, așa încît aici nu dăm decît cîteva detalii.

> Moldovlahiei, după ce am cerut-o cu rugăminți stăruitoare, pentru neregula trebilor de acolo și din alte cauze importante nu puține la număr.”

Observații

i. Mai întîi, Mitropolitul Gherasim este un apropiat al Mavrocordaților[1]:

> „... nefiindu-i de ajuns (lui AlM, n.n.) venitul anual de la împărăție, a cerut și i s-a dat ca mijloc de trai episcopia vacantă din Adrianopole și a făcut episcop al Adrianopolei pe preaînvățatul Gherasim din Castoria, care... a ajuns pe urmă și patriarh al Alexandriei. Acesta ținea locul de arhiereu iar Exaporitul lua venitul.”

ii. Presupunem că tînărul Dragoman, căruia atît legătura de sînge cu Exaporitul, cît și propria-i activitate în poziția sa de Interpret Principal, îi vor fi dat destulă greutate[2] ca să se prezinte drept candidat credibil la funcția de guvernator al Moldovei, își va fi susținut cererea cu argumente serioase[3]. Referitor la expresia ‘neregula trebilor de acolo’ (τὴν ἀνωμαλίαν τῶν ἐκεῖ πραγμάτων), pot fi invocate cîteva amănunte privind situația Moldovei la începutul secolului al xviii-lea. Pe plan intern, mărirea impozitelor, nemulțumirea generală, fricțiuni între boieri și Domn explică îndeajuns expresia pe care o discutăm. Pe plan extern, pe de altă parte, pot fi menționate atît reașezările politice

---

1 V. Ath. Comnen-Ipsilanti în Hurm. xiii 2, p. 148.

2 După cum observă Cantemir in ‘Istoria Otomană’, pp. 465-6: ... *nunc Valachiae Despota creatus,* maximaque in Aula pollet gratia ... (s.n.) Indiferent dacă prin *Valachia* avem a înțelege Moldova sau Muntenia, realitatea trecerii de care NM se bucură la Sublima Poartă rămîne aceeași.

3 În alte ocazii NM va spune că i s-a cerut să se ducă în Moldova. Probabil că aceasta era versiunea pe care Mavrocordații voiau să o promoveze public, versiune căreia îi poate fi opus *inter alia* următorul comentariu – v. Hurm. ix 1, nr. DCXVII, pp. 446-7, raport (bailul?) către Doge, pe care îl anunță de „ridicarea lui NM în scaunul Moldovei”: „Si dice che non abbia ambito questa dignità e che sia stato costretto per certi fini della Porta a riceverla, mà sono Greci, che sanno ben dissimulare.”

datorate păcii de la Karlowitz, cît și recenta bătălie de la Poltava, cu dificultatea suplimentară cauzată de șederea regelui Carol al xii-lea la Tighina timp de cîțiva ani, ca oaspete al Porții. Cel mai îngrijorător detaliu pentru Imperiul Otoman este însă controlul *de facto* al lui Brâncoveanu asupra Moldovei, atît sub Constantin Duca, ginere al Brâncoveanului, dealtfel, cît și sub Mihai Racoviță, rudă cu Domnul muntean. După Poltava, Mihai vodă Racoviță încearcă o reorientare spre Rusia, ceea ce îi aduce mazilirea în Oct. 1709 și înlocuirea lui cu tînărul și ambițiosul Nicolae Mavrocordat.

Din perspectiva detaliilor menționate, sintagma în discuție poate însemna că NM va fi oferit sugestii pentru o mai bună administrație, astfel încît raiaua să se refacă și resursele ei să fie întrebuințate mai eficient; se poate, de asemenea, ca referirea să fi fost și la o colectare mai eficientă a taxelor. În al doilea rînd, 'neregula' se poate referi la frămîntările sociale și la tensiunile dintre domn și boieri; la aceasta tînărul Mavrocordat va fi putut menționa originile sale românești, care ar fi ușurat acceptarea sa de către stările sociale, precum și accentul pe care l-ar fi pus pe ușurarea condiției țăranilor. În sfîrșit, faptul că Moldova constituise adesea terenul de confruntare între puteri aflate în stare de conflict militar și, din acest motiv, viața locuitorilor și bunurile individuale și publice fuseseră afectate într-o măsură foarte mare, este și el o sursă de neregulă.

iii. Cît despre 'alte cauze importante nu puține la număr', putem bănui că mandatul asumat al lui NM privea în mod direct interesul Sublimei Porți, dictat de poziția geografică a Principatului: cum, Moldova se afla situată între mai multe puteri ostile Imperiului Otoman, Domnul moldovean era dator să supravegheze cît mai atent mișcările militare și politice ale Poloniei, Transilvaniei, Habsburgilor, Rusiei, ca și pe Tătarii din Crimea. Probabil că cel mai urmărit era însă,

în ultimă instanță, Domnul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu[1], lucru consemnat, de altfel, de Cantemir în 'Istoria' sa 'Otomană'[2]:

28. Interea Sultanus per Mazepam aliorumque literas certior fit Valachiae Principem, Constantinum Brancovanum, secreta cu Czario habere literarum commercia defectionem ab Otmano Imperio meditari Czarioque, si in Moldaviam penetrare posset, triginta militum millia et commeatum ad plures annos promisisse iamque in foederis confirmationem equitatu S. Andreae esse insignitum. Haec cum perplurium aliorum Paszarum relationes essent confirmata, Sultanus, antequam bellum indiceret, internum hunc inimicum capere eoque vulnere Othmanam rempublicam sanare decernit.
29. At, quod videret, propter nimiam eius potentiam et autoritatem quam in sua ditione habebat, id factu difficile esse, Chanum Crimeae cum Vesirio ea de re consultare et quae proficua reipublicae arbitrentur ipsi referre iubet. Chanus Vesirio suadet nihil aperte contra Brancovanum tentare, sed per vicinum Moldaviae Principem illum decipere et in rete pellicere.

„28. Într-acestea Sultanul află de la Mazepa și prin scrisorile altora că Principele Valahiei, Constantin Brâncoveanu are corespondență secretă cu Țarul, că plănuiește ruperea de Imperiul Otoman și că i-a promis Țarului treizeci de mii de soldați și provizii pe mai mulți ani, dacă poate intra în Moldova; deja a fost făcut cavaler al Sfîntului Andrei, ca întărire a tratatului. Pentru că aceste informații erau confirmate de relatările foarte multor alte pașale, Sultanul decide ca, înainte să declare război, să îl prindă pe acest ianmic intern și să vindece statul Otoman de acea slăbiciune.
29. Dar, fiindcă vedea că acest lucru este greu de făcut pentru nemăsurata-i putere și autoritate pe care le avea în țara sa, poruncește ca Hanul Crimeei să se sfătuiască cu Vizirul și să-i aducă la cunoștință ce consideră de folos statului. Hanul îl sfătuiește pe Vizir să nu încerce nimic pe față împotriva Brâncoveanului, ci să îl păcălească prin vecinul său, Principele Moldovei, și să îl atragă în capcană."

[1] V. Camariano, 1970, pp. 23-4: „... l'Empire Ottoman avait besoin d'hommes de confiance dans ces avant-postes de défence, hommes qui devaient rétablir la tranquillité nécessaire, assurer l'aprovisionnement des armées turques... Ils devaient aussi informer la Porte de la situation politique de l'Europe par l'aide de leurs agents placés dans les principales capitales europénnes." V. și n.1, p. 24, pt. bibliografie.
[2] *Ed. cit.* III v 28-9, p. 289.

iv. Desigur că în ultimă instanță, din perspectiva proiectului de istorie în limba latină a Principatelor, nu mă pot împiedica să bănuiesc că printre rațiunile tînărului și ambițiosului Fanariot se va fi aflat încă un motiv, unul personal, de data aceasta, și anume întemeierea unei dinastii, a unei case princiare, ca țintă supremă a descendenților negustorului hiot, care să încununeze eforturile lui AlM și cele ale sale în slujba Sultanului[1].

Dacă așa vor fi stat lucrurile, este uimitor să vedem acțiunea paralelă, deși diferit motivată, a celor doi Domni: Dimitrie Cantemir scrie o Istorie a Imperiului Otoman, pe care îl trădează – după cum face și o descriere amănunțită a țării sale de baștină –, în timp ce Mavrocordații vor să facă cunoscută istoria statelor pe care le-au primit de la Sultan (pe care îl slujesc cu credință), state pe care speră să le păstreze în familie pentru totdeauna, în domnie veșnică.

V. Concluzii

1. Fără îndoială că Principatele au constituit o țară de imigrare pentru Greci, care au găsit aici aceleași condiții generale ca cele cu care erau obișnuiți, precum și același cult religios pe care îl aveau și ei înșiși; în plus, posibilitatea de a-și găsi un rost făcea din Moldova, ca și din Valahia, o patrie adoptivă atractivă și din acest punct de vedere. Nu cred, pe de altă parte, că Fanarioții sînt de pus în aceeași balanță cu Grecii imigrați în Principate înainte de 1700: o atare descriere nu ar ține

[1] Pentru punctul de vedere opus celui pe care îl susținem aici, v. Camariano, 1970, pp. 98-9, care susține că Exaporitul nu l-a ajutat pe Nicolae, care ar fi primit domnia pentru banii dați, ca și pentru meritele sale: „Ainsi donc, l'occupation du trône princier de Moldavie et le début des règnes phanariotes dans les Pincipautés roumaines se fit sur la base des bourses payées par Nicolas Mavrocordato et de ses mérites, le crédit de son père y contribuant peut-être aussi." *Ipso facto,* sînt respinse apoi opinia lui Xenopol și cea lui Obedeanu, care susțin că Exaporitul ar fi fost interesat în tronul Moldovei. Studiul nostru era aproape gata cînd am ajuns în posesia unei copii electronice a cărții lui Camariano, pentru care îi sîntem îndatorați colegului Nikolas Pissis. Chiar și așa, cred că demonstrația noastră își păstrează valabilitatea.

seamă de faptul că uneori Mavrocordații au relații tensionate cu Grecii naturalizați, un exemplu important fiind clanul Cantacuzinilor, atît ramura moldoveană, cît și cea munteană. Se poate spune, cel mult, că valul de imigrație greacă din sec. al xviii-lea găsește încă multe resurse de trai, care, la un loc, continuă să facă Principatele atractive pentru liderii familiilor fanariote, ca și pentru cei din suita lor — împreună, desigur, cu cei rămași acasă, la Constantinopol, dar care participă, într-un fel sau altul la așezarea Domnilor și a tuturor oamenilor din aparatul domnesc, odată plecați din capitala Imperiului: creditori, care asigură fondurile de cheltuială începînd cu sumele date oficialilor turci și sfîrșind cu cheltuielile ocazionate de întronare, apoi rude, neamuri și prieteni, ce formează rezervorul de oameni de casă, de încredere și, în sfîrșit, toți aceia care prin trafic de influență ajută la mișcarea complicată prin care unul sau altul dintre pretendenții la tron își va vedea eforturile încununate de succes.

Dincolo de toți acești oameni și peste ei, nu trebuie uitați reprezentanții Bisericii, prelați și egumeni din Marele oraș, ca și din alte Patriarhii și Mitropolii ale lumii grecești, beneficiari, și ei, ai milosteniei dăruite cu mînă largă de Domnul muntean ori moldovean, din belșugul pămînturilor cîrmuite de el[1].

Este limpede că acest tip de existență este cu totul diferit – pe alocuri l-am putea numi ‘opus’ – de traiul Grecilor așezați în țările noastre de o vreme, cel mai adesea, de cîteva generații: cei mai mulți,

[1] Această stare de fapt poate fi explicată, foarte pe scurt, astfel: ca și Islamul, Bizanțul se reazemă pe doi stîlpi: Împăratul și Patriarhul, ca întîi stătători, primul în cele lumești, al doilea în cele cerești. Cînd Mahomed cucerește Constantinopolul, el devine noul Împărat. Așa se face că Baiazid va da Patriarhului Ecumenic conducerea peste toți creștinii; el devine astfel, întîi-stătătorul lui Rum millet. Consecința acestei realități este, în opinia noastră, legătura strînsă între conducerea Patriarhiei și Mavrocordați: în măsura în care este izvor de putere, AlM și NM vor face în așa fel încît să aibă un cuvînt de spus în controlul exercitat asupra mitropoliților. În sfîrșit, faptul că Mavrocordații au control în amîndouă zonele: cea laică și cea religioasă, este, credem, o dovadă clară că ei doresc puterea deplină, prin controlul ambelor pîrghii de acțiune eficientă asupra societății.

boieri sau negustori, cu toții însă intrați în albia traiului de aici. Aceasta ni se pare, în ultimă instanță, deosebirea de căpetenie între Grecii imigrați mai demult și Fanarioți: pe de o parte localnicul care și-a luat asupră-și cadrele vieții de aici, așa încît doar numele îl arată ca răsad așezat în alt pămînt decît cel de baștină, iar, pe de alta, cei care vin și, după o vreme, pleacă, cu oamenii și cu agoniseala lor, și care, în ultimă instanță, nu fac altceva decît să îl slujească cu credință pe stăpînul de la Stambul.

2. Un exemplu edificator de acțiuni ce duc spre formarea clanului îl reprezintă promovarea Ghiculeștilor, introduși de NM în funcții[1]:

> „...Noul domn, numit în octombrie 1726, pe care Nicolae Vodă și-l pregătise de mult pentru stăpînirea de familie despre care am vorbit, era marele dragoman Grigorașcu Ghica, fiul Ruxandrei Mavrocordat și al beizadelei Matei, fiu al primului Grigore Ghica...”.

Se observă că rezerva de oameni a clanului este abordată ca o pepinieră: cum se eliberează o funcție importantă din cele accesibile creștinilor, ea este ocupată de un membru al clanului, pentru ca, la momentul potrivit, să fie pus pe treapta următoare și tot așa[2]. Din acest punct de vedere, Mavrocordații deschid o nouă paradigmă, acceptată sau susținută de Conducerea Imperiului: după stagiul de Mare Dragoman, urmează funcția de *Hospodar* al unuia din Principate.

3. Ajuns cîrmuitor al Moldovei (‘Domn’, în titulatura locală), NM va depune eforturi precis îndreptate spre consolidarea poziției sale și spre crearea unei dinastii. Faptul că este interesat de scrierea istorică în calitate de purtătoare de *kleos* și că e preocupat de imaginea

---

[1] Iorga 2002, p. 71.

[2] Un detaliu important îl constituie observația lui Iorga, 2002, p. 74: „... *Nicolae sperase să-și așeze fiul în Moldova* (s.a.) și n. 37 cu trimitere la Daponte, *Vie,* ed. Legrand, p. 337. De asemenea, merită amintit că la numirea lui Grigore al 2-lea Ghica pe tronul Moldovei, fratele acestuia, Alexandru Ghica, trece pe poziția de mare dragoman al Porții, urmîndu-i astfel în funcție lui Grigore al 2-lea însuși, care, la rîndu-i, îi urmase lui Ioan Mavrocordat, unchiul său matern.

sa în istoriile Moldovei și ale Țării Românești arată că el își proiectează starea prezentă, de Principe (Hospodar) al Moldovei, într-un viitor livresc, în fața unei posterități ce-l va pune într-o galerie a Principilor exemplari, unde însușirile sale paradigmatice vor fi reflectate în canonul nemincinos al unei oglinzi eterne.

4. *Historia Valachiae et Moldaviae* ar fi constituit, de bună seamă, un monument închinat gloriei clanului, începînd cu Alexandru, acela care, prin inteligența și viziunea sa politică deschisese drumul către piscul carierei de funcționar[1] otoman pentru fiul său: domnia în Principatele Române, continuînd cu Nicolae, ale cărui merite sînt în primul rînd acelea de școlar ascultător, ce urmează îndemnul profesorului: asimilează materia și se îndreaptă în direcția indicată de acesta, oprindu-se în cele din urmă la Constantin, care este marele inovator, atît în plan politic, prin proiectele sale de reformă, cît și al istoriografiei locale, prin abordarea serioasă, cu atenție la detaliu, a proiectului început de tatăl său, așa cum sugerează izvoarele la care am făcut referire pe parcursul expunerii noastre.

În ultimă instanță, *Historia* va fi fost concepută ca o treaptă spre recunoașterea europeană a dinastei Mavrocordaților, nou-veniți în rîndul caselor princiare din Europa, dar, pe de altă parte, cu atestări vechi în sîngele albastru al Europei Centrale și de Est, întrucît ar fi dat publicului cult apusean imaginea unei familii care participa de trei generații la scrierea istoriei politice și a culturii savante. Însemnătatea proiectului de *Istorie a Principatelor* în limba latină este, de aceea, întratîta de mare încît Nicolae va lăsa compunerea și ducerea la bun-sfîrșit a acestei *Istorii* ca diată fiului său. Constantin Mavrocordat va avea, însă, o abordare diferită a proiectului de istorie a Principatelor –

[1] Cf. Buzescu, 1943, p. 162: „... Din punt de vedere extern Domnii fanarioți sunt vasali Turcilor care-i numesc în Scaun și-i revocă *ad nutum.* Domnii sunt simpli funcționari turcești, așa că prestigiul lor față de boieri este mult micșorat.” V. și *id., ibid.,* 161: „Domnii sunt simpli funcționari ai puterii care i-a întărit în Scaun ...”

conformă, ni se pare, cu firea și temperamentul său –, pe care nu o putem, desigur, prezenta aici.

Avem, într-adevăr, cîteva cioburi din proiectul de istorie românească al celui de-al doilea Mavrocordat, cioburi care, măcar că nu se potrivesc în toate amănuntele, ne lasă, cu toate acestea, să deslușim ce va fi fost în mintea Principelui Constantin. Înțelegem, astfel, că va fi dorit o istorie a Românilor care să pornească de la cucerirea romană și să ajungă pînă la domniile sale, descriind nu doar în grabă cîteva evenimente, de obicei bătălii și alte amănunte de istorie politică, în tradiția analistică a cronicilor pămîntene, ci, după model apusean, să discute originea Românilor, înfățișînd totodată și geografia ținuturilor locuite de aceștia, precum și pe vecinii lor, după care să ilustreze momentele de seamă ale istoriei politice și culturale și religioase a Românilor, în relație, desigur, cu istoria popoarelor învecinate și cu a Imperiului Otoman, al cărei reprezentant este Domnul de la Iași ori de la București.

5. Dacă lucrurile stau astfel, judecata istorică despre Fanarioți necesită nuanțări considerabile, care să țină seamă de datele personale ale fiecăruia dintre ei, date ce rămîn în bună măsură de descoperit și mai ales de evaluat de acum încolo. Așa cum s-a spus[1]:

> „It should be noted here that both Alexander and Nicholaos Mavrocordatos still await scholarly book-length biographies, that would make full use of the relevant Greek, Ottoman, and Romanian material.”

6. Nu putem decît emite ipoteze despre cum ar fi arătat istoria unificată și, mai ales, odată închegată versiunea în română, pe ce linii conceptuale s-ar fi articulat versiunea finală, în latină. Din această perspectivă putem presupune, cred, că traducerea latină a Cronicii lui Miron Costin reprezintă un material ‘brut’, pe care compilatorul,

[1] Livanios 2000, p. 19, n.8.

istoricul iezuit Carl Peterffy, l-ar fi utilizat după cum ar fi crezut de cuviință sau, mai precis, după cum i-ar fi cerut comanditarul scrierii, Constantin Mavrocordat.

STUDIU LINGVISTIC[1]

A. MORFOLOGIA

I. Numele

1. Nume comune

a. Numărul. Pluralia tantum

Unele cuvinte care în latina clasică sînt de obicei atestate la singular, au în **L** și forme de plural:

acies, annona, gelu, impetus, luxus, pecunia, pulveres,valla, vespera:

1) *ipse perfectus director acierum,* XX 3.5;
2) *protunc incidit in captivitatem tota domus Sturdzae praefecti annonarum,* XVII 28.2;
3) *gelua tanta invaluerant,* XX 31.7;
4) *post haec immotis ordinibus stetit exercitus, resistendo fortissimis impetibus Tartarorum*, VIII 20.3;
5) *sed post illa tempora apparet calix irae divinae et proxima mutatio in peius et completa tempora, quia magnis luxibus erat immersae erant hae provinciae,* XVI 46.1;
6) *quid non efficiunt pecuniae?,* IV 10.2;
7) *adduxerunt certam quotam curruum cum pulveribus nitratis*, IX 23.4.
8) *fecerant Poloni unum propugnaculum, id est turrim extra valla,* IX 25.3;
9) *fecerunt conflictum fortissimum usque ad horam vesperarum* [2], VIII 26.2.

---

[1] Abrevierile sînt cele uzuale: ML – mediolatină; NL – neolatină; N – nominativ; V – vocativ; Ac – acuzativ; G – genitiv; D – dativ; L – locativ; Abl – ablativ; sg – singular; pl – plural; /a/ – grafem; [a] – sunet. Pentru alte abrevieri, v. *supra,* sub 'Abrevieri și Bibliografie'.

[2] Mi se pare posibilă, în cazul acestei forme, o influență a vocabularului ecleziastic, (cf. Blaise, *Manuel de latin chrétien,* pp. 11-27), cu atît mai mult cu cît în alt pasaj apare forma *kindiae* preluată din **c**: *duravit conflictus ultra horam kindiarum,* XV 8.1.

Pluralul *conferentiae* este nesemnalat pentru latina clasică:

habuit cum illis rex multas secretas conferentias[1] XVII 10.4.

Forma *expensae,* cu atestări de plural încă din Antichitate, apare chiar și în situații în care în **c** îi corespunde un singular:

haec militia cum magna fit difficultate et cum multis expensis – acel fel de oaste se face cu greu și cu mare cheltuială, IX 6.7.

b. Clasele flexionare

i. Declinarea I

Forma *vespera* este dublată de forma *vesper,* e.g.: *paulo post circa vesperam*[2] – VIII 26.3.

La această categorie flexionară a numelui apar și unele forme preluate de T. din originalul românesc, e.g. *sepultus est in una mecieta imperatoria* – X 11.3.

ii. Declinarea a II-a

Din pricina caracterului său singular, forma *Tartarum* în sintagma *excubiae Tartarum (Tartarorum* - **b**), VIII 16. 1 poate fi, credem, interpretată ca o șovăială morfologică (eventual un *lapsus calami)* mai mult decît o prețiozitate stilistică: desinența *-um* pentru G pl. al decl. a II-a.

Forma *sultanus* alternează cu *soltanus*[3]*: ad soltanum Mustafam,* IX 12.1/*sultanus Osmannus,* IX 7.1, 2

Ezitări

Ocazional, T. ezită în privința tipului de declinare a unei forme preluate din **c**, pe care urmează să o latinizeze; ezitările sînt între declinarea I și declinarea a II-a:

---

1 Aceasta este unica atestare a cuvîntului, al cărui plural ar putea fi explicat prin influența originalului: «voroave».

2 Aceeași oscilare între tipuri flexionare ca în L se poate constata în CB: *ad vesperam,* 8; *in eodem vespere,* 21; *ad vesperum,* 22, 140; *eo ipso vespere,* 22; *circa vesperum,* 22 8.

3 Pentru situația completă, v. *Indicele de forme.*

katanus/-a:
catanorum, XI 22.8; *catani,* XXI 29.3
katanas, XX 2.6; *ka-arum* (?), XXI 27.1
katani, XXI 23.10; *katanorum,* XX 39.3; XXI 23.7; *katanos,* XXI 29.3; *katanis,* XXI 29.3; *katanis,* XXII 24.2

Revenirea asupra unei forme poate marca conștientizarea paradigmei de urmat:

⟦*Murzakorum*⟧, apoi *murzarum* XX 1.6.

iii. Declinarea a III-a

Unele nume au alternanță flexionară: *vesperi,* XIX 22.2; 24.3, față de *ad vesperam,* XIX 24.1 sau prezintă una din cele două forme echivalente pentru genitivul plural; astfel, *apum* are două atestări, XX 5.9 și 22.9. În afară de acest dublet mai există unul, de dată antică, *parentium* XVI 25.4 vs *parentum,* XVI 46.4. Întrucît cele două forme variante se află în același, putem bănui, în cazul primeia, influența formei rom. 'părinților'.

O problemă specială o constituie Abl sg. în *-i,* pentru care există uneori dublete în *-e.* Iată o listă completă a formelor:

1) *ancipiti,* II 4.3;
2) *autumnali,* XXII 26.7;
3) *brevi,* passim;
4) *de celeri progressu,* XVIII 37.3;
5) *in provincia collimitari,* XIII 3.3;
6) *in consequenti,* II 5.3;
7) *faciliori,* II 2.1;
8) *inaccessibili,* XXII 3.7;
9) *inenarrabili,* X 4.1;
10) *infelici,* XX 34.2; XX 45.3;
12) *ingenti,* X 9.4; XVII 34.1;
17) *libenti,* II 9.1; XV 9.1 (ambele îl au ca determinant pe *animo);*
18) *minori,* IX 8.3 *(a ~ officio);* XVI 14.1 *(in Ungaria ~);* XX 5.14 *(in ~ quantitate);*
20) *in particulari,* XX 34.6;

21) *pedestri,* VIII 25.2;
22) *pertinaci,* VIII 20.1;
23) *pingvi,* VI 11.2;
24) *recenti,* XIV 2.4; XX 7.2;
25) *regali,* XIX 18.2.

Dublete

1) *inferiore: (in parte ~),* IX 36.1; *(ex ~ provincia),* XIX 4.2/-i: (*ex ~ Moldavia),* III 3.1; *(ex parte ~),* VIII 17.2;
2) *nemine illos insequente,* XXII 9.3/*insequenti anno,* XVI 13.
3) *letale,* XXII 24.11/*letali,* XVII 45.3;
4) *leviore,* XVIII 41.2/*leviori,* XX 38.2
5) *omne,* VI 5.1 *(omne tempore)/omni,* passsim (cf. *Indice;* e.g. *omni securitate).*

Observații

1. Formele analizate sub acest punct sînt adjectivale. Ablativul adjectivului *iuvenis* urmează regula clasică, în -e: *regnante iuvene imperatore,* XXI 17.7.

2. Sub *Dublete,* 2) se observă că distribuția variantelor de terminație este conformă regulii clasice: *-e,* cînd participiul are valoare verbală, *-i* – cînd are valoare adjectivală; în celelalte situații însă, nu poate fi extrasă vreo regulă. Pe de altă parte, Abl în *-i* apare o singură dată la o formă participială: *ex hominibus genio, conanti in vita sua,* XI 5.2.

3. Aceeași observație pentru dubletul *instante/-i,* cu precizarea că forma în *-i* este utilizată stereotip, în formula *(in/ab) instanti.* Iată ocurențele:

instante: ex ipsis characteribus cognoscebatur scripta esse instante morte, XIV 11.2;

instanti:
1) *post haec consilium solutum est in instanti,* VIII 21.6;
2) *ab illo instanti cessavit bellum et hostilitas ex utraque parte,* IX 34.3;
3) *in instanti rediit et ipse,* X 6.2;
4) *atque ita in instanti rediit Ioannes princeps fugiens aliquod periculum a bassa,* XVI 30.6;

5) *noluit illum in instanti damnare ad mortem,* XVII 53.3;
6) *Cosaci ut cognoverunt esse Polonos, eo instanti ceperunt fodere,* XIX 23.1;
7) *reliqua colluvies ipsius in instanti accepit mercedem a Deo,* XIX 25.9;
8) *ubi audivit Stephanus princeps Constantinum esse creatum principem Valachiae, eo instanti misit mandatum,* XX 14.9;
9) *in instanti creaverunt alium principem,* XX 20.1;
10) *in instanti ad palum damnabatur,* XX 28.4.

iv. Declinarea a V-a

La acest punct este de discutat genul lui *dies*. Din cele 224 de ocurențe, cuvîntul este masculin în aproximativ trei sferturi din atestări (e.g. *diem dominicum,* XXI 40.1), iar celelalte – feminin. Alte cazuri sînt ambigue[1], mai ales cînd *dies* este fie nedeterminat, fie determinat ambiguu, e.g.:

1) *sequenti die* I 10.1[2];
2) *ivit die noctuque viis occultis* IV 1.4;

Este probabil că și cazurile cu determinant numeric sînt de analizat tot ca feminine, după exemplul din VIII 17.1: *die octava*[3] *Septembris,* ca și după latina ecleziastică, ce îl influențează în mod vădit pe T.

v. Declinarea 'greacă'

Este ilustrată de cîteva forme:

1) *corpus sanctae venerandae Parasceves* XVI 44.5;
2) *heroum* XXI 16.8;
3) *praxim* VI 9.1; XVII 9.1.
4) *Moysen principem* XV 8.4

Dintre acestea, forma numelui propriu de sub 1) și 4) este uzuală în latina liturgică, în timp ce forma citată sub 2) poate reprezenta o

[1] Uneori același context oferă ambele situații: *illo die,* VIII 17.3; *tota die, ibid.* 4 sau *ibid.* 24.6: *... tertia die... quo die.*
[2] Sintagma este recurentă, e.g. VIII 18.3; 21.3, 9; 24.2 etc.
[3] Scris *8va*.

marcă stilistică, ipoteză ce pare sprijinită de cîteva indicii: a) cuvîntul face parte din stilul înalt; el are o unică apariție în **L**, în care există însă alte două forme din aceeași familie lexicală: *heroicitas* (apariție unică) și *heroicus* (opt atestări).

Cît despre al treilea termen, *praxim,* comparația cu textele pe care le aducem de obicei în discuție: CB, SB și GCM ilustrează îndeajuns (în latina sau în italiana părinților misionari în Moldova) această formă sau cea înrudită, *practicus,* utilizată pentru descrierea calităților cuiva, așa încît sugerăm o preferință stilistică a epocii și a mediului ecleziastic și, deci, a T.

vi. Declinarea numelor orientale

α. Declinarea lui BEY

bei: XXI 9.3 *(Szerembei* **L**); 10.4 *(Szerembei* **L** – G); 10.5 *(Szerembei* **L**); XXI 11.1
bey: VIII 10.2; 17.1; XVII 15.4 bis; 16.8; 17.1; XX 1.4; 1.7; 1.8; 2.1; 2.3; XXI 8.3; 8.5; 9.2; *(Szerembey* **L**); XXII 1.9.
beij (G): XIX 31.3;
beium (Ac): VI 1.4; XX 6.6.
beio (D): VI 4.4; VIII 18.5; XVII 15.6; XXI 12.3 *(Szerembeio* **L**)

Observații

1. Cel mai adesea forma discutată aici este considerată un apendice la un nume propriu, cu care și apare scris împreună; oricum, nu este declinată separat; în plus, în situațiile sintactice care sugerează un N, forma originară este păstrată: *bei/bey,* așa cum se întîmplă și cu numele proprii ce intră mai greu în tiparele morfologice ale declinărilor latine.

2. În cîteva situații, forma este, însă, declinată; sînt ilustrate formele de Ac, D, G: *beium, beio, beij.*

β. Declinarea lui CZAUSZ

czausz, VII 6.1 (Ac); XVI 27.5 (N);
czauszyus, XIII 9.4 (N)
czauszij, XIV 15.1 (N)
czaussos, X 12.5 (Ac)
czauszum, IX 4.6; XIII 7.1; 9.3 (Ac); XVI 27.6; 28.5 (Ac);
czauszy, (ps.Ac) VI 21.1; 21.6 (N)
czauszyos, (Ac) VI 21.5
czauszum, XIII.

Observații

1. Ca și în cazul precedent, există tendința de a păstra forma ca atare.

2. Particularitatea acestei forme este că provine de la două forme din originalul românesc: cea de singular, 'čauș', și cea de plural, 'čauși' (în **L** *czauszy* sau *czauszij)*[1]. Astfel se explică N singular *czausyus.*

2. Nume proprii

a. Clasa flexionară

Perechile oscilante, în care forme de declinarea feminină (I) alternează cu forme de declinarea neutră tematică (a II-a) sau cu transliterări ale formei din original, sînt des întîlnite; dintre acestea unele ilustrează diferențe de declinare, deci de gen. Ele ilustrează antroponime sau toponime:

1) *Astrachaniam* (XV 4.2) – *Astrachanum* (XVI 5.3);
2) *Babyloniae* (IX 4.4; XVI 43.4), *Babyloniam* (cinci atestări, cf. *Indicele de nume proprii)* – *Babylonem* (XVI 1.4; 39.4);
3) *Kazaniam* (XV 4.2) – *Kazanum* (XVI 5.3);
4) *Milkowa* (III 3.2) – *Milkow* (XVI 38.6);

[1] Ce preia forma de N pl articulat 'čaușii'.

5) *Mogenda* (XIX 3.2) – Mogeldus (XVII 55.3), *Mogeldii* (XVIII 10.3) – *Mogelde* (XVIII 9.2);
6) *Mohiloviae* (XXI 20.6), *Mohiloviam* (XXII 4.3; XXII 14.4), *Mohyloviam* (XXII 16.6) – *Mohilevum* (VIII 31.5), *Mohylow* (VIII 29.6; XIX 25.5), *Mohylowo* (XXI 32.3);
7) *Nikoricam* (XIII 4.2, 3) – *Nikoricium* (VI 8.6);
8) *Raskoviae, Raskoviam,* ambele forme la VII 10.1; toponimul apare și cu alte grafii: *Raszkoviam* – XXII 5.3 și 4; *Raszkow* – XIX 10.1 și XXII 5.2.

Ultima variantă corespunde celei din **c**: 'Rașcovul'. Adesea, forma de decl. I este, de fapt, preluarea formei din **c**.

b. Numărul

Demne de menționat sînt toponimele

1) *Venetias (ivit in V.* – XII 7.9);
2) *Sztefanestios (pervenerat usque S.* – XX 1.;
3) *Hussios (moverat versus H.* – XVI 38.7; *incipiendo a via Kepotestensium usque prope H.* – XVIII 23.3,

adesea atestate doar la Ac[1].

Forma de sub 2) are ca bază un antroponim; este deci posibilă o asimilare la nume de persoane ce au formă de plural, des întîlnite în **c** și redate ca atare în **L**:

1) *Batoriani* (IV 8.1);
2) *Ciogoliani* (XVII 46.3; *Ciogolianos* XVII 49.3);
3) *Germanos* (VIII 6.1 et pass.);
4) *Graecos* (XIII 15.3 et pass.);
5) *Henciestiani* (XIX 3.5);
6) *Hungaros* (I 14.7 et pass.).

În același context sintactic frecvente sînt formele nedeclinate:

1) *conflictus hic fuit ad † Trewbry proxime Stefaneszte* – V 3.5
2) *post conflictum ad Stefaneszte* – XVI 38.7

---

[1] Deoarece forma de Ac (cel mai adesea nedeterminată de prepoziție) este cazul complementului de țintă spațială.

3) *cum pervenisset ad Pontem Iloe* – XXI 4.2
4) *ultra pontem Iloae* – XXI 9.4
5) *ad Pontem Iloe* – XXI 24.2
6) *ad Iokszeni* – XIX 24.4
7) *ad Ipoteszte* – XIX 24.2.
8) *erat ad Kerniciany* – XXI 22.4
9) *substitit ad Ketuszeni* – XXI 33.4
10) *inclusit se in Klúzwar* – XXI 20.2

Uneori același context ilustrează ambele tipuri de forme: forma latinizată (avînd, deci, terminație cazuală conformă funcției din context) și forma preluată *tale quale* din **c**:

1) *peditatus vero arripuit viam ultra Bahłuiec in Kerlegaturam* – XIX 8.13
2) *arripuit viam Skinteam veresus, equites, quo quis potuit, alii per Bahułuy, alii in Kerlegaturam* – XXI 43.10
3) *mutavit stationem a fluvio Byk ad Botnam* – XXI 33.4.

Este de remarcat faptul că forma de N din originalul românesc acționează ca o etichetă generică, așa cum se întîmplă și în limbile moderne. Această observație este susținută de faptul că uneori numele toponim este determinant al unui substantiv cu sens general, caz în care doar acesta din urmă este declinat:

1) *ad pagum Kaługereni* – XX 29.3
2) ultra torrentem Kekayna – XXI 27.10
3) ad vallem Kakayna – XXII 13.5
4) *profectus est ad civitatem Klúzwar* – XXII 20.4
5) *ad unum pagum dictum Mozyna* – IV 8.2

Accidental forma flexionară din original este preluată ca atare, chiar dacă nu este cea de N, ci forma de G, care determină un nume cu sens generic:

1) *pervenerunt ad vallem dictam Cobortei* – VIII 29.3;
2) *dum intrarent in aliam sylvam dictam Praowey* – XVIII 38.7
3) *fuit vere Moldavus ex quodam pago dicto Oteszte, ex valle Reketauluy* – VI 1.1

4) *ad unum pagum cognomento słoboda Sawki* – VIII 29.6
5) *stat in territorio Sorocensi ad słobodam Sawki* – ibid. 31.5.

(*Sawki* sugerează o formă de G diferită de cea din **c**, ‘Saucăi’, așa cum o va fi auzit T.: ‘Sauchii’.).

O situație aparte o reprezintă pasajul din XII 7.2, unde numele comun ‘pajiște’ (în sintagma «den pajiște») din **c** a fost interpretat ca un nume propriu:

> *finivit monasterium magnum in medio civitatis Jassensis, ubi est ecclesia Sanctae Mariae, postea monasterium Hanguł dictum in montibus in Pazyszte.*

O altă situație ambiguă este reprezentată de forma *Rhodos: ibi in Rhodos natus est,* IX 2.1, în care este dificil de stabilit dacă toponimul este o formă de acuzativ plural sau una de nominativ singular. Orice nume propriu poate fi tratat astfel, indiferent dacă aparține sau nu latinei Antichității, întrucît sensul corect este dat de context; în plus, limbile romanice (care par să îl fi influențat într-o măsură pe T.) susțin această stare de fapte prin existența unei forme unice sau cel mult a două forme: una de subiect, alta, de obiect. De fapt, astfel de ezitări arată, pe de o parte, obișnuința de a utiliza forme vernaculare *tale quale* mai mult decît de a utiliza paradigme învățate, iar, pe de alta, pot fi considerate o dovadă a faptului că traducerea nu a fost revăzută. Spre aceași concluzie îndeamnă, de altfel, și faptul că în același pasaj, apare sintagma *in Rhodum,* IX 2.1.

Aparțin tipului flexionar cu tema în *-a-* forme preluate din **c**, precum toponime ca *Silistria: Sinanes, bassa Silistriae* – «veziriul de Silistra» (II 2.1 și alte patru atestări, cf. *Indicele de nume proprii)* și antroponime ca *Michna: Michnae principis* – «după moartea Mihnei vodă» II 3.1. Uneori antroponimele nu sînt declinate; din context rezultă că sînt scăpări mecanice: *per Hryzam... et per Trufanda... et per Kostynum...* – «cu Hrizea... și cu Trufanda... și cu Costin» (XI 14.2).

Că traducătorul nu este român o dovedesc între altele și detalii fonetice ale paradigmelor: forma de nominativ este ‘Boul’ (preluată din **c**), în timp ce în forma de Ac, realizată de la cea de N, lichida /l/ devine /ł/: *Boułum thesaurarium,* VI 21.2.

Forma *(Basilium) Stroyciu* VI 8.5 este unul dintre exemplele de nume proprii în care prenumele este latinizat, în timp ce numele este păstrat ca atare; cf. și *ibid.,* 6: *Basilius hic Stroyciu.*

II. Adjectivul

Este de semnalat dubletul *aeternus* (forma uzuală) – *aeviternus,* probabil pentru rațiuni stilistice: *pro aeviterno principatu* V 4.4.

O formă rar întîlnită de adjectiv este *bipartitus: bipartito exercitu* II 1.1.

Adjectivul *primarius,* care de regulă este utilizat cu valoare de substantiv apare și cu valoarea originară în III 8.5: *primariarum familiarum.* Același lucru despre *amicus:* de obicei este utilizat ca substantiv, dar există două ocurențe în care apare ca adjectiv: XVII 54.3; XXI 13.2.

III. Numeralul

unus este îndeobște utilizat pentru traducerea articolului nehotărît din original, e.g.: *homo natura blandus veluti unus agnellus,* XIII 5.1; acest lucru poate fi explicat ca o influență a originalului, dar este sprijinit, așa cum arată alte apropieri, și de influența altei/altor limbi romanice: româna, italiana:

1) *una die dominica* I 14.2;
2) *equus unus Barnowski principis* XIV 12.2;
3) *et cum illo secundus*[1] *dux K.* XVII 16.2.

[1] Nici în acest exemplu, după cum nici în altele, nu este aplicată regula clasică de utilizare a lui *secundus.*

IV. Pronumele

Apar, ca în mod obișnuit în textele de ML și NL, forme pronominale întărite: *ipsemet* are trei ocurențe în cadrul paradigmei lui *ipse:*

1) *ipsemet ivit,* II 3.2;
2) *ipsemet seniculus prodiit extra ex castris,* IX 16.6;
3) *quae ipsemet vidi, haec scribo,* XVII 11.7.

Fostul pronume *nostras* are patru ocurențe: trei cu valoare de substantiv, iar ultima cu valoare adjectivală:

1) *nos iam redeamus ad nostratia,* XVII 20.4;
2) *erant etiam nostrates,* XVIII 18.4;
3) *iverunt Valachi et nostratium aliqui,* XX 16.19;
4) *incidit in excubias nostrates,* XX 20.5.

V. Verbul

Morfologia (ca și, cum se va vedea din secțiunea următoare, sintaxa verbului) sînt, în general, cele cunoscute din autorii clasici. Există, totuși, la ambele paliere influențe romanice (și, în general, moderne). Ca și pînă acum, vom semnala doar particularitățile idiomului utilizat de T.

1. Forma medială (deponentă)

Verbele mediale sînt bine reprezentate[1] în **L**, e.g. *Rudolphus princeps dominabatur hic in provincia nostra,* XI 9.1.

Față de situația antică, se constată treceri de la forma pasivă la cea activă: *causare, nundinare, trutinare;* în plus, în **L** pare să fie reprezentată ceva mai mult forma activă: *damnare, defatigare, fabricari, gravari, luxuriare.*

[1] Din cele 1088 de forme verbale atestate de *Indicele de forme,* 116 sînt verbe medio-pasive. La aceste forme se adaugă semi-deponentele *audere, fidere* (și *confidere), gaudere, solere.*

2. Formarea pasivului

În timpurile derivate din tema de *perfectum* apare uneori perfectul lui *esse: Ismael, qui postea factus fuit aga seu colonellus spahilorum,* XXI 3.1 – poate sub influența originalului.

Formele de pasiv derivate de la tema de *perfectum* au uneori nuanță rezultativă, care este adesea susținută de comparația cu originalul:

1) *redacta erat* – «la mare răutăți era de Turci», II 1.1;
2) *ex illo tempore abstractum est oppidum Reni* – «de atunce sintu luate Renii», IX 37.2.
3) *erant congregatae* – «erau adunate», XI 9.2;
4) *pax erat firma* – «pace era întemeiată», XI 10.1
5) *aggressi erant* – «lovisă», XII 3.5;
6) *quamvis cautum erat in tractatu pacis* – «măcar că legasă pacea», XII 6.2.

Construcțiile analitice din tema de *perfectum* sînt deosebit de importante, deoarece atestă, alături de detalii de lexic și frazeologie, influența limbii italiene asupra T.[1]:

1) *stetit conclusa pax* – «au stătut și s-au ales pace», IX 32.2; cf. paulo infra: *haec postquam ita conclusa sunt,* IX 34.3
2) *provincia facta est devastata et in multis locis deserta, priore felicitate spoliata* – «au rămas prădată și pustie», XVII 32.1.

3. Sensul reflexiv

În general este obținut prin pronominalizare: *ubi se appropinquarunt,* ceea ce poate fi o influență romanică, eventual susținută și de original: «dacă s-au apropiat» XIII 23.2. Pronominalizarea este atestată

[1] Cf. și infra, *Concluzii.*

atît cu pronume în D., cît și cu pronume în Ac. Dintre aceste două situații de remarcat ni se pare cea în D., mai ales ca regim al verbelor de temere, dar nu numai:

1) *Tartari timent sibi*, I 10.3;
2) *Ieremias princeps metuebat sibi*, I 12.6 (nu în toate atestările metuere este pronominalizat: *metuendo aliquem casum*, III 25.1);
3) *fecerunt cuniculos sibi semeni ipsius*, XIX 11.2;
4) *uniri sibi invicem*, III 8.11.

4. Forme nominale[1]

Cea mai utilizată formă nominală este gerunziul, cu peste 125 de ocurențe, mai ales la Abl, apoi la G și la Ac. Foarte frecvente sînt apoi participiile (mai ales participiul prezent) și infinitivele (mai ales cel prezent), cu circa o treime din atestările gerunziului.

Conjugările perifrastice

Sînt ilustrate de cîteva ori; cînd nu apare în **L**, copula este pusă între paranteze:

Activă

1) *ascensurum (esse),* XXI 2.1;
2) *daturi sunt,* XVII 10.11
3) *daturum (esse),* I 11.1
4) *venturum erat,* XVII 43.5;
5) *facturi essent,* XVII 46.5;
6) *ituri sunt,* XIX 21.1;
7) *periturus erat,* XIX 21.11;
8) *appromisserunt regi se permissuros (esse) bellum,* III 8.2;
9) *intraturusne est in urbem an retro rediturus,* XVII 50.8;
10) *denuntiavit se futurum (esse) cum Polonis,* XVI 52.4.

[1] Dată fiind importanța lor sintactică, aceste forme sînt discutate infra, sub *Sintaxă*.

Pasivă

1) *admiranda (est) fortitudo Cosacorum,* XVIII 48.2; (cf. *res admiranda,* IX 13.10)
2) *considerandum est,* XVIII 41.1; XIX 21.16;
3) *dimittendus est,* XIV 15.1;
4) *retinendum erat,* XVIII 11.2;
5) *sciendum est,* XVI 29.6;
6) *sperandum erat,* XVI 52,7;
7) *superandum esse,* XXII 23.9
8) *dies ipsius terminandi et finiendi (erant),* XIV 9.2
9) *sperando manutenendam a Turcis pacem (esse),* VII 10.4.

Supinul

Izolat apare o formă de supin: *nihil observatu dignum,* XIII 1.2

VI. Adverbul

Este o categorie morfologică foarte bine reprezentată în **L**. Iată lista completă, cu semnalarea sufixelor mai frecvente:

alicubi, aliquot, aliquoties, aliunde, circumcirca, dehinc, desuper, duntaxat, enim, ergo, etenim, etiam, fortassis, inibi, insimul, insuper, magnopere, multoties, necdum, nullatenus, nullibi, proinde, prout, quamprimum, quandocunque, quantopere, quatenus, quemadmodum, quinimo, scilicet, solummodo, summopere, tantummodo, toties, totidem, ubicunque, utpote.
in antecedenti; circa/circiter.

- în *-e: benevole, clandestine, difficillime, forte, furtive, remise, rigorose, tantopere;*
- în *-im: annuatim, confestim, ordinatim, permixtim, saltem, separatim, statim, tumultuatim, turmatim;*
- în *-ter: aliter, antecedenter, audacter, casualiter, difficulter, fraudulenter, frequenter, fundamentaliter, incunctanter, noviter, properanter, qualiter, specialiter;*
- în *-o: consulto, continuo.*

Observații

1. Din perspectivă diacronică se observă formații tardo-antice și ML, alături de cele clasice;

2. Multe din citări sînt forme derivate cu sufixe tradiționale: *-ter,* care este foarte productiv, apoi *-im,* sau compuse cu prepoziții (ocazional, cu postpoziția *tenus);*

3. Unele formații corespund sînt adverbe sau prepoziții unite în ceea ce se numește de obicei 'locuțiune adverbială'. Iată cîteva exemple menite să ilustreze aceste *Observații:*

1) *muniverunt castra sua vallis circum circa* – ș-au întărit tabăra cu șanțuri prin preğur I 9.2;
2) *quinimo et ipse bassa* – cît și el singur pașea II 4.4;
3) *insuper considerans* – au socotit că și (frații lui) II 6.3;
4) *utpote belli magis quam pacis cupidus* – ca un om de oști purure poftitoriu II 9.1; cf. și *utpote bellis implicatum* – tot cu oști și războaie III 26.1 **L** (IV 1.1 **c**);
5) *habens pro comperto Michaël princeps Polonos exercitus incunctanter venire contra se* – simțindu Mihaiu vodă că-i tot vin asupră Leșii III 15.1;
6) *noviter* noi III 16.2;
7) *ponunt desuper* – peste III 22.3;
8) *tumultuatim* – nu de tot răsipa III 24.2;
9) *insimul cum Baszta Ziurdzie* – depreună cu, IV 6.1;
10) *siquidem filii Jeremiae principis necdum erant habiles ad gubernandum* – nefiind fečorii lui Ieremiei vodă încă la vîrstă deplină V 1.4;
11) *nominatim* – anume VI 4.3;
12) *postmodum* – apoi VI 5.1;
13) *in Moldaviam ut dehinc amplius non ingrediatur exercitus Polonus* – în Moldova să nu mai îmble oștile lor, VI 11.1;
15) *praecessit in ante* – au purces înainte, VIII 28.1;
16) *circum castra prope* – împreğurul taberei aproape, IX 12.2; cf. și 15.1: *acceserunt prope* – s-au apropiat;
17) *prodeunt extra* – ies IX 29.1;
18) *recenter* – de curundu[1] X 3.3;
19) *nisi forte* – fără, XI 7.4;

[1] Sintagma este omisă de **R** și **D**, ceilalți reprezentanți ai familiei din care face parte **L**.

20) *corpus Rudolphi principis honorificentissime deportatum est* – cu cinste mare XI 14.1;
21) *recta ex opposito Ozoceni* – direptu în preajma Ojogenilor XVI 34.2
23) *unum proximius* – cît una ce era mai aproape» XIX 26.3[1];
24) *volitabant circumcirca hominem* – zbura alăturea cu omul XX 5.6 și *passim;*
25) *egressus erat Rakocius in ante* – trecuse Racoții înainte XXII 24.7.

Observație

Cîteodată adverbul este utilizat cu funcție de conjuncție, situație prezentă încă din latina colocvială de epocă republicană[2] și devenită uzuală în latina tîrzie și în ML[3]:

1) *tantummodo deponeret arma* – numai să-ș dea armele, VI 19.7;
2) *iste conflictus qualiter factus est et qualiter contigit* – acest războiu cum au fostu și cum s-au prilejit, XIX 16.1.

VII. Prepoziția și postpoziția

În cîteva cazuri este dificil de stabilit statutul de prepoziție sau de preverb al unei forme, deoarece cuvinte cu una din aceste valori sînt scrise cu pauză; în grafia uzuală astăzi, aceste forme devin morfeme dependente, pentru care v. NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI, sub *Grafii. Spațiul.*

Uneori un cuvînt aparține unei variante de clasă morfologică doar prin topică; în această situație sînt *versus* și *usque,* ce sînt întrebuințate ca prepoziții, dar și ca postpoziții:

1) *Budam versus* II 1.2;
2) *Transsylvaniam versus* II 1.2, 3;

[1] Forma este întrebuințată în latina imperială (Seneca, Gaius, Ulpianus etc.) și tardivă; de asemenea, în latina creștină: Iustin, Itala, Minucius Felix etc.
[2] V. [C. Iulii Caesaris], *Bellum Hispaniense,* Introduzione, testo critico e commento a cura di Giovanni Pascucci, Firenze 1965, p. 161.
[3] Cf. Löfstedt 1936, 47 sqq.

3) *versus Hussios* XVI 38.7;
4) *per Berładum versus Gałacium* XIII 23.4;
5) *versus Imperium* 24.1, 3;
6) *Transsylvaniam Cibinium usque intravit* II 9.2;
7) *usque Gałacium* XIII 23.4;
8) *Berladum usque et Vasluium* VI 22.1.
9) *non ivit Romanum versus sed versus Kotnarum* XIX 14.2.

VIII. Comparația cu CB și alți scriitori ecleziastici în Moldova epocii

Nici la acest capitol nu lipsesc asemănările cu texte produse de misionari romano-catolici din epocă:

1. Dublete singular/plural

1) *Iassio,* CB, 12; *Iassium,* CB, 17, 20; *in Ias,* CB, 69;
2) *Iassiis regressum,* CB, 13; *contuli me Iassios,* CB, 60; *Iassis,* CB, 78, 95, 96, 97, 149
3) *valachice «Ias», lat. «Iassium» vel «Iassi»,* CB, 83.
4) GCM, p.63, n.12: *Città di Bucoreste in Valachia*

2. Declinare multiplă: *vesper*

1) *ad vesperam*, 8;
2) *in eodem vespere*, 21; *eo ipso vespere*, 22;
3) *ad vesperum*, 22, 140; *circa vesperum*, 228

3. Verbul

a. forme sincopate: *adventasse,* CB, 16.

b. GCM pp. 146-7, n.XLV:... (pentru forme analitice ale temei perfectului) essendo stato giorni passati per inchinarmi al Ils. Sig-re Prencipe ...; ... e stata (o biserică, n.n.) cascata dal fondamento...

4. Numeralul:

a. *octuaginta,* GCM 65 bis; 94 bis;

b. *cum secunda uxore,* GCM 93;

c. *duobus diebus et modio,* GCM 30.

IX. Concluzii

1. Utilizarea preferențială a formelor de plural denotă în primul rînd concretețea codului referențial al textului, atît în original, cît și în traducere, fapt subliniat de numărul aparițiilor acestor forme.

2. În al doilea rînd, acest fapt este explicabil prin funcționalitatea codului utilizat de T., latina ecleziastică: în calitate de limbă vorbită, această varietate a ML este foarte permeabilă la împrumuturi din limbile vernaculare, fapt accentuat în cazul unei traduceri. La fel se explică și formele rare.

3. Că avem de a face cu influențe ale latinei ecleziastice o dovedesc, între altele, dubletul *vespera/vesper* (comun în latina liturgică), genitivul *genu,* două din numele ce ilustrează declinarea greacă, ca și alte detalii morfologice illustrate de **L**, în comparație cu scrieri ale unor misionari în Moldova epocii.

4. În aceeași ordine de fapte, influențele limbii italiene, evidențiate aici în morfologia unor forme verbale, sînt de explicat tot ca o caracteristică a latinei unui călugăr misionar. Comparația cu textele citate o dovedește din plin.

B. SINTAXA

I. Acordul

Acordul *ad sensum* este destul de frecvent:

1) *ut refert chronica... si non gloriantur* cum spune hronica Leșască… de nu-i laudă I 7.3-4;
2) *ordinavit partem Tartarorum ut irruerent in Polonos* au orînduit o samă de oști să dea năvală la Leși I 10.1;
3) *et hostibus occurrens constituit ut cum iisdem manus conferant* s-au gătit a stare cu războiu împrotiva lui Răzvan I 14.1;

4) *tota illa pars exercitus Polonici et ipse Stephanus Potocki et Sapieha et Bałaban… in illo campo periit* Toată aceie oaste leșască și singur Ștefan Potoțchii, Sapiha, Balaban… s-au topitu acole pre cîmpi XVII 17.4 (NB: *periit* provine din *perierunt);*
5) *uterque ducum in captivitatem accepti* hatmanii amîndoi au cădzut la robiie XVII 18.7;
6) *Chmielniccius cum hano ita condixerant, imo pacti erant* așe asedzase Hmil cu soltanii XVII 36.4.

II Sintaxa cazurilor

1. Nominativul

Nominativul de etichetare: *habet nomen «magnus Rudolphus»,* VI 23.5, sub influența originalului, probabil – și, în general, a limbilor moderne –, apare în concurență cu construcția paralelă, cu genitivul: *hoc nomen «Magni...»,* VI 23.6.

2. Acuzativul

Ilustrează în general sintaxa latinei clasice, cu unele precizări:

a) în exemplul *sine mora ad iter se accinxit,* III 2.2 considerăm că este vizibilă o influență a limbii Vulgatei[1] (e.g. *accincti ad praelium,* I par. 7, 4): în latina epocii clasice, acest verb guvernează două complemente (în D și în Ac: *laterique accinxerat ensem,* Verg. AEn. XI 189 *et pass.;* judecînd după exemplele furnizate de TLL, în latina imperială D este concurat de Ac: *ornat Phraaten accingitque paternum ad fastigium,* Tac. *Ann.* VI 32[2], uz ce pare generalizat în continuare.

b) acolo unde Vulgata – și, prin extensie, latina creștină – susțin uzul clasic, acesta se regăsește în **L**, e.g.: *erubescunt suas fallacias,* V 4.7[3].

---

[1] Cf TLL s.u. *accingere.*

[2] Sau, cu predicat la diateza medie: *priusquam hostes ad spem uel ad ultionem accingerentur,* Tac. *Hist.* IV 79.

[3] Cf. TLL s.u. *erubescere,* cu exemple clasice, imperiale, din Vulgata și scriitorii ecleziastici.

Deși numele de localități nu sînt determinate de prepoziție pentru a marca acuzativul de țintă a unei mișcări, excepțional apare *appropinquantibus ad Soczaviam Hungarorum copiis,* I 14.2.

În cuplul *ponerent in compedes,* VI 21.5 /*deducebant in compedibus,* VI 21.2 este evidentă interpretarea lui *ponere* ca verb de mișcare, determinat de complement de țintă în Ac, în timp ce *in compedibus* este înțeles ca descriind o circumstanță a unui verb ce, din punctul de vedere al pacientului descrie o stare pe care el nu o poate controla.

Foarte frecvent apare complementul de agent în acuzativ determinat de prepoziția *per;* uneori acest complement determină un predicat la diateza pasivă:

1) *abstractum est... per sultanum Osmannum* de atunce sintu luate... de soltan Osmanu IX 37.2;
2) *intellexit pacem esse conclusam cum Turcis per filium suum* înțălegîndu de pacea făcută între Turci cu ficioru-său IX 38.1
3) *aedificia, porticus factae... per artifices utriusque provinciae* case, cerdacuri … făcute cu lucrători de îmbe părțile a țărîlor XI 9.4.

Izolat apare Ac intern (figura etimologică): *insequebantur insectatores* XIX 9.1.

3. Genitivul

Utilizările genitivului țin mai mult de stilistica traducerii; într-adevăr, sînt prezente îndeobște turnurile latinei clasice, precum genitivul apartenenței ca nume predicativ[1], genitivul calității, cel estimativ sau cel explicativ[2]:

1) *demonstrarunt... magnum fore dedecus regni Poloniae* arătîndu-i … în grije crăiei Leșești să lasă cuprinsă țările aceaste de Mihaiu vodă III 8.3;
2) *sciendo eum esse eiusdem secum religionis* știindu-l de o lege cu dînșii III 10.2;

[1] Cf. Ernout-Thomas 1953, p. 40.
[2] Uneori ca determinant apare genitivul gerunziului.

3) *tempus elationis* vreme de sămeție V 4.6; *tempus ducendi exercitum* verme să facă oști VI 3.1;
3) *non erat talis naturae* nu era în ceia hire VII 4.1;
4) *usurpabat sibi nomen bassae să scriia pașă* XI 10.2;
5) *homini mentis praealtae* un om cu hire înaltă XVI 25.3;
6) *quae natura est parentum erga filios* care hire au părinții spre fečorii săi XVI 25.4;
7) *minimi* (*minime* **b**) *duxerunt* nimică n-au gînditu IX 15.1.

4. Dativul

Este frecventă pronominalizarea unor verbe, mai ales din categoria *timendi,* dar nu numai, cu pronume reflexiv în D, semnalată încă din latina tîrzie[1]:

1) *Tartari timent sibi a tormentis* să temu și de foc Tătarîi I 10.3;
2) *Jeremias princeps metuebat sibi ab Hungaris* să temea Ieremia vodă de Unguri I 12.6;
3) *subjicere sibi* să suppuie II 3.3;
4) *et postea caveret sibi a simili morte* să-i hie grije mai pre urmă de moarte VI 8.5.

5. Ablativul

În general complementul de loc, fie el punctul de plecare al unei acțiuni, fie ținta unei mișcări, nu este determinat de prepoziție în cazul unui toponim[2]; invers, există, sub influența originalului, un caz de complement al originii determinat de prepoziție:

1) *Kiiovia* XVII 11.2 (ca Abl separativ al punctului de plecare – *unde?);*
cf și *ibid.* 3: *Kiioviae* (Locativ – *ubi?)*
2) *filius ex principe* – «fičor de domn», XX 14.2.

---

[1] Cf. Ernout-Thomas 1953, p. 214.
[2] V. și *supra,* sub *Acuzativul,* p. 43.

Mai mult, un Loc poate fi utilizat în locul Abl separativ ce indică punctul de plecare:

nondum moverat Constantinopoli, XIII 9.1.

6. Elementul predicativ suplimentar

i. Exemplele sînt frecvente, atît cu subordonare față de subiect, cît și față de complementul direct (obiect):

1) *si quispiam ab aquis salvus evasit,* VI 7.2;
2) *tenebant Mare Nigrum conclusum,* VI 23.2;
3) *et unum Czakal... acceperat vivum,* VI 23.2;
4) *posuit Porta principem Moldaviae Rudolphum principem,* VI 23.5[1];
5) *in illo loco habuit princeps obvios sibi tabellarios Constantinopoli venientes,* X 6.1 (cf. și *habuit obvios satellites,* VI 21.1);
6) *haerebat dubius Basilius princeps,* XVII 57.1;
7) *multa nobis apparent dulcia,* XVIII 1.4;
8) *contexuerunt carraginem ligatam,* XVIII 48.3.

ii. Uneori în funcția de nume predicativ sau de element predicativ suplimentar apare participiul[2]:

1) *prospiciens... Jeremias princeps coepit... tractare, offerens... et obligans...* nu dormià Ieremia vodă, ce... li-au dat... și au legat... I 11.1.
2) *hostibus occurens constituit* s-au gătit a stare cu războiu I 14.1;
3) *tyrannus et ferus, et effrons, et nullum timorem Dei habens est* … tiran ce era și de om sălbatec și fără nice o frică de Dumnedzău XVIII 30.2.

În cîteva situații participiul viitor activ are funcție finală:

1) *constituerat ut caperet barones et secum duceret ad Imperium accusaturus eosdem* … să-i ia cu sine, să să plătiască la împărăție de ponoslu … XV 11.3;

---

[1] Dar cf. *elegerunt in principem* XII 1.4, regimul obișnuit al acestui verb.
[2] Cf. Ernout-Thomas 1953, pp. 274-5 despre apariția în latina preclasică a unor astfel de construcții, ca și p. 275: «C'est seulement à l'époque impériale que la langue parlée est portée à développer cette construction».

2) *observabat quando prodiret Imperator ad deambulandum, venaturus in campis* au păzit cînd au ieșit împăratul la primblare cu vînătoare la cîmpu XVI 40.3;
3) *quicunque vero essent hujus loci, ut remanerent obtenturi veniam suorum ausuum* iară cei de loc să rămîie pre iertare de aceie faptă XX 16.19.

IV. Complementul adjectivului

În latina clasică *injuriosus* guvernează un complement în acuzativ[1] cu prepoziția *in* sau *adversus;* în **L** există sintagma *suis iuribus injuriosa,* II 10.1, care nu preia un pasaj din **c**, constituind, deci, o preferință stilistică a T.

Din cele șase ocurențe ale adj. *rebellis,* două au complement, un pronume și un substantiv în dativ: *sibi rebellem facta,* IV 6.1 și *rebellem Imperio,* XXI 35.2.

Complementul superlativului este realizat uneori analitic, după modelul limbilor moderne:

1) *nobilissima prae reliquis huius provinciae familiis* VI 8.6;
2) *felicissimus inter omnes principes* XX 13.1.

V. Pronumele

Sistemul pronominal al latinei clasice este modificat încă din Antichitate[2]: de la opoziția tripartită *hic – iste – ille* se trece la opoziția bipartită *iste – ille;* în plus, *ille* preia funcția anaforică a lui *is,* funcție

[1] Cf. exemplele din TLL s.u. *iniuriosus,* ce atestă construcția cu Ac determinat de una din prepozițiile *in, aduersum, aduersus* ori *erga.* Construcția cu D sintetic este exemplificată cu scriitori de epocă tîrzie.

[2] Cf. Veikko Väänänen, *Le journal épître d'Égérie (ITINERARIUM EGERIAE). Étude linguistique,* Helsinki 1987, p. 47 ș.u.

pentru care va fi concurat ulterior de *ipse.* Această stare de fapt este preluată de latina ecleziastică.

Aceasta este, din unghiul sintaxei pronumelui, situația ilustrată și de **L**, în care este evidentă o influență clară a limbilor romanice: italiana și limba română (ca limbă a originalului reflectat în **L** și, de asemenea, în calitate de cod utilizat de T. în timpul șederii sale în Moldova), chiar dacă pe alocuri urme ale sistemului clasic apar în unele detalii, ca o reminiscență a latinei școlare, învățate de T.

Valorile multiple pe care le poate asuma un pronume și mai ales prezența lor simultană în același context ies în evidență în pasaje cu aglomerări de pronume:

> 1) *erat hic hanus bello gloriosissimus, qui et cum Persis multa bella gessit et multas ex illis reportavit victorias, datis in manibus ipsius insignibus principatus Moldaviae cum potestate creandi in Moldavia principem, quem ille ipse videret imperio Turcico faventem* «Vestit era aceal han de războaie, care au avut războiu și cu Persii, cu izbîndă în cîteva rînduri. Îi trimisăsă Împărățiia și steagul cu tuiuri de Muldova, să așeadză pre cine va socoti el la domnie, să fie din partea Împărăției[1]» I 6.3-4;
> 2) *ab hoc loco non procul aberat princeps Michaël... cum hac intentione veniens, ut se conjungeret cum illo exercitu, sed, postquam fama certa detulit quod sit dissipatus cum suo exercitu Udre, etiam illi qui erant cum Michaële pr. deserentes ipsum dilapsi sunt* «Mihaiu vodă nu era departe… viindu să să adune cu ceialaltă oaste. Ce, dacă au dat știre Udrea de răsipa sa, au început și ceialalți a-l părăsi cu toții IV 3.1-2» IV 2.1-2;
> 3) *venit querela ad tribunal ab una femina contra illum novum magistratum, propter violentiam quam ipsi fecit et verberavit eandem in foro... tum ad ipsum conversus...* «veni jalobă … la divanu de niște făméi pre acel vătav nou, de silă ce le făcuse și le bătuse în tîrgu… Iară cătră dînsul» XI 6.1, 3;
> 4) *post depositionem sui... emit unum oppidum in Polonia dictum Ustia… et post depositionem quae ipsi venit profectus est cum tota domo sua in Poloniam ad illud oppidum Ustia. In locum autem ipsius venit in*

[1] *ipse* pare să marcheze aici o funcție oficială; uneori este subliniat prin *ille.*

principatum Alexander princeps «după maziliia… ce-și cumpărasă un tîrgu în Țara Leșască, anume Ustiia,... și după mazilie ce i-au venitu, au mărsu cu casa lui în Țara Leșască, la Ustiia. Iară domnu în locul lui au venit Alexandru vodă» XII 8.2-4;
5) *horum sequentium principum istorum* etc. XIII 1, 2*;*
6) *constituerat in animo suo ut caperet omnes barones illosque poneret in compedes et secum duceret ad Imperium accusaturus eosdem quod illum provinciarum istarum barones seduxissent* «era aședzatu gîndul lui să prindze pre toți boierii, să-i puie în obedzi, să-i ia cu sine, să să plătească la împărăție de ponoslu, că i-au fostu țărîle acéstea de sminteală» XV 11.3;
7) *quod ubi rescivit Abaza bassa, misit post ipsum et detinuit illum Pravadiae, cogens ipsum ut legationem suam ageret apud ipsum; quod fecit ex metu, ne ab ipso informaretur Imperator... sed noluit legatus dare ipsi rationem legationis suae respondens quod ad ipsum Imperatorem missus esset... ideo detinuit ipsum aliquo tempore... ille Polonus... ut illum dimitteret…* «Ce, oblicindu-l Abăza pașa, au trimis de l-au opritu la Pravadiia, silindu-l să-ș dea soliia la dînsul… nevrîndu solul să-i dea soliia și răspundzindu că este trimis la singură împărățiia… l-au oprit cîtăva vréme … leahul … să-l sloboadză.» XVI 6.3-6.

1. Anaforice

Atît *ille*, cît și *hoc* și *is* apar cu funcție anaforică, la fel și *ipse* uneori; izolat, apare *idem* cu aceeași funcție:

1) *et hostibus occurens constituit ut cum iisdem manus conferant* – s-au gătit a stare cu războiu împrotiva lui Răzvan I 14.1;
2) *nihilominus ex parte mala illius devoluta sunt in caput ejus* «după patime ce-i venise și lui la capu» X 16.2;
3) *deduxit illum cum honore, providendo ipsi necessaria viae. Rogabat ipsum ut reconciliaretur baronibus et ut iterum acceptaret principatum, quam curam recipiebat Kostynus mareschalcus in se ipsum* «l-au petrecut cu cinste și cu conace… plecîndu-l să vie la împăcăciune cu boierii și să-și hie iară în scaun, luîndu Costin postelnicul asupra sa aceie grije» XIII 24.1-2;
4) *qui illa nocte praecedente* «într-acéie noapte» XX 24.2;
5) *tam a Rakocio ad Chmieleccium, quam ab hoc ad illum* «și a lui Racoții la Hmil, și a lui Hmil la Racoții» XX 32.4.

2. Pronumele anaforic al subiectului

Un caz particular îl constituie pronumele anaforic al subiectului de persoana a 3-a, funcție pentru care este utilizat de regulă adjectivul pronominal *suus* chiar dacă nu apare în original (deși ocazional sub influența originalului), concurat însă, cîteodată, de *ille* sau *ipse:*

> 1) *supervenit et ipse hanus cum toto exercitu suo* «au sosit și singur hanul cu toată oastea» I 8.2;
> 2) *remotos a patria et a fortalitiis suis* «depărtați de țară și de cetățile sale» VIII 21.2;
> 3) *qui Constantinopoli habuit revelatas sibi omnes fabricationes suas* «care știa (Matei vodă, n.n.) din Țarigrad toate îmbletele lui (ale lui Vasile Lupu, n.n.)» XIV 6.3;
> 4) *expostulando de magnis damnis factis a Polonis in exercitibus suis, quod, dum ille niteretur eliberare provinciam a iugo Turcarum et conjungere vires suas cum Moldavis contra Turcas, Poloni impedierunt hoc opus in detrimentum christianitatis et Moldaviam posuerunt sub tributum Turcicum, a quo tributo iam liberaverat Moldaviam suis conatibus* «jeluind (Sigismund Batori, n.n.) de marea pagubă ce i-au făcut Leșii în oastea lui, luptîndu el să dezbată țara de suptu mîna Turcului, să cuprindză țara Muldovei, să-i împreune și pe Moldoveni cu sine împrotiva Turcilor. Iar Leșii au împiedecat acest lucru, spre scăderea creștinătăției, ce au aședzat Moldova suptu birul Turcilor, de supt care bir amu era ieșită țara, cu nevoința lui» I 17.3-4;
> 5) *Gaspar princeps culpam devolvit in praefectum culinae, quod per suam neglegentiam cibi fuerint adusti* «Gașpar vodă, dîndu vina stolnicilor că au fost bucatele cotlite» VIII 7.12;
> 6) *cum accepisset investituram pro principatu, Basilius princeps noluit esse ingratus Moysi principi propter gratiam quam fecit domui ipsius* «Dacă au luat domniia, nevrîndu să hie nemulțemitoriu lui Moysei vodă pentru binele lui, ce făcusă casei lui (a lui Vasile Lupu, n.n.)» XVI 3.1.

3. Marcări suplimentare

Ca o particularitate existentă în ML, în situații cu referire la un personaj de rang sau ce necesită o subliniere a subiectului în **L** poate apărea o marcă deictică suplimentară, ce lipsește în original:

1) *facinus hoc principissae istius relevavit postea Deus per multa infortunia quae dicta principissa perpessa est* « care fapte acéi doamne apoi mai pre urmă au arătat Dumnedzău cu patimile ei.» V 1.8;
2) *ipsa principissa in persona sua* «singură doamna» VI 19.3.

4. Grupuri

Uneori, sub influență romanică (a originalului?), apar grupuri de două adjective pronominale ce determină același substantiv (ille alius, idem ipse, ille ipse, alius aliquot):

1) *per illud aliud vadum,* III 20.1[1];
2) *vel aliud quid intendens,* XIII 13.3;
3) *illud sepelivit in ecclesia patriarchae illa eadem nocte,* XIV 14.4;
4) *rediit ad illos alios barones... dimissi sunt illi alii barones,* XIV 17.1, 2;
5) *eodem ipso anno,* XVI 16.1;
6) *alia via perficiebat intentionem suam, per bassam Silistriensem, iniungens illi ut ille ipse deduceret filium Basilii principis ad principatum Valachiae,* XVI 29.3-4;
7) *cum aliis aliquot,* XVII 6.3;
8) *Rakocius descendit in Poloniam ubi obviarunt ipsi illi alii exercitus,* XX 36.1;
9) *illi alii ordines cum gladiis,* XXII 24.12.

5. Nedefinitele

La fel ca în cazul demonstrativelor utilizarea nedefinitelor atestă influența ML și, desigur, NL:

1) *percussit unus aliquo osse ad caput; usque adeo aliqui se commiscuerunt,* XIII 17.3; ibid. 6;
2) *perfregerunt unam phalangem Polonorum, sed alia phalanx dedit priori succursum. Nihil omnino effecit etiam altero conflictu, nec potuit perfringere castra Polonorum,* XV 7.7-8;
3) *unus alium accusant se et nocent sibi, si quis agit contra alium,* XVI 32.1-4.

[1] În cazul citat influența unei construcții italiene de tip 'illo altro' pare cu atît mai plauzibilă cu cît, în *aliud*, *-li-* provine din modificarea grupului *-lt-*.

Nullus este utilizat adesea ca pronume, echivalînd cu *nemo* clasic:

ut nullus est in orbe..., XI 7.1 (cf. ibid., 5: *nullus ex officialibus*).

VI. Sintaxa numeralului

Încă din latină clasică, *unus* poate avea valoarea forte «doar unul» sau pe cea atenuată, ce anunță viitorul articol romanic. În **L** valoarea de articol este predominantă, deși există și exemple ce ilustrează valoarea de numeral:

1) *submissit illis auxilia unum mille haydonum,* IX 14.3;
2) *exdivisit illos una die fraudulenter,* XVI 19.1;
3) *pro una vice duntaxat daturi sunt auxilia,* XVII 10.11.

VII. Prepoziții și postpoziții

versus și *usque* admit statutul de prepoziție sau de postpoziție:

1) *hanus Crimeam versus iter arripuit et Zamoyscius patriam suam versus* «hanul … au purces cătră Crîm și Zamuyschii cătră țara sa» I 12.5;
2) *ita persistebant usque ad tempus pomeridianum* «așe a u stătut pînă la vremea de chindie» I 10.2;
3) *in Transsylvaniam Cibinium usque intravit* «au întrat în Ardeal pînă la Sibiiu» II 9.2.

Valorile prepozițiilor

În general, uzul prepozițiilor dă indicații referitoare la stilul traducătorului: unele sînt expresii stereotipe, cu multe ocurențe. Vom semnala cîteva trăsături specifice ML și NL, ilustrate de unele prepoziții.

CIRCA

Descrie orientarea spre in obiect sau spre o acțiune ori proximitatea față de acestea, avînd deci numeroase utilizări, unele abstractizate (relația, conformitatea); traduce în general rom. „(pre) la”:

1) *decreverunt non morari circa expugnationem fortalitii* «au ales cu sfatul să nu facă zăbavă cu cetatea» III 13.1-2;
2) *filium spiritualem ex assistentia circa matrimonium* «un hin al său» VIII 23.3;
3) *Poloni paulo post circa vesperam progressi sunt* «Leșii mai îndesară iară au purces» VIII 26.3;
4) *circa mortem erat professuss fidem christianam* «la moartea sa au mărturisitu legea creștinească» IX 2.2;
5) *cum mediationibus illius circa pacem quae facta est inter Turcas et inter Polonos* «cu mijloacele lui la pacea ce s-au făcut între Turci și între Leși» XI 8.4;
7) *circa festum S. Nicolai pervenit princeps Soczaviam* «pre la Svetii Nicolai au sosit în Suceavă» XXI 18.2.

EXTRA

Este frecvent utilizată ca adverb; de asemenea, funcționează ca prepoziție, cu valoarea obișnuită, spațială, dar și cu alte utilizări, ce concurează alte prepoziții, e.g. *sine:*

1) *neque ipsi erant extra metum mortis* «nice ei fără grijea morții nu era» VI 12.2;
2) *prodiit extra ex castris* «au ieșit din șanțuri afară» IX 16.6;
3) *eduxerunt totum exercitum extra* «toată oastea scosesă denafară» IX 18.2.

POST

Ca prepoziție, *post* descrie succesiunea într-una din seriile spațială, temporală sau evenimențială; uneori traduce (mecanic?) «după» din română:

1) *expedivit post ipsum* «au răpedzit după dînsul» XIV 6.6;
2) *quod ubi rescivit Abaza bassa, misit post ipsum et detinuit illum Pravadiae* «Ce, oblicindu-l Abăza pașa, au trimis de l-au opritu la Pravadiia» XVI 6.3.

PRAETER

Sensul acestei prepoziții cu patru ocurențe, citate mai jos, este „în afară de, pe lîngă”; primul exemplu ilustrează însă sensul „lipsit de”, întîlnit în ML.

1) *Gaspar princeps ex origine sua erat Italus, homo ignarus morum et consvetudinum provinciae, praeter lingvam patriae* «Gașpar-vodă era omŭ de neamul său italianŭ, cum dzicemŭ la noi în țară, frîncŭ, omŭ neștiutoriŭ rîndul și a obiceaiurilor țărîi, fără limbă de țară» VIII 1.1;
2) *scribit historiographus Polonus quia certum est quod sultanus Osmannus habebat octoginta millia Tartarorum, praeter exercitum Valachicum* «scrie Hronograful leșăscŭ, că și din limbi, apoi și din iscoade ce avea léșii la turci, cum au avut sultan Osmanŭ … 80 000 de tătari … fără de oștile muntenești» IX 7.3.

PRO

Are întrebuințările așteptate. Uneori este utilizată ca adverb, în expresia *protunc:*

1) *destinavit locum pro dando conflictu Polonis* «ș-au ales locul de a dare războiŭ léșilor,» III 15.1;
2) *protunc processerat ad octogesimum annum aetatis suae* «atunce de vîrstă sa, ca de 80 de ani» IX 8.4[1]
3) *idem princeps aedificavit quasi de novo palatium pro principibus Jassiis* «Acestu domnu au făcut ca de iznoavă și curțile cele domnești în Iași» XVI 45.1.

SUPER

Utilizările acestei prepoziții ce determină un substantiv în Ac sau în Abl sînt influențate în unele situații de latina ecleziastică, de limba limba Vulgatei în special; este vorba, în fond, de latina populară, care stă la baza acestor două variante.

[1] V. lista completă a atestărilor la *Indice, s.v.*

Adesea este utilizată pentru descrieri de limbaj militar, cu sensul corespunzător al lui *in* în textele clasice, cu care se și află uneori la concurență; se poate ca în aceste contexte alegerea lui *super* să fie sugerată de original:

1) *insultum faciunt in peditatum aut super castra* «sar asupra ori pedestrimii, ori tabării» III 22.6;
2) *irruerunt super exercitum* «au purces asupra oștii» III 23.1;
3) *moverunt castra super corpus exercitus Turcici* «au mărs cu toată tabăra dirept asupra temeiului oștii turcești» VIII 28.3.

În sfîrșit, există o unică ocurență în care această prepoziție determină un complement de relație în Abl:

stupens super tanta re monachus «mirîndu-să călugărul de un lucru ca acela» XVII 48.4.

SUPRA

Ca și *super*, cu care își împarte cîmpul semantic, *supra* descrie o situare în spațiu sau orientarea spre un obiect, cu intenție agresivă[1]. Prepoziția traduce deci românescul „asupra”, dar, ca adverb, apare și în fraze incidente stereotipe, cu funcție fatică:

1) *ut supra dictum est* «precum s-au pomenit mai sus» II 8.1;
2) *fecerunt impetum totis viribus supra ordines primos Polonorum* «au dat cu toate oștile năvală la rîndul cel den frunte leșăscu» VIII 19.3;
3) *finiverunt Turcae pontem supra Tyram* «au obîrșitu Turcii și podul peste Nistru» IX 20.1;
4) *personas supra nominatas* «pren chipuri mai sus pomenite» XVI 23.3;
5) *ut supra scripsi* «precum s-au scris»[2] XVIII 46.2.

[1] În acest sens, *ut irrueret supra turba baronum,* VI 16.3 este comparabil cu *irruerunt super exercitum,* III 23.1, de exemplu.
[2] Aceeași formulă apare la XV 12.4, însă nu are corespondent în orig.

VIII. Sintaxa adverbului

Elementele de menționat la această rubrică sînt, în principal, două:

1. Adverbele compuse și locuțiunile adverbiale

1) *qui in ante erat imperator* – «care fusesă întîi împărat» X 10.1;
2) *recta ex opposito Ozoceni* «direptu în preajma Ojogenilor» XVI 34.2;
3) *denuntiavit se futurum simul cum Polonis* «au priimit să fie una cu Leșii» XVI 52.4;
4) *antecedenter dum haec acta essent* «mainte decît aceste tîmplări» XX 39.4[1].

2. Utilizări singulare sau diferite de uzul clasic

1) *erat integris moribus quoad omnia* – «era om întreg la toate» VII 4.1.
2) *quin constituerat in animo ut omnes perderet* – ce aședzasă gîndul pe toți să-i stîngă X 8.3 (*quin* este utilizat ca adverb: „ba încă”);
3) *iste conflictus qualiter factus est et qualiter contigit* – acest războiu cum au fostu și cum s-au prilejit XIX 16.1 (adverbul interogativ calitativ îl înlocuiește pe *quomodo* clasic).

IX. Verbe modale

Utilizările sînt cele așteptate, e.g. *non ausus est mittere* – «nu s-au mai ispitit să mai trimațe» I 17.1 sau, pentru infinitiv pronominalizat (poate sub influența originalului), *sed palam non potuit se resolvere ut illum perderet...* – «nu să cutedza» VIII 7.5.

Uneori un verb utilizat de obicei cu valoare modală apare cu sens predicativ: *incepit ab effusione sangvinis* – «s-au început în vărsări de sînge», VI 11.1.

[1] Grupul *antecedenter dum* echivalează cu *antequam.*

X. Fraza nominală

Apare destul de des, din rațiuni stilistice:

1) *Alexander princeps captus a Moldavis* VI 6.4;
2) *exercitus Polonicus... in captivitate abductus a Tartaris* VI 7.1[1];
3) *hoc nuntio... perterritus Stephanus Thomsza princeps* VI 14.1;
4) *positi super corpora... tumuli... qui extant,* VI 19.7.

XI. Sintaxa formelor nominale

Am arătat în secțiunea precedentă că randamentul formelor nominale ale verbului este mare, în special al gerunziului în Abl. și faptul acesta corespunde pe deplin situației romanice, amorsate încă din perioada latinei tîrzii[2]. În **L** sînt, deci, ilustrate gerunziul, construcția gerunzială și construcția gerundivală, precum și participialele relative și absolute. Unele exemple atestă utilizări stereotipe, ce țin de modelul școlar în uz, ca și – pe aceeași linie, de altfel – de formulările tipizate de cancelarie[3]. Faptul că aceste forme pot fi ușor urmărite prin *Indicele de forme* ne dispensează de prezentarea unor liste amănunțite.

La Grz este de menționat că cea mai frecventă apariție o are Abl. cu 18 atestări, urmat de G cu 10 atestări și de Ac cu 3. O dată este atestată utilizarea Abl și a G pentru același gerunziu. În ce privește constr. gerundivală, situația statistică este următoarea: Ac – 25 de ocurențe (55,5%); G – 7 (17%); Abl – 5 (13%); D – 3 (7%) și N – 1 (2,5%).

Sintaxa infinitivului

Dintre valorile infinitivului, cea nominală ilustrează uzul latinei ecleziastice:

1 Cf. și propoziția următoare: *plures in Pruto submersi.*
2 «Încă din latina tîrzie, gerunziul la ablativ începe să ia locul participiului prezent». Maria Manoliu Manea, *Gramatica comparată a limbilor romanice,* București 1971, p. 185.
3 Despre acest aspect, v. *infra,* sub 'Stilul'.

1) *Bukorestum pervenit absque ullo experimento proeliari* neavînd cu nime nici un război … au mărsu la București III 1.2;
2) *videre erat poenam Dei, videre erat campum mortis, videre erat profluvia sangvinis humani* să prăvești moarte, să vedzi osînda și așe de sîrg vărsare de sînge de oameni XXI 43.8;
3) *ut videre est voluntas Dei et tempora non sunt in voluntate principum* ce vremile și voia lui Dumnedzău nu sînt în voia domnilor XXII 8.4.

XII. Negația

Grupul *non amplius*

Foarte frecventă este sintagma *non amplius,* ce reia originalul:

1) *nullas amplius habebat impetitiones Jeremias princeps* n-au mai avut Ieremiia vodă nice o dodeială de nimia V 1.1;
2) *non habebunt amplius Poloni potestatem resistendi* nu or avea[1] Leșii nice o putere să stea împrotivă IX 4.3.

NON expletiv apare des sub influența originalului:

1) *quousque non inciperet conflictus* «pînă nu s-au început războiul» VIII 18.5;
2) *retrahebant Basilium principem ne daret Roxandam* «acești doi … opria pre Vasilie vodă să nu dea pre doamna Roxanda» XVIII 30.9;
3) *lex illorum vetat ne ulli offerant proelium* «nu-i sloboade legea lor să margă asupra nimăruia» XXI 40.2.

C. STILUL

În acest capitol prezentăm cîteva fenomene legate de modul de lucru al T., preferințele sale stilistice și sistemul său de referință, precum și gradul de cunoaștere de către el a limbii române.

Deși nu este un *Ciceronianus* în sensul consacrat al termenului – ba chiar, de multe ori, limba traducerii sale acuză puternice influențe

---

[1] *mai avea* **D**.

romanice, în morfologie, ca și în sintaxă și lexic –, T. face eforturi, adesea reușite, de a produce enunțuri pe măsura materiei narate de Miron Costin în cronica sa. În sensul acesta, există în **L** pasaje în care exprimarea este căutată și amintește de scrisul istoricilor antici, e.g. II 6.1-2. Fără nici o îndoială că subiectul îl influențează pe T., care încearcă să producă o formă a discursului adaptată la înălțimea faptelor narate de cronicar.

I. Fenomene fonetice

Detaliile prezentate în continuare, ce evidențiază preferințe ale T. la nivel fonetic, confirmă încadrarea idiomului discutat aici în categoria „latină ecleziastică" și, implicit, apartenența autorului la grupul misionarilor apuseni. Multe din ele sînt forme verbale sincopate, dar există și alte cîteva cazuri ce atestă selecția la nivelul paragrafului.

1. Forme verbale sincopate

a. perfect A ind. 3 pl.:

causarunt, clamarunt, commemorarunt, comportarunt, congregarunt, demonstrarunt, denegarunt, denuntiarunt, dissiparunt, exercitarunt, expedierat, ~erunt, exspectarunt, inierunt/-verunt, insinuarunt, interrogarunt, intrarunt, invitarunt, iudicarunt, laborarunt, ligarunt, occultarunt, occuparunt, ordinarunt, penetrarunt, perpetrarunt, petiit, ~ierunt, proclamarunt, pugnarunt, rescierunt[1]*, revocarunt, salvarunt, secarunt, significarunt, simularunt, spectarunt, superarunt, transiit/-ivit, tractarunt, tentarunt, vulnerarunt;*

b. Forme sincopate ale conjunctivului:

allaborasset, accommodasset, appropinquasse(n)t, approximasset, condonassem, conflagrarint, congregasset, debellasset, denuntiasset, durasset, enarrasses, interrogasset, intrasset, liberasset, nuntiasset, obviasset, occuparint, occupassent, oppugnasset, ordinasset, salutasset, significasset, spectasset, tentasset, transisissent, vocasset.

[1] Dar *rescivissent.*

Observații

1. Cele șaizecișișase de forme ilustrează fie persoana a 3-a perfectului indicativ activ, fie mai mult ca perfectul activ al conjunctivului, fie – accidental – perfectul activ al aceluiași mod la diverse persoane.

2. Uneori T. renunță la o formă sincopată, așa cum atestă varianta *expedivisset*, XVIII 28.2, modificată în timpul scrierii, în care *-v-* provine din *-s-*. În aceeași ordine de fapte este de amintit alternanța *abiit/abivit*, pentru care v. *Indicele de forme*.

3. Tot din rațiuni stilistice sînt de menționat și forme de perfect de tipul: *periere, stravere;*

4. Printre formele remarcabile amintim *ausim* XVI 45.4 și *sanciverunt* XX 22.2.

4. Paradigma cu preverb asimilat a lui *afferre* este parțial dublată de forme neasimilate: *adferret* IX 26.1, *adferebant* IX 26.2 și *adtulerunt* XII 1.4.

2. Forme non-verbale cu variante eufonice

1) *uti antea*, XVI 5.4;
2) *aeviternus/aeternus* – se poate observa că cele două variante apar într-o anumită distribuție: *aeternus* este forma uzuală, în timp ce *aeviternus* apare într-o formulă stereotipă:
- *aeternus: nomen ~um*, VI 23.6 (Ac); *pacem ~am*, IX 33.1; *non excidet in ~um*, XI 7.2; *cum ~a memoria*, XII 7.9; *praedicabuntur ~um*, XIX 8.16; *in ~am captivitatem*, XXI 15.3
- *aeviternum: pro ~o principatu* III 14.3 și V 4.5;

3) *spahilorum:* -l- nu pare a avea o motivație morfologică; rostul său pare a fi mai degrabă unul eufonic. Este posibil ca terminația să fi fost influențată de forma de G din original, ‘spahiilor’.

3. Clauzule metrice

Fără a intra în detalii – ceea ce ar necesita o dezvoltare separată –, semnalăm prezența în **L** a secvențelor metrice care intrau în sistemul

medieval de *cursus*. Am făcut cîteva sondaje[1] și dăm în continuare exemplele pe care le-am găsit, cu structurile tradiționale.

a. *cursus planus* (– x x – x)

nón gloriántur I 7.4; *explodebant tormenta* I 9.4; *bene formata* I 9.5; *fingerent fugam* I 10.1; *pedem moverunt* I 10.2; *puncta fuerunt* I 12.3; *loco patebit* I 12.8; *Bajam ducente* I 14.3; *opposito arcis* I 16.2; *quinta*[2] *Decembris* I 16.4; *iugo Turcarum* I 17.3; *potestatem recepit* II 12.1; *Soczaviam versus* III 12.1; *Valachiam versus* III 13.2; *fuit oblatum* III 14.3; *Germanorum conflata* III 15.2; *exercitu stetit* III 17.3; *fronte conflictus* III 21.2; *facile vincit* IV 10.3; *nocte profunda* IV 11.1; *Michaël princeps* IV 11.1; *quo quiescebat* IV 11.2; *comitatu Putnensi* VI 1.1; *ad orientem* VI 6.1; *prodiderunt haydones* VI 6.3; *vehemens ventus* VI 6.6; *in Borysthene* VI 6.8; *officio magno* VI 6.11; *salvus evasit* VI 7.2; *vires baronum* VI 15.3; *turbam baronum* VI 16.3; *ipsi barones* VI 17.1; *vero ipsius* VI 17.2; *domus paternae* VI 17.2; *infra patebit* VI 17.2; *cum principissa* VII 1.1; *patriam suam* VII 1.2; *Polonus sapit* VII 2.3; *Dei habebat* VII 3.7; *consortis illius* VII 4.4; *occupare Viennam* VIII 6.4; *haberent mandatum* VIII 192; *ordinibus primis* VIII 192; *parte castrorum* VIII 19.6; *indulsit quietem* VIII 21.1; *consternati videntes* VIII 21.2; *patriam versus* VIII 21.4; *loco conclusos* VIII 21.4; *desertores castrorum* VIII 21.13; *omni fortuna* VIII 22.3; *sacra Scriptura* VIII 22.4; *mandato ipsius* VIII 23.6; *difficultatibus magnis* VIII 23.7; *naso privaret* XXII 1.2; *protunc Stephanica* XXII 1.2; *tantum terrorem* XXII 3.9; *provocarunt Cosacos* XXII 5.3; *Papure woda* XXII 8.3; *insidiis illi* XXII 12.4; *praefectus soltani* XXII 12.5.

b. *cursus tardus* (– x x – x x)

reportávit victórias I 6.3; *certa notitia* I 6.6; *obsecundantibus Polonis* I 10.5; *alia munera* I 11.1; *occuparint Moldaviam* I 13.2; *suis conatibus* I 17.4; *regem Poloniae* I 18.2; *faciendi exercitum* I 19.3; *contra Valachiam* III 1.1; *Soczaviam rediit* III 1.2; *alio tempore* III 8.2; *principatum Moldaviae* III 9.2; *tota Podolia* III 10.3; *avium grandium* III 22.2; *apud primarios* III 22.5; *illos proficiunt* III 22.7; *residentes Moldaviae* VI 1.2; *institueret principem* VI 1.4; *cladis evaserit* VI 7.1; *offerri stipendia* VI 15.1; *tempestive abscederent* VII 2.2; *appropinquarunt exercitus* VII 2.3;

[1] Pasajele alese au fost din cap.: I – tot; II 1-12; III 1, 7-17, 21-2; IV 10-11; VI 1, 6-7, 15-7; VII 1-4; VIII 6, 19-23 și XXII 1-12.

[2] Scris ‘5’.

quotam exercitus VII 3.1; *enarravit baronibus* VII 3.4; *integris moribus* VII 4.1; *erat exercitus* VII 4.2; *affluentia omnium* VII 4.3; *regi Poloniae* VIII 6.6; *circumdederant Tartari* VIII 19.6; *potentiam hostium* VIII 21.4; *ulla molestia* VIII 21.10; *metum exercitus* VIII 21.12; *fugere Polonos* VIII 22.1; *defendere convenit* VIII 22.4; *consilia optima* VIII 23.7; *Gasparo principi* VIII 23.7; *misere periit* VIII 23.7; *observabat iejunia* VIII 23.7; *princeps Moldaviae* XXII 1.10; *illa provincia* XXII 1.11; *in Transylvaniam* XXII 3.8; *fluvium Bistrica* XXII 4.1; *suo dominio* XXII 7.2; (2) *milia*[1] *hominum* XXII 9.2; *experientia bellica* XXII 9.3.

c. *cursus velox* (– x x x x – x)

vigíliae Tartarórum I 8.2; *plene concluderetur* I 11.2; *exercitum Hungarorum* I 15.2; *principi Aaroni* I 16.5; *omni securitate* I 17.1; *boni Christianorum* I 18.2; *sangvinis christiani* II 12.6; *regno familiarum* III 8.5; *saeculo adaequavit* III 11.2; *copias congregaret* III 12.4; *millia Polonorum* III 16.1; *principis Jeremiae* III 16.3; *duo officiales* IV 11.1; *omnibus spectaretur* IV 11.3; *subito consternati* VI 6.2; *nomine Micheyleskuł* VI 6.5; *traijcere Borysthenem* VI 6.6; *incolis trucidati* VI 7.3; *ceperunt debilitari* VI 15.3; *comitatu Herloviensi* VII 3.1; *misera principissa* VII 3.3; *liturgia sacrosancta* VII 4.2; *voluntarii Polonorum* VIII 19.4; *magna effusione* VIII 19.5; *impetibus Tartarorum* VIII 20.3; *consilium faciendum* VIII 21.2; *nationes christianorum* VIII 22.3; *studia literarum* XXII 1.7; *necessitatibus expressuris* XXII 1.8; *tanta celeritate* XXII 2.2; *sylvas Kigecziulenses* XXII 11.3; *stabuli perierunt* XXII 12.7.

d. *cursus trispondaicus* (– x x x – x)

súa rediérunt I 5.6; *Turcico faventem* I 6.4; *aciem Ryzwani* I 15.2; *Pontificem Romanum* I 17.2; *urbe Belgradensi* II 12.3; *meliores occuparunt* II 12.6; *experimento proeliari* III 1.2; *Svecis inferendo* III 7.1; *invasorem et raptorem* III 7.4; *plane ruinatis* III 9.1; *fidei nobiscum* III 10.1; *fluvium Telezyn* III 15.1; *globi sclopetorum* III 22.4; *ipsi principatum* VI 1.3; *resistentiam fecerunt* VI 6.2; *manus Moldavorum* VI 7.2; *castra Tartarorum* VI 7.2; *potuit habere* VI 16.1; *principis consorte* VII 1.1; *de Koreccianis* VII 1.3; *uti christianus* VII 2.2; *abire tempestive* VII 2.3; *malitiam illius* VII 3.6; *Betlem Gabrielem* VIII 6.2; *auxilia Germanis* VIII 6.2; *illos perfregerunt* VIII 19.3; *protinus dederunt* VIII 19.3; *similiter fugerunt* VIII 19.4; *quotam peditatus* VIII 20.2; *auxiliorum destitutos* VIII

[1] Scris în cifre.

21.2; *animos illorum* VIII 21.2; *profecti clandestine* VIII 21.7; *oves terrefactae* VIII 21.7; *castra redierunt* VIII 21.9; *illum superaret* XXII 3.3; *sołtanus miraretu*r XXII 3.10; *panesque faciendo* XXII 8.2; *illos insequente* XXII 9.3; *locum Zagarancże* XXII 9.5.

Observații

1. Din 177 de ocurențe, cele mai multe sînt ilustrate de clauzula de *c. planus:* 60 (ca. 34%), urmată de *c. tardus*, 45 (ca. 25%) și *c. trispondaicus* (echivalentul medieval al celebrei *esse videatur),* cu 42 (ca. 24%), în timp ce *c. velox* are 30 de atestări (ca. 17% din total).

2. Unele structuri au în mod clar caracter formulaic, cu flexibilitatea de a forma variante cu aceeași schemă metrică sau scheme diferite: *vires baronum, turbam baronum, ipsi barones, enarravit baronibus; Soczaviam versus, Valachiam versus patriam versus, contra Valachiam, Soczaviam rediit; erat exercitus, quotam exercitus*[1]*, metum exercitus; faciendi exercitum, appropinquarunt exercitus, Gasparo principis, principis Jeremiae*[2].

3. Pot fi distinse trei secțiuni de formule: diplomatice *lato sensu*, militare și religioase, precum:

a) *puncta fuerunt, infra patebit, certa notitia, suo dominio, saecula adaequavit, duo officiales, studia literarum;*
b) *fronte conflictus, facile vincit, tantum terrorem, cladis evaserit, potentiam hostium, experientia bellica, incolis trucidatis, experimento poreliari;*
c) *sacra Scriptura, nisi a Deo, sangvinis christiani, liturgia sacrosancta, Pontificem Romanum, fidei nobiscum, uti christianus.*

4. Unele din aceste formule pot fi urmărite înapoi în timp, din Evul Mediu timpuriu pînă în epocă premodernă. Dăm un singur exemplu, *'invasorem et raptorem'*, cu trei atestări:

1. Otto I, Acta synodi Ingelheimensis, 138, 0831C (auctor 912–973)

---

[1] V. și *quotam peditatus.*
[2] Dacă acceptăm accentuarea paroxitonă a numelui propriu; v. Lewis-Short *s.v.*

„Decrevimus enim Toletani concilii iudicium exequendo, Hugonem, regis Ludovici regni invasorem et raptorem, excommunicationis gladio feriendum, nisi forte tempore statuto ad synodale concilium veniat, et a tam nefaria protervitate satisfaciendo resipiscat”[1].
2. anul 1136, p.126[2]
„Dominus enim noster apostolicus omnem invasorem et raptorem hujus substantie anathemate dampnavit.”
3. *„sciat igitur se esse invasorem et raptorem tui pastoralis officii.”*[3]

II. Modul de lucru

În această secțiune sînt incluse diferite elemente ce țin de maniera în care T. abordează actul traducerii și care ilustrează, în general, două concluzii: mai întîi că traducerea este una la prima mînă, vădit accelerată spre sfîrșitul textului, iar a doua, că T. nu este vorbitor nativ de română. Iată cîteva fapte:

1. Dublete și variații de traducere (inclusiv cele abandonate după scrierea lor și cele modificate în timpul scrierii), ezitări

1) pe gloata boierilor/gloata boierilor – *supra turbam baronum* VI 16.3, dar *baronum copiae* VI 17.1;
2) *dilapsus est ad praedandum; exiverat ad praedam,* IV 11.4;
3) *provincia vivebat in alta pace* – era țara în pace X 14.2; n-au mai avut nice o dodeială de niminea – *in altissima pace regebat* V 1.1;
5) *incitando* – îndemna VIII 6.1; dar *animando* – îndemnîndu-i VIII 7.1;

---

[1] V. la adresa următoare, accesată în martie 2020: http://www.mlat.uzh.ch/MLS/advsuchergebnis.php?suchbegriff=invasorem&table=Otto_I_cps2&level2_name=&from_year=&to_year=&mode=SPH_MATCH_EXTENDED2&lang=0&corpus=2&verses=&lemmatised=&suchenin=in_tabelle.
[2] Accesat în martie 2020 la adresa: https://books.google.ro/books?id=wjRgAAAAcAAJ&pg=PA126&lpg=PA126&dq=invasorem+et+raptorem&source=bl&ots=08pU_4zLlz&sig=ACfU3U1Y3gh7x0k640cJkmfx-AAS4JIoOA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiWkcfavr3oAhVsZhUIHQUcD44Q6AEwC3oECAkQAQ#v=onepage&q=invasorem%20et%20raptorem&f=false
[3] Dr Martin Luthers Briefe Sendschreiben und Bedenken. Vierter Theil Berlin, bey G. Reimer 1827, p. 1531.

6) o parte în ceie parte de Nistru și altă parte den ceasta parte — *alii* (după *una pars* anulat prin tăiere cu linie orizontală) *ex illa parte Tyrae et alii ex hac parte* IX 29.4;
7) cîți domni au fost în țară; alte țări creștine – *principes huius patriae; aliae regiones christianae* XI 8.2; 3;
8) curund; curund – *intra breve tempus; brevi tempore* XI 10.3; 11.1.
9) oasele Radului vodă... s-au pornit – *corpus deportatum est* (corectură, cu *est* scris deasupra lui *sunt,* anulat prin tăiere cu linie orizontală) XI 14.1;
10) dideasă știri și la arcalele sale – *significavit etiam patronis suis* XVI 27.4 (inițial *residentibus* anulat apoi prin tăiere cu linie orizontală și înlocuit cu *patronis);*
11) pre numele unui boier – *ex nomine unius nobilis* XVI 44.4, de obicei, „boier" este tradus prin *baro* e.g. XI 3.8;
12) pentru boala lui la picioare – *propter dolorem pedum* XVII 11.2, dar cf. *podagra* XI 12.1;
13) veziriii – *ministri status Imperii* XX 12.2 deși de obicei este utilizat *vesirii: ut vesirius coactus fuerit abire ex suis tentoriis nec in illis pernoctare* «cît i-au căutat și veziriului în ceie noapte a nu mînea supt cortu» IX 29.6.

Observații

1. Variantele de traducere a aceluiași termen din original sînt un indiciu clar al traducerii la prima vedere, ex. de sub 1), 2, 5), 7), 8), 11) și 12). Alteori însă explicația pentru variațiile citate poate fi alta, cum vom arăta în continuare.

2. Dubletul de sub 3) reprezintă în opinia noastră o alegere cu finalitate stilistică a T., întrucît la V 1.1 originalul nu conține cuvîntul 'pace', ci, de fapt, o litotă: "nice o dodeială"; efortul stilistic al T. pare întărit și de existența superlativului.

3. Un caz special de dublet este reprezentat de lecțiunile anulate de T., sub 6) și 9). La nr. 6, eliminarea lui *una pars* pare dictată de reducerea în ultimul moment a repetiției lui 'parte' din original. Aceeași influență punctuală a originalului, marcă a traducerii instantanee, cuvînt de cuvînt, o reprezintă și ex. de sub 9), în care T. se depărtează,

așteptat, de traducerea literală, evitînd *ossa,* dar, atras de pl. verbului, scrie în primă instanță *sunt,* pe care îl înlocuiește apoi cu *est.*

4. Exemplele de sub 10) și 13) sugerează că numele orientale de funcție au pentru T. și pentru auditoriul său caracter exotic: sub 12) șovăiala în traducerea numelui turcesc arată clar puțina obișnuință a T. cu elemente de referință din codul otoman, în timp ce 13) este, de fapt, o explicitare în cod occidental a numelui de funcție.

Un caz interesant pentru cunoștințele de română ale T. este, credem, redarea termenului 'codru (codri)', pentru care dăm în continuare toate atestările în context limitat, ceea ce ne permite să observăm detalii din modul de lucru al T.

1) au mărsu pe la Codrii Cozminului — *iverunt penes sylvas Kozminenses* III 12.3;
2)-3) codrului Chigheciului … foarte puțină pagubă au făcut … că îndată au năzuit la codrișorul lor … anume Chigeciul, pădure nu așe înaltă în copaci — *Accolae sylvarum faginearum… modica damna passi sunt …, quia tempestive receperunt se ad sylvas Kygiecz dictas, quae sylvae non multum abundant arboribus altis* XVII 28.3-4;
4) pen frînturile codrilor, pe la Căpotești — *per indevia sylvarum, per Kepoteszte* XVII 30.1;
5) în nește poieni a codrului, ce-i dzică codrii Căpoteștilor — *ad quosdam saltus sylvarum faginearum Kepoteszte dictarum* XVII 30.2;
6) s-au așădzat acolea în codru cu curtea — *in iisdem sylvis collocavit suam universam aulam* XVII 30.3;
7) Au ieșitŭ și Vasilie-vodă den codru în scaun — *Prodiit et Basilius princeps ex silvis* XVII 32.2;
8) și-au pornit și el … pe la codrul Căpoteștilor — *et ipse … expedivit et … per sylvas fagineas Kepotesztenses* XVIII 17.5;
9) au prădat cazacii codrii Iașilor de la drumul Căpoteștilor — *depraedati sunt Cosaci sylvas Jassenses incipiendo a via Kepotestensium* XVIII 23.3;
10) cazacii au trecut codrul pre la Cucoreni — *Cosaci transierunt sylvas fagineas per Kokoreni* XIX 14.5;

11) dacă au trecut toate oștile codrul —*postquam totus exercitus transivit sylvas fagineas* XIX 16.2;
12) au purces muntenii spre codru — *iverunt Valachi versus sylvas faginaceas* XX 16.19;
13) mulți ș-au pus capetele și pen codri — *plurimi etiam in sylvis faginaceis posuerunt capita sua* XXI 43.10;
14) s-au tîmpinat cu El Agasi de Bugeag la codrul Chigheciului — *quem salutavit ad sylvas Kigecziulenses* XXII 11.

Observații

1. Cele mai multe forme în orig. rom. sînt de sg.: 1, 2-3, 6, 7, 8, 11, 12 și 14. Cu toate acestea, **L** atestă invariabil pl. *sylvae,* chiar și în cazul sg. 'codrișorul' de sub 3) — ce are, însă, varianta *codrul* în ms. rom. 103 —, sau al lui 'pădure', *ibid*.

2. În legătură cu forma 'pădure' de la XVII 28.4, este de spus că, acolo unde originalul întrebuințează 'pădure(-i), **L** traduce (cu o excepție!) tot cu *sylvae:* II 11.4; IX 23.3; XIII 22.1, 2; XV 2.4; XV 8.3 (fără coresp. în **c**.), 5 (sg. în **c**); XVI 33.2; XVII 28.4 (sg. în **c**); XVIII 19.4 (sg. în **c**); XVIII 38.6 *(sylvam* – pădure); XXI 43.12; XXII 25.2.

3. Detaliul esențial este precizarea *fagineae* („de fag") pe care **L** o adaugă numelui *sylvae* – v. sub 2), 5), 8), 10) și 11). De două ori apare ca determinant adj sinonim *faginaceae,* sub 12) și 13); împreună însumează 50% din ocurențe. Așa stînd lucrurile, sîntem înclinat să tragem concluzia că pentru T. 'codri' înseamnă mai ales (în primul rînd?) păduri de fag, spre diferențiere de 'pădure(-i)'.

4. Cu privire la termenii atestați în **L,** remarcăm faptul că *fagineus* este atestat în proza tehnică preclasică (Cato), ca și în poezia post-augustană, la Ovidiu; *faginaceus,* pe de altă parte, nu pare atestat în latina Antichității; nici Du Cange nu are lema. Apare la Bartal. Forcellini are *fageus, fagineus, faginus.*

2. Amplificări

1) prindzîndu veste Leșii de clătirea lui Cazi cherei soltan – *accepta certa notitia de intentionibus Portae et cum iam pro comperto haberent Kazygierey sultanum... iter arripere* I 7.1;
2) să-l ducă să vadză perirea celorlalți, ca să-i fie grijă mai pre urmă de moarte – *ut illum deduceret ad locum in quo alii suppliciis afficiebantur per mortes varias, quas ille spectasset et postea caveret sibi a simili morte* VI 8.6;
3) s-au apărat toată dzua aceie (Leșii, n.n.) – *caeterum defendebant se strenue tota illa die* VIII 27.3;
4) ce tot au păzit calea Leșilor – *sed ille minime motus hoc nuntio accelerabat viam contra Polonos* IX 7.3;
5) vestit cu neguțitoria XVI 20.2 – *celebris mercator habens correspondentiam mercimoniorum suorum*;
6) era... treburile... pre doi oameni, XVI 22.1 – *negotia... pendebant ab ore duorum hominum;*
7) îl cuprinsesă... cu dările, XVI 23.1 – *insinuaverat se in magnam gratiam multis muneribus*;
8) o! nesățioasă avuție oarbă, XVI 24.1 – *o insatiabile... suos principatus... divitiarum*;
9) vrăjmășiia, XVII 24.3 – *malitia et furor*;
10) după aședzarea domniei lui Stefan vodă, XX 13.1 – *ab apprehenso et pacificato principatu Stephani principis*;
11) den izbînde cu Matei vodă, XX 14.3 – *occasione tot victoriarum cum Matthaeo principe*;
12) nici pre boieri întru nemică nu-i băga în samă, XX 14.3 – *ut nec principis timorem, nec baronum reverentiam haberent*;
13) iară nu abătîndu-să ğudețul den calea sa cia diriaptă, XI 3.4 – *non deflectat iudicium seu sententia decisiva ex via recta*.

Observații

1. Cele mai multe din exemplele acestei secțiuni ilustrează modificări cu intenție stilistică; în fapt, sînt dezvoltări cu efect retoric, în linia preceptelor școlare din epocă: balansarea membrelor frazei, crearea simetriilor – mai ales bimembre: sub 5) ‘vestit’ este redat prin *celebris* și reluat prin *habens correspondentiam* sau 13): *iudicium seu sententia* față de ‘ğudețul’ – sau chiar trimembre: sub 12), cu

dezvoltarea cuplului complementar din **r** prin adăugarea epitetelor, avînd ca rezultat echilibrarea determinanților; la fel în exemplul 2), unde sintagma «perirea celorlalți» devine *ad locum in quo alii suppliciis afficiebantur per mortes varias;* este evidentă aici echilibrarea verbului (așezat între complementele sale) cu cele două complemente, *supliciis* și *per mortes,* ca și dezvoltarea ultimului membru: *per mortes,* prin determinantul *varias.*

2. Cel mai elocvent exemplu al seriei este cel de sub 1), ce se pretează, din acest motiv, la o analiză de detaliu: 'veste' este redat prin *certa notitia; de intentionibus Portae* este o secvență introdusă în întregime de T., ca și, în continuare, *iam;* ablativul absolut și subordonata cauzală traduc, ambele, gerunziul românesc; expresia din original a fost astfel amplificată prin restructurarea ei pe două membre, care, în plan narativ au două nuclee: *Porta* și *Kazygierey* – în **c** fusese doar unul: «Cazi cherei soltan». La fel în exemplele de sub 9) și 12).

3. Cîteva exemple ilustrează amplificări ce duc la o înțelegere mai clară a originalului, ca în exemplul de sub 2): «ca să-i fie grijă mai pre urmă de moarte» este redat *quas ille spectasset et postea caveret sibi a simili morte,* cu desfacerea ideii în părțile ei componente: «pe care să le privească și să se ferească mai apoi de o astfel de moarte»; *quas ille spectasset* și *simili* sînt introduse de T. și este evident că scena aceasta de un dramatism primar îl inspiră[1]. Literarizarea față de caracterul prozaic al expresiei din original este vizibilă și în alte situații, ca de exemplu, sub 6).

4. Uneori este reluată *ad litteram e*xpresia originalului, chiar dacă nu este uzuală în latină (și nici prea clară, de altfel): sub 11), *cum Matthaeo principe.*

5. Accidental poate fi vorba de o interpretare greșită a originalului, ca sub 7), unde *muneribus* poate fi rezultatul unei confuzii între 'dări' și 'daruri'; pentru eleganță este adăugat *multis,* ce nu are corespondent în original. Regula determinării este aplicată și în alte situații; în afara

---

[1] Cf. și urmarea, cu citarea unui pasaj din Biblie.

celor deja indicate, v. exemplul de sub 3) unde a fost adăugat *strenue* sau sub 4) unde este introdusă întreaga secvență *sed – nuntio.*

6. Tratamentul pasajelor în care sînt implicați Polonii merită evidențiat, ca relevant în privința originii etnice a T. La ex. de sub 1), 3) și 4) adăugăm încă unul:

> «și numai ce le-au căutat Leșilor mai apoi, mai în silă, a priimi și a lega și 30 000 de cojoace den an în an să dea Tătarilor» – *insuper Poloni promiserunt triginta millia pellicorum Tartaris singulis annis* IX 34.

3. *color historicus*

T. este atent la ținuta literară a traducerii sale, pe care o apropie uneori de stilul istoricilor antici și medievali. Un procedeu important în realizarea unei „atmosfere de epocă" îl constituie uzul arhaismelor și preluările de imagini, formule și sintagme din literatura antică.

1) apa Niprului; în Nipru, VI 6 – *Borysthenem; in Borysthene*; cf. și XVI 15.3: *eodem anno fecerunt Poloni unum fortalitium dictum Kodak ad Borystenem, in limine primo Borystenis*;
2) cu Tătarăi – *cum Scythis,* VII 8.2;
3) den coace de Nistru – *ex hac parte Tyrae,* XI 10.1;
4) *Valachia liberata est a barbaris,* II 4.5.
5) *caedendo illos clade maxima*, I 16.3; cf. și *de tanta strage exercitus sui*, I 17.2;
6) *nostri exercitus Sinanis bassae exercitum caedunt, fugant, dissipant*, II 4.3;
7) *aperto Marte conflixit* – au dat războiu, II 11.2;
8) *ad iter se accinxit,* III 2.2 (cf. și *accingebat se ad iter,* XXI 6.1);
9) cari încotro au putut – *exercitus qua data via fuit dilapsus est,* VI 17.1; cf. și III 4.1: *qua data via; fugiebant qua data via,* VI 17.1; cf. și *qua data via esset,* XXII 3.7;
10) *vix nuntius cladis evaserit,* VI 7.2;
11) *ut non praeberet ansam Turcis,* VI 3.3; cf. XX 16.4: *nec quisquam dederat ullam ansam rixarum;*
12) *exspectantem beneficium diei,* VIII 31.3;
13) să nu hie uitatu – *ut non sepeliatur in oblivione,* XI 5.2;
14) *ita lui inimicitias,* XVI 41.6;

15) pănă cîtă era în Vasilie vodă simeţiia – *audaciam, quam in Basilio principe somniabat,* XVII 25.1;
16) *se defendebant sub favore quercetorum quae ibi sunt*, XVIII 38.2.

Observații

1. Uneori culoarea istorică este realizat prin utilizarea unor denumiri antice pentru realităţi moderne, după model bizantin. În această situaţie sînt cîteva nume proprii ce apar frecvent în text: *Borysthenes, Scytha, Tyra* – cf. exemplele de sub 1) – 4). 1) şi 3) sînt hidronime, iar nr. 2) are rolul unei metonimii menite să atenueze stereotipia formei *Tartari,* cu apariţie foarte frecventă. În aceeaşi serie este de înscris şi exemplul de sub 4) în care etnonimul prozaic *Turci* este înlocuit cu metonimia puternic evaluativă *barbari*.

2. Formulele preluate din textele clasice apar destul de des: v. sub 7) *aperto Marte,* ca şi celelalte exemple în continuare, pînă la 11). În plus, ocazional este pastişat stilul lui Cicero[1] sau al istoricilor latini, ca în exemplul de sub 16), în care este utilizat verbul *infestare,* întîlnit la Titus Livius şi ulterior în epocă imperială. *beneficio lucis* – des în texte de sec. xvi-xvii; *vivus evadere* – la fel.

3. Exprimarea metaforică, ce face recurs la paremiologie, este şi ea un tip de literaturizare la care T. recurge des, aşa cum se vede din exemplele de sub 12) – 15.

III. Adaptarea la receptor

Problemele teoretice[2] ale actului traducerii sînt numeroase; ele privesc particularităţile atestate de această operaţie fie ca o componentă stilistică a întreg actului de refacere a textului original de către

[1] La care apare adesea *oblivione obrui.*

[2] Aserţiunile din preambulul acestui capitol urmează demersul teoretic descris, pe lîngă volumul citat în nota anterioară, şi de secţiunea „Traduction humaine” din volumul *Le langage,* apărut în colecţia Pléiade, Paris 1965.

traducător, fie ca una de comunicare a unui mesaj și de reglare a detaliilor acestui mesaj în vederea receptării cît mai bune de către destinatarul căruia îi este adresat.

Dat fiind faptul că orizontul cultural al destinatarului român și cel al destinatarului traducerii latine sînt diferite T. are de făcut o serie de intervenții prin care elementele sistemului de referință ale *Cronicii* sînt parțial refăcute printr-un proces minuțios de adaptare la codul apusean de referință.

Această afirmație necesită cîteva precizări, la îndemînă în studiile de teoria traducerii, mai ales în ceea ce este numit uneori „stilistică comparată”[1] sau „externă”[2]:

1) traducătorul traduce nu pentru a înțelege, ci pentru a face să se înțeleagă, cu atît mai mult cu cît rar se întîmplă ca originalul și traducerea să fie parcurse de cititor în paralel;

2) între un original și traducerea sa există întotdeauna entropie, o diferență de informație, de detaliu[3];

3) pentru a face posibilă înțelegerea unei traduceri, pentru a reduce entropia originalului, traducătorul va apela la o serie de procedee, pe care le prezentăm pe scurt în continuare, ilustrîndu-le cu exemple luate din **L**.

---

1 Cf. Teodora Cristea, *Stratégies de la traduction,* București 1998: «À l’opposé de l’évaluation des traductions comme performances présentes, l’analyse des traductions du point de vue des opérations qui conduisent au texte d’arrivée est une analyse de potentiel relative au futur. C’est une interrogation sur la nature et la fonction des instruments sur lesquels s’appuie la traduction. Elle concerne donc la construction de cet objet particulier qu’est le texte d’arrivée. C’est le domaine de ce que les ouvrages classiques désignent par le terme de „stylistique comparée” ou de ce que l’on pourrait appeler „grammaire de transcodage”, terme qui laisse transparaître l’orientation didactique dont elle procède», p. 13.

2 ... stylistique externe par opposition au spécialiste en stylistique interne, qui travaille sur une seule langue, généralément la sienne». Traduction humaine, p. 741.

3 Cf. *Traduction humaine,* p. 732: «Tout texte original, que nous appellerons le texte *LD* (langue de départ) possède un certaine somme de servitudes lexicales, grammaticales et culturelles qui le colorent, qui l’informent – souvent à l’insu de l’auteur.» Cf. ibid., p. 736, citatul din sfîntul Ieronim: *non uerbum e senso, sed sensum exprimere de sensu.*

În esență lucrurile pot fi descrise astfel: în *Cronică* există referiri la două tipuri de realități: occidentale (în sens larg, firește), cu apariție limitată, și cele specifice, realități pe care le-am numit, avînd în vedere componența lor, 'moldo-orientale', cu apariție constantă. Miron Costin glosează deseori realitățile occidentale; Traducătorul renunță la aceste glose sau reformulează expresia, adăugînd în schimb explicații la menționarea unor detalii pe care cititorul occidental nu le cunoaște.

În categoria termenilor susceptibili de o astfel de încadrare intră nume comune (ocazional, nume proprii) ilustrînd realități obișnuite într-unul din cele două cîmpuri de referință: occidental sau oriental. În sfîrșit, anumite antroponime, de obicei hipocoristice, sînt prezentate în **L** deosebit de **c**. Prin acest recurs sistematic de refacere T. adaptează traducerea orizontului de așteptare a cititorului său. Ca și în restul studiului lingvistic, și acest demers are ca scop demonstrarea originii alogene a T., precum și ținta occidentală a traducerii sale.

Printre cuvintele cele mai importante pentru definirea codului de referință al Traducătorului, termenii instituționali ocupă o poziție deosebită, din cauza diferenței faptice între cele două societăți, ce apar astfel puse într-un contrast inevitabil, datorită faptului că nici traducătorul, nici publicul său nu aparțin sistemului descris în textul original. Iată de ce a fost necesară o punere în paralel a tratamentului (diferit) aplicat celor două tipuri de realități de către traducătorul polonez. Costin însuși prezentase într-un fel anume realitățile occidentale, dublînd cu glose unele cuvinte cu valoare de concept sau făcînd precizări la unele detalii de istorie. Traducătorul procedează la fel, cu deosebirea – esențială – că glosează termeni specifici societății moldovene și renunță (sau uneori rescrie) la glosele lui Costin făcute la realități occidentale.

1. Realia occidentale (poloneze)

a. instituționale

Traducerea termenilor desemnînd instituții polone este precisă și mai ales unitară, lucru foarte important din perspectiva numeroaselor variații întîlnite la toate celelalte compartimente ale limbii: grafie, fonetică, morfologie, sintaxă și lexic:

1) la săimu – *pro comitiis generalibus* III 7.1; săimu – *comitia generales* X 12.3; au stătut la săimu de gătire împrotiva Turcilor – *indixit comitia generalia in ordine ad praeparandum apparatum bellicum contra Turcas* XVI 6.3;
2) era zarva între Leși pentru hătmăniia – *et erant rixae inter Polonos ratione clavarum ducalium* IX 8.1;
3) pre sama lui Conețpolschii horunjii – *Koniecpolski vexillifer regni* XVII 13.2; prilejindu-să lui horunji – *contigerat vexilliferi regni* XVII 13.4; horonjii – *vexillifer regni* XVII 13.7;
4) acela Vladislav, craiul leșescu – *hic Vladislaus 4tus* XVII 8.2;
5) slobodzie Saucăi – *słoboda Sawki* VIII 29.5.

Observații

1. Cuvintele ce desemnează realii polone sînt constant traduse cu expresii oficiale: v. sub 1), 2) și 3) *comitia generalia, claves ducales, vexillifer regni*[1].

2. În exemplul de sub 4) este evident întregul mecanism al adaptării unui detaliu la codul de referință al Traducătorului: el reduce apoziția românească (de fapt, o veritabilă glosă) «craiul leșescu», deoarece pentru cititorii săi este superfluă, și introduce «*4^tus*», pentru a preciza, care anume este regele menționat în seria de regi cu numele 'Vladislaus'.

3. Exemplul de sub 5) arată că T. recunoaște un element de realitate socială comun celor două societăți și care, în plus, este

1 În cazul exemplului de sub 3) este de subliniat faptul că Miron Costin utilizează constant numele polon al funcției, lucru explicabil, desigur, prin biografia sa.

denumit printr-un cuvînt foarte asemănător, creat pe un radical slav. Din punct de vedere tehnic, glosa din **L** este inversată: întîi explicația *(liberum pagum)* și apoi reluarea termenului din română; această particularitate ar putea însemna că există aceeași realitate și în societatea polonă și, deci, un termen asemănător și în limba polonă.

b. militare

1) le dzic ei Leșii «cvarčana» – «*Polonis dicitur «quarciane wojsko*» III 16.2;
2) în pilda haiducilor de Țara Leșească – *in eum modum quo in Polonia vestiuntur haydones cubicularii* VI 20.2;
3) cum dzicu la dînșii «de cîmpu» – *ut dicitur apus Polonos «dux campestris»* VIII 12.3;
4) diiac oștilor (cum dzicu ei 'pisar') – *notarius campestris* XVII 10.2.

Observații

1. Ex. de sub 1) și 2) atestă din partea T. cunoașterea unor detalii privind domeniul militar: corpuri militare polone de un tip aparte; traducerea lui completează, în aceste pasaje, mențiunile din **c**;

2. De asemenea, T. echivalează corect unele grade și funcții militare, așa cum se vede din exemplele de sub 3) și 4). În plus exemplul de sub 4) atestă reducerea incizei din original.

i. Reduceri de glose la termeni occidentali

1) un gheneral al său, adecă hatman – *unum generalem,* II 8.2;
2) prințipe, adecă din domnii împărăției unul – *principem Imperii,* II 12.4;
3) Gaspar vodă era om de niamul său italian, cum dzicem la noi în țară frînc, VIII 1.1 – *Gaspar princeps ex origine sua erat Italus;*
4) pedestri cu armata, adecă cu tunuri, IV 9.3 – *peditatus et tormenta;*
5) ardzehal, adecă răvaș de jalobă, XVI 40.2 – *supplices literas;* cf. ibid. 40.7: și au cetit ardzhalul cel cu jalobă – *et legit querelas;*
6) să facă Cazaci răestrovi, adecă de catastiv, XVII 6.2 – *ut conscriberet nominatim militiam.*

Observații

1. Toate exemplele atestă eliminarea glosei din **c**.

2. Exemplul de sub 5) atestă variante de traducere ale aceleiași formule în original; din aceste variante, *supplices literas* este o formulă din limbajul oficial.

3. Ultimul exemplu atestă, pe lîngă eliminarea glosei, rezumarea expresiei din original, procedeu ce pare o obișnuință stilistică a T.

ii. Tratamentul numelor proprii (geografice, istorice și antroponime)

1) Trăhtămirov – *Trechmirow, hoc est triplicis pacis* XVII 6.3;
2) cu cneadzul de Prusi, domnul de Brandenburg – *cum principe Prusiae electore Brandenburgico* XXI 34.1;
3) *Leopoli* – XII 3.3;
4) în țara Belgiii – *in Belgio commorantem* II 7.2
5) la Moscu – *in Moscuam* XVII 50.2 (*alibi* «Moschoviam»);
6) era la... Varșav – *erant Varsaviam* III 7.1;
7) în Țara Unguriască – *in Ungaria minori* XVI 14.1
8) *in oram Perekopensem* – asupra Orului, XVII 13.4; cf. și 14.5; 15.3: *prope Perekopum* – pe lîngă Ori.
9) *Cibinium usque* – Sibiiu II 9.2
10) *ad Claudiopolim; prope Claudiopolim* – Cliujvar; Cliujvar IV 7.2; 8.1;
11) *exmisit Ioannem* – trimisesă... pre Enache... XVI 30.3 (Ianache **Ax**)
12) *cum Chmielnicki* – cu Hmil, XII 3.4; alibi *cum Chmielniccio;* cf. și *filium Chmielniccii* – fečorul lui Hmil, IX 28;
13) *Georgius* – Iordachie (sic **p**: Iorgachii **R**, Iorgachie **M**), XVI 49.5
14) *Petrus princeps* – Pătrașco vodă, V 3.7.

Observații

1. Numele propriu de sub 1) este tradus în **L**, deși în **c** nu există glosarea acestui nume. Este sigur că, dacă T. ar fi avut drept public doar conaționalii săi, traducerea toponimului ar fi fost superfluă. Iată de ce credem că cititorii traducerii latine ar fi urmat să fie (și?) alții, necunoscători ai românei, dar nici ai polonei.

2. Exemplele de sub 2) – 7) atestă utilizarea unei variante occidentale, diferite de cea din **c**, pentru toponime cu nume consacrate în ML și NL. Aceeași afirmație este valabilă și pentru unele toponime transilvane – sub 9) și 10) –, de asemenea cunoscute în Occident și avînd, deci, forme consacrate în ML și NL. Redarea anumitor toponime românești și a majorității celor străine în cod – este și ea un indiciu al obișnuințelor cu această categorie de cuvinte, ce apare des în documente; ar putea fi deci vorba de o persoană obișnuită (și?) cu documentele oficiale ale cancelariei domnești.

3. Exemplul de sub 4) reprezintă un dublet ce atestă obișnuința T. (și a cititorilor săi) cu unele realități slave orientale, căzăcești și rusești.

4. Sub 11) – 14) sînt exemple ce arată traducerea unor hipocoristice din **c** cu varianta latină completă, fapt ce atestă cunoașterea directă a unor astfel de detalii lingvistice.

2. Realități moldo-orientale

T. occidentalizează referințele românești, adaugînd el uneori o glosă.

a. românești

1) căftan de domnie, XV 1.1 – *chlamydem, insigne principatus*;
2) cabaniță, XVII 31.3 – *una chlamys pretiosa pellibus zebelinis subducta*;
3) și la vederea divanului – *et in conspectu iudicii «divan» dicti*, XIV 11.4; unul den agiii divanului – *unus ex officialibus iudicii magni «divan» dicti*, XVI 8.4
4) s-au făcut slobodzie XVII 13.1 – *fecit liberum pagum (słobodam)*;
5) și i-au citit molitva de domnie XVII 63.1 – *et dixit supra illum orationes fieri solitas in auguratione principum dicere supra*;
6) ce le dzic stiaguri înzăuate VIII 12.1 – *qui vocantur loricari*.

Observații

1. Sub 1) și 2) sînt explicitați termeni specifici realităților din **c**; este de remarcat grija cu care Traducătorul diferențiază cele două nuanțe de sens ce dau specificul lui 'caftan', respectiv 'cabanița';

2. Sub 3) sînt prezentate două variante de traducere a aceluiași termen: în ambele este prezentă glosa, dar în a doua este adăugat epitetul *magni;*

3. Exemplul de sub 4) atestă una din manierele de lucru ale Traducătorului: el traduce mai întîi sensul cuvîntului *(liberum pagum),* iar apoi îi dă și forma poloneză, ceea ce înseamnă că realitatea există și în această societate;

4. Sintagma tehnică 'molitva de domnie' este echivalată cu sintagma corespondentă din latina liturgică, în care se remarcă pluralul;

5. Exemplul de sub 6) prezintă eliminarea unui termen militar cu sensul de corp și înlocuirea lui cu pluralul.

b. orientale (turcești)

1) muftiul, capul legii turcești, XIV 10 – *muftij, qui est legis Turcicae interpres et director supremus*;
2) un aggă... Schimni čauș..., VIII 8.3 – *unum agam depositorem*;
3) carii era musaipi, XVI 22.1 – *qui... erant ab intimis consiliis*;
4) unul silihtar... adecă spătar, XVI 22.2; 23.1 – *unus erat spatharius inferioris cubiculi*;
5) al doilea cîzlar agga, XVI 22.3 – *secundus erat succamerarius*;
6) pe cîzlar agga, ibid. 23.1 – *praefectum gynaecei*;
7) caimacami – *locumtenentes, kaimakami,* XIX 10.3;
8) i-au dat hasăchii, XVI 40.12 – *additi sunt homines satellites*;
9) la Edi-Cula îl ducea, X 11.1 – *deducebant ipsum ad turrim dictam Jedykuła*;
10) cu coșurile sale, XVI 17.3 – *cum turmis suis*; (alibi coșurile Tătarîlor = *castra Tartarorum*, e.g. VI 7.3)
11) cu hamğare, XI 8.1 – *cum cultris suis janidzericis*.

Observații

1. Glosa lui Costin de la exemplul de sub 1) este amplificată de T.;

2. În exemplele de sub 2) și 3) se observă o redare a sensului acestor nume de funcții turcești; că nu este în toate situațiile exactă se vede din exemplele de sub 5) și 6), ca și sub 9); alteori, el redă și sensul termenului turcesc, și, în calitate de glosă, forma acestui termen, ca în exemplul de sub 7); în plus, traducerea „pe loc" este atestată de ex. 5) și 6), de variantele de traducere, *succamerarius* și *praefectus gynaecei,* despărțite de 6-7 rînduri.

3. Exemplul de sub 8) atestă o completare a informației;

4. Traducerea latină vizează redarea sensului termenului românesc mai ales în cazurile în care termenul din **c** este greu de latinizat, ca în exemplele de sub 7) și 10). Uneori T. lasă și termenul din **c**, însă precedat sau urmat de traducerea lui în cod occidental, ca sub 7).

5. Cînd termenul turcesc este glosat în **c**, T. redă uneori doar glosa, ca în exemplul de sub 4), în care este. adăugat un supliment de informație.

IV. Gradul de cunoaștere a limbii române

Traducerea latină a cronicii lui Miron Costin atestă un grad mediu de cunoaștere a limbii române, nescutită de erori de detaliu; acestea sînt în principal contrasensuri datorate în special confuziilor de forme (paronimie) sau, în cazul unui cuvînt polisemantic, alegerii sensului nepotrivit contextului, fenomen pe care l-am numit „capcana polisemantismului" (v. *infra,* pt. ex.).

În al doilea rînd, trebuie să ținem sema că traducerea, făcută direct de pe original, nu este prelucrată, ceea ce are ca urmare numeroase calcuri sintactice, mai ales în cazul sintagmelor prepoziționale; semnalăm cîteva:

1) *praecessit in ante* – au purces înainte, VIII 28.1;
2) *circum castra prope* – împregurul taberei aproape, IX 12.2;
3) *conclusi etiam post Tyram* – i-au închis și de peste Nistru[1], IX 20.2;
4) *acceserunt prope* – s-au apropiat, IX 15.1.

Observații

1. Nu orice situație similară din **L** corespunde uneia din **c**, cum se poate vedea din exemplul următor: *prodeunt extra* – ies, IX 29.1.

2. În unele situații este dificil de spus dacă avem de a face cu un calc după originalul românesc sau cu o sintaxă romanică *lato sensu;* aceasta se întîmplă din cauza caracterului pronunțat analitic al unor construcții, e.g.: *homo ex ingenio simplex* – ce fiind la hire foarte prostatec, IX 10.2.

1. Slovele

Că T. nu este obișnuit cu slovele chirilice sînt destule indicații în **L**. Vom prezenta cîteva ce atestă cît se poate de clar puțina familiaritate a T. cu aspectul grafic al textelor românești vechi.

a. Omisiuni

Sfîrșitul pasajului de la VIII 5: „li-au dzis sîrbește: «Да имаете срдце чисто къ господарю»”, este omis. Secvența în slavonă nu este redată, fie că T. nu știe să scrie în această limbă, fie că acest detaliu nu îi interesează pe cititorii săi, fie ambele explicații[2].

Un caz particular îl reprezintă slovele suprascrise. Uneori un /-i/ suprascris (cel mai adesea, marcă a pluralului) nu este observat:

1) la sat la Areni – *ad pagum nomine Arenum*, I 14.2;

[1] de – Nistru **rM**: den ceie parte *cett.*
[2] De altfel, omisiuni ale pasajelor în slavonă mai există în **L**: XI 2.3; XIV 7.3; XVIII 27.6; XXI 44.4 și XXII 14.5.

2) pre soli – *per legatum*, VI 6.10;
3) trimițîndu și čauși – *expedivit czauszum ad regem*, IX 4.5;
4) ce le dzic «balemezuri» – *quae vocantur apud Turcas «balemezur»*, IX 29.3;
5) ia-i (ia-i **r**, i-au luat cett.) – *accipe taurea lora,* XI 6.5;
6) cum copacii cei mari înalți – *sicut arbor, quo procerior est,* XIII 6.1;
7) într-aceşti ani – *hoc anno,* XVI 44.2[1].

b. Confuzii de slove

1) la un sat anume Verbie – *penes pagum nomine Berbie* III 5.3;
2) la orașul Argeșului (Argișului **R**) – *ad oppidum Arcisz* IV 1.2; grupul /ci/ este explicabil, credem, prin pronunția lui în latina de epocă: [ts]; or, slova pt. ğ (џ) este ușor confundabilă cu slova pt. ț (ц)[2]; exemple similare sînt *ad pagum Ozoceni dictum* – la sat anume Ojogenii XVI 33.1 și *ex Dobrucensibus* – de la toată Dobrogea XVII 34.1.
3) Mălăiești – *Melzeszte,* V 2.5; (confuzia slovei ъ cu slova ʒ);
4) fost-au acest războiu între veri la Ștefănești – *conflictus hic fuit † ad Trewbry proxime Sztefaneszte,* V 3.5: T. nu distinge slova ꙟ;
5) despre Șcheia – *versus Sozkec,* I 14.2: deși toponimul este alteori redat corect (*Szkieie,* XXI 10.10bis; XIX 11.1 – satul cu același nume), aici este clară o redare mecanică a toponimului determinat de prepoziția „sub", interpretat, din pricina scrierii continue, probabil, ca o singură secvență sonoră: [soșcheie] și transcrisă, de aceea, ca atare.

2. Decuparea greșită a secvenței originale

1) oastea țărîi toată – *exercitum ex tota provincia VI* 4.1 („toată" este, de fapt, determinantul lui „oastea");
2) veniia încet, cum să dzice, 'leșește' – *veniebat lento passu, ut dicunt Poloni* IX 27.1 („leșește" este determinant adverbial al lui „veniia"; este de pus între ghilimele în textul românesc);

---

[1] T. face o dublă eroare: nu sesizează un -i suprascris, marcă a pluralului și nu recunoaște slova ce marchează grupul -șt-: щ.

[2] Este de adăugat, în afară de confuzia de slovă, că în acest pasaj **c** are de două ori un G, decodat, însă, corect.

3) peste voia Leșilor era domniia lui, că era în mare vrajbă cu dînșii și pre Radul vodă avea iară mare nepriiatin – *non ad gustum accidit Polonis quia Stephanus Thomsza positus erat in principatu Moldaviae; habebat enim magnas inimicitias cum Polonis et Rudolphus princeps erat illis inimicus* X 3.1.
4) și această poveste au rămas de aceie solie și alte cheltuiale desfrînate peste măsură – *et haec istoria mansit ab hac legatione. Multos alios sumptus plane ad luxum fecit supra modum* X 13.4 (în **c**, al 2-lea „și" coordonează două subiecte: „poveste" și „cheltuiale". T. nu înțelege și introduce un *fecit);*
5) la sat la Movileni, în malul Siretului dincoace – *relictae in Mohylani in ripa Syreti ex hac parte* XI 9.4 (construcția prepozițională „la sat" a fost confundată cu forma verbală dialectală „lasat");
6) trupul fusese pornit cu... – *corpus deportatum... ad monasterium factum ab ipso... per Hryzam thesaurarium et per Trufanda mareschalcum et per Costynum* XI 14.1 (T. înțelege greșit: trupul fusese pornit cu...).
7) să facă și vase – *ut facerent sibi navigia,* XVII 6.2, („să facă și" a fost interpretat greșit ca „să facă-și");
8) au înțeles den Ionășcuță – *intellexit Deioneszkuca* XVII 35.3.

Observație

Eroarea de sub 4) atestă decuparea secvențială ca procedeu de lucru: T. citea o sintagmă, o traducea și apoi trecea la alta, fără să mai verifice corectitudinea sensului prin raportare la context. Se vede clar că lucra direct pe ms. și că nu și-a revăzut traducerea.

3. Dificultăți în alegerea sensului

a. Influența paronimiei/omonimiei

1) *mali filii... tres,* V 2.2, *mali* add. **L** (cred că este o confuzie cu explicație prin paronimie: „trei" interpretat ca „răi" și apoi corectat *tres;*
2) *contemnentes Tartaros* – atunce și deprindzindu amu pre Tătar, I 10.2 („deprindzindu" aproximat ca „de(s)prețuindu");
3) *imo persuadebat illis ne...* – și așa sfătuia și pe dînșii, să nu..., VI 8. („și" a fost înțeles ca „ci" și tradus prin *imo);*
4) *solummodo ab Hollandis aliquot naves venerunt cum armis varii generis et cum aliquot magistris bellicarum machinarum* – mai mult de la

Holendezi cîteva corăbii cu platoșe și cu sănețe și alte măiestrii de oaste, IX 6.5 *(magistris* îl traduce pe „măiestrii"; este înțeles ca 'ofițeri artileriști');
5) *accepit a vesirio responsum* – trimisese răspunsu viziriului, IX 20.3, („trimisese" sună apropiat de „primise");
6) *plurimos etiam Turcarum trucidarunt et dissiparunt* – iară mai multe au tăiat și le-au răsturnat (mai multe Căzacii **b**; le- om. RCA2), IX 29.9 (confuzia între „mai multe"/„mai mulți", i.e. Turci);
7) *cui legato parabatur reditus ad Portam* – gătit acela sol de oprială la împărăției, XI 8.5;
8) *aliquot primarii barones ad Imperatorem* – au mărsu o samă de boieri la împărăției, XII 1.4 („samă" a fost confundat cu „însemnat");
9) *in eodem loco mortuus est* – au murit în loc, XIV 12.2 ('în loc' a fost confundat cu „în același loc");
10) *respondit kihaia vesirii* – au dzis chihaia veziriului, XIV 15.2 (ambiguitatea formei „veziriului", interpretabilă ca D sau G, a fost rezolvată greșit);
11) *transierat per provinciam citatis passibus* – au trecut pen țară, curundu în urma..., XVI 6.2 („curundu" a fost interpetat etimologic: „fugind, alergînd");
12) *sine qua non est principatus* – fără care nu iesu domnii, XVI 3.5: *(est* pare atras de „iesu");
13) *accusant se palam...* – să pîrască a vedere, XVI 32.3 (conjuncția „să" a fost interpretată ca pronume reflexiv);
14) *completa tempora* – cumplite vremi, XVI 46.1 („cumplite" este sursa paronimică a lui *completa);*
15) *pro praedio* – un locu de odaie, XVII 13.1, „un loc" a fost înțeles ca „în loc");
16) *cum tormentis oneratis propter peditatum* – cu pușci tocmite pentre pedestrime, XVIII 43.3;
17) *semper tamen evitabat* – tot au fost ferit, XX 14.1 („tot" – greșit înțeles: „ferit" = „lovit" (și interpetat, în lectio difficilior, ca „evitat");
18) *et non praestolando adventum* – și deodată să stoliia, XX 22.6 (traduce cu un paronim cu alt sens)
19) *tot accusatores gravissimi* – atîția pîrîși Greci XX 50. (confuzie „Greci"/„grei"; se observă amplificarea stilistică: citind 'grei', pune superlativul *gravissimi);*
20) *haberet suos domesticos, nimirum affinem suum* – avînd oameni cu cuscrii, VIII 6.6 („cuscríi" a fost luat drept „cúscri"; poate că explicația este omisiunea în exemplar a unui /i/ suprascris sau neobservarea lui).

Observații

1. Exemplele de sub 9) și de sub 14) sugerează și ne(re)cunoașterea termenilor în discuție.

2. Exemplul de sub 14) atestă, după părerea noastră, condiția ecleziastică a T.; eventuala necunoaștere (dacă sugestia noastră este corectă) a termenului „cumplite” este mascată de utilizarea lui *completa,* cuvînt cu sens eshatologic: „evoluție încheiată”);

3. Tot ca un detaliu de natură să contureze imaginea T. notăm inadvertența militară ilustrată sub 16): dacă Traducătorul ar fi fost om de arme, și-ar fi dat seama că „pentre” (apropiat, fără îndoială, cu „pentru”) nu are sens în context și ar fi putut restabili logica pasajului înțelegînd corect, „printre”;

4. Sub 2) și 19) sînt atestate și intervenții stilistice ale T.

b. Capcana polisemantismului

1) Vasilie vodă era vistiernic... Ce, să ispitea să omoară boiari – *Basilius princeps erat thesaurarius... qui... tentabat ut perderet barones...,* VIII 7.4 („ce” = 1. pronume relativ-interogativ; 2. conjuncție coordonatoare adversativă);
2) era Bučoc la țară ales de toți – *Buciok primus erat omnium in provincia,* VIII 7.5 (‘ales’ = 1. „deosebit” – sens medial; 2. „desemnat dintr-un grup, evidențiat” – sens pasiv);
3) acela războiu și năvală se făcusă – *ille conflictus et insultus fuit,* IX 26. (T. nu cunoaște sensul calificativ al lui ‘acela’: «un... atît de...»);
4) iară dincoace, aceie spaimă și glogozală făcusă – *ex hac etiam parte ille terror et tumultus factus est tantus,* IX 29.7 (să făcusă **C**; *ille* – reluat prin *tantus);*
5) soliie ca aceie la vreo împărățiie prilejită – *legatio similis ad quodpiam imperium,* X 4.;
6) nemică așe însemnatu... nu s-au prilejitu – *nihil aliud adeo notabile scriptum est... quod contigeret,* X 14.1;
7) pren chipuri mai sus pomenite – *per illas personas supranominatas,* XVI 23.2;

8) iară tot nu priimea hanul – *sed haec omnia non acceptabat hanus,* XVII 15.3.

Observații

1. Exemplele de sub 3) și 4) atestă gradul mediu de cunoaștere a românei de către T., grad ce nu îi permite să distingă între diverse sensuri raportate la un context anume. Este de făcut precizarea că sub 4) după redarea lui „aceie" prin *ille,* traducătorul revine și adaugă în final *tantus;* același tip de revenire este atestat sub 6), unde „însemnat" (care are două sensuri: 1. „important"; 2. „notat în scris") este tradus atît prin *notabile,* cît și prin *scriptum est;*

2. Sub 7) redarea lui „chipuri" prin *personas* pare a sugera o influență livrescă, prin filieră greacă: ca și *persona* πρόσωπον înseamnă „persoană", „personaj".

3. În exemplul de sub 8) „tot" a fost înțeles ca *omnia.*

c. Necunoașterea unor cuvinte/realități

Este explicația a două tipuri de modificări: 1. omisiuni și 2. aproximări sau înlocuiri cu un sens oarecare, diferit de cel din original. Este de notat că uneori aceste modificări par *ad hoc:* în alte contexte similare, T. atestă cunoașterea cuvintelor/sintagmelor în discuție.

i. Omisiuni

1) a puterea hi, VI 5. (a puterea hi **D**: de putearia fi **R**) om. **L**;
2) fără veste și de sărgu – *ex improviso et absque ullo nuntio,* VI 10.;
3) cu nasturi și cu ceprege de argint – *cum nodis argenteis,* VI 20.2;
4) au întratu în șanțuri, pe la otace – *intravit intra fossas,* VIII 21.1;
5) să nevoiască doară îl va prinde – *ut caperet illum,* VIII 8.2;
6) care... lucru în locu de necinste și în locu de piedzi răi să socotește – *quae res... est magnum dedecus,* IX 17..

Observație

Cîteodată T. sare pur și simplu un cuvînt sau o expresie, al căror sens nu îl cunoaște. Exemplul de sub 4) este tipic pentru atitudinea traducătorului în astfel de situații: T. omite cuvîntul necunoscut (din vocabularul militar!); altădată îl înlocuiește cu ceva aleator, cf. VIII 21.8: au îmblat pe la otace – *percurrebant per castra.*

ii. Aproximări și înlocuiri

Un procedeu asemănător, pentru situații similare celor de la pct. prec. este aproximarea, 'ghicirea' unui sens care s-ar potrivi cu contextul. Iată exemple:

1) rumpîndu-și zăbala calul stegariului – *confracto freno apud equum vexilliferi,* IX 16.5;
2) pline era luncele de țărani – *insederant sylvas Pruti,* VI 7.2; dar v. «și în luncile Niprului» *et per silvas riparum Borysthenis* XVII 5.4
3) și oameni nemernici – *ex extraneis hominibus,* VI 14.4;
4) la braniște – *ad locum Braneszte dictum,* VIII 22.2;
5) îl socotiia de amînă – *providebat ipsi omnia et retinebat penes se,* XI 5.1;
6) iară den-a-stînga boierii muntenești ținea dvorba – *iam vero baronum Valachiae a sinistris occupabant locum,* XI 9.3;
7) precum și atunce – *ut et antea,* XI 10.2;
8) că era Cantemir fîrtat lui Barnovschii hatmanul – *quia Kantymirus erat frater Barnowski principis,* XI 13.1 (cf. și XII 1.3);
9) niceodată nu să bejeniia den calea lor – *nullum umquam passi sunt damnum,* XI 13.5;
10) petrecea cu dzilele – *deflectebat pro aliquo respirio,* XI 13.5;
11) în munți den păjiște – *in montibus in Pazyszte,* XII 7.2;
12) în podgorii pe sub munți – *ad saltus montium,* XVI 33.5;
13) să-și întoarcă călcătura – *ut redderet contemptum,* XVI 38.1;
14) dentr-acela feredeu – *ex illa clade,* XVII 22.3;
15) cu o boltă – *cum uno fornice,* XVII 7.6.

Observații

1. Diferența marcată între numărul omisiunilor și cel al aproximărilor atestă efortul de traducere, fie și mai departe de original.

Este și aceasta o dovadă a efortului îndelung și răbdător în contactul cu un text dens și deseori obscur, cum este textul *Cronicii;*

2. Ex. de sub 2) mi se pare ilustrativ pentru modul de lucru al T.: cînd nu știe sensul cuv. 'lunci' îl aproximează: *sylvas;* mai tîrziu, cap. XVII, produce, totuși, o traducere mai precisă. Nu este singurul exemplu în care pare că T. își îmbunătățește cunoștințele de română de-a lungul traducerii.

3. Sub 4) și sub 11) sînt atestate exemple de considerare a unui nume comun drept nume propriu.

4. Ca și în alte situații, unele forme românești par să justifice corespondentul latin doar prin apropieri de formă, e.g. sub 7).

d. Efortul de găsire a nuanței celei mai potrivite contextului

Nu toate situațiile arată dificultățile T. de a găsi sensul sau nuanța potrivite contextului. Între detaliile ce demonstrează fără dubiu efortul pe care T. îl face ca să producă un text nu doar inteligibil, ci și nuanțat, răspunzînd astfel codului amplu de referință al originalului românesc se află și un caz de traducere variabilă a unui termen polisemantic din română, exemplu cu care vom încheia acest capitol. Am urmărit sugestiile de traducere în latină ale termenului 'dodeială, a dodei' în toate ocurențele sale.

1) n-au mai avut Ieremiia-vodă nice o dodeială de nime - *nullas amplius habebat impetitiones Ieremias princeps a quopiam* V 1.1
2) Nu i-au dodeitŭ nimica Cantimirŭ — *Nullam illius infestationem faciebat Kantymirus* VI 5.10
3) Să urîsă turcilor aceste dodeiale despre leși — *Displicuerunt Turcis istae infestationes Polonorum* VI 23.1
4) carii, dodeindŭ casele cazacilor — *qui, infestando domos Cosacorum* VII 7.1
5) au mersu, fără nici o dodeială, întregi — *evaserunt integri absque ulla molestia* VIII 21.10
6) pănă amiadzedzi au dodeit pe leși — *usque ad meridiem impetebant Polonos* IX 14.4
7) avîndu dodeiale totdeauna de la turci cu dările — *cum molestaretur frequenter a Turcis* XII 7.8

8) mărgînd dodeială și de la Leși — *et Poloni conquerebantur* XVI 16.2
9) făcînd dodeială Crăiei lor — *infestantes regnum illorum* XVI 16.2
10) fără nice o dodeială despre turci — *nec ullis molestiis premebatur a Turcis* XVI 25.1
11) Litva avea de cazacii de peste Nipru mare dodeială — *Litvani infestabantur a Cosacis transborystenensibus* XVII 35.1
12) dodeindu-i Moldovenii cîte oarece de pe de laturi — *infestantibus illum modice Moldavis* XVIII 22.1
13) fără nici o dodeială, aicea în țară — *absque ullo impedimento in hanc provinciam* XVIII 48.4
14) dodeindu-se cu Leșii — *cum Polonis concertantes* XX 15.3
15) au început a dodei întîi cu harțuri — *ceperunt primo infestare per praelusores pugnae* XXI 37.1
16-7) Ne-am gîndit întîi că or hi dodeindŭ Tătarîi, ce n-ave dodeială de nime — *Putabamus primo quia infestabuntur Tartari, sed nullam habuerunt infestationem a quopiam* XXI 39.3 bis.

Observații

1. În original, termenii implică cel mai adesea agresiune militară (exc. 1), 7), 8) și 10. Ultimele două ex., 16) și 17), se află în același pasaj, așa încît au fost citate împreună. Din 17 ocurențe, majoritară este traducerea prin *infestatio,* respectiv *infestare:* ex. de sub 2), 3), 4), 9), 11), 12) 15), 16) și 17) = 53%.

2. Următoarea ocurență este sub 5) 7) și 10), *molestia* și *molestare.* Numele este bine ilustrat în proza tuturor epocilor latinității antice, atît la sg., cît și la pl., în timp ce verbul este o apariție rară, de epocă imperială.

3. Urmează ocurența dublă de sub 1): *habere impetitiones* și sub 6): *impetebant.* Verbul este poetic (mai ales la Lucrețiu și Ovidiu), deci mai rar; apare, însă, în proza pre-și post-clasică. Numele, pe de altă parte, nu pare să existe în latina Antichității. Este prezent la Du Cange, Niermayer și Bartal.

4. În serie mai apar trei forme, cu cîte o ocurență: *conquerebantur* – ex. 8, *impedimento* – ex. 13, *concertantes* – ex. 14. Toate sînt bine atestate în proza clasică; *conqueror* este bine reprezentat și în poezia epocii clasice și este bine ales pentru contextul de față.

5. Comparația contextelor arată că diferențele sînt induse de situații diferite:

a. cea mai frecventă situație este de conflict armat, căruia îi corespunde *infestare, infestatio, molestia, molestare.*

b. Pe aceeași linie a relațiilor internaționale cu sau fără utilizarea forței armate este întrebuințat *impetere, impetitiones.*

c. – acțiune de diminuare a drepturilor unui stat, fără utilizarea forței armate: *conqueror.*

În concluzie, putem spune că T. introduce nuanțe potrivite contextului acolo unde originalul are o singură formă.

e. Ecouri de română vorbită

Sub acest titlu am reunit cîteva exemple ce par să ateste nu atît traducerea unor secvențe românești așa cum apar ele în **c**, cît cunoașterea unor forme paralele în română, auzite probabil în timpul șederii în Moldova. Am pus între paranteze ipoteza noastră.

1) *homo ex ingenio simplex* – ce fiind la hire foarte prostatec, IX 10. *(ex ingenio* = din fire);
2) *clamarunt ut persuaderent imperatori quatenus supersederet ab hac via* – au strigat să grăiască împărăției să să lasă împăratul de aceie cale, X 9. *(quatenus* = numai cît);
3) *Cornu Sas* – Cornul lui Sas, VI 5.4; 6.1; cf. și VI 10.2: la Cornul lui Sas – *ad Cornu Sas;*
4) *noluit illam chlamydem amplius accipere* – n-au vrut să mai priimască haina, X 13. (echivalent cu «n-au vrut acea haină mai mult a o priimi»);
5) vel aliud quid intendens – ori altu gîndu avîndu, XIII 13.3 *(aliud quid intendens* este echivalent cu «altceva înțelegînd»);

6) *misit post ipsum et detinuit* – au trimis de l-au oprit, XVI 6.3 *(post ipsum,* ce pare un adaos în **L**, nu pare justificabil decît de turnura echivalentă «după dînsul»);
7) *retinent memoria antiqui dierum homines* – țin minte oamenii bătrîni, XVI 10.3 *(antiqui dierum homines* poate fi redat *ad litteram* prin «bătrîni de dzile», sintagmă ce este de apropiat de alta, existentă în **c**: «mator de dzile», V 1.5, căreia îi corespunde însă *Simeon princeps iam provectus aetatis erat).*

Observații

1. Situația ilustrată de exemplul de sub 3) pare să ateste existența unor forme duble: una literară, în cazul discutat aici „Cornu lui Sas", cu articol genitival, și alta colocvială, fără articol, atestată de **L** în acest pasaj.

2. Uneori expresiile echivalente sînt atestate de **c**, așa cum se vede în explicația ultimului exemplu.

f. Plus de informație directă

În cîteva situații **L** prezintă traduceri cu un plus de detalii precise, ce țin de realitatea locală:

1) era descălecați la Tomești – *sua castra posuerant uno milliari ab urbe Jassensi, ad unum pagum Tomeszti dictum*, VI 14.5;
2) să dea... bir – *ut... dent dabelam, scilicet tributum imperatorium*, XII 5.2;
3) s-au aprins și mănăstirea – *tecta monasterii hauserunt flammas*, XVII 30.7.

Aceste exemple atestă o cunoaștere directă a realităților moldovene, ce depășește în unele cazuri formulările transmise de Cronică; credem, de aceea, că, alături de cunoașterea idiomului vorbit în Moldova epocii, exemplele citate adineauri se constituie în tot atîtea dovezi ale șederii T. în Moldova, în care va fi cunoscut cronica lui Costin și va fi ajuns să o traducă.

D. CONCLUZII

Problema centrală legată de traducerea în limba latină a cronicii lui Miron Costin este a apartenenței traducătorului ei la sistemul cultural moldovean sau, dimpotrivă, la cel occidental.

Am arătat în *Studiul introductiv* că marea majoritate a exegeților (ocazionali, e cazul să o spunem) au considerat această traducere ca efectuată de însuși autorul ei sau, oricum, de un român.

Confruntînd textul ediției princeps cu microfilmul ms. și apoi chiar cu originalul am putut găsi confirmarea peremptorie că nu Miron Costin a fost autorul traducerii; mai mult, o lectură chiar și grăbită a textului latin ducea la concluzia că traducătorul nu este român. Am considerat așadar de maximă importanță această chestiune, drept care am orientat studiul spre definirea, pe cît posibil, a traducătorului.

În urma argumentelor istorice, expuse în *Studiul introductiv,* pe de o parte, și a argumentelor filologice, expuse în *Studiul lingvistic,* pe de altă parte, considerăm tranșată problema apartenenței etnice a T., precum și a condiției sale ecleziastice, ceea ce confirmă descrierea noastră: latina sa este latina practicată în școlile religioase apusene, rezultată în urma contopirii apelor celor două fluvii prin care latina de după Antichitate a fertilizat cultura europeană:

– latina medievală, de la care moștenește predispoziția pentru latinizarea elementelor vernaculare ca procedeu de îmbogățire lexicală, ca și anumite utilizări sintactice (prepoziții și adverbe mai ales compuse);
– latina creștină (uneori în varianta ecleziastică)[1], de la care preia anumite habitudini lexicale, stilistice și, în cîteva cazuri, morfologice.

[1] Pentru diferențiere, cf. Blaise, *op.cit,* p. 7: «... il serait plus précis d'appeler „latin ecclésiastique" les termes spéciaux à la théologie, au droit canonique, à l'histoire de la liturgie, tandis que

Studiul amănunțit, cu metode moderne, al textelor produse în această ambianță poate avea ca rezultat atît cunoașterea mai bună a detaliilor culturale vehiculate de astfel de texte, cît și a tiparelor lingvistice neolatine în care ele au fost turnate.

Din această perspectivă, ni se pare relevantă semnalarea cîtorva detalii, identice sau echivalente, de habitudini lingvistice extrase din GCM:

1) *Moldavia, Muldavia* – variante ale aceluiași vorbitor italian (Del Monte) în două titluri de rapoarte. (p. 64)
2) piesa nr. XLV: ...essendo stato giorni passati per inchinarmi al Ils. Sigre Prencipe...; ...e stata (o biserică, n.n.) cascata dal fondamento...; ...le bacio con profondissimo inchino la Sacra Porpora. (pp. 146-7)
3) nr. LV: Galga Sultan pluries; ...confini di qu-ta Provincia...; ...le nobili della Patria; ...contro la turba tumultuante; ...le sospirate determinationi (!) dell'EE. VV.; ... tal determinatione; (p. 58)
4) nr. LVI: ... un prattico della Patria; ... rigorosa ed intera contumatia. (p. 160)
5) nr. LVIII: ... una poliza di Iordacchij Pietraro di trecento e passa leoni di moneta turca; ... una poliza di duecento leoni moneta turca; ... cento e sessanta trè leon. effettivi, che ridotti a monet. rom-a fanno novanta scudi; ... la somma di cento ventisei leoni mon. turca, alla romana sesantanove scudi. (p. 164)
6) p.165, nr. LIX (1744) (este o dare de seamă asupra misiunii din Moldova): ... confina (Moldavia, n.n.) dalla parte orientale con la Tartaria perecopense; ... un fulmine che cascovvi sopra (p. 168);
7) (p. 172) ...sette Calvinisti
8) p.176, nr. LXI: ... qualunque iattanza; ... nel Mese di X-bre (cf. infra, § urm.: ... nel mese d'Ottobre); ... di setta calvinista;... nel mese di X-bre (177); ... Trotrus (!); al mese di 9-bre (178); fioretti literare: restando vincitori li Maomettani; la battaglia; dopo celebrato per le anime lor il Sagrosanto Sagrifizio della Messa (178); ... per otto giorni continui; di 10 di 9-bre (178);
9) p.182, nr. LXIV: ... letere credenziali, e commendatizie al novello Principe di Moldavia; – adjectiv diminutivat.

l'expression „latin chrétien" désignerait d'une manière plus générale le latin des auteurs chrétiens, en tant que renouvelé, transformé par la mentalité chrétienne.»

SIGLA

‹ › includunt quæ reddenda videntur

[ ] includunt quæ delenda videntur

⟦ ⟧ includunt quæ ab ipso Anonymo deleta sunt

{ } includunt quæ ab Anonymo addita supra versus sunt

sc. (scripsi) – restitutio per coniecturam a nobis facta

L – liber manuscriptus qui Cracoviae in Musaeo Principum Czartoryski servatur (inv. 1393), sæc. XVIII^{i} medii

Lc – correctio ipsius auctoris

b – editio princeps versionis Latinæ in **L** servata ab Eugenio Barwiński curata. Bucurestiis, 1912

p – editio textus Costiniani a Petro p. Panaitescu curata: 'Miron Costin *Opere,* I', Bucurestiis, 1944

c – textus Daco-Romanus discrimine librorum manuscriptorum neglecto

R – ms. rom. BAR 103

D – ms. rom. BAR 169

r – consensus **R** ac **D**

C – ms. rom. BAR 115

M – ms.rom. BAR 238

‹MIRONIS COSTINI

CHRONICON TERRAE MOLDAVICAE

AB AARONE PRINCIPE

[Historia Woyny Wołoskiey, annus Christi 1595[1]]

CAPUT I

1 *(1) Usque ad secundum saevum principatum Aaronis principis – hoc enim nomen dedit huic principatui vita defunctus Ureki iudex, produxit chronicon terrae Moldavicae iudex Ureki, inchoando eum a duce Dragosio, (2) qui ex Maramorisio, post depraedationem Tartarorum, profugis omnibus incolis, tam terrae Moldavicae, quam et Valachicae, in Transsylvaniam, iterum hanc terram incolis replevit. (3) Primum autem in terra hac constituta et colonia a Traiano, Romanorum imperatore; cuius imperatoris nomen hucusque apud nos vivum, in vallo quod 'Troianul' appellatur.*

2 *(1) Ab Aaronis autem principis temporibus nihil habemus, neque ab aliis, neque a iudice Ureki scriptum, seu quod humanarum rerum munere, morte, quae res multas praecidit, neque eas ad maturitatem venire patitur, prohibitus est, (2) seu quod chronicon eius, a temporibus Aaronis principis forsan ab eo continuatum, deperditum. Ergo, Deo adiuvante, ab eo loco quo Ureki desiit incipiamus. (3) Principatus Aaronis non immerito saevus est appellatus; erat enim tam infrenis et iniquus, ut improbitatem hanc cum ferre non possent meliores ex baronibus, omnes fere in Poloniam aufugerent.*

---

[1] Historia – 1595 *add. man. rec.*

***3** (1) Erant hoc tempore Transsylvaniae Dominis cum Polonorum Regno rixae, cum utrique terram Moldavicam superare , ut eam in suum ius redigerent, vellent. (2) Domini Transsylvaniae a nobis reges Hungariae appellantur; sed nomen hoc illis tribuere non possum, cum non reges sint sed simpliciter Domini vel Principes. Erat enim Transsylvaniam regni Hungariae pars, utraque unam privinciam constituebant. (3) Ubi autem ab Imperio Turcico una parte abrupta cum Buda, altera pars Regni cum Posonio, ubi corona regni Hungariae asservatur, a Germanis subacta est, haec pars sui iuris facta a principibus regebatur. (4) Legitimus autem rex Hungariae Imperator Romanus est, apud quem et corona regni Hungariae et civitas Posoniensis est.*

***4** (1) Regnabat illo tempore in Transsylvania Sigismundus Batorius. Qui cum tempus, quo Moldaviam sui iuris faceret, idoneum esse videret, coniurationem cum baronibus Aaronis principis familiaribus, facinorum eius pertaesis, nempe Stephano Radulo iudice et Ryzwano generali fecit. (2) Communicatis cum his consiliis, misit Sigismundus Batorius exercitum et capto Aarone principe una cum familia eius, Albam Transsylvanam eum adduxit, quo ex hac vita cessit. In locum eius posuit Stephsnum Radulum iudicem.*

***5** (1) In Polonia regnabat tunc temporis Sigismundus, filius regis Sueciae, Generalissimus vero erat Zamoyski. (2) Poloni, cum Batorium arbitrio suo principem in Moldaviam posuisse comperissent – de Moldavia putabant autem tunc Poloni eam esse consortem Regni Poloniae secundum nonnulla pacta a Polonis cum Principe Stephano Bono nuncupato in Colomea facta (3) et postea cum Principe Bogdano, post reconciliationem eius cum Polonis – Stephanum Radulum principem aequo animo non tulerunt statimque exercitum cum baronibus qui in Poloniam exierant (4) nonnulli propter improbitatem principis Aaroni (Mohiliana familia autem, teste iudice Ureki, prius cum principe Petro Claudo exierat in Poloniam) contra principem Stephanum Radulum expediverunt)*[1] (5) et expulerunt eum e

[1] Mironis — expediverunt *suppl.* **b**

Moldavia, substituto in eius locum ex parte sua Ieremia Mohila principe, per electionem procerum Moldaviae. (6) Postea firmatis omnibus arcibus Moldaviae suis praesidiariis Polonicis ad sua redierunt.

(7) Gesta sunt haec anno mundi 7 103[1].

6 (1) Imperium Turcicum tunc temporis occupatum erat bello Germanico in Hungariae regno propter Budam, Ostrogonum et Essecu‹m›[2]. (2) Postquam vero intellexit Porta Polonos facere sui ju‹ris Mol›daviam[3], ordinavit Kazygierey sułtanum, Krymeae h‹an›um[4], cum 70 millibus Tartarorum et 2 000 janidzierorum (3) (erat hic hanus bello gloriosissimus, qui et cum Persis multa bella gessit et multas ex illis reportavit victorias), (4) datis in manibus ipsius insignibus principatus Moldaviae cum potestate creandi in Moldavia principem, quem ille ipse videret imperio Turcico faventem.

7 (1) Poloni accepta certa notitia de intentionibus Portae et cum iam pro comperto haberent Kazygierey sułtanum cum dictis copiis in Moldaviam iter arripere (2) ducentes magno dedecori sibi futurum si desererent constitutum a se principem – erat tunc regnum Poloniae potentissimum – (3) miserunt[5] et illi Zamoyscium, generalissimum exercitus regni ducem cum exercitu, ut refert chronica Poloniae: (4) 7 000 equitum et 3 000 peditum non excedente numerum – si non gloriantur –, excepto comitatu militari notabiliorum, qui multus erat, ultra militem stipendiarium.

8 (1) Die nona octobris anni mundi 7 104 pervenit Zamoyscius ad Cecoram cum suo exercitu; (2) tum postridie, scilicet 10 octobris, comparuerunt vigiliae Tartarorum, octobris vero 11 supervenit et ipse hanus cum toto exercitu suo.

---

[1] 7 103 **Lc**: 1 *pro* 7 **L**

[2] *macula in ms., suppl.* **b**

[3] *macula in ms., suppl.* **b**

[4] *macula in ms., suppl.* **b**

[5] Zamoyski **L**. *in mg.*

9 (1) Videntes Poloni tantam multitudinem et potentiam Tartarorum iudicarunt securius sibi fore cum vallo. (2) Igitur ex dispositione ducis Zamoyscii muniverunt castra sua vallis circumcirca et extra vallum fecerunt propugnacula ex terra ad distantiam globi tormentarij. (3) Et ultra haec propugnacula disposuit et in ‹aciem›[1] instruxit Zamoyscius exercitum Polonicum contra multitudinem Tar‹tarorum›[2]. (4) Tartari faciebant impetum totis suis viribus cum universa multitudine in Polonos; Poloni immoti stabant et ex propugnaculis explodebant tormenta. (5) A tergo nullo modo potuerunt nocere Polonis Tartari, propter castra bene formata.

(6) Et ita pugnatum est toto ille die.

10 (1) Sequenti die usus est hanus stratagemate, ut avocaret Polonos a vallis: ordinavit partem Tartarorum ut irruerent in Polonos et fingerent fugam. (2) Sed Poloni subodorati artem stabant intra propugnacula nec pedem moverunt[3] et ita persistebant usque ad tempus pomeridianum contemnentes Tartaros. (3) Videndo autem quia Tartari timent sibi a tormentis, inceperunt illos insequi Poloni usque ad insidias ab illis positas; cum quibus ubi sunt congressi, ita strenue pugnarunt Poloni, licet longe inferiores numero, ut stuperet hanus. (4) Contritis insidiis, iterum ex hoc loco redierunt Poloni intra propugnacula sustinentes defensive impetum Tartarorum ultimas vires suas egerentium. (5) Zamoyscius enim exmittebat tibicines receptui canentes, praemonitionibus ducis sui obsecundantibus Polonis.

11 (1) Prospiciens rebus suis Ieremias princeps, etiam si spem haberet in Polonis, coepit cum hano tractare offerrens ipsi septem pagos et obligans se daturum eidem singulis annis aliquot millia librarum mellis, insuper et alia munera. (2) Atque ita adnitente Ieremia

[1] *macula in ms. suppl.* **b**

[2] *macula in ms. suppl.* **b**

[3] moverunt: et ita

principe tractatus pacis incepit coalescere inter hanum et Zamoscium[1]: hanus dedit obsides Polonis, Poloni vicissim hano, quousque tractatus pacis plene concluderetur.

12 (1) Puncta[2] pacis haec fuere: Ieremias sit Moldaviae princeps, Turcis tributarius, hano autem singulis annis munera ‹det›[3] et aliquot millia librarum mellis et supradictos septem pagos; (2) exercitus Polonus amplius non ingrediatur Moldaviam; legatus Polonorum eat ad Portam Ottomanicam pro confirmanda pace. (3) Ex parte vero hani haec puncta fuerunt: ut vexillum et insignia principatus Moldaviae tradantur Ieremiae principi; ut a Porta Ottomanica obtineatur confirmatio perpetui principatus ad mortem Jeremiae principis (4) (quae confirmatio idiomate Turcico vocatur 'barath'); ut hanus exeat ex provincia Moldavica intra 4 dies cum omnibus suis copiis.

(5) Et in hunc modum concluso pacis tractatu, hanus Crimeam versus iter arripuit et Zamoyscius patriam suam versus, (6) relicto penes Ieremiam principem Alberto Hanski et Joanne Potocki cum tribus millibus armatorum Polonorum, quoniam Ieremias princeps metuebat sibi ab Hungaris.

(7) Ieremias autem princeps contulit se Soczaviam ibique fixit sedem.

(8) Hoc Cecorense proelium factum est ante illud in quo occubuit Zołkiewski, generalissimus exercituum Poloniae, prout inferius suo loco patebit.

13 (1) Zamoyscio nondum ex finibus Moldaviae egresso, Bathorius Sigismundus Ryzwanum instituit in Moldaviae principem, cum quo expedit 12 000 Hungarorum, (2) ut eat adversus Jeremiam principem, incusando Stephanum Radułum principem, quod ob ejus ignaviam Poloni occuparint Moldaviam.

1 Zamoyscium **b**
2 Pax **L** *in mg.*
3 ‹det› *sc.* **c** să dea

14 (1) Jeremias princeps accepta notitia de motu Hungarorum universos undeunde[1] potest principatus sui vires colligit et hostibus occurrens constituit ut cum iisdem manus conferant. (2) Una autem die Dominica appropinquantibus ad Soczaviam Hungarorum copiis Ieremias princeps, explicatis suis in aciem ordinibus versus civitatem ad pagum nomine Arenum, (3) copias Polonicas quas penes se habebat disposuit in campo versus Sozkec[2], sub una ripa proxima viae in tractu Bajam ducente. (4) Princeps Jeremias erat tunc in ecclesia vacans divinis sacrosancti sacrificij; accepto vero nuntio (5) de appropinquante exercitu Ryzwani supra suum exercitum, noluit prodire ex ecclesia antequam finirentur sacra. (6) Interim fiunt velitationes Ryzwaniorum cum Moldavis. (7) Postquam rediit princeps Ieremias ex ecclesia ad sua castra, congressi ab utrinque exercitus et stante diutius forti pugna, irruerunt Poloni super Hungaros ab ala dextra.

15 (1) In conflictu occisus est equus sub Ryzwan principe; qui mox conscenso altero satagebat sistere exercitum Hungarorum. (2) Exstitit[3] et iterum restaurat pugnam, verum resumptis animis exercitus Ieremiae principis, tenentibus frontem conflictus Polonis, compulerunt in fugam aciem Ryzwani. (3) In qua fuga ab Ieremianis captus Ryzwan princeps et adductus ad Ieremiam principem; (4) in cujus rei memoriam erectus est tumulus magnus ad viam Bajensem a Soczavia venientem, qui vocatur tumulus Ryzwan principis usque in[4] hanc diem.

16 (1) Adductum[5] ad se Ryzwanum princeps Ieremias acriter redarguit et capite plecti jussit. (2) Caput positum super unam perticam ex opposito arcis. (3) Hungaros insecutus est exercitus Ieremiae principis, caedendo illos clade maxima.

---

1 unde unde **L** : unde **b**

2 *id est* 'sub Șchei', *ut puto*

3 Et stetit **b**

4 ad **b**

5 Piasecki **L** *in mg.*

(4) Conflictus iste fuit anno mundi 7 104, die 5 Decembris.

(5) Sic eluit Ryzwan mala sua quae fecerat principi Aaroni.

17 (1) Post[1] hoc proelium et post mortem principis Ryzwan firmatus est principatus Ieremiae principis omni securitate, nec amplius Batorius Sigismundus ausus est mittere exercitum in Moldaviam; (2) incusando vero Polonos de tanta strage exercitus sui cum Ryzwan, misit legatos cum querelis ad Rudolphum, imperatorem Romanorum, affinem suum et ad Pontificem Romanum, (3) expostulando de magnis damnis factis a Polonis in exercitibus suis, quod, dum ille niteretur eliberare provinciam a[2] iugo Turcarum et conjungere vires suas cum Moldavis contra Turcas, (4) Poloni impedierunt hoc opus in detrimentum Christianitatis et Moldaviam posuerunt sub tributum Turcicum, a quo tributo iam liberaverat Moldaviam suis conatibus.

18 (1) Quod[3] cum intellexit Pontifex Romanus et imperator Romanorum, misit literas comminatoriales (2) et interdixit ab ecclesia regem Poloniae, tanquam turbatorem totius Christianitatis et violatorem boni Christianorum.

19 (1) Expedivit[4] rex Poloniae legatum ad pontificem certificando illum quantam[5] ipse solicitudinem et curam Moldaviae habet ut non sit sub Turcis, (2) sicuti et anteactis temporibus eandem curam ostendit et immediate Kazygierey sułtanum cum tota sua potentia expulit ex Moldavia. (3) Iam vero princeps Transsylvaniae, cum non habeat vires seipsum[6] defendendi, non potest Moldaviam defendere a Turcis et Tartaris; majores[7] habet facultates regnum Poloniae faciendi exercitum.

---

1 Piasecki **L** *in mg.*
2 ab **b**
3 Idem **L** *in mg.*
4 Piasecki **L** *in mg.*
5 quantum **b**
6 se ipsum **b**
7 maiores **b**

20 (1) Hae[1] inter illos erant contentiones propter Moldaviam. (2) Sed Ieremias princeps secure Moldaviam gubernabat, rebus omnibus Moldaviae illo tempore tranquillis[2], (3) quoniam et extraneam conservabat militiam, et obligationi suae quam habebat erga imperium Turcicum satisfaciebat.

Caput II

1 (1) Valachia hoc anno ad extremas angustias redacta erat a Turcis, quia Turcae bipartito exercitu Hungariam invaserant; (2) nam una pars Budam versus, alia contra Transsylvanos ordinata erat, quoniam et imperator Romanorum suas copias contra Turcam illuc deduxerat, (3) iam vero Transsylvaniam versus Batorius Sigismundus, cum esset affinis imperatoris, altero exercitu ducto multas arces et oppida expugnaverat in Hungaria et receperat.

2 (1) Huic alae praeerat Sinanes, bassa Silistriae, qui, ut faciliori modo Transsylvaniam subiugare posset, totam Valachiam depopulatus est (2) et cuncta oppida occupavit, scilicet Bucorestum, Terguvistam et alia praesidiisque Turcicis firmavit.

3 (1) Valachiae tunc temporis praeerat Michaël princeps, gloriossisimus inter principes, necdum bene firmatus in suo principatu post fata Michnae principis. (2) Hic videndo provinciam a Turcis occupatam ipsemet ivit ad Batorium Sigismundum, Transsylvaniae principem, (3) misit et legatos ad imperatorem Romanorum, demonstrando ipsi quod Sinanes bassa, occupata Valachia, facile poterit subijcere sibi et Transsylvaniam.

4 (1) Batorius Sigismundus Michaëli principi dedit exercitum in subsidium contra Turcas, videndo Turcas contra se appropinquare. (2) Sed et Valachi dolentes de sua patria parvo temporis intervallo

---

[1] Idem **L** *in mg.*

[2] tranquillis;

congregati sunt et primo praesidia ex oppidis a Sinane bassa posita ejecerunt ac postea Michaël princeps commisso ad Zarze acri proelio cum Sinane bassa expertus est. (3) Diu et ancipiti Marte ab utrinque pugnatum est magno utriusque partis damno; post longum conflictum nostri exercitus Sinanis bassae exercitum caedunt, fugant, dissipant, (4) quinimo, si et ipse bassa non invenisset unam cymbam, in qua per Danubium evasit, in captivitatem venisset. (5) Et sic Valachia tunc liberata est a barbaris per dexteritatem Michaëlis principis.

(6) Habebat secum Michaël princeps et exercitum Germanicum a Batorio Sigismundo.

5 (1) Post hoc proelium Michaël princeps multa damna intulit Turcis, trans Danubium igne et ferro pagos devastans usque ad Pravadiam.

(2) Acta sunt haec anno mundi 7 104 et 7 105.

(3) Sed victoriae multis in consequenti detrimento sunt; sic contigit et Michaëli principi, prout inferius patebit. (4) Natura hominum futurorum ignara et propter unam rem quae iuxta voluntatem miseri hominis contingit[1] superbit et ardua molitur, in quibus postea invenit interitum.

6 (1) Tertio post haec anno Batorius Sigismundus, princeps Transsylvaniae, videndo senectutem adesse et se prole carere, tum et in comperto habendo Turcarum vires quotidie augeri (2) illosque inhiare Transsylvaniae occupandae, cui defendendae viribus corporis fatigatus impar erat, cogitabat de eligenda vita senectutis tranquilla. (3) Insuper, considerans fratres suos non esse idoneos ad defendendam Transsylvaniam ab infestationibus Turcarum, conventionem fecit cum imperatore Germanorum, affine suo, (4) ut imperator habeat Transsylvaniam, ipsi vero ut det imperator duos ducatus, Ratisborensem et Opoliensem, in Silesia, quae Polonico idiomate vocatur 'Śląsko' et est contermina Polonis.

---

[1] contigit **b** ce i să prilejescu **p**

7 (1) Contra voluntatem Transsylvanorum erat haec conventio, metuentium ne subijciantur postea Germanis. (2) Igitur statim post abitum Batorii Sigismundi congregati sunt omnes proceres Transylvaniae[1] et elegerunt in principem Andream Batorium, tunc in Belgio commorantem hoc animi proposito, ut vitam monasticam amplecteretur; (3) sed vocatus a magnatibus et cunctis Transsylvaniae statibus ac omnium precibus victus relicta vita monastica venit ad hereditarium[2] Transsylvaniae principatum.

8 (1) Contraria erat haec res conventioni factae inter imperatorem et Sigismundum propter Transsylvaniam, ut supra dictum est. (2) Igitur imperator nolens permittere Transsylvanos iuxta suum placitum agere statuit eos armis subijcere, iuxta pactum cum Batorio factum; ordinat ergo cum exercitu unum generalem dictum Baszta Ziurdzi, (3) misit et ad Michaëlem principem quendam episcopum, invitando eum ad foedus ineundum contra Andream Batorium, ut eo facilius subjugaret Transsylvaniam a duabus partibus.

(4) Habebat Michaël princeps et antea cum imperatore Germanorum frequentes correspondentias.

9 (1) Facili et libenti animo hanc legationem acceptavit Michaël princeps, utpote belli magis quam pacis cupidus. (2) Ergo sine mora congregatis universae Valachiae copiis, ad triginta circiter bellatorum millia, in Transsylvaniam Cibinium usque intravit et ibidem castra fixit, exspectans Baszta Ziurdzie cum copiis Germanicis adventantem.

10 (1) Miserat Andreas Batorius ad imperatorem Germanorum suos oratores rogando ut abstineret ab hac intentione suis iuribus injuriosa[3], volendo illum privare principatu a tot saeculis domus Batorianae hereditario[4]; (2) exercitus contra se paratos potius cum illius simul copiis convertat contra communem Christiani nominis hos-

[1] Transsylvaniae **b**
[2] haereditarium **b**
[3] iniuriosa **b**
[4] haereditario **b**

tem. (3) Videndo autem quia precibus nihil proficeret statuit ut cum Michaële principe experiatur proelio[1], antequam coniungat suas copias cum generali Baszta Ziurdzie.

11 (1) Habebat princeps Michaël exercitum assvetum[2] victoriis, praesertim partem certam militiae, quae vocabulum suum accipiebat a praefectis legionum, scilicet Budzeszty, Receszty, militia fortissima. (2) Transsylvani, et *quidam vel dubitantes*[3], nondum convolarant ad Batorium Andream omnes; quantum autem habuit exercitum Batorius, cum hoc aperto Marte conflixit cum Michaële principe ad Cibinium. (3) Modico tempore duravit proelium, nam exercitus Michaëlis principis confestim perfregit Hungaros; (4) ipse Andreas Batorius fugiens desertus ab Hungaris, paucis illum comitantibus Polonis, locorum scilicet ignaris et oberrans per sylvas, captus est a militibus principis Michaëlis. (5) Adductum ad se Batorium Michaël princeps capite plecti iussit.

(6) Mens humana non est praesaga malorum et eventuum, nam non longo post temporis intervallo similia et Michaël princeps passus est a Baszta Ziurdzi, ut ille fecerat Batorio. (7) Nam bene dicit Sanctum Evangelium: «qua mensura mensi fueritis, eadem remetietur vobis».

12. (1) Laetus Michaël princeps post victoriam ex Transsylvanis parvo negotio relatam, oppida in suam potestatem recepit. (2) Imo dedunt sese illi etiam arces, dando ipsi titulum sui principis, recipiunt etiam praesidia illius – ab illo tempore obtinuit Michaël nomen regium[4]. (3) Erexit etiam episcopatum in regia Transsylvaniae urbe Belgradensi.

(4) Caput Andreae Batorij misit Michaël princeps ad imperatorem Germanorum per suos ablegatos, propter quod obsequium imperator Germanorum misit Michaëli principi munera et donaria, insuper

---

[1] prae **b** *et passim*

[2] assuetum **b**

[3] *quidam vel dubitantes sc.*] † Dunceuni **L** *om.* **b** și îndoiți unii **c**

[4] (ab – regium)

creavit illum principem imperii. (5) Sed non diu Michaël princeps gaudebat principatu illius provinciae, sicut neque imperator Germanorum ullo modo potuit componere Transsylvaniam pro parte sua, (6) solummodo fuit causa multorum bellorum et effusionis sangvinis[1] Christiani; nam Turcae videndo vires Christianorum bellis distractas facili modo partes Transsylvaniae meliores occuparunt.

(7) Facta haec sunt anno mundi 7 107.

Caput III

1 (1) Cum Michaël princeps animum et studia applicat tranquillandae Transsylvaniae, Turcae incitant Ieremiam principem et persuadent ut, congregato suo exercitu et extraneo quem habebat, moveret hostiliter contra Valachiam. (2) Qui nullam habens sibi oppositam resistentiam Bukorestum pervenit absque ullo experimento proeliari[2] ac, constituto principe fratre suo Simeone relictaque penes illum parte sui exercitus, ipse Soczaviam rediit.

2 (1) Non diu duravit principatus Simeonis principis, nam Michaël princeps accepto nuntio de occupata Valachia a Jeremia principe (2) sine mora ad iter se accinxit contra Simeonem principem relictis praesidiis suis in fortalitiis Transsylvaniae.

3 (1) Simeon princeps nullam resistentiam fecit Michaëli principi, sed confestim contulit se versus limites Valachiae ad Fokszany, sperans auxilium a fratre suo Ieremia principe, a quo supervenerat aliqua militia ex inferiori Moldavia ad principem Simeonem, (2) cum qua militia et cum aliis copiis simul iunctis expectabat Michaëlem principem paratus ad proelium ad quendam[3] fluvium dictum Milkowa Magna in Valachia (habet etiam aliud nomen, 'Turpis', idem fluvius).

---

[1] sanguinis **b** *et passim*

[2] praeliari **b**

[3] quondam **b**

(3) Duravit conflictus aliquot horas, sed[1] Simeon princeps succubuit in illo proelio.

4 (1) Post conflictum exercitus qua data via fuit dilapsus est. (2) Simeon princeps properavit Soczaviam ad fratrem suum Jeremiam principem. (3) His non contentus Michaël princeps, sed mira celeritate misit suas copias Soczaviam versus contra Jeremiam principem.

5 (1) In tam subito et improviso casu, cum nihil temporis haberet Jeremias princeps ut se ad bellum appararet, debuit Soczavia excedere et se recipere Chotimum. (2) Ita Michaël princeps conclusit angustiis Jeremiam principem, ut aliquam partem haidonum[2] pedestrium cum aliquibus curribus post Jeremiam principem euntium assequerentur primae excubiae Michaëlis principis. (3) Haydones dederunt conflictum defendendo se aliquot horis, postea superveniens multitudo exercitus Michaëlis principis perfregit haydones ad torrentem Zyzya dictum, penes pagum nomine Berbie, ubi erectus magnus tumulus super cadavera, postea a Ieremia principe positus. (4) Michaël princeps adeo formidabilis erat et celebris in conflictibus per omnes has regiones[3], ut, cum primum pervenerit Soczaviam, exnunc subdiderit se ipsi et Soczaviense et Niamcense fortalitium. (5) Impositis in fortalitia suis praesidiarijs pedestribus Michaël princeps, non contentus his[4], profectus est a Soczavia insequendo Jeremiam et Simeonem principes usque Chotinum[5].

6 (1) Fortalitium Chotimense firmaverat bene Jeremias princeps militia sua Germanica quam habebat, ipse vero transivit in Poloniam propter subsidia. (2) Michaël princeps constituit quendam dynastam nomine Marcum, cuius nomen nec memoratur propter breve tempus

---

[1] horas. Sed

[2] Haydonum **b**

[3] regiones:

[4] (non – his)

[5] ad Chotimum **b**

quo gubernabat provinciam, nec[1] est ulla mentio illius principatus etiam apud extraneos historicos.

7 (1) Poloni tunc temporis congregati erant Varsaviam pro comitiis generalibus, in quibus agitabatur consilium de bello Svecis inferendo. (2) Nam Sigismundus Poloniae rex, cum esset legitimus heres[2] regni Sveciae, adhuc superstite patre suo Joanne rege Sveciae a Polonis electus et invitatus ad regnum Poloniae. (3) Et mortuo patre suo Joanne, cum non haberet Sigismundus alium fratrem, patruus eius Gustavus Adolphus regnum occupaverat[3] ideoque, cum magis conveniens esset Sigismundum patri succedere quam Gustavum Adolphum, eius patruum, (4) Sigismundus urgebat Polonos de conscribendo exercitu contra Gustavum Adolphum, regni Svetici invasorem et raptorem.

8 (1) Considerantes vero Poloni haec duo regna nullo modo uniri posse sibi invicem, cum sit unum ex hac parte, aliud ex altera parte maris Baltici – ad haec, quia non sunt unius eiusdemque fidei; (2) tum[4] reflectentes se ad casum inter Michaëlem et Jeremiam principes intervenientem appromiserunt regi se permissuros bellum contra Svecum alio tempore. (3) Demonstrarunt summam esse necessitatem subveniendi Moldaviae magnumque fore dedecus regni Poloniae, si Michaël princeps possideret Valachiam, Transsylvaniam et Moldaviam. (4) De hoc ergo negotio consultatum est in comitiis et conclusum bellum contra Michaëlem principem. (5) Ieremias princeps habebat in Polonia aliquot generos, omnes magnarum et primariarum in regno familiarum.

9 (1) Michaël princeps omnibus viribus oppugnabat fortalitium Chotimense; globi tormentorum illius, quibus oppugnabat, cognoscuntur in muris fortalitij plane ruinatis. (2) Sperabat enim quia, si hoc fortalitium expugnaverit et occupaverit, facilius poterit possidere principatum Moldaviae.

---

1 provinciam. Nec
2 he- **Lc** Re‹x?› **L**
3 occupaverat:
4 fidei. Tum

10 (1) Unus historicus Polonus scribit Michaëlem principem ita fuisse celebrem apud Polonos, ut Podolia, quae est ejusdem fidei nobiscum[1] (2) et sub obedientia Patriarchae Constantinopolitani, sicuti et nos, atque eo tempore habebat magnas lites et contentiones cum pontificiis propter ritum et religionem[2], (3) exspectabat cum desiderio et plausu Michaëlem principem ut veniret, sciendo eum esse ejusdem secum religionis, ut se illi subderet tota Podolia.

11 (1) Post finita comitia Polonorum mox supremus regni generalis idemque cancellarius magnus regni, Zamoyscius, profectus est ad castra ac sine mora movit cum universis suis copiis adversus Michaëlem principem. (2) Hic dux gloriosissimus erat apud Polonos, cujus gloriosa gesta neque Koniecpolski dux nostro saeculo adaequavit.

12 (1) Accepto nuntio Michaël princeps de veniente contra se exercitu Polono, deseruit obsidionem Chotimensis fortalitij et movit Soczaviam versus. (2) Jeremias princeps cum Zamoyscio, audito Michaëlis principis a fortalitio recessu, relicto Chotimensi tractu, traiecerunt Tyram ad pagum nomine Kołodrubki in comitatu Czerniovicensi. (3) Postea, superato Pruto, eodem tractu ad oppidum Czerniowce iverunt penes sylvas Kozminenses ad Soczaviam[3], quam Michaël princeps suo praesidio firmaverat; (4) ipse vero Valachiam versus properavit, ut suas copias congregaret augeretque et ut Polonos longis itineribus defatigaret.

13 (1) Zamoyscius et Jeremias princeps invenientes Soczaviam bene firmatam praesidio Michaëlis principis consilio facto decreverunt (2) non morari circa expugnationem fortalitij, sed recte[4] pergere post Michaëlem principem; et sic sine mora profecti sunt Valachiam versus.

14 (1) Imperium Turcicum erat tunc occupatum bello Germanico propter Hungariae regnum et libenter habuit has inimicitias inter

---

1 quae – nobiscum *verbis his linea supposita et* NB **L** *in marg.*

2 (quae est – religionem)

3 *dubit. scripsi: fortasse* Suczaviam

4 recte **Lc** recta **L**

Jeremiam et Michaëlem principes. (2) Imo haec erat divulgata fama et usque in hunc diem manet[1] missa fuisse secreto quadraginta millia aureorum Ungaricorum Jeremiae principi pro conscribendo milite contra Michaëlem principem[2], (3) insuper et privilegium quod Turcice vocatur 'atszeryf', pro aeviterno principatu Jeremiae principi et successoribus ipsius a Porta Ottomanica fuit oblatum.

15 (1) Habens pro comperto Michaël princeps Polonos exercitus incunctanter venire contra se cum Jeremia principe, congregatis et adauctis suis copiis, destinavit locum pro dando conflictu Polonis ad fluvium Telezyn. (2) Numerabat pro hoc conflictu Michaël princeps 60 millia militum ex Hungaris, Valachis, Serbis et aliqua parte Germanorum conflata. (3) Ex illa parte fluvii instruxit aciem: equitatum collocavit in utraque ala, peditatum vero cum tormentis posuit contra vadum. (4) Et sic paratus exspectabat Polonos, ponendo fluvium veluti pedicam inter exercitus, quousque exercitus illius assvesceret huic ordini et ut videret quantam resolutionem haberent Poloni ad confligendum.

16 (1) In exercitu Zamoyscii numerabantur 30 millia Polonorum; princeps vero Jeremias numerabat suorum Moldavorum 10 millia. (2) In exercitu Polono omnes erant stipendiarii: iique erant veteranae militiae (quae a Polonis dicitur 'quarciane woysko'[3]), erat et noviter conducta militia, quam rex conscripserat contra Svecos; (3) hae omnes copiae erant cum Zamoyscio, non numerando privatos comitatus magnatum Polonorum, generorum principis Jeremiae. (4) Exercitus Zamoyscii et Jeremiae principis in universum complectebatur 40 millia militum, inter quos erant 4 000 cataphractorum (5) – quae militia ex toto est ferro induta, militia fundamentalis et infracta, praecipue a militia qualis est nostra et Valachica.

[1] (et usque – manet)
[2] principem. Insuper
[3] kwarciane wojsko **b**

17 (1) Postquam venerunt ad Telezynum Poloni, sicut Michaël suos in aciem explicaverat, ita et Zamoyscius[1] Polonos disposuit: (2) equitatu alas complectente, dextram alam regebat Petrus Łaszcz, in qua erant et cataphracti[2]; sinistrae alae praeerat princeps Ieremias cum suo exercitu et aliqua Polonorum parte; (3) Zamoyscius cum peditatu et cum armada (hoc est cum tormentis[3]) corpus occupabat et plane ex opposito peditatus Michaëlis principis cum exercitu stetit.

18 (1) Multo peritior erat Zamoyski artis militaris principe Michaële. (2) Nam quam primum Zamoyscius pervenit, exnunc cum peditatu erexit propugnacula ex terra et in illis tormenta collocavit. (3) Tota hac die sola nisi explodebantur tormenta et sclopeta ex utraque parte.

19 (1) Postridie resolutior Zamoyscius Michaële principe, expedivit suos ad quaerendum vadum superius circa montes[4] et hoc inventum est ab illis. (2) Igitur totam alam dexteram suis ordinibus ordinavit ad illum vadum[5]; ipse autem copiosius quam prima die directa tormenta explodi fecit contra vadum prius.

20 (1) Michaël princeps videns equitatum Polonum transire per illud aliud[6] vadum, et ipse munivit fortius vallo peditatum suum; ipse vero cum toto equitatu ivit contra Polonos. (2) Videns Zamoyscius totum equitatum Michaëlis principis abivisse et ipse totum suum exercitum movit eodem, similiter et cataphractos cum Petro Łaszcz.

21 (1) Obstupuit Michaël princeps ad tantam resolutionem Polonorum, videns quanta celeritate occuparunt et superarunt vadum. (2) Factus erat conflictus magnus propter illud vadum: ipse[7] Michaël

---

1 Zamoyscius **Lc** Zamoscius **L**
2 cataphracti:
3 tormentis **Lc** topmentis **L**, *ut uidetur*
4 montes.
5 vadum:
6 aliud **Lc** alter **L**
7 vadum. Ipse

princeps veluti alter leo stetit in fronte conflictus. (3) Duravit conflictus aliquot horas, quoadusque non supervenirent cataphracti.

22 (1) Cum autem exercitus Michaëlis principis non esset assvetus pugnare cum cataphractis – qui, ut supra diximus, toti sunt ferro induti, exceptis oculis et ore. (2) Plurimi ex cataphractis adaptant sibi alas ex pennis aquilarum aut aliarum avium grandium. (3) Primarii vero ponunt desuper pelles leopardorum, famuli autem illorum, qui non habent leopardos ponunt super humeros et dorsum tapetes Turcicos. (4) In frontibus equorum ponunt tabulas ferreas, imo et in pectoribus equorum, ne illis noceant globi sclopetorum. (5) Nec conscendunt vulgares equos, sed selectos: magnos, crassos, ut non succumbant sub tanto pondere; plerumque autem equi illi sunt Frisones[1], Germanici aut Turcici apud primarios. (6) Ad conflictum non currunt magno impetu, nisi tunc, quando insultum faciunt in peditatum aut super castra. (7) Contra leviorem armaturam, ut est Tartarica, nunquam expediuntur: Tartari enim facile dissipantur et cataphracti cum suis hastis nihil contra illos proficiunt. (8) Hastae illorum longae sunt circiter octo ulnarum cum serica materia in radios disposita attingente usque ad terram. (9) Ad conflictum stant veluti unus firmus murus.

23 (1) Postquam totus exercitus Polonicus superavit vadum et cataphracti steterunt in ordine, tunc irruerunt super exercitum Michaëlis principis. (2) Tum ab altero vado tormenta Zamoysciana perfregerunt peditatum principis Michaëlis illumque expulerunt ex vallo, tum circumdedit illos equitatus qui erat penes Zamoyscius; (3) tandem totus peditatus Michaëlis principis acceptus est cum omnibus tormentis.

24 (1) Nuntiatum est Michaëli principi peditatum illius esse repulsum a vado; et, quia impossibile erat resistere Polono exercitui, nihil aliud restabat exercitui Michaëlis principi quam terga vertere; (2) non tamen tumultuatim et sine ordine, sed defensive retrocedebat. (3) Ipse Michaël princeps in persona sua sustinebat

[1] frisones **b**

molem belli et ita recedebat defendendo se usque ad quoddam oppidum Tyrszor dictum.

25 (1) Cum vero Zamoyscius notum prospectumque haberet qualis et quam circumspectus esset Michaël princeps in proeliis, ne equitatus longe progrederetur in persequendo illo, metuendo aliquem casum (2) ex insidiis forte alicubi positis, exmisit tibicines ad praefectos cum hoc mandato, ut se reciperent[1]; quod et facum est. (3) In hoc conflictu desiderati sunt ex utraque parte mille homines, sed vivi ex exercitu Michaëlis principi multi capti sunt.

(4) Fuit hoc proelium anno mundi 7 108.

26[2] (1) Valachi pertaesi sunt hunc principatum Michaëlis principis, utpote semper bellis implicatum. (2) Post fugam Michaëlis principis tribus diebus in loco conflictus persisterunt Ieremias et Simeon princeps et Zamoyscius, quoadusque[3] congregarentur omnes proceres Valachiae et exercitus Simeonem principem acceptando, primo praestito fidelitatis juramento, (3) et Ieremias princeps perrexit usque Bucoresztum, ubi, constituto principe fratre suo Simeone et penes eundem relictis a Zamoyscio[4] tribus millibus Polonorum, ipse cum Zamoyscio Soczaviam redierunt.

Caput IV

1 (1) Iterum Michaël princeps post acceptam ad Telezynum cladem colligit exercitum intra montes ex suis Valachis et ex Hungaris, suis amicis. (2) Collegit prope 7 000 militum, ut scribit historicus, et expedivit 4 000 cum Udry quasi in primis excubiis; ipse vero majorem apparatum faciebat in montibus, ut simul cum tormentis longe firmior

---

[1] reciperent:

[2] *primum quarti capiti in* **c** (IV 1)

[3] quoad usque **L**, **b**

[4] Zamoyscio **Lc** Zamoscio **L**

veniret. (3) Sed praevenit illum Simeon princeps et non permisit ut se firmaret: celeriter congregavit exercitum suum et Polonos et svadentibus suis baronibus profectus[1] est ex Bukoreszte. (4) Ivit die noctuque viis occultis usque ad oppidum Arcisz, sic dictum a fluvio Arcisz. Intra hoc oppidum fuit Udre cum suo exercitu ex parte Michaëlis principis. (5) Uno die matutino tempore venit exercitus Simeonis principis ad illud oppidum; quod ut intellexit Udre, eduxit exercitum suum in campum: (6) non enim poterat fugere, quia instabat exercitus Simeonis principis. (7) Ter congressus est cum Polonis retrocedendo; in quarto congressu dissipatus est exercitus Udre.

2 (1) Ab hoc loco non procul aberat princeps Michaël in montibus cum hac intentione veniens, ut se conjungeret cum illo exercitu, (2) sed, postquam fama certa detulit quod sit dissipatus cum suo exercitu Udre, etiam illi qui erant cum Michaële principe deserentes ipsum dilapsi sunt. (3) Ita desertus a suis debuit relinquere Valachiam et transire per montes in Transsylvaniam.

3 (1) Post haec immediate venit Udre et dedidit se Simeoni principi[2]; (2) atque ita Michaël princeps, contendens aquirere Transsylvaniam, etiam Valachiam perdidit.

4 (1) Pervenit in Transsylvaniam Michaël princeps et reperit praesidiarios suos quos posuerat in fortalitijs ejectos ex ijsdem a Baszta Ziurdzi et in locum ipsorum posita praesidia caesarea. (2) Atque videns se non habere locum in Transsylvania exivit cum tota familia sua et cum aliquot praefectis cohortium sibi fidelioribus: hi erant Merza, Giece et Race (3) et profectus est Viennam ad imperatorem Germanorum cum spe praemiandorum suorum obsequiorum quae fecerat contra Batorianos. (4) Acceptus ab imperatore humanissime, sed Transsylvaniam non est adeptus; quae, ut ipsi demonstratum erat, non pro illo, sed pro imperatore servabatur.

---

1 profectus **Lc** ex‹ivit?› **L**

2 principi. Atque

5 (1) Post elapsum modicum tempus, videns Batorius Sigismundus necem fratris sui Andreae Batorij factum a suo affine imperatore Germanorum et nolens ullo modo Transsylvaniam subijcere Germanis, (2) poenitentia ductus de foedere facto cum suo affine Rudolfo imperatore Germanorum, ut superius dictum est, deseruit ducatum Opoliensem sibi ab affine datum (3) et transiit in Poloniam ad generum suum Zamoyscium, cuius uxor erat filia Andreae Batorij. (4) Postea ex Polonia venit in Transsylvaniam et facile ac sine mora illam pro se occupavit; mox[1] militiam coepit[2] conscribere contra Baszta Ziurdzi[3] generalem imperatoris Germanorum.

6 (1) Imperator Germanorum, cum intellexit Transsylvaniam iterum sibi rebellem factam, expedivit Michaëlem principem ut, insimul cum Baszta Ziurdzie militiam conscriberet (2) et Batorianis resisteret, scilicet Sigismundo, suo affini, et Batorio Stephani, fratri Sigismundi[4] – nam hi duo ex Batorianis supererant.

7 (1) Michaël princeps profectus est Vienna versus Transsylvaniam non indonatus ab imperatore. (2) Congregans igitur exercitum et[5] ex suis Valachis qui in Transsylvania incolebant et ex Serbis et ex Hungaris conjunxit se cum Baszta Ziurdzie ad Claudiopolim.

8 (1) Batoriani similiter congregarunt exercitum et securiores in sua patria conflixerunt cum Baszta Ziurdzie et cum Michaële principe prope Claudiopolim ad unum pagum dictum Moźyna. (2) Proelium duravit aliquot horas: Germani tenebant frontem cum tormentis et Michaël princeps a tergo irruit in exercitum Batorianum et fregit Batorianos ita, ut illi ipsi salvi evaserint. (3) Major pars exercitus, scilicet peditatus tota et tormenta et universa castra, venerunt in manus Baszta Ziurdzi.

---

[1] occupavit. Mox

[2] caepit **b**

[3] Ziurdzie **b**

[4] Sigismundi;

[5] *om.* **b**

9 (1) Divulgabat fama victoriam hanc evenisse potius per Michaëlem principem quam per Baszta Ziurdzi; (2) unde gravis invidia exorta, ex qua secutus est interitus Michaëlis principis.

10 (1) Fuit sensus et sermo seniorum hominum illius temporis quod Jeremias princeps, missis aliquoties muneribus Baszta Ziurdzi, eum eo perduxerit, ut mortem inferret Michaëli principi. (2) Quod est credibile – quid enim non efficiunt pecuniae? Pecunia conturbat imperia orbis universi et maxima quaeque fortalitia subruit, ut et proverbium Polonicum dicit: (3) «Złota szfaica mury przebiia[1]» vel, ut politici communiter dicunt: «qui argenteis pugnat hastis facile vincit».

11 (1) Anno[2] mundi 7 109, die 8 Augusti, nocte profunda, cum quiesceret Michaël princeps, venerunt duo officiales (capitani) Germani cum suis militibus missi a Baszta Ziurdzie, ut interficerent Michaëlem principem. (2) Hi, ut venerunt in castra illius, quae erant separata, irruerunt in tentorium in quo quiescebat et amputarunt caput illius tuleruntque illud ad Baszta Ziurdzie. (3) Corpus ad tertium diem iacebat inhumatum, ut ab omnibus spectaretur. (4) Exercitus Michaëlis principis non erat tunc in castris: totus plane dilapsus erat ad praedandum, etiam aula ipsius universa exiverat ad praedam. (5) Hanc mercedem tulit Michaël princeps propter obsequia sua quae praestiterat Germanis.

Caput V

1 (1) Post fata Michaëlis principis nullas amplius habebat impetitiones Ieremias princeps a quopiam, imo vero in altissima pace regebat principatum annis 12. (2) Provinciam ordine optimo disposuit et omni rerum affluentia locupletavit, tum tributum humanae naturae exsolvit. (3) Mortuus itaque est Ieremias princeps anno mundi 7 117. Gratam illius memoriam refert in hac provincia monasterium Soczawica

---

1 przebiia **Lc** przebii **L**
2 a.c. 1601 **L** *in mg.*

dictum, ab illo fundatum, ex muro exstructum. (4) Principatum provinciae post mortem Ieremiae principis accepit frater eius Simeon princeps, siquidem filii Ieremiae principis necdum erant habiles ad gubernandum.

(5) Simeon princeps iam provectae aetatis erat et pervenerat ad ultimam senectutem, ut est continua traditio incolarum hujus patriae; (6) sed est veneno sublatus ab affine sua, consorte principis Ieremiae, quae magnopere cupiebat ut quam citissime principatus deveniret ad filios suos. (7) Metuebat enim ne filii Simeonis principis firmarentur in ordine ad capessendum principatum. (8) Facinus hoc principissae istius[1] relevavit postea Deus per multa infortunia quae dicta principissa perpessa est.

2 (1) Moldavia post fata Simeonis principis ad magnas tricas et perturbationes devoluta est. (2) Quia erant [mali][2] filii Ieremiae principis tres, scilicet: Constantinus princeps, Alexander princeps et Bogdanus princeps – iam[3] vero Simeonis principis filii erant 5, videlicet Michaël princeps, Gabriel princeps, Petrus princeps, Moyses princeps et Joannes princeps –, scissi sunt proceres in duas partes cum illis duabus familiis: (3) pars una favebat domui Jeremiae principis, altera vero pars sequebatur domum Simeonis principis. (4) Et quidem pars Michaëlis principis, filii primogeniti Simeonis principis, fortior erat, ita ut Constantinus princeps, primogenitus Jeremiae principis, cum sua parte procerum debuerit fuga Jassiis excedere. (5) Ad[4] quos insequendos misit exercitum Michaël princeps, qui[5] exercitus assecutus est currus procerum Constantino principi adhaerentium et illos spoliavit ad pagum nomine Melzeszte.

---

[1] illius **b** *post* **c**: acei

[2] mali **L b**

[3] princeps. Iam

[4] excedere, ad

[5] princeps. Qui

3 (1) Confinia Poloniae plane tota erant in colligatione cum Constantino principe, affines, collimitanei magnates. (2) Hi erant: Potoccii, Wisniowieccii, Koreccii principes – Jeremias princeps habebat tres filias collocatas in matrimonium in Polonia, omnes magnatibus plane primis. (3) Hi, ut primum inaudiverunt quod filii Simeonis principis expulerunt filios Jeremiae ex principatu Moldaviae, ex nunc ipse Wisniowiecki cum aliquibus Potocciis expedivit se cum exercitu contra Michaëlem principem. (4) Habebat et Michaël princeps penes se exercitum collatum ex Moldavia et paucos Tartaros et Turcas, sed[1] Turcae noluerunt descendere ad conflictum, nonnisi a longe spectatores erant.

(5) Conflictus hic fuit *inter consobrinos*[2] proxime Sztefaneszte. (6) Vicit pars Constantini principis partem Michaëlis principis atque ita filii principis Simeonis debuerunt cedere principatu et exesse ex Moldavia: alii[3] contulerunt se in Hungariam, alii in Turciam. (7) Unus ex illis, Petrus princeps, ivit Kiioviam et creatus est metropolita Kiioviensis et archimandrita celeberrimi monasterii Rutenico idiomate dicti 'Peczarski', (8) ubi recondita sunt in criptis corpora multorum sanctorum et sunt integra usque ad hunc diem, multis miraculis clara.

4 (1) Et ita stabilivit principatum suum Constantinus princeps, primogenitus Ieremiae principis, magno patriae solatio, sperantis quia insistet vestigiis patris sui. (2) Sed non est assecutus Constantinus princeps hanc felicitatem, quia, ut dicit Ecclesiasticus: «Vae huic civitati, cujus princeps puer est!» (3) Secutus Constantinus princeps impetus iuventutis, neglexit obligationem suam erga Imperium, sed, ut scribit historicus Polonus, (4) in primis non persolvit tributum ex toto primi anni, unde iratum imperium deposuit ex principatu Constantinum principem detulitque principatum Stephano Thomszae. (5) Nihil profuit Constantino principi privilegium datum ab Imperio parenti ipsius pro

[1] Turcas. Sed
[2] 'inter consobrinos' *sc.*] ad † Trewbry **L** *om.* **b** «între verii» **p**
[3] Moldavia. Alii

aeviterno principatu, ipsi et filiis et nepotibus ipsius. (6) Turcae enim pro ratione temporis multa dant et accipiunt, praestant se clementes, quando est tempus clementiae, extollunt se quando vident tempus elationis. (7) Christianis nunquam tenent verbum neque erubescunt suas fallacias; omnia faciunt pro varietate temporum.

Caput VI

1 (1) Stephanus[1] Tomsza quisnam esset et de qua familia nescivit historicus Polonus, attamen fuit vere Moldavus ex quodam pago dicto Oteszte, ex valle Reketeułuy, ex comitatu Putnensi. (2) Erat tunc Tomsza ad Portam Ottomanicam in negotiis patriae penes residentes Moldaviae. (3) Porta videns eum esse patriotam Moldaviae et esse bene notum primoribus Portae contulit ipsi principatum (4) et simul ordinavit cum ipso Kantymir beium cum suis ordis, qui illo tempore manebat in Buzyn, ut Stephanum principem deduceret ad principatum et illum institueret principem.

2 (1) Stephano Thomsza principe appropinquante in Moldaviam, Constantinus princeps cum sua matre et cum fratribus suis contulit se in Poloniam (2) et cum aliquot baronibus, inter quos erat et Nestorius Ureki, pater Gregorij Ureki, qui conscripsit historiam Moldaviae usque ad tempora Aaronis principis.

3 (1) Poloni habebant tunc magnas contentiones cum Moscho et non erat tempus ducendi exercitum in Moldaviam. (2) Sed Stephanus Potocki, affinis Constantini principis, qui in consortem habebat principissam Mariam, filiam Ieremiae principis, cum privato exercitu suo, contra voluntatem et inhibitionem regis (3) – rex enim ipse miserat unum aulicum suum ad ipsum, ut non tentaret intrare Moldaviam, ut non praeberet ansam Turcis[2] –, (4) collectis praesidiariis ex suis suis

---

[1] A. Xti/1612 **L** *in mg.*

[2] (rex – Turcis)

arcibus et a suis consangvineis acceptis suppetiis, circiter ad 7 000[1], relicta in Polonia socru sua, Ieremiae principis consorte, (5) cum Constantino et Alexandro principibus, affinibus suis, movit castra contra Stephanum principem.

4 (1) Ut inaudivit Stephanus princeps venire Polonos, et ipse congregavit exercitum ex tota provincia. (2) Contigit autem ut eodem tempore veniret aliqua militia Michaëlis principis cum officialibus alias celebribus, qui post mortem Michaëlis principis non poterant subsistere in Hungaria; (3) hi erant invitati per literas a Stephano principe nominatim: Marza, Gieca et Raca cum suis. (4) Posuit castra sua Stephanus princeps ad pagum Poprykani dictum; significavit etiam Kantymirio beio, qui tunc praeerat Nohaiensibus Tartaris, qui cum illo exercitu venit in auxilium Stephano principi.

5 (1) Veniebat[2] Potocius elatus victorijs quas obtinuerant[3] fratres ipsius in hac provincia ex Ryzwan principe et postmodum ex Michaële principe; sed[4], ut Moldavi dicunt: «non fit omne tempore Pascha». (2) Progrediebatur absque ullo ordine, absque excubiis, absque notitia quae et quanta esset potentia hostis aut quo pergeret; insuper tota eius militia non erat formata, sed ex variis collecta. (3) Nullam illius infestationem faciebat Kantymirus, sed nec Moldavi, quousque pervenerunt cum castris ad unum locum in ripa fluvii Prut, (4) qui locus vocatur 'Cornu Sas'; tunc primum cognovit Potocius quo devenit.

6 (1) Locus ille, Cornu Sas, est unus sinus Pruti, qui sinus vergit ad orientem; iam vero ex illa parte in qua Poloni posuerunt castra explicat se fluvius recta in campum. (2) In illo loco Stephanus princeps cum suo exercitu et Tartari aggressi sunt Polonos[5]; qui nullam fere re-

---

[1] 6 000 **b**, *post* **c**

[2] Sasowy Rog/vide Piasecki. **L** *in mg.*

[3] obtinuerunt **b**

[4] principe. Sed

[5] Polonos:

sistentiam fecerunt, quia[1], propter impetum quo irruerant Tartari ita subito consternati et conturbati erant Poloni, ut neque tormenta potuerint explodere. (3) Ipse Potoccius, ut occultaret nomen suum, recepit se inter currus haydonum, sed illum paulo post prodiderunt haydones. (4) Alexander princeps captus a Moldavis; (5) Constantinum principem ceperat unus Tartarus, qui, cognoscens quisnam esset et volens per illum consequi honorem apud hanum, occultabat illum a Kantimiro; cum suis quibus praeerat Tartaris fugit cum Constantino principe et cum uno ipsius agasone nomine Micheyleskuł. (6) Postquam vero pervenit in Daszeu vitando Tartaros et Turcas, ne sibi eriperent[2] Constantinum principem inventa una cymba parva intravit in illam Tartarus volendo traijcere Borysthenem; (7) postquam se commisit fluvio, insurrexit vehemens ventus, cymbam implevit aquis. (8) Et ita hac tempestate absorptus est Constantinus princeps in Borysthene. (9) Potoccium et Alexandrum principem Moldavi adduxerunt ad Stephanum principem, qui utrumque ad Portam misit. (10) Postea Potoccius redemit se a captivitate per legatum, sed Alexander princeps mahometanus factus est et in mahometismo mortuus. (11) Spargitur quod apud Turcas positus fuerat in officio magno.

7 (1) Reliquus exercitus Polonicus totus in captivitatem abductus a Tartaris, plures item in Pruto submersi, ita ut vix nuntius cladis evaserit; (2) quod[3], si quispiam ab aquis salvus evasit, incidit in manus Moldavorum qui insederant sylvas Pruti. (3) Castra Tartarorum erant ex altera parte Pruti, proinde qui aut aquas, aut Moldavorum manus evaserant a Tartaris comprehendebantur fugientes et ad Stephanum Thomszam principem adducebantur, sed[4] ut plurimi ab incolis trucidati.

---

1 fecerunt. Quia
2 eriperent ⟦illum⟧
3 evaserit. Quod
4 adducebatur. Sed

8 (1) Perierunt et barones omnes qui reperti sunt in castris et omnes intimi Ieremiae principis, nominatim: Basilius Stroyciu cancellarius, Balika generalis exercitus, Cyriacus mareschalcus, Miron dapifer. (2) Tantummodo Nestorius Ureki noluit proficisci Cameneco[1], imo persuadebat illis omnibus ne proficiscerentur (3) – dicebat enim ut exspectarent donec veterasceret aliquantum principatus Stephani principis; nunc autem ad novum principem Moldavi, qui ex natura sua sunt mobiles et novis rebus delectantur, sunt totis affectibus inclinati. (4) Sed consilium hoc Ureki iudicis supremi surdis auribus acceptum est: plerumque enim fit ut consilia bona non placeant principibus, qui postea, et domus ipsorum, in multa incidunt infortunia et malis exponuntur casibus.

(5) Basilium Stroycium donavit vita Stephanus princeps; informavit autem Nikoricium instigatorem (armasz) ut illum deduceret ad locum in quo alii suppliciis afficiebantur per mortes varias, quas ille spectasset et postea caveret sibi a simili morte. (6) Basilius hic Stroyciu erat iuvenis ex antiqua prosapia et nobilissima prae reliquis huius provinciae familiis. sed et hic brevi dies suos finivit: erant enim completi, ut dicit proverbium. (7) Cum enim videret se deduci ad locum in quo alii mulctati sunt, non praemonitus ab instigatore de secreto, arripuit gladium unius satellitis, ut moreretur praemissis mortibus aliorum; erat enim resolutissimus. (8) Sed continuo circumdatus a satellitibus ita, ut non posset evaginare gladium, et comprehensus. (9) Factum hoc cum instigator detulisset ad Stephanum principem, ex nunc sententiam mortis contra illum pronuntiavit dicens: «o canis, voluisti mori cum sociis!». (10) Tum quotquot adducebantur, omnes trucidari mandavit, etiam famulos et plebeios; talis helluo sangvinis fuit statim a principio sui principatus.

9 (1) Pro uno notario habente magnam dexteritatem et praxim in cancellaria intercedebant barones ne morti addiceretur, utpote bene

[1] Camenecio **b**

doctus et practicus; (2) ad quorum intercessiones respondit: «ha, ha, ha, doctior daemone nullus est» et jussit eum trucidari.

10 (1) Hoc modo exstincta est tota familia Ieremiae principis.

(2) Facta sunt haec in eo loco in quo conflictus erat, ad Cornu Sas, anno mundi 7 120.

(3) Post haec statim Tartari fecerunt incursionem in Poloniam ex improviso et absque ullo nuntio et multas praedas abduxerunt multosque in captivitate acceperunt.

11 (1) Principatus Stephani Thomsza principis, quemadmodum incepit ab effusione sangvinis, ita duravit. (2) Habebat unum cyngarum carnificem obaesum et corpore magnum; hic praecedendo principem clamabat voce stentorea ostendendo barones: «o princeps, pingves sunt verveces; boni sunt ad mactandum!». (3) Stephanus princeps ridebat ad haec verba et dabat pecuniam cyngaro.

12 (1) Sed, sicut omnium tyrannorum in toto orbe terrarum fastidiosum est dominium, sic et Thomszae principis. (2) Oderant enim illum proceres omnes, etiam sui familiares, nominatim hi: Beldimanus cancellarius, Byrboiu iudex supremus, Sturdza supremus generalis et Boul thesaurarius, quia neque ipsi erant extra metum mortis, sed vivebant omni hora, prout dicitur, computando dies. (3) Ubi enim timor est, inde exulat amor; unde interrogans quidam imperator unum philosophum quali modo posset esse charus omnibus, responsum accepit: «si nulli fueris formidabilis». (4) Felices sunt illi principes qui regna sua regunt amore, non timore: timor enim causat odium; odium autem, quamvis sero, semper tamen triumphat.

13 (1) Ita plane contigit et Thomszae principi, cujus barones semper in metu existentes conspirarunt omnes et militiam omnem in suas partes pertraxerunt et illos celebres Marzianos. (2) Nocte quadam exierunt omnes ad pagum Kukuteni dictum indeque miserunt ad Stephanum principem, ut sponte renuntiaret principatui, quia amplius non possunt pati dominium ipsius, cum tanta effusione sangvinis.

14 (1) Hoc turbido et tristi nuntio perterritus Stephanus Thomsza princeps. (2) Sed mox resumpto animo congregavit darabanos qui adhuc super‹er›ant[1]; qui unanimiter cum aliis militibus confluebant, videntes Stephanum principem iustum illis dare stipendium. (3) Ex civitatensibus similiter conscripsit milites stipendio conductos. (4) Congregata est ex civibus et e[2] mercatorum famulis et ex extraneis hominibus non exigua militia. (5) Contigit etiam tunc temporis venire ex comitatibus inferioris Moldaviae aliquot cohortes equitum pro armilustrio, qui sua castra posuerant uno milliari ab urbe Jassensi ad unum pagum Tomeszti dictum; (6) confestim misit Stephanus Thomsza princeps ad illos cum stipendiis et illos ad suas partes facile pertraxit.

15 (1) Militia quae erat cum baronibus audiens offerri stipendia a Stephano Thomsza principe, quamvis juramentum praestiterant baronibus, (2) pro mobilitate sua et genio gentis cepit diffluere et deserere barones et venire ad Stephanum Thomszam principem.

(3) Atque ita vires baronum ceperunt debilitari.

16 (1) Postquam intellexerunt barones quia Stephanus Thomsza princeps non vult sponte renuntiare principatui, venerunt parati ad conflictum. (2) Ivit obviam illis Stephanus Thomsza princeps cum suis copiis extra urbem, ad fontem dictum Pekorary; eduxit et totam civitatem cum armis, quae et qualia quisque potuit habere. (3) Ordinavit equitatum quem habuit ut a parte vinearum irrueret a tergo supra turbam baronum.

17 (1) Mox ceperunt dissipari baronum copiae; fugiebant qua data via et ipsi barones, ex quibus captus est Byrboy[3] iudex supremus cum suo filio. (2) Byrboy palo infixus extra urbem, filius vero ipsius suspensus est in porta domus paternae. (3) Beldymanus et Sturdza ac

---

[1] superant **L** *corr.* **b**
[2] e **L** ex **b**
[3] Byrboy **Lc** Barboy **L**

Bouł aufugerant tunc in Valachiam, verum neque ibi tutis licuit esse illis, prout suo ordine infra patebit.

18 (1) Quotquot capti ad illum adducebantur, omnes iubebat trucidari, afficiens illos scommatibus quae in usu habebat: «non conservet Deus hoc tuum grande caput!». (2) Contra omnes hoc scomma jaciebat.

19 (1) Hos motus contra Stephanum principem dum intellexit principissa, Jeremiae principis conjunx, habens unum adhuc superstitem filium nomine Bogdanum, (2) induxit generos suos Wisniowieccium et Koreccium principes in Polonia, adhibens ad consilia sua Nestorium Ureki; (3) ipsa[1] principissa in persona sua in assistentia generorum suorum venit cum exercitu contra Stephanum principem. (4) Processit ipsi obviam Stephanus princeps cum exercitu ad pagum Tatareni dictum. (5) Vix ceperunt confligere, statim effusus in fugam equitatus. (6) Peditatus miser desertus ab equitatu confluxit in unam ripam, paulo superius a Teuteszte et ibi defendebant se. (7) Supervenerunt Poloni promittentes illis vitam, tantummodo deponerent arma. (8) Credidit peditatus armaque deposuit, sed Poloni[2], acceptis armis illorum, irruerunt in eos cum gladiis et omnes in eodem loco interfecerunt; (9) positi super corpora illorum tumuli circa eundem pagum Teuteszte, qui extant ad praesentem diem.

20 (1) Militia darabanorum Stephani principis erat bene provisa amictu post servatam fidem in conflictu contra rebelles barones; (2) qualis peditatus nunquam visus est apud alios principes tam bene vestitus[3]: vestes habebant ex panno bono Folandico cum nodis argenteis, (3) in eum modum quo in Polonia vestiuntur haydones cubicularij, cum pennis argenteis ad pileos et cum capsis argento obductis a tergo dependentibus.

(4) Conflictus[4] hic Stephani principis cum Polonis in loco dicto Tetereni factus est anno mundi 7 125.

---

1 Ureki. Ipsa

2 Poloni **Lc** Polonis **L**

3 vestitus!

4 A. Xti/1616 **L** *in mg.*

21 (1) Post dissipatum exercitum Stephani principis profectus est Stephanus princeps in Valachiam cumque appropinquaret ad Focszany habuit obvios satellites (vulgo, 'czauszy') imperatorios, (2) qui deducebant in compedibus Beldimanum cancellarium, Sturdzam generalem, Boułum thesaurarium, quos Rudolphus, princeps Valachiae, miserat cum querelis contra Thomszam principem ad Portam; (3) quia Rudolphus princeps magnas habebat inimicitias cum Stephano Thomsza principe. (4) Vezirus[1] vero, qui tunc erat ad Portam, erat amicus Thomszae principis; dixit ergo vesirius res peritius considerans: «quare Rudolphus princeps infestat hunc hominem?» (5) Ergo expedivit satellites (czauszyos) obviam supradictis baronibus, ut illos ponerent in compedes et reducerent ad Stephanum principem. (6) Postquam illos adduxerunt satellites (czauszy), iussit illis capita amputari et cadavera proijci in Siretum fluvium.

22 (1) Stephanus princeps profugus degebat in Valachia apud Rudolphum principem; militia[2] illius progressa[3] Berladum usque et Vasluium, quam insequebantur Poloni. (2) Principissa, conjunx Ieremiae principis, manebat Jassiis cum filio suo Bogdano. (3) Judicia omnia generalia peragebat Nestorius Ureki.

(4) Prolongatum est hoc gubernium fere ad unum annum.

23 (1) Displicuerunt Turcis istae infestationes Polonorum, quas faciebant Moldaviae, hinc vel maxime, quia illo tempore Cosaci occupaverant[4] Trabizundam, fortalitium Turcicum ex illa parte Maris Nigri. (2) In[5] eodem Mari Nigro multas naves Turcicas mercatorias et unum Czakał basza cum multis navibus bellicis acceperant vivum et tenebant totum Mare Nigrum conclusum. (3) Proinde ordinavit Porta Skinder baszam Sylistriae cum exercitu contra Polonos qui erant in Moldavia cum principissa, Ieremiae principis consorte. (4) Considerando

[1] vezirus **Lc** vesirius **L**
[2] militiae **b**
[3] progressae **b**
[4] occupaverunt **b** **c** luasă
[5] Nigri, in **b**

autem quia Stephanus Thomsza princeps erat causa continuarum turbationum, tam inter suos, quam inter extraneos, deposuit illum Porta ex principatu accepitque illum ex Valachia in compedibus. (5) In locum illius posuit Porta principem Moldaviae Rudolphum principem, qui in provincia habet nomen «magnus[1] Rudolphus». (6) Et certe dignus est ut hoc nomen, 'Magni', habeat aeternum, prout videbis generositatem et indolem istius principis suo loco inferius descriptam. (7) Hic Rudolphus princeps fuit filius Michnae, principis Valachiae, qui Michna gerebat principatum aliquo tempore cum Petro Claudo, qui in nostra erat provincia.

Caput VII

1 (1) Profectus est Skinder basza cum Rudolpho contra Polonos qui Jassiis degebant cum principissa, Ieremiae principis consorte. (2) Wisniowieccius, unus ex generis Ieremiae principis vitam finivit Jassiis; proinde militia ipsius abiit in patriam suam; similiter fecit et militia Koreccii. (3) Scripserat Zolkievius generalissimus dux ad militiam quae noluit egredi Jassiis illam non habituram locum in exercitu, quia intraverant in Moldaviam absque consensu regio; proinde solum 6 00 remanserant de Koreccianis.

2 (1) Rescivit principissa, Ieremiae principis consors, et barones quia contra illos pergit Skinder basza; (2) praemonebat illos et Rudolphus princeps, uti Christianus, ut tempestive abscederent. (3) Sed Poloni praesumptuosi et absque cerebro noluerunt abire tempestive, sed postquam appropinquarunt exercitus – optime hoc objiciunt Cosaci Polonis: «post damnum Polonus sapit[2]».

3 (1) Ut inaudivit Skinder basza de abitu Polonorum Jassiis, ordinavit certam quotam exercitus selecti post illos. Assecuti sunt illos

1 magnus **Lc** magni **L**
2 (optime – sapit)

ad Dragszeni in comitatu Herloviensi. (2) Restiterunt Poloni aliquantum in primo assultu, sed, postquam numerosior exercitus supervenit, dilapsi sunt Poloni, quacunque potuerunt invenire viam. (3) Koreccius ipse venit in captivitatem Szkinder bassae et misera principissa cum filio, Bogdano principe. (4) Barones omnes recuperavit Rudolphus princeps a Szkinder basza – habebat enim cum illis amicitiam –, principissa vero in magnam ignominiam devenit, quam ipsa enarravit baronibus. (5) Transiens in curru, videns barones, cum lacrimis obortis dixit: «o barones, paganus mihi vim intulit!» (6) Ad hanc ignominiam devenit domus Jeremiae principis – potest[1] esse quia propter malitiam illius; (7) erat enim mulier crudelis et rapax, ut testantur multi, et ipsa affinem suum, Simeonem principem, veneno sustulit (si ita est!) et nullum timorem Dei habebat.

4 (1) Non erat talis naturae ipse Ieremias princeps, sed erat integris moribus quoad omnia; non erat rapax, non superbus, non effusor sangvinis; blandus, pius, (2) ut testatur bellum eius quod habebat cum Ryzwan principe, quomodo noluit exire ex ecclesia quousque non finiretur liturgia sacrosancta, quamvis ipsi narraretur quia iam iam[2] in proximo erat exercitus. (3) In diebus principatus ipsius erat omnis abundantia et affluentia omnium; (4) sed haec tota poena interitus domus[3] Ieremiae principis superinducta fuerit propter mala facta principissae consortis illius.

5 (1) Principissam et Koreccium remisit Skinder bassa ad Imperium, sed[4] Koreccius princeps postea redemit se multo litro ex captivitate. (2) Principissam accepit unus aga Turca pro conjuge, apud quem usque ad mortem suam detenta. (3) Bogdanus princeps adolescens in secta Ottomanica mortuus, obtinuerat ab Imperio officium kapidzi baszae.

---

1 principis. potest
2 iam iam **L**, iam **b**
3 domus ⟦ipsius erat⟧
4 Imperium. Sed

(4) Facta sunt haec anno mundi 7 124.

6 (1) Exmisit Skinder basza post cladem Korecci ex mandato Imperii unum czausz ad regem Poloniae, ut cohiberet Kosacos a mari (2) (qui illo tempore aliquot fortalitia, quae fecerant Turcae ad[1] Borysthenem, nomine Aslan Horod[2] et aliud fortalitium, acceperant et exciderant praesidiarios Turcicos qui in illis fortalitijs positi erant – et hoc causaverat postea adventum sołtani Osmanni ad Chotinum) (3) et ut abstineant deinceps ab irruptionibus in Moldaviam exercitus illorum.

7 (1) Misit etiam rex Poloniae ablegatum ad Imperium, de cognomine Kochanscium, devolvendo totam causam in Tartaros qui, infestando domos Cosacorum, eis dabant occasionem ad repressalia, ut sua damna, quae illis inferebant Tartari, ulciscerentur. (2) In hoc etiam gloriatur historicus Polonus, quasi ille ablegatus Kochanski cum sua legatione urserit depositionem Stephani Thomszae principis, (3) sed nescio quomodo haec concordent: siquidem tunc creatus princeps Moldaviae Rudolphus in locum Stephani Thomszae, quando transivit Kochanski ad Imperium. (4) Caeterum verissimum est quia accusabatur frequenter Stephanus Thomsza[3] princeps a Polonis apud Imperium.

8 (1) Anno sequenti Skinder basza[4], ex mandato Imperij collecto exercitu quantum habere potuit sub suo bassatu, cum Rudolpho principe Moldaviae, cum exercitu Valachico et cum copiis Ungaricis a Bethlem Gabriele, principe Transsylvaniae (2) (qui Gabriel Bethlem erat inimicissimus Polonis) et cum Scythis ivit contra Cosacos, ut castella illorum demoliretur et provinciam depraedaretur.

9 (1) Assecuti sunt Poloni intentionem Skinder bassae; (2) proinde Zołkiewski generalis exercitus regni ivit ipsi obviam cum

---

[1] ad **Lc** supra **L**
[2] Horod **Lc** Chodak **L**
[3] *om.* **b**
[4] bassa **b**

exercitu Polonico ad limites. (3) Stetit in uno loco dicto Busza, superius a Soroka, ad Tyram ex illa parte.

10 (1) Skinder bassa incepit oppugnare Raszkoviam, sed, postquam rescivit exercitum Polonicum non procul abesse, deseruit oppugnationem Raszkoviae et ivit ex hac parte Tyrae per Moldaviam et stetit ex opposito loci illius in quo erat Zołkiewski[1]; tantum Tyra illos separabat. (2) Minor numero exercitus erat cum Zołkiewski[2] quam cum Skinder bassa, sed selectior, totus stipendiarius; congregabantur etiam Cosaci ex suis castellis ad illum. (3) Cum autem rex Polonorum haberet tunc bellum cum Moscho, noluit irritare potentiam Turcicam, habens ad agendum ex alia parte. (4) Respublica Polona proposuit tractare cum Skinder basza de conditionibus pacis, sperando manutenendam a Turcis pacem.

11 (1) Puncta pacis Polonis proposita ab adversa parte erant haec: ut Poloni coërceant Cosacos ne vagentur per mare; in Moldaviam ut dehinc amplius non ingrediatur exercitus Polonus. (2) Jam vero ex parte Polonorum proposita erant puncta Skinder bassae sequentia: ut coërceantur Tartari ne amplius faciant incursiones in Poloniae provincias; ut principes Moldaviae non ponantur extranei, sed nonnisi illi qui sunt filii principum. (3) Sed haec omnia cum vento dilapsa, quia, non stabilita fundamentaliter pace, castra, et haec, et illa soluta sunt. (4) Igitur Tartari altera parte irruptionem fecerunt in Podoliam et non paucos in captivitatem abduxerunt; similiter sequenti anno ex improviso multitudo Tartarorum incursionem fecit in Wołyniam, provinciam superius a[3] Podolia iacentem; (5) quousque congregasset exercitum Zołkiewski[4] generalissimus, redierunt Tartari cum ingentibus spoliis ex Polonia sine ullo detrimento suo.

---

[1] Zolkiewski **L**
[2] Zolkiewski **L**
[3] in **b**
[4] Zolkiewski **L**

12 (1) Magnam censuram propter haec omnia habuit Zołkiewski a rege et a republica Polona propter negotia haec remisius expedita, (2) sed apud Christianos taliter facta non ita puniuntur sicut apud Turcas.

13 (1) Rudolphus princeps tertio hoc anno principatus sui primi dolore oculorum correptus est. (2) Fortassis etiam quia videbat quod non posset ampliare res suas, inter Turcas et inter Polonos intervenientibus dissidiis, sponte sua instabat apud Imperium ut deponeretur principatu, ut posset venire Constantinopolim propter curandos medicinis oculos. (3) Igitur Imperium fecit pro postulato ipsius: vocavit ipsum ad Portam, sed in locum ipsius dedit[1] principatum Moldaviae Gasparo principi.

Caput VIII

1 (1) Gaspar princeps ex origine sua erat Italus, homo ignarus morum et consvetudinum provinciae, praeter lingvam patriae. (2) Nihil potest esse gravius quam dum princeps ignarus est lingvae illius patriae, in qua dominatur.

2 (1) O Moldavia! si omnes principes tui, qui tibi dominantur, essent sapientes, non adeo facile ad interitum vergeres; (2) sed principes ignari consvetudinum tuarum et avari sunt causa interitus tui, quia[2] non curant ut aquirant et ipsi nomen bonum in patria, sed nonnisi inhiant accumulandis divitiis, (3) quae postea penitus evanescunt et, quod majus est, cum multis infortuniis familiarum ipsorum; (4) quia maledictiones pauperum (ut dicitur communiter) – non cadunt super arbores, quamvis sero.

3 (1) Gaspar princeps a[3] multo tempore erat acceptus apud Imperium, quia erat interpres omnium legatorum ex partibus

---

[1] ⟦destinavit⟧ dedit

[2] tui. Quia

[3] {a}

Christianorum principum[1] venientium ad Imperium. (2) Et cum esset mediator pacis factae inter Imperium Germanicum et inter Imperium Turcicum, propter hoc obsequium illius collatus est ipsi principatus hic in Moldavia in locum Rudolphi principis. (3) Sed, postquam stabilitus est in principatu, quamvis erat in opinione magnae fidelitatis erga Imperium, nihilominus mox intentionem suam convertit ad partes Christianas.

4 (1) Laudabile est in omni principe si fuerit addictus Christianitati, quia, quod haec patria usque huc persistat in statu suo, habet hoc ex Christianis principibus, quod[2] duret[3] in hunc diem intra suum ordinem, (2) sed cum prudentia, non absque dispositione bona et absque fundamento: loco emolumenti patriae, ut ipsam inducat in interitum[4], prout contigit et temporibus nostris aliquoties, quod multorum irreflexio et fatuitas in magnum infortunium devolvit provinciam. (3) Dominus Deus melius novit quia, si non fuissent inventa aliqua capita, ut quaesivissent media et non convenissent Imperium, perisset penitus haec patria pluries. (4) Ita involvit multis infortunijs provinciam principatus Gaspari principis.

5 (1) Tempore huius principis consurrexerat unus principellus in comitatu Orhejensi. (2) Contra illum exmisit militiam ex nunc Gaspar princeps, quin[5] et ipse in persona sua ivit contra dictum principellum et cepit illum vivum et aliquot principaliores de comitatu Orheiensi, quos statim perdidit. (3) Callebat lingvam Serbicam Gaspar princeps et quando ceperat illum principellum et illos principales Orheianos conviciabatur illos et dixit illis Serbice: «habeatis cor sincerum erga principem!». (4) Illa autem verba Serbica interpretatus est illis Moldavice Buciok, iudex supremus inferioris Moldaviae.

---

1 om. **b**

2 ⟦a⟧ quod **Lc** quibus **L**

3 {duret} ⟦regitur⟧

4 interitum:

5 princeps. Quin

6 (1) Illo ipso tempore Transsylvaniae sive Ungariae princeps erat Betleem[1] Gabriel, post extinctam domum Battorianam, et gerebat bellum contra Germanos propter regnum *Ungariae* [2] (2) et incitabat Turcas contra Polonos, propterea quia Poloni dederant auxilia imperatori Romanorum contra Betlem Gabrielem; (3) et tunc in proximo profligatus erat exercitus illius ad Kaszam. (4) Igitur ex illo odio concitabat Turcas contra Polonos: appromittebat[3] Turcis quia, si ibunt contra Polonos, illi non poterunt dare auxilia Germanis; poterunt absque ullo negotio Turcae occupare Viennam. (5) Cum iisdem incitamentis et pollicitationibus addendo magna munera scripsit ad hanum Crimensem. (6) Litteras illas interceperat Gaspar princeps et ex nunc misit illas regi Poloniae.

(7) Rex, ut vidit illas litteras, noluit ipse exprobrare Betleem[4] Gabrieli; cum vero Betlem Gabriel haberet suos domesticos inter senatores Polonos, nimirum affinem suum, (8) informavit rex illos homines, ut deferrent hoc ad Gabrielem: *quare*[5] *non abstinet ab illis actionibus quae sunt praejudiciosae Christianis?* (8) Insuper traditae sunt illis copiae literarum Gabrielis. (9) Praeterea exmissus est ablegatus a proceribus regni cum exprobrationibus et invectivis, exhibendo ipsi illas copias transsumptas ex litteris suis, quas scripsit ad hanum. (10) Ut vidit Betlem Gabriel literas suas productas, dixit ad ablegatum: «vitam suam ponet Gaspar propter has literas». Et mox de omnibus correspondentiis Gaspari principis informavit Imperium.

7 (1) E vestigio cognovit Gaspar princeps quia incurrit notam infidelitatis apud Turcas; propterea eo fortius intentiones suas firmavit cum Polonis, animando illos contra Turcas. (2) In fortalitium Chotimense posuit praesidium Polonicum subdendo se palam sub

---

[1] Betlem **b**

[2] Ungariae **b** Germaniae **L**

[3] Polonos. Appromittebat

[4] Betlem **b**

[5] Gabrielem. Quare

protectione illorum cum tota provincia. (3) Non poterat plene exequi intentionem suam propter barones, qui considerantes futura, ut non involverent provinciam casibus, non favebant ipsi. (4) Inter barones primus erat illo tempore Buciok iudex supremus inferioris Moldaviae. (5) Basilius princeps erat thesaurarius magnus illo principatu; qui multos modos tentabat ut perderet aliquos barones, ut ipse majori libertate perficeret sua, (6) sed palam non potuit se resolvere ut illum perderet, propter provinciam, quia Buciok primus erat omnium in provincia. (7) Basilius princeps hanc invenit occasionem contra ipsum, quia non redebat rationem de certa summa thesauro; (8) quamvis ipsi erat filius ex assistentia in matrimonio, posuit ipsum in carcere, imo dedit ipsum ad torturas; sed omnino conclusit in animo suo ut Buciok tolleret veneno. (9) Atque una die detinuit Buciok[1] pro prandio et exhilaravit illum propinando ipsi cum hilaritate; propinavit ipsi venenum. (10) Protinus sensit Buciok se venenum infectum; surrexit a mensa et abivit ad hospitium: habebat pharmaca contra venenum data sibi secreto ab uno medico[2], quia semper metuebat sibi a Gasparo principe. (11) Ut primum sumpsit pharmacum, cepit per ejectiones eijcere et venenum, cum magno periculo vitae. (12) Postera die finxit infirmitatem, sed princeps Gaspar totam culpam devolvit in praefectum culinae, quod per suam negligentiam cibi fuerint adussi.

8 (1) Videns periculum vitae Buciok iudex supremus aliud non cogitavit, nisi ut se facere favere consiliis Gaspari principis, quae habebat cum Polonis. (2) Et erant notae Imperio correspondentiae illius cum Polonis. (3) Proinde datum est ab Imperio mandatum Szkinder bassae ut caperet illum; sed cognovit haec Gaspar princeps et omnia detulit Polonis. (4) Igitur videns Imperium quia non potest illum capere arte, misit unum agam depositorem iuxta consvetudinem, ut occuparet sedem et ut deponeret Gasparum principem. (5) Sed, post-

[1] Buciok **Lc** illum **L**
[2] medico:

quam intellexit Gaspar princeps venire hunc depositorem, ut illum caperet[1], divulgavit venire contra se Polonos et exivit Iassiis et posuit castra ad sylvam ex opposito Cecorae.

9 (1) Ut pervenerit aga depositor, invenit res paratas, quia Gaspar princeps destinaverat milites et interfecerunt Turcas qui erant cum aga, imo et ipsum agam. (2) E vestigio misit Iassios et, tumultu facto inter milites et cives, interficiebantur ubicunque inveniebantur. (3) Multi Turcarum armati includebant se in cellariis et se defendebant. (4) Gaspar princeps, his factis, sine mora ivit obviam Zołkievio, generalissimo exercitus Polonici, qui erat in proximo cum exercitu ad limites.

10 (1) Paratus erat Skinder bassa etiam ante hoc factum Gaspari principis ut iret cum exercitu contra Polonos ex mandato Imperij. (2) Idem mandatum acceperat etiam hanus et Cantymir bey, celebris bellator illo tempore, et exercitus Valachicus et aliqua pars exercitus Ungarici a Bethlemo Gabriele. (3) Universus exercitus numerabatur circiter ad 60 millia et ianiczeri 1 000 ordinati ex suis stationibus. (4) Et cum his exercitibus intravit in provinciam Skinder bassa.

11 (1) Poloni etiam, ut non viderentur decipere Gasparum principem cum amicitia sua et ut compensaret Zołkiewskij priores errores, (2) profecti sunt et ipsi cum exercitu et transierunt Tyram ad Chotimum die 25 augusti.

12 (1) Exercitus Zołkievii talis erat: cataphracti – 1 600 ferro induti; equitum ultra cataphractos – 4 000, qui vocantur loricari; equites Germanici, 'raytarones' dicti – 200, (2) velites lisowscii[2] – 800; peditatus Germanici – 2 000 et aliqua quota voluntariorum, qui postea intricaverunt Zołkiewium; separatim magnatum erant 2 000. (3) Missus erat a rege unus aulicus per quem rex demandabat ut non intraret Zołkiewius in Moldaviam in auxilium Gaspari principis. (4) Alter ge-

[1] (ut – caperet)
[2] lisovscii **b**

neralis exercitus – ut dicitur apud Polonos, «dux campestris» – erat Koniecpolscius.

13 (1) Postquam generalissimus Zołkiewski cum exercitu Polono transivit Tyram ad Chotinum, fecerunt Poloni consilium. (2) Svadebat Koniecpolski ut ibi, ad Chotinum, exspectarent Skinder bassam cum exercitu et non recederent in campum contra multitudinem exercitus Tartarici et Turcici, (3) ipse[1] vero ut iret per ripam Tyrae ex illa parte, ut colligeret Cosacos ex castellis, ut collecti irruerent in hostes a tergo ex parte Tehinae. (4) Sed hoc consilium non acceptavit generalissimus Zołkiewski, qui dixisse fertur: «melius est ut videamus quid sit, quam ut ab aliis audiamus».

14 (1) Die 23 augusti pervenit etiam Gaspar princeps ad castra Polona, modico comitatu: tantummodo cum 600 hominibus, ut se conjungeret cum Zołkiewscio. (2) Post consilium quod habuit cum primarijs Polonorum, iverunt a Chotimo cum toto exercitu Polono, penes Prutum, in partes inferiores usque Cecoram et ibi Poloni fixerunt castra. (3) Historicus Polonus scribit quod etiam Gaspar princeps habuisset 12 000 Moldavorum. (4) Pervenit ad Cecoram Zołlkiewski die secunda Septembris.

15 (1) Nesciebat Zołkiewski ubinam esset Skinder bassa et quam numerosum haberet exercitum, totam spem reponens in Gasparo principe. (2) Sed Gaspar princeps, etiamsi a suis exploratoribus sciret multitudinem exercituum Turcicorum, non dixit verum Polonis, ut illos non terrerent.

16 (1) Die 7 Septembris, quinta die post adventum Polonorum ad Cecoram, venerunt et excubiae Tartarorum[2], prope 300. (2) Cum quibus praeludentes pugnae Cosaci (qui tunc vocabantur 'lisowcy') perfregerunt Tartaros, sed nullum potuerunt capere vivum, (3) tantummodo aliquot Tartarorum primarios adduxerunt ad Zołkiewium; igitur neque tunc

---

[1] Turcici. Ipse

[2] Tartarorum **b** Tartarum **L**

potuerunt rescire Poloni de potentia Szkinder bassae. (4) Tartari vero singulis diebus accipiebant lingvas[1], ut vocant[2], ex famulis Polonorum excurrentibus propter victum et sciebat Szkinder bassa omnia quae erant et agebantur in castris Polonorum et quam exiguus esset exercitus illorum.

17 (1) Die octava[3] Septembris primo Kantymir bey, postea Szkinder bassa venerunt ad Cecoram. (2) Posuit Skinder bassa tentoria sua prope castra Polona ex parte inferiori – Poloni erant intra illas fossas quas olim Zamoscius[4] fecerat. (3) Non produxit ex castris exercitum illo die Zolkiewski, nisi aliquot vexilla levioris armaturae missa cum lisowscianis, maxime propter hoc, ut possent accipere lingvam et rescirent de quantitate exercitus hostilis: totusne iam esset qui advenit an adhuc est alius. (4) Cum tota die praeluderent cum Turcis et cum Tartaris, exiverunt etiam et nostri Moldavi ad praeludia; sed nullo modo potuerunt accipere lingvam. (5) (Ceperant unum vexilliferum Turcicum, sed et ille, antequam adduceretur ad Zołkiewium, mortuus est ex vulneribus.)

18 (1) In tanto solummodo numero in quanto venerat putabat esse exercitum hostilem Zołkiewski, nesciens quia illa eadem nocte supervenerunt ordae hani cum Kalga sultano, fratre hani. (2) Hanus enim ipse remanserat in Budziaki, sed exercitum totum ordinavit cum Kalga sultano. (3) Sequenti die, horis matutinis produxit Zołkiewski totum exercitum Polonum[5] in eum modum quo olim Zamoyscius cum Kazy Gierey sultano et disposuit exercitum ad distantiam globi ex tormento emissi (4) erigens et duo propugnacula ex terra: unum ad unam alam ordinum, alterum ad secundam, in singulis ponens 4 tormenta et 300 pedestres cum sclopetis. (5) Szkinder bassa vero exercitum suum

---

1 linguas **b**

2 (ut vocant)

3 8va **L** octava **b**

4 Zamoyscius **b**

5 Polonorum **b**

Turcicum et Ungaricum et Valachicum disposuit contra alam inferiorem, iam[1] autem superiorem alam commisit Kantymir beio cum suis ordis. (6) Aliae ordae, quae erant cum Kalga sultano, non prodierunt ex loco suo in quo erant, post colles, quousque non inciperet conflictus.

19 (1) Postquam appropinquarunt, inceperunt Poloni primi una cum Moldavis conflictum, fortiter aggrediendo ordas Kantymiri. (2) Turcae ceperunt retrocedere; progressi Poloni in campum ultra quam haberent mandatum cum ordinibus primis. (3) Effusae et ordae sultani Kałga et fecerunt impetum totis viribus supra ordines primos Polonorum et illos perfregerunt. (4) Sed Moldavi nostri, pro more suo quem habent protinus dederunt se in fugam et voluntarii Polonorum, qui insequebantur antea, similiter fugerunt.

(5) Tartari vero, quos omnes non capiebat locus in fronte, irruerunt etiam a tergo in[2] Polonos et ita cum magna effusione sangvinis perfregerunt primum illum ordinem et usque ad alterum ordinem perruperunt, qui erat in fronte dispositus, ubi erant et ipsi duces. (6) Et omnes illos ordines plane circumdederant Tartari a parte castrorum. (7) Retrocesserunt Poloni resistentes Tartaris usque ad fossas.

20 (1) Szkinder bassa constanti et pertinaci impetu oppugnavit propugnaculum inferius; (2) et vix ianidzieri occuparunt propugnaculum, accurrerunt Poloni a fossis et eliberaverunt aliquam quotam peditatus, qui erat in propugnaculo, sed plures ibidem perierunt et tormenta 4 acceperunt Turcae. (3) Post haec immotis ordinibus stetit exercitus totus, resistendo fortissimis impetibus Tartarorum et propugnaculum superius mansit integrum.

21 (1) Ad occasum solis Szkinder bassa omni exercitui indulsit quietem, sed Polonos terribilis invasit timor et perturbatio et dereliquerunt excubias; alius vero exercitus intravit intra fossas. (2) Principales omnes iverunt ad tentoria Zolkievii ad consilium fa-

---

[1] inferiorem. Iam

[2] {in}

ciendum, omnes consternati videntes se conclusos esse a tanta multitudine hostium et remotos a patria et a fortalitiis suis et omni spe auxiliorum destitutos. (3) Uterque ducum excitant et confirmant animos illorum respondendo singulis et asserendo quia sequenti die volunt redintegrare res per conflictum; (4) si[1] vero non poterunt perfringere potentiam hostium, compactis in ordines curribus, recedent cum castris patriam versus, per ripam Tyrae. (5) Conturbavit omnium animos istud consilium, cum audirent mentionem de recessu cum castris, videndo se loco conclusos, destitutos pabulo equorum et annona hominum. (6) Post haec consilium solutum est in instanti.

(7) Unus ex majoribus, cognomento Struś[2], et Kalinowski, capitaneus Camenecensis, et Samuel Korecki paraverunt se ad fugam de nocte cum suis et eadem nocte profecti clandestine, conantes superare Prutum. (8) Et vix se dederunt in Prutum, veluti oves terrefactae: ilico submersus est Kalinowski, capitaneus Camenecensis, et alii plures ex Polonis. (9) Alii dispersi nocte, sequenti die captivati sunt a Tartaris; alios cursus aquae iterum retro exposuit in ripam et iterum in castra redierunt. (10) Chmielecki vero et Kazanovski, ductores Cosacorum, abierunt primo penes Prutum, postea exiverunt in campos et evaserunt integri absque ulla molestia; (11) alii ex exercitu stipendiario, conturbati omnes, meditabantur fugam ad famam per castra volantem quod aufugerint duces, quia et illi qui agebant excubias deseruerunt illas. (12) Videns consternationem in exercitu Zołkiewski percurrebat per castra cum facibus, praesentando se omnibus, multum de exercitu solicitus; et[3] aliquantum animavit et confirmavit excubias et[4] ita vix deposuit metum exercitus. (13) Eadem nocte scripsit Zołkiewski literas ad regem, accusando desertores castrorum.

---

[1] conflictum. Si
[2] Struś **b** Strus **L**
[3] solicitus. Et
[4] excubias. Et

22 (1) Gaspar princeps positus in magna consternatione, videns fugere Polonos, desertus a sua militia, profectus est et ipse de nocte et feliciter superavit Prutum; (2) sed ut venit ad locum Braneszte dictum cum paucissimis suorum militum et baronum – nam soli isti Szeptilicz generalis et Goe mareschalcus ipsi assistebant, qui et interfecerunt illum. (3) Turpe et execrandum facinus et inauditum per omnes nationes Christianorum! Principem, sive bonum sive malum fuerit, in omni fortuna ipsius non licet deserere, (4) imo defendere convenit, quia, qualiscunque fuerit, a Deo est, ut dicit Sacra Scriptura: «non est enim potestas, nisi a Deo».

23 (1) Eluerunt postea suo sangvine[1] illud factum et Szeptilicz, et Goe iusto judicio[2] condemnati capitibus ab Alexandro principe (2) et decapitati detractis pellibus iniecti in cloacam, quia execranda facta etiam mors horrenda sequitur.

(3) Buciok miser supremus iudex declinavit in Braneszte ad unum suum filium spiritualem ex assistentia circa matrimonium, de nomine Theodorum Breniszterul, ubi residebat idem Theodorus. (4) Solus absque famulis post dispersionem Buciok illuc diverterat, prout tempus illud dispersionis tulit; magnis precibus et pollicitationibus multis filio suo spirituali factis obtinuit ab illo fraudulentum promissum de salute sua. (5) Sed sequenti die ligavit ipsum ille suus filius et ligatum duxit ad Szkinder bassam – o nunquam propitius sit Deus tali filio spirituali! (6) Postquam deductus est ad Szkinder bassam exnunc de mandato ipsius infixus est palo miser Buciok. (7) Ille Buciok qui saepe consilia optima dabat Gasparo principi in ejus difficultatibus magnis, ita misere periit.

(8) Hic princeps Gaspar nunquam observabat iejunia: occulte temporibus iejuniorum manducabat carnes.

---

1 sanguine **b**
2 iudicio **b**

24 (1) Duces Poloni videndo se undique conclusos et desertos a societate Moldavorum et in aliena terra circumdatos a tanta multitudine hostilium exercituum, (2) produxerunt sequenti die in aciem totum exercitum qui remanserat, non procul a fossis, ut se opponeret insultibus Turcarum et Tartarorum. (3) Toto illo die steterunt in equis parati ad conflictum; neque[1] Szkinder bassa neque Tartari impetebant illos, facto consilio ut illos ita conclusos tenerent, quousque defecerit illos annona et pabulum equorum, ut ita se subderent ipsi sua sponte. (4) Poloni vero ut darent conflictum non erat possibile, quia et exercitum habebant diminutum, propter fugam illorum aliquot notabiliorum superius nominatorum, (5) et ex remanentibus multi erant vulnerati in primo illo conflictu; inter quos vulnerati erant filius Zolkievii et unus nepos ex fratre illius. (6) Iterum et tertia die a primo conflictu simili modo instructis ordinibus eductus exercitus prope fossas; quo die venit proxime cum paucis suorum sultan Kałga invitans solum Zolkievium ad colloquium. (7) Post tres dies produxit Szkinder bassa universum exercitum suum et ipsum ordinibus suis disposuit in oculis Polonorum, (8) ut viderent tantam multitudinem et[2] ita fecit per tres dies propter incutiendum terrorem Polonis, ut se subderent, videndo tam numerosos exercitus. (9) Ad colloquium cum Kalga sultan noluit prodire Zołkievius sed misit principem Koreccium, fratrem illius Koreccii qui aufugerat; (10) Kalga etiam misit weliszah Murzam, qui requirebat magnam pecuniae summam ut illis darent Poloni et abirent in pace. (11) Sed, quia Koreccius ostendit alia pacta pacis, murza arripuit frameam suam et dixit quia omnes Poloni ibunt sub gladium.

25 (1) Videntes Poloni quia alium modum evadendi non habent inde quo deducti erant, concluserunt apud se per consilium ut vinculatis castris exirent per medios hostes; et ita fecerunt. (2) Die 19 Septembris ad vesperam, dispositis spatio trium dierum castris in or-

---

1 conflictum. Neque
2 multitudinem. Et

dines, quilibet ordine suo, egressi sunt de loco concatenatis curribus et distributo exercitu ex omni parte curruum, tam pedestri quam equestri. (3) Existimabant Turcae et Tartari primo quia volunt dare conflictum, postea viderunt progressos; et illo die progressi ad vesperam Poloni et tota nocte, modice illos infestantibus Tartaris.

26 (1) Sequenti die, Septembris 20, supervenit et Szkinder bassa cum universo exercitu super castra Polonorum. (2) Poloni illucescente die steterunt ubi illos invenit dies[1] et illo die fecerunt conflictum fortissimum usque ad horas vesperarum. (3) Descenderunt Turcae ex equis per tentoria ad pernoctandum; Poloni paulo post circa vesperam iterum progressi sunt cum castris et similiter tota nocte iverunt cum aliqua infestatione Tartarorum.

27 (1) Tertia die, hoc est 21 Septembris, iterum substiterunt castra Polonorum ad unum torrentem, quem non nominavit historicus Polonus in qua valle fuisset, (2) sed verosimile est quia iverunt per vallem dictam Skompie aut certe per vallem dictam Rekita aut per vallem Ciułuk. (3) Necdum omnia castra Polona transierant[2] vallem, cum supervenit Szkinder bassa et ibidem avulserunt Turcae magnam partem curruum et acceperunt etiam aliquot vexilla et tormenta aliquot Polonis; (4) et iterum conclusi sunt Poloni in illa valle; caeterum defendebant se strenue tota illa die.

28 (1) Quarta die, id est 22 Septembris, determinavit Skinder bassa praecludere viam Polonis a fronte et praecessit in ante; tum prope Prutum in valle Reutuł dicta ordinavit totum exercitum in fronte. (2) Poloni exercitum quem adhuc habebant selectiorem posuerunt in fronte quasi per alam et constituti in eo passu, in quo etiam inviti conantur esse fortissimi (3) (non enim alius vitae supererat modus), moverunt universa castra recta super corpus exercitus Turcici et pugnantes fortiter, explodendo sclopeta continuo, fecerunt sibi viam

[1] dies: **L**
[2] transierunt **b**

per medias acies Turcicas. (4) In hoc conflictu acceperunt Poloni Turcis duo vexilla et aliquot Tartaros ceperunt vivos. (5) Et postquam constiterunt castra in illa valle Reut, iterum exiverunt vexilla Polonica et iterum irruerunt in unam turmam Tartarorum, qui transierant Reut.

29 (1) Post hanc transactionem strenuam confortati sunt animae Polonorum ita, ut ceperint habere spem meliorem. (2) Sed quod est ordinatum et constitutum a Deo, illud evitari non potest. (3) Iam erecti animis et solicitudine liberati Poloni fortiores et audaciores facti sunt. (4) Et pervenerunt ad vallem dictam Kobortei, ubi erat ex una parte torrens, ex altera parte – hostis, et locus erat apertus, sine vado. (4) Szkinder bassa iam amiserat spem de victoria misitque ad Zolkievium petens ut sibi mitteret aliquem qui sciret lingvam Turcicam; misit Zolkievius interpretem, sed illum non remisit amplius Szkinder bassa. (5) Cum autem essent prope Tyram Poloni, uno circiter milliario a Mohylow, ad unum pagum cognomento Słoboda Sawki, in territorio Sorocensi, ibi constiterunt Poloni ad pernoctandum, quae pernoctatio fuit illis ultima. (6) Voluntarij, qui erant ex varia sorte hominum collecti, timentes poenas a ducibus propter praedas, quas fecerant multas in provincia, ut facilius transirent Tyram, fecerunt tumultuarium terrorem nocte. (7) Unde totus exercitus adeo consternatus est, ut inceperint fugere qua quisque potuit: servi dominorum suorum equos arripiebant; et[1] peditatus et equitatus ita perterriti erant, uni alios fugientes,(8) unde et tota castra rupta sunt in partes; duces remanserunt soli, unus in una parte, alter in alia.

30 (1) Narrant aliqui illum terrorem tam grandem factum fuisse a famulis militum, qui abierant ad unam aream foeni procul a castris, quos invaserant Tartari; (2) hi fugientes, tantum fecerunt terrorem, in quo nullo modo potuit se recolligere exercitus, forte propter solicitudinem de transitu Tyrae, quisnam ex illis posset illum prius traijcere.

[1] arripiebant. Et

31 (1) Intellexerunt[1] Tartari adhuc sub noctem quod ita dilaberetur exercitus Polonicus et omnes conscenderunt equos. (2) Sequenti die mane ferme omnes majores ex exercitu Polono capti sunt a Tartaris, fugientes, uni a suo famulitio deserti, alii errantes a via; filium Zolkievii et nepotem eiusdem invenerunt inter currus vulneratos adhuc in primo conflictu ad Cecoram. (3) Koniecpolscium cum parva suorum militum manu, exspectantem beneficium diei, an forte posset congregare aliquo modo residuum militem et ut sciret de Zolkievio, quidnam cum illo acto, circumdederunt Tartari et acceperunt illum vivum. (4) Zolkievium vero ab omnibus desertum, solummodo cum suo uno aulico errantem sine equo, invenerunt Tartari et, antequam cognoscerent quis esset, videndo unum senem occiderunt; postea, ab aulico illius edocti quod esset Zołkievius, caput ipsi amputarunt et tulerunt ad Szkinder bassam. (5) Tota die caput praecisum Zołkievii positum in hasta stetit ante tentoria Szkinder bassae. (6) In illo loco postea columna ex lapide posita est a familia Zolkievii et in hodiernum diem stat in territorio Sorocensi ad słobodam Sawki, prope Mohilevum medio circiter milliari.

32 (1) Szkinder[2] bassa post hanc victoriam notabiliores Polonorum, qui erant, et Koniecpolscium misit ad Imperium; ipse vero rediit ad Civitatem Albam et ibidem post breve tempus vitam finivit. (2) Dicitur quasi fuisset veneno sublatus ab uno wezyrio[3] qui tunc erat in Imperio, qui vezyrius timebat sibi ab illo. (3) Tartari vero incursionem fecerunt in Podoliam et in Russiam et absque omni metu de nullo redierunt cum multis spoliis in suam regionem.

(4) Fuit haec clades exercitus Polonici et interitus Gaspari principis anno mundi[4] 7 129.

---

[1] Zołkiewski interitus **L** *in mg.*
[2] Annus Xti/1620 **L** *in mg.*
[3] vezyrio **b**
[4] mundi **Lc** Domini **L**

CAPUT IX

1 (1) Post principatum Gaspari principis, venit in principatum provinciae Alexander princeps, filius Eliae principis, qui Elias princeps erat filius Petri principis, Raresz dicti. (2) Post mortem patris sui, Petri principis, factus erat princeps – sicut[1] scribit Ureki iudex; qui sponte cessit principatu et ivit ad Solimanum sułtanum et factus est mahometanus, (3) ad quam caecitatem mentis venerat per effrenatam libidinem.

2 (1) Postmodum Elias princeps proscriptus erat in Rhodum et positus erat in aresto – et ibi in Rhodos natus est hic Alexander princeps. (2) Narratur de Elia principe quia circa mortem suam professus[2] erat fidem Christianam.

3 (1) In principio principatus sui rescivit de morte Gaspari principis, quod illum occidissent Szeptylicz generalis et Goe mareschalcus; (2) illos occidi iussit et corpora illorum proiecit in cloacam, quemadmodum supra innuimus. (3) Iusto iudicio fecit hanc illis ignominiam – caeterum, quod per cruciatus sustulit coniuges illorum et matrem Szeptylicz generalis propter divitias illarum, hoc fecit contra aequitatem, (4) quia iuxta leges justitiae rectae neque filii propter facta patris sui, neque pater propter facta filiorum suorum emancipatorum respondent unquam.

4 (1) Principatus iste valde erat debilis et cum tractatione negotiorum contra consvetudines provinciae. (2) In diebus huius principatus venit etiam imperium Turcicum cum ipso soltano plane ad Chotinum supra Polonos, (3) quia, resciens Imperium de interitu exercitus Polonici a Szkinder bassa illato, sperabat quia facili negotio poterit occupare aliquam partem regni Poloniae (4) hoc in animo volvens, quia, dum totum robur exercitus Poloni et militum veteranorum periit in Moldaviam, non habebunt amplius Poloni potentiam resistendi.

[1] sicut, ut **b**
[2] progressus **b**

(5) Et, quantumvis veniebant nuntii, quantam praeparationem facerent Persae adversus Babyloniam, ut illam a Turcis reciperent, nihilominus seposita cura Babyloniae totas vires praeparabat contra Polonos per integram hyemem[1]. (6) Expedivit czauszum ad regem Poloniae notificans ipsi quia contra regnum ipsius veniet cum tota potentia sua.

5 (1) (Habent hoc in more principes, ut notificent unus alteri quando volunt inferre bellum unus contra alium).

(2) Ad hunc nuntium exterriti Poloni, tali tempore videndo et cladem sui exercitus cum utroque duce et plane in oculis habendo adventum tantae potentiae contra se[2]. (3) Expediverunt ergo unum ablegatum ad Turcas, potius ut oculis suis videret suntne vera praeparamenta Turcarum, ut veniant, an solummodo verbis hoc praeferunt. (4) Sed ille ablegatus ad Imperium neque ad vesirii conspectum admissus cum iracundia accepit responsum verbale et retro expeditus.

6 (1) Sed nec rex Poloniae neglexit praeparamenta belli: sine mora hyeme adhuc indixit comitia et initio comitiorum expedivit legatos ad omnes principes Christianos significando illis de venturis cum bello contra se Turcis. (2) Conclusum est in comitiis ut conscriberetur militia, ut posset resistere potentiae Turcicae. (3) Determinatum in comitiis ut fiant 30 millia stipendiarij militis, inter quos ut essent cataphractorum 14 000, de peditatu vero 8 000, levioris armaturae separata quota, ad Cosacos ut mitterentur stipendia pro 15 000; (4) rex ipse cum tota nobilitate ut exeat ad bellum. (5) Tota hyeme seria fiebant praeparamenta, sed a nullo extraneorum principum auxilia fuerunt, solummodo ab Hollandis aliquot naves venerunt cum armis varij generis et cum aliquot magistris bellicarum machinarum; (6) sed ab aliis principibus Christianis absque ulla spe[3] auxiliorum redierunt legati illorum. (7) Imo vero Germani in limitibus suis posuerunt custodias, ut non li-

[1] hiemem **b**

[2] et plane in oculis & adventum habendo tantae Potentiae contra se **L** *ordinem numeris superpositis indicans*

[3] absque ulla spe **Lc** nulla fuit spes **L**

ceret Polonis etiam pecunia conscribere et conducere militem – (8) habebant tunc temporis Germani aliquas tricas et perturbationes cum regno Bohemiae, quod regnum alio nomine vocatur Czechy. (9) Tantum numerum quantum indixerant[1] cataphractorum non potuerunt facere Poloni, quia haec militia cum magna fit difficultate et cum multis expensis.

7 (1) Ut primum ver apertum est, sultanus Osmannus movit magnis praeparamentis exercitus suos collectos[2] ex omnibus locis terrarum et provinciarum suarum. (2) Scribit historiographus Polonus quia et ex lingvis et ex exploratoribus quos Polonos habebant apud Turcas certum est quod sultanus Osmannus habebat trecenta millia equitum, duodecim millia janiczerorum, octoginta millia Tartarorum cum Zaimbu Kerey sultan, hano Crimensi, praeter exercitum Valachicum, quem ducebat Raduł princeps Valachiae. (3) Dum esset prope Danubium sultanus Osman venit ipsi nuntius quod Persae acceperunt Babyloniam, sed ille minime motus hoc nuntio, accelerabat viam contra Polonos.

8 (1) Apud Polonos non erant ambo duces – nam[3] Zołkiewski supremus dux perierat, Koniecpolski vero dux campestris detinebatur in captivitate Constantinopoli – et erant rixae inter Polonos ratione clavarum ducalium. (2) Igitur Sigismundus rex obviando disidiis ex aemulatione proventuris inter prima capita, respondit magnatibus quia expectat Koniecpolscium, ut exeat ex captivitate. (3) Est autem lex singularis circa duces exercituum, ut per ordinem succedant, hoc est: ut a minori officio ascendant ad superius. (4) Proinde exercitus omnes dedit in manus Chotkievicii, supremi ducis exercituum Litvanicorum, gloriosissimi ab iuventute sua bellatoris, qui protunc processerat ad octogesimum annum aetatis suae.

---

[1] indixerunt **b**

[2] collectos *dubit. sc.* collatos **b**

[3] duces. Nam

9 (1) Movit[1] Chotkiewicz generalissimus cum exercitu numerato ad 14 000 et ante se praemisit Lubomirscium cum 4 000, ut quam primum transiret Tyram ad Chotinum – Chotinensis arx a diebus Gaspari principis erat sub iurisdictione Polonorum. (2) Cum ingressus esset Lubomirski in provinciam antequam appropinquassent exercitus Turcici, praedatus est provinciam usque ad civitatem Jassensem, (quam fugiens usque ad Roman deseruerat Alexander princeps): combuserunt[2] Poloni Jassios. (3) Ex praeda provinciae congregarunt Poloni annonam, quae suffecit illis toto tempore quo fuerunt in Chotinensi fortalitio. (4) Proxime post Lubomirscium venit etiam Chotkiewicz Chotinum; tum post Chotkievicium venit et filius regius Vladislaus cum 17 000 hominum. (5) Tormenta quae veniebant fuerunt commissa curae incolarum Chotinensium, illorum praecipue qui fuerunt principaliores; quos etiam expulserunt ex fortalitio Chotinensi post moenia absque ulla commiseratione.

10 (1) Imperium pervenerat in Cecoram; Cosaci non pervenerant omnes Chotinum, quod Poloni aegre ferebant. (2) Inceperunt Tartari approximare castris Polonorum, qui desperarunt de adventu Cosacorum.

11 (1) Die 20 Augusti aggressus est unus soltan cum sua militia et cum numeroso exercitu Turcico castra Polonorum ad Chotinum, quod non putavit Chotkiewicz generalissimus et primores Polonici exercitus; (2) quando[3] ipse Imperator supervenit, eduxerunt[4] et Poloni totum exercitum in campum, sed[5] Tartari paulo post retrocesserunt. (3) Tunc etiam illo die venerunt 1 000 Kosaci[6] ante suum ducem cognomento Sahaydaczny, significando de adventu illius cum exercitu et

[1] Woyna Chocimska **L** *in mg.*
[2] combusserunt **b**
[3] exercitus, quando
[4] supervenit. Eduxerunt
[5] campum. Sed
[6] Cosaci **b**

cum castris paratis ante triduum, per medios cuneos Tartarorum, cum illis confligentes; (4) Cosaci enim transierant Tyram ad Sorokam, quos immorantes praedis, pro suo more aggressi sunt Tartari in via.

(5) Altera die, hoc est 21 augusti, supervenit et Sahaydaczny cum viginti millibus Cosacorum. (6) Illo die cum ordinasset Chotkiewicz fieri fossas iuxta castra et fecisset lustrationem Cosacorum, significarunt excubitores quia appropinquat Imperator cum universo exercitu disposito ad pugnam, ut dicunt Turcae 'alaiu'. (7) Reliquit Chotkiewicz lustrationem Cosacorum et eduxit etiam ipse totum exercitum in campum per aciem dispositum, disponendo milites etiam per vineas et per rubeta absconditos; (8) ipse vero cum parte selectioris militiae tenuit frontem, eam opinionem habens, quia Turcae dabunt conflictum. (9) Sed exercitus Turcicus non dedit conflictum et, ut primum pervenit, cepit descendere ex equis et tentoria figere; (10) solus Kantymir bassa cum suo exercitu semel fecit impetum in unam alam Polonam; videns vero dispositas esse insidias Polonorum per vineas, rediit et ipse ad locum in quo descendit exercitus ex equis. (11) Turcae autem produxerunt aliquot tormenta et explodebant contra Polonos[1] et faciebant velitationes ab utrinque usque ad vesperam.

12 (1) Die 22 Augusti matutinis horis occuparunt Turcae cum tentoriis totum illum locum in quo constiterant Poloni prima die. (2) Poloni etiam eduxerunt exercitum et posuerunt circum castra prope; (3) illo vero die integro incessanter impetebant Turcae castra Cosacorum, videndo illa non esse adhuc munita fossis et separata a castris Polonorum.

13 (1) Die 23 Augusti matutino tempore parati erant Turcae ad conflictum. (2) Cosaci posuerunt se cum castris paulo inferius per cursum Tyrae separatim a castris Polonorum adhuc absque fossis, tantummodo concatenatis curribus; (3) igitur Turcae et Tartari omnem furorem suum converterunt in Cosacos, ita ut viderentur accepta esse

---

[1] Polonos;

castra Cosatica, sed[1] restiterunt Cosaci fortissime cum magna virtute ducis sui, qui vere erat bellicosus. (4) Submissit illis auxilia Chotkiewicz generalissimus tres phalanges Germanorum et unum mille haydonum cum securibus latis, dictis 'bardysz' (est una species armorum: securis lata[2] in manubrio longo). (5) Cosaci, cum vidissent data sibi auxilia, insilierunt recta in janiczeros, conferendo cum illis cominus, ita ut cogerent janiczeros retrocedere. (6) Et ita, Kosacis[3] cum haydonibus compellentibus[4] in fugam janiczeros, irritati equitatus. (7) Et ita atrox pugna exorta est inter exercitus, confluentibus passim Turcis et Tartaris et legionibus Polonicis[5] in illam alam in qua inchoata erat pugna cum magna sangvinis effusione. (8) In illo conflictu perierunt multi principaliores ex janiczeris; periit et bassa Silistriae, celebris bellator. (9) Ex parte Polonorum principaliores perierunt Zawisza et Andrzeiowski[6], uterque rotmagister; perierunt et primarii Tartarorum Litvanorum[7], Bogdan murza et Carowicz murza. (10) Res admiranda, ut scribit historicus Polonus, quomodo pugnarunt fortiter contra Mahometanos Mahometani, quamvis et ipsi essent de secta Mahometica. (11) Narratur hoc, quia illa die vocavit soltan Osmannus janiczeros et dixit illis quia non manducabit priusquam accipient castra Cosacorum.

14 (1) Die 24 augusti Poloni non exierunt in campum, sed totus exercitus incumbebat firmandis fossis, quia ad illud tempus exercitus Polonus cum suis castris in pluribus locis solummodo curribus erat munitus. (2) Turcae autem videndo quia Poloni illo die non exierunt ad conflictum, sed laborarunt circa fossas, cum equitatu simul cum janiczeris peditibus primo fecerunt insultum in frontem fossarum;

---

1 Cosatica. Sed
2 {lata}
3 Kosacis **Lc** Kosaci **L** Cosacis **b**
4 compellentibus **Lc** compulerunt **L**
5 Polonicis **Lc** Polonica **L**
6 Andrzejowski **b**
7 Lituanorum **b**

(3) cum autem inde represserint illos Germani, irruerunt ex superiori parte, quaerendo ubi locus esset debilior, sed ibidem in illo insultu ceciderunt plurimi Turcae. (4) Postmodum in alio loco tentatum ex adverso Zwanecensis oppidi – sed et ibi restiterunt illis fortiter Poloni – et usque ad meridiem impetebant Polonos. (5) Tum postea cum omnibus viribus irruerunt contra castra Cosacorum, quae erant bene firmata per noctem duobus ordinibus fossarum: aliae fossae erant immediate penes currus, aliae vero fossae erant aliquanto remotiores a castris et coniunctae cum fossis Polonorum. (6) Plurimi ex Turcis perierunt a Cosacis in illo insultu; pepulerunt Poloni Turcas perfractos igne Cosacorum usque ad tentoria illorum.

15 (1) Die 25 Augusti, minimi[1] duxerunt Turcae tantum damnum exercitus sui quod acceperunt, sed sequenti die produxerunt tormenta maiora et accesserunt prope ad castra Cosacorum et exploserunt illa incessanter contra Cosacos per aliquot horas. (2) Miraculo comparat historicus Polonus quia ad continuas explosiones tormentorum tantummodo unus Cosacus nomine Basilius centurio occisus est; solummodo equi multi occisi in castris. (3) Post spatium quatuor horarum ab inchoatione explosionum contra Cosacos, prodierunt Cosaci et fecerunt impetum contra Turcas in illo loco ex quo explodebant tormenta; (4) ex illa ala, in qua locati erant Poloni, irruit una legio Polonorum in eundem locum et repulerunt totum illum exercitum qui erat penes tormenta et acceperunt omnia illa tormenta approximata. (5) Et invaserunt illa die Cosaci castra Turcarum et penetrarunt usque ad tentoria eorum cum magno terrore in universo exercitu Turcarum. (6) Sed, ut genius fert Cosacorum, ad praedam pronus, praedis inhiare ceperunt; quibus dum occuparentur Cosaci, dederunt tempus Turcis ad recolligendum se et ad repellendos Cosacos tormentaque recuperanda – nihilominus Cosaci concusserunt rotas et cubilias tormentorum.

[1] minime **b**

16 (1) Ex illo die aliquantum respirarunt Cosaci: Turcae enim converterunt se ad Polonos, quia illi assveverant turmatim aggredi Turcas, dum eosdem propellerent Cosaci. (2) Proinde a die 26 augusti tota moles belli in Polonos conversa[1], quia 27 augusti fecerunt magnum insultum Turcae in exercitum Polonorum (qui productus erat extra castra) et perfregerunt Polonos et duo regimina Germanorum cum suis colonellis ad unum perierunt. (3) Coeperunt laetari et exultare Turcae de tanta clade Germanorum, ex quibus plurimi adducti ante tentoria imperatoris. (4) Si non aliqua vexilla cataphractorum repressissent Turcas, magnum periculum erat de totis castris Polonorum, adeo erant consternati Poloni. (5) Eodem die acceperunt Turcae vexillum generalissimi Chotkiewicz: confracto freno apud equum vexilliferi cataphractorum Chotkievicianorum, intulit illum equus magno impetu se invito in conglobatas acies Turcarum. (6) In tanta consternatione exercitus (scribit historicus Polonus) ipsemet seniculus Chotkiewicz prodiit extra ex castris; per omnes portas castrorum prodibat exercitus per ordines. (7) Et in hunc modum liberati sunt Poloni a caeco impetu Turcarum illa die, sed multi Polonorum perierunt illa die et vexillum Chotkievicii cum vexillifero.

17 (1) Die 29 et 30 Augusti Turcae quieverunt, generalissimus autem Chotkiewicz contristatus propter suum vexillum, (2) quae res in exercitu istarum partium est magnum dedecus.

18 (1) Die prima[2] Septembris concluserunt apud se Poloni ut irruerent nocte in Turcas cum toto exercitu suo equestri, relicto solo peditatu intra fossas. (2) Et ita fecerunt: eduxerunt totum exercitum extra, sed impedivit hoc opus et consilium illorum pluvia. (3) Sequenti die rescierunt Turcae de hoc consilio Polonorum ab haydonibus Ungaris, qui frequenter fugiebant a Polonis ad Turcas – et a Turcis Rutheni frequentissime. (4) Cosaci vero non se continuerunt etiam de

---

[1] conversa:
[2] prima *sc.* 1ª **L** 1 **b**

pluvia: in unam alam a tentoriis tentaverunt et irruerunt eadem ipsa nocte.

19 (1) Tertia die Septembris venit in castra Polonorum a Raduło, principe Valachorum, Bateszte Veveli, homo de genere suo Cretensis[1] (dicitur quod venisset cum scitu vezyrii), persvadendo Polonis ut mitterent legatum ad Turcas pro tractanda pace. (2) Non abnuerunt Poloni miseruntque hominem magnae dexteritatis cognomento Zielenscium, ut interrogaret: «acceptabuntne Turcae talem legationem, an non?» (3) Et ex illo tempore mittebantur legationes, sed nihilominus sangvis militum largius effundebatur ex utraque parte singulis diebus et horis.

20 (1) Quinta die Septembris finiverunt Turcae pontem supra Tyram et transiit in illam partem Tyrae exercitus illorum. (2) Libera habebant pascua equorum ad illam diem Poloni, sed ex illa die conclusi sunt etiam post Tyram. (3) Eadem ipsa die venit etiam Karakasz bassa Budensis, qui, timendo Imperatorem iratum sibi propter tardum[2] adventum suum, accepit a vesirio responsum quia non salutabit Imperatorem prius quam venerit in castra Polonica[3].

21 (1) Totus exercitus Turcicus ivit post Karakasz bassam et ex omnibus partibus fecerunt gravem insultum in Polonos; maior pars exercitus Turcici stetit ex illa parte, in qua erat Karakasz bassa. (2) Locus ille erat ex opposito oppidi Zwaniec, ubi erant debiliora castra Polonorum; in illum locum duxerunt Karakasz bassam aliqui Ungari, qui aufugerant a Polonis ad Turcas. (3) Tam fortem insultum fecerunt in fossas Polonorum ut, si non exivisset unum regimen Germanorum cum suo generali de nomine Weier, Germano, (4) et si non contigisset fuisse in promptu 2 000 Kosacorum, qui pascebant equos tenentes illos manibus, inter virgulta, accepisset Karakasz bassa fossas Polonorum. (5) Illud igitur regimen Germanorum a tergo

---

[1] Cretensis **b** Cretensem **L**

[2] tardum **Lc** tantum **L**

[3] Polonica **b** Turcica **L**

aggressum est exercitum Turcicum; alii vero Germani ex fossis exploserunt ignem magnum in Turcas pro more suo explodentes insimul omnes. (6) In illa explosione percussit globus sclopeti Karakasz bassam in ipsum caput; igitur Turcae videndo quia cecidit bassa retro recesserunt. (7) Prodiit et equitatus Polonus ex fossis, sed non est insecutus Turcas, invigilando in aliis locis et defendendo ibi, ubi Turcae impetebant.

22 (1) Incepit deficere Polonos annona et ex magna copia cadaverum exortus est magnus foetor[1] in castris Polonorum, quia non potuerant[2] sufficere trahendis cadaveribus in Tyram; (2) propterea comparuerunt infirmitates in militibus, sed equi vel maxime moriebantur ex morbis quas contraxerant. (3) Filius regius Vladislaus affixus erat lecto ex infirmitate, similiter et generalissimus Chotkiewicz, quae infirmitas eum confecit et mortuus est ibidem Chotini, die 14 Septembris, dux apud Polonos celeberrimus proeliis. (4) Narratur de ipso, dum viveret, quando venerat mentio a principe Valachico Raduło, quod dixisset: (5) «exspectent ut veniat festum sancti Demetrii; poenitebit[3] sultanum Osmannum quod contra Polonos bellum moverit».

23 (1) Per tres dies post necem Karakasz bassae Turcae abstinuerunt a conflictu; (2) Tartari autem praedabantur et ignibus cremabant Poloniam circum circa Camenecum et superiores partes a Cameneco[4] videbantur fumi flagrantis Poloniae spectantibus Polonis, destitutis omni annona. (3) Cosaci tantummodo penetrabant per sylvas ad propinquiores pagos et oppida et adducebant aliquid ex victualibus, quae non sufficiebant. (4) Ordinarunt Poloni una nocte 1 000 haydones, qui Cameneco[5] adduxerunt certam quotam curruum cum annona et cum

---

1 faetor **b**
2 potuerunt **b**
3 paenitebit **b**
4 Camencio **b**
5 Camencio **b**

pulveribus nitratis, quia deficiebat Polonis et plumbum, et pulveres. (5) Tum et morbi invaluerunt praesertim inter Germanos et Polonos – maxime autem dyssenteria –, qui assveti erant cerevisiae et cremato; ibi vero sola fuit aqua Tyrae ad bibendum, quae aqua[1] est gravis et nociva ad bibendum.

24 (1) Svadebant aliqui Polonorum ut relinqueretur peditatus ad defendendas fossas cum castris, equitatus vero ut exeat extra. (2) Alii svadebant ut exmitteretur[2] filius regius, ut ipse acceleraret adventum parentis sui, regis, cum auxiliis quam celerrimis; tumultuabatur et exercitus Litvanicus ut abiret ex castris. (3) Sed postea omnia haec consilia dissvasit[3] Lubomirscius, quem exercitus elegit in locum Chotkievicii defuncti et illum constituit ducem filius regius.

25 (1) Die 15 Septembris rediit legatus illorum, Zielenski, expeditus ad vesirium. (2) Nihilominus eodem die iterum impetum fecerunt Turcae in castra Polona ad portam Litvanorum. (3) Fecerant autem Poloni intra illos tres dies unum propugnaculum, id est turrim extra valla, quod non adverterunt Turcae; (4) igitur et ex vallis, et ex illo propugnaculo explodebant Poloni fortiter ignem, ita ut Turcae recederent retrorsum. (5) Sequenti die, hoc est 16 Septembris, transportarunt Turcae tormenta in illam partem Tyrae et ex illis explodebant tota die in castra Polonorum, (6) sed tantum unum Germanum occiderunt ad tentoria filii regii; eodem[4] ipso die transiit Tyram et ipse Osmannus sultanus et ivit ut videret Camenecum. (7) Applicuerunt ut oppugnarent unum castellum nomine Paniowce prope Camenecum, in quo posita erat aliqua quota haydonum pro defensione. (8) Et perierunt plures Turcae ab haidonibus et deseruerunt illud castellum, quod non poterant occupare; (9) Zwanecum non tentarunt, solum transiit penes illud soltanus. (10) Scribit historicus Polonus quod dixerit sulta-

[1] aquae **L**
[2] emitteretur **b**
[3] dissuasit **b**
[4] regii. Eodem

nus Osman de Cameneco: «Deus fecit hoc fortalitium et ipse Deus illud accipiet». (11) Sed ecce nunc temporibus nostris accepit[1] sultanus Mahmet, imperator Turcarum, illud Camenecum anno mundi ‹7 180›[2], 16 Augusti, propter peccata Polonorum et discordias illorum.

26 (1) Propositum erat praemium Tartaris a sultano Osmanno ad Chotinum, ut[3], quicunque adferret caput Cosaci, accipiet octo aureos in specie; (2) proinde excurrebant Tartari per pagos Polonorum capientes rusticos, quorum capita adferebant et accipiebant pecuniam; (3) comportarunt aliquot acervos de capitibus ante tentoria imperatoris asserentes quia sunt Cosacorum. (4) Cum vero exercitus Turcicus nullum potuit facere damnum Polonis a fronte, traiecerunt per Tyram tormenta maxima (5) et illa explodebant potentissime ex illa parte Tyrae contra Cosacos et contra unam partem castrorum Polonicorum et debuerunt recedere ex ripa et Cosaci, et Poloni, ubi illis nocebant tormenta.

(6) Die 16 Septembris ille conflictus et insultus fuit. (7) Tartari commiserunt se in fluvium Tyrae, ut transientes Tyram intrarent in castra. (8) Quod periculum videns Lubomirscius, qui erat dux in loco Chotkievicij, ordinavit peditatum Germanicum cum sclopetis; (9) unde reassumpserunt animos Cosaci et ceperunt explodere continuo, ita ut desererent Turcae tormenta et recesserint a ripa.

27 (1) Dum haec agerentur ad Chotimum, Sigismundus, rex Poloniae, veniebat lento passu, ut dicunt Poloni, in auxilium filio suo. (2) Interim deficiebant plane in castris Polonorum pulveres tormentarij et victualibus plane destituebantur. (3) Qui[4] defectus etiam apud Turcas erat, quia[5] et Turcae fame premebantur; qui singulis diebus accipiebant nuntios de magnis depredationibus, quas faciebant Cosaci in

[1] accipit ⟦illud⟧
[2] add. **b** post **c**
[3] {ut}
[4] destituebantur, qui
[5] erat. Quia

Mari Nigro. (4) Propterea iterum venit Batyszte Veveli a Raduło, principe Valachiae[1], cum assecuratione quia acceptabuntur legationes Polonorum; (5) cum vero Poloni requirerent obsides a Turcis dedit responsum magnum esse dedecus Turcis dare obsides. (6) Igitur Poloni elegerunt legatum Iacobum Sobiescium, patrem Sobiescii Joannis, qui erat rex Poloniae, et Zorawinscium, castellanum Bełzensem. (7) Iverunt hi legati Poloni ad castra Turcarum.

28 (1) Deposuit Imperator vesirium, iratus illi, quod non potuerit accipere castra Cosacorum et alium posuit vesirium, ut maiori strenuitate res ageret. (2) Propositum est legatis Polonis ut promitterent tributum quod darent annuatim Imperio; quod[2] cum nullatenus promitterent legati Poloni, detenti sunt. (3) Interim exercitus totus[3] cum magnis praeparamentis, cum omnibus tormentis et requisitis motus est contra castra Polonorum: (4) medietas exercitus collocata est ex hac parte Tyrae, ut oppugnaret, alia medietas transmissa trans Tyram et oppugnabant tota illa die. (5) Die 24 et 25 Septembris iterum Poloni fecerunt fossas in ripa ex hac parte; sed illas destruebant Turcae tormentis, sed potissimum ex illa parte Tyrae. (6) Ita luctabantur integris illis diebus usque ad 27 Septembris.

29 (1) Habent hoc in more Cosaci, quando infestantur et pereunt de tormentis: prodeunt extra et faciunt impetum in illum ipsum locum ex quo exploduntur tormenta. (2) Quam[4] ipsorum artem quilibet cognovit a tempore[5] Soczaviensis oppugnationis, quando oppugnabat Stephanus princeps Georgium, filium Chmielniccij. (3) Eodem modo fecerunt et ad Chotimum[6]: dum putant Turcae illos perculsos esse mortibus, quas in illis faciebant tormenta (illis quinque, sex diebus,

[1] Valachiae **Lc** Moldavi **L**
[2] Imperio. Quod
[3] totum **L**, *corr.* **b**
[4] tormenta. quam
[5] a tempore **L** tempore **b**
[6] Chotinum **b**

explodendo 60 tormenta – ut scribit historicus Polonus – illa maxima quae vocantur apud Turcas 'balemezur') (4) et opinantur illos exanimatos, ipsi tunc, die 27 Septembris, inierunt cum duce suo Sahaydaczny consilium et diviserunt se in duas partes: alii[1] ex illa parte Tyrae et alii ex hac parte. (5) Prodierunt nocte et transierunt pontem ad Zwanecum – habuerunt enim etiam Poloni pontem per Tyram paulo superius ex opposito Zwaneci – (6) et irruerunt in ipsa castra vesirij ex illa parte, tanto impetu, ut vesirius coactus fuerit abire ex suis tentoriis nec in illis pernoctare. (7) Ex hac etiam parte ille terror et tumultus factus est tantus, ut dimidium exercitus fugerit in aliam partem castrorum ex suis tentoriis, relinquendo etiam tormenta, et[2] facta fuit consternatio maxima. (8) Aquisiverunt Cosaci spolia plurima ex vestimentis, ex frameis, ex subiugiis argenteis et ex tentoriis et omni supellectili. (9) Plurimos etiam Turcarum trucidarunt et dissiparunt; et ita cum plurimis spoliis redierunt ad sua castra.

30 (1) Stupebat et Imperator, et omnes primores Imperii infractam et imperterritam naturam Cosacorum, positi per illos in tanta conturbatione.

31 (1) Adducebant Tartari etiam aliquos Polonos captos, qui affirmabant regem Poloniae venisse Leopolim. (2) Igitur altera die post illam tumultuariam trepidationem nocturnam Imperator vocavit ad se vesirium; nihilominus[3] ex illa parte explodebantur tormenta continuo usque ad serum. (3) Vesirius ergo inchoavit tractatum cum legatis Polonis de pace, accepta notitia de adventu Leopolim regis Poloniae.

32 (1) Multum laborabant Turcae, ut Poloni promitterent aliquod tributum, sed Poloni etiam mentionem tributi nullo modo voluerunt acceptare. (2) Igitur, post multas controversias, stetit conclusa pax Septembris 29 iuxta calendarium vetus, juxta Romanum vero calendarium octobris nona die.

---

[1] alii **Lc** una pars **L**

[2] tormenta. et

[3] vesirium. Nihilominus

33 (1) Articuli pacis ex parte Imperii Turcici erant hi: pacem aeternam a Turcis ut habeant Poloni, ita ut nunquam contra illos bellum moveant Turcae (sed ecce quomodo observant!); (2) Tartaros coërcebunt ut nunquam faciant irruptiones in provincias Polonas; in Moldavia ut non constituant bassam (sed Deus scit an non facient hoc in proximo!). (3) Fuerunt et alii articuli de rebus minutioribus, propter signa limitum in campis Oziensibus et circa Tyginam.

34 (1) Iam vero ex parte Polonorum hi erant articuli pacis: in Moldaviam exercitus Polonus nunquam ingrediatur; Cosacos a mari coërceant; fortalitium Chotinense reddatur iurisdictioni principis Moldaviae; legatus Polonus cum donarijs et cum ratificatione pactorum pacis exmittatur ad Imperium. (2) Insuper Poloni promiserunt triginta millia pelliceorum Tartaris singulis annis. (3) Haec postquam ita conclusa sunt, statim in castris Polonorum et Turcarum proclamarunt praecones pacem statimque ab illo instanti cessavit bellum et hostilitas ex utraque parte.

35 (1) Die 30 Septembris facta sunt commercia nundinarum inter Polonos et Turcas. (2) Emebant Poloni multos equos Turcicos parvo pretio, similiter et tentoria; (3) pari ratione Turcae a Polonis emebant pannos, sclopos breves. (4) Altera et tertia die nundinabantur inter se exercitus partium.

36 (1) Tertia die a pace conclusa Imperator Turcarum movit in parte inferiore a Chotino. (2) Exivit totus exercitus Polonus instructis ordinibus suis in campum; circa[1] quem transeuntes legiones et phalanges Turcarum valedicebant Polonis nutando capitibus. (3) Quarta die post abitum Imperatoris[2], Octobris die 6, etiam Poloni moverunt ex suis vallibus[3] una cum Cosacis, relinquentes fortalitium Chotinense in

[1] campum, circa
[2] imperatoris, ⟦etiam Poloni⟧
[3] vallis **L** *corr.* **b**

manus Rudolphi, principis Valachiae; (4) ex eo quia Alexander, princeps provinciae nostrae, ut supra dictum est, disgratiatus erat apud Imperatorem, qui veniens Chotimum[1] nihil paratum invenit: (5) neque pontem per Tyram, neque victualia et provinciam invenit dispersam et a Polonis devastatam; iratus erat vehementer Alexandro principi, ita ut illum vellet perdere, nisi ipsum a morte liberaret vesirius. (6) Caeterum non potuit de pleno placare Imperatorem, quia toto tempore quo ad Chotinum fuit alligatus erat tormento in compedibus ligneis, usque ad reditum Imperatoris Constantinopolim.

37 (1) Eundo Imperator in via magna damna habuit in militia, deficientibus prae fame hominibus et equis, quia exorta erant frigora et tempestates pluviarum niviumque. (2) Ex illo tempore abstractum est a Moldavia oppidum Reni cum aliquot pagis per sultanum Osmannum et alii pagi adiacentes Danubio, qui pertinebant ad territorium Gałacense. (3) Tum et ab illo tempore incorporati sunt illi pagi territorio Smailensi, cuius territorii proventus dedicati sunt sepulchro Mahometi, quod est in Arabia, prope Mare Rubrum.

38 (1) Sigismundus vero, rex Poloniae, ubi intellexit pacem esse conclusam cum Turcis per filium suum, subiratus est aliquantum; sed colorata erat haec ira, quia Respublica mota procedebat valde lento passu. (2) Majores Poloni tunc transibant Vistulam, Litvani[2] autem tunc susceperant expeditionem contra Gustavum, regem Sveciae, Rigam versus, quod fortalitium est celeberrimum inter omnia fortalitia in orbe, quod tunc acceperat Svecus.

39 Tali modo peregit expeditionem suam primam sultanus Osmannus, Imperator Turcarum, ad Chotinum anno mundi ‹7 130›[3].

---

[1] Chotinum **b**

[2] Lituani **b**

[3] *‹7 130› rest.* **b**

Caput X

1 (1) Post implacabilem iram Imperatoris facta est depositio Alexandri principis, filii Eliae principis[1], adhuc in via dum pergeret Imperator Chotinum, (2) qui misit verum ad Stephanum Tomsza principem et secundo contulit ipsi principatum Moldaviae.

2 (1) Longe clementior erat Stephanus princeps in secundo principatu suo: (2) primo, quantum potuit, adibat in persona sua dispersos homines congregabatque victualia propter Imperatorem et omnia servitia eidem praestabat; (3) postquam vero liber fuit a servitiis Imperatoris, omnem conatum posuit ad perficiendum monasterium Sołka[2] dictum, quod inchoaverat in primo principatu et non perfecerat. (4) Perfecit ergo illud et dedicavit anno 7 131 post annum a reditu Imperatoris.

3 (1) Non ad gustum accidit Polonis quia Stephanus Thomsza erat in principatu Moldaviae – habebat enim magnas inimicitias cum Polonis; et Rudolphus princeps erat illis inimicus. (2) Caeterum Stephanus princeps cavebat dare aliquam offensam Polonis, inter quos et Imperium recenter pax conclusa erat. (3) Post reditum Imperatoris eodem plane anno in aestate legato, qui ex Polonia ibat ad Imperium cum ratificatione pacis conclusae ad Chotinum, conabatur magnum honorem et humanitatem praestare[3]; nihilominus non potuit facere sibi amicos Polonos.

4 (1) Legatus a rege Poloniae erat vir magnus, dux in Zbaraz ex linea Wisniowiecciorum, cum multitudine hominum et cum inenarrabili in omnibus pompa, ita ut vix reperiatur in ulla historia his temporibus legatio similis ad quodpiam Imperium. (2) Habebat equites 300; non numeramus pedites qui assistebant carpento et aliis curribus, quos habebat. (3) Non solum aulici, sed etiam aurigae induti erant holoseri-

[1] principis ⟦de principatu⟧
[2] Solka **b**
[3] praestare:

cis. (4) Hydriae in quibus adaquabantur equi erant argenteae, canthari doliolaque argentea; subiugia compacta argenteis requisitis, apud haydones nodi argentei. (5) Ante ingressum Constantinopolim soleas argenteas iussit affigi nonnullis equis unico solummodo claviculo – consulto, ut in plateis caderent.

5 (1) Cum Stephanus princeps exisset illi obviam ad unum milliare cum numero hominum non modico, non invitavit illum ad suum carpentum neque acceptavit tractationem sui in convivio, ad quod invitabatur a Stephano principe. (2) Similem honorem fecit Stephanus princeps eidem legato, dum Jassiis abiret Constantinopolim: (3) comitatus est eum humaniter usque ad locum in quo postea Barnowski princeps fecit stagnum, quod in hunc diem vocatur agger Barnowski principis.

6 (1) In illo loco habuit princeps obvios sibi tabellarios Constantinopoli venientes cum nuntio de mutatione vesirii et quod factus esset vesirius qui erat amicus Stephani principis. (2) Cum accepisset hunc nuntium a tabellariis de vesiratu illius vesirii, statim demandavit comitatui ut rediret et in instanti rediit et ipse; repetendo clara voce dixit: (3) «expecta, canis Polone, qualiter ego tecum agam!» et nec valedicendo legato rediit ad sedem et exmisit suos ante legatum per provinciam et per diversoria, ut non darentur victualia legato neque alia necessaria.

7 (1) Perveniens ille legatus Constantinopolim, invenit imperium soltani Osmanni turbatissimum et occlusam urbem Constantinopolitanam propter seditionem ianidzerorum contra Imperatorem. (2) Duravit haec seditio 9 dies. Inclusi erant omnes incolae in suis domibus prae magno timore et trepidatione[1]; (3) proinde data praecautio legatis et aliis hominibus extraneis a locumtenente qui erat illo tempore, ut nullus ex domo sua prodiret extra; similiter et legato Polono data informatio ut maneret urbem. (4) Itaque continebat se

[1] trepidatione. Proinde

legatus per illos totos dies extra in uno pago, qui vocatur Halkały, usque ad inaugurationem sołtani Mustafa, qui creatus est Imperator in locum soltani Osmanni.

8 (1) Occasio et causa seditionum janidzerorum contra Imperium haec erat: redeundo soltanus Osmannus a Chotino absque victoria, devolvebat omnem culpam in janidzeros, (2) quod noluissent fortiter pugnare in bello, ut decet milites bonos, exprobrando illis frequenter, quia nonnisi ad potandum sunt boni, ut proculcent fidem Mahometi. (3) Quin constituerat in animo ut omnes perderet et ut faceret militiam ex Arabibus, qui fortiores erant in bello Chotinensi; et sic singulis noctibus mactabat janidzeros. (4) Sed dum non posset de pleno perficere iuxta suam determinationem omnia Constantinopoli, proposuit ire Anadoliam versus, ad sepulchrum prophetae sui venerandum; (5) igitur demandavit proclamari de more per praecones et ad notitiam omnium deferre ut se praepararent ad viam hanc cum Imperatore.

9 (1) Ianidzeri videntes Imperatoris firmum propositum extingvendi illos, primo vesirium et moftium insimul congregati convenerunt (2) et clamarunt ut persvaderent Imperatori quatenus supersederet ab hac via; siquidem nunc primum ex bello redierunt et omnium rerum magnum defectum patiuntur. (3) Sed, cum nihil possent efficere cum persvasionibus vesirii et moftii nec retrahere Imperatorem ab hac via, secunda die congregati sunt omnes, pertractis in suas partes etiam spahiis, et iverunt ad palatium Imperatoris et vociferati sunt ut supersederet Imperator a via. (4) Adhuc et tertia die venerunt absque armis; sed[1], respondente illis soltano Osmanno quia ita vult ut faciat et ita faciet, postera[2] die venerunt iterum ad palatium Imperatoris cum ingenti multitudine congregata ex omnibus angulis urbis Constantinopolitanae (5) – plurimi inter eos reperti, qui nec erant jenidzeri[3] – et aggressi sunt

[1] armis. Sed
[2] faciet. Postera
[3] janidzeri **b**

palatium Imperatoris statimque eunuchos qui erant penes soltanum Osmannum trucidarunt. (6) Ipse soltanus Osmannus aliquantum evasit inter stabula, sed illum invenerunt ianidzeri.

10 (1) Erat in aedibus horti soltanus Mustafa, avunculus soltani Osmanni, absconditus, qui in ante erat imperator per breve tempus; (2) homo ex ingenio simplex cum esset, depositus fuit ex imperio et detinebatur absconditus intra hortum. (3) Ibi reperientes ipsum janidzeri involarunt in aedes et acceperunt ipsum ex illo loco territum de morte et inaugurarunt ipsum in imperium, acclamando omnes: «hic est noster imperator!»

11 (1) Postquam soltanus Mustafa erectus est imperator, ex mandato ipsius acceperunt janidzeri soltanum Osmannum et posuerunt illum super unum equum simplicem, operientes caput ipsius, ut a nemine cognosceretur et exnunc ducebant ipsum ad turrim dictam Jedykuła. (2) Tum metuens soltanus Mustafa ne postea elabatur inde et ne ponatur ad Imperium, misit cum mandato ut trucidaretur. (3) Postquam occisus est in via a janidzeris ducentibus illum ad illam turrim; sepultus est in una mecieta imperatoria absque ullo honore.

12 (1) Igitur legatus Polonus egit legationem ad soltanum Mustafam intrando Constantinopolim cum illis splendoribus et pompa, quae etiam in hunc diem est in ore omnium Constantinopolitanorum. (2) Soleae argenteae suppositae quibusdam equis, unico nonnisi affixae clavo, cadebant per plateas. (3) Fuerunt et aliae immensae expensae, quae postea eundem legatum involverant in multas tribulationes et impensas, quarum poenitebat[1] Polonos in tantum, ut facerent in comitiis generalibus constitutionem, ne abhinc viros tam magnos exmitterent ad Turcas. (4) Si vero non allaborasset Rudolphus, princeps Valachiae, et tunc, et post expeditionem legati a Turcis (5) – acciderat enim quod tunc Cosaci irruissent in Mare Nigrum, propter quam incursionem Cosacorum Imperator expediverat citissimis

[1] paenitebat **b**

passibus czaussos, ut reducerent retro legatum; (6) sed Rudolphus princeps, citius intelligens rem direxit illum citissime per Ungariam.

13 (1) Narratur sic de hoc legato, quod, dum introductus esset ad imperatorem, post salutationem nihil voluerit dicere, quaerens post se aliquam sellam, ut sederet et sedendo perageret legationem. (2) Et expectans aliquantum, videndo quia illi non apponitur sella, pretiosam chlamydem, qua indutus erat, deposuit et complicatam posuit humi et sedit super illam loco sellae. (3) Et post absolutam legationem noluit illam chlamydem amplius accipere, respondendo ut maneret in thesauro Imperatoris veluti aliqua sella, ut inserviat deinceps legatis Polonorum. (4) Et haec historia mansit ab hac legatione – multos[1] alios sumptus plane ad luxum fecit supra[2] modum.

14 (1) Nihil aliud adeo notabile scriptum est aliis annis principatus Stephani Tomszae principis, quod contigeret; (2) illud solummodo scribitur quia provincia vivebat in alta pace et semper fertilitas magna florebat, in tantum, ut omnibus palam esset quod longe alius esset princeps quam ante. (3) Prius enim contentiosum gerebat principatum, usque plane ad principatum praesentem. (4) Omnia tributa plene persolvebat ad thesaurum imperatoris, stipendium darabanis dabat per quinque aureos Ungaricos singulis.

15 (1) Caeterum nullatenus habebat pacem a Rudolpho, principe Valachiae, qui[3], supplantando illum continuo, effecit ut deponeretur iterum de principatu Stephanus Tomsza princeps. (2) Post quam depositionem contigit ipsi etiam mors Constantinopoli et omnia ipsius pretiosa deposita accepta sunt ab Imperatore.

16 (1) Princeps Stephanus Tomsza multorum sangvinem profudit: natura durus, simplex; putabat enim in primo principatu quia taliter agere bonum erat. (2) Sed in secundo principatu in multis mutatus erat in alium; nihilominus, ex parte, mala illius devoluta sunt in caput

---

[1] legatione. Multos

[2] {supra} ⟦absque⟧

[3] qui⟦a⟧ **L**

ejus. (3) Ipse aedificavit ecclesiam principis in palatio supra portam; [quam ecclesiam nunc, anno mundi 7 213, renovavit et auxit muro ab illo loco in quo stabat thronum principum, prope ianuam, Michaël Rekowica princeps.][1]

(4) In principatu Stephani Tomszae florebat provincia. (5) In locum illius successit princeps provinciae Rudolphus princeps, 'Magnus' appellatus, in secundo principatu.

CAPUT XI

1 (1) Principatus Rudolphi principis Magni imperio quam principatui similior et propter res gestas, et propter coordinationem aulae ipsius appellabatur Rudolphus Magnus princeps.

2 (1) Celebris historicus Plutarchus scribit in vita Alexandri Macedonis – quemadmodum scriptum est in actis Alexandri veris, non fabulosis, ut reperitur ex Graeco aut alio idiomate translatum in lingvam nostrae provinciae, repletum multis fabulis et ineptiis –, (2) ille dicit quia maiestas imperatorum et principum magis cognoscitur ex sermonibus illorum et sententiis dictis ab ipsis, quam ex bellis ab illis factis, quia bella, divitias et possessiones tempora efficiunt ut plurimum, (3) sed dictum et consilium prudens ex solo ingenio promant, quantumcunque est, ut et sapiens Solomon dicit: «os justi meditabitur sapientiam».

3 (1) Princeps hic Rudolphus fuit exactus in omnibus et natura compositissimus. (2) Verbum quod proloquebatur erat veluti dogma omnibus, judicia[2] eius iustissima et prudentissima, absque adulationibus, cum honore omnium, ita tamen, ut nullius voluntatem, sed solam iustitiam sequeretur. (3) Habebat in usu haec verba: «omnis princeps quando iudicat aliquem baronem cum aliquo aulico, oculi principis

---

[1] [quam – princeps] *spur. in* **c** *om.* **b**
[2] iudicia **b**

respiciant baronem, sed iudicium pergat via sua; (4) ita etiam, quando aulicus citat ad iudicium unum agrestem, majorem respectum habeat aulicus et in verbis, et in oculis principis – caeterum non deflectat iudicium seu sententia decisiva ex via recta». (5) Etiam in multis tribunalibus dicebat iudicibus inferiorum iudiciorum: «iudex, dic isti homini ut iterum cras prodeat ad tribunal!», metuendo utrum aliquomodo non erraverit in iudicio. (6) Et, si contigisset aliquando defectuosa sententia in uno tribunali, correcta fuit in altero. (7) Dicebat frequenter: «nihil magis[1] deturpat principem, quam verbum inconstans». (8) De baronibus dicebat: «magnum emolumentum et honorem affert principi et patriae baro sapiens et dives, quia dum habet princeps quinque vel sex barones divites, nullum infortunium provinciae timere potest». (9) Cum inferioribus baronibus ut cum talibus, cum militaribus ut cum talibus, cum agrestibus ut cum talibus instituebat sermones, semper cum svavitate[2] et cum magna prudentia et, si aliquando contigeret ut excandesceret ex necessitate, non diu succensebat.

4 (1) Barones in magno honore habebat et dicebat: «quando princeps dignatur aliquem officio, non decet ut illum convitiis afficiat; (2) si non se gerit ut decet baronem, deponat illum ex officio et aliquem substituat in locum ipsius, sed, ut illum convicietur aut ut non acquiescat verbis illius bonis, dedecet principem».

5 (1) Habebat unum famulum Rudolphus princeps adhuc a baronatu suo, in quo nullam videbat aptitudinem ad officia. (2) Providebat ipsi omnia et retinebat penes se, sed officium nullum ipsi dabat. (3) Hic videndo se inferiorem aliis, ex innato hominibus genio, conanti in vita sua ut ponatur inter honoratos et primos, rogavit metropolitam et barones ut intercederent pro ipso apud principem (4) ut non sepeliatur in oblivione, cum esset domesticus a tanto tempore expectando fortunam domini sui, ut et ipse etiam evaderet homo. (5) Intercesserunt

[1] {magis} ⟦Pr⟧‹incipem?›

[2] suavitate **b**

barones omnes pro ipso ut memor esset ipsius, utpote famuli antiqui, quia[1] etiam famuli veteres cum honore dominorum sperant fieri homines et propterea ut plurimum constantes sunt in servitiis. (6) Respondit Rudolphus princeps: «indecorum mihi esset si non acceptem instantias vestras, sed ego penetravi ingenium hominis, quia ineptus est ad officia; caeterum, ecce: propter voluntatem Vestrarum Dominationum dabo ipsi officium». (7) Sequenti ergo die vocavit ipsum et fecit eum supremum magistrum aprodorum. (8) Qui erant in honore in principatu Rudolphi principis aprodi et magister supremus illorum, specialiter illi aprodi qui erant ordinati ad tribunal, in quali honore apud nullum principem fuerunt: (9) multi holosericis induebantur chlamydibus subductis martibus partim, partim pellibus vulpinis et ad quemcumque[2] exmittebantur (etiam ex baronibus) cum epistolis, erectus in pedes[3] stabat baro, quando legebat epistolam.

6 (1) Non est elapsa septimana et, ecce, venit querela ex civitate ad tribunal ab una foemina contra illum novum magistrum aprodorum, propter violentiam quam ipsi fecit et verberavit eandem in foro. (2) Rudolphus princeps intuitus est barones et dixit illis: «non dixi vobis quia hic homo ineptus est ad officia ?» (3) Tum ad ipsum conversus: «heus, tu, ego adhuc non assvevi[4] te appellare[5] ex officio tuo». (4) Tum dixit instigatori: «accipe taurea lora!» et deposuit illum humi et dedit illi trecentas plagas.

7 (1) Caeterum, ut nullus est in orbe terrarum absque naevo, ita nec Rudolphus princeps. (2) Consecuta est magna desolatio provinciae, quae non excidet in aeternum ex memoria hominum. (3) Et certe digna res admiratione, quomodo irrepsit in tantam sapientiam aliqua culpa. (4) In eam egestatem devenerat provincia, ut et aula desolatio-

---

[1] qui **b**
[2] quemcunque **b**
[3] pedis **b**
[4] assuevi **b**
[5] ampellare **b**, *sed -mp- pro -pp- legendum satis constat: hasta primi 'p' fere dimidiata videtur.*

nem senserit, et provincia; quaenam causa fuerit ignoro, nisi forte tantus luxus aulae in splendoribus: (5) nullus ex officialibus, usque ad tertios ordines eorundem, audebat comparere in vestitu simpliciore, aliter merebatur aversionem; mareschalci illi infimi et ephebi splendide induti; equi cum cristis pretiosis. (6) Tum magna sapientia istius principis magnas passa est tenebras. (7) Optimum est ut princeps quilibet tantas faciat expensas, quantas[1] possunt sufficere proventus patriae.

8 (1) Tributum a provincia dari solitum illo tempore ordinatum erat ad Teginiam et ad Civitatem Albam; proinde veniebant ianidzeri pro tributo, cum insolentia insurgentes contra barones cum cultris suis ianidzericis. (2) Videns hoc Rudolphus princeps, transtulit tributum Constantinopolim ad Imperatorem; quia tantam fidem et aestimationem habuit Rudolphus princeps apud Imperium, quantam nullus ex antecessoribus habuit, nec ex successoribus habebit, quotquot fuerunt et erunt principes huius patriae. (3) Etiam regna vicina Christiana, nominatim Poloniae et Ungariae, et aliae regiones Christianae multa habebant emolumenta ab illo, quia multa infortunia ab illis avertebat, sicuti bonus Christianus. (4) Praestando cum diligentia omnia servitia Imperatori et Imperio, etiam obligationibus Christianis satisfaciebat, ut clare patuit et ad Chotinum cum mediationibus illius circa pacem quae facta est inter Turcas et inter Polonos (5) et postea circa legatum Polonorum, ducem in Zbaraz, quem direxit per Hungariam, cui legato parabatur reditus ad Portam. (6) Proinde et apud Turcas fidem, et apud Christianos habebat gloriam, quae omnia proveniebant ex magna illius prudentia.

9 (1) Rudolphus princeps dominabatur hic in provincia nostra[2]; filius vero ipsius, Alexander, erat princeps in Valachia. (2) Et in hoc principatu celebravit nuptias in Tekuc filius ipsius cum filia Skerleti, viri celeberrimi inter Constantinopolitanos, in quibus nuptiis erant

---

1 -as *supra* i *erras.* quantis **b**

2 *linea supposita ac* NB **L** *in mg.*

congregatae duae provinciae, provincia nostra[1] et provincia Valachiae. (3) Sedilia baronum Moldaviae collocata erant a dextris principis Moldaviae, iam vero baronum Valachiae a sinistris occupabant locum; eodem modo etiam officialium militaris ordinis. (4) Aedificia, porticus factae consulto ad hunc actum per artifices utriusque provinciae, relictae in Mohylani, in ripa Syreti, ex hac parte. (5) Legati ab exteris venerant cum muneribus: ex Hungaria et ab aliquot principibus Polonis. (6) Perdurabant hae nuptiae per duos septimanas cum magnis solennitatibus et abundantia.

10 (1) Pax erat firma illis temporibus ex omni parte, solummodo inquietabant Tartari Kantymiriani transeuntes in Poloniam, quia excusserant obedientiam Kantymiriani hano et consistebant cum ordis suis ex hac parte Tyrae, in campis Civitatis Albae et Kiliae. (2) Dederat Imperium officium bassae Kantymiro – et usurpabat sibi in subscriptionibus nomen bassae – et singulis annis incursiones faciebat in Poloniam, ut et antea in principatu Rudolphi principis. (3) Intra breve tempus post pacem factam inter imperium Turcicum et inter regnum Poloniae, irruptionem fecerunt ordae ipsius per Sniatinensem tractum in totam Pocutiam insperate et acceperunt multos captivos et spolia. (4) Et post hanc depraedationem Poloniae irruperunt et in Valachiam usque ad Buzeu et fecerunt magnas praedas in Valachia. (5) Convolarunt Felcienses et Kohurluienses et Tekucienses ex mandato Rudolphi principis et irruerunt in Tartaros redeuntes et receperunt ab illis omnia spolia et captivos. (6) Praeterea Rudolphus princeps deposuit querelam magnam ad Imperatorem, quas querelas secuta est indignatio magnam Imperij contra Kantymirum bassam, quam indignationem postea non evasit propter sua facinora.

11 (1) Post haec brevi tempore conflagravit palatium principum Jassiis et transiit Rudolphus princeps Herłoviam ad residendum; (2) et

[1] *linea supposita* **L**

ita adamavit locum Herłoviensem, ut singulis aestatibus abhinc maneret Herłoviae cum omni aula, quia reparaverat et palatium principum et ecclesias aliquot novas aedificaverat in Herłow.

12 (1) Cum vero morbidus esset Rudolphus princeps laboraretque de manibus et de pedibus – quae infirmitas podagra et chieragra vocatur –, non duxit vitam longam et ibidem in Herłow finivit vitam ‹7 134›[1].

13 (1) Mors haec Rudolphi principis a magno periculo liberavit provinciam: ascenderant Tartari ex Crymea[2] cum ipso Kałga soltano et cum Kantymiro bassa, hinc ex Budziaki, (2) in numero quadraginta millium, cum intentione praedandi in regno Poloniae, propter non extraditos sibi a Polonis pelliceos appromissos in tractatu Chotimensi[3]. (3) Quibus opposuerunt se exercitus Poloni cum generalissimus exercitus Polonorum, Koniecpolscio, nuperrime eliberato ex captivitate Turcica, sed non absque cooperatione Rudolphi principis; qui ita profligarunt Tartaros, ut vix soltanus et Kantymirus fuga se salvaverint. (4) Hi, ut palliarent suam ignominiam, omnino constituerant depraedari provinciam, devolvendo culpam in Rudolphum principem, quasi ipse significasset Polonis ut se praepararent contra illos. (5) Igitur, postquam intellexerunt mortuum esse Rudolphum principem et inauguratum esse in principatum Barnowski principem in locum Rudolphi principis, intactam reliquerunt provinciam, praeterquam equis pabulum acceperunt. (6) Quia Kantymirus erat frater Barnowski principis: etiam dum esset absque principatu pagi ipsius nullum umquam passi sunt damnum a transeuntibus Tartaris versus Czerniowce in Poloniam et deflectebat Kantymirus ad Toporowce pro aliquo respirio in aulam Barnowski principis.

---

1 ‹7 134› *sc. post* **p**: în anul 7134 în dzile... *om.* **rC** *uac. in* **L** *om.* **b**
2 Crymea **Lc** Krymea **L**
3 Chotimensi **Lc** Chocimensi **L**

14 (1) Corpus[1] Rudolphi principis honorificentissime deportatum[2] est[3] in Valachiam, ad monasterium factum ab ipso in Bukoreszte, (2) per Hryzam thesaurarium et per Trufanda mareschalcum et per Kostynum, protunc mareschalcum secundum; in principatu vero positus est Barnowski princeps.

CAPUT XII

1 (1) Post principatum Magni Rudolphi principis barones et provincia converterunt oculos et animos in Barnowski principem, qui protunc erat generalis exercitus. (2) Erat nativus Moldavus, absque liberis, notus et ad portam Imperii propter sua servitia ad Chotinum, facta soltano Osmanno; (3) notus etiam primoribus Tartarorum, maxime Kantymiro, cum quo contraxerat fraternitatem adhuc tunc temporis, quando deflecterat in Toporówce eundo in Poloniam. (4) Hunc ergo Barnowski principem, tunc[4] generalem, elegerunt barones suffragantibus votis totius provinciae in principem et aliquot primarij barones iverunt ad Imperatorem et adtulerunt ipsi vexillum, signum principis.

2 (1) Ut primum Barnowski factus est princeps, ante omnia posuit curam provinciae, ut eam praeservaret a Tartaris; (2) exmisit ad Kałga soltanum et ad Kantymirum baszam[5] munera et avertit furorem Tartarorum, quem comminabantur provinciae. (3) Postea solicite curavit compositionem provinciae, quae plurimum desolata erat in principatu Rudolphi principis.

3 (1) Conflictus ille Tartarorum cum Polonis hinc evenerat: cum Poloni non starent pactis ad Chotinum factis, scilicet ut Crimeae darent singulis annis triginta millia pelliceorum, (2) consurrexit ipse

---

1 Corpus **Lc** os‹sa?› **L**
2 deportatum **Lc** deportata **L**
3 {est} ⟦sunt⟧
4 ⟦eleg⟧ tunc
5 bassam **b**

Kałga sultanus, frater hani, et Kantymir bassa cum quadraginta millibus Tartarorum et fecit incursionem in Poloniam tribus tractibus: (3) uno tractu Kałga soltanus, altero Sałmasza murza, tertio Kantymirus bassa et praedati sunt usque ad Sokalum et in superiori parte a Leopoli. (4) Sed Poloni aggressi sunt illos, primo Kałga soltanum Koniecpolski generalissimus cum Chmieleccio; (5) perierunt[1] ipsi plurimi Tartari et unus filius Kantymiri acceptus est in captivitatem et unus frater hani minor natu Kałga soltano, qui postea exivit ex captivitate et fuit positus hanus Crimensis et cum Chmielnicki praedabatur Poloniam. (6) Pars vero Tartarorum quae erat cum Sałmasza murza et pars quae erat cum Kantymiro bassa non erat vero plene dissipata; quamvis Poloni cum Lubomirscio aggressi erant Kantymirum bassam, nihilominus non potuerunt illos delere. (7) Igitur congregatis ordis, quae aufugerant, ad Tyram, Kałga soltanus omnino constituerat praedari provinciam, inculpando Rudolphum principem, quasi ille praemonuisset Polonos de adventu illorum. (8) Et, si non intervenisset mors Rudolphi principis et si non allaborasset Barnowski princeps, non evasisset tunc provincia magnum periculum.

4 (1) Et quemadmodum flores et pomaria et omnia gramina camporum emoriuntur a pruina intempestiva et postmodum per lentum calorem solis redeunt ad virorem et ad pulchritudinem suam primam, impedita a frigore pruinae, (2) ita et provincia, post difficultates[2] et iniquitatem temporum, in quae inciderat in principatu Rudolphi principis (3) (quod saecula mirantur, quomodo potuerunt evenire haec infortunia provinciae sub tam prudente principe), (4) rediit intra breve tempus provincia[3] ad pristinum decorem et intra annum repleta est omni abundantia, impleta est incolis.

---

1 Cmieleccio. Perierunt

2 difficultes **L**

3 *om.* **b**

5 (1) Gratia et clementia principum possunt firmare regna, tyrannis et avaritia dissipant eadem. (2) Barnowski princeps fecit magnam libertatem, primo aulae suae, ut nonnisi semel in anno dent dabelam, scilicet tributum imperatorium; eandem libertatem adepti etiam illi[1] qui vocantur 'kurteni'. (3) Illos incolas, qui oppressi deseruerunt patrimonia sua, tam in pagis principis, quam in pagis baronum, reduxit ad propria et in pristinis constituit contuberniis et in locis suis (4) et desertis locis dedit słobodas[2], convocando incolas ex Polonia; et ita in breve tempus provincia repleta est incolis.

6 (1) Secundo anno principatus sui venit ipsi mandatum ab Imperio ut iret cum exercitu provinciae Daszevum propter fortificationem ejusdem. (2) Quamvis enim cautum erat in tractatu pacis ad Chotinum inter Turcas et inter Polonos ut non infestarent Poloniam Tartari neque Cosaci Turcas in Mari Nigro, sed neutra pars potuit coërcere has nationes, neque Tartaros Turcae, neque Cosacos Poloni. (3) Cosaci ergo continuo faciebant incursiones per Mare Nigrum in ditiones Turcarum, maxime autem Daszevum expositum erat illorum infestationibus singulis annis. (4) Propterea ordinatus erat et Barnowski princeps illo anno et tota aestate impendit labores circa hoc fortalitium, reparando moenia et valla. (5) Idem servitium praestabant etiam Valachi et aliquot bassae missi ab Imperatore ad hoc negotium.

7 (1) Post obsequium quod praestitit Barnowski princeps Imperio ad Daszovum dominabatur cum magna felicitate in provincia, insistendo semper pro bono provinciae et pro divinis. (2) Finivit monasterium magnum in medio civitatis Jassensis, ubi est ecclesia Sanctae Mariae, postea monasterium Hanguł dictum, in montibus, in Pazyszte. (3) Perfecit etiam monasterium Dragomirna, quod inchoaverat Krymca metropolita[3] prope civitatem Soczaviensem; praeterea monasterium Bernowa, intra sylvas Jassenses, quod postea perfecit

[1] illis **L** *corr.* **b**

[2] slobodas **b**

[3] metropolitam **L** metropolitanus **b**

Dabiza princeps; multas praeterea ecclesias in multis locis; insuper ecclesiam S. Joannis perfecit in civitate Jassensi, a matre sua factam. (4) Iste princeps donavit patrimonium suum, pagum Toporowce in comitatu Czerniewiecensi, et pagum Szypoty in comitatu Herłoviensi, quatuor patriarchis, apposita excommunicatione provinciae, ut ad nullas ponatur contributiones, excepto solo tributo imperatorio. (5) Sed quodlibet bonum frequenter est debile et propter peccata hominum non multum durabile: propter 40 marsupia, quae requisivit vesirius a Barnowski principe, nolens novam consvetudinem inducere provinciae, cessit principatu, non implendo integros 4 annos in ipso. (6) Multi ejus amici svadebant ipsi ut non contraveniret supremo vesirio, sed ut daret illam summam, ne forte aliquis casus ipsi inde eveniat; (7) sed nullo modo[1] hoc facere voluit, ut non introduceret novam consvetudinem[2] super provinciam, imitando Petrum principem, qui aedificavit monasterium in valle Galatensi. (8) Hic Petrus princeps, cum molestaretur frequenter a Turcis, ut illis daret munera, congregavit barones et incolas et dixit illis quod non possit saturare ventrem Turcarum carentem fundo (9) et valedicendo omnibus abrenuntiavit principatui ivitque per Poloniam in Venetias, ubi et vitam finivit cum aeterna memoria in provincia. (10) Clare apparet quod isti principes fuerint verae matres patriae et non novercae, dum propter consvetudinem[3], ne inducatur, illis regnantibus, cum oppressione patriae, principatus deseruerunt sponte et non sunt passi ut ab illis pateretur aliquod malum provincia.

8 (1) Pari modo fecit et Barnowski princeps, quamvis cum simplici consilio. (2) Nam post depositionem sui non ivit ad Portam, sed emit unum oppidum in Polonia dictum Ustia cum aliquot praediis non procul a Tyra (3) et post depositionem quae ipsi venit profectus est cum tota domo sua in Poloniam ad illud oppidum Ustia. (4) In locum

[1] {modo}
[2] consuetudinem **b**
[3] consuetudinem **b**

autem ipsius venit in principatum Alexander princeps, filius Rudolphi principis magni.

Caput XIII

1 (1) Horum sequentium trium principum: Alexandri principis, filii Rudolphi principis, Moysis principis principatus[1] primi[2] et Alexandri principis, filii Eliae, acta in uno capite includimus, quia omnium istorum principatus et breves (2) – alii tantum dimidii anni, alii vix aliquid ultra annum durarunt –, et nihil observatu dignum intra tempora illorum contigit.

2 (1) Difficilius[3] mihi fuit, amice lector, de his principibus quam de illis multo ante praeteritis aliquid scribere, quia de his principibus quos paulo superius specificavi nullibi, neque in uno historico extraneo invenitur mentio[4], (2) an quia principatus illorum fuerunt breves, an quia nihil notabile contigit in principatibus illorum. (3) Quidquid potui intelligere a baronibus aetate provectis, attingentibus tempora illorum, progrediendo ordine per annos illorum connotare institui.

3 (1) Post transmigrationem Barnowski principis in Poloniam venit princeps in provinciam[5] Alexander, filius Rudolphi magnis principis. (2) Propter magnum nomen quod habebat parens ipsius ad Portam datus illi erat principatus[6], sed quantum distat caelum a terra, tantum a genio parentis sui distabat. (3) Erat homo et corpore, et mente debilis, morbidus; quod dum intellexit Porta (scilicet quia non est aptus dominandi in provincia collimitari tantis regnis), non expectando dimidium anni deposuit illum de principatu.

---

1 principatus **Lc** ~um **L**
2 primi **Lc** primo **L**
3 NB **L**. *in mg.*
4 mentio;
5 provinciam **Lc** M‹oldavia?› **L**
6 principatus:

4 (1) Attentaverat aliquid Barnowski princeps in confiniis per exmissum Nikoricam generalem usque in Toporowce, in principatu praenominati Alexandri principis, (2) sed[1] ivit ipsi obviam cum exercitu Lupus Basilius, iudex magnus et Grama dapifer et repressit Nikoricam ex confiniis[2] provinciae.

5 (1) Post depositionem de principatu Alexandri principis, filii Rudophi principis, venit in principatum Moyses princeps Mogiła, filius Simeonis principis, homo natura blandus veluti unus agnellus, non avarus, nemini malus. (2) Multas familias depauperatas incolarum patriae elevavit et inter primas posuit, nominatim familiam Ciogolesztinorum. (3) Pax erat ex omnibus partibus, soli Turcae ratione creditorum suorum erant graves et importuni; latrocinia[3] etiam increbuerant, ita ut latrones turmatim perambularent et praedarentur etiam prope urbem.

6 (1) Sed, quemadmodum omnia regna non carent inimicis, ita vel maxime principes plures numerant hostes, sicut[4] arbor: quo procerior est, eo vehementiores turbines et majores ventos sustinet. (2) Ita contigit et Moysi principi habenti infensos sibi inimicos in[5] aula Imperatoris, propter quos cogitavit[6] abscedere in Poloniam, post Barnowski principem. (3) Quod cum intellexisset Porta, secreto dedit mandatum Kantymirio bassae ut pergens in provinciam expediret illum ex principatu faceretque ire ad Portam; si autem vellet alio se conferre, ut illum caperet et ut mitteret ad Portam.

7 (1) Itaque nihil sciente Moyse principe venit Kantymirus bassa ad Cecoram absque oneribus cum aliqua parte suae militiae et misit Moysi principi per unum czauszum literas depositionis de principatu. (2) Nihil reliquum erat Moysi principi, nisi pergere Constantinopolim;

---

[1] principis. Sed
[2] confinio **b**
[3] importuni. Latrocinia
[4] hostes. Sicut
[5] ⟦ap⟧‹ud?› in
[6] {cogitavit} debuit] îi scornisă **c**

in locum illius datus est principatus iterum Alexandro principi Eliae secunda vice.

8 (1) Ut pervenit nuntius ad barones de principatu Alexandri principis, magnus maeror et dolor occupavit totam aulam, sed vel maxime barones, scientes indolem istius principis. (2) Ideoque omnes insimul inierunt consilium et praecisa omni mora primarii omnes barones iverunt Constantinopolim cum querelis ad Imperatorem de malis quae solet pati provincia propter principes ignaros consvetudinum et ordinationum illius: (3) Lupus Basilius supremus iudex, qui postea erat princeps, Ciehan supremus iudex, Savinus generalis, Kostinus mareschalcus, Ureki ensifer, Buhusz thesaurarius, (4) Fortuna stabuli praefectus, Baszota cancellarius et alii barones primarij, numero circiter 50, praeter alia capita provinciae et profecti sunt omnes Constantinopolim. (5) Genge cancellarius et Jenakius mareschalcus relicti sunt et electi locumtenentes principis – nos dicimus 'kaijmakani'[1].

9 (1) Nondum moverat Constantinopoli Alexander princeps in suum principatum, quando barones illuc venerunt[2]. (2) Cum vero intellexisset quia barones venerunt accusaturi eundem et quia nullo modo eum acceptat provincia, exmisit obviam baronibus Batysztam Weweli cum czauszo: (3) Batysztam cum bonis verbis, czsauszum vero, ut infestaret barones, ad deterrendum eosdem; quod fuit factum absque scitu vezyrii. (4) Videns czauszyus tanta capita non est ausus facere illis violentiam; imo Batysztam acribus verbis tractarunt barones, maxime vero Ciehan iudex supremus.

10 (1) Verum enimvero in aulis principum multa mala possunt fieri insciis majoribus. (2) Antequam convenirent illi vesirium, venerunt una nocte satellites (forte permittente mareschalco vesirii, qui multum potest ignorante vesirio) (3) et ligarunt aliquot barones, qui erant magis praecipui et detinuerunt illos in cloacis occlusos ultra no-

---

[1] kaijmakani **L**, *ut uidetur;* Kaymakani **b** | (nos – kaijmakani)

[2] venerant **b**

titiam vesirii. (4) Unde nihil supererat baronibus, nisi ut facerent conventionem cum Alexandro principe et quasdam obligationes. (5) Adhuc tentarunt barones ut exirent ex detentione, ut convenirent vesirium et iam haec res parata erat, (6) sed impedivit mors vesirii, qui, dum iret per plateam ex palatio Imperatoris ad suum palatium, occiderunt illum lapidibus janidzeri. (7) Igitur iam vel inviti barones acceptarunt Alexandrum principem: iverunt ad patriarcham et praestiterunt barones iuramentum Alexandro principi et vicissim Alexander princeps baronibus. (8) Quibus peractis profecti sunt Constantinopoli versus patriam.

11 (1) Postquam consedit Alexander princeps in solio – lupus pilos mutat, non naturam –, iisdem vestigiis ut in primo principatu omnes res processerunt. (2) Barones pro posse suo restaurabant res provinciae, sed princeps multo plus impendebat conversationi cum Batyszta Weweli.

12 (1) Hoc ipso anno in Valachia erant motus: Valachi insurrexerunt contra dominum suum, Leonem principem, propter magnum luxum, in quo excedebat ille princeps. (2) Primum caput motuum provinciae Valachicae erat Matthaeus princeps, qui tunc creatus est princeps Valachiae. (3) Durantibus illis motibus et tumultibus, procuravit Alexander princeps apud Imperium filio suo, Rudolpho principi principatum Valachiae, in primo principatus sui anno. (4) Postquam venit vexillum filio suo pro principatu ab Imperio missum, expedivit ipsum cum iusto numero comitatus hinc ex provincia. (5) Ivit ipsi obviam Matthaeus princeps Valachiae et ita repressit, ut vix effugerit ipse Rudolphus princeps, defendentibus et ipsum quibusdam Moldavis, quos ad latus suum selegerat.

13 (1) Nullo modo potuit concoquere Alexander princeps factum baronum, quod fecerant veniendo contra illum Constantinopolim – et vicissim baronibus nullo modo placebant facta principis et modus agendi in rebus. (2) Quare, dum cresceret diffidentia et disgustus in dies, conclusit in animo suo Alexander princeps ut tolleret e vita quos-

dam barones, praesertim Basilium iudicem magnum et Ciehanum, similiter iudicem, et Buhuszum thesaurarium et Urekium. (3) Costinus, privatus officio, erat extra urbem domi suae; hunc igitur, vel ut traheret in partes suas Alexander princeps, vel aliud quid intendens, invitavit ipsum ad aulam et dedit ipsi generalatum. (4) Sed Costinus videns res intricatas inter principem et consilia iniqua et mala petiit veniam abeundi domum et profectus est extra.

14 (1) Aliis baronibus omnes intentiones Alexandri principis revelavit Constantinus Aseij, homo familiaris Alexandri principis: (2) quomodo die Paschatis constituerat perdere illos cum consilio Batesztiae; quare[1] barones omnes soliciti erant de sua vita.

15 (1) Habendo in comperto barones conclusum interitum suum ab Alexandro principe, quemadmodum ille, qui submergit, arripit etiam evaginatum gladium, convenerunt omnes in unum et significarunt toti provinciae, (2) quae gemens sub oppressionibus et magnum disordinem videns facili negotio confluxit, non solum illi qui quomodocunque ad aulae officia spectabant, sed etiam agrestes. (3) Tanta multitudo congregata est ex omnibus partibus patriae, ut illam urbs non posset capere; sed alii circumcirca montem Myroslawa impleverunt campos, vociferabantur contra Graecos per omnes plateas.

16 (1) Basilius iudex supremus erat primus auctor omnium istarum rerum. (2) Quando universa provincia institit, ivit ipse et dixit palam principi quod consurrexerit patria[2] et vociferantur contra Graecos. (3) Respondit Alexander princeps: «dum consurrexit provincia contra Graecos, contra me consurrexit» vidensque tantam multitudinem (4) nihil aliud egit, nisi totam curam impendit ut cum tota domo sua posset salvus evadere ex manibus tumultuantium.

17 (1) Iverunt omnes barones ad aulam et in exitu principis; nisi se opposuissent omnes, ut arcerent exacerbatam multitudinem – res

[1] Batesztiae. quare
[2] provincia **b**

horrenda et vix in aliquo regno audita. (2) Non recedebant barones a principe arcendo et sedando turbas, sed non erat possibile ut coërcerent barones turbas tumultuantes. (3) Sed et Basilium iudicem ideo, quod et ipse esset unus ex Graecis, percussit unus aliquo osse ad caput, ex qua percussione multo tempore habuit vulnus Basilius iudex.

18 (1) O inconstantes et nunquam stabiles res mundi hujus! quomodo alternantur omnia et turbantur et fiunt contraria! (2) Dum ita res currunt, ut minores habeant timorem de majoribus – sed cursus mundi facit multoties ut maiores timeant sibi a minoribus.

19 (1) Felices reges, imperatores et principes qui ita dominantur, ut non sit illis necesse habere timorem a minoribus.

20 (1) Quidam rex Angliae, quoties induebat se mane, toties ipse[1] sibi ipsi dicebat: «memor esto quia multis populis dominaris!» (2) Principes boni et iusti absque timore et cum deliciis dominantur, mali vero semper in timore.

21 (1) Quando pervenit princeps in planitiem fluvii Bahułuy, prope monasterium Balika dictum, omnis locus erat plenus hominibus; (2) nullibi videbatur planities vacua, vociferabantur: «princeps, trade nobis Graecos!» Alii calumniabantur, alii praedabantur. (3) Ibidem clamarunt ut illis extraderet Batysztam, qui semper erat penes Alexandrum principem. (4) Videndo tot clamores contra se, non iam sollicitus erat princeps de Batyszte, sed de se ipso; et vix dixit ut a se recederet: protinus rapuerunt illum et dederunt in manus populi agrestis. (5) Non potest dici quanta erat rabies populi; absque ulla misericordia securibus in partes illum secarunt. (6) Et usque adeo aliqui se commiscuerunt (praesertim Bosie Lopusnensis), ut neque penula ex humeris principis evaserit – nam protunc pluebat.

22 (1) Metuebat plebs, quae ubique diffusa erat, ne intraret Alexander princeps in sylvas, quod et barones ipsi considerabant. (2) Ut recederent longius a plebe, in locum explicatiorem absque syl-

[1] *om.* **b**

vis, direxerunt illum per viam Branesztensem, penes fluvium Bahłuy, addentes illi semenorum militiam cum sclopetis paratis. (3) Postquam redierunt barones, coeperunt[1] esse solliciti, ne arriperet viam rectam Alexander princeps ex Braneszte versus Buksza, (4) et statim elegerunt aliquot barones cum Buhusz thesaurario et miserunt post Alexandrum principem, ut illum dirigerent per viam ab Husze Berladum tendentem inferius.

23 (1) Magis extimuit quam prius Alexander princeps, dum vidit iterum venientem post se multitudinem etiam in Braneszte; et[2] deseruerunt illum semeni et ephebi omnes. (2) Et ubi se appropinquarunt barones dixit illis Alexander princeps: «supplico pro filium meum Rudolpho principe, ut illum servetis vivum». (3) Respondit Buhusz thesaurarius: «non sit sollicitus, neque cogitet princeps quod venimus cum aliqua mala intentione; (4) solummodo rogat provincia ut princeps eat per Berładum versus Gałacium, ut non inducat aliquod malum supra provinciam per Tartaros» et iuravit illi ut nullum habeat timorem. (5) Et ita acceptavit Alexander princeps, quaecunque placuerit via provinciae, per illam perget; et profectus est versus viam Berładensem. (6) Tum barones revocarunt semenos et ephebos, qui dilapsi erant, iterum ad ipsum, addendo ipsi etiam barones, qui illum deducerent usque ad limites, scilicet usque ad Gałacium.

24 (1) Ad Tekucium prodiit obviam Kostynus mareschalcus, ex Putnensi comitatu, et deduxit illum cum honore, providendo ipsi necessaria viae, usque Galacium. (2) Rogabat ipsum ut reconciliaretur baronibus et ut iterum acceptaret principatum, quam curam recipiebat Kostynus mareschalcus in se ipsum, sed[3] nulla ratione voluit hoc acceptare. (3) Itaque transiit Danubium ad Gałacium et profectus est in pace versus Imperium.

---

[1] caeperunt **b**
[2] Braneszte. Et
[3] ipsum. Sed

Caput XIV

1 (1) Expedito in eum modum Alexandro Elia principe, barones et provincia convenerunt ad electionem principis novi. (2) Conclamabant omnes ut illis esset princeps Lupus Basilius iudex magnus, etiam conditiones proponunt ipsi, quantum debebit accipere ex provincia et quantum se obligabit eadem propter munera, ultra[1] quam constitutionem ut amplius non requirat a provincia. (3) Sed haec ligamina considerans Basilius Lupus iudex, vel etiam quod videret quia aliqui ex primoribus optabant Barnowski principem, non acceptavit principatum illa vice (4) et ipse accessit ad sententiam illorum, ut exmitteretur legatio in Poloniam ad Barnowski principem ut veniret iterum in principatum provinciae.

2 (1) Adimplenda erant in Barnowski principe quae desuper praevisa erant de illo: etiam fata trahunt cum quadam violentia hominem! (2) Pervenientibus baronibus Ustiam in Polonia, ubi manebat Barnowski princeps, cum nuntio quia provincia iterum invitat ipsum ad principatum, cum magna laetitia accepit hunc nuntium. (3) Nescia cogitatio hominis quo pergat et in quem casum postea incidet! Protinus significavit et regi, et primoribus Poloniae rogando veniam ut posset ire ad principatum provinciae hereditariae[2]. (4) Et absque mora praeparavit se in viam, Ustia, et profectus est versus patriam. (5) In finibus exspectabant illum barones et militia cum magna laetitia.

3 (1) Ante profectionem Barnowski principis de Ustia unus Polonus, in vicinia manens cum ipso, continuo persvadebat ipsi ne abiret, (2) ne commutaret vitam pacatam pro vita inquieta et dubia, demonstrando ipsi lubricas esse res principatus Moldavici sub imperio

[1] munera. Ultra

[2] haereditariae **b**

pagano; (3) videret quid ipsi deest, cum sit veluti unus princeps regni illorum absque omni formidine, habendo oppida villasque. (4) Sed Barnowski princeps dicitur respondisse Polono ad persvasiones illius: «dulcis est principatus Moldaviae!»; cui Polonus reposuit: «sed compedes Turcicae etiam sunt graves». (5) Et postea verificata sunt verba Poloni, quae praedixit.

4 (1) Postquam Barnowski princeps ex Polonia pervenit Jassios cum laetitia omnium, incepit se parare in viam Constantinopolitanam; (2) non enim erat alium medium, nisi ut iret ad Imperatorem, ut ab illo acciperet principatum post osculum fimbriae vestis imperatoriae. (3) Varia variorum erant consilia; requisita sententia etiam Abazae bassae Silistriensis, sed[1] nullum est inventum medium, nisi ut iret Constantinopolim ad Imperatorem. (4) Acciderat tunc quia Imperator vocavit etiam Matthaeum principem Valachiae ad osculandum fimbriam suam, (5) ob aliquas actiones Matthaei principis contra Imperium, intervenientes in erectione de principatu Leonis principis et postea Rudolphi principis, filii Alexandri principis. (6) Sed faciliores erant res Matthaei principis, quia non exiverat in alienum regnum, quemadmodum Barnowski princeps abiverat sub obedientiam alterius domini, regis Poloniae.

5 (1) Igitur, ut eo facilius haberent Turcae Barnowski principem in manibus suis, Matthaeum principem expediverunt absque mora cum vexillo in signum principatus Valachiae; (2) sed Barnowski princeps non evasit interitum suum, ut videbis scriptum in ordine suo.

6 (1) Iverat Barnowski princeps cum plurimis baronibus et cum primarijs aulae, sacerdotibus et religiosis, intra unam voluntatem et vocem omnium, ut rogarent Imperatorem ut illis daret principem Barnowski; inter[2] quos erat et Lupus Basilius iudex. (2) Videns autem

---

[1] Silistriensis. Sed

[2] Barnowski. Inter

quod multi svaderent[1] Barnowski principi ut perdat Lupum[2] Basilium iudicem, habendo notas factiones illius, (3) cum[3] vero Barnowski princeps inviseret Matthaeum principem in Bukureszte, substitit Lupus Basilius iudex, videns quia et ipse deberet venire ad Matthaeum principem, qui Constantinopoli habuit revelatas sibi omnes fabricationes suas, (4) laboravit omnibus modis ut rediret retro in patriam, allegando coram Barnowski principe quia querulabuntur[4] Graeci propter Graecos interemptos tempore depositionis Alexandri principis. (5) Igitur Barnowski princeps, veluti bonus Christianus ex natura, dimisit illum; sed, cum salutasset Matthaeum principem et cum rescivisset Matthaeus princeps rediisse Lupum[5] iudicem, (6) protinus expedivit post ipsum ut revocaretur; sed properavit citissime Lupus Basilius iudex et missi non sunt assecuti ipsum in via. (7) Sed neque Barnowski princeps potuit mittere cum executione supra Lupum Basilium iudicem, non habendo adhuc datum sibi principatum ab Imperatore et invigilando curae rerum suarum.

7 (1) A Matthaeo principe profectus est Barnowski princeps ad Abazam bassam Silistriae. (2) Quantum potuit Matthaeus princeps laborabat pro illo et apud Abazam bassam, et apud Portam. (3) Abaza bassa ostendebat se valde favorabilem et in verbo blandum; verum enimvero Turcae occidunt sagittis bombicinis homines et illis servire possunt verba illa Sacrae scripturae: «moliti sunt sermones illorum super oleum et ipsi sunt iacula».

8 (1) Postquam intraverunt Constantinopolim, videns vezirius tantam multitudinem ex provincia cum Barnowski principe, praemonuit illos ut non instarent pro Barnowski principe, sed ut silerent et ut

---

[1] suaderent **b**
[2] Lupum **Lc** Lupul **L**
[3] illius. Cum
[4] quaerulabantur **b** l-or (îl vor **r**) gîlcevi **p**
[5] Lupum **Lc** Lupul **L**

se[1] commiterent gratiae Imperatoris, quia causabunt ipsi mortem. (2) Sed barones, putantes quod vesirius praeventus esset a quopiam cum muneribus, continuo solicitabant (3) et dabant supplices libellos ad vesirium, quod non acceptent alium et ingerebant se cum multitudine in illa loca, ex quibus possent videri ab ipso Imperatore. (4) Quae omnia postmodum abstulerunt caput Barnowski principis, quia accusationes ab inimicis incessanter porrigebantur, praecipue vero a Lupo Basilio iudice, per literas ex provincia datas et per amicos suos[2] promotas, (5) quia[3], si dimitteretur vivus Barnowski princeps, statim Moldavia uniet se cum Polonia, quia ille est veluti explorator Polonorum.

(6) O maledicta malevolorum venena! Quid non effusit lingva inimici?

9 (1) Haec dum exaggerantur apud Imperium contra Barnowski principem – maxime abitus illius in Poloniam (etiam Abaza bassa accusator illius erat), (2) sed[4] vel maxime dies ipsius illo tempore terminandi et finiendi (insuper Cosaci fecerant[5] irruptionem in Mare Nigrum) –, conclusum est in consilio Imperatoris ut capite plectatur[6] Barnowski princeps.

10 (1) Voluerat Imperator omnes qui venerant cum illo aut decapitare, aut ad triremes damnare, verum muftij, (2) qui est legis Turcicae interpres et director supremus, noluit permittere et dixit: non est culpanda multitudo; caput pereat et multitudo sedabitur.

11 (1) Intellexit[7] Barnowski princeps aliquot ante diebus de morte sua, quia ex carcere (posuerat enim illum ad[8] carcerem vesirius per dies aliquot de mandato Imperatoris) (2) scripserat epistolam huc

---

1 sese **b**
2 {suos}
3 promotas. Quia
4 erat. Sed
5 fecerunt **b** lovisă **c**
6 plecteter **b**
7 Barnowski/principis/caedes **L** *in mg.*
8 in **b**

in provinciam ad matrem suam; quae epistola ex ipsis characteribus cognoscebatur scripta esse instante morte. (3) Itaque uno die eductus est ex carcere et in conspectu iudicii 'divan' dicti, prospectante per fenestram Imperatore, amputatum est illi caput. (4) Aliqui vero barones principaliores detinebantur inclusi expectantes et ipsi in horas interitum suum. (5) Reliqui autem barones inferiores et caeteri, qui erant omnes exanimati metu mortis, per angulos latebant absconditi dies aliquot.

12 (1) Non possum transire silentio quaedam quae acciderant Constantinopoli post mortem istius[1] principis; qui eventus non solum hic[2] in provincia, sed etiam Constantinopoli ad hodiernum diem pleno ore enarrantur. (2) Equus unus Barnowski principis, dum duceretur ad stabulum Imperatoris post mortem principis, eodem die concidit in terram et in eodem loco mortuus est. (3) Sequenti die, nocte factum est incendium Constantinopoli, ita magnum, ut aliquot millia domorum conflagrarint. (4) Hoc quod tunc accidit potest accidere et aliis temporibus, sed tunc vel maxime in recenti accidit – forte ostendit Deus innocentem sangvinem[3] effusum esse. (5) Nam Barnowski princeps erat timens Deum, quod testatur Thomas iudex, qui protunc erat apud ipsum mareschalcus secundus, (6) quia multis noctibus vidit illum mediis noctibus procumbentem in genua ante imagines et orantes incessanter.

13 (1) Erat[4] ex natura sua Barnowski princeps multum elatus, in amictu elegantiae sectator, sed animo iustissimus, non avarus et affabilis. (2) Monasteria et ecclesias aliquot aedificavit tam brevi tempore, quod nullus principum fecit; fecerunt alii principes plura, sed intra multa tempora: alii intra 40 annos, alii intra 20 annos, ille vero intra 8 annos. (3) Monasterium in urbe Jassensi, quod appellatur Sanctae

---

[1] ipsius **b**

[2] hac **b**

[3] sanguinem **b**

[4] Encomium Barnowski **L** *in mg.*

Mariae et Hanguł in montibus et Dragomiram[1] Soczaviae perfecit; (4) inchoavit etiam Bernowa, ex nomine suo, ad radicem montis ‹ ... ›[2], in sylvis secus Jassensem urbem; consummavit etiam ecclesiam magnam Leopoli, intra moenia, ubi et statua ipsius est posita. (5) Erga provinciam optimum habebat animum, sui vero ipsius, propter solicitudinem negotiorum Imperii, attestantibus multis baronibus veteribus, valde negligens.

(6) In principatu illius memorabilis est una hyems quae contigerat in martio, quae hyems vocatur usque hodie hyems Barnowski principis.

(7) Contigit mors Barnowski principis anno mundi 7141, in Iunio.

14 (1) Cadaver post mortem iacuit ante palatium Imperatoris usque ad vesperam. (2) Postea demandavit vesirius dimitti unum ex baronibus, qui fuit maior domo illius – quod officium apud Turcas est 'kihaia' –, scilicet Constantinum[3] mareschalcum magnum apud nos in provincia. (3) Igitur dimissus Costinus mareschalcus magnus protunc Barnowski principis, ivit et accepit corpus ex loco ante palatium Imperatoris et illud deduxit ad patriarchae ecclesiam (4) ibique sine solennitatibus, quantum patiebatur tempus, illud sepelivit in ecclesia patriarcahae illa eadem nocte. (5) Postea exinde, ut narratur, Basilius princeps transtulit illud corpus in provinciam.

15 (1) Dum dimitteretur Constantinus[4] mareschalcus ex carcere, interrogarunt czauszij: «cum custodia an sine custodia dimittendus est?» (2) Respondit kihaia vesirii: «et quo aufugiet pauperculus?» Tum ex illo tempore barones alii qui erant inclusi et illi qui se absconderant,

---

1 Dragomirnam **b**

2 *lacuna 8-10 litt.* **L** supt dialul Pietrăria **p** în codru **r**

3 Constantinum **Lc** Konstantinum **L** Costinum **b**

4 Costinus **b**

aliquomodo revixerunt, habentes spem vitae, ut viderunt Constantinum[1] absque custodibus sepelientem corpus. (3) Postera die videns kihaia vesirii Constantinum[2] mareschalcum dixit: «pauperculus, ipse sicut ovis venit ad carcerem. (4) Eas ad alios: exibis et tu, et alii post paucos dies!» Barones inclusi hi erant: Geiga cancellarius, Baszota generalis, Ciehan iudex magnus, Roszka thesaurarius et Constantinus[3] mareschalcus.

16 (1) Tertio die post sepulturam Barnowski principis nocte transivit Imperator (soltanus Murat protunc erat) trans Boaz in illam partem ad Skuder, pro deambulatione et interrogavit vesirium: «constituistine[4] principem Moldaviae in locum gaurii qui periit?» (2) Respondit vesirius quia necdum constituit et «quem vult Imperatoria maiestas constitui, ut non sit haec provincia absque principe.» (3) Dixit ergo Imperator: «voca gauros qui sunt illius barones provinciae et quemcunque voluerint eligant sibi principem et dabitur illis!» (4) Igitur protinus eadem nocte misit vesirius cum navicula ad barones, ubi erant inclusi et accepit iterum Constantinum[5] mareschalcum, qui extimuit quod duceretur nocte, putans quia vel submergeretur vel dabitur ad torturas propter deposita pretiosa Barnowski principis. (5) Cum adductus esset ante vesirium, dixit ipsi: «ecce Imperator condonat vobis vitam et iam exnunc dimittemini; conveniatis insimul et eligite vobis principem, quem volueritis!»

17 (1) Rediit Costinus mareschalcus absque pavore, cum laetitia a vesirio ad illos alios barones qui detinebantur cum hoc nuntio. (2) Et dimissi sunt etiam illi alii barones et continuo inierunt consilium omnes et elegerunt Moysen principem in locum Barnowski principis ad secundarium principatum.

---

1 Costinum **b**
2 Costinum **b**
3 Costinus **b**
4 constituitne **b**
5 Costinum **b**

CAPUT XV

1 (1) Iverunt sequenti die omnes barones cum reliqua multitudine ad hospitium Moysis principis et inde ad palatium vesirii, ubi accepit chlamydem insigne principatus et praecisa omni mora profecti sunt versus patriam; (2) sed multa contraxerunt debita, propter expensas factas ratione aggravationum Turcicarum.

2 (1) Non poterant omnes temperare se a suspiriis propter mortem Barnowski principis; omnes querulabantur contra Lupum Basilium iudicem, cuius omnes instigationes discooperiebantur[1]. (2) Quare adhuc ex via designavit Moyses princeps Ciehanum iudicem et Roszkam thesaurarium et Banum, ut praecederent in ante et ut caperent Lupum Basilium iudicem. (3) Sed, ut illi eundo nullam intermiserunt diligentiam viae, ut illum caperent, ita multo majorem[2] adhibuit diligentiam Lupus Basilius iudex et plures artes evadendi, habendo notitiam omnium quae contra ipsum conclusa erant. (4) Profugit Jassis et aliquot dies latitabat in sylvis in provincia, postea per Valachiam transiit Constantinopolim per modum mercatoris. (5) Familiae ipsius et matri, et sororibus quas habuit, postquam venit Moyses princeps ad principatum, nullam fecit molestiam, imo[3] vero respectum habuit domina et liberi illius apud Moysen[4] principem. (6) Unde facile cognoscitur indoles Christiana Moysis principis, quamvis sciret quod, ut venit Lupus Basilius iudex Constantinopolim, inceperit procurare principatum.

3 (1) Dum adhuc in via esset Moyses princeps, iterum venit mandatum ad Abazam bassam, ut se pararet contra Polonos, qui ita debel-

---

[1] discoperiebantur **b**
[2] maiorem **b**
[3] molestiam. Iam **b**
[4] Moysem **b**

laverant Moschos, ut rex Polonorum, Vladislaus, non cogitaret revocare exercitus suos ex Moschovia, (2) nec poterant Moschi ullo modo resistere Polonis, qui usque ad ipsam sedem seu metropolim Moschoviae occupaverant omnia fortalitia Moschovitica. (3) Multi proceres Moschovitici acceptaverant regem Poloniae pro imperatore suo.

4 (1) Proinde miserunt Moschi legatum ad Turcas, promittendo illis Kazaniam et Astrachaniam, duas provincias Tartaricas, quas etiam nunc tenent Moschi sub suo dominio, tantummodo darent illis auxilia contra Polonos. (2) Auxiliati sunt illis protunc ordinando Abazam bassam cum omni exercitu Turcico, qui erat collocatus incipiendo a Buda usque ad Tyram et utramque provinciam nostram Moldavicam et Valachicam et Tartaros. (3) Primo ordae Kantymiri transierunt Tyram ad Hryncie, inferius a Chotimo, et irruperunt in Poloniam et Podoliam in captivitatem acceperunt. (4) Cum vero onusti magna praeda redirent, insecutus est illos Koniecpolski generalissimus, qui relictus erat ad confinia a rege propter securitatem harum regionum. (5) Assecutus est Tartaros in hac provincia ad Prutum, ex opposito Kornu[1] Sas, et profligavit illos et liberavit omnes captivos et plurimos Tartarorum delevit.

5 (1) Anno mundi 7 141 mense Augusto pervenit Moyses princeps Jassios pro inthronisatione. (2) Necdum plene apprehendit principatum et ecce, intravit Abaza bassa cum exercitu in provinciam, anno secundo, 7 142. (3) Cum quo insimul et iam Moyses princeps cum exercitu suo movit in Poloniam. Posuit castra Abaza bassa ad Tyram, ubi influit fluvius Camenecensis in Tyram.

6 (1) Potentia Polonorum tota erat cum rege contra Moschos. (2) Koniecpolski generalissimus congregavit exercitum quem potuit habere ex Polonis et Cosacis, circiter ad 12 millia; posuit castra sua ad Camenecum circa sepulchra Armenorum. (3) Abaza bassa relinquens

[1] Cornu **b**

castra ad Tyram ex hac parte, ut dictum est, ipse cum toto exercitu disposito ad conflictum transiit Tyram et ivit recta contra castra Polonorum, (4) numerans in exercitu suo cum Tartaris, Turcis, Moldavis, Valachis cum Matthaeo principe effective 30 millia militum.

7 (1) Poloni firmaverunt bene castra fossis, tormentis et peditatu. Exiverunt ex castris extra fossas cum equitatu. (2) Irrurerunt Turcae ipso corpore exercitus sui: alam dextram tenuerunt Tartari et tantum fecerunt impetum, ut se commiscerent cum equitatu Polono; in sinistra ala collocati erant princeps uterque cum suis. (3) Qui aut non assveti, ex natura harum partium, ad tormenta, aut quia nolebant contra Christianos agere, cum et ipsi sint Christiani, remisse confligebant. (4) Sed et Turcae cum Tartaris non se approximabant fossis Polonorum propter frequentes ignes ex tormentis exmissos, a quibus plurimi Turcarum et Tartarorum peribant; igitur et ipsi retrocesserunt. (5) Mutavit locum Abaza bassa cum toto exercitu et locavit se in una valle proxima Cameneco, cognomento Muksza, ‹et›[1] iterum disposuit exercitum. (6) Turcae evaginatis gladiis compellebant Moldavos et Valachos ad confligendum atque ita[2] iterum Abaza bassa potenter fecit impetum cum omnibus suis exercitibus in Polonos. (7) Perfregerunt unam phalangem Polonorum, sed continuo alia phalanx dedit priori succursum. (8) Nihil omnino effecit etiam altero conflictu, nec potuit perfringere castra Polonorum.

8 (1) Duravit conflictus ultra horam kindiarum.

(2) Meditabantur principes de modo quo possent terrere Abazam bassam a Cameneco, quia ut acciperet castra Polona, posita in loco optimo et ad fortalitium tam forte nulla erat possibilitas. (3) Ergo sparserunt famam per quosdam milites, quasi illi viderent aliquem exercitum Cosaticum cinctum curribus ad sylvam Niedobor, venientem in auxilium Polonis. (4) Cumque de hoc sermones essent frequen-

---

1 ‹et› *sc.* și iară **c** | Muksza. Iterum **L**

2 *om.* **b** și așa au **r**, *om.* **p**

tes, pervenit hic rumor etiam ad Abazam bassam, qui volens scire rem certam interrogavit Moysen principem an ita se res haberet. (5) Adducti sunt illi milites ad Abazam bassam informati ut affirmarent ita omnino esse et quia oculis suis viderunt exercitum post sylvam Niedobor. (6) His auditis Abaza bassa cepit statim cogitare de reditu ad sua castra relicta ad Tyram, videns quia nihil potuit efficere contra Polonos, considerans quia et isti principes frigide pugnant; illa itaque nocte recessit recta.

9 (1) Poloni libenti animo habuerunt recessum hostis, nec illum insecuti sunt, sed in loco steterunt, invigilantes castris. (2) Tum Abaza bassa, ut non rediret totaliter absque aliqua operatione, audiens de uno oppido Polonico secus Tyram infra Camenecum, Studenica dicto, (3) ivit contra hoc oppidum in quo pauci erant haidones ad custodiam arcis; ibidem[1] erant agrestes incolae ex circumadiacentibus pagis congregati. (4) Defendebat se per duos dies oppidum, sed in tertiam diem haidones aufugerunt nocte Camenecum; tum omnis plebs quae erat congregata accepta est in captivitatem a Turcis et a Tartaris. (5) Ad oppugnationem illius oppidi etiam nostri iverant, sed praemonuerant haidones ut fugerent et non perirent.

10 (1) Volens Abaza bassa facere sibi magnam famam ex expugnata Studenica, aliquot homines magis praecipuos selegit et misit ad Imperatorem, imponendo illis magna nomina Polonorum; (2) virginem unam nobilem, forma valde pulchra, misit Imperatori divulgans quod esset filia generalissimi Polonorum.

11 (1) Rediit post hanc victoriam Abaza bassa versus Danubium cum animo pessimo contra principes et contra baronibus, propter deceptionem, quae postea detecta est, quod illa fama de Cosacis ad Niedobor erat falsa. (2) Postquam venit Jassios, posuit se cum tentoriis in planicie prope monasterium Balika. (3) Sequenti die constituerat in animo suo ut caperet omnes barones illosque poneret in compedes et

[1] arcis. Ibidem

secum duceret ad Imperium accusaturus eosdem quod illum provinciarum istarum barones seduxissent. (4) Sed unus Turca monoculus, amicus Constantini[1] generalis, aperuit illis hanc mentem Abazae bassae; proinde[2] aufugerunt illa nocte barones[3] tanta celeritate, ut ante diem pervenirent in monasterium Pobrata.

12 (1) Postera die Abaza bassa urgebat Moysen principem propter barones (Matthaeus princeps, cum haberetur apud ipsum fidelior, facillime composuit res suas apud eundem). (2) Iustificabat se Moyses princeps ratione baronum, quia iverunt ad exigendum tributum, cuius persolutio retardata fuit. (3) Alii insusurrabant ad aures Abazae bassae quod barones[4] iverint ad Polonos, ut illos animarent ad persequendum illum.

(4) Ita finita est expeditio Abazae bassae contra Polonos, anno, ut supra scripsi, 7 142: in autumno, mense novembri, transiit Danubium retro ad suam sedem.

13 (1) Ut pervenit ad locum suum, non cessabat accusare principes, praesertim[5] Moysen principem, ratione baronum, (2) propter quas accusationes illius non potuit diu Moyses princeps dominari[6], maxime cum ibi esset Lupus Basilius iudex, notus antea[7] Abazae bassae. (3) Perseveravit in principatu Moyses princeps post abitum Abazae bassae tantum per hyemem; vere primo venit ipsi depositio et datus est principatus Lupo Basilio iudici a soltano Murat.

14 (1) Moyses princeps post depositionem suam satur gratiarum Turcarum ivit in Poloniam, comitantibus se aliquot baronibus ad[8] confinia. (2) Ubi postea pluribus annis vivens in pace in bonis suis, hono-

[1] Costini **b**
[2] bassae. Proinde
[3] barones **Lc** baroni **L**
[4] barones **Lc** baroni **L**
[5] praesertissime **b**
[6] dominari! **L**
[7] antea *om.* **b**
[8] in **b**

rifice tractatus a Polonis, vitam finivit tempore principatus Dabizae principis.

Caput XVI

1 (1) Felix principatus Basilii principis, qualem felicitatem vix aliquando agnovit haec provincia: floruit omni abundantia et plena omnium opum; ita felix et fortunata duravit ad annos 19. (2) Tempore istius principis annis primis male res procedebant, propter bellum excitatum iterato inter Polonos et Turcas, sed post triennium, (3) dum Imperium Turcicum cum sultano Murat ivit contra Persas propter Babylonem, istae partes fruebantur pace et quiete in magna felicitate.

2 (1) Quali modo evectus est ad principatum Basilius princeps innui in principatu Moysis principis, capite 15[1], (2) quomodo[2] aufugit Basilius princeps ob metum Moysis principis ex provincia Constantinopolim et ibi notitiam contraxit cum aliquot primariis, maxime cum Abaza bassa, qui erat accusator Moysis principis; (3) sed multo magis propter suam dexteritatem contulit ipsi soltanus Murat principatum, videns hominem dignum et aptum huic muneri.

3 (1) Cum accepisset investituram pro principatu, noluit esse ingratus Moysi principi, propter gratiam quam fecit domui ipsius: (2) scripsit epistolam ad Moysen principem gratiarum actoriam pro humanitate erga suos domesticos, qui nihil mali[3] sunt passi; (3) reliquit ipsi plenam voluntatem eundi quo vellet assecuravitque ut pro placito suo eligeret sibi quamcunque partis orbis nullam a se habiturus molestiam; (4) svasit[4] autem ipsi ne iret Constantinopolim, propter multa debita quae contraxerat Moyses princeps Constantinopoli; (5) rogavit praete-

[1] XV **b**
[2] 15. Quomodo
[3] {mali}
[4] suasit **b**

rea ut non aegre ferret quod ita evenerit[1], cum omnia, praesertim vero principatus, fiant ex ordinatione divina, sine qua non est principatus.

4 (1) Post haec officia humanitatis movit Basilius princeps Constantinopoli, iam inauguratus in provincia anno[2] 7 142. (2) Iam vero Moyses princeps, congregata sua domo et accepto secum ex baronibus Constantino[3] generali, transiit in Poloniam.

5 (1) Abaza bassa iterum se praestabat[4] cum tota potentia sua contra Polonos, ut compensaret primam suam expeditionem, quam fecerat contra Koniecpolscium, generalem regni, (2) antequam deprehenderet Imperator quod prius non fecisset tantum, quantum referebat Imperio; proinde urgebat Imperatorem contra Polonos. (3) Aderant et legati Moschovitici Constantinopoli, instantes cum magnis promissis Imperatori Kazanum et Astrachanum reddendi. (4) Exspectabat et Basilius princeps, necdum bene firmatus in principatu, mandatum de praeparatione ad hoc bellum, uti antea Moyses princeps.

6 (1) Aderat et legatus Polonus ex Moschovia missus a rege Poloniae ad Imperatorem, cognomine Trzebinski, quem, accepta notitia a Koniecpolski generali (2) quod Abaza bassa veniebat contra ipsum cum exercitu Turcico[5], miserat rex ad Imperatorem interrogando quaenam esset causa ruptae pacis factae ad Chotimum cum soltano Osmanno. (3) Legatus hic transierat per provinciam citatis passibus post Abazam bassam in principatu Moysis principis; quod ubi rescivit Abaza bassa, misit post ipsum et detinuit illum Pravadiae, cogens ipsum ut legationem suam perageret apud ipsum. (4) Quod fecit ex metu, ne ab ipso informaretur Imperator quid fecerit Abaza bassa, sed[6] noluit legatus dare ipsi rationem legationis suae respondens quod ad

---

1 evenerit:

2 an(n){o}

3 Costino **b**

4 praeparabat **b**

5 (accepta – Turcico)

6 bassa. Sed

ipsum Imperatorem missus esset, non ad ullum bassam; ideo detinuit ipsum aliquo tempore. (5) Sed ille Polonus bene suas res tractans significavit Portae de sua detentione: venit mandatum Abazae bassae ut illum dimitteret et dimisit illum, (6) sed per suas artes tantum effecit apud Imperatorem, ut nullum haberet honorem, qui debetur legatis: expeditus[1] est retro cum indignatione sine mora, cum hoc responso, ut regnum sit paratum ad bellum.

7 (1) Responsum hoc Turcarum cum pervenit ad regem in Moschovia, qui ibidem persistebat cum exercitibus (2) et, dum illi significatum est ex regno fieri iterum praeparationem belli a Turcis, alius non erat modus, nisi acceptanda pax cum Moschis; (3) atque ita omnibus sepositis conclusit rex pacem cum Moschis – urbes[2] aliquot acceptae Moschis a Polonis manserunt pro parte Polonorum. (4) His actis rediit rex Varsaviam, indixit[3] comitia generalia in ordine ad praeparandum apparatum bellicum[4] contra Turcas.

8 (1) Cum rescivissent Turcae conclusam esse pacem inter Polonos et Moschos et certitudinem accepissent a legatis Moschoviticis, (2) legatus etiam Turcicus, qui[5] erat in Moschovia, concitans et confirmans Moschos contra Polonos, idem significavit[6]; imo etiam hinc ex provincia Basilius princeps per suam notitiam confirmavit. (3) Expediverunt legatos Moschoviticos cum indignationibus propter inconstantiam ipsorum in verbis atque protinus expedierunt legatum ad regem Poloniae (4) propter innovandam pacem, agam unum nomine Szahen[7], qui erat unus ex officialibus iudicii magni 'diwan'[8] dicti.

---

1 legatis. Expeditus
2 Moschis. Urbes
3 Varsaviam. indixit
4 belicum **b**
5 {qui}
6 significavit:
7 nomine Szahen agam unum **L** *ordinem numeris superpositis indicans*
8 Divan **b**

(5) Habebant tunc Turcae inchoatum negotium bellicum cum Persis propter Babyloniam.

9 (1) Szahen aga iam invenit exercitum Polonum ad Camenecum, ipsum vero regem prope Varsaviam, in castris; (2) cui rex exprobravit cum indignatione ruptam et calcatam pacem, cum tanto juramento inter se et Turcas factam ad Chotinum cum soltano Osmanno. (3) Ivit per aliquot dies cum rege inter exercitum legatus Turcicus versus Camenecum. (4) Cum hoc responso remisit rex legatum Turcicum, qui totam culpam devolvebat in Abazam bassam, affirmans quia morte sua compensabit hoc factum suum.

10 (1) Haec expeditio Polonorum contra Turcas fuit anno mundi 7 143.

(2) Exercitus Polonorum tam magnus et tam bene provisus quoad omnia, ut similem aliquando fuisse nunquam memorent historiae Polonorum. (3) Retinent memoria antiqui dierum homines, qui dicunt quod castra ab urbe Camenecensi extendebant se usque ad unum arborem in campo sitam, amplius quam uno milliari magno distantem; (4) nam[1] exercitus ille ipse erat, qui fuerat contra Moschos conscriptus, quin et ipsa Polonia illis temporibus abundabat multitudine hominum.

11 (1) Antequam pervenisset rex Poloniae Camenecum, Koniecpolski generalissimus regni venerat cum parte exercitus ad Camenecum; (2) missae sunt litterae per Basilium principem a vesirio Murtaza bassa pro pace, (3) appromittente Koniecpolscio quia haec conculcatio pacis, quam fecit Abaza bassa, luet capite, veluti unus foedifragus, quia absque scitu Imperatoris fecit hoc.

12 (1) Atque ita cum morte Abazae bassae strangulati apparatus bellicus Polonorum abiit in ventum. (2) Polonus etiam exercitus plurimum erat fatigatus, tanto tempore cum Moschis bellum gerens. (3) Iterum ergo coaluit pax inter Polonos et Turcas cum renovatione

[1] distantem. Nam

articulorum a soltano Osmanno pactorum, addito hoc articulo inter se, ne Tartari amplius inhabitent Budziaki. (4) Abaza bassa erat celebris bellator contra Persas et multis victoriis clarus.

13 (1) Post haec insequenti anno ivit soltan Murat cum magno apparatu bellico contra Persas et illo anno accepit Persis fortalitium cognomento Revan, quod[1] postea, reverso[2] soltano Murat Constantinopolim, iterum receperunt Persae. (2) Principatus Basilii principis florebat in magna tranquillitate et pace provinciae ex omni parte; omnes converterunt se ad mercaturam, ad lucra et commoda varia. (3) Sed neque avaritia etiam tunc defuit cum tributis gravibus et, quamvis habuissent incolae tempus acquirendorum lucrorum, superabant illa lucra omnia exactiones gravissimae principis.

14 (1) In Ungaria minori erant magnae contentiones inter Rakocium et inter Betlem Stephanum, filium Betlemi Gabrielis, propter principatum Transylvaniae[3]. (2) Debuit Betlem Stephanus concedere principatum Rakocio, desperans de auxiliis Turcarum, propter expeditionem bellicam soltani Murat iterum contra Persas.

15 (1) Anno[4] mundi 7 145 excitaverunt Cosaci rebellionem cum suo duce campestri Pawluk contra Polonos, propter denegatas sibi a Polonis excursiones in Mare Nigrum. (2) Hos Potoccius, generalis campestris regni, aggressus[5] est et, cum illos conclusisset in castris ipsorum, Cosaci extradiderunt vivum ducem suum, Pawluk. (3) Et eodem anno fecerunt Poloni unum fortalitium dictum Kodak ad Borystenem, in limine primo Borystenis, obstruendo viam Cosacis, ne irrumperent in Mare Nigrum, convellendo pacta cum Turcis. (4) Obex[6]

---

1 Revan. quod
2 ⟦ite⟧‹rum?› reverso
3 Transsylvaniae **b**
4 obex **L** *in mg.*
5 ⟦debellavit⟧ aggressus
6 impedimentum **b**

ille evanuit propter devastationem regni per rebellem Chmielnicki, ducem Cosacorum.

16 (1) Eodem ipso anno Kantymirus bassa cum suis ordis contra voluntatem hani exivit ex Crimea et domicilium fixit in Budziaki. (2) Non potuit hoc pati hanus; et Poloni conquerebantur, qui caverant hoc in renovatione pacis per Koniecpolscium cum Murtaza bassa, vezirio magno, ut non haberent libertatem Tartari manere in Budziaki infestantes regnum illorum. (3) Datum[1] est mandatum hano et Basilio principi nostrae provinciae et Matthaeo principi Valachiae ut cum hano moverent contra Kantymirum. (4) Proinde venit hanus cum exercitu, iverunt et principes utriusque provinciae contra Kantymirum, qui metuens sibi ab hano fugit Constantinopolim, ordas vero ipsius accepit secum hanus in Crimeam. (5) Instigante hano apud Imperatorem, strangulatus est Kantymirus Constantinopoli.

17 (1) Postquam hanus expulit Tartaros ex Budziaki, reliquit duos soltanos fratres suos, ut cum illis irent, ipse vero profectus est in Crimeam praecedendo illos; (2) cum vero traijcerent Boristenem, insurrexerunt Nohaienses et ex improviso irruerunt in soltanos et utrumque interfecerunt. (3) Post hoc factum iverunt cum turmis suis in Poloniam, petentes a Polonis locum aliquem, ut habitarent sub dominio illorum: ambulabant per oppida, per pagos cum crucibus factis ex ligno in pectoribus positis, quod erat signum subiectioni suae. (4) Poloni, non habentes locum vacuum hominibus in intentioribus partibus regni, assignarunt illis campos ad Borystenem inter Kryłow et inter Kodakum.

(5) Nohaiensium istarum ordarum erant prope 20 millia.

18 (1) Quod ubi rescivit Imperator Turcarum, iterato expedivit aliquot bassas adversus eos post annum ab eiectione Cantymiri ex Budziak; denuo venit mandatum et ad Basilium principem, et ad Matthaeum principem ut irent pariter insimul cum bassis contra

[1] illorum, datum

Tartaros. (2) Profectus est Basilius princeps cum suo exercitu secunda iam vice ad Civitatem Albam, ut se coniungeret bassis. (3) Matthaeus vero princeps veniens ad confinia provinciae suae inde expedivit suum serdarium cum exercitu, ipse vero infirmitatem praetendit et reversus est retro. (4) Sed et princeps Basilius et illi bassae non diu morantes redierunt retro a Civitate Alba, quia hanus cum bonis verbis composuerat cum Tartaris, appromittens ipsis veniam ratione occisorum soltanorum. (5) Alios per Borystenem reduxit in Crimeam, alios vero locavit in campis Doni fluvii.

(6) Mortes sultanorum postea ultus est hanus de illis.

19 (1) Quotquot erant nobiliores ex sangvine Kantymiri, exdivisit illos una die fraudulenter: (2) alios curavit invitari pro prandio ab officialibus aulae suae, alios ab aliis item officialibus suis, alios vero accepit ad suam mensam et in illo convivio omnes fecit interfici primarios familiae Kantymirianae. (3) Ex illo tempore extincta est omnis prosapia illorum, quae erat praecipua inter omnes prosapias ordarum, quemadmodum his temporibus est familia Szyrenestensium. (4) Unus ex familia Kantymiriana, Azamet murza, aulicus regis Poloniae, quem etiam ego novi, non interfuerat huic convivio, quod hanus fecerat; (5) aufugit ex Crimea in Poloniam et apud Vladislaum regem Poloniae erat annumeratus aulicus cum stipendio regio.

20 (1) Eodem anno Cosaci Donenses acceperunt Azakum, fortalitium Turcicum ad fluvium Donum; quod fortalitium postea benevole rediderant Moschi Turcis. (2) Isar erat mediator apud Moschos propter hoc fortalitium, qui Isar illo tempore in provincia nostra erat celebris mercator habens correspondentiam mercimoniorum suorum in Moschovia.

21 (1) Reditus ille Matthaei principis ex confiniis a secundaria expeditione ad Civitatem Albam non fuit absque causa: erant magnae inimicitiae inter Matthaeum principem et inter Basilium principem. (2) Cum ad principatum venit Basilius princeps, disseminavit multas

discordias eodem tempore inter Matthaeum principem et inter bassam Silistriensem; (3) propterea subverebatur Matthaeus princeps illam offensam, quam causaverat Basilius princeps et redierat domum, misso suo exercitu, prout supra diximus.

22 (1) Illo tempore totum Imperium et negotia illius omnia pendebant ab ore duorum hominum, qui apud imperatorem Murat erant ab intimis consiliis. (2) Unus erat spatharius inferioris cubiculi – quod officium est proximum imperatori: ille enim defert sceptrum imperatorium post Imperatorem. (3) Secundus erat succamerarius, qui praeest toti aulae imperatoriae et gynaeceum Imperatoris ipsius curae committitur. (4) Hi duo regebant Imperium; vesirium parvum respectum habebat apud illos; quando occurebat vesirius alicui illorum osculabatur – ut aliqui dicunt – fimbriam vestimentorum illorum.

23 (1) Igitur Matthaeus princeps insinuaverat se in magnam gratiam, multis muneribus, unius ex illis proceribus, scilicet spatharij; (2) iam vero Basilius princeps patronum elegerat praefectum gynaecei et uterque, tam Matthaeus princeps quam Basilius princeps, obtinuerat principatum per illas personas supranominatas. (3) Superabat praeterea Matthaeus princeps Basilium principem in hoc, quia Matthaeus princeps habebat magnos amicos vicinos, praesertim Ungaros; (4) Basilius vero princeps cum nullo ex vicinis, ut et nos ipsi experti sumus, habebat bonam amicitiam, contemnens omnes vicinos.

24 (1) O, insatiabile cor principum in dilatando suos principatus! O, caecum amorem divitiarum! quanto magis crescit, tanto plus appetit! (2) Ambitio principum et imperatorum non habet limites: dum plurima habent, videtur illis quod nihil habeant; non satiantur his, quae illis elargitur Deus. (3) Habendo regna et honorem maiora et magis dilatata imperia desiderant; habendo imperium quaerit[1] modos quibus occupet aliena imperia; atque ita inhiando alienis, etiam sua amittunt. (4) Multi in orbe principes volentes alienas terras rapere, etiam prop-

[1] quaesit **b**

rias extinxerunt. (5) Sic extinctum est imperium Darii imperatoris per Alexandrum Macedonem: voluit Darius subiugare sibi Graeciam et totam Macedoniam; extinxit imperium suum, quod devenit in manus Alexandri Macedonis. (6) Sic periit regnum Carthaginensium, qui voluerunt subjugare sibi Romanos, qui redacti sunt in potestatem Romanorum, sic et Michaël princeps, dum ambiret regnum Ungaricum, perdidit principatum Valachiae.

25 (1) Ita et Basilius princeps nactus felicia tempora et pacem ex omnibus partibus[1] – nam et provincia nullis aggravata erat debitis, nec ullis molestiis premebatur a Turcis, (2) qui inceperant bellum cum Persis et illas regiones onerabant – incepit contentiones cum Matthaeo principe Valachiae propter principatum illius provinciae. (3) Vel quia non sufficiebat ipsi Moldavia, utpote homini mentis praealtae et magis imperatoriae quam unius principis, vel quia volebat videre filium suum Ioannem principem evectum ad principatum. (4) Quae natura est parentium erga filios, ut illos videant in fastigiis honorum: principes ad principatum filios suos evectos cupiunt; barones, ad officia; bellatores gaudent filios suos ad militaria opera aptos; agricola optat ut filius suus applicet se ad agriculturam, unde vivere possit, (5) vel denique, quia Basilium principem urgebant dissidia et inimicitiae quas habebat ex antiquo contra Matthaeum principem, cum adhuc esset baro. (6) Procuraverat principatum ab Imperio per instantias praefecti supra gynaeceum imperatorium et per promotionem bassae Silistriensis filio suo Joanni principi in Valachia.

26 (1) Pro simplici habebat Matthaeum principem Basilius princeps, proinde habens etiam vesirium pro parte sua, conscripsit exercitum ex provincia et ivit in Valachiam contra Matthaeum principem, relinquens hic in principatu filium suum Joannem principem; (2) ipse vero intravit cum exercitu in Valachiam, cum scitu vesirii ‹et›[2] bassae

---

[1] partibus:

[2] *suppl.* **b**

Silistriae. (3) Exercitum habebat non paucum, sed solum ex incolis; stipendiarius etiam miles erat ex provincia, pauci erant extranei Serbi, quos conducebat stipendiis.

27 (1) Sed neque Matthaeus princeps Valachiae dormiebat, sed defendendo sua habebat exercitum et extraneum, et ex provincia, praecipue peditatum, (2) quem semper habebat prope 1 000 pedites stipendiarios, praeter drabantos provinciae et equitatum ex nostris Moldavis, (3) qui illic stipendia merebant, qui vocabantur 'levenci'. Habebat et Polonorum equitum 200; praeterea, Ungaros equites. (4) Significavit etiam patronis[1] suis quos habebat in Imperio de violentia quam ipsi faciebat Basilius princeps. (5) Igitur per protectionem spatharij bassae, cum necdum profunde intrasset Basilius princeps in Valachiam, in valle quae vocatur Remna, obviavit ipsi czausz ab Imperatore missus cum mandato ut omnino rediret Basilius princeps. (6) Proxime post czauszum supervenit etiam aliqua pars exercitus Matthaei principis.

28 (1) Debuit ergo vel invitus redire Basilius princeps, videns literas Imperatoris, nam periculum erat ludere cum soltano Murat. (2) Cum autem rediisset Basilius princeps, resolverunt se Valachi ut insequerentur exercitum ipsius: (3) irruerunt in ultimos ordines redeuntis exercitus et ipsius Basilii principis; qui represserunt Valachos et aliquos ceperunt vivos, aliquo numero Valachorum occumbente. (4) Post haec Basilius princeps sine mora egressus est ex Valachia obsequens mandato Imperatoris et commorans aliquot dies in Ploskuceni; (5) exinde expedivit czauszum imperatorium, ipse vero rediit ad principatum suum.

29 (1) Illis temporibus vesirius erat cognomento Taban Buiuk, qui favebat Basilio principi, similiter et bassa Silistriensis; qui omni conatu volebant deponere ex principatu Matthaeum principem (2) et[2]

[1] {patronis} ⟦residentibus⟧

[2] principem, et

absque scitu Imperatoris constituerat vesirius principem Valachiae Joannem principem, filium Basilii principis. (3) Videns vero vesirius primum suum conatum praepeditum esse a spathario magno, alia via perficiebat intentionem suam, per bassam Silistriensem, (4) iniungens illi ut ille ipse deduceret filium Basilii principis ad principatum Valachiae; quod factum postea privavit vita vesirium, postquam id intellexit Imperator ex spathario. (5) Bella et effusio sangvinis inter principes unde oriuntur? Nec mirandum quomodo hi principes potuerunt inter se fomentare inimicitias absque scitu Imperatoris, praecipue Imperatoris ita formidandi. (6) Sciendum est quia hae provinciae protunc non erant oppressae, sed pro libertate agebant; quin metuebant Turcae ne Moldavia deficeret ad Polonos, qui tum temporis erant fortissimi, (7) ita ut Turcae caverent lacessere Polonos, maxime quod bellum gererent cum Persis, ut innuimus. (8) Libenter habebant quod hae provinciae inter se haberent inimicitias, unde et hi principatus protrahebantur in longum tempus: Basilius princeps annis 19 gerebat principatum, iam vero Matthaeus princeps ad vitae suae tempora prope 30 annis dominabatur. (9) Vide quam alia longe fuisset facies illis temporibus istarum provinciarum!

30 (1) Pro secundaria investitura in principatum Valachiae aliam viam elegit Basilius princeps: habens hic a vesirio informationem, expedivit filium suum Joannem principem ad bassam Silistriensem cum aliquot baronibus, ut ipse bassa deduceret illum ad principatum. (2) Ante ipsum exmisit Joannem Katardzieum mareschalcum magnum, ut tanto melius accomodaret res antequam venisset Joannes princeps. (3) Commorans apud bassam, Katardzieu, expectans adventum Joannis principis, cognovit res alio declinantes: (4) venit ad bassam aliud mandatum Imperatoris per spatharium magnum – traxerat iam in suas partes Matthaeus princeps bassam. (5) Proinde videns Katardzieu aliter res currere: quia quam primum[1] superveniet Joannes

[1] quamprimum **b**

princeps ad bassam, illum detinebit bassa et mittet ad Imperium, significavit baronibus qui erant cum Ioanne principe non procul a Drystor in uno pago. (6) Atque ita in instanti rediit Ioannes princeps fugiens aliquod periculum a bassa. Et ita finitus est etiam secundus conatus Basilii principis pro principatu Valachiae.

31 (1) Sed neque post haec Basilius princeps cessavit a suo intento, concitatus[1] a vesirio et, quodammodo pro nihilo reputans persequi Matthaeum principem, (2) iterum paravit exercitum cum maiori apparatu (scilicet cum peditatu et tormentis) et iterum movit in Valachiam contra Matthaeum principem; (3) quem nihili[2] faciens, hic in locum suum posuit principem filium suum Ioannem, cui addidit barones et directores cum pleno dominio, ipse certissimus principatus Valachici. (4) Sed inconstans est alea bellorum et magis in potestate divina consistunt bella: nullus hostis, etiam debilis, contemni debet. Optime dixit quidam: «bella ictu oculi constant.» (5) Parum aberat quin potiretur victoria Basilius princeps et apprehenderet principatum Valachiae, sed rota fortunae non ita, ut homo cogitat, sed suo cursu invertitur.

32 (1) Contra hanc violentiam non potuit spatharius magnus aliud dare remedium, ut non proderet clare suas artes contra vesirium et ne aliquam praeberet Imperio occasionem alicujus offensae, (2) quia apud Turcas vel maxime cum magno timore omnia peraguntur et cum mille artibus et magno secreto. (3) Nocet unus alteri, quando vult unus alium supplantare, accusant se palam et nocent sibi; si quis iure agit contra alium, frequenter cum plausu inimicum suum deprimit; (4) quod vel maxime fuit practicatum[3] imperante sultano Murat, cuius imperium formidandum erat omnibus. (5) Nihilominus spatharius magnus continuo mittebat secreto ad Matthaeum principem animans

---

[1] comitatus **b**
[2] nihilo **b**
[3] {practicatum}

illum ut resisteret Basilio principi et bellum gereret cum ipso; (6) de offensa Imperatoris non sit sollicitus, hanc curam ipse in se suscepit. (7) Proinde etiam Matthaeum principem congregavit totum exercitum et videns quia Basilius princeps pergit versus Bukoreszte, non versus Tergowiszte, descendit etiam ipse versus Bukoreszte cum exercitu.

33 (1) Basilius princeps, ut venit in Praova ad pagum Ozoceni dictum, intelligens ex relatione captorum de apparatu Matthaei principis contra se et de quantitate exercitus extranei et regionis, (2) fecit consilium ibidem in Ozoceni, habens in reflexione traiectiones aquarum et locum explicatum[1] campis[2], a sylvis, ex omni parte remotum et pascuis commodum. (3) Habens etiam in cognito mentem Matthaei principis, quia in tali loco vult dare conflictum, cum quilibet exercitus fortior sit in loco suo et non multum vasto contra exercitum extraneum, (4) conclusit in consilio ut non traijceret Praovam, sed ut consisteret ibidem in campo, ut provocaret Matthaeum principem quatenus cum exercitu suo exiret in campum. (5) Post hoc conclusum consilium ivit plane totus exercitus Basilii principis ad praedam, ad saltus montium in quos se receperant incolae Valachiae, ex omni illa regione usque ad Praovam.

34 (1) Atque ita, cum ex hoc consilio (quam boni erant consiliarij bellici illo tempore!) dispergeretur exercitum in praeda, statim rem perecepit Matthaeus princeps (2) et continuo movit versus Praovam, recta ex opposito Ozoceni, ubi Basilius princeps erat sub tentorijs. (3) Constitit ad vadum denuntians se explosione aliquot tormentorum quae secum habebat; confestim incepit transire exercitus per vadum. (4) Quilibet eques transtulit peditem unum a tergo et stetit composito in aciem exercitu ex hac parte Praovae, disponens in acies peditatum cum sclopetis et cum tormentis inter equitatum. (5) Et sic ivit cum toto exercitu ordinato contra castra Basilii principis.

---

1 {explicatum} ⟦angustatum⟧

2 campis **Lc** campo **L**

35 (1) Destituebatur consilio Basilius princeps, quid ageret, habens exercitum dispersum in omnes partes et videns tam subitum adventum contra se Matthaei principis cum robusto exercitu. (2) Militia Basilii principis, alia veniebat onusta spoliis, nesciens quid rei esset, alia consternata erat adventu improviso hostium: omnes fere potius ad fugam se praeparabant quam ad conflictum. (3) Cumque dilapsus esset exercitus et nullus ad defensionem staret, etiam ipse Basilius princeps aufugit, (4) reliqui etiam milites, qui ad praedam non iverant, aufugerunt; reliquit Basilius princeps et tentoria et tormenta omnia et totum peditatum in manus Matthaei principis. (5) Timens autem Basilius princeps insecutorem exercitum, deseruit viam qua venit, sed recta Braiłam versus contendit.

36 (1) Cum Basilius princeps moratur aliquot dies in Braiła, Matthaeus princeps significavit bassae per expressum missum de victoria supra Basilium principem. (2) Tum subito, an ex instructu bassae, an proprio motu, arioli Turcici Brailenses et Mecinenses persvadent ut capiatur Basilius princeps et ut mittatur ad bassam. (3) Et certe, si non praemonuisset Stamati, qui postea fuit dapifer apud Basilium principem et tandem mareschalcus magnus, fuisset captus Basilius princeps. (4) Ergo coenans[1], accepta notitia, proripuit se a coena[2] et per unum hortum exivit, exponente ipsum per sepes uno milite, (5) ubi super adductum equum conscendit et aufugit ex Braiła Galacium, relinquens omnia sua in Braiła – quae non perdiderat ad Ozoceni.

37 (1) Audiens Joannes princeps, filius Basilii principis, de tanto infortunio parentis sui in Valachia convocavit barones qui erant constituti in dignitatibus penes se (2) dixitque illis quia ipse non est aptus principatui, utpote debilis valetudine (nam Joannes princeps erat debilis, privatus usu manuum et pedum, (3) quasi non fuisset filius

[1] caenans **b**
[2] caena **b**

Basilii principis, qui erat quasi leo animo et corpore), adeoque cedit principatu patri suo.

(4) Venit itaque Basilius princeps ad suum thronum.

38 (1) Matthaeus princeps, deposita querela apud Imperatorem de depraedatione quam fecit exercitus Basilii principis et apud vicinos, (2) ut redderet contemptum quem fecit Basilius princeps Valachiae suae, convenit cum Rakocio principe Transylvaniae, patre Georgii Rakocii, (3) cum et Rakocius offensus esset a Basilio principe, contemptu suae vicinitatis, expedivit certum exercitum contra Basilium principem, cum Joanne Mohila, filio Simeonis principis, (4) qui in Transylvania habitabat post conflictum ad Sztefaneszte, qui conflictus erat inter filios Simeonis principis et inter filios Jeremiae principis, propter principatum Moldaviae. (5) Et iam pervenerant Ungari usque ad Trotusz et exercitus Valachiae usque ad Miłkow attigerat; mutarunt consilium Rakocius cum Matthaeo principe[1]; (6) an ob metum Imperatoris, accepto nuntio de morte vesirii, an ob aliam reflexionem revocarunt Ioannem Mohilam cum exercitu ac proinde et Valachi redierunt. (7) Moverat Iassiis domus Basilii principis versus Hussios ad illum nuntium de expeditione Ungarorum et Valachorum. (8) In illa expeditione exercituum contra Basilium principem perierunt Gorgan et Semekisze, phalangum ductores, et Christianus thesaurarius, ex suspicione principis de aliqua fabricatione.

39 (1) Post hoc bellum non potuit aliud facere Basilius princeps nisi descendere ad media pacis, videns et mortem vesirii proxime post illud, ut non devolveret aliquid mali supra se. (2) Et certe non evasisset grande periculum Basilius princeps tunc, si non fuisset intentus Imperator bello contra Persas, qui post haec immediate ivit cum omni potentia sua contra Bagdatum. (3) Sed neque ab illis duobus vicinis habuisset quietem, si non fuisset deterritus Rakocius et Matthaeus princeps morte vesirii. (4) Deliberabat imperator Murat an non deberet

1 principe:

ire ad Azakum, quem nondum rediderant Moschi; sed movit contra Babylonem seu Bagdatum. (5) Antequam autem innotuisset expeditio in illas partes, hae provinciae plurimum formidabant ne Imperium cum exercitibus veniret in has partes.

(6) Bellum illud inter Matthaeum principem et inter Basilium erat annis mundi 7 144 et 7 145.

40 (1) Mors vesirii Taban Buiuk qualiter evenit a sultano Murat, sic se res habet: (2) post profligatum ad Ozoceni Basilium principem, Matthaeus princeps scripsit supplices literas ad ipsum Imperatorem querelis plenas, habens hominem huic negotio idoneum, qui ipsi Imperatori in manus redderet illas querelas. (3) Ivit ille homo cum literis et, cum esset versatus in modo agendi, observabat quando prodiret Imperator ad deambulandum, venaturus in campis. (4) Tunc homo ille finxit se currere quasi cum posta, proxime ante Imperatorem, ut illum videret; (5) videns illum Imperator velocissime currentem misit ut detineretur et interrogaretur unde nam veniret. (6) Respondit se venire ex Valachia cum literis ad Imperatorem, describentibus magnas praedas et effusiones sangvinis[1], quas fecit Basilius princeps in Valachia veniens cum exercitu contra Matthaeum principem. (7) Statim iussit Imperator dari sibi literas et legit querelas contra Basilium principem. (8) Cum esset in literis mentio quod glorietur Basilius princeps quia habet a vesirio ut sit princeps et Moldaviae, et Valachiae, tunc arripuit occasionem spatharius agendi contra vesirium, exprimens dolorem de his provinciis, quomodo se ad invicem devastant. (9) Quod audiens imperator Murat, excanduit contra vesirium, videns quia a vesirio haec disturbia proveniunt. (10) Igitur primo misit illum hominem cum literis ad vesirium, ut illas videret. Sed spataharius suggessit Imperatori quia homo ille interficietur a vesirio; igitur additi sunt homini satellites, quos ipse Imperator instruxit, ut iterum eundem hominem adducerent ad ipsum. (11) Et ita factum

[1] sanguinis **b**

est: adductus est homo ad vesirium, qui statim percepit quia male agetur de ipso; voluit retinere hominem, sed satellites exposuerunt ipsi mandatum Imperatoris, qui demandavit ut iterum adduceretur homo ad ipsum Imperatorem.

41 (1) Protulit vesirius dona satellitibus, ut relinquerent hominem apud ipsum; sed non sunt ausi satellites facere contra mandatum. (2) Sed, si non fuisset homo praesens, potuisset dicere vesirius, ut res suas accommodasset[1], qui‹a›[2] ille homo fuit sycophanta ex urbe, qui narravit mendacium, quia talia frequenter fiunt apud Turcas, (3) vel certe oblitus fuisset Imperator, qui universi orbis res volvit in mente et de his minutioribus rebus non cogitat. (4) Sed invigilabat spatharius ut non elaberetur tam opportuna occasio contra vesirium; reaccendens indignationem Imperatoris spatharius eo rem deduxit, ut vocaret Imperator vesirium (5) et, post exprobrationem, «quia devastat provincias absque scitu illius», iussit ipsum decollari. Atque ita luit hic vesirius inimicitias inter principes.

(6) Haec ego accepi a baronibus aetate provectis, qui a consiliis erant illis temporibus.

42 (1) Proxime post hoc bellum cum Matthaeo principe, sedando Basilius princeps inimicitias divulgatas, exmisit Basilius princeps filium suum Joannem principem Constantinopolim, ubi post modicum tempus et vitam finivit. (2) Eodem anno mortua est etiam principissa, prima consors Basilii principis, filia Buciok; (3) post mortem principissae misit Basilius princeps Katardzieum ad Cerkassios et inde adduxit illi principissam, filiam unius murzae Cerkassiensis, cum qua vixit usque ad fata sua.

43 (1) Anno mundi 7 146 accepit soltanus Murat Bagdatum cum magna effusione sangvinis[3] Persarum, post trimestre a die qua ceperat

---

1 accomodasset **b**

2 qui‹a› *sc.* qui **L b** că **p** cum că **r**

3 sanguinis **b**

oppugnare fortalitium. (2) Dicit historicus quod intra Babyloniam, sive Bagdatum, essent 30 000 militum; sed tantundem apparatum fecerat soltanus Murat contra Persas, quantum solum Bagdatum: (3) Missiriam totam et omnes bassas, quotquot erant per Arabiam, ordinaverat versus Mare Rubrum et ex illa parte invaserat Persiam; (4) et acceperunt Turcae etiam ex altera parte unum emporium maximum; atque ita divisi Persae non potuerunt dare succursum Babyloniae.

44 (1) Cum in illis partibus commoraretur sułtanus Murat, hae regiones fruebantur felicibus temporibus; erat tranquillitas et pax solida ex omni parte. (2) Habens undique pacem Basilius princeps, hoc anno exstruxit celeberrimum monasterium, hic in urbe Iassensi, sub[1] nomine trium doctorum Ecclesiae, quod appellatur Trium Sanctorum, (3) paulo post, secundum monasterium, quod vocatur Gole, tanto opere, ut videtur inter omnia monasteria provinciae elegantissimum. (4) Gole vocatur ex nomine unius nobilis, cognomento Gole, qui in illo loco aedificaverat ecclesiolam parvam ex lapidibus.

(5) Eodem anno procuravit Basilius princeps corpus sanctae venerandae Parasceves, anno 7 148, cuius sanctae vita et origo et quam sancte vixerit legitur 14 octobris.

45 (1) Idem princeps aedificavit quasi de novo palatium pro principibus, Jassiis; hypocausta et conclavia testulis fictilibus Hollandici operis adornavit. (2) Hortus muro circumductus, stabula ex lapidibus ab ipso sunt fundata, plurima optime ordinavit; quae ipsius ordinatio multo tempore duravit. (3) Illis temporibus Poloniae regnum plenum erat auro, ad quod regnum protunc Moldavia confluebat cum bobus, equis, melle, quibus venditis afferebat purum aurum et argentum. (4) Ausim dicere quia tunc non inveniebatur in hac provincia pauper, nisi ille qui nihil voluit habere. (5) Regnum Poloniae ad hunc gradum felicitatis ascenderat – prout et ipsi Poloni, et historiae illorum narrant –, ut nullum in orbe regnum illo tempore posset illi comparari.

---

[1] ⟦primu⟧ sub

(6) De[1] fortuna et deliciis Polonorum participabat et provincia nostra.

46 (1) Sed post illa tempora apparet calix irae divinae et proxima mutatio in peius et completa tempora, quia magnis luxibus immersae erant hae provinciae. (2) Nam quodcunque regnum abundat omni affluentia, luxuriat ingenium humanum, luxuria generat peccata et peccatum insequitur ira divina. (3) Ita Polonia dederat se in omnem luxum, ita et haec provincia. (4) Sed superavit omnes Basilius princeps: violentiam inferebat aliquot familiis baronum, accipiendo illorum filias contra voluntatem parentum ad concubinatum. (5) Idem faciebant nepotes et consangvinei Basilii principis: rapiebant uxores et filias variorum ad prostibulum; (6) quae omnia illorum facta postea revelata sunt cum magna damnatione domus Basilii principis.

47 (1) Intra hos annos postquam soltanus Murat subiugaverat Imperio Turcico Babyloniam, rediit Constantinopolim et apparabat fortiter bellum contra Polonos, (2) ut redimeret infamiam soltani Osman, praeparans sibi viam per Transylvaniam, ut recta iret per montes, Leopolim versus. (3) Sed tunc statim omnipotens Dei dextera praecidit illi vitam; post cujus mortem evectus ad imperium frater ipsius, Ibraim sołtan, homo plane deditus voluptatibus et luxui; (4) atque ita illo imperante istae partes orbis liberatae sunt disturbiis.

48 (1) Hoc[2] ipso anno Rakocius senex inchoaverat bellum cum Germanis, cui in suppetias datus fuit exercitus et ex hac provincia, et ex Valachia. (2) Sed non multum duravit hoc bellum; caeterum per nostros Moldavos[3] facta est depraedatio Ungariae superioris. (3) Apostolus Orheiensis fuit cum Rakocio quasi campestris dux nostrorum Moldavorum[4].

---

1 NB **L** *in mg.*
2 NB **L** *in mg.*
3 per – Moldavos *uerbis his linea supposita* **L**
4 nostrorum Moldavorum *uerbis his linea supposita* **L**

49 (1) Anno mundi 7 153 fecit nuptias Basilius princeps filiae suae maiori natu, principissae Mariae, quam tradidit in matrimonium principi Radivilio, homini ex prosapia magna ducum in Magno Ducatu Litvaniae[1]. (2) Sed quo animo et cuius consilio fecerit hoc connubium cum homine sectae Calvinisticae! Quae excogitata est ab uno sacerdote canonico Franciae, homine flagitiosissimo, excommunicato a Papa Romano Pontifice, quia haec secta facta est contra statuta conciliorum, multis miraculis confirmatorum. (3) Calvinus vero secutus sola desideria carnis sectam suam excogitavit, cui utpote liberae et in omnem licentiam deditae, intra breve tempus adhaesit Flandria et Anglia. (4) Mirantur saecula hoc factum quomodo se resolvit Basilius princeps ut hoc faceret. (5) Multo tempore deliberabatur de hac re; aliqui barones magni tunc consiliarii dissvadebant[2] hoc connubium, praesertim Thomas iudex et Georgius thesaurarius, (6) quales homines vix aliquando habuit haec provincia aut certe vix unquam habebit: proponebant Basilio principi et sectam esse subreptitiam, et rem esse periculosam ex parte imperii Turcici. (7) In oppositum Theodorus cancellarius et Ureki iudex urgebant has nuptias perficiendas.

50 (1) Obtinuerat Basilius princeps veniam ab Imperio, sed haec venia erat propter pecuniam, non ex bono animo Turcarum. (2) Atque ita factae sunt nuptiae hic Iassiis; ad quas aliquot proceres Poloni in suis personis cum suis comitatibus convenerant. (3) Advenerat et Petrus Mohila, filius Simeonis principis, metropolita Kiioviensis[3]; legatus a Rakocio aderat missus, Kymin Joannes, cum muneribus. (4) A principe Valachiae erat ipse Stephanus, metropolita Valachiae, et Rudolphus cancellarius et Dynkul[4] ensifer – iam enim reconciliati erant ad invicem principes illi.

[1] Lituaniae **b**
[2] dissuadebant **b**
[3] Kioviensis **b**
[4] Dynkuł **b**

51 (1) Nihil ornamentorum defuit, ut convenit eiusmodi nuptiis, in praesentia tot procerum et magnatum extraneorum. (2) Culinae magistri vocati erant ab exteris, musica, choreae, et domesticae, et extraneae, aula tota exornata et barones invitati, et omnes praecipui ex provincia, filii baronum iuvenes in cavalcata in equis Turcicis ornatissimis cum cristis ad pileos. (3) Cum tali apparatu insigni agebantur nuptiae per aliquot hebdomadas. (4) Quibus peractis discessit Radivilius dux cum principissa consorte in Poloniam accepta dote amplissima.

52 (1) Sequenti anno, videns potentiam suam regnum Poloniae, animatum a pontifice Romano et a republica Veneta, quae infestabatur a Turcis in insula Cretensi, iniit consilium cum senatoribus Vladislaus rex, ut inchoaret bellum cum imperio Turcico. (2) Praeparamenta ad hoc bellum et quem eventum habuerunt haec consilia, leges narrationem inferius, suo ordine. (3) Mittens legatos ad omnes principes Christianos, rex Poloniae ad principem Basilium commisit legationem duci Radivilio; cum hoc negotio venit Radivilius elapso anno post nuptias ad socerum suum in provinciam. (4) Haec legatio placuit Basilio principi statimque denuntiavit se futurum simul cum Polonis; imo detinuit etiam tributum illius anni, expedito aga tributum repetente absque tributo, causam allegans quia non potuit tam cito colligi tributum, ob inopiam hominum. (5) Sed, postquam consilium fecit cum baronibus ratione detenti tributi, iterum iterumque narrant dixisse Petriczayko iudicem superioris provinciae, qui habebatur pro simpliciore, aliis consiliaribus: «non detineamus nos tributum, quousque non videbimus Polonos transeuntes Danubium.» (6) Verba haec apprehendit serio Basilius princeps et misit citatis passibus post agam illumque detinuit in Gałac, quousque non afferretur tributum; quod instantanee curribus impositum promovit ad agam. (7) Sic liberantur a periculis et principes, et provinciae illorum: per consilia bona. (8) Sic enim Deus ordinavit, ut imperatores, reges et principes habeant consiliarios dominiorum suorum ad latus suum; (9) cum quibus conferendo de

negotiis res bene examinantur et per rationes unius alteriusque causa rerum maturescit et eligitur quod est salubrius et tutius; illa vero quae principes agunt aut suo proprio motu, aut ex adulatorum sententia raro cedunt in emolumentum. (10) Non est in orbe natus homo ad hodiernam usque diem talis, qui non indigeat consilio; nam, etiamsi aliquando tangat rem, adhuc non sibi fidit quia tetigit, quousque non conferat sententiam suam cum sententiis aliorum. (11) Proinde quod putas esse bonum confer cum alio et tertio et vide an tua[1] sententia probetur ab illis et an possit deduci ad effectum quod apud te constituisti! (12) Quidquid autem tibi videtur bonum et aliis videtur oppositum, non credas tuo privato sensui, quia decipieris: plurimae res nobis videntur bene penetratae, sed cum tempore, quando illas melius trutinamus, deprehenduntur fuisse pessimae. (13) Apud multos principes magnos errores deprehendi ortos ex adulationibus aut ex consiliis frivole factis hac ipsa aetate nostra. (14) Non bono consilio fecit Basilius princeps quia profligavit Tartaros ad Bratuleni ad Prutum: postea secuta est a Tartaris depraedatio totius provinciae inenarrabilis cum abactione plurimorum captivorum et spoliorum ingentium abductione. (15) Sic et Duka princeps, unicum nonnisi adhibens consiliarium ratione literarum ad hanum, principatu privatus[2] est. (16) Quam privationem plurimis malis involuta provincia sensit, quae alias fuit in bono statu et res ipsius ita accomodatae erant, ut unica exactione exolvere posset universa debita. (17) Sed ex illa depositione prima Ducae principis evenit triplex innovatio principatus: una in Beligrad, Dabizae principis – post quam, non completo anno, mortuus est Dabiza princeps –, secunda, eodem anno, fuit Ducae principis, tertia, Eliae principis; quae mutationes causarunt magnam desolationem. (18) Proinde trium principum innovatio quingentis aut sexcentis bursis constitit; quid ergo boni sperandum erat? (19) Ita, per colloquium cum uno, non

---

1 ⟦sic⟧ tua

2 {privatus} ⟦exactus⟧

per consilium plurium, Petriczayko princeps nulla necessitate compulsus dereliquit principatum provinciae et ivit in Poloniam, propter quod factum ipsius in hodiernum diem perit Moldavia.

53 (1) Dux Radivilius post moram aliquot hebdomadum Soczaviae apud socerum suum, Basilium principem, principissam consortem suam expedivit per Sniatinensem tractum in Poloniam, (2) ipse vero ivit per Transylvaniam[1] convenitque Rakocium principem Transylvaniae[2] in negotio eodem, ut et Rakocium invitaret in societatem belli contra Imperium Turcicum.

54 (1) Intellexi ex antiquis baronibus quod voluit Basilius princeps tunc temporis Soczaviae facere divortium inter filiam suam et inter ducem Radivilium; (2) sed hoc divortium non acceptavit filia, principissa Maria, dicens patri suo «melius fecisset, si matura deliberatione non fecisset hoc connubium, quam ut nunc illud dissolvat.»

55 (1) Cum tempore ad hunc locum perduxi unam partem principatus Basilii principis, quia ad hoc tempus fortunatus fuit hic principatus. (2) Abhinc jam in deterius coepit vergere provincia usque in hodiernum diem.

Caput XVII

1 (1) Cum scriptores extranei in historiis suis commemorarunt res gestas provinciae nostrae Moldavicae et quae scimus de rebus praeteritis nostris, (2) plura didicimus ex illis, iustum est ut et nos de actis apud illos, praesertim de Chmielniccio[3], duce Cosacorum, a quo tempore (ah!) incepit malum nostrum, (3) in quo hucusque persistimus in hac provincia et Deus scit an non persistemus etiam post tempora nostra!

---

[1] Transsylvaniae **b**
[2] Transsylvaniae **b**
[3] Chmielnicio **b**

2 (1) Fons omnium malorum et devastationum istarum partium, initium desolationis et diminutionis regni Poloniae, dispersio et devastatio provinciae nostrae a Cosacorum rebellione incepit.

3 (1) Sed[1] antequam incipiamus de rebellione Cosacorum cum Chmielniccio duce suo contra Polonos, dominos suos, narrare, consultum est enarrare de origine illorum et a quo tempore hoc nomine Kozak vocantur. (2) Audivimus multos inquirentes de hoc vocabulo illorum unde et a quo tempore sit. (3) Multi sunt qui dicant nomen illorum esse ab una gente quae est ultra fluvium Volga, cognomento 'Kazak'; sed haec opinio multum distat a veritate.

4 (1) Sunt Cosaci ex genere suo Rutheni seu Russi, reliquiae militiae ducum Russicorum, quos successu temporum subjugarunt reges Poloniae. (2) Cumque et Kiioviam, metropolim Russiae, subiecissent suo dominio, Poloni, illi circa Borysthenem inferius, ex utraque parte, fixerunt domicilia sub obedientia regum Poloniae, liberi a laboribus colonorum, per modum militum, (3) victum libere quaerentes: ex Borysthene piscatura, aut venatione caprarum in campis, ad limina Borysthenis, (4) ubi Borysthenes in tribus locis habet limina a natura loci facta, ubi aqua defluit per rupes quae sunt in fundo aquae paulo inferius. (5) Quae loca nullum navigii genus transire potest, exceptis illorum naviculis, quae etiam cum magno periculo transeunt. (6) Et frequenter per siccum trahunt navigia, quousque non superant illa loca.

(7) Hunc modum vivendi habebant Cosaci pene ad tempora Augusti regis.

5 (1) Hic rex Polonorum videns homines aptos ad bellum constituit illis stipendia et posuit officiales cum certa lege (2) fecitque illis potestatem ut facerent legiones militares contra Tartaros, ut essent custodes limitum regni – infestabant enim Tartari regiones Polonas etiam illo tempore. (3) Et cum essent homines celeres et quodammodo sil-

---

[1] Origo/Cosacorum *uerbis his linea supposita* **L**

vestres, appellati sunt 'Cosaci', id est «caprae silvestres», sive quod perambularent campos propter capras sylvestres et per silvas riparum Borysthenis acquisiverunt hoc nomen ab illo tempore, ut dicantur Cosaci, id est caprarum insecutores.

(4) Agnomen hoc etiam apud Polonos[1] certum genus militiae habuit, praesertim vexilla levis armaturae dicebantur «vexilla Cosatica», ad diem hodiernum.

6 (1) Postea Stephanus Bathorius, rex Poloniae, in meliorem ordinem redegit Cosacos ponendo illis ducem cum vexillo, cum tympanis et tibicinibus et permisit illis ut eligerent sibi ducem. (2) Concessit item illis et confirmavit privilegio ut facerent sibi navigia pro Mari Nigro et ut conscriberent nominatim militiam usque ad 40 000 hominum. (3) Dedit praeterea illis locum pro metropoli unam insulam in Borysthene, in qua est unum monasterium magnum cum aliis aliquot[2] ecclesiis minoribus, sub nomine Trech mirow,[3] hoc est «triplicis pacis». (4) Et hoc fuit initium militiae illorum post 108 annos a subiugatis ducibus Russiae.

7 (1) Illis temporibus multas molestias faciebant Cosaci Crimensibus et regionibus Turcarum, ita ut neque Anadolia esset libera, neque Senopuł, neque Trabizunda fortalitia magna, (2) quae acceperunt aliquot[4] vicibus, et alias civitates minores ex illa parte Maris Nigri et ex hac parte: Varnam, Misavriam, Ahilon, usque ad Aytos. (3) Etiam Pravadiam multoties praedati sunt et ad ipsam Constantinopolitanam urbem penetrabant, ubi[5] influit Mare Nigrum in Mare Album prope[6] urbem Constantinopolim. (4) Et cum infestarent imperium Turcarum, veniebant expostulationes Turcarum propter

[1] Polonos ⟦adi⟧
[2] aliquot aliis **b**
[3] Trechmirow **b**
[4] aquot **L** *corr.* **b**
[5] *ante* ubi *spatium vacuum, cca 6 cm* spre scursura aceie **p** *om.* **L** **rCM**
[6] propem **L** *corr.* **b**

praedas, quas faciebant Cosaci imperio illorum. (5) Considerando hoc Poloni a certo tempore, ut non rumperetur pax cum imperio Turcarum, ceperunt[1] Cosacos arcere a mari, ex quo illi assveverant conquirere victum, acquirendo illinc magna spolia et divitias, (6) ex quibus divitiis fundabant ecclesias, monasteria ex lapidibus. (7) Ex illorum fundatione est monasterium Kiioviae dictum 'Archangeli', etiam hodie, cum uno fornice magno in medio ecclesiae, erecto, qui fornix est coopertus lamina aurichalci deaurata. (8) Ut autem efficacius impedirent Poloni excursiones Cosacorum in mare, fecerunt unum fortalitium Kodak dictum, ad primum limen Borysthenis (9) et tenebant ibidem 2 000 Germanorum peditum cum tormentis, quod fuit violentissimum Cosacis, utpote tali genti quae aliunde nescivit victum quaerere, nisi ex[2] bello. (10) Propter hanc denegationem excursionum aliquoties rebellarant Polonis cum duce Nalevaiko, postea cum Sulima, tandem cum Cosma duce suo sed semper illos dispergebant duces belli Polonorum. (11) Postea videndo insolentiam illorum, denegarunt illis Poloni ductores et ponebant illis binos proceres comissarios, ut illis praeessent. (12) Hi comissarii instituebant illis judicia[3] et illos regebant. (13) Cum tempore omni libertate privati sunt, quam antea habebant magnam.

8 (1) In hac circumscriptione erant usque ad tempora Vladislai regis in anno Domini[4] ‹....›. (2) Hic Vladislaus quartus[5] videns regnum suum potens post tot victorias de Moscho – et[6] de facto ita omnino fuit, quia fortunatius regnum Poloniae et in potentia, et in opibus, et in omni abundantia sub nullo rege unquam fuit. (3) Quare bene dicit quidam sapiens: «talis est gradus supremae potentiae, ut, cum non possit

---

[1] ceperant **b**
[2] in **b**
[3] iudicia **b**
[4] Domini. *spatium sequitur vacuum ca. 3 cm, sicut in* **c**
[5] 4[tus] **L** quartus **b**
[6] Moscho. Et

in eodem statu permanere, descendat ad magnam impotentiam»; (4) sic[1] omnia imperia, quando ascendunt ad fastigium potentiae, non habendo quo altius ascendant cadunt et abeunt retro, ut experientiam habemus in regno Poloniae.

9 (1) Cum vero idem rex Vladislaus haberet praxim (hoc est experimentatam scientiam) quid valerent Turcae in bello Chotimensi cum suo imperatore Osmanno, (2) in quo bello ipse fuit missus a patre suo Sigismundo, rege Poloniae, animatus a pontifice Romano et a Venetis (3) cum multis promissis et paratae pecuniae a pontifice singulis annis pro 12 000 militum, offerente stipendia – (4) Veneti autem tunc habebant inchoatum bellum cum Turcis ad Cretam –, igitur[2] determinavit in animo suo rex Poloniae inferre bellum Turcis. (5) Cujus negotii causa ipse imperator Germanorum venerat et convenit cum rege Vratislaviae in Silesia, quae provincia imperatoris Germanorum est contermina Poloniae. (6) Ibi post conclusum consilium cum imperatore, ordinata sunt 12 000 Germanici exercitus. (7) Pontifex vero et imperator denuntiarunt omnibus principibus Christianis regem Poloniae esse electum generalissimum ducem totius Christianitatis, hoc est directorem omnium exercituum Christianorum contra Turcas.

10 (1) Inprimis autem rex Hispaniae certam summam ordinavit a Neapolitanis enumerandam – Vladislaus erat consangvineus[3] imperatoris Germanorum et regis Hispaniae: erat enim natus ex nepte imperatoris Germanorum. (2) Svecus[4] etiam appromiserat 7 000 militum et Csarus[5] Moschorum – 20 000. (3) Vladislaus habens haec omnia parata misit etiam ad Cosacos, vocavit ad se Cosacum quendam senem nomine Barabasz et Chmielniccium[6], qui erat notarius campestris.

---

1 NB **L** *in mg.*
2 Cretam. Igitur
3 consanguineus **b**
4 Suecus **b**
5 carus **b**
6 Chmielnicium **b**

(4) Qui ut pervenerunt ad regem, habuit cum illis rex multas secretas conferentias, ratione praeparationis bellicae, ratione Maris Nigri, ratione locorum circa mare. (5) Cum his duobus condixit omnem praeparationem conferendo per privilegium Barabbae generalatum, cum vexillo juxta antiquam consvetudinem, Chmielniccium[1] vero confirmavit in notariatu campestri. (6) Praeterea iussit illis enumerari certam summam pecuniae paratae pro conficiendis navigiis et pro aliis omnibus necessariis providendis. (7) Dum omnia haberet praeparata, rex[2] elusus est a proceribus regni, qui semper appromittebant se acceptaturos haec consilia; iam et exercitus Germanicus venerat prope Leopolim. (8) Sed abscondita Dei iudicia omnia consilia humana mutant: desiderabantur tantummodo comitia regni generalia pro more, ut fieret approbatio a tota republica et ratione sumptuum, et ratione profectionis Polonorum. (9) In comitiis coeperunt contraviare regi ordines Poloni, requirentes a rege quam haberet causam belli contra Turcas inchoandi, (10) adducentes in memoriam infortunium avi ipsius ad Varnam, vitio vertentes regi quod introduxisset in regnum extraneum exercitum absque scitu illorum. (11) Praeterea afferebant ad reflexionem quia illi principes extranei pro una vice duntaxat daturi sunt auxilia, postea tota belli moles devolvetur in illos. (12) Accidit insuper eo tempore mors ducis illius celeberrimi Koniecpolski. (13) His rationibus ligatus rex cum rebus iam paratis petebat a Polonis ut permitterent illi cum suis expensis et cum exercitibus extraneis ire contra Turcas. (14) Sed omnes inceperunt vociferari quia ut primum transibit limites, illi ponent alium regem. (15) Igitur omnes illi conatus regii dissipati sunt et abierunt in ventum.

11 (1) Opinabantur[3] multi ex Polonis et etiam nunc opinantur quasi rex videndo contrarios sibi Polonos in sua intentione ex malitia concitaverit Cosacos ut consurgerent in Polonos; quod an ita fuerit[4],

---

[1] Chmielnicium **b**

[2] *om.* **b**

[3] A. D. 1638 NB **L** *in mg.*

[4] fuerint **L**

illi videant. (2) Ego praesens fui Bari, frequentans scholas[1], quando per Barum transiit cancellarius magnus, nomine Ossolinski, homo totissimus regius et magnus consiliarius, rediens Kiiovia, (3) quo se finxerat ivisse ad corpora Sanctorum quae sunt Kiioviae, propter dolorem pedum. (4) Kiiovia visitavit aliquot oppida Cosacorum et in reditu ivit per Barum, ubi erat sedes ducum exercitus. (5) Post Koniecpolscium erat dux supremus Nicolaus Potocki; ibi commoratus est hospes apud ducem per tres dies cancellarius. (6) Mirabantur homines principaliores nunquam tenentes memoria ut cancellarius peragraret Ukrainam. (7) Utrum ita sit quod in hac causa fuerit ego nescio, sed quae ipsemet vidi, haec scribo.

12 (1) Et quanquam post dissipata de bello consilia, extranei exercitus reversi essent, nihilominus Cosaci intenti rebus suis perficiebant strenue navigia pecuniis regiis (2) et praeparabant se ad mare, antequam plene rescivisset generalissimus Potocki – nam sub obedientia[2] generalissimorum tota illa erat regio. (3) Quod dum cognovisset, scripsit ad Barabbam ut supersederet ab hoc opere et revocaret sibi in memoriam quid actum fuerat cum Pawluko et cum Sulima. (4) Barabbas, homo aetatis maturae, ut vidit literas ducis, deferbuit in opere, reflectens se ad futura; (5) Chmielniccius[3] autem pertinaciter incitabat et Barabbam et alios legionarios, quousque duces exercituum regni, Potocki et Kalinowski, non submiserunt suos, qui omnia illa navigia combusserunt; multa iam parata erant ex toto navigia exposita in fluvium. (6) Cum multis querelis veniebant gubernatores oppidorum limitaneorum ad duces exercituum contra Chmielnicium notarium.

13 (1) Habebat Chmielnicius fundum prope Czehrinum, donatum sibi a rege pro praedio. (2) Ibidem fecerat etiam ecclesiam prope praedium et confluentibus in dies hominibus fecit liberum pagum

---

[1] ego – scholas *uerbis his linea supposita* **L**

[2] oboedientia **b**

[3] Chmielnicius **b**

(słobodam), quam vocavit 'Subotow', uno milliari[1] a Czehrino, in campis ad amnem Tesmena. (3) Capitaneatus Czehrinensis possessor erat Koniecpolski, vexillifer regni, filius Koniecpolscii supremi ducis exercituum. (4) Capitaneatus vero administrator erat Czaplinski quidam, qui continuo accusabat Chmielnicium notarium apud suum dominum, propter illam słobodam Subotow dicens: «ut quid unus plebeius habet civitates!» (5) Contigerat autem ut vexillifer regni, herus Czaplinscii, cum exercitu faceret irruptionem in oram Perekopensem, ubi multa spolia acceperat a Tartaris et depraedatus erat[2] protunc Nohaienses qui incolebant prope Perekopum; (6) et in reditu ipsius ad capitaneatum Czehrinensem, ubi subsistebat dies aliquot, administrator ipsius Czaplinski accusaverat Chmielniccium, quem vexillifer posuit in carcerem et accepit ipsi słobodam ipsius, Sobotow, superius nominatam et commisit illam curae Czaplinscii. (7) Et si non liberasset ipsum unus Polonus, qui fuit a servitiis Koniecpolscio a multo tempore, aetate provectus, cognomine Zacwilichowski, iam fuit decretum contra Chmielniccium ut dilacerarentur explosione sclopetorum. (8) Donatus vita Chmielniccius per instantias Zacwilichovscij, postquam discessit vexillifer regni, filius Koniecpolscii a Czehryn in partes superiores, non potuit sufferre Chmielniccius dicens «accepit mihi Czaplinski Subotovum et omnia quaecunque habui, sed frameam de manibus non accepit mihi». (9) Tum post aliquot dies Czehrino abiit[3] ultra Borysthenem, in territorium Periaslaviense. (10) Cum de illo rescivissent duces exercituum regni, scripserunt ad colonellum Periaslaviensem ut illum caperet; colonellus vero, cum esset amicus Chmielniccii[4], expedivit ipsum. (11) Itaque non habens locum etiam trans Borysthenem fugit ad Cosacos Zaporovienses et inde absque

[1] miliari **b**
[2] erat **Lc** esset **L**
[3] abiit **L** abit **b**
[4] Chmielnicii **b**

mora ivit in Crimeam ad hanum, quem dum primo salutasset, dixit illi in haec verba:

14 (1) «regnum Poloniae, quot et quanta obsequia a nobis habet, nemo potest melius testari quam Crimea. (2) Per nos Poloni dilatarunt regnum, per nos parvi pendit omnia imperia, in spem fortitudinis nostrae indicere vult bellum imperio Turcico, Crimeam a Turcis avulsam ut sibi subijciant iam sunt parati. (3) Iam vero Cosaci nullum bonum ab illis agnoscunt, quin et libertatem illis ademerunt; captivi in Crimea beatiorem habent vitam. (4) Revoca tibi in memoriam, serenissime hane, obsequium nostrum, quod avo tuo praestitimus, Szaray Kirey sultano! (5) Non respuas magnam victoriam in toto orbe celebrandam, non reijcias ingentes opes et lucra, quae intra breve tempus per nos venient in manus tuas! (6) Non permittas ut in maiores vires excrescat hostis tuus et invasor libertatis nostrae, Polonus! (7) An non videtis quia etiam vos incepit invadere Polonus? Campos, quotquot sunt inter Borysthenem et Tyram, illi possident, regionem Budziacensem, singulis plane diebus cum suo exercitu depraedantur, (8) Koniecpolski vexillifer regni depraedatus est vos usque ad Perekopum his diebus. (9) Haec omnia initia tantummodo sunt: vide literas regias, et illas lege; quid in illis scribat? Ut irrumpamus in Crimeam, ut occupemus mare. (10) Si vero dubitas, hane, et si non habeo apud te fidem, filium meum in aula tua pono obsidem.»

15 (1) Hanus multum stetit dubius ad haec verba Chmielniccii et deliberavit quisnam eventus futurus esset illius legationis. (2) Chmielniccius habebat apud se literas regias, illas quas dederat ad Cosacos per manus Barabbae et per illum ipsum Varsaviae, (3) sub tempus praeparationis ad bellum contra Turcas, ut supra dictum est – has literas furatus erat Chmielniccius apud Barabbam. (4) Sed haec omnia non acceptabat hanus, sed Togay bey, qui tunc erat bey in Perekop, in se ipsum hanc rem suscepit (5) dicens hano: «excusabis te quia absque tuo scitu aliqui Nohaienses aufugerunt». (6) Dum sic ha-

nus conclusit cum Chmielnicio, profectus est Chmielnicius insimul cum Togay beio, cum 7 000 Tartarorum selectissimorum militum.

16 (1) Potocki, generalissimus exercitum regni, ubi rescivit de fuga Chmielniccii ad Zaporovienses et de seditione quam incepit excitare inter Cosacos, (2) antequam confluerent Cosaci et priusquam cresceret conspiratio, profectus est Baro, Czerkassum versus, per ripam Borysthenis[1], et cum illo secundus dux, Kalinowski haec verba dicens: (3) «serpentem, antequam extollat caput ex herba, necesse est necare». (4) Sed hyems adeo acerba intercepit eum, ut non posset congregare exercitum ullo modo; (5) ideo debuit hyemare ad Borysthenem in territorio Czerkasiensi et Kanioviensi usque ad vernum tempus. (6) Cum primum ver apparuit, sine mora ex octo millibus hominum quos habebant duces Poloni selectos ordinavit 3 000 cum filio suo, Stephano Potocki, et unum mille Germanicae militiae, per siccum. (7) Cosacorum vero ex fortalitiis Borysthenis collectorum 3 000 cum Barabbasz per Borysthenem in navigiis, ad limina, ut colligeret Cosacos ex liminibus, ordinavit, ut aggrederentur Chmielniccium, (8) qui congregaverat 8 000 Cosacorum ex insulis et conjunxerat se cum 7 000 Tartorum, ductore Togay bey.

17 (1) Videns Chmielniccius cum Togay bey quia Stephanus Potocki venit contra ipsos cum parva manu, statuerunt ut primo aggrederentur illam exercitus partem, quae ibat per siccum feceruntque ita in loco 'Zolta Woda' dicto, (2) conflixerunt cum Polonis, qui, cum essent numero longe inferiores et in loco campestri remoto ab omni securitate, ab equitatu Tartarico et a peditatu Cosatico constricti sunt et ceperunt debilitari. (3) Ut vero se fortius defenderent, descenderunt omnes ex equis, sed[2] modico tempore resistere poterant contra tantam multitudinem, nam quinquies maiores erant vires hostiles. (4) Tota illa

[1] *verba* Czerkassum – Borysthenis *hic collocauit* **p**, *sed omnes libri manu scripti, necnon* **L** *haec uerba habent post* necare

[2] equis. Sed

pars exercitus Polonici et ipse Stephanus Potocki et Sapieha et Bałaban, qui praeerant exercitui, in illo campo periit[1]. (5) Stephanus Potocki multis vulneribus confectus obiit in acie, Sapieham et Balabanum acceperunt Tartari in captivitatem.

18 (1) Duces regni cognito periculo illorum 3 000 sui exercitus, praesertim Potocki solicitus de filio suo, iverunt illis in subsidium, cum reliquis 5 000 hominum. (2) Altero die, ut exiverunt in campos, obvium habuerunt nuntium ex illo conflictu fugientem de clade illius exercitus et de obitu Stephani Potocki in conflictu. (3) Habens autem informationem de potentia Chmielniccii, ad quem ex omnibus locis confluunt Cosaci, sicut Iudaei ad suum Messiam, et de supervenientibus de novo Tartaris, ex consilio publico statuit retrogredi. (4) At Chmielniccius notam habens modicam manum ducum, audacior factus priore victoria, exnunc movit per vestigia Polonorum; cumque assecutus esset duces ad oppidum Korsun, arripuerunt arma omnia oppida Cosacorum. (5) Alii ad latus Chmielniccii advolabant, alii traiectus occupabant, alii arctiores vias obstruebant. (6) Atque ita etiam ille exercitus cum ducibus succubuit, ita ut pauci Polonorum ex illa clade evaserint: (7) uterque ducum in captivitatem accepti, similiter Sieniawski et Lanckoronski[2] aliique praecipui; reliqua militia partim captivata, partim periit a rusticis.

19 (1) Militia illa per Borysthenem demissa, ut cognovit de clade militiae ordinatae per siccum cum Stephano Potocki, conspiravit contra Barabaszum, ductorem suum, (2) servantem fidelitatem, ut decebat ejus aetatem et nomen celebre, usque ad prodigium. (3) Militia etiam illa Germanica facta est perfida cum Cosacis, (nam illa militia solum nomen habuit Germanorum, nam erat ex Cosacis confecta), (4) alligarunt saxum ad collum Barabaszae et illum coniecerunt in Borysthenem; idem fecerunt cum aliis officialibus Germanis, qui erant

---

1 periit **Lc** perierunt **L**

2 Lańckoroński **b**

cum ipsis. (5) Quibus peractis, omnes iverunt ad Chmielniccium et se illi subdiderunt.

20 (1) Iam abhinc describant Poloni quantum incendium factum est ex hac unica scintilla in pluribus orbis partibus, (2) quantae effusiones sangvinis[1], quantae devastationes provinciarum, quanta convulsio et exmunitio potentiae regni Poloniae, (3) quantae demolitiones magnorum et inexpugnabilium fortalitiorum, quanta spolia et quot captivi ex Christianis in manus paganorum devenerunt! (4) Nos iam redeamus ad nostratia. (5) Si[2] vero a quopiam reprehendar quia in hac historia plura de rebus extraneis commemoro quam de rebus nostris, ideo[3] feci, ut eo melius exprimerem res nostras, quae illo tempore acciderant. (6) Nam cum haec provincia sit exigua, nihil ex se ipsa fecit, nisi aut immiscendo se in aliena, aut adhaerendo aliis.

21 (1) Contremuerunt omnes circumcirca vicinae provinciae ad tam malitiosam seditionem Cosacorum contra Polonos et ad tam luctuosum statum regni Poloniae. (2) Sed provincia nostra sub felicibus auspiciis prudentissimi dexterrimique principis Basilii, per annos aliquot, etiam post rebellionem Cosaticam Chmielniccii mansit a nemine infestata ad annum sequentem. (3) Intra quem annum cepit vergere ad ruinam: Tartari Budziacenses et aliqua pars Crimensium ex Polonia redeundo cum spoliis et cum captivis (4) intrarunt in provinciae partem et, ut fit communiter a transeunte militia, ibique iniuriae factae erant incolis a transeuntibus. (5) Prutenses accolae et alii ex vicinis Pruto locis venerunt cum querelis ad Basilium principem conquerentes quod illos depraedentur Tartari et quod conculcent segetes in agris. (6) Tum una dierum contigit – dum princeps Basilius convivaretur cum amicis et esset hilarior – ut iterum venirent querimoniae: provinciam devastari a Tartaris. (7) Exhilaratus vino Basilius princeps accen-

---

[1] sanguinis **b**

[2] NB **L** *in mg.*

[3] ⟦hoc⟧ ideo

sus est iracundia et continuo fecit convocari officiales militiae et demandavit illis ut, collecta militia, exnunc moverent contra Tartaros. (8) Data est libertas etiam famulis et servis baronum, tum civitatensibus eundi ob spem praedae, tantummodo ut invaderent Tartaros. (9) Executi sunt mandatum praefecti militiae sine mora, nam gens Moldavica ex natura sua est avidissima praedarum. (10) Confluxit ingens numerus militum, famulitiorum, civitanensium, quae civitas[1] tum temporis et hominum plena erat, et equis aliisque bellicis apparatibus abundans, et insimul profecti sunt. (11) Irruerunt in Tartaros absque nuntio, qui securissimi nihil tale unquam sperabant.

22 (1) Tartari subsistebant cum suo praetorio ad unum pagum Bratuleni dictum, in valle Resina; onusti erant captivis et vario praedarum genere, ex Polonia abductis. (2) Imparatos et nihil periculi suspicantes aggressi sunt nostri cum gladiis; periere plurimi Tartarorum, nostri receperunt illis omnia spolia et captivos. (3) Qui per fugam salvaverant se ex illa clade in Budziaki tendentes, eos per viam in multis locis nostri interimebant, praesertim in Łopusznensi territorio.

23 (1) Barones qui in illo convivio erant fortissime dissvadebant, nominatim supra omnes, Katardzieu, (2) ut non resolveret se princeps ad hoc facinus cum praecipitantia, per sola consilia convivalia; sed quod est inevitabile, difficulter amovetur cum consiliis. (3) Tartari qui ex illa clade evaserant in Budziak protinus per aliquod primarios detulerunt ad hanum querelas, quod illos Moldavi invaserint insperate, dum transirent ad propria, nullam inferentes injuriam provinciae et acceperint illis tot et tanta spolia et tam numerosos captivos. (4) Actus in furorem et hanus et universa Crimea, quae tum insolescebat plurimum ob victorias ex Polonis reportatas; sine mora graviter conquesti sunt apud imperium, accusando Basilium principem et totam provinciam crimine rebellionis Imperio. (5) Habebant Turcae in magna consideratione, non sine metu aliquo, principes istarum provinciarum, ita

[1] {civitas}

fortium et opulentorum. (6) Igitur Imperium facile permisit hano ut illi esset liberum praedari Moldaviam propter illud factum.

24 (1) Basilius princeps post suum illud factum cum magna solicitudine invigilabat rebus suis, tam apud Imperium, quam apud aulam hani. (2) Sed ab utraque parte deceptus fuit, praesertim a[1] Sefer Kazy aga, vesirio hani, qui ita circumvenit Basilium principem blandissimis verbis literarum suarum, (3) ut appareret nec in mentem venire hano aliisque primoribus Tartarorum vindicta de his quae passi sunt in provincia.

(4) Sed malitia et furor occultatus majora inducit damna.

25 (1) Anno mundi ‹7 158›[2] consultando Crimea quomodo resarciret damna sua, facta sibi a Basilio principe ad Bratuleni, et quomodo coërceret audaciam quae[3] in Basilio principe somniabat (2) ordinavit Galga sultanum cum exercitu spargens hanc famam, quia pergit in Moschoviam: denuntiaverat hanus etiam Chmielniccio ut et ipse esset paratus ire contra Basilium principem. (3) Cumque hanus supervenisset, Chmielniccius etiam antecedenter paratus erat cum suo exercitu cum fama quod iret contra Moschovitas. (4) Ivit uterque exercitus secretum non revelando; ubi pervenerut ad Tyram, exnunc diviserunt exercitum: (5) una pars ivit[4] a Soroca, recta Soczaviam versus, alia pars versum Orhey et opuznam usque ad Prutum attigit; Tartari commixti erant Cosacis. (6) Depraedatio provinciae tanta fuit, ut enarrari nequeat, paulo minor quam fuit post Joannem principem.

26 (1) Basilius princeps nihil horum sciens, dum solennia iudicia peragit, nuntii unus post alium veniunt, significantes quam atrociter Tartari depraedantur provinciam; (2) tunc primum vidit quam utile fuit illud consilium convivale, tum in vanum relegebat epistolam Sefer Kazy aga vesirij, in qua epistola spem omnem collocaverat Basilius princeps.

---

[1] ab **b**

[2] *lacuna in* **L**, *suppl.* **b**

[3] quae *sc.*, quam **L**, **b**

[4] {ivit}

27 (1) Pars illa exercitus Tartarici quae expedita fuit versus Soczaviam intercepit tantum regionis, quantum est territorium Sorocense et Iassense (2) usque ad ipsam urbem Iassensem, item districtus Chotinensem, Dorohoiensem, Herloviensem et Czernieviensem[1] usque ad fortalitium Soczaviense. (3) Corpus exercitus constitit, alae vero exercitus attingerunt ad montes. (4) Fortalitium Soczaviense occupavit Gabriel cancellarius et aliquot barones provinciae, qui se ibidem occluserunt; dederunt Cosacis et Tartaris certam summam pecuniae. (5) In provincia invenerunt omnes homines in domibus suis, cum iumentis et gregibus equarum[2], quibus protunc abundabant incolae; (6) captivati[3] sunt homines innumeri et spolia accepta absque mensura; etiam familiae baronum captivatae sunt. (7) Protunc cecidit in captivitatem consors Mironis Ciogolae dapiferi cum liberis, quae nunquam liberata est ex illa captivitate; periit etiam Stephanus Murgulec in Czerniowce, incola celebris in aulis principum. (8) Pagi et oppida omnia conflagrata et desolata; talem rabiem exercebant Tartari in provincia.

28 (1) Altera pars exercitus Tartarici irruit in territorium Orheiense et Łopusznense et Felciense usque ad Prutum. (2) Protunc incidit in captivitatem tota domus Sturdzae praefecti annonarum, qui Sturdza postea fuit thesaurarius magnus, et multae domus praeclarae abductae sunt in captivitatem. (3) Accolae sylvarum faginearum in territorio Felciensi modica damna passi sunt tunc temporis a Tartaris, quia tempestive receperunt se ad sylvas Kygiecz dictas, (4) quae sylvae non multum abundant arboribus altis, sed sunt densissimae, praerupta habent multa spinis et dumetis consita, in quibus Kygecienses defendebant se Tartaris, ita ut illis non nocuerint.

29 (1) Kałga soltanus in persona sua cum praetorio, et Chmielniccius dux cum castris a Soroca recta iverunt ad Cecoram, ubi

1 Czerniewicensem **b**
2 equarum **L** equorum **b**
3 incolae. Captivati

sultanus cum praetorio substitit; (2) Chmielniccius vero cum castris Cosaticis constitit ad Właneszte.

30 (1) Basilius princeps videns se in periculo et in tanto metu – nam Tartari sub ipsa urbe arripuerunt greges equorum, imo et militum equos – expedivit principissam cum aulis baronum per indevia sylvarum, per Kepoteszte versus fortalitium Niamc dictum. (2) Sed nec ipse Basilius princeps moratus est diu in metropolitana urbe, sed transtulit se ad quosdam saltus sylvarum faginearum Kepoteszte dictarum (3) et in iisdem sylvis collocavit suam universam aulam relictis paucis darabanis ad custodiam palatii Jassensis; (4) qui videntes multitudinem Tartarorum in horas adaugeri cum Cosacis mixtorum nocte deseruerunt palatium vacuum. (5) Conflagrata eo tempore tota urbs Jassensis, vix alicubi remanentibus officinis; palatium principum, aulae baronum et tota urbs intra brevissimum tempus in cineres abierunt; (6) monasteria integra remanserunt, Cosaci ex mandato ducis sui Chmielniccij ad monasteria non tentabant; Tartari vero non potuerunt vim inferre monasteriis, quia in illis se incluserant homines cum armis. (7) In uno monasterio, Trium Sanctorum, inclusi homines passi sunt infortunium: cum urbs ardebat magno incendio, tecta monasterij hauserunt flammas, quae incenderunt totum monasterium; (8) homines igitur ex metu tanti incendii exierunt per parvam portam e regione stagni; ibi plurimos captivarunt Tartari; multi etiam prae metu captivitatis submersi sunt in stagno.

31 (1) Intellexit soltanus et Chmielnicki dux de fuga Basilii principis et exmisit unum murzam ad Basilium principem interrogando: «quare aufugit ex sede?» (2) Igitur Basilius princeps remuneratus est optime illum murzam et misit a se barones ad soltanum, Gicam iudicem supremum Terrae Inferioris, (3) ad Chmielnicium vero ducem Ciogolam ensiferum magnum, et fecit reconciliationem cum soltano per munera et per multas expensas. (4) Ex illo tempore constituit Basilius princeps certam summam pecuniae, quae datur hanis

Crimensibus singulis annis et una chlamys pretiosa pellibus zebelinis subducta.

(5) Chmielniccius dux Cosacorum ante has revolutiones mediabatur de contrahenda affinitate cum Basilio principe, quod etiam antea innuebat per Ciogolam, nunc per legatum instabat pro filia principis Basilii, Roxanda. (6) Debuit igitur vel invitus acceptare hanc colligationem Basilius princeps et consentire in sponsalia filiae suae Roxandae cum Timotheo, filio Chmielniccii ducis Cosacorum, insuper et munera addere.

32 (1) Post paucos dies abiverunt soltanus et Chimielniccius, dux Cosacorum, a Cecora, provincia autem facta est devastata et in multis locis deserta, priore felicitate spoliata. (2) Prodiit et Basilius princeps ex silvis ad suam sedem; mortuus est in istis calamitatibus et Theodorus cancellarius. (3) Basilius princeps conquestus est aliquotiens Imperio de tanta devastatione provinciae, sed nihil profuerunt illae querelae. (4) Darabani in illa fuga principis Basilii parati erant depraedari currus principis, (5) sed, ubi res composuit Basilius princeps, finxit velle se facere lustrationem illorum accinctus gladio, stipatus Germanis quos habebat, bene paratis cum armis. (6) Primo recepit arma a darabanis, postea omnes incarceravit secreto, alios condemnavit ad salis fodinas[1] et aliis poenis illos punivit. (7) Ab illo tempore deteriorata est provincia singulis annis usque ad diem hodiernum.

33 (1) Non una poena iusta Dei ira punit provincias, quando incipit punire, (2) quia post abitum Tartarorum exorta est pestis hominum et hic in urbe, et in tota provincia.

34 (1) Sequenti anno Chmielniccius, dux Cosacorum, cum ingenti multitudine Cosacorum et ipse hanus cum 70 millibus Tartarorum, congregatis copiis etiam ex Czerkesiis et ex Dobrucensibus, profectus est contra regem Poloniae. (2) Quibus exercitibus rex Poloniae Casimirus exivit obviam ad unum oppidum dictum Beresteczko itineris trium dierum

---

[1] salisfodinas **b**

superius a Kameneco[1], cum 40 millibus exercitus Polonici, in quo exercitu etiam ego casualiter fui.

35 (1) Nondum advenerant omnes Palatinatus et Litvani quia Litvani infestabantur a Cosacis transborystenensibus. (2) Vicit rex in illo conflictu et Tartaros, et Cosacos ita, ut hanum in fugam coëgerit et Chmielnicium, qui omnibus castris suis relictis aufugit. (3) De qua victoria Polonorum ut intellexit Basilius princeps a Ioneszkuca[2], perkałabo Chotynensi, induit illum veste zebelinis[3] subducta (4) sperans quia per hanc victoriam Polonorum liberabitur ab affinitate Chmielniccij, Cosacorum ducis.

36 (1) Sed nondum factus est finis tantorum malorum regni Poloniae, quia iterum sequenti anno post victoriam Berestecensem infelicissime periit exercitus Polonicus a Cosacis et Tartaris. (2) Poloni confisi pace facta ad Biała Cerkiew nihil formidabant; sed ecce nec generalissimus, nec unus ex primis capitibus, imo nec una anima – ut ita dicam (3) – ex octo millibus peditum evasit et ex equitatu, qui ad 12 000 numerabatur, paucissimi iique infimae sortis manserunt, omnes vero notabiliores sub gladios hostium iverunt, nam a Tartaris ex omnibus partibus erant cincti. (4) Nam Chmielniccius cum hano ita condixerant, imo pacti erant, ne in illo bello ullus in captivitatem acciperetur, sed omnes gladiis iugularentur, ut ita diminuerentur homines in Polonia ad bellum apti. (5) Ibi periit et ipse generalissimus Kalinowski et filius[4] ipsius, quem unicum habuit.

37 (1) Hoc anno, cum princeps Basilius non posset effugere affinitatem Chmielniccii, (2) coactus plane fecit nuptias filiae suae, cum Timotheo, filio Chmielniccii, ducis Cosatici.

38 (1) Plurimum improportionatae erant istae nuptiae inter familias et inter indoles sponsorum: ex hac parte erat unus princeps anno-

---

[1] Cameneco **b**

[2] *corr.* **b**] † Deioneszkuca **L**

[3] zebellinis **b**

[4] ⟦unicus⟧ filius

rum 18 imperatoriae per opes et dignitatem similis, ex illa vero a duobus annis ex plebeia sorte emergens. (2) Ruthenae mulieres cum cantione «ado! ado!» omnes angulos implebant, gener unico capite et specie hominem referens, sed tota indoles erat ferina et bestialis.

39 (1) Caeterum in nullo, quidquid[1] desideratur ad nuptias principis, defectus erat. (2) Post aliquot septimanas, quibus mansit hic Jassiis, Timotheus cum assauulis[2], legionariis et cum atamanis suis (3) (quo toto tempore nepotes Basilii principis, filii Gabrielis generalis exercitus et alii filii baronum provinciae, Nicolaus Buhusz et Joannes Prezeskuł (4) in Czehryn detinebantur obsides propter Timotheum) profectus est cum principissa Czehrynum. (5) Basilius princeps statim apud Turcas cepit vacillare in gratia, propter exosum Cosaticum nomen apud eosdem. (6) Cum vicinis etiam principibus exnunc inceperunt esse rixae, praesertim cum Matthae‹o›[3] principe Valachiae, antiquo inimico, (7) qui ipse in persona detulit Portae colligationem Basilij principis cum Cosacis et cum Turcis fabricabatur contra principatum Basilij principis et cum Rakocio protinus coepit[4] consultare contra eundem; (8) nam cum utroque habebat inimicitias Basilius princeps et uterque aegre ferebat hanc conjunctionem, (9) maxime vero, cum audiret hanc legionem Rakocius a Basilio principe, quam illi miserat per Stephanum Georgium cancellarium, praemonendo ut Rakocius sederet quietus, (10) quia, si aurum offerret Tartaris, ipse videbit quid cum illo et de illo fiet. (11) Qui legatus ejus modi erat, qui non habebat prolem et ex illo tempore cepit cogitare de principatu pluraque exaggerabat ad irritandum (12) et loco negotiorum legationis sui domini composuit negotium suum ratione principatus et cum Rakocio, et cum Matthaeo, principe Valachorum.

---

1 quid{quid}
2 assavulis **b**
3 Matthia **b**
4 caepit **b**

40 (1) Quemadmodum altissimi montes et praealta littora, quando defluunt in aliquam partem, quanto sunt altiora, tanto majores faciunt hiatus cum defluxerunt, et[1] arbores magis procerae majorem faciunt strepitum, quando cadunt, (2) idem evenit et familiis magnis et in fastigio constitutis, post prolongata tempora ad maiorem ruinam perveniunt, quando ruunt. (3) Simili modo et domus familiaque Basilii principis per tot annos florentissima in magnam descendit ruinam, tum et postea plena extincta est ab illo tempore.

41 (1) Stephanus Georgius, qui fungebatur officio cancellarii magni apud Basilium principem post fata Theodori cancellarij, (2) sciens Basilius princeps parentem ipsius Demetrium, cancellarium apud plures principes, baronem celeberrimum cum bonis hereditariis amplissimis, qualia nullus baronum habuit in hac provincia, (3) postquam res pro principatu bene composuisset cum Rakocio et cum Matthaeo principe, fecit condictamen etiam cum aliquot baronibus provinciae, praesertim cum Ciogolestiis et cum Stephano serdario, (4) obstringendo illos iuramento ut secretum tenerent; ex quorum consilio statuit ut adduceret copias Ungaricas et Valachicas contra Basilium principem.

42 (1) Insinuarunt aliqui has fabricationes Basilio principi, primo unus Turca ex Fokszeni; (2) etiam ex Valachia de hoc scriptum est ipsi, sed nunquam haec credidit.

43 (1) Narrant historiae de Pyrrho, Epirotarum rege, quod, cum esset in bello in Italia contra Romanos atque ipse semper in fronte compareret disponens ordines et cum iam in hanc partem, iam in illam deflecteret, (2) unus ex ephebis lateri ipsius semper assistens suggessit illi: «cave tibi, o rex, ab hoc milite Romano in equo nigro equitante, qui quasi ad hoc deputatus ex universo exercitu, nihil aliud agit, (3) tantummodo observat diligentissime motus tuos, quocunque illos diverteris, quaerit omnino quomodo possit se appropiare tibi tenens para-

[1] defluxerunt. et

tam hastam, ut te, re*x*[1], transfigat». (4) Respondit Pyrrhus ephebo: «frustra eum vitabo, si destinatum est ne evitem». Eodem modo potest dici de Basilio principe: (5) princeps circumspectissimus ad omnes partes, non potuit evitare id quod venturum erat supra illum; (6) multo magis non potuit evitare periculum a domestico intentatum, iuxta vulgare dictum: «fur domesticus praecaveri non potest».

44 (1) Quamvis consilium hoc commune erat et Ciogolianis, et Stephano ensifero, sed per modum ioci hoc consilium habebant: imo putabant quia ex hoc consilio nihil fiet. (2) Stephanus vero Georgius cancellarius videns quales socios habuit huius consilii exspectabat de die in diem ut proderetur illud consilium a Ciogola ensifero intra ebrietatem, (3) quia in aliquot conviviis ebrius effutiebat rem, sed nullus apprehendebat illam rem, quae non erat cum ratione justa. (4) Propterea solus ipse Stephanus cancellarius rebus suis invigilabat, quas in proposito habebat, et indixit diem militiae Ungaricae et Valachicae ut intrarent in provinciam circa ipsa festa Paschatis[2].

45. (1) Expedivit Stephanus Georgius cancellarius consortem suam ad pagum, quasi ad tractanda negotia oeconomica domus suae. (2) Ipse vero ipso die Paschatis, quando canitur in ecclesia canon sancti Andreae Cretensis, circa horam octavam noctis, quando parabat Basilius princeps ire ad ecclesiam, (3) quando adhuc nullus baronum comparuit in aula, properavit ut valediceret principi, cum allato ad se nuntio de grave et plane letali infirmitate consortis suae, tenens in manu epistolam. (4) Cum vero interrogasset Basilius princeps mareschalcos quisnam esset ante conclave ex baronibus, responderunt mareschalcj esse cancellarium magnum qui vult valedicere: venit enim ipsi nuntius de extrema infirmitate consortis suae. (5) Tum dixit Basilius princeps: «quam irreflexus est cancellarius: sciens consortem suam esse infirmam, non illam hic retinuit secum» et dixit ut intraret

[1] re*x sc.*] rege **L** *post* **c** Regem **b**

[2] Paschalis **b**

ad valedicendum. (6) Ingressus est Stephanus Georgius cancellarius cum vultu ad maerorem composito et obtinuit veniam eundi domum. (7) Dicunt quod dixerit Basilius princeps «utinam pro voto suo omnia inveniat!»; incognita cogitatio hominis, quo tendit! (8) Igitur praecisa omni mora, utpote rem magni momenti tractans, profectus est posta et eodem die pervenit ad pagum suum Bogdana sub montibus. (9) Et iam erat exercitus Ungaricus totus cum Kymini Ianusz per calles dispositus et exercitus Valachicus in Remna cum Dikuło ensifero.

46. (1) Dicitur quod Basilius princeps in ecclesia aprehendit fortiter abitum cancellarij adeo insperatum. (2) Altero die post abitum cancellarii cepit fama spargere conspectos esse Ungaros et Valachos. (3) Ad quam famam, dum Ciogoliani viderent se deprehensos, derelictos a cancellario, cum quo habebant condictamen, (4) ceperunt fortiter turbari ita, ut, si quispiam se reflexisset[1] super illos, absque dubio reperisset illos culpabiles. (5) Haerebant igitur qui facturi essent: *fugerent et relinquerent omnia, siquidem cum omnibus erant hic Iassiis?* (6) duplicatum malum et duplicem mortem non effugerent et, ut dicitur, dies illorum finirentur ultimo; aliam viam secuti sunt. (7) Scripsit supplicem libellum Ciogola ensifer ad Basilium principem in eum modum:

47 (1) *«Clementissime princeps, ego, unus ex famulis tuis, extraneus, comedens panem et salem Celsitudinis Tuae a tot annis, evitando maledictionem ne veniret super me (2) propter panem et salem Celsitudinis Tuae quibus vescor per tot annos, denuntio Celsitudini Tuae quia Stephanus Georgius cancellarius magnus Celsitudini Tuae est vere infidelis: (3) conspiravit cum Rakocio et cum principe Valachiae et iam exercitus et Rakocij et Matthaei principis sunt parati contra celsitudinem tuam. (4) Quid verum, imo verissimum esse credat Celsitudo Tua, nec esse aliter».*

48 (1) Postquam hunc libellum supplicem scripsit Ciogola ensifer, invitavit ad se Josephum abbatem monasterij ab Aarone principe fundati, (2) qui tum temporis erat confessarius omnium baronum et

---

[1] reflexissent **b**

sub sigillo confessionis adjuravit illum ut non revelet quid sit, (3) primo autem ostendat schedulam Georgio thesaurario, postea tradat principi obstrinxitque illum magno iuramento, ut ita faceret. (4) Stupens super tanta re monachus ivit cum schedula ad Georgium thesaurarium, qui, ut rem intellexit, sciens quia hoc idem etiam aliunde spargebatur, exnunc amaro coepit esse animo: (5) utpote homo conscientiae integerrimae non acceptavit schedulam dixitque abbati ut omnino redderet principi illam schedulam. (6) Ivit ergo abas et reddidit Basilio principi, qui, ut primum contenta intellexit, cognovit se esse in magno periculo et incepit compellere abbatem ut diceret a quo accepit hanc schedulam. (7) Recusavit primo monachus, acceptando etiam mortem quam revelando, nam sub sigillo confessionis data illi fuerat schedula; (8) sed, postquam convenerunt barones ad consilium et cum princeps Basilius minaretur monacho cruciatus, cum agatur causa principis et tot familiarum provinciae, (9) proinde accepta monachus venia ab episcopo Barlaamo, qui tunc erat metropolita obtentaque ab eo dispensatione supra sigillum confessionis, dixit monachus de nomine, quis illi tradidit schedulam. (10) Quare exnunc Basilius princeps iussit vocari Ciogolam ensiferum, qui enarravit omnia et singula, etiam minima, item quia etiam Stephanus serdarius eorundem est consiliorum.

49 (1) Paucis verbis Basilius princeps redarguit utrumque Ciogolam, illi vero uterque negabant fortiter se consensisse huic factioni, sed semper erant fideles principi et, si princeps ordinaret vel unum ex ipsis, ut adducat vinctum Stephanum Georgium cancellarium, hoc omnino erit. (2) Sed princeps dicitur respondisse: «obsequium hoc modo est frustraneum! si enarrasses ista, dum cancellarius esset Iassiis!» (3) Igitur Ciogolianos damnavit ad carcerem, post, logofetum etiam citatis passibus exmisit Skolium, (4) postea Iakomium, qui erat praefectus aprodorum et Alexandrum Kostinum cum literis ad ip-

sum scriptis, ut quam primum[1] veniat ad palatium propter magna negotia, quae venerunt ab imperatore. (5) Gravius autem apprehendit Basilius princeps serdarium, in cujus manu plane tota militia erat tum temporis (6) et limites sub cura ipsius; proinde sine mora scripsit ad Stephanum serdarium, ut veniat quam citissime ad palatium.

50. (1) Contigerat paulo antequam inciperet haec seditio ut Basilius princeps demandaret Stephano serdario quatenus pararet quaedam vexilla militum, ut, quando ordinaret, irent in campos post Tyram, (2) quia fecerant sibi viam mercatores Graeci, qui in Moscuam frequentabant propter pelles zebellinas, per Tyginiam, (3) vitantes graviora telonia et faciebant damnum telonio provinciae hujus; et cogitaverat Basilius princeps illos terrefacere in illo tractu per campos. (4) In fundamento igitur hujus negotii scripsit Basilius princeps ad serdarium ut quam citissime advolaret Jassios. (5) Cum autem exmisisset epistulam, significatum est ipsi quia serdarius venit Jassios. (6) Narratur quia, dum appropinquasset serdarius ad civitatem et obviasset illi unus ex suis famulis, (7) enarravit ipsi omnia quae divulgabantur in civitate et in palatio et quia profectus est Jassis cancellarius magnus et quia est consternatio ex fama de Ungarico exercitu, (8) stetit dubius serdarius: «*intraturusne est in urbem an retro rediturus?*» (9) Dicebat ipsi famulus: «revertere, domine, nam pessime tecum agetur!» (10) Praevaluit cogitatio ut intraret in urbem; et vix intravit in hospitium, nihil moratus ivit ad palatium.

51 (1) Basilius princeps audiens venisse serdarium non credidit statim; tum misit ut videretur: an vero venerit? (2) cum vero rescivisset quia est in divan, statim exivit in spathariam et vocari iussit ad salutandum se; (3) dixit illi Basilius princeps quia scripsit ad ipsum ut veniret propter illud negotium, quod innuimus superius; longe melius est quod ipse venerit.

[1] quamprimum **b**

52 (1) Postea interrogavit ipsum de rebus quae divulgantur ratione Ungarorum per factionem Stephani cancellarii: «scitne de hac re aliquid an non?» (2) Fortiter negavit serdarius, etiam cum iuramento, *quod nihil sciret omnino et quomodo se immiscuisset ille in haec, quae sunt contra dominum suum* dicendo magna voce: (3) «et quis unquam fuit fidelior Celsitudini Tuae et a te quis fuit honoratior factus me ipso? quis ita elevatus ex infima sorte? quis ita evectus ex paupertate ad divitias?» (4) Dixit illi Basilius princeps: «idem et ego scio» dixitque illi ut iret ad Ciogolam et loquatur cum ipso audiatque quid ipsi dicet Ciogola spatharius.

53. (1) Cum intrasset serdarius[1] in aerarium et vidit custodias semenorum, extimuit sciens culpam suam. (2) exnunc Ciogola spatharius cepit ipsi exprobrare[2] in faciem omnia; sed[3] omnia negabat serdarius, sed, uti complex factionis, langvide se iustificabat. (3) Proinde cognovit omnia Basilius princeps, sed noluit illum in instanti damnare ad mortem, expectans quid novi veniet ipsi ex Totrusz, quo iverat cancellarius; (4) Tum post breve tempus supervenit ex fuga Alexander Kosten[4] significans de interitu Iakomii, praefecti aprodorum, a vigiliis Ungarorum et de exercitu Ungarico ingresso in provinciam. (5) Tunc Basilius princeps vidit periculum suum, imparatus omnino ad tam subitaneum periculum.

54 (1) Iakomius, praefectus aprodorum, ut pervenit Romanum, non est prosecutus viam in suis equis, quos habebat bonos et sufficientes, sed, relictis illis in Roman ad alendum, accepit equos postarios, (2) ut homo ignavus – quid non potest casus incognitus! –, etiamsi ipsi dissvaderet[5] Alexander Kosten[6] ne relinqueret equos suos. (3) Sed no-

---

[1] spatharius **L**, corr. **b**
[2] exprobare **b**
[3] omnia. Sed
[4] Kostin **b**
[5] dissuaderet **b**
[6] Kostin **b**

luit acquiescere amico consilio ivitque in equis debilibus. (4) Circa Bakoviam incidit in vigilias Ungaricas, quae, ut illum conspexerunt, statim insequi ceperunt et assecutae ac in cursu occiderunt ex sclopetis. (5) Alexander vero Kosten[1] et alii qui habebant bonos equos evaserunt mortem.

55 (1) Approximabant Ungari ad Roman; tum et ex Fokszany nuntiatum est quod Diykuł spatharius transiit cum exercitu Valachico per Fokszany. (2) Tunc uterque Ciogola et Stephanus serdarius dati sunt sub custodiam semenorum, qui occiderunt illos nocte ante granarium quod fuit factum intra palatium. (3) Adductus est[2] et Mogeldus avunculus Stephani Georgij cancellarij, qui tamen non est occisus, sed ad tormentum alligatus ductusque cum principe Chotinum.

56 (1) Supplicabant barones, praecipue Georgius thesaurarius magnus, ut non occiderentur Ciogolii et Stephanus serdarius; (2) sed metuens Basilius princeps ne etiam barones appropinquante exercitu Ungarico[3] aliquid molirentur in palatio omnino illos occidi mandavit. (3) Frequenter ego conveniebam Georgium[4] thesaurarium, qui non poterat dormire prae indignatione magna et dum illi nuntiatum est ex palatio ipsa media nocte de morte Ciogoliorum et serdarij, (4) ad hunc nuntium graviter suspiravit dicens: «perieruntne barones?» et cum diceret is qui tulerat nuntium quia perierunt, exclamavit: «ah pessime factum est!»

57 (1) Haerebat dubius Basilius princeps quo se conferret: (2) ad Turcas ire metuebat propter accusationes provinciae et propter lubricam indolem Turcarum indeque pericula secutura. (3) A Cosacis revocabat passum metus, ne vapularet in fama a Turcis. (4) Opponere se exercitibus qui contra illum veniebant non erat possibile absque exercitu parato. (5) Provincia erat infensa et novis rebus applaudens;

---

1 Kostin **b**

2 et **L** *corr.* **b**

3 Ungarico **Lc** M‹oldavico?› **L**

4 frequenter – Georgius *lin. suppos. et* NB *in mg.*

Orheienses omnes primarii erant a partibus Stephani. (6) Igitur ex consilio decidit ut iret ad fortalitium Chotinense. (7) Interim misit citatis passibus ad affinem suum Chmielniccium ducem Cosacorum significans ipsi haec omnia per Stamatium eunuchum mareschalcum magnum.

58 (1) In fortalitio Niamcensi totum cor erat Basilii principis penes thesaurum; (2) exmisit illuc quam citissime Stephanum, pincernam magnum, nepotem suum, ut eveheret inde thesaurum. (3) Fortassis Stephanus Georgius cancellarius nescivit inibi esse thesaurum Basilii principis[1], (4) aut certe forte urgebat negotium quod inceperat et in commodius tempus reiecit curam illius thesauri, qui iam videbatur esse ipsius et non Basilii principis.

59 (1) Exercitus Ungaricus cum Kimini Ianusz, duce Rakocii, et cum Stephano Georgio cancellario erat in Roman, quando Basilius princeps profectus est Iassiis Chotinum versus cum tota aula sua. (2) Quantum beneficium praestiterit illi protunc Georgius thesaurarius non explico sermone longo, hoc innuo[2], quia cor Basilii principis transtulit Camenecum et tradidit illud in manus amici cujusdam parentis mei, Michaëlis vexilliferi. (3) Postea illi thesauri in integro devenerunt ad manus Georgii thesaurarij.

60 (1) Legatus missus a Basilio principe, ad Chmielniccium ducem Cosacorum, de quo[3] supra innuimus, eunuchus mareschalcus, (2) an quia illum impediverat Stephanus cancellarius percalabus tunc Sorocensis, an quia ita pusillanimis erat, (3) rediit retro et reperiens Basilium principem in via Chotimensi accusavit coram Basilio principe Stephanum, perkałabum Sorocensem, de infidelitate. (4) Proinde exmisit alios Chotimo iterum ad Chmielniccium adeoque secundo ordinavit Gregorium praefectum stabuli et Stephanum pincernam, nepotem suum, et Nicolaum Buhusz praefectum annonae (5) demandavit-

---

[1] principis:

[2] insinuo **b**

[3] quo **Lc** quibus **L**

que illis ut Stephanum percałabum Sorocensem caperent et mitterent vinctum ex Soroca Chotinum et ita fecerunt; ipsi vero transierunt Tyram iveruntque ad ducem Chmielniccium. (6) Stephanum perkalabum tradiderunt in manus quorundam militum, qui assistebant Stephano pincernae, ut illum deducerent ad Basilium principem. (7) Sed illi deducentes, pro sua avaritia, inchiantes rebus quas acceperant et quae adhuc restabant penes perkałabum, interfecerunt ipsum.

61 (1) Homo mirabilis erat in consiliis et in prudentia, ita ut illo tempore nullus incolarum posset illi comparari; (2) quem Basilius princeps adhibebat ad consilia absque aliis baronibus et multis horis conferre solebat cum ipso, tam perfecta erat indoles; (3) sed statura corporis sui erat gibbosus, capitis erat cuculati, ita ut posset vere dici alter Aesopus corpore.

62 (1) Postquam pervenit Basilius princeps Chotinum, posuit castra ad[1] fortalitium ex superiori parte. (2) Iam vero Stephanus Georgius cancellarius cum Kymini Ianussio et cum Dyikuło, ensifero Matthaei principis, cum occupasset sedem provinciae, Jassiis, (3) statim convolarunt plurimi ex omnibus locis Jassios et turmatim iverunt ad Kymini Janussius vociferando: «sit princeps noster Stephanus Georgius cancellarius!» (4) Respondit illis Kymini Janussius: «fiat ita, quemadmodum volunt!»

(5) Dicitur de Dyikuło ensifero Valachiae quia et ipse tentabat et cum hac spe venerat, ut ipse esset princeps.

63 (1) Proinde iuxta consvetudinem[2] Stephanus Georgius cancellarius ivit ad ecclesiam S. Nicolai cum multis (2) et dixit supra illum orationes fieri solitas in auguratione principum Gedeon, episcopus Hussensis, cum metropolita Werlan[3] abscessisset in montes.

(3) Factus est princeps Stephanus Georgius anno mundi ‹7 161›[4].

---

1 ad **Lc** p‹rope?› **L** aproape de cetate **c**
2 consuetudinem **b**
3 Warlaam **b**
4 mundi. **L** *suppl.* **b**

Caput XVIII

1 (1) Ex quinque sensibus quos habet homo, scilicet: visum, auditum, odoratum, gustum et tactum, verior est omnibus sensibus visus, (2) quia quidquid audit homo per auditum non potest perfecte contentari cogitatio hominis: estne tale quod auditur an non? quia non omnia sunt vera quae percipiuntur per auditum nostrum. (3) Ita et odoratus multoties fallit, cum aliqui odores appareant primo graves, sed postea magnum et subtilem odorem faciunt. (4) Gustus similiter est ejusmodi, quia multa nobis apparent dulcia, postea sensimus amaritudinem; et e contra, multa amara apparent nobis, et ipsa sunt dulcia. (5) Tactus similiter multa palpando per modum unius et sunt alia quae non possumus cognoscere per solam palpationem absque visu. (6) Solus visus omnia proponit vera cogitationi nostrae et quidquid videtur oculis non potest esse dubium in cognitione.

2 (1) Ita[1] et nobis, dilecte lector, multo facilius est scribere de his temporibus, quae fere omnia ipsi vidimus. (2) Longiora capita scripsimus, quia prolongatus erat principatus Basilii principis; (3) post primam depositionem ex principatu ejusdem Basilii incipimus[2] describere principatum Stephani principis Georgii, (4) quem principatum, sive recta via, sive iniqua adeptus est insurgendo contra dominum suum, omnia haec Dei permissu facta esse credamus.

3 (1) Postquam consedit in solio Stephanus princeps Georgius, ex consilio Kymini Ianussii, generalis Rakocij[3], et Dyikuli, ensiferi Matthaei principis Valachiae, selegit et ex exercitu Ungarico, et Valachico certam militiam. (2) Selegit et ex exercitu provinciae certam

---

[1] in mg. *NB contemporaneus* add. **L**
[2] Basilii. Incipimus
[3] Rakocii **b**

quotam militum cum Petro Moreno[1] generali hosque selectos expedivit Chothinum versus post Basilium principem.

4 (1) Sciebat Basilius princeps omnia quae fiebant post abitum ipsius et misit secundo ex Chotin legatum (2) ad affinem suum Chmielniccium ducem Cosacorum et ad generum suum Timotheum rogans auxilium quam citissimum.

5. (1) Ad Polonos etiam me expedivit ad capitaneum[2] Camenecensem Petrum Potoccium, filium generalissimi ducis, (2) cui liberato ex captivitate Crimensi magno fuit adjumento Basilius princeps sua pecunia; commemorans ipsi hoc beneficium rogat auxilium in hac necessitate sua. (3) Cum hac legatione inventus est capitaneus distans a Cameneco itinere trium dierum in bonis suis hereditariis; qui exnunc relictis suis negotiis, ivit Camenecum.

6 (1) Sed, antequam pervenisset capitaneus Camenecum, venit nuntius Chotinum ad Basilium principem quod exercitus Stephani principis venit contra ipsum. (2) Cogitavit primo ut resisteret daretque battaliam cum hac militia, quam penes se habebat (3) – nam aderant adhuc omnes barones cum suis aulicis numerosis, erat et colonellus Boź[3] cum stipendiarijs et Kara colonellus darabanorum, habebat et semenos circiter ‹50›[4] et Germanos circiter ‹100›[5] optimos. (4) Sed ut vidit ab omnibus agi rem frigide et tam militiam, quam ductores illius langvidos[6], in quibus multum confidebat propter sua beneficia illis praestita anteactis temporibus, (5) decrevit traijcere Tyram ingemiscens contra Bozam et contra Kara colonellos.

7 (1) Liceat hic narrare de thesauris qui erant in fortalitio Niamcensi, pro quibus expedierat Basilius princeps nepotem suum

---

1 Moreano **b**
2 me – capitaneus *his verbis linea suppos. atque* NB *in mg.*
3 Boz **b**
4 *lac. in* **L**, *suppl.* **b**, *post* **c**
5 *lac. in* **L**, *suppl.* **b**, *post* **c**
6 languidus **b**

Stephanum pincernam; (2) cum his, antequam movisset Chotino princeps, supervenit Stephanus pincerna in integro conservatis. (3) Laetatus est Basilius princeps, dicens «exnunc et deinceps ad ultimum usque indusium exponam, nec insultabunt nobis inimici.»

8 (1) Atque ita Basilius princeps transivit Tyram cum notabilioribus baronibus, scilicet cum Thoma Kantakozeno supremo iudice, Georgio generali, Georgio thesaurario et cum aliis baronibus familiaribus suis. (2) Alii barones omnes cum militia, cum apparatu bellico redierunt Jassios applaudentes novo principi. (3) Occurrerunt exercitui Stephani principis inter querceta prope Chotinum et, antequam ad invicem spopondissent sibi fidem, elapsae sunt aliquot horae; (4) interea Basilius princeps traiecit Tyram cum omnibus familiis baronum, sed non sine aliquo damno in curribus baronum circa traiectum; (5) quod damnum intulerunt praecipue incolae Chotinenses, qui videndo consternationem et properationem ad traiectum usi apto tempore invaserunt remanentes currus (6) et praetiosa quaeque[1] in vestibus et argento arripuerunt, ita ut ex illo tempore Chotinenses ditiores facti fuerint.

9 (1) Exercitus Stephani principis intercepit certam quotam Germanorum, qui non transierant[2] Tyram; (2) quin etiam mandavit Mogelde pincerna, qui fuit vinctus et ad tormenta alligatus, ut supra innueram, explodi ex fortalitio bombardas longiores; (3) impetebant etiam milites Stephani principis, unde et aliquot Germani submersi sunt in Tyra cum ponte. (4) Sed etiam semeni Basilii principis iaculabantur ex illa parte Tyrae ita, ut nullus posset descendere in vallem ad vadum.

10 (1) Non fui ego circa traiectionem[3] illam, quia antea transieram fluvium, ut innui, sed audivi ab his, qui praesentes aderant,

---

[1] quaequam **b**

[2] transierunt **b**

[3] non – traiectionem *lin. suppos. et* NB *in mg.*

(2) quod sedente in illa parte fluvii Basilio principe in una sella exploserunt civitatenses, ut dicitur ex mandato Mogeldii pincernae, unam bombardam longam; cujus bombardae globus prope Basilium principem cecidit. (3) Horrendum factum et amentia plenum, et tandem, etiamsi tarde, a Deo vindicandum!

11 (1) Non omittam innuere de mala dispositione circa hoc fortalitium Chotinense, quod permissum est ire in alienas manus; (2) retinendum omnino erat, si non propter alias rationes, saltem propter manu tenendum[1] traiectum et vadum, quod potuit fieri cum praesidio non adeo numeroso. (3) Si saltem ‹30›[2] Germanici milites relicti fuissent, ad arcendos tam Moldavos, quam Ungaros, etiam per annum certe non defecisset annona. (4) Provisio facta in rebus ex uno pago Chotinensis districtus potuisset sustentare praesidiarios per annum, (5) imo quantum erat in oppido et in fortalitio suffecisset, si adhibita fuisset bona dispositio; sed forte intendebatur ruina familiae Basilii principis. (6) Si principissa Basilii principis collocata fuisset in fortalitio Chotinensi et non in Soczaviensi, non fuisset ausus Stephanus princeps oppugnare fortalitium Chotinense, (7) uti oppugnavit sine ullo metu fortalitium Soczaviense, nam Basilius princeps venerat cum soltano usque ad Prutum cum exercitu Tartarico, sed hanus revocavit soltanum, quia adventabat rex Poloniae. (8) Vel certe quomodo oppugnasset Stephanus princeps Chotinum, cum Chmielniccius esset in Usiatyn itinere unius diei a Chotino? (9) Multa potuisset efficere Basilius princeps et principatus illius durasset apud Imperium etiam post acceptam Soczaviam.

12 (1) Iam ergo abhinc non sunt culpanda consilia, nec error commissus a celebribus illis consiliarijs; (2) certe poterat haec res fieri, sed[3] tempora non sunt abhinc in potestate et nullum consilium efficax est

[1] manutenendum **b**
[2] *suppl.* **b**
[3] fieri. Sed

in tanta difficultate, nisi ut testemur quia venit interitus. (3) Dicerem quia si hic vel ille fuisset, modo aliter esset, sed[1] tempora non sunt in potestate hominis, sed miser homo in potestate temporum. (4) Multa et magna mala inceperunt a diebus seniorum; sufficit hoc unum malum, quia fortalitium Chotimense relictum est absque praesidio ex qua causa consecuta est ruina thesaurorum et domus Basilii principis.

13 (1) Cum[2] in via congressus fuissem cum Kotnarscio, fidelissimo et intimo secretario Basilii principis (redibat ille a rege Poloniae, (2) ad quem expeditus erat ante hos tumultus a Basilio principe et ego ibam ad capitaneum Camenecensem), (3) quaesivit ex me Kotnarscius, homo omni exceptione major[3]: «fortificavitne bene fortalitium Chotinense Basilius princeps, posuitne in illo praesidiarios et tormenta, an non?» (4) Respondi: «nec unum signum vidi fortificationis, dum abirem»; suspiravit Kotnarscius quasi praescius malorum securorum ex neglectu istius fortalitij. (5) Sed certe[4] decretum divinum de aliqua re non potest mutari per consilia humana.

14 (1) Intravit Basilius princeps Camenecum eodem die quo et ego redii cum nuntio (2) quia venit capitaneus Camenecensis cum magnis et ferventissimis promissis quia feret auxilium in tanta necessitate, quod etiam re ipsa praestitit.

15. (1) Non complevit Basilius princeps Cameneci unum mensem fugae suae; venit nuntius quia Timotheus filius Chmielniccii ducis cum 8 000 selectae militiae Cosaticae Tyram traijcit ad Sorokam. (2) Nunc mireris indolem Polonorum quoad amicitiam![5] (3) Quamvis Cosaci gladiis suis penetrarent usque ad cor Polonorum et Basilius princeps factus esset una domus cum capite illorum, (4) nihilominus neque impedierunt, neque inique tulerunt ejus adventum, imo que-

1 esset. Sed
2 NB *in mg.*
3 maior **b**
4 {certe} ⟦forte⟧
5 nunc – amicitiam *uerbis his linea supposita et* NB **L** *in mg.*

madmodum[1] securus venit in Poloniam, ita, quando voluit, exivit. (5) Tantummodo ab uno colonello Kondracki aliquantum metuebat sibi Basilius princeps, qui colonellus homines nostros tanquam advenas aliquantum persequebatur; (6) sed nec ille cogitabat quidquam mali[2], neque poterat facere ullam injuriam Basilio principi.

16 (1) Timotheus ut transivit Tyram cum exercitu, non expectabat ut salutaret socerum[3] suum Basilium principem, (2) sed ex Soroca usque ad Koijczeni progressus cum suo exercitu et ibi traiecit Prutum.

17 (1) Ut accepit nuntium Stephanus princeps quod Timotheus veniat versus Jassios, Dyikuł ensifer principis Valachiae, (2) ex mandato principis[4] sui, ne palam fieret quod cum exercitu intrasset in provinciam Imperatoris, rediit in Valachiam. (3) Similiter et Kymini Janussius vel ob metum alicuius infortunii in exercitu et fraudis alicuius ab incolis, vel quia scivit legationem a domino suo Rakocio missam ad Chmielniccium propter coronam Poloniae (4) – nam habebat Rakocius cointelligentiam cum Chmielniccio ratione regni Poloniae – (5) ideoque et ipse totum peditatum Germanicum quem habebat expedivit et cum tormentis per sylvas fagineas Kepotesztenses, per Kobele, recta ad tramites Oytuzienses (6) remanens ipse cum peditatu ad multas preces Stephani principis Jassiis. (7) Collegit et Stephanus princeps exercitum ex incolis, circiter ad 12 milia, et ivit obviam Cosacis paulo superius a pago Poprikani.

18 (1) Timotheus ut transivit Prutum, ivit versus Poprikani cum exercitu curribus cincto. (2) Prodiit certa quota exercitus Stephani principis obviam illis ultra Zyziam torrentem, quasi ad initium pugnae provocando. (3) Descendit Stephanus princeps cum darabanis ad torrentem Zyzya ad vadum, sed modicum praelusit illa militia Stephani

---

[1] quem ad modum **b**
[2] {mali}
[3] ⟦affinem⟧ socerum
[4] principalis **L**, **b**, *sed cf.* **c**: «pre porunca domnu său».

principis: repressit illam exnunc equitatus[1] Timothei. (4) Erant etiam nostrates, qui stabant a partibus Basilii principis cum Stephano pincerna, Henciesztiani, quanquam hi non omnes. (5) Erant et Czerkiessii[2] Basilii principis, qui omnes iverunt cum baronibus expeditis ad Chmielniccium[3] ducem.

19 (1) Cosaci ut represserunt equitatum Stephani principis exmissum obviam sibi, dederunt se turmatim in vadum cum suis castris, alii per pontem, (2) sed plures juxta pontem, nam Zyzia modicam tunc habebat aquam, iverunt cum curribus. (3) Videntes tantum impetum Cosacorum darabani fugerunt a vado in montem inter fruteta, imo et alius exercitus qui in colle stabat, loco auxilii quod debebat dare darabanis, aufugit. (4) Assecutus est illos equitatus Timothei prope pagum Poprykani cum ipso Timotheo et ceciderunt ibi plures darabani; alii, qui mortem evaserunt, salvarunt se in sylvis.

20 (1) Videntes hanc cladem darabanorum Stephanus princeps et Kimin Janusz reduxerunt exercitum versus Jassios et disposuerunt equitatum ex utraque parte viae. (2) Erat autem exercitus et ex provincia, et ex Ungaris Kimini Janussii compositus prope ad 24 millia. (3) Cum tanto exercitu, si fuissent unius voluntatis et consilii, non dando conflictum cum Cosacis, si illos cinxissent, ita ut omnem annonam illis intercepissent ab omni loco, certe nihil effecissent Cosaci cum sua carragine.

21 (1) Conscendente carragine Cosacorum per declivia in montem pars militiae provincialis fecit impetum in Cosacos et perfregit equitatum Timothei, ita ut illos impelleret in carraginem; (2) in quem montem cum conscendisset tota carrago, quievit ibidem – iam enim vesper erat – ibique pernoctavit. (3) Sed de exercitu Stephani principis eadem nocte multi relinquentes castra iverunt in domos suas.

---

1 ⟦peditatu⟧ equitatus
2 Czerkiessi **b**
3 Chmielnicium **b**

22 (1) Sequenti die Timotheus cum castris ligatis ivit recta contra exercitum Stephani principis versus urbem, nihil metuens, infestantibus illum modice Moldavis. (2) Stephanus autem princeps et Kimin[1] Janussius videntes diminui suum exercitum – et intra eam noctem ad medietatem diffluxisse – usque prope vineas progrediebantur via civitatis; (3) superatis autem vineis acceperunt viam penes torrentem Bahłuy in superiorem oram; idem fecerunt et aliqui barones ex familia Stephani principis.

23 (1) Timotheus eodem die dissipato exercitu Stephani principis intravit urbem et descendit in palatium (2) et carraginem universam ante palatium et circumcirca collocavit; stetit cum carragine conclusa usque ad adventum soceri sui, Basilii principis, Cameneco. (3) Antequam venisset Basilius princeps, depraedati sunt Cosaci sylvas Jassenses incipiendo a via Kepotestensium[2] usque prope Hussios et adduxerunt iumenta numerosissima; (4) quae iumenta Basilius princeps quotquot invenerat non absumpta, redemit a Cosacis, unum quodque uno złotone (5) significavitque damnificatis, qui venientes recipiebant sua iumenta, quae potuerunt cognoscere.

24 (1) Plurimi tunc perierunt a Cosacis homines nescientes quid sint Cosaci; alii in urbe conterriti ibant, ut se subderent Stephano pincernae, qui erat penes Timotheum, (2) sed non pervenientes ad Stephanum ab obviis sibi Cosacis interficiebantur; inter quos etiam Teutuł instigator et alii plures occubuerunt a Cosacis.

25 (1) Basilio principi occurit nuntius de victoria Timothei in Zwaniec, cum quo nuntio Gregorius praefectus stabuli iverat in persona sua; quem princeps induit veste zebelina et statim transivit Tyram ad Zwaniec. (2) Chotinense fortalitium nullo modo voluerunt tradere cives Chotinenses cum suo perkałabo Heździeo[3], (3) an quia hoc

---

[1] Kymin **b**

[2] Kepotestensium **Lc** ⟦Jass⟧ **L**

[3] Hezdeo **b**

facto voluerunt se ostendere fideles Stephano principi – qualis fidelitas non est nostro tempore cum tanto conatu –, (4) an quia timebant propter praedas, quas fecerant civitatenses in curribus baronum, ut innuimus supra; (5) insuper exploserunt organa ignivoma majora contra ipsum Basilium principem – et haec est causa, non alia. (6) Aliquoties misit Basilius princeps ad Hezdeum, quem praefecerat civitati Stephanus princeps, et ad civitatenses cum jurejurando[1], (7) sed nullatenus voluerunt tradere civitatem illamque defendebant per aliquot menses usque ad secundum adventum Stephani principis ex Valachia. (8) Obsederat illos Basilius princeps cum quadam militia Germanica et tota aestate fortalitium fuit obsessum. (9) Cum tanta difficultate recuperatur quod semel perditur!

26 (1) Ut venit Iassios Basilius princeps post consilium cum genero suo Timotheo factum, transiit Timotheus cum carragine concatenata ad Galatam. (2) Basilius vero princeps mansit in palatio praeparamenta magna faciens contra Matthaeum principem, demandans incolis ut omnes conscendant equos, condonando illis culpas, etiam contra suam personam commissas.

27 (1) Hic vide quomodo non potest non esse quod omnino futurum est! (2) Si Basilius princeps obtenta victoria remisisset generum suum retro cum exercitu (3) et si se convertisset ad tractanda negotia Imperii firmando se militia peregrina utpote praedives, nemo tentasset aggredi illum. (4) Et hoc consilium Basilio principi dabant aliqui ex baronibus, sed[2], habens spem indubitatam in exercitu Cosatico, quem habebat Basilius, (5) ut vindicaret injuriam quam patiebatur, a Matthaeo principe primo, tum deinde a Rakocio, ut dicebat Timotheus, quia ex Valachia per Transsylvaniam redibit, (6) praevaluit consilium Thimotei, ut omnino iret contra Matthaeum principem

---

[1] iureiurando **b**

[2] baronibus. Sed

in Valachiam; (7) sed non homo, verum Dominus Deus conterit bella, ut Scriptura dicit.

28 (1) Non licet silentio praeterire cladem Germanorum illatam illis a fossoribus salis provinciae nostrae in montibus Oytusensibus, (2) de quibus Germanis insinuatum est superius quod illos expedivisset[1] Jassiis[2] Kimini Janussius recta per arctas vias. (3) Igitur hi fossores salis ex salis fodinis[3] condixerunt inter se et interceperunt vias illi peditatui Rakociano. (4) Unus ex dictis fossoribus consilium dedit omnibus ut approximantes Germanis caderent proni in terram quando illi exploderent sua sclopeta omnes insimul pro suo more. (5) Et ita fecerunt: prostraverunt se in terram donec exploderent Germani; antequam onerarent Germani sclopeta secundo, (6) irruerunt in illos fossores cum falcibus et cum securibus quas portant cum manubriis longis. (7) Et perierunt ibidem multi Germanorum et coacti sunt illi pedites relinquere etiam sclopeta inter montes et vix evaserunt fossorum manus etiam aliae cohortes Germanorum. (8) Propter hoc facinus fossorum postea Alexander Kostyn, assignatus Jassiis ductor horum Germanorum, detinebatur uno anno integro in carceribus et in compedibus Fegeraszi.

29 (1) Stephanus princeps usque Totrusium iverat cum Kimin Janussio, Totrussio autem sperans a Matthaeo principe auxilium opportunum, trahens secum et barones tendebat versus Valachiam. (2) Credibile est quia mors Moreni generalis Stephani principis, quem occidit plebs aggregata ad Stephanum pincernam, nepotem Basilii principis, (3) et clades Germanorum a fossoribus salis incutiebat aliquem metum Stephano principi ideoque separavit se a Kimino Janussio et ivit in partes inferiores circa fluvium Totrusz per Fokszany in Valachiam.

---

[1] expedivisset **Lc** expediss **L** expedisset **b**

[2] Jassios **b**

[3] salisfodinis **b**

30 (1) Hic[1] Jassiis ante profectionem Basilii principis in Valachiam periit Kotnarski, notarius Polonicus, secretarius intimus Basilii principis, homo omni exceptione major, (2) a Timotheo, genero Basilii principis; qui Timotheus ex natura sua tyrannus et ferus et effrons et nullum timorem Dei habens erat. (3) Unicam hanc allegabat causam quia Kotnarski erat Polonus seu catholicus et quia ille dissvadebat Basilio principi ne daret filiam suam Timotheo in matrimonium. (4) Igitur una die misit ad Basilium principem rogans ut illum mitteret pro quodam negotio; nihil mali suspicans Basilium principem misit Kotnarscium ad Timotheum ad monasterium Galata. (5) Illuc dum ivit Kotnarski notarius, Timotheus informavit suos Kosacos ut essent parati cum gladiis; post colloquium, quod habuit cum ipso, (6) dum abiret Kotnarski, irruerunt Kosaci parati ad hoc facinus in illum cum gladiis et interfecerunt illum crudelissime absque ulla causa. (7) Audiens hoc factum Timothei Basilius princeps, parum aberat ut sibi manus inferret ex amaritudine animi. (8) Eandem intentionem habebat Timotheus et contra Thomam iudicem[2] et contra Georgium thesaurarium ex eadem ratione (9) dicens quia illi duo cum Kotnarscio retrahebant Basilium principem ne daret Roxandam illi in matrimonium; quare et ipsi timebant de vita sua et rogabant Basilium principem, ut illos permitteret ire in pagos suos. (10) Sed Basilius princeps non concendebat ipsis abitum et persvadebat genero suo quia potius praeeligebat mortem quam ut barones, (11) quos habebat ex corde fidelissimos, essent in tanto periculo: «*quomodo enim et alii barones congregabuntur ad ipsum?*» et aliquantum supersederat ab illa sua intentione. (12) Nihilominus illi duo barones semper erant solliciti et semper secreto per portam a parte principissae nocte veniebant ad aulam ad Basilium principem. (13) Quae res angebat Basilium principem et sem-

[1] NB *in mg. et verba* mors/Kotnarski *app.* **L**
[2] iudicen **L**

per trahebat suspiria et manus contorquebat ex occasione generi tam perversi.

31 (1) Profectus est Basilius princeps Jassiis versus Valachiam tertia iam vice contra Matthaeum principem. (2) Praecessit illum Timotheus cum castris Cosaticis; secunda pernoctatione substitit ad Pontem Altum in Berład fluvio. (3) Ibi fecit Timotheus revisionem exercitus Kosatici[1] et distribuit illi stipendia a Basilio principe: et principalioribus, et gregariis omnibus. (4) Erant principaliores Cosacorum in illo exercitu colonelli Bohusz[2] cognomine et alter, Nosacz, celebres et antiqui Cosaci. (5) Ibidem absque ulla culpa Timotheus, propter unum verbum, quod dixit in consilio Bohusz[3], strinxit frameam et percussit Bochuszyum[4] in unum brachium, ex quo vulnere toto illo itinere portabat Bohusz[5] manum involutam. (6) Tam ferus et tam barbarus erat Timotheus; nullus colonellorum audebat proferre verbum ad rectam gubernationem exercitus, vel ad directionem ipsius Timothei. (7) Erat homo iuvenis et nullius iudicii boni, unde pronum erat conijcere quia nullo emolumento terminabuntur res illius.

32 (1) Ex illo loco profectus est exercitus inferius; Basilius princeps tenebat frontem cum militia provinciae, (2) ad quem singulis diebus congregabantur incolae ex omnibus partibus et ad confinia provinciae congregata sunt ad 8 millia militum provinciae.

33 (1) Matthaeus princeps accepto nuntio de expulsione Stephani principis ex Moldavia per Cosacos expedivit Diykulum[6] ensiferum suum, (2) ut congregaret omnem militiam ex confiniis sui dominii et ut se poneret in limitibus utriusque provinciae propter observandos passus. (3) Etiam Stephanus princeps habebat aliquam manum mili-

---

[1] Cosatici **b**
[2] Bohun **b**
[3] Bohun **b**
[4] Bohunum **b**
[5] Bohun **b**
[6] Diykułum **b**

tiae circiter 400 hominum selectorum, equitum, et complures filios baronum. (4) Excubias quae missae erant propter lingvam[1] prodeuntes extra Berheciuł superius a Tekuć[2] conspexerunt adversarij, scilicet Basilii principis, et insecuti sunt illos iusto spatio; (5) caeterum, quia tardiuscule rem egerunt, perdiderunt vestigia illarum excubiarum.

34 (1) Inundaverant[3] aquae fluvii Seret, unde debuit morari exercitus aliquot dies, quousque factus est pons in navigiis. (2) Ut transivit exercitus altera die a fluvio Seret, intravit in Valachiam per Fokszany et cum magno furore[4] succendit civitatem; (3) idem fecerunt Cosaci: quocunque penetrarunt fumabant incolarum innocentium omni compassione dignorum aedes.

35 (1) Stabat in acie cum exercitu suo etiam Dijkuł[5] ensifer Matthaei principis, non procul ab oppido Fokszani ad unum fluvium dictum 'Milcowuł[6] magnus'. (2) Praerupta istius fluvii erant contra exercitum Basilii principis, exercitus vero illorum erat instructus in aciem ex illa parte. (3) Stabat ergo totus exercitus in unum ordinem dispositus, circiter novem millium hominum, quia etiam stipendiarius miles Matthaei principis ex parte erat cum ensifero (4) et miles ex provincia collectus, quantus quantus erat in Valachia, ex hac parte Bukoresztanae urbis usque ad confinia huc confluxerat. (5) Aderat ibidem etiam Stephanus princeps cum 400 Moldavis. (6) Taliter ergo dispositus exercitus Valachicus expectabat Basilium principem et Timotheum.

36 (1) In prima acie comparuit Basilius princeps cum suo exercitu et frontem tenuit cum Moldavis, Cosaci vero perficiebant carraginem suam post illum. (2) Valachi ita frigide pugnarunt, ut vix aliquot veli-

---

1 linguam **b**
2 Tekuc **b**
3 inundaverunt **b**
4 ⟦absque ulla misericordia⟧ cum – furore
5 Dyikuł **b**
6 Milcovuł **b**

tationes fecerint cum Moldavis per torrentem transeuntibus et Valachis retro cedentibus, quod aliquot[1] vicibus evenit. (3) Tum Basilius princeps ordinavit aliquam manum Germanorum quos habuit, qui occultarunt se sub ripa fluvii. (4) Hinc secutum est ut Moldavi acceperint etiam alteram ripam; Valachi, ubi viderunt carraginem Cosaticam appropinquantem torrenti, coeperunt fugere quo potuerunt; (5) insecuti sunt illos Moldavi cum aliquo equitatu Cosatico usque Remnikum; non multi perierunt Valachi, quia tempestive consuluerunt sibi fuga.

37 (1) Post hanc dissipationem exercitus Valachici, quae facta est potius per imperitiam ensiferi Dykuli – nam non erat necesse (2) ut ille expectaret tam diu exercitum ignitum cum suis equitibus tantummodo –, profectus est Basilius princeps versus Tergoweszte depopulans ferro et igne quidquid illi obvium erat. (3) Sed Matthaeus princeps Valachiae accepto nuntio de dispersione exercitus sui ad confinia et de celeri progressu Basilii principis contra se una cum Timotheo, (4) minime hac dispersione exercitus sui ad confinia conturbatus est, quinimo congregans exercitum ex provincia, tum et stipendiarium militem (5) egressus est ex Tergoveszte[2] et elegit sibi locum optimum in campo inter fluvium Jałomica et inter unum torrentem uliginosum summopere et transitu difficillimum penes unam villam dictam Hinta; (6) itaque inibi posuit castra sua cum magna resolutione animi; licet parvo cum exercitu, sed magnanimitate heroica exspectabat Basilium principem. (7) Expedierat Matthaeus princeps etiam semenos et stipendiarios in auxilium Diikuło ensifero ad confinia; sed hi accepta notitia de dissipato exercitu cum Diikulo ensifero redierunt retrorsum. (8) Hos ad Telezynam assecuti sunt primi ordines exercitus Basilij principis; substitit equitatus Valachicus ad vadum, ut peditatus recederet remotius.

---

[1] aliquod **b**

[2] Tergoweszte **b**

38 (1) Putavit Basilius princeps et Timotheus quod ibidem ad Telezynam esset ipse Matthaeus princeps cum toto exercitu; (2) postea, cum compertum esset modicum ibi esse exercitum, ivit exercitus Basilii principis per tria vada ultra fluvium et Valachi non potentes sustinere impetum illorum retrocesserunt. (3) Persequens miles assecutus est statim semenos, qui retrocedentes fortiter se defendebant sub favore quercetorum, quae ibi sunt. (4) Dum vero significatum esset Basilio principi de illis semenis, accurrit in persona sua etiam Timotheus cum certa quota militiae Cosaticae equestris relinquens a tergo carraginem cum Basilio principe. (5) Assequens autem Timotheus mandavit Cosacis ut descenderent ex equis ad conferendum cum semenis; (6) sed hi retrocedebant defendendo se strenuissime explodentes sclopeta, usque dum intrarent in aliam sylvam dictam Praowey. (7) Nullum acceperunt damnum semeni a Cosacis ad noctem ipsam iaculando, tantummodo aliquot ex semenis et ex Cosacis ceciderunt; Cosacorum centuriones duo tunc perierunt.

39 (1) Laetatus est Matthaeus princeps quod evasissent semeni et cum suis sclopetis potuissent aequare sclopeta Cosacorum concipiens magnos animos et omen ex tali certamine semenorum cum Cosacis. (2) Timotheus post illam actionem noluit reverti ad carraginem, quem intercepit nox, postquam transivit torrentem Telezyna, (3) sed mansit ad pernoctandum in una villa dicta Kokoreszty in aula unius baronis quam invenit plenam omnibus bonis; cui aulae ille ipse surgens a mensa vino plenus ignem iniecit.

40 (1) Sequenti die exercitu[1] de via fatigato[2] et carragine[3] non coadunata, non inquisito qualis est in ante locus, ubi et quomodo et in quo loco consistit hostis (2) et quam procul sit, vix duabus vel tribus horis respirio[4] concesso[5], datum est signum per tubas de progressu exerci-

[1] exercitu **Lc** exercitus **L**
[2] fatigato **Lc** fatigatus **L**
[3] carrag{ine} **Lc** carrago **L**
[4] respirio **Lc** respirium **L**
[5] ⟦habens⟧ concesso

tus. (3) Multum laborabat Basilius princeps svadendo[1] ut manerent illa die, ut militiae respirarent et congregarentur omnes (4) et ut inquireretur situs loci utque investigaretur alius locus, non ille quem elegit Mathaeus princeps, ut esset oportunitas resistendi. (5) Sed cui hoc potuit persvaderi aut cum quo posset iniri consilium? Cum uno homine tali? Potius cum una bestia fera! (6) Ex colonellis, qui erant praesentes, nullus[2] vel unicum verbum audebat proferre, quia propter unum verbum stricto gladio veluti unum canem feriebat; (7) etiam Bohusz[3] colonellus cum manu obvoluta ex vulnere quod ipsi Timotheus inflixit extra se plane constitutus, incedebat.

41 (1) Hic considerandum est in quo fundamento hanc victoriam retulit Mathaeus princeps et quidem talem victoriam, cui similem tota vita sua nullam habuit, cum plurima fecisset proelia. (2) Quis enim potest credere ut vinceretur exercitus Cosaticus cum carragine a militia leviore, qualis est Valachica; (3) cum bona venia illorum loquendo sive enim peditatus, sive equitatus spectetur, non potest dici quod sit par sclopetariis Cosaticis. (4) Quid ergo dicemus? Fuerunt ibi Serbi, Ungari, Poloni, non tantum Valachi. Ita omnino est: Poloni erant paucissimi. (5) Quid illi soli effecissent, si fuisset ordo bonus[4] in castris Cosacorum, ut solet esse ut plurimum? Semenos Serbos, Ungaros non facio majores[5] Valachis; neque enim semeni, neque Serbi, neque Ungari possunt comparari cum Cosacis, sicuti nec darabani Valachici. (6) Ego pro iudicio meo dico quia victoria ista Mathaei principis ad Hintam (non refugiendo interim ad voluntatem et praeordinationem divinam, (7) sed solum humano modo loquendo) evenit primo de stultitia Timothei, tum de magna et heroica resolutione Mathaei principis. (8) Sed multo magis ex stultitia Timothei: quia, licet heroice agebat

---

[1] suadendo **b**
[2] nullus **Lc** nullum **L**
[3] Bohun **b**
[4] bonis **L**
[5] maiores **b**

tunc Mathaeus princeps, praeeundo et animando suum exercitum, si approximasset exercitus Cosaticus cum carragine ligata, non divisa, (9) prout eam in tres partes diviserat Timotheus, et si se supposuisset sub exercitum Valachicum, iaculando ad illum tanquam ad metam, (10) certe non evasisset Matthaeus princeps magnum periculum aut vitae aut vulneris gravissimi, neque semeni restitissent ignibus a Cosacis explosis. (11) Ergo totum fundamentum victoriae illius fuit stultitia Timothei, qui nec alloquebatur quempiam, nec consulebat suos colonellos aut alios; (12) exercitus erat fatigatissimus tanto itinere intra unam diem, carrago erat divisa in tres partes; qualia fuerunt initia illius proelij[1], talis secutus est finis.

42 (1) Ergo, dum Basilius princeps videt quia ejus[2] consilia in ventos abeunt, ingemuit et relinquens omnia voluntati Timothei cum suo exercitu iterum stetit in fronte, (2) post illum Timotheus cum carragine stridens dentibus contra Moldavos, qui sibi adscribebant victoriam ad Fokszany et ad Telezynam. (3) Procedebant castra praecipue Cosatica cum magna difficultate, per locos angustos et uliginosos – per fluvium Hinta unus nonnisi erat ponticulus. (4) Et primo cum transisset exercitus Basilii principis per ponticulum in campum, accepit alam sinistram et posuit aciem contra alam exercitus Mathaei principis dexteram. (5) Alam dexteram et corpus reliquit Basilius princeps carragini Cosaticae ex opposito corporis exercitus et alae sinistrae Matthaei principis. (6) Carrago Cosatica cum pervenisset ad certum locum, substitit nec voluit Timotheus illam statuere in suo ordine a latere exercitus Moldavici dicens: (7) «sinamus fortitudinem Moldavicam, illi ipsi vincent Valachos absque nobis!» (hic videris quia haec sola stultitia sufficiens est ad perdendam causam belli).

43 (1) Mathaeus princeps stabat cum castris suis in hunc modum coordinatis: egessit vallum circumcirca castra, a superiori parte fluvii

[1] praelii **b**
[2] eius **b**

Jałomica ab ipso fluvio et terminavit illud inferius ad eundem fluvium. (2) Tum eduxit exercitum extra hoc vallum: in dextro cornu posuit militiam aulae dictam 'Rubri' et aliam militiam provinciae; addidit et aliquam quotam peditum semenorum; et hoc cornu erat oppositum Moldavis. (3) Ipse vero Matthaeus princeps accepit medium, seu corpus, cum certa militia dicta „lewency" et cum darabanis et cum aliqua parte semenorum cum tormentis oneratis propter peditatum; (4) in sinistro cornu, quod respiciebat Cosacos, posuit Polonos stipendiarios et Ungaros. (5) Taliter dispositis ordinibus extra vallum eductis, non procul ab eodem vallo constitit et expectavit Cosacos et exercitum Moldavicum.

44 (1) Integris aliquot horis stabat immotus exercitus Moldavicus expectans carraginem Cosaticam. (2) Misit aliquot vicibus Basilius princeps ad Timotheum ut appropinquaret cum carragine, at ille noluit, imo respondit: «incipiant domini conflictum, et ego superveniam.» (3) Aliud consilium non veniebat Basilio, nisi ut moveret exercitum totum; et inceperunt Moldavi praeludere pugnae cum Valachis. (4) Explodebant semeni Matthaei principis in Moldavos; sed etiam Basilius princeps misit 100 Germanos, quos habuit optimos bellatores, ut essent auxilio Moldavis equitibus. (5) Steterunt Germani contra sclopeta semenorum; qui cum more suo explosissent insimul omnes, confortati sunt animi Moldavorum (6) et fecerunt talem insultum cum vexillis suis contra Valachos, ut tota militia aulae dicta 'Rubri' terga verteret, ex quibus aliqui etiam in[1] fluvium se[2] dederunt, aberrantes a vado; in illo insultu Moldavi penetrarunt usque ad tentoria Valachorum. (7) Nullus negare[3] potest quia magnam fortitudinem ostenderunt Moldavi in illo assultu et certe, si etiam carrago Cosatica

[1] {in} ⟦per⟧
[2] {se}
[3] {negare} ⟦dicere⟧

fuisset insimul[1] cum sclopetis contra corpus et contra alam sinistram Matthaei principis, bellum fuisset perfectum. (8) Verum Matthaeus princeps videns se minus necessarium esse in medio seu in corpore et ad illam alteram alam, transiit ipse in persona sua in alam dexteram, (9) ex qua erat pulsus exercitus ipsius a Moldavis, et irruit recta in equitatum Moldavicum direxitque omnia tormenta in Moldavos et in totum peditatum. (10) Cum vero frequenter exploderentur tormenta, retrocesserunt sensim Moldavi; hac frequenti explosione occubuerunt non pauci Moldavi; occubuit et capitaneus Germanorum Basilii principis, homo vere militaris, natione Polonus. (11) Tormenta incessanter explodebantur in Moldavos.

45 (1) In hunc modum Matthaeus princeps restauravit conflictum in ala dextra. (2) Timotheus cum stultitia sua accepit tantummodo aliquam partem peditum Cosaticorum cum aliquot tormentis absque carragine et sine ulla munitione (3) et illos adduxit ex opposito corporis exercitus Valachici; illuc iterum advolavit Matthaeus princeps et stabat confirmans et animans milites suos contra Cosacos. (4) Adhuc distabant a se tantum quantum globi sclopetorum attingere possunt; (5) tormenta explodebantur ex utraque parte et Cosaci appropinquabant exercitui Valachico furtive – locus enim ille erat spinis oppletus[2] – (6) et, dum exploderentur tormenta Matthaei principis in illos, ipsi procidebant in terram. (7) In cornu sinistro Matthaei principis, ubi erant collocati Poloni, stabant omnes inclinati super equos, immoti, assveti[3] et gnari consuetudinis Cosaticae. (8) Videndo autem pedites in aperto absque carragine, expectabant cum aviditate ut propius venirent Cosaci. (9) Timotheus stabat retro cum carragine divisa in duas partes absque ullo ordine, quousque excitatus esset clamor inter

---

[1] in simul **L**

[2] appletus **b**

[3] assueti **b**

Cosacos frontem tenentes, in quo clamore exploserunt sclopeta. (10) Ex qua explosione unus globus percussit Matthaeum principem in pedem circa iuncturam genu‹s›[1]; advertit hoc continuo unus lecticarius, et accurrit ad stapedem principis, ne caderet ex equo. (11) Pepulit a se lecticarium princeps Matthaeus objurgans illum et nullum signum dans vulneris animabat suos, uti unus perfectus bellator. (12) Tunc irruerunt Poloni recta contra peditatum Cosaticum statimque perfregerunt illum frameis ita, ut multi Cosacorum ceciderint et multo plures vulnerati, quos conculcabant equis usque prope carraginem. (13) Post hanc secundam confusionem exercitus Basilii principis, praecipue Cosacorum, in quibus tota spes ponebatur et omnium oculi intenti, omnes ceciderunt animis, ita ut nullus sponderet victoriam, sed omnes erant contristati et consternati. (14) Stultissimus Timotheus nesciebat quid faceret, nullam dispositionem, nullum ordinem habens; vociferabantur Cosaci: «dicite illi, ut vel deflectamus in aliquam partem, vel ut fodiamus fossam more nostro»; deficiebat consilium in illo disordine. (15) Illo ipso tempore exortus est ingens turbo cum densissimo nimbo, recta in faciem exercitus Basilii principis; (16) durante hac tempestate, mugientibus, ut ita dicam, ex vento arboribus, cadente, verius inundante, nimbo, manifesta videbatur ira divina contra exercitum quantus quantus erat et contra ipsum Basilium principem. (17) Matthaeus princeps adaugebat terrorem explosione tormentorum; perurgebant proelium fortissimi et audacissimi milites ipsius. (18) Igitur ante omnes ala ex Moldavis instructa diffluxit in fugam; Basilius princeps videns fugam exercitus sui, transiit sub carraginem Cosaticam ad Timotheum, (19) qui luctabatur cum sua carragine divisa, ut illam componeret in unum locum, sed[2] in illa tanta pluvia et tempestate res tardissime procedebat. (20) Igitur quotquot potuerunt Cosaci conscen-

[1] genu‹s› *sc.* aproape de încheietura genunchiului **p**
[2] {sed}

dere equos, conscenderunt et insimul cum Timotheo et cum Basilio principe in fugam se dederunt relicta carragine et misero peditatu ad interitum.

46 (1) Perierunt in hoc conflictu insignes barones Moldaviae: Buciok dapifer ictus ex tormento et Christodulus praefectus vectigalis doliaris; (2) militum pauci perierunt, ex peditatu Cosatico plures, praesertim qui in primo ordine erant, ut supra scripsi. (3) Medietas semenorum Basilii principis, vivi plurimi tam ex militia provinciae, quam ex Cosatica venerunt in manus Matthaei principis. (4) Sed etiam Valachi plures desiderati sunt; maximus vero casus fuit Matthaei principis ex vulnere quod ipsi obtigit; ex quo vulnere, (5) cum esset etiam senex (sed nihilominus potuit diutius vivere), vita ipsi est abbreviata, quia intra annum non curatus ab illo vulnere vivere desiit. (6) Sed, si non accepisset illud vulnus, vix aliquis ex Moldavis potuisset evadere mortem et Cosaci ex illo loco, in quem intraverunt sine ullo ordine bono, ibidem omnes periissent.

47 (1) In eum modum finiens bellum hoc Basilius princeps cum Matthaeo principe finivit et gloriam aliorum proeliorum quae in ante gesserat (2) ac profectus est retro cum Timotheo per campos per Gradeszte; traijciens Siretum ad Vedeni venit Jassios ad suam sedem cum magno maerore omnium.

48 (1) Nulli unquam in mentem venit ut peditatus Cosaticus exivisset integer post tam turpem fugam equitum (2) – admiranda fortitudo Cosacorum in ultima necessitate! –, principaliorum, colonellorum et ipsius generalis ducis eorundem. (3) Ex medio sui elegerunt sibi ductorem et contexuerunt carraginem ligatam et defendebant se usque ad noctem; (4) postea nocte intra carraginem posuerunt ignes plurimos ex curribus suis et ex spinis, ipsi vero abiverunt bene ordinati absque carragine, soli pedites et exiverunt omnes incolumes usque ad unum absque ullo impedimento in hanc provinciam.

CAPUT XIX

1 (1) Timotheus[1] post tale tractamentum Matthaei principis, postquam quievit hic Iassiis decem diebus, profectus est in suam regionem; (2) Basilius vero princeps denuo sedem suam occupavit, nam apud Imperium principatus illius erat integer. (3) Caeterum non multum duravit pax: nam Stephanus princeps a Matthaeo principe petiit auxilia, ut invaderet provinciam; dedit[2] ipsi 400 semenos missos cum darabanis propriis permittens et aliis, quicunque vellent, conduci stipendiis Stephani principis; dedit et certam militiam dictam 'levency'[3]. (4) Intravit ergo iterum in Moldaviam Sthephanus princeps cum hac auxiliari militia per Fokszany et collocavit se in Rekeciuni in uno pago suo, expectans alia auxilia, etiam a Rakocio principe Transylvaniae.

2 (1) Difficillime conveniunt duo principes in uno dominio. (2) Hinc Basilius princeps, antequam congregaretur et firmaretur factio Stephani principis, destinavit 800 milites selectissimos Orheienses et Lopusznenses et illos expedivit contra Stephanum principem cum nepote suo Stephano pincerna: (3) et ex villis baronum justam quotam hominum qui praecluserant viam Stephano principi, dum fugeret ex Poprikani; qui etiam interfecerant Moreanum[4], generalem Stephani principis.

3 (1) Excubiae Stephani principis erant Bacoviae, 800 equites et ‹....›[5] semeni; erant et aliquot filii baronum, qui se adiunxerunt Stephano principi: (2) Andronicus serdarius, Darius spatharius, Antiochus aga et alii barones principaliores; cum iisdem excubiis erant et barones Mogenda pincerna et Sturdza thesaurarius. (3) Ut audierunt de adventu Stephani pincernae contra se cum exercitu Basilii principis, receperunt se intra unum praeruptum quod est vicinum

---

[1] Timothaeus **b**
[2] provinciam. Dedit
[3] levenci **b**
[4] Moraenum **L**
[5] *lac. in* **L** *om.* **b** vro ... săimeni **p**

pago Faraoni, dictum Vallis Sicca, et instruxerunt ibidem aciem per elatiorem locum, collocatis a latere darabanis Valachicis. (4) Cum venirent properanter[1] Orheiani ad illos, impediti transitu praerupti supradicti et necdum omnes transierant, fecerunt in illos impetum equites Stephani principis et primo statim impetu perfregerunt Orheianos. (5) Fugit e vestigio et ductor illorum Stephanus pincerna et Henciestiani; insecutae sunt illos excubiae Stephani principis et ultra Bistricam pepulerunt; alios[2] etiam, qui arripuerunt viam versus Romanum, insecuti sunt usque ad ipsum oppidum Romanum. (6) Hos detinuerunt incolae illi, quorum aliquos postea Stephanus princeps perdidit, aliquorum auriculas abscindi demandavit.

4 (1) Post hanc victoriam excubiarum Stephani principis transierunt excubiae Soboianum[3], paulo superius a Roman; (2) Stephanus vero princeps ex Rekeciuny transiit Bakoviam, accedentibus ad illum in dies incolis Provinciae Superioris et multis ex Inferiore Provincia. (3) Ibi venerunt ipsi auxilia a Rakocio principe Transylvaniae, scilicet unum mille hominum cum Borosz Ioanne.

5 (1) Basilius princeps videns se iterum in malo statu positum ob provinciam divisam ex fastidio illius, (2) – tum ob principissam Soczaviae cum omni thesauro relictam, fortalitium[4] Chotinense non parebat illi: occluserat se fortiter et Stephano principi fidelitatem profitebatur –, non habuit ergo quo se conferret secure; (3) Cosaci cum Timothaeo magnam confusionem et ignominiam acceperant in Valachia et duos hostes magnos et potentes habens eo tempore: et Rakocium, et Matthaeum principem[5], recogitabat quid faceret. (4) Caeterum non despondes animum colligebat militiam; (5) pertraxit in[6] suas partes et Orheianos et Łopusznenses, misit citatis passibus et

---

[1] properanter **Lc** properantes **L**, **b** veniia întinsu **c**
[2] pepulerunt. Alios
[3] Sobaonum **b**
[4] relictam. Fortalitium
[5] et Rakocium et Mattaeum principem *add.* **L** *in mg.*
[6] in **Lc** ad **L**

ad Cosacos – Timotheus[1] etiam reliquerat ipsi 200 Cosacos cum Głuch colonello. (6) Ex his omnibus collegit exercitum circiter 4 000 hominum; progressus est primo ad tumulum prope torrentem Bahłuy; (7) postea, cum secunda vice excubiae ipsius, quae erant cum Gregorio pincerna, ab excubiis Stephani principis dissipatae essent, profectus est versus Oppidum Pulchrum[2] ('Terguł Frumos') et ad torrentem Syrka dictum, congressus est cum Stephano principe.

6 (1) Iste[3] conflictus qualiter factus est et qualiter contigit, nulli parti adulari volo; (2) nihil enim magis derogat fidei historicorum quam adulatio, quando uni favent parti et alterius res deprimunt. (3) Nos, quamvis teneamur gloriosius loqui de Stephano principe, a quo multas habuimus gratias, quam de Basilio principe, (4) a quo multas persecutiones parentes nostri perpessi sunt, sed sequendo veritatem aliter non possumus scribere.

7 (1) Spectando igitur generositatem horum principum, hac praecelluit Basilius princeps, quia frequenter comparebat in fronte exercitus sui, ipse instruens, vexilla ordinans et animos militum confirmans; (2) Stephanus vero princeps intra suum exercitum non fuit, sed in remoto loco post exercitum stetit. (3) Numero exercitus et accomodatione ejusdem superior erat Basilius princeps, nam et meliorem exercitum, et copiosiorem equitatum habuit; (4) nihilominus omnes erant ambigui et ex natura sua avidi novitatis. (5) Stephanus princeps habebat 1 000 Ungaros equites, totidem Moldavos, habebat et 500 pedites Valachos, et alios ex diversis collectos; (6) Basilius vero princeps habebat 3 000 equitum, 400 Cosacorum, 200 semenorum cum darabanis. (7) Sed manifesta erat voluntas divina deprimere domum ipsius.

8 (1) Coordinavit exercitum suum Basilius princeps, comprehendens viam venientem ex Oppido Pulchro ultra torrentem Serka[4] dic-

---

[1] Timothaeus **b**
[2] Pluchrum **L** *corr.* **b**
[3] NB *in mg*
[4] Syrka **b**

tum. (2) Caeterum Borosz Joannes animadvertens circa pontem esse praerupta, omissa via, progressus est superius per Kulme, ex opposito aciei Basilii principis, habens a latere torrentem. (3) Etiam Basilius princeps progressus per eandem Kulme adversus illos et substitit exspectans conflictum. (4) Ab exercitu[1] Basilii principis exiverunt prolusores pugnae; Borosz Joannes non permisit ut ex parte illius pr odirent. (5) Stephanus princeps audaciorem se ostendit cum suo exercitu quam Basilius princeps, nam transivit torrentem. (6) Expediebat Basilio principi ut non cum prolusoribus pugnae, sed cum toto exercitu progrederetur: (7) paulatim instructa acie a latere peditatus, dum[2] expectaret Basilius princeps, non se movens loco, (8) illi etiam steterunt et assveti victoriis aliquoties obtentis procurrerunt[3] primo Moldavi in primos ordines, tum et Ungari post illos. (9) Ad hunc insultum militiae Stephani principis cum prolusores pugnae Basilii principis retrocesserunt, ut solent prolusores, (10) exnunc vexilla Basilii principis effuderunt se in fugam, nulla illos cogente necessitate, meticulosis ovibus, non generosis militibus similiores. (11) Nec est relictum tempus misero peditatui ut exploderet perfecte sclopeta, (12) ita de repente[4] – in ictu oculi, ut dicitur – dispersa[5] sunt vexilla Basilii principis, fugiendo in partes inferiores circa Bahłuy torrentem; (13) peditatus vero arripuit viam ultra Bahłuiec, in Kerlegaturam, Cosaci autem cum modico damno suo evaserunt per Braneszte et contenderunt Tyram versus. (14) Basilius princeps videns dissipatum suum exercitum, profectus est et ipse sine mora cum paucissimis suis: postea convenerunt ad ipsum primores militum et aliqui ex Henczestianis acceperuntque illum intra se, (15) defendendo ipsum cum magna sua gloria et fama et laudatissima memoria, (16) quod non desererent dominum suum in tanto periculo positum; quicunque illi fuerunt, praedicabuntur aeternum.

---

1 exercitum **L** *corr.* **b**
2 peditatus. Dum
3 procurerunt **b** obtentis. Procurrerunt
4 repenta **b**
5 dispersa **Lc** dissi‹pata?› **L**

9 (1) Insequebantur insectatores Basilium principem usque ad oram Pruti, sed illum defendebant strenue illi qui erant cum ipso, ut innui, neque perierunt multi ex hominibus illius. (2) Ex notabilioribus periit Nicodemus administrator teloniorum et Isahar oeconomiae principis praefectus; (3) captus est vivus Georgius generalissimus, frater Basilii principis, cadente equo ipsius in descensu praecipiti.

10 (1) Basilius princeps post hanc cladem transiit Tyram sub Raszkow, ibique[1] commoratus est aliquot dies, tum postea ivit Wołodyzynum, (2) ad unum oppidum Cosaticum; inde misit Georgium thesaurarium legatum ad Chmielniccium ducem, affinem suum. (3) Stephanus vero princeps praeteriens Iassensem urbem, solummodo venit ad locum traiectus exindeque ordinavit Iassios sui locumtenentes, kaijmakami, (4) ipse vero profectus est cum exercitu suo Soczaviam, ubi erat tota domus Basilii principis cum omnibus thesauris, in arce Soczaviensi, cum Thoma supremo iudice. (5) Habebat 80 semenos et jaculatores illius districtus et 60 Germanos stipendiarios.

11 (1) Stephanus princeps cum venisset Soczaviam, castra posuit ad unum pagum proximum dictum Szkiie, tum[2] descendit ad aulam Theodori cancellarij. (2) Circa arcem fecerunt cuniculos sibi[3] semeni ipsius et aliqua pars Ungarorum. (3) Allata sunt tormenta Chotino et Iassiis; oppugnabat arcem, sed nullo fructu.

12 (1) Confluebant incolae ex omni parte ad novum principem. (2) Caeterum Basilius princeps invigilabat suis rebus, quia, quamvis homo multa audeat et conetur, caeterum ordinationem divinam nemo mutare potest.

13 (1) Post paucos dies venit nuntius quod Timotheus[4] cum 9 000 Cosacorum per oram Sorocensem intrat[5] in Moldaviam (2) et quod militia Basilii principis profligavit Grumezium capitaneum, qui agebat

---

[1] ibique ⟦post⟧
[2] tum **Lc** in‹de?› **L**
[3] *om.* **b**
[4] Timothaeus **b**
[5] intravit **b**

excubias in campis Sorocensibus. (3) Bene noverat Stephanus princeps quod non[1] negliget Basilius princeps vindicationem sui; (4) ideo recurrit ad Rakocium principem Transylvaniae et ad Casimirum regem Poloniae, qui[2] ambo[3] oderant Basilium propter colligationem cum Cosacis. (5) Rakocius absque mora ordinavit Petyk Stephanum cum omnibus Siculis, circiter 4 000 hominum. (6) Rex etiam Poloniae ordinavit unum colonellum qui erat Cameneci, dictum Kondracki, cum 1 000 Polonis equitibus, dans illi hoc mandatum, (7) ut, si aliqua militia Cosatica veniet contra Mołdaviam, conaretur coniungere se cum Moldavis et impediat; quae[4] res tali modo postea evenit.

14 (1) Subodoratus Stephanus princeps appropinquare Cosacos ad Prutum et intellexit non esse Tartaros, (2) non ivit Romanum versus sed versus Kotnarum, habens notitiam quia venit et Petyk Stephanus cum Ungaris; – volebat impedire Cosacos; (3) in campis alicubi ad Zyzyam torrentem, prope Kotnarum, conjunxit[5] se cum Ungaris profectusque est versus Stephaneszte expectans Polonos; (4) qui cum moras texerent, non sunt ausi Ungari congredi cum Cosacis. (5) Atque sic Cosaci transierunt sylvas fagineas per Kokoreni Soczaviamque venerunt, Stephanus[6] autem princeps remansit in tractu illorum circa Prutum. (6) Tertia vero die supervenit Kondracki cum 1 000 Polonis.

15 (1) Timotheus ut venit Soczaviam, secunda die resolvit se ad praedam monasteriorum, primo autem monasterij Dragomira[7] dicti; ad quod monasterium ivit cum tormentis illudque oppugnavit. (2) Quod ubi se dedidit, totum gazophilacium et supellectilem sacram dedit in praedam et omnes mercatores, qui se inibi incluserant et multos barones; (3) violabat matronas et virgines, non sicut Christiani, sed

---

[1] {non}

[2] qui **Lc** quo **L**

[3] ambo⟦rum uter⟧

[4] impediat. Quae

[5] coniunxit **b**

[6] venerunt. Stephanus

[7] Dragomirna **b**

peius quam pagani agebant in illo monasterio. (4) Si habuisset plus temporis Timotheus, certo nullum monasterium fuisset immune et liberum ab illa praeda.

16 (1) Copiae auxiliares Stephani principis Polonicae et Ungaricae cum convenissent in unum locum, praeiverunt[1] statim Poloni in fronte (2) et[2], postquam totus exercitus transivit sylvas fagineas, constiterunt ad Syretum fluvium, ad unum pagum dictum Grygoreszty; (3) fecerunt insimul consilium Stephanus princeps cum Petyk Stephano regimentario Rakocij et cum Kondracki colonello regis Poloniae.

17 (1) Consilium[3] demonstrat quae sit differentia inter homines. (2) Primo Stephanus princeps rogavit Kondraccium ut acceptaret hunc honorem ab illis[4] sibi oblatum et daret suam sententiam, quali norma aciei, dispositionis et ordinis expediat aggredi hunc hostem; (3) omnia fient iuxta consilium et dispositionem ipsius, utpote veterani et celeberrimi bellatoris et bene gnari consvetudinum[5] et naturae militiae Cosaticae. (4) Egit gratias Kondraccius pro hoc honore, qui ipsi offertur a Stephano principe et primo dixit haec verba ad Stephanum principem et ad Petyk Stephanum (5) (ego, qui haec scribo, fui praesens tunc et in sequentibus)[6]:

18 (1) «Imperatores inter imperatores, reges inter reges, principes inter principes, dignitarij inter dignitarios, familiares illorum inter familiares habent suas differentias, secundum praeeminentias suas; familiares item inter familiares differunt. (2) Serenissimus rex dominus meus, quamvis praecedat solio regali celsissimum principem Transylvaniae, caeterum, quia dominus Petyk altiorem gradum honoris

---

[1] locum. Praeiverunt
[2] fronte. et
[3] A. Xti/1653 *et* NB **L** *in mg.*
[4] illis **Lc** illo **L** **b**
[5] consuetudinum **b**
[6] *uerbis his appositum* NB

obtinet apud dominum suum, (3) ego vero apud meum dominum inferiorem teneo locum, expedit omnino ut dominus habeat auctoritatem primam, nos vero mandatis ipsius obtemperabimus.»

19 (1) Haec cum locutus fuisset Stephano principi et Stephano Petyk, reposuit Stephanus Petyk (2) «quamvis ille sit principalis sui regimentarius super exercitum, nihilominus optat et rogat ut omnes res bellicae procedant juxta consilium Kondraccii, (3) qui ad haec usque tempora continua gerebat proelia cum Cosacis scitque optime modum bellandi cum hac gente». (4) Audiens hoc responsum (quasi praescius quod non essent facturi ambo ex consilio illius) subiunxit: (5) «quoniam ita visum est Illustritatibus Vestris, ut me praeficiant et consiliis et ordinationibus suis in hoc bello, rogo Illustritates Vestras (6) ut ex relatione mea intelligant naturam huius gentis: quales et quid sunt Cosaci? et similiter naturam et situm loci illius, in quo sunt ad praesens.

20 (1) Militia Cosatica, quando habet opportunitatem circumfodiendi se, ut possit egerere vallum circumcirca, praesertim ad fortalitium tale, aut ad quemcumque[1] torrentem, inexpugnabilis est. (2) Nunc scimus quia necdum habent vallum, neque credunt de nomine nostro, quia sunt hic Poloni. (3) Etiam ad crastinum diem, quamvis aliquid audierint, nihilominus non credent quis illorum ductor est, iuvenis an senex; (4) omnino necesse est, si volumus liberare nos ab hoc hoste, prout Dominus Deus voluerit, ut faciamus in hunc modum:

21 (1) Igitur in hoc ipso loco exercitus, postquam transierit torrentem, disponatur in aciem, ut unusquisque sciat phalangem et ordinem suum, quo ituri sunt, et quem locum tenere debeant. (2) Nos Poloni praecedemus in fronte, post nos sequetur militia celsissimi principis Transylvaniae, post copias Ungaricas sequetur celsissimus princeps Stephanus cum suis copiis: (3) nam ita expedit, ut prima capita non se ostendant in fronte, sed ut in securo loco post alios locum

[1] quemcunque **b**

occupent. (4) Est ante nos, ut intelligo, unum quercetum aliquanto protensum; proinde[1] quousque transibimus quercetum, exercitus lento passu procedant; (5) sed, postquam illud transibimus et in apertum exibimus, nihil omnino cunctando phalanges una post aliam suo ordine proficiscantur cursu rapido equorum. (6) Nulli veniat in mentem haec cogitatio, ut prodeat nobis obviam in campum aliqua hostium militia; (7) nam, ut primum nos conspicient hostes, nihil aliud tentabunt nisi, ut quam primum et ante omnia vallum faciant egerantque. (8) Igitur cum toto exercitu nostro irruamus super eos, dum non habent vallum; qua celeritate nostra praeventi, nec sclopeta poterunt explodere. (9) Ex fortalitio etiamsi explodantur tormenta et organa ignivoma, haec explosio parvum damnum facit in militia, praesertim in equitibus, (10) qui continuo moventur nec persistunt in eodem loco, non omnes globi qui emittuntur tangunt; latius patent loci vacui hominibus, quam homines. (11) Apud nos est proverbium: qui perit a globo tormenti, ille periturus erat de flumine; (12) minima meta est homo cum gladio evaginato, et facilius iaculator tangit passerem, quam equitem armatum. (13) Negare non possum quod praecipitatio frequenter nocet, sed frequentius parit victoriam; (14) hic omnino necessaria est celeritas, cum hac nos liberabimus ab hoc genere hostis; (15) alias, si non conabimur illos perfringere antequam se circumfodiant vallo, neque nos, quotquot sumus, neque ipse rex Poloniae, dominus meus, neque celsissimus princeps Transylvaniae, quamvis ipsi veniant, poterunt quidquam efficere. (16) Considerandum est diligenter ad quem statum res postea devenient: nos sumus hic absque curribus et absque annona, mora nostra cum hoc hoste magna damna inferet huic provinciae».

22 (1) Haec fuit sententia Kondraccii, quam acceptarunt in toto et Stephanus princeps, et Petyk Stephanus; tum solutum est consilium. (2) Altera die ante diluculum, cum exercitus transissent Siretum per

[1] protensum. Proinde

vadum, ita profecti sunt omnes, quemadmodum in consilio decisum erat vesperi. (3) Sed Ungari tantummodo ab initio observarunt illud consilium, antequam transissent quercetum; postquam transisset exercitus quercetum, Poloni e vestigio cucurrerunt condicto cursu rapido ad fortalitium, per Iukszeni. (4) Ungari vero, ut primum prodierunt in apertum et in conspectum, ut viderunt prolusores pugnae Cosacos conferentes manus cum Polonis (habebat autem Timotheus secum etiam 200 Tartaros), haeserunt in loco Petyk Stephanus cum Stephano principe. (5) Poloni ut congressi sunt cum Tartaris et cum Cosacis equitibus, in puncto illos pepulerunt steteruntque suis ordinibus in colle supra castra Cosatica (6) exspectando exercitum Ungaricum et principem Stephanum cum sua militia ex provincia collecta, exmittentes continuo alios post alios, ut venirent quam citissime; sed non potuit persvadere. (7) Expectabat Kondraccius duas circiter horas ut venirent Ungari; videns autem, quia nihil proficit, conviciabatur magna voce Petykum Stephanum, regimentarium principis Rakocij et ipsum Stephanum principem; tum mandavit dari signum conflictus cum tuba. (8) Ignominiam hanc non ferentes 200 catanorum Ungaricorum Petyk Stephani, de sua generositate avulserunt se ab aliis et ex Moldavis non pauci pari generositate, qui magno animo recta iverunt contra Cosacos.

23 (1) Cosaci ut cognoverunt esse Polonos, eo instanti ceperunt fodere et egere vallum circum castra sua; (2) alii resistebant Polonis, alii fodiebant strenue et curriculos suos implebant terra et intra breve spatium temporis egesserunt vallum non adeo altum, ad genua equi.

24 (1) Poloni primo insultu penetrarunt in castra, sed cum vidissent quod illi alii exercitus non veniant, retrocesserunt cum suis vexillis post domunculas Teteriensium et post ecclesiam ibidem sitam et intra pomaria et constiterunt usque ad vesperam. (2) Postea ex illo loco transierunt ex opposito fortalitij ad Ipoteszte, prope fortalitium, ultra unum collem, ita ut non possint ad illos pertingere globi tormentarij

ex fortalitio exmissi. (3) Supervenit vesperi etiam Petyk Stephanus cum sua militia et posuit se in colle ad Iokszeni; supervenit etiam Stephanus princeps et substitit proxime Polonos.

(4) Haec omnia scribo, non ut praeferam unam partem alteri, sed prout acta sunt, non ut laudem Polonos; multi incolae provinciae nostrae haec testabuntur.

25 (1) Intra noctem fecerunt Kosaci[1] vallum et muniverunt carraginem, ita ut nullus cogitaret posse illos expugnari. (2) Et ita omnia verba Kondraccii verificata sunt, quae in ante dixerat; nec quisquam audebat facere insultum contra carraginem illorum, sed tantum velitationes fiebant. (3) Tartari et aula Timothei interdum prodibant extra velitantes, quae velitationes Tartarorum durarunt per triduum. (4) Sed quia contra naturam illorum est includi in uno loco, murza qui praeerat illis convenit Timotheum ut illis liberum esset abire, antequam equos perderent; dum[2] vero instaret murza ut abiret, Timotheus correptus furore bestiali caput murzae amputavit. (5) Tartari eadem nocte aufugerunt ex castris et primo iverunt superius versus Czerniowce, postea contulerunt se Chotinum, versus Mohylow. (6) Dum essent in territorio Chotinensi, perkałabus Chotinensis, Zora[3], prodiit Chotino cum aliqua manu suorum, ut illos infestaret; (7) Tartari substiterunt in una valle et toto impetu irruerunt in perkałabum, qui protinus aufugit cum suis et in illa fuga (insequentibus illos Tartaris aliquo spatio) plures nostri perierunt in illo conflictu indebite. (8) Innui de adventu Timothei Soczaviam, qui ubi eo pervenit, ipse in persona invasit monasterium Dragomirna, colluvies vero ipsius invasit alia monasteria ad praedam; (9) Timotheus acceleravit uno die et intravit in castra, sed reliqua colluvies ipsius in instanti accepit mercedem a Deo pro depraedatione ecclesiarum suarum, nam militia Stephani principis invasit illam et plurimi ex illis perierunt totaliter.

---

[1] Cosaci **b**

[2] perderent. Dum

[3] Iora **b**

26 (1) Stephanus princeps, postquam se collocavit cum exercitu suo circumcirca fortalitium et castra Cosatica, posuit aliquot tormenta et iaculabatur in castra Cosatica cum minimo damno Cosacorum, nam ipsi statim fecerunt sibi foveas in terra; (2) postea propter terrorem incutiendum fortalitio, transtulit tormenta in civitatem et ex civitate exonerabat tormenta in unum latus fortalitii et in castra. (3) Ab initio prodibant Cosaci et equites ad velitandum, sed paucis diebus; et pro more suo una die irruerunt in civitatem et insilierunt in tormenta et proxime ad tormenta accesserant, ita ut unum proximius arripuerint, (4) sed, restaurantibus rem Polonis, redierunt Cosaci in suam carraginem et ab illo tempore tantummodo invigilabant suis vallis et furtive acquirebant pabulum pro equis et aquam ex fluvio Soczawa. (5) Sed illis praeclusit viam Kondraccius, ponens in loco 4 vexilla Polonica et cum his excubiis conclusit illos arctissime; (6) postea et certa quota Ungarorum posita est atque ita Cosaci undique erant conclusi et angustiati ex omni parte.

27 (1) Dum haec aguntur ad Soczaviam, Casimirus rex Polonorum descendebat cum exercitu 40 milia[1] contra Cosacos; de qua ejus expeditione sciens Stephanus princeps misit ad regem rogans auxiliares copias, ut posset repellere Cosacos a fortalitio; eodem ipso tempore misit et ad Rakocium, principem Transylvaniae. (2) Ab utroque sine mora venerunt auxilia; regem Poloniae invenit legatio ad Haliciam, circa Tyram; qui statim expedivit Donoffium colonellum cum 600 Germanis et cum 4 tormentis et cum mortario; a principe autem Rakocio missus est ipse dux Kimin Joannes cum 6 000 Ungarorum. (3) A rege Poloniae prius venerunt Germani, qui se locaverunt in colle directe contra fortalitium, post viam quae venit ex civitate sub fortalitium (4) et posuerunt tormenta cum mortario directe contra castra Cosatica; ex quibus ita feliciter iaculabantur, ut pervaderent globi

---

[1] 4$\overset{M}{o}$ **L**, 40. 000 **b**

etiam foveas. (5) Haec tormenta intra breve tempus abbreviarunt dies Timothei, iusto Dei iudicio propter depraedationem ecclesiarum.

28 (1) Post haec, ubi advenit etiam Kimin Joannes cum exercitu Ungarico, transiit ad locum in quo consistebat Petki Stephanus (2) collocans tota castra Ungarica propius ad vallum Cosaticum.

29 (1) Constituti in magno defectu victualium Cosaci, utpote undique strictissime conclusi, pelles mortuis equis detractas assabant et manducabant, (2) imo etiam coriis calceamentorum suorum et radicibus vescebantur, exhausti continuis vigiliis, exanimati non cessantibus tormentorum explosionibus. (3) Timotheus periit a globo tormenti, cum dormiret sub tentorio, quod, quamvis esset in profunda fossa extentum, (4) nihilominus globus tormenti penetravit illuc et pedem ipsius comminuit; ex[1] quo ictu intra triduum extinctus est Timotheus. (5) Post obitum ipsius constituerunt sibi Cosaci ductorem, Theodorowicz dictum; sed iam nullum habebant vigorem, nullam potentiam, penitus mortibus se ipsos devoverunt. (6) Una nocte, excitato magno terrore in castris illorum, omnes veluti oves ex castris prosilierunt in pontem fortalitij (7) ibique alii alios impingendo et propellendo, ceciderunt ex ponte in fossas cum maximo suo damno et vulneribus, alii in tenebris desilierunt in fossas spontanee, (8) impellente maximo terrore; plurimi Cosacorum illa nocte perierunt ex illo tumultuoso timore. (9) Si advertissent illi, qui erant extra obsidentes, tantam consternationem Cosacorum, certe tunc occupassent castra illorum.

30 (1) Fecerant unum insultum Germani regis Poloniae in castra Cosatica triduo ante illum casum Timothei. (2) Meridies erat, dum Donoffius, colonellus Germanorum, videns Cosacos quasi[2] securos esse et nullas habere excubias, significavit Polonis et Ungaris (3) ut, audito signo tympanorum ipsius, omnes ex omnibus partibus simul facerent insultum, illo ipso irruente in vallum castrorum ante alios.

---

[1] comminuit. Ex

[2] quasi **Lc** secu **L**

(4) Factum est ita; fecit strenue insultum Donoffius cum Germanis et occupavit justam partem fossarum Cosaticarum; (5) sed dum Ungari et nostri Moldavi ad designatas sibi non prosilirent stationes, ut saltem terrorem inijcerent Cosacis, effusi sunt omnes Cosaci, (6) praeeunte illis Timotheo, ad defendendam illam partem valli, quam occupaverant Germani, et non sclopetis, sed stipitibus duris sudibusque praecisis[1] (7) et aliis quae timor et furor subministravit instrumentis expulerunt Germanos ex fossis (8) insequentes illos ad unum praecipitium montis, in[2] quo loco ascendit via ex civitate sub fortalitium. (9) Ad illud praecipitium perierunt plures Germani occasione illius insultus.

31 (1) Rex Poloniae venit Camenecum, contra quem et Chmielniccius dux Cosacorum, cum hano conjunctus[3], expeditionem susceperat. (2) Hic nesciens adhuc pervenisse regem Camenecum, institit apud hanum ut seligeret certam manum Tartarorum daretque Basilio principi in auxilium, ut eliberaret principissam et omnes ipsius thesauros, insuper et filium ab arcta obsidione. (3) Hanus dedit militiam et Basilium principem commisit fidei Szerem beij et expedivit ipsos per tractum Sorocensem.

32 (1) Interea Cosaci non volentes ultra subsistere sub fortalitio, iam fame confecti, jam continuis vexationibus paene emortui, (2) iniverunt tractatum pacis et concluserunt cum Stephano principe et cum Kimini Ioanne (Kondraccius[4] vero iverat Camenecum infirmus, in qua infirmitate etiam fatis cessit) (3) dedideruntque fortalitium Stephano principi et principissam Basilii consortem cum thesauro Basilii principis, ipsi autem quotquot supererant, cum carragine parva profecti sunt. (4) Aliqui emerunt equos ab Hungaris, a nostris et a Polonis; ut transierunt urbem, iverunt ad littora fluvii Soczava[5], tum se dederunt

---

1 praecisis **b**, praecissis **L**

2 ⟦unde⟧ in

3 coniunctus **b**

4 *his verbis lin. supp. et* Mors/Kondraccii **L** *in mg.*

5 Soczava;

penes fluvium Seret in partes inferiores. (5) Addita illis fuit salva gwardia[1] a Stephano principe propter securitatem viae.

(6) Hanc finem habuit bellum Cosacorum ad Soczaviam.

CAPUT XX

1 (1) Fragili fundamento nituntur res humanae; proinde facillime ruunt magnae domus, imo etiam principatus. Et bene dixit quidam sapiens: «bella momentis constant». (2) Basilius princeps iam pervenerat cum Tartaris usque Sztefanestios, quando ipsi venit nuntius (3) quia fortalitium Soczaviense venit in manus Stephani principis, quia periit et Timotheus et Cosaci perpauci remanserunt iique semimortui. (4) Cognovit hoc ipsum etiam Szerem bey, qui fuit cum Basilio principe; (5) igitur substiterunt uno die[2], ut inirent consilium, quid facerent[3] in hoc casu; sciebant quia circa illud fortalitium erat non paucus exercitus, et Polonicus et Ungaricus. (6) Conclusum est ex sententiis murzarum[4] ut una pars Tartarorum faceret irruptionem recta versus Romanum, altera vero pars, recta ad ipsum fortalitium Soczaviense; (7) Basilius enim princeps cum lacrymis instabat, procidens ad pedes Szerem beij et multa promittens munera. (8) Dum iam Tartari parati essent ad irruptiones faciendas et iam in ipso procinctu itineris essent et ecce, advolat ab hano mandatum ad Szerem bey, (9) ut, ubicunque illum invenerit hoc mandatum, in eo loco desistat ab omnibus, etiamsi essent vel maximum[5] negotium, et statim redeat significans quia intra triduum habebit conflictum cum rege Polonorum.

2 (1) Szerem bey ut primum intellexit mandatum hani de reditu et quia hanus non multum distaret a rege Poloniae, reliquit negotium

---

[1] guardia **b**
[2] die **Lc** die⟦m⟧ **L**
[3] ⟦deberent⟧ facerent
[4] ⟦Murzakorum⟧ Murzarum
[5] maximum **Lc** maximi **L**

Basilii principis et eodem plane momento rediit cum suis Tartaris ad hanum. (2) Stephanus vero princeps, accepta principissa Basilii principis consorte cum toto thesauro et cum filio Basilii principis, Stephano, profectus est Soczavia versus Romanum et pro altera pernoctatione pervenit Romanum (3) cum formidine de Tartaris, de quibus habebat informationem a suis excubiis quia Szerem bey cum Basilio principe pervenerunt ad Prutum; (4) sed, postquam accepit nuntium de reditu Tartarorum, locavit se Romani in aula episcopali. (5) Principissam Basilii consortem et filium eius Stephanum misit ad unam villam suam cum custodia, villae nomen Buciuleszte ad fluvium Bistrica. (6) Kimini Ioannes ex prima pernoctatione ab abitu suo Soczavia penes Mołdova[1] fluvium, ad Reczuleni, selegit 800 katanas[2] et Stephanus princeps 300 Moldavos, illosque miserunt regi Poloniae in auxilium Camenecum. (7) Missis hisce auxiliaribus copiis Kimini Joannes et Stephanus princeps in vim gratitudinis regi propter illud auxilium, quod ipse miserat contra Cosacos, (8) cum reliquo exercitu Kimini Joannes ivit in Transylvaniam cum spoliis ad dominum suum Rakocium principem; (9) Stephanus vero princeps locavit se in Roman, ut supra dictum est.

3 (1) Hic iustum est saltem breviter insinuare de Kondraccio Polono[3], colonello regis Poloniae, de quo innueram, quia venerat in auxilium Stephano principi contra Timotheum. (2) Qui, quamvis esset homo extraneus, non licet tacere ipsius qualitates et heroicitatem ipsius perfectam, qua praecellebat in rebus bellicis. (3) Quis enim animabitur ad virtutem, si non laudabuntur homines heroici in mundo, ex quibus erat unus et singularis iste homo! (4) In principio consiliorum taciturnus erat, quasi nihil sciens, sed, quando ursit necessitas ut daret consilium, erat fons scaturiens consiliorum, cum omni fortitudine heroica, semper sobrietatis amantissimus et in bellis imperterritus.

---

[1] Moldowa **b**

[2] katanos **b**

[3] elogium/Condraccij **L** *in mg.*

(5) Ductor militiae perfectissimus, ipse[1], ubi exigebat necessitas in fronte, ipse perfectus director acierum: frequentissime cum 1 000 hominibus, quibus praeerat, etiam 3 000 Tartarorum fundebat, (6) imo et Cosacos magno numero congregatos, ubicunque se obtulit occasio congrediendi cum ipsis dissipabat.

4 (1) Non commemoravimus signa coelestia, quae apparuerunt paulo ante omnia ista mala, quae consecuta sunt et regnum Poloniae, (2) et provinciam nostram, et ruinam domus istius principis Basilii, suo ordine; expediebat enim ut commemorarentur in principatu Basilii principis. (3) Cometa magnus, hoc est stella caudata, apparuerat aliquot annis ante hanc tam cruentam dethronisationem[2] istius principis. (4) Similiter contigit eclypsis solis illo ipso anno, quo Chmielniccius dux Cosacorum cum Cosacis incepit rebellionem contra Polonos. (5) Eclypsis illa fuit horrenda, contigit in Quadragesima, ante Pascha, quodam die Veneris; item eodem ipso anno venit locusta inaudita multis saeculis. (6) Quae omnia signa tum homines senes, tum astronomi habuerunt pro omine pessimo tantorum malorum et[3] irae divinae in Poloniam derivandorum.

(7) Dabis mihi veniam, benevole lector, quia haec signa non posui suo loco. (8) Ignoscens imbecillitati humanae, ignoscens calamitatibus et tempestatibus temporum, examina qua tempestate et quando scripsi![4] (9) Posuissem certe haec signa suo loco, sed iam transierat ordo in exemplari emendato[5], scriptores autem qui exemplaria scribunt, pauci inveniuntur; sed nec typus est[6]. (10) Proinde hic primum de istis signis scribo, praesertim ex narratis ab hominibus superstitibus, qui oculis suis haec signa et ordinem illorum, quo eveniebant, spectarunt.

---

1 perfectissimus. Ipse
2 detronisationem **b**
3 ⟦Pol⟧ et
4 examina – scripsi *lin. suppos. et* NB **L** *in mg.*
5 ordo – emendato *lin. suppos.*
6 qui – est *lin. suppos.*

5 (1) Uno anno citius quam Chmielniccius dux Cosacorum excitavit rebellionem contra Polonos, circa tempus messis (2) – ego[1] tunc dabam operam studiis in scholis Barensibus in Podolia –, faciens iter ex quodam pago ad civitatem, ecce a meridie vidi veluti nubem aliquam grandem venientem ab una parte coeli; (3) videbatur mihi venire aliqua tempestas magna cum pluvia et ecce quasi congressus sum cum illa nube locustarum, venientium in modum phalangum militarium. (4) Continuo obscuratus est mihi sol multitudine illa densissima locustarum; (5) illae quae volabant superius, altitudine trium vel quatuor hastarum non ascendebant altius; aliae quae volabant paulo inferius, vix se elevabant ad staturam hominis, imo et propius a terra erant. (6) Sonitus et obumbratio[2] sive obscuratio supra hominem ascendens aliquanto superius se elevabat; plurimae praeterea volitabant circum circa hominem, non timendo sonitum factum aliquo aere vel ferro. (7) Postea attollebantur superius iusto spatio ab aliis agminibus, et ita pererrabant supra terram, ad duas circiter ulnas; interdum in altitudinem trium hastarum supra densissimo agmine. (8) Uno eodem modo unum agmen durabat una hora justa, et transeunte illo agmine, altera hora superveniebat aliud agmen; et ita unum agmen sequebatur aliud, ab hora refectionis matutinae usque ad vesperam. (9) Ubi considebant ad pernoctandum, veluti examina apum iacebant; unum agmen non descendebat super aliud, sed unum aliud transibat. (10) Non movebant se loco, quousque non incalesceret sol circa tempus refectionis tempestivae et perficiebant volatum suum usque ad vespertinum tempus. (11) Ubicunque considebant in terram, sola terra nigra manebat modica: nec folium, nec germen, sive herbae, sive seminationis remanebat. (12) Discerni poterat unde de die quiescebant, quia non ita niger manebat locus post quietem diurnam, sicut post pernoctationem istius irae divinae. (13) Aliquot dies durabat haec plaga Dei; ex inferioribus

[1] *ad verba haec* NB *in mg.* **L**

[2] obumbratio *dubit. sc.* adumbratio **b**

partibus veniebant in superiores. (14) Eodem plane tempore fuit haec locusta etiam in provincia nostra, imo post hunc annum etiam altero anno, caeterum in minori quantitate. (15) Postea etiam sub principatu Stephani principis erat locusta in aliquibus locis etiam in tanta copia, in qua fuit anno superiore, ut descripsi; hyeme inveniebatur in terra, quasi defossa in multis locis.

6 (1) Redimus iam iterum ad narrationem, a qua excurreramus. (2) Nostrae enim res iisdem temporibus contigerant cum extraneis, praesertim cum rebus regni Poloniae quod erat quodammodo unitum nobiscum circa bellum ad Soczaviam peractum. (3) Non licet mihi praeterire quid actum est inter regem Poloniae Casimirium et inter hanum Crimensem et ducem Cosacorum Chmielniccium, cum hoc etiam tangat nostram provinciam. (4) Stabat rex Poloniae cum suis exercitibus ad Camenecum; postquam vero venerunt ad ipsum illa auxilia Ungarica et a Stephano principe missa, (5) ut dictum est, induxerat in animum ut recederent a Cameneco et iret contra hanum et Chmielniccium ac in quocunque loco congrederetur cum illis conflictum daret. (6) Sed, dum intelligeret ex acceptis lingvis[1] quia hanus omnes ordas ad se convocaret, insuper et Szerem beium revocaret, quem in Moldaviam expediverat, ut innui, (7) ne exercitus penuriam annonae pateretur in inferioribus partibus, praeelegit hoc consilium, ut non recederet a Moldavia propter annonam circa Tyram facile aquisibilem ibique expectaret Tartaros et Cosacos. (8) Electionem secutus est effectus; reliquit rex Camenecum et posuit se cum castris ad Zvanecum[2]. (9) Absque mora iussit fieri pontem pensilem per Tyram, per quem exmittebantur ex castris excursiones usque ultra Prutum, tum propter annonam, tum propter foenum; (10) sed nec apisteria erant in securo, etiam haec diripiebantur. (11) Circa Chotinum erant frumenta in acervis in magna copia, sed multi ex canalia Polonica etiam capitibus suis

[1] linguis **b**
[2] Żwanecum **b**

solvebant hanc annonam urgente vindictam ex illis summo dolore hominum damnificatorum.

7 (1) Hanus et Chmielniccius videntes quia Poloni provocant illos ad locum valde securum ita, ut a fronte solum possent cum illis congredi (2) et conflictum instituere, non audebant ire contra Polonos, habentes recenti memoria conflictum ad Beresteczko. (3) Igitur Chmielniccius progressus est superius et posuit castra sua ad Usiatinum, hanus autem cum suis ordis occupavit et complevit campos Camenecenses ex superiore parte, (4) id est versus Poloniam; sed nullo modo potuit famem inducere in castra Polonorum, quia illis subministrabat Moldavia omne genus alimenti. (5) Congredi armis cum Polonis nolebat hanus in loco angusto et pro Polonico exercitu securo; sed nec Poloni volebant progredi in explicatos campos. (6) Interim hanus misit Sefer Kazy, vezirium suum, offerens pacem, rex destinavit cancellarium suum; hi[1] sub arce Camenecensi concluserunt feliciter pacem. (7) Condita et promulgata pace exercitus omnes Tartarici iverunt ad propria: similiter et alii fecerunt. (8) Ex illo tempore Chmielniccius dissuit foedera sua cum Tartaris et incepit quaerere amicitiam cum Moschis.

8 (1) Basilius princeps in Ukraina videns se detrusum de principatu, a sua consorte, filiis et opibus avulsum (2) (vide volubilem fortunae rotam quo deducit etiam magnas domus? quid enim potest esse gravius tali casu? certe nec ipsa mors est gravior!), (3) in amicitia denique Cosatica nullam spem relictam esse, ipse ultro ivit ad hanum, ut cum ipso abiret in Crimeam. (4) Ibi commoratus in civitate Giozleu per aliquot menses, gratia et victualibus hani sustentatus; postmodum[2] inde misit illum hanus Constantinopolim ad Imperatorem ex mandato Portae.

[1] hi **Lc** qui **L**

[2] sustentatus. Postmodum

9 (1) Stephanus princeps ut se locaverat Romani, ita ibidem sedit, quousque non veniret sibi insignia principatus ab Imperio, scilicet vexillum; (2) in quo negotio expediverat barones: Stamantium mareschalcum et alios, adhuc[1] dum esset ad Soczaviam. (3) Venit et unus aga magnus cum chlamide insigni principatus et cum vexillo ab Imperio misso, in Roman. (4) Considera quomodo pro voluntate provinciae dabatur principatus ad proxima usque tempora! Ubi modo haec felicitas!

10 (1) Commoratus in Roman Stephanus princeps, perscrutabatur in omni loco thesauros opesque Basilii principis; (2) reperiebantur varia, iam nunc, iam paulo post alia recondita, sive ex clenodiis, sive ex pecunia, singulis diebus depromebantur, alia in uno, alia in alio loco latentia. (3) Reperit etiam apud unum ex suis familiaribus, fidissimum suum dum adhuc esset baro, nomine Getoum, ‹delphinium›[2] Basilii principis, magni valde pretii, (4) quem ordinaverat utpote fidum et fidelem ad accipienda omnia domus Basilii principis et ipsius curae commiserat omnia clenodia, quaecunque accepta erant. (5) Multum deliberabat Stephanus princeps quali animo commiserat illud furtum ille familiaris famulus ipsius; incertum quid habuit contra ipsum et propter alia in antecedenti, et propter illud ‹delphinium›[3] jussit illum plecti capite in Roman, dicens: (6) «Si subtraxisset rem aliam, quae conveniebat personae illius, condonassem illi; sed quia furatus est talem rem, quae soli principi alicui convenit».

11 (1) Manifesta fuit poena et ruina domus Basilii principis; quae poena dum consideratur, fuit etiam poena extensa ad consangvineos ipsius, praecipue ad nepotes Basilii principis, (2) fortassis propter multa incovenientia quae ipsi etiam faciebant, dum essent in bona fortuna, scilicet propter[4] violentias et[5] impudicitias. (3) Poena haec perve-

---

1 ad huc **L**
2 ‹delphinium› **b** surguč **c** *uac. in* **L**
3 ‹delphinium› **b** surguč **c** *uac. in* **L**
4 {propter}
5 *om.* **b**

nit ad Stephnum pincernam, filium Georgii generalissimi, cui adhuc Soczaviae amputatum caput; (4) postea ad Alexandrum pincernam et ad Ionakium praefectum magni stabuli, filios Gabrielis generalissimi, nepotes Basilii principis, qui post magnos cruciatus destinati sunt ad mortem in Buczuleszte.

12 (1) Postquam accepit vexillum et chlamidem, insignia principatus, Stephanus princeps in Roman et cum illo ipso aga, qui ipsi detulerat haec insignia, (2) expedivit tributum et donaria ac honoraria Portae, venit Iassios ad sedem suam illamque occupavit cum firmo fundamento et omni solicitudine vacuam. (3) Imperator tunc erat juvenis et plane puer; ministri vero status Imperii libenter habebant pacem ex omni parte. (4) Etiam principatus Stephani principis erat pacificus, excepto quod cum Lopusznensibus, praecipue Henczesztianis, non ex toto adhuc convenerat; Michalcie Henkuł aufugerat ad Turcas. (5) Sed ut primum Stephanus princeps cum bona pecunia conquestus est bassae Silistriensi, illum bassa demandavit capi (6) et vinctum compedibus remitti ad Stephanum principem; quem[1] princeps donatum venia, fecit instigatorem secundarium.

13 (1) Intra breve tempus ab apprehenso et pacificato principatu Stephani principis, finivit dies vitae suae Matthaeus princeps Valachiae, felicissimus inter omnes principes illius provinciae. (2) Non superbus, affabilis, justus et rectus; nativus Valachiae, qualificatus, in bellis ita infractus et imperterritus, ut possit iure merito comparari cum magnis et celeberrimis bellatoribus orbis.

14 (1) Post fata illius elegit Valachia Constantinum principem, filium Szerbani principis. (2) Et, quamvis erat filius ex principe, notus etiam Matthaeo principi et ante ipsum aliis principibus, semper tamen evitabat – in[2] naso aliquod signum parvum habuit. (3) Necdum plene exspiraverat Matthaeus princeps, cum semeni et darabani (4) (qui ad

[1] principem. quem
[2] evitabat. In

hanc audaciam pervenerant occasione tot victoriarum cum Matthaeo principe, ut nec principis timorem nec baronum reverentiam haberent, ut postea compertum est ex factis ipsorum) (5) posuerunt in principatum Constantinum principem et in signum laetitiae exploserunt tormenta et sclopeta. (6) Hic principatus Constantini principis dedit vitam Thomae iudici supremo et Georgio thesaurario. (7) Thomas iudex inciderat in manus Stephani principis ab[1] Soczaviam; Georgius vero thesaurarius a Cosacis ipse spontanee venit velut ovis ad occisionem – illuc enim ad Cosacos aufugerat cum Basilio principe. (8) Iam uterque hic frater damnatus erat ad mortem, in Buczuleszte, uterque ad carceres datus; mandata unum post aliud veniebant, ut interficerentur[2]; (9) sed, ubi audivit Stephanus princeps Constantinum esse creatum principem Valachiae, eo instanti misit mandatum ut non interficerentur – nam frater illorum, Constantinus mareschalcus, erat magnus in Valachia, affinis Constantini principis. (10) Et hoc modo evaserunt mortem Thomas iudex et Georgius thesaurarius fratres.

(11) Ipse Deus supra spem humanam custodit et defendit illos qui iusti et recti sunt; etenim, qui et quales erant homines isti duo in hac provincia, (12) praecipue Georgius thesaurarius, etiam sine meis scriptis credunt omnes: nomina enim illorum perennabunt in hac provincia in memoria omnium, nam patres filiis suis enarrabunt illorum virtutes.

15 (1) Constantinus princeps, dominus Valachiae, cum Stephano principe non habebant eam confidentem correspondentiam inter se, qualis erat cum Matthaeo principe; (2) tantummodo uterque in hoc incumbebat, ut principatus suos utpote novellos firmarent. (3) Hic apud nos in provincia erat pax, tantummodo per confinia vagabantur Cosaci et Tartari, cum Polonis concertantes; caeterum non erant bella adeo ferocia, sicut antea. (4) Et brevi post hoc dissolverunt Cosaci foedus cum

---

[1] ad **b**

[2] interficerentur:

Tartaris et iniverunt illud cum Moschis. (5) Nos in provincia magis gravabamur persolutione stipendiorum propter magnam militiam stipendiariam quam tenebat Stephanus princeps ad exemplum Matthaei principis; (6) quae militia paulo post fecit magnas insolentias et rixas hic Jassiis inter se.

16 (1) Erant semeni in universum cum illis qui erant ex Valachia et cum his ex provincia, qui accipiebant stipendia etiam apud Basilium principem, circiter 1 000; (2) Germani sub[1] Łączynski[2] colonello, 400, equites Poloni, 200 sub Woyciechowski rothmagistro, Moldavi cum Polonis permisti sub Rusczyc rotmagistro, 300; (3) praeterea erant stipendiarij ex provincia collecti sub Grymeze capitano, 400. (4) Tam numerosam militiam stipendiariam habebat Stephanus princeps; caetero omnes modesti, nec quisquam dederat ullam ansam rixarum; soli semeni Valachici tam effrontes erant cum suis officialibus. (5) Qui intra se condixerunt, imo ad se pertraxerunt etiam semenos de provincia contra Germanos; quorum solum medietas erat Iassiis, iam vero reliqui 200 erant Soczaviae cum suo colonello, positi a Stephano principe. (6) Erat Quadragesima, cum semeni ex nequitia suorum officialium et ex audacia quam assumpserant adhuc in Valachia facto condictamine iverunt turmatim per civitatem et quotquot Germanorum invenerunt in plateis, illos trucidarunt. (7) Hinc exorta est consternatio et rixae in civitate; Germani plures vulnerati contulerunt se in aulam, capitaneus illorum vix se salvavit fuga ex suo hospitio, (8) quotquot potuit congregare ex suis et ex illis, qui erant in excubiis in aula illo die, occupavit in aula porticum[3] lapideam et ordinavit suos ad defendendum se in illo loco. (9) Aula tota impleta est clamoribus et consternatione, etiam ipse Stephanus princeps non erat liber a metu; alii milites cum equis ut plurimum erant per hospitia. (10) Haec unica erat felicitas, quia

---

1 sub **Lc** mi‹lites?› **L**

2 Laczyński **b**

3 portam **b**

bułukbaszij et capitaneus semenorum Valachicorum circumventi[1] astu venerunt[2] ad Stephanum principem, invitati a principe cum blanditiis; (11) qui cum primum comparuerunt coram Stephano principe – semeni autem omnes congrega*ba*ntur[3] turmatim in unum locum ante aulam –, (12) statim princeps demandavit amputari capita et capitaneo, et tribus bułukbaszijs[4]; atque tali modo[5] compositus est tumultus semenorum. (13) Qui ubi intellexerunt quod illorum officiales perierunt, statim dissipati sunt in fugam, ita ut impleverint aggerem stagni fugientes; (14) postea contulerunt se versus Sokołam, in planiciem, in locum pascuorum, constiterunt[6] ad torrentem illac transeuntem. (15) Prodierunt ad illos omnes milites totius aulae, aulici et semeni ultra mandatum Stephani principis cum vexillis et cum tympanis. (16) Qui cum effunderentur post illos, ut illos assequerentur et vindicarent sangvinem[7] suorum et confusionem quam illis fecerant semeni, (17) misit Stephanus princeps rigorosum mandatum ad capitaneos: quicunque audebit committere conflictum, capite suo luet factum. (18) Semenis autem Valachicis iussit denuntiari ut irent in suam patriam; quicunque vero essent hujus loci, ut remanerent obtenturi veniam suorum ausuum. (19) Igitur iverunt Valachi versus sylvas faginaceas veluti fugientes, et nostratium Jassensium aliqui; (20) quicunque vero remanserunt, illis culpam et poenam condonavit Stephanus princeps.

17 (1) Tumultus hic parvus vel nullus erat respectu illius, qui postmodum et quidem brevi factus est in Valachia a semenis et darabanis, factum certe tale, quale vix in aliqua parte orbis factum est; (2) seditionem excitarunt semeni cum darabanis et omnes in tota pro-

---

1 ⟦erant⟧ circumventi
2 venerant **b** au venit **c**
3 congrega*ba*ntur *sc.* congegarentur **L** **b** să buluciia **c**
4 bułukbasziis **b**
5 talimodo **b**
6 pascuorum. Constiterunt
7 sanguinem **b**

vincia veniebant armati ad aulas baronum illosque expilabant, (3) in oculis ipsorum uxoribus et filiis[1] filiabusque ipsorum insolentias faciebant, in multis locis depraedantes aulas bonaque diripientes (4) idque non solum Bukoresztini, sed etiam in tota provincia cum plurimis domibus faciebant insolentissimi: multi barones et nobiles et mercatores ab illis perierunt resque illorum in praedam insolentium cesserunt. (5) Sed iustus Deus non patiebatur multum haec facinora illorum; quas poenas dederunt leges suo loco et ordine.

18 (1) Propter tantam audaciam militiae illius et scelera tam enormia, vix in aliqua parte orbis audita, in magnas angustias – et ne dicam in servitutem – conjectus[2] erat apud illos Constantinus princeps. (2) Obedientiam praestabant nullam: non quod demandabat princeps, sed quidquid illis libuit faciebant. (3) Secretissimis viis, per fidissimos homines confugit[3] ad Rakocium, principem Transylvaniae et huc ad Stephanum principem Moldaviae, rogans auxilia quam citissima in hac sua extrema necessitate contra rebellem suam militiam. (4) Rakocius, homo juvenis, affluens omnibus bonis et divitijs, praealtis[4] agitationibus gerens per totum orbem et ambiens occasiones celebrandi nominis sui libenter hanc arripuit: in momento cepit facere apparatum bellicum in Valachiam. (5) Misit et ad Stephanum principem notificando ipsi suam expeditionem et invitando in societatem armorum urgens ut quam citissime in campum prodeat cum exercitu ut uniant suos exercitus ad fluvium Telezyna. (6) Stephanus princeps compulsus his instantiis conclusit quia aliter non licuit facere; (7) ergo ivit cum exercitu Stephanus princeps et intravit limites Valachiae paulo superius a Fokszani, Rakocius vero ex Transylvania descendebat circa fluvium Telezyna.

---

1 et filiis *om.* **b**
2 coniectus **b**
3 contulit **b**
4 prae altis **b**

19 (1) Dum innotuit clare in aula Constantini principis quia et Rakocius, et Stephanus princeps veniunt cum exercitibus, convocavit officiales militiae et edocuit illos de hostilitate Rakocij, quod veniat contra ejus principatum: (2) «sitis ergo», inquit «parati et imperterriti, ut fuistis in tot bellis cum victoria, cum sitis ejusmodi milites, qui etiam celebres exercitus Cosaticos perfregistis». (3) Ut audierunt hoc, inclamarunt omnes ad unum: «contra illos, contra illos, tantummodo ostendantur nobis ubinam sint!». (4) Et ita facta praeparatione, Constantinus princeps profectus est ex Bukureszte[1]; (5) in secunda pernoctatione secreto subtraxit se ab illis versus Drestor, versus passam[2] Sylistriensem; iam enim convenerat literis bassam, significando ipsi de his omnibus.

20 (1) Videndo semeni et darabani se delusos a Constantino principe nihilominus remiserunt de sua insolentia, imo plane in instanti creaverunt alium principem, nomine Chryzykam. (2) Exmiserunt literas citissimis cursoribus per totam Valachiam significando omnibus quia Dei gratia creatus est princeps Valachiae; (3) nulla interjecta mora congregantur omnes ex provincia ad ipsum, ad fluvium Teleźyna. (4) Unus ex cursoribus aprodus cum literis illius suppositi principelli incidit in manus Stephani principis, (5) (qui nihil sciens de exercitu ibat ad certam militiam exercentem judicia – ut illi dicebant – Buzeułui) ut omnes conscenderent equos et arma sumerent; incidit in excubias nostrates. (6) Et ex literis illis, et ex ipso aprodo intellexit Stephanus princeps totum negotium: et de subtractione sui Constantini principis, et de positione Chryzykae in principem.

21 (1) Stephanus princeps cum exercitu suo erat in Sarata, Rakocius vero necdum descenderat de montibus. (2) Nos eramus soliciti et metuebamus ne prius veniret contra nos et ne nos invaderet ille principellus antequam superveniret Rakocius cum suo exercitu.

[1] Bukoreszte **b**
[2] bassam **b**

(3) Igitur nihil sciens de Rakocio, in quonam[1] loco sit, non est progressus superius Stephanus princeps, sed constitit in campis Buzeułuy per tres dies. (4) Intra hos dies supervenit etiam Rakocius cum suo exercitu et locavit se in planitie ad fluvium Teleźynam. (5) Necdum accomodaverat bene sua castra, cum ecce significant excubiae ipsius quod semeni veniunt ad vadum cum peditatu et tormentis. (6) Magna perturbatio et consternatio occupavit Rakocium quod tam celeriter et audacter hostes approximarent ipsi, (7) qui necdum se coniunxit cum Stephano principe, siquidem ille locus erat condictus ad conjungendos exercitus. (8) Si non fuisset unus officialis Germanicae militiae Rakocij cognomento Gaudi, parum aberat quin semeni fecissent aliquam confusionem, imo et cladem magnam in exercitu Rakocij.

22 (1) Post creationem illius principelli, cum audissent officiales semenorum et darabanorum a quodam Georgio, quod Rakocius cum exercitu suo inveniatur non procul ab illis (2) et quidem nondum Moldavicas copias cum suis conjunxit, sanciverunt in consilio ut irent prius contra Rakocium illumque debellarent. (3) Sancitum hoc cum denuntiassent capita principaliora caeterae multitudini, exnunc inceperunt omnes vociferari: «hayda, hayda, contra illos, contra illos». (4) Non expectarunt mandatum aut signum de motu, aut dispositionem aliquam a majoribus suis, nec peditatum, ut moris est, cinxerunt aliqua carragine, (5) sed tumultuosissime et disordinatissime in praeceps plane ruebant, unus alium antecurrendo, veluti ad rem aliquam iam paratam; alii[2] bubalos, qui iuncti trahebant tormenta, impellebant flagris, alii huc illuc discurrebant. (6) Nec exspectando ut omnes congregarentur ad unum locum, turmatim, quanto quaeque turma potuit, celeritate properabant; et ut pervenerunt ad vadum Teleźynae[3], (7) statim sine ordine inceperunt exonerare sclopeta et non praestolando ad-

---

1 quo nam **L**
2 paratam. Alii
3 Telezynae **b**

ventum aliarum turmarum ceperunt quodammodo aciem instruere. (8) Sed quae dispositio bona potest esse in exercitu illo qui fuit veluti examen apum absque matre? (9) Tormenta cum adducta essent prope fluvium, bubali pro more et genio suo, vix spirantes de aestu (nam aestas erat) et de fatigatione, (10) ut viderunt aquam, ita toto impetu intrarunt in illam, nihil obstantibus et impedire valentibus hominibus, adeoque et tormenta secum in aquam traxerunt.

23 (1) Spectabat haec omnia Germanus Gaudi, officialis Germanorum Rakocianorum, et rebus bene consideratis animavit strenue Rakocium ut instrueret aciem; (2) ipse vero cum tot peditatu Germanico et cum tormentis ivit et stetit ex opposito illorum ad vadum statimque[1] direxit tormenta contra semenos ac sine mora cepit exonerare tormenta in illos. (3) Respondebant etiam semeni ex suis quae remanserant non madefacta tormentis et ex sclopetis, sed, post modicum tempus, appropinquante exercitu Rakociano, dum Gaudi approximatis bene suis peditibus iussit illos sclopeta explodere, (4) prout mos est Germanicus, insimul omnes inceperunt semeni cum darabanis commisceri confusione maxima cum suo illo principello. (5) Rakocius ubi vidit illos conturbatos nec habere bonam dispositionem, sine mora jussit suum exercitum transire fluvium et per superiora, et per inferiora vada. (6) Quod videns peditatus Valachicus cum suo principello et cum equitatu quem habuit effusus est in fugam; sed quomodo pedes potest effugere equitem? In puncto assecutus est illos equitatus Ungaricus. (7) Certe manifesta fuit iustissima poena Dei propter sceleratissima facinora illorum; nec potest dici fuisse conflictum aut aliquod certamen bellicum, sed unicum macellum et lanienam. (8) Cadavera per omnem tractum iacebant velut gamen defalcatum, vepreta circa tractum ibique[2] plena cadaveribus illorum; (9) turmae supervenientes, quae tardaverant, in quo loco repertae, sub gla-

[1] vadum. Statimque

[2] ubique **b**

dium ivere in eodem et campos stravere, usque ad locum qui dicitur Płoieszte.

(10) Rakociani exercitus in illa clade Valachorum insolentium numerabantur circiter 12 000.

24 (1) Rakocius, quamprimum pervenerat in Teleźyna, exnunc significavit Stephano principi invitans eum ut quam citissimis passibus progrederetur; (2) qui illa nocte praecedente conflictum properavit, aliquot horis eundo; caeterum jam post conflictum venit. (3) Postridie summo mane obvium habuit nuntium, qui retulit de dissipatis Valachis et[1] continuavit iter post Rakocium, qui cum totis castris insecutus est fugientes reliquos Valachos. (4) Dum esset prope Płoieszte, Rakocius substitit cum exercitu disposito et ordinato in duas partes; Stephanus princeps per medios[2] illos exercitus Ungaricos transiens pervenit et salutavit Rakocium. (5) Circa mutuam salutationem totus peditatus explosit sclopeta; explosa sunt et tormenta, postea[3] exercitus ivit versus otaki.

(6) Stephanus princeps habebat secum prope 5 000 militum – et quidem selectorum.

25 (1) Illo ipso die, ut consederunt castra Rakocij, invitavit exnunc Rakocius Stephanum principem ad mensam, laetus et hilaris de victoria, quam obtinuit. (2) Utricularius cum suo instrumento indutus holoserico ludebat inter colloquia iocosa. (3) Postmodum, ubi laetior de vino factus esset, rogavit Stephanum principem ut auletae luderent; qui ludebant. (4) Erat penes principem Stephanum unus murza Scythicus, cognomento Rustey murza; hunc voluit videre Rakocius; (5) quem ut vidit elegantem indutum thorace nexili et supra thoracem veste zebellina (quia Stephanus princeps optime illum accomodabat, sicut et alios milites suos, (6) ita ut apud nullum principem haberent

1 {et} ⟦qui⟧
2 medios **Lc** medium **L**
3 tormenta. Postea

melius, veluti apud hunc principem), fecit illum sedere ad mensam Rakocius; duravit convivium hoc[1] illa die usque ad vesperam. (7) Secunda die ivit exercitus per Praovam, in partes inferiores, usque prope Gergyce; tertia die, Constantinus princeps accepta notitia de fugatis et dissipatis semenis, (8) prodiit obviam Rakocio cum comitatu 300 militum; post mutuam salutationem cum Constantino principe Rakocius transiit Praovam per pontem et fixit castra tam sua, quam utriusque principis in Gergyce.

26 (1) Sequenti die a fixis[2] castris fecit Rakocius convivium et tractavit utrumque principem. (2) Ipse sedit in capite mensae, a dextra ponens Stephanum principem, a sinistra principem Constantinum. (3) Barones ipsius cum baronibus utriusque provinciae permixtim sedebant; primum inter illos occupabat locum Kymini Ioannes, generalis Rakocij. (4) Vidisses quomodo devorabat Rakocius magnas et praealtas cogitationes, quasi se videret regem supra reges et principem supra principes! (5) Caeca est fortuna in ascensu, sed lubrica in progressu, in descensu vero praecipitans.

(6) Omnia haec intuebantur Turcae torvo oculo, maxime tam strictam amicitiam harum regionum.

27 (1) His peractis Rakocius ordinavit Joannem Borosz cum duobus millibus militum et Stephanus princeps stipendiarios suos, tam Polonos quam Moldavos, (2) ut insistendo vestigiis semenorum et darabanorum illosque investigarent ubicunque congregarentur, ipse vero rediit in Transylvaniam; (3) Stephanus autem princeps in Provinciam, iam vero Constantinus princeps in Bukoreszte. (4) Tunc apparuit quam mercedem habuerunt semeni et darabani in Valachia a Constantino principe.

28 (1) Quotquot semeni evaserunt ex illo conflictu Rakociano ad Teleżynam et officiales illorum, multi non potuerunt securi manere in

---

[1] hac **b**

[2] afixis **b**

Valachia, sed alii transierunt Danubium, alii vero, quotquot superfuerunt, non evaserunt mortem, usque ad unum. (2) Nec ad breve aliquod tempus inquirebantur a Constantino principe, sed per duos annos; (3) ubicunque inventus est aut semenus, aut darabanus, exnunc palo infigebatur; pleni erant campi et circa Bukoreszte, et circa alias civitates cadaveribus illorum palo infixis. (4) Dum aliquis adducebat quempiam ad tribunal et inclamabat: «celssisime princeps, etiam hic fuit semenus», in instanti ad palum damnabatur et qui illum adducebat, accipiebat praemium, ut dicunt Valachi, 'plaszke'. (5) In tantum excreverat poena illorum ut, etiamsi malitiose aliquis assereret quia hic fuit ex darabanis, exnunc peribat; imponebatur quibusdam impostura ex invidia, qua nusquam carent homines. (6) Si pro aliquo testabantur alii cum juramento evadebat mortem, jam[1] vero etiamsi ipse iuraret dicens: (7) «nunquam, nunquam fui inter darabanos», ille vero qui adduxit ipsum iuravit contrarium, e vestigio ad palum ductus eidem infigebatur.

29 (1) Fecit magnum lucrum Valachiae Joannes Borosz et nostri quosusque[2] in partes Turcicas non aufugerent. (2) Iverat ad praedam etiam ille murza Rusten, de quo superius scripsi, sed ibidem prope Danubium remanserat, in Valachia, et incidens in quosdam equites stipendiarios Valachicos. (3) Conflixerunt etiam cum Ungaris Valachi, ad pagum Kaługereni cum ipso Joanne Borosz, quos postea pessime tractavit militia Stephani principis.

(4) Agebantur haec omnia anno ‹1 655›[3].

30 (1) Post haec omnia, quae facta sunt in Valachia, hic principatus Stephani principis erat in pace (2) – si dicere fas est; nam habet pacem domus penes quam alia proxima ardet? (3) Ita omnino et in nostra

1 iam **b**
2 quousque **b**
3 *add.* **b**, *uacat in* **c**, **L**

provincia: non potest dici fuisse pacem firmam, dum calamitates Poloniam et Ukrainam involverant.

31 (1) Consurrexit illo tempore unus latro cognomine Detynka, qui aperte sine ullo metu pervastabat territorium Chotimense et Czernieviense et dominium sibi assumebat super villas et pagos. (2) Expedivit Stephanus princeps dapiferum provinciae Buciok cum certa militia, qui latronem illum profligavit et omnes latrones illius dissipavit. (3) Eodem anno duces Poloniae fecerunt expeditionem hyeme contra Cosacos; petierunt a Stephano principe auxiliares copias, qui dedit illis 700 selectissimos milites cum Woyciechowski colonello. (4) Iverunt ergo Poloni contra Chmielniccium ducem Cosacorum, qui desperans de Tararorum auxilio contra Polonos deseruit Tartaros et inivit foedus cum Moschis. (5) Poloni cum Tartaris et nostris[1] multas calamitates intulerunt illa hyeme Ukrainae et obsederunt Chmielniccium cum Moschis in uno loco insperate. (6) Et parum aberat ut acciperent carraginem Moschoviticam et Cosaticam; caeterum unam partem carraginis cum 24 tormentis acceperunt. (7) Gelua tanta cum vehementibus ventis invaluerant, ut multi ex utraque parte perierint de frigore; unde locus accepit nomen hucusque Drzypole.

32 (1) Anno consequente praedictas transactiones Georgius Rakocius princeps Transylvaniae, plenus ventosis spiritibus, coepit ad magnas res aspirare. (2) Stimulabatur etiam a Svecis, qui Polonis bellum indixerant[2], cum Carolo Gustavo rege suo. (3) Coepit habere Rakocius cointelligentias cum Chmielniccio duce Cosacorum quatenus iuvaret ipsum ad adipscendum regnum. (4) Frequenter legationes fiebant ab utrinque: tam a Rakocio ad Chmielniccium, quam ab hoc ad illum.

33 (1) Hoc eodem anno fuit terribilis ecclypsis solis mense iunio, ita ut tota luce privatus videretur sol ipso meridie. (2) Multi hominum,

---

1 {et nostris}

2 induxerant **b**

non recipientes se sub tecta tempore ecclypsis et curiose intuentes multum ecclyptatum solem, privati sunt visu tota reliqua vita sua.

34 (1) Post haec anno sequenti rex Sveciae cum principe Prussiae electore Brandenburgico, combinatis animis, et conjunctis armis occuparunt vix non totum regnum Poloniae. (2) Interceperunt Varsaviam et Cracoviam comisso proelio cum rege Poloniae, infelici successu Polonorum; (3) post quod proelium duces Poloni accesserunt Sveco, non habentes quo se verterent. Nam ex una parte impellebantur a Svecis, ex altera a Chmielniccio cum exercitu Cosatico et aliquot Palatinis Moschoviticis. (4) Rex Poloniae Casimirus excessit e regno in Imperium. (5) Nullus cogitabat posse umquam regnum Poloniae extricari tanto periculo, in[1] quanto[2] fuit. (6) Haec omnia in particulari qui vult scire legat historiam Polonorum; nos redimus ad nostras transactiones.

35 (1) Rex Sveciae cum perpendisset bene, quod non posset duo regna tenere, unum ultra mare, quale est Sveticum, et aliud ex hac parte maris, quale est Polonum. (2) Natio praeterea utraque est separata, fides diversa, mores dissimiles: (3) tum, quia duces regni deseruerunt ipsum et iverunt in partes imperiales, sollicitavit Rakocium Principem Transylvaniae ut omnino veniret in Poloniam; cum simili legatione et solicitatione misit Svecus legatum ad Chmielniccium. (4) Igitur Rakocius totam operam posuit ad praeparamenta belli, mittens etiam ad principes Valachiae et Moldaviae ratione subsidiorum militarium; (5) Chmielniccius dux Cosacorum dedit 20 000 Cosacorum in auxilium cum Antono colonello, Constantinus princeps Valachiae misit capitaneum Odyvoianum cum 2 000 hominum. (6) Similiter fecit Stephanus princeps Moldaviae, mittens Gregorium Habeszeskulum serdarium suum et Fraticam capitaneum Felciensem, similiter cum 2 000. (7) Omnes istae copiae et Moldavicae et Valachicae coniunxe-

---

1 {in}

2 quanto **Lc** quantum **L**

runt se cum Cosacis ad Czerniowce et intrarunt in Poloniam per tractum Sniatynensem[1].

36 (1) Rakocius trahens exercitum suum per montes descendit in Poloniam penes unum oppidum nomine Stryi, ubi obviarunt ipsi illi alii exercitus; Cosaticus, Moldavicus et Valachicus; cum omnibus ivit tractu submontano recta Cracoviam, ad metropolim regni Poloniae: Cracoviam occupabant Sveci. (2) Recepta Cracovia Rakocius in suam potestatem, ivit Varsoviam, ibique convenit ac salutavit regem Sveciae. (3) Dicitur de rege Sveciae, quod viso exercitu Ungarico dixerit: «non regnabis in Polonia cum tali exercitu».

37 (1) Imperator Romanorum videns Poloniam aggravatam esse a Svecis, similiter rex Daniae idem videns, metuentes potentiam Sveticam firmandam per domnium duorum regnorum consilium uterque inierunt ut non permittant regnum Poloniae subijci Sveco. (2) Nec mora rex Daniae aggressus est Sveciam cum suo exercitu, imperator vero Romanorum dedit regi Poloniae auxiliares copias; (3) igitur rex Sveciae coactus est relinquere Rakocium in Polonia et ipse redire in Sveciam, ut illam defenderet. (4) Rakocius vero quantum passus fuerit in Polonia nos non explicabimus; tantum hoc dico, quod scripsit historicus Ungaricus, dictus Topentynus[2], qui breviter ita scribit: (5) «quae passi sunt damna Poloni a Rakocio illi ipsi scribant, se ad quantum devenit interitum Transylvania propter ipsius temeritatem, nos habemus quod deploremus per mille annos, cum magna lacrymarum eluvie».

38 (1) Postquam rex Sveciae deseruit Rakocium, Poloni reassumpserunt animos cum suis ducibus et cum Czarneccio palatino. (2) Congregato autem modico reliquo exercitu in uno loco, collocatis curribus, cum solo equitatu leviori, finxerunt se fugere Rakocium talique astu exercitum ipsius deduxerunt prope Litvaniam; postea divise-

---

[1] Sniatyniensem **b**

[2] *uerbo huic linea supposita et* NB **L** *in mg.* Tolpentinus **b**

runt se et a tergo insecuti sunt. (3) Rakocius videns ita se elusum, commisit peditatum uni colonello de nomine Gaudy illumque locavit ad civitatem Brestam Litvanicam. (4) Ipse vero retro se dedit, insequentibus eum Polonis in omnibus pernoctatis. (5) Invitarunt Poloni hanum, qui statim profectus est cum omnibus suis ordis contra Rakocium. (6) Toto animo concidit Rakocius audita profectione hani. Unicam spem habuit in Cosacis: qui ubi venerunt in Podoliam, ad oppidum Miedzyboź, diruerunt post se omnes pontes, ex quo loco et nostri et Valachi fugerunt trans Tyram. (7) Atque ita Rakocius captus est a Polonis, apud quos redemit vitam suam promittendo duos milliones. (8) In quo litro posuit Rakocius obsidem Apaphium, fratrem moderni principis Transylvaniae.

39 (1) Cum appropinquaret hanus cum suis Tartaris, Poloni fecerunt misericordiam, uti Christiani, cum Rakocio, acceperunt ipsum et dimiserunt liberum. (2) Exercitus Rakocij totus cum Ioanne Kymini venit in captivitatem Crimensem; (3) fama est quod aliquot vexilla katanorum per medias acies Tartarorum fortiter dimicando evaserint. (4) Antecedenter dum haec acta essent, nobiles Transylvani avulserant se a Rakocio, illo invito, et ibant[1] ad suam patriam per Moldaviam, per Campo Longum[2]. (5) De quibus dum nuntiasset Rakocius Stephano principi, ille misit in Campo Longum viamque illis impedivit.

(6) Magna poena peccati erat super hos homines! innumeri Ungari tunc perierunt in provincia nostra, in montibus. (7) Obses ille, de quo innui supra, datus a Rakocio Polonis, Leopoli detentus est usque ad mortem suam, nec Poloni acceperunt milliones.

40 (1) Non attigi de depraedatione Transylvaniae: quando[3] Rakocius grassabatur in Polonia versus Litvaniam, (2) Lubomirscius cum 4 000 militum invasit principatum Rakocii et multas civitates pagosque ac villas in favillas redegit.

---

1 {et ibant} ⟦euntes⟧

2 Campolongum **b**

3 Transylvaniae. Quando

41 (1) Eodem anno vivere desiit Chmielniccius, dux Cosacorum, causa et origo omnium calamitatum et malorum in his partibus orbis. (2) Plurimae provinciae, civitates, urbes, arces per ipsius pervicacissimam[1] malitiam interierunt. (3) Iverat ille cum suo exercitu in occursum Rakocio audiens quantopere protritus essset a Polonis et ab hano, sed[2] non possumus scire quo animo iverat. (4) Nam dicitur quod decumbens infirmus in suis castris frendebat dentibus et dicebat: «o, si Deus daret in manus meas hunc canem decurtatum!» (5) Talis est fides Cosacorum, cum quibus initur societas et in quibus spes collocatur. (6) Sed brevi intra illos dies, ut diximus, extinctus est.

42. (1) Displicebat Turcis haec exaltatio Rakocij, dum ambiret regnum Poloniae, displicebat et tam stricta combinatio cum his duobus principibus, Moldavico et Valachico. (2) Turcae protunc erant debiles, Imperator puer iuvenis. Praecipui primores Turcarum inierunt consilium et elegerunt Kiuperleum[3], hominem magni animi et resolutissimum, et dixerunt matri imperatoris: (3) «si hic homo non ponetur gubernator Imperii, Transylvania, Moldavia et Valachia deficient ab Imperio.» (4) Igitur ubi Kiuperleu constitutus est vesirius, omnia supra se accepit, inprimis autem incepit reformare aulam, ordinare stipendia, rationes inire: *quis quantum indebite accipit ex aerario?* Plures officiales vita privavit et omnium rerum dispositionem fecit. (5) Postmodum de Rakocio et de duobus his principibus coepit cogitare.

43 (1) Stephanus princeps videns tantam cladem et interitum Rakocij et metuens hanum, qui erat in superioribus partibus, exivit Jassiis Soczaviam et ex illo tempore expectabat in singula momenta suum periculum. (2) Hanus accepto toto exercitu Rakocij in captivitatem, accepit etiam omnes primarios Transylvaniae et Joannem Kymini generalissimum Rakocij. (3) Inter praecipuos Transylvanos erat et Apaphi Michaël, qui postea erat princeps Transylvaniae. (4) Misit ha-

[1] pernicacissimam **b**
[2] hano. Sed
[3] Kiuprileum **b**

nus duos agas magnos in provinciam: unum ordinavit ad Imperium cum informatione de sua victoria, alium ad Stephanum principem cum mandato, ut prodeat obviam hano ad Cecoram. (5) Accepit hanus cum hoc suo mandato a Stephano principe complura marsupia leoninorum et ivit versus Crimeam per Orheiense et Lopusznense territoria; postquam transiit hanus, Stephanus princeps rediit Iassios.

44 (1) Omnia facta Stephani et Constantini principum sciebantur in Imperio, quam stricta haberent foedera cum Rakocio et quomodo ipsi dederint exercitus contra Polonos. (2) Poloni etiam comminabantur Moldaviae, similiter et Cosaci propter necem Timothei; vesirius ipse contra Rakocium faciebat praeparamenta. (3) Ad principes etiam harum provinciarum dedit mandatum per unum agam magnum Imperij, nomine Usun Alibey (4) (aiunt de hoc Turca quod fuerit magnae considerationis apud Turcas et quod ex consilio ejus[1] evectus[2] fuerit in vesiratum Kiuperleu et postea a Kiuperleu interfectus fuerit) interrogando principes: (5) «ibuntne illi ambo cum exercitibus suis contra Rakocium? Faciant hoc obsequium Imperio, ut se iustificent de suis actionibus et a combinationibus, quas habuerunt cum Rakocio!» (6) Sunt qui dicunt quod tum temporis destinaverit in animo suo ut eliberaret Basilium principem ex carceribus in quibus detinebatur et[3] faceret ipsum principem Transylvaniae loco Rakocij, sed hoc nescio: qualiter potuisset fieri propter dissonantiam fidei – sed potentia quid non efficit?

45 (1) Dum hoc mandatum venit Iassios ad Stephanum principem ipse tunc proficiscebantur[4] ad montes, ut eligeret locum pro fundando monasterio, dicto Kaszynuł. (2) Ex Rekeciune misit me princeps[5] in Valachiam pro consilio, quale responsum daturi sunt, siquidem utrique idem mandatum venit et uterque in eadem suspicione est

---

[1] eius **b**
[2] erectus **b**
[3] ut **b**
[4] proficiscebantur **L** proficiscebatur **b**
[5] misit – princeps *uerbis his lin. suppos. et* NB *in marg.*

apud Imperium et utriusque principatus in eodem est gradu periculi proximi. (3) Sed inconstans et lubricus est animus hominis tempore malo et infelici: quilibet sua curat et postea et hic, et ille pereunt facilius. (4) Nec alius suppetebat modus; quilibet illorum sategebat ut innocentior videretur ab Imperio[1], etiam cum periculo alterius.

46 (1) Noluit ingredi in hoc consilium Constantinus princeps cum Stephano principe, imo timuit ne aliquo signo vel verbo suo[2] noceret sibi apud Imperium Stephanus princeps. (2) Respondit ergo: «quidquid videtur optimum domino fratri nostro, respondeat Usuno Alibey mihique significet, ut ego etiam eodem modo respondeam.» (3) Cognovit statim Stephanus princeps duplicem animum Constantini principis eiusque artes et scripsit Usuno Alibey quod sit paratus ad omnia mandata imperatoria; quocunque illustrissimus vesirius voluerit illum ire, eo ibit cum toto exercitu suo. (4) Caeterum illud responsum non erat pleno corde datum.

47 (1) Constantinus princeps exnunc contulit se ad bursas pecuniarias, ut firmaret principatum pecunia, nam thesauri Matthaei principis intacti erant. (2) Varias allegabat causas Imperio, quia ille non per gladium aut per aliquam potentiam externam constituit se principem, sed electus est a provincia post obitum Matthaei principis. (3) Coactus a Rakocio magna vi et a Stephano principe, ob metum potentiae illorum, dedit paucam militiam Rakocio. (4) Quae militia non erat ex Valachis, sed ex collimitaneis Moldavis collecta, ut posset amborum offensam evitare. (5) His artibus volebat et conabatur firmare suum principatum.

48 (1) Vesirius videns quia illi nolunt rumpere amicitiam cum Rakocio et quia hoc medio nihil efficet, omnino adigebat principes ut venirent ad osculandam fimbriam imperatoriam pro principatibus et postea redirent ad illos. (2) Stephanus princeps ex una parte prae se

---

[1] Imperium **L**

[2] {suo} ⟦ipsius⟧

ferebat coram Usyn Alibey quia vult ire, ex altera parte appromittebat omnes thesauros suos, tantummodo absolveret illum vesirius ab itinere Constantinopolitano. (3) Quae res postea privavit capite Usunum Alibeium, nam vesirius in hunc modum respondit principibus: (4) «etiamsi quilibet illorum impleat aedes solis aureis, non redimet se quominus huc veniat. Si vero venerint, iterum principes in sua solia redibunt. Si vero non venerit Stephanus princeps, intra horam faciam hunc principem», demonstrans Gykam iudicem, qui erat residens Stephani principis ad Portam. (5) Narratur de Gika iudice quod audiens haec dici a vesirio accurrit ad illum et osculatus est fimbriam ipsius.

49 (1) Quantum potuimus ex plurium[1] intelligere narrationibus et ex multis rebus postea assequi, (2) certissimum[2] est, si Stephanus princeps venisset ad Portam, rediiset princeps confirmatus; (3) nam Kiupurleu[3] affirmabat quod adducet principes ad Imperatoris[4] fimbriam; qui erant in suspicione apud Imperatorem de crimine perduellionis. (4) Sparsum est de Basilio Principe quod terribiliter timeret ne veniret Stephanus princeps Constantinopolim et quod diceret in secreto ad suum confidentem: «Non adducat illum huc malus genius!»

50 (1) Sed impossibile est sponte ire in apertum et manifestum periculum vitae, praesertim cum propria conscientia arguat de tot et tantis factionibus (2) et tot adstent accusatores in Porta gravissimi, quibus accepta erant omnia quae habebant circa initium principatus Stephani principis; (3) multi praeterea conquerebantur vicini, quia initio principatus multae commissae sunt depraedationes exterorum hominum, praecipue Graecorum, a satellitibus suis.

51 (1) Inceperat Stephanus princeps aedificare monasterium Kaszynuł, sed anno futuro post consummatum monasterium venit

[1] plurium **Lc** pluribus **L**
[2] c(ertissimum) **Lc** v‹erissime?› **L**
[3] Kiuperleu **b**
[4] Imperatoris **Lc** Imperatoriam **L**

Gika princeps cum insignibus principatus Moldaviae, Stephano autem principi venit depositio; (2) Constantinus princeps aliquot ante menses depositus est de principatu Valachiae et in locum ejus constitutus princeps Valachiae Michna.

52 (1) Tempore principatus Stephani principis erat omnis abundantia in provincia; toto tempore principatus sui, qui duravit integris annis septem[1], segetum et vini fertilitas magna, similiter apisteriorum affluentia. (2) Verbo benedictio erat singularis Dei de rore coeli et de pingvedine[2] terrae. (3) Stephanus Princeps erat qualificatus omnibus dotibus, iudicii magni, prudentiae profundae, ita ut debeamus fateri quia etiam Moldavia profert homines dignos; (4) plenus eruditionis, maxime quoad legatos, quoad literas in responsis facillimus; audivi a multis testibus quod longe superaverit Basilium principem. (5) Splendorem mensarum et aulae istius principis nullus principum adaequavit; caeterum excedebat omnes in licentia et in excessu libdinum. (6) Militaribus hominibus multas praestabat gratias et honorem, qualem nullus princeps, ex quo Moldavia coepit; (7) sed quam gratitudinem expertus est a militia sua circa depositionem suam, leges inferius in ingressu Gikae principis in provinciam et in exitu suo ex Moldavia in Ungariam.

(8) Excessit Stephanus princeps ex Moldavia anno mundi 7 165; plane eo tempore venit ipsi depositio, quo ipse expulit Basilium principem.

Caput XXI

1 (1) Qualiter contigit principatus Gikae principi, innui superius in principatu praeterito, quia cum esset residens Stephani principis ad Portam, assumptus est ad principatum; (2) incolebat hanc provinciam

[1] quinque **b**
[2] pinguedine **b**

temporibus aliorum principum exercens mercaturam usque ad principatum Basilii principis. (3) Cum esset unius nationis cum ipso, scilicet Arbanasz, pertraxit[1] illum Basilius princeps in aulam et a principio minora officia illi largitus est; postea ascendit ad officium iudicis magni Inferioris Moldaviae. (4) Et cum illum Basilius princeps haberet pro fideli, destinavit illum residentem suum ad Portam videns illum aptum ad omnia et dignum, ut par est munere residentis, omni tempore. (5) Qui ita strenue agebat rem Basilii principis, ut illum non deseruerit, etiam tempore occupati fortalitij Soczaviensis et acceptae principissae, ibidem et in omnibus tumultibus, in exiliis quibusvis Basilii principis, quousque exciderit ex secundario principatu. (6) Et post cladem in Valachia tam principis, quam Cosacorum ipsi adhaerentium, semper tuebatur principatum Basilii integre apud Portam, usque dum venisset Romanum Stephanus[2] princeps post occupatam Soczaviam. (7) Illo tempore, dum expedisset Stephanus princeps Stamantium mareschalcum cum pluribus baronibus provinciae, ut illi obtinerent insignia principatus, hinc autem Gregorium filium Gikae principis amandaverat ad carceres in Transylvaniam. (8) Tunc ille non inveniens modum et resistendi provinciae, et audiens filium suum esse in aresto, (9) adjunxit se baronibus Stephani principis propter tractanda illius negotia venitque et ipse cum aliis baronibus in provinciam et cum aga qui attulit insignia principatus Stephano principi.

2 (1) Stephanus princeps videns eam, quam viderat Basilius princeps in Gika iudice aptitudinem ad munus residentis, nec cogitans illum aliquando ascensurum ad dignitatem principatus, adscivit illum suae familiae. (2) Neptem suam, filiam Sturdzae iudicis, dedit in matrimonium filio ipsius, Gregorio mareschalco, et contracta affinitate cum Gika iudice, filium ipsius Gregorium dignatus est officio agae, Gikam vero senem misit ad Portam residentem. (3) Procurabat ille ne-

---

[1] Arbanasz. Pertraxit

[2] S(tephanus) **Lc** B‹asilius?› **L**

gotia Stephani principis usque ad depositionem illius ex principatu; (4) cum enim Kiuperleu vesirius vocasset Stephanum principem ad osculum fimbriae imperatoriae et ille non auderet ire ad Portam, constituit principem Moldaviae Gikam iudicem.

3 (1) Profectus est Gika princeps versus Moldaviam cum duobus agis notabilioribus, quorum unus erat intimus familiaris imperatoris, quem praecesserat Ismael aga depositor de principatu, qui postea factus fuit aga seu colonellus spahilorum. (2) Stephanus princeps recogitabat quo se verteret – svadebant aliqui ut se conferret ad Cosacos, sed illa persvasio non habebat fundamentum. (3) Non enim reflectabant se quod per Cosaticam protectionem Basilius princeps, etiamsi affinis Chmielniccii, non potuit se firmare. (4) Determinavit ergo se ut iret in Ungariam ad Rakocium, a quo habebat assecurationem sub juramento, quia unus alium non deseret, ita ut etiam unam buccellam panis communem sibi facient.

4 (1) Hic videat quisque quam gratitudinem expertus est Stephanus princeps a sua militia, ita sibi dilecta et a se honorata! (2) Cum pervenisset ad pontem Iloe, rebellisarunt omnes et voluerunt depraedari currus principis; et[1], si non supervenisset Gregorius aga, filius Gikae principis, comminando illis graves poenas, non fuissent salvi currus a depraedatione. (3) Vociferabantur: «stipendia, stipendia nobis enumerentur.» (4) Hanc gratitudinem retribuerunt Stephano principi milites propter gratias quarum similes a nullo principe habuerunt uti habuerunt a Stephano principe.

5 (1) Ad Oppidum Pulchrum ('Tergul Frumos') oblato pretioso clenodio, ad pileum portari solito a principibus, Stephanus princeps Gregorio agae fecit illum redire Iassios cum militia[2]; (2) ipse vero transiens per Buciuleszte ad Komeneszte, conscendit montes Transylvanicos. (3) Princeps vero Gika post paucos dies intravit Iassios eodem anno 7 165, una circiter septimana ante festa Paschalia.

---

[1] principis. Et
[2] militia:

6 (1) Eodem anno Kioperleu vesirius imperii Ottomanici accingebat se ad iter cum bello contra Transylvaniam. (2) Praemiserat mandatum ad hanum, qui tum in Budziaki erat, ut proficisceretur. (3) Necdum bene aprehendit principatum Gika princeps, statim debuit praeparare se ad bellum, nam et ad illum venit mandatum ut proficisceretur cum universa provincia. (4) Interea venit nuntius quod Stephanus princeps jam est in montibus cum exercitu tendens in Moldaviam et quod jam constitit cum castris paulo superius a Roman, (5) ad pagum Soboeni: pincernam vero magnum, dictum Tełmacz, praemisit cum vexillis ad Oppidum Pulchrum. (6) Antequam hic nuntius venisset de Stephano principe, ante aliquot dies damnatus est ad mortem et e vita sublatus a Gika principe Grumedze capitaneus.

7 (1) Quam[1] vero pronus erat ad effundendum[2] sangvinem[3] Gika princeps et quantum se continebat hic apparuit, nam interceptae erant aliquot epistolae quorundam baronum, quibus invitabant Stephanum principem ut veniret. (2) Habebat Stephanus princeps magnam necessitudinem cum Sefer Kazy aga, vesirio hani, qui multoties illi scribebat haec formalia: (3) «quid angeris de depositione tui? an tantam impotentiam putas esse hani Crimensis, ut, quando vult habere aliquem principem Moldaviae in protectione sua, non possit illum protegere etiam contra voluntate aliorum?» (4) Atque ita per Stamatium mareschalcum tum temporis ad principem Stephanum jussit deffere: quam primum transibit hanus per Valachiam, ille veniret ad principatum. (5) Sed tales sunt ioci illorum cum Christianis et[4] sic veniebat Stephanus princeps fultus[5] spe Sefer Kazij agae. (6) Rakocius autem videns malum tantum sibi imminens libenter habebat ut hae provinciae aliquo modo tumultuarentur.

---

1 quam **Lc** quantum **L**
2 {vero – effundendum} ⟦afficiebatur⟧
3 sangvinem **Lc** sangvini **L**
4 Christianis. Et
5 falsus **b**

8 (1) Gika princeps sine mora expedivit citissimis passibus ad hanum Stamatium mareschalcus, etiamsi haberet apud se epistolam ipsius scriptam ad Stephanum principem. (2) Rediit citissime Stamatius ex Krimea, cui iuravit princeps quia nullam habet contra ipsum offensam, imo[1] in illo spem habet quia redintegrabit hanc rem. (3) Profectus est Stamatius mareschalcus etiam ad Sefer Kazy aga, vesirium hani et adduxit huc ipsum Szerem bey contra Stephanum principem, invito Sefer Kazy aga. (4) Cui persvadens Stamatius mareschalcus deduxit magnam desolationem provinciae futuram, si aliter fiet. (5) Sed etiam illud auxilium erat mirabile, nam Szerem bey venit nonnisi[2] cum 300 circiter Tartaris, qui neque fuerunt in conflictu qui fuit ad Strunge, imo neque se approximavit.

9 (1) Gika princeps post expeditum Stamatium mareschalcum ad hanum in Budziaki audiens appropinquantem Stephanum principem (2) profectus est ad Cucoram et post aliquot dies convenit cum Szerem bey ad Cucoram promittens et hano, et illi ipsi propter fatigationem illorum munera. (3) Anteivit in fronte Szerem bei et Gregorius filius Gikae principis et euntes tota illa nocte et ad meridiem sequentis diei venerunt ad Oppidum Pulchrum. (4) Ultra pontem Iloae excubiae, quas miserat ante se Gregorius filius principis Gikae, invenerunt excubias Stephani principi in Kryweszte, cum quibus erat pincerna Telmacz.

10 (1) Subodoratus Tełmać adventare exercitum volebat abscondere suum exercitum, sed a tergo collium et montium ivit versus Strunge. (2) Miles[3] levioris armaturae venit ad ponticulum via veniente ex Oppido Pulchro Romanum. (3) Antequam illuc perveniret noster exercitus, ceperunt primo colloqui, postea nostri excitarunt rixas. (4) Sub illud colloquium primo factum aliquis insusurravit in aures Szerem bei esse fraudem et dolum; igitur neque se appropinquavit

[1] offensam. Imo
[2] non nisi **L**
[3] miles **Lc** milites **L**

ad exercitum. (5) Invaluit iocus quando supervenerunt vexilla exercitus nostri et circiter 100 Tartari – plures ire non permisit Szerem bei. (6) In illa praelusione conflictus, sub uno e nostris cespitavit equus, scilicet sub Gabriele, protunc aga darabanorum, qui acceptus est a militibus Stephani principis. (7) Accurrerunt aliquot Tartari et nostri et receperunt graviter vulneratum in capite et in una manu abscissis digitis. (8) Ex parte illorum aliquot vulnerati sunt, ex quibus vulneribus aliqui mortui sunt. (9) Dum appropinquassent vexilla Gikae principis et Tartari, non potuerunt resistere tam praelusores pugnae, quam vexilla cum pincerna Tełmać[1], (10) sed fugerunt versus Szkieie, et inde a Szkieie rediit certa pars militum Stephani principis et aliqui Ungari, qui fuerunt cum pincerna Tełmać[2]; (11) et in illa fuga illorum perierunt ex nostris 30, qui insequebantur et erant in fronte; capti sunt etiam aliquot vivi et ducti sunt ad Stephanum principem, qui erat in castris ad Soboeni.

11 (1) Ut primum Stephanus princeps cognovit ex relatione captivorum, quod de facto sit Szerem bei in persona sua, non amplius mansit; (2) Germanos quos habuit, 80 pedites, misit ad vadum Sereti fluvii, ut defenderent vadum, ipse vero cum equitatu aufugit. (3) Et ex illo tempore nunquam amplius Stephanus princeps vidit Moldaviam.

12 (1) Venit ad Syretum et Gregorius principis Gikae filius cum toto exercitu; sed non potuit statim transire fluvium, quia erat magnus. (2) Conspecti sunt in illa parte pedites illi, qui, ut inaudierunt fugisse Stephanum principem, accesserunt ad Syretum et subdiderunt se Gregorio filio Gikae principis. (3) Hos postea Giga[3] princeps senex tradidit omnes Szerem beio in captivitatem; quod factum ipsius non Christianum nullus laudat. (4) Gregorius filius principis multum laborabat in hoc, ut non traderentur Tartaris subdentes se benevole et,

[1] Tełmacz **b**
[2] Tełmacz **b**
[3] Gika **b**

quod majus[1] est, Christiani; sed nihil effecit. (5) Gika princeps ut venit Iassios, perdidit aliquot iudices Stephani principis, propter nullam aliam culpam, nisi quia fuerunt ex famulatu Stephani principis.

13 (1) Propter has mortes innocentium acquisivit Gika princeps nomen effusor sangvinis[2] in senectute sua. (2) Hoc modo eliberans se a Stephano principe, cepit[3] facere praeparamenta ad bellum et ad congressum amicum cum hano; (3) postea profectus est cum exercitu, in[4] quo[5] numerabat 7 000 hominum, per Valachiam ibique salutavit hanum; (4) hanus habebat 2 000 Cosacorum cum colonello Hanenko. (5) Intraverunt in territorium Coronense; Corona egressa est aliqua manus Coronensium, (6) in quos absque rumore irruerunt Tartari ita fortiter, ut vix aliqui evaserint in civitatem ex illis Coronensibus.

14 (1) In tractu per quem intrarunt inter montes versus Transylvaniam, inter medios montes[6], erat una arx muro cincta; murus fuit protractus a praecipitio unius montis ad praecipitium alterius montis. (2) In illa arce si Ungari posuissent aliquem peditatum, absque magna effusione sangvinis nostri non fuissent ingressi. (3) Quando ingressi sumus arcem et illam[7] invenimus vacuam hominibus, dixit Hanenko colonellus: (4) «o Deus, quare non dedisti omnia uni genti? Nobis Cosacis si Deus dedisset ejusmodi locorum praesidia, quis attentaret aggredi nostram patriam?»

15 (1) Ex illa parte Temisvarini intravit Kiuperleu vesirius, ex hac vero hanus cum principe nostro Moldavico et cum Michna principe Valachiae. (2) Quis poterit perfecte describere devastationem, depraedationes et captivitatem Transylvaniae, tum postmodum etiam aliarum provinciarum vicinarum? (3) Militia Gikae principis in territorio

---

[1] maius **b**
[2] sanguinis **b**
[3] coepit **b**
[4] {in}
[5] quo **Lc** quem **L**
[6] {inter – montes}
[7] sumus arcem et illam *uerbis his linea supposita* **L**

Coronensi, quod aliter 'Bersa' vocatur, occupavit tres arces, in quibus tunc miseri homines se incluserant[1] et omnes in aeternam captivitatem Tartaricam accepti sunt.

16 (1) In una ex his arcibus sperabat Gika princeps aliquem magnum thesaurum reconditum esse. (2) Dum turmatim intrasset exercitus arcem jam impletam Tartaris, intravit etiam Gika princeps (3) cum magno conatu intus; quo ut intraret unus princeps non expediebat. (4) Parum aberat ut suffocaretur ab halitibus multitudinis et vix semirespirans[2] inde exivit et quidem percussus ab uno Tartaro ad caput. (5) Nemo mihi succenseat quod hoc memorem; nam historiae non tantum propterea scribuntur, ut post multam lectionem sciatur (6) quid actum est temporibus praeteritis, sed potius ut ex illis habeamus doctrinam quid sit boni et quid sit mali et quid vitare, quid[3] imitari[4] debeamus[5]. (7) Principes facta principum, in quibus excelluerunt, legant, ut ea vita et moribus suis exprimant; magnatibus magnatum actiones ad imitandum proponuntur; (8) militares animae, dum legunt facinora heroum, ad heroicos actus incitantur; (9) quilibet juxta suum statum inveniet in historia quod imitetur. (10) Qui autem imitatur honestum, honestus efficitur, qui imitatur mala et perversa facta malorum et perversorum, in malum et perversum evadit malusque et perversus peribit.

17 (1) Ex territorio Borsinensi mota sunt omnia castra per mediam Transylvaniam, versus urbem metropolitanam regni. (2) In illa metropoli ad custodiam palatij relicta erat certa manus haydonum; palatium hoc et urbs Beligradum plane in ictu oculi abiit in favillas. (3) Ab illo loco separavit se Szerem bey ab hano: Gregorius filius principis Gikae impetravit ut iret cum Szerem bey; devastabant Transyl-

1 incluserunt **b**
2 semi respirans **L**
3 ⟦debeamus⟧ quid
4 imitare **b**
5 {debeamus} ⟦teneamus⟧

vaniam ferro et igne usque ad confinia Ungariae superioris et Cibinium usque. (4) Postmodum congregatis exercitibus in unum, ivit vesirius circa Varadinum usque ad Janovam, quod oppidum vesirius accepit. (5) Videns autem nullibi esse adversariorum exercitum, reliquit passam Budensem, Seinam passa, ut restauraret fortalitium et firmaret illud praesidiariis; (6) ad eundem passam destinavit et principem nostrum Gikam et Michnam principem Valachiae. (7) Ipse vesirius Kiuperleu accipiens notitiam de quibusdam tumultibus, qui exoriebantur in Imperio, regnante iuvene Imperatore, rediit citatis passibus Constantinopolim. (8) Nos cum dicto passa mansimus usque ad festum S. Demetrii restaurando fortalitium Janowa; passa Budensis occupavit etiam alias arces minores, quae erant proximiores. (9) Gregorius etiam filius principis Gikae, separatus a Szerem beio, accepit unam citadellam nomine Almasz. (10) Dictus passa[1] constituit principem Transylvaniae Joannem Borci.

18 (1) Post campaniam durantem a Iulio, quo mense profectus est Gika princeps ad castra, usque ad Decembrem, (2) circa festum S. Nicolai pervenit princeps noster Soczaviam; propter pestem grassantem Iassiis hyemavit princeps Soczaviae. (3) Hanus ut rediit ex bello, ex mandato Kiuperleu vesirii occidit vesirium suum Sefer Kazy agam; (4) penetraverat enim vesirius factiones ipsius in his partibus; omni[2] plane tempore comitabat hanum dicens: (5) «non te tantopere subijcias Turcis, ut illis morem geras in omnibus, (6) non omnibus illorum mandatis obedias! Quantum enim te illis subijcies, tantum illi consurgent in caput tuum».

19 (1) Joannes Borci, unus ex familiaribus Rakocij, accipiens a passa principatum Transylvaniae, adulabatur Turcis. (2) Ut vero viderent Turcae eum esse revera[3] inimicum Rakocio, ut primum abierunt

[1] pasza **b**
[2] partibus. Omni
[3] re vera **b**

exercitus, petebat a Turcis auxilia; (3) unde sine mora datum est mandatum et Michnae principi Valachiae et nostro Gikae, ut mitterent suppetias militares Joanni Borci; (4) proinde Gika[1] princeps misit 1 000 milites cum Nicolao Kernuło, qui non multum ibidem morati sunt.

20 (1) Sequenti anno, veluti ille qui submergitur apprehendit etiam nudum ensem, Rakocius iterum descendit cum exercitu in Transylvaniam, habens adhuc fortalitia Fegerasz, Varadinum et Cybinum suis praesidiis firmata. (2) Joannes Borci cum Turcis inclusit se in Kluźwar pro parte Turcarum; (3) Constantinus princeps habebat bonum exercitum, ad 4 milia militum stipendiariorum, Stephanus vero princeps viribus debilior, habens nonnisi 500 homines militares, constituit iterum facere factiones in utraque hac provincia. (4) Itaque Rakocius expedivit Constantinum principem in Valachiam, Stephanum vero principem in Moldaviam; (5) in fundamento huius consilii ordinavit Stephanus princeps cum pecunia pincernam Tełmać[2] in Ukrainam, ut conscriberet milites, rogans duces regni Poloniae ut non impedirent hoc negotium. (6) Dum pincerna Tełmać[3] opus suum inchoavit Mohiloviae circa conscribendum militem, Rakocius consilia sua mutavit aliter.

21 (1) Michna princeps Valachiae, homo absque timore Dei, nullo innixus fundamento, tyrannus phantasticus, constituit in animo ut rebellaret Turcico Imperio; (2) et cum haereret animo quali modo tantum opus inchoaret timens reprehensionem baronum (3) qui erant primi a consiliis Valachiae totius, magna et indicibili crudelitate 30 barones primarios occidit, alios vero pro libitu suo posuit consiliarios. (4) Hoc facto misit celerrime ad Rakocium denuntians illi quia in omni fortuna et omni tempore erit ipsi fidissimus socius contra Turcas. (5) Audiens hoc Rakocius, primo non credidit Michnae principi, postmodum accepto misso sibi juramento, vidit veram esse intentionem ipsius rebel-

---

[1] ⟦et *seu* ex⟧ Gika

[2] Tełmacz **b**

[3] Tełmacz **b**

landi Turcis. (6) Mutavit igitur consilium Rakocius et reliquit Valachiam in manu Michnae principis, ut eam gubernaret illamque alam contra Turcas teneret, (7) utpote princeps provinciae et quidem potentem habens exercitum; Constantinum vero principem ordinavit contra Moldaviam[1] – nam Constantinus princeps potentior erat et exercitu, et pecunia. (8) Stephanum principem detinuit in loco, promittendo ipsi principatum, si Deus secundaverit illius intentionem successibus bonis, atque ita Stephanus princeps mansit quasi posthabitus. (9) Ille Nicolaus Kernuł a Gika principe missus Joanni Berci videns descendere Rakocium cum exercitu et res difficultatibus plenas rediit cum illis 1 000 militibus[2].

22 (1) Gika princeps audiens haec fieri in Transylvania et percipiens magnas perturbationes imminere provinciae huic, misit ad duces regni Gregorium pincernam cum hac expostulatione, (2) ut non permittant fieri ea, quae sunt contra Imperium Ottomanicum, scilicet conscribi militiam in Polonia a Stephano principe contra Moldaviam. (3) Sed duces Poloni facile excusarunt se dicentes quia haec conscriptio fit apud Cosacos, non apud illos. (4) Illa aestate princeps Gika cum castris erat ad Kerniciany[3]; (5) cum vero intellexisset mutata esse consilia Rakocij et rescivisset quia Michna princeps revera rebellavit Turcis et quod Constantinus princeps paratus est contra Moldaviam et recta per montes adventurus, (6) transtulit castra sua ad initium montis 'Stenka' dicti versus Cucoram ex opposito orae Budziacensis.

23 (1) Cum delati essent ad Imperium motus isti Transylvanici, vesirius vero occupatus esset negotiis navalibus observando Veneticam classem bellicam, misssum est urgens mandatum hano ut sive ipse in persona sua iret, sive unum ex soltanis cum ordis Crimensibus mitteret in has provincias contra Transylvaniam. (2) Necdum soltanus pervenerat in Buzdiaki, dum hinc Constantinus princeps intravit in

---

[1] Moldaviam:

[2] milibus **L**

[3] Kerniceni **b**

Moldaviam cum exercitu per Oytuz et illic in Valachia Michna princeps cepit aggredi Turcas: alios occidebat, alios etiam baptisabat, quotquot[1] inventi erant in dominio illius, sive illi fuerant milites illius stipendiarij, sive agae, sive mercatores. (3) Hinc tanquam de novo inceperunt omnia mala istarum partium. (4) His peractis Michna princeps in persona sua, sine ullis impedimentis onerum, properavit in montes ad Rakocium; (5) quo ad Coram[2] salutato in primis excubiis Ungarorum, de novo ad invicem obstrinxerunt se juramentis. (6) Tunc rediit in Tergoveszte, ubi omnes exercitus ipsius erat congregatus; Rakocius etiam dedit illi aliquam manum Germanorum suorum et katanorum. (7) Properavit Michna princeps in pagos Turcicos in persona sua in regionem Dziurdzieiensem, ordinavit aliam militiam contra Brahilensem oram, Rakocius autem grassabatur circa Mehedinam, igne et ferro devastans omnia. (8) Michna[3] princeps in persona sua occupavit Dziurdzew et combussit. Brahiłam militia ipsius exussit, imo et Gałacium protunc flammis consumpsit; quae omnia perpetrarunt katani illius. (9) Etiam in Dobrucensem plagam transivit militia ipsius, sed ibi pessimum successum habuit, quia vix effugerunt Turcas.

24 (1) Talia erant initia in Valachia.

(2) In Moldaviam venit Constantinus princeps cum 5 000 hominum contra Gikam principem.

(3) Habebat Gika princeps relationes ex captivis ad Roman a nostris adductis, tum ex captis postmodum ad Pontem Iloe, audiensque appropinquare exercitum hostilem expedivit omnem equitatum adversus eum cum generali Habaszeskuło et cum Gregorio pincerna; (4) ipse vero princeps cum tota peditatu et cum artylleria[4] ad Cucoram

---

1 quot quot **L**
2 ad Coram *om.* **b**
3 Micha **L**
4 artilleria **b**

transijt ad illam partem Prutum; Gregorium filium suum expedivit Constantinopolim pro colloquiis.

25 (1) Equitatus Gikae principis superata urbe Iassensi nocte mansit intra valles Teutesztinenses. (2) Ibi primores inierunt consilium: «in quem modum confligent cum hoste soli equites absque tormentis et absque peditatu?» (3) cum, ut notum erat ex relationibus captorum, Constantinus princeps haberet et Germanos equites cum sclopetis, et semenos pedites et militiam Ungaricam. (4) Ne igitur aliquod detrimentum et periculum subirent, concluserunt in consilio ut redirent omnes ad illum alium exercitum; (5) nihilominus ordinati sunt 200[1] milites per modum excubiarum, ut sese ostenderent exercitui Constantini principis. (6) His ordinatis rediit equitatus; Woyciechowski colonellus cum 200 hominibus ivit superius per ripam Bahułuy, (7) imo superius a tumulo eminenti statimque congressus est cum exercitu Constantini principis in ordines disposito.

26 (1) Equitatus noster, qui redierat cum Habaszeskuło generali, non urgebat viam versus Cucoram, sed generalis ipse descendit ex equis in monasterio principis Aaron cum aliis baronibus; (2) equites vero relictis vexillis impleverunt urbem et ceperunt evacuare cellaria plena vino. (3) Expellebant illos capitani ex domibus, ex plateis, ex cellariis temulentos, ut irent ad vexilla, sed temulenti ad haec surdi erant. (4) Colonellus Woyciechowski videns in civitate plane omnes temulentos milites detinuit se ad latus urbis cum sua militia. (5) Constantinus princeps cum pervenisset ad vallem Kopoa dictam, putabat exercitum esse absconditum in urbe; sed ubi comperit nullum esse exercitum, sed solum vana[2] confusio hominum, (6) profectus est cum exercitu supra vallem Kopoa inter vineas; supra vineas disposuit exercitum in ordines et substitit.

---

[1] *uerbis his linea supposita* **L**

[2] {vana}

27 (1) Militia Polonica stipendiaria Stephani principis tenebat frontem exercitus Constantini principis et cum illis certa quota katanarum. (2) Nostri temulenti, absque mandato, absque ordine inceperunt praeludere pugnae perrumpentes ebrii cum ensibus strictis usque intra ordines Ungaricos. (3) Debuimus nos subsistere cum colonello Woyciechowski invigilantes ne perirent tot animae; (4) duravit illa praelusio pugnae plus quam horam unam, nec[1] poterant ullo modo retrahi ex illo loco temulenti homines, quorum 4 ibidem perierunt. (5) Cum vero pedetentim accederet exercitus, nos ivimus recta per urbem; (6) nullus[2] ex adversarijs nos insequebatur, sed solummodo ad marginem civitatis observabant nos[3]. (7) Stabat Constantinus princeps in loco, quousque revideretur bene civitas et palatium; (8) cum vero compertum esset Gikam principem esse ad Cucoram, non est permissus exercitus intrare in urbem, (9) quemadmodum nostri fecerant, sed ad latus urbis, ultra torrentem Kekayna transiit exercitus ivitque insistens vestigiis nostris, semper in ordines dispositus. (10) Multi ex nostris capti sunt intra urbem, qui solverunt bene vinum quod biberant, capitibus usis.

28 (1) Exercitus noster, ut dispersus erat propter malum ordinem, ita peiori ordine cogebatur ad conflictum; (2) prope ad finem montis Stenka super collem steterunt omnia vexilla nostra ordinatim et expectabant exercitum Constantini principis.

29 (1) In exercitu Constantini principis Germanica militia disposita fuit in fronte, alius vero exercitus in unam lineam positus, cui noster impar erat, nam multo pauciores eramus et sine armada, tantummodo equites. (2) Sed non expectato signo, cum aliter non erat possibile, vexilla moverunt contra adversarios; praesertim vero colonellus Woyciechowski, sicut unus[4] bellator et hic, et in omnibus occasionibus

1 unam. Nec
2 urbem. Nullus
3 nos ivimus – observabant nos *uerbis his linea supposita et* NB **L** *in mg.*
4 magnus **b**

quandocunque contingentibus, heroicus vir ex integro; (3) in[1] puncto irruit in katanos strictis gladiis, quia catani[2] erant in fronte, et penetravit usque ad Germanos, occumbentibus fere omnibus katanis, cum apud nostros necdum defatigati erant equi. (4) Irruerunt vexilla Woyciechowsciana recta in ignem a Germanis emissum, in quo igne ceciderunt aliquot e nostris et unus vexillifer Woyciechowscii; (5) sed[3] imperterriti nostri illa morte suorum[4], perruperunt ensibus evaginatis in Germanos, ita ut non possent secundo exmittere ignem prae confusione sua. (6) Interea effusus est totus exercitus cum utraque ala Constantini principis, ita ut cogerentur vexilla nostra recedere. (7) In recessu nostri iverunt per cadavera Ungarorum, qui occubuerant[5] in primo congressu; (8) Ungarus unus vulneratus et in loco pro mortuo relictus, arripuit lanceam, quae ceciderat penes ipsum; videns nostros fugientes (9) prosiliit cum lancea et vulneravit nostrum unum militem per ipsum ventrem, qui statim miser corruit in terram ex equo.

30 (1) Qua fugiebant nostri erat locus pessimus et statim descensus praeceps ad fluvium Zyźa[6] et transitu difficilis; Zyza fluvius uliginosus, neque vadum habens, neque natatui aptus. (2) Pons non potuit illos capere irruentesque tumultuatim[7] in pontem decidebant ex utraque parte pontis in aquam ita, ut ex utraque parte pontis impleretur[8] Zyza equis et hominibus. (3) Perierunt ibi plurimi ex nostris, maxime aquis hausti; inciderunt iam aliquot vivi in manus Constantini principis, praesertim barones: (4) Buhusz, Buciok magnus macellorum[9] pro-

---

1 integro. In
2 katani **b**
3 Woyciechowscii. Sed
4 {suorum} ⟦nostrorum⟧
5 occubuerunt **b**
6 Zyzia **b** *et bis postea*
7 {tumultuatim} ⟦turmatim⟧
8 ⟦plenus⟧ impleretur
9 macellorum **Lc** annonae **L**

vinciae praefectus illa vice et Gabriel Kostaki magnus protunc[1] annonae praefectus, quos, ut adducti sunt ad Constantinum principum, iterum princeps praefecit officiis et dimisit liberos. (5) Ultra Zyzam non est insecutus exercitus Constantini principis fugientes, sed totus exercitus positus est in monte ad quiescendum. (6) Gika princeps cum exercitu perterrito consilium fecit et nocte statim profectus est versus Lepusznam cum peditatu et cum armada (7) mittens quam citissime tabellarium ad Iela Agasy Budziacensem cum informatione de omnibus quae facta sunt.

31 (1) Darabani usque Lepusznam iverunt quieti, in quo loco per unam diem respiravit exercitus. (2) Altera die corrupti darabani a Constantino principe promissionibus gratiarum et stipendiorum, primo mane consurrexerunt et acceperunt omnia tormenta (3) insimul cum semenis et redierunt faciendo magnas rixas cum suis capitaneis et minando mortem illis, quicunque vellent remanere. (4) Quas rixas ubi viderunt barones, secesserunt ad latus, ne violenter acciperentur. (5) Ipse Gika princeps prodiit ad illos pileum in manu tenens, rogans illos ut expectarent non amplius quam quinque vel 6 dies, (6) promittens illis adventum sołtani; sed nihil potuit efficere cum insanientibus et tumultuantibus belluis; (7) nec inventus est ullus qui erubesceret personam principis. (8) Represerunt a tormentis Gikam principem et iverunt cum armada Jassios versus; sed paulo post acceperunt plenam mercedem pro suis factis, uti leges inferius.

32 (1) Derelictus Gika princeps solum cum baronibus, non audebat amplius morari ad Łopusznam, sed ivit per fluvium Byk versus Tehinam, usque ad Łuceni, ibique expectavit Ieła Agasium. (2) Darabani et semeni venerunt Iassios et subdiderunt se omnes Constantino principi. (3) Iisdem diebus a Mohyłowo rediit pincerna Tełmać cum aliqua manu militiae conductae a Stephano principe; (4) Constantinus

[1] pro tunc **L**

princeps cum admiratione gavisus est de semenis et de darabanis, qui erant plane 700 bene armati et cum tormentis.

33 (1) Hoc modo Constantinus princeps occupans sedem principis hujus provinciae, expedivit Constantinopolim cum multis promissis, ut confirmaretur in principatu; (2) sed tempus non permisit ut illi veniret responsum, nec[1] erat possibile, quia tunc vesirium agebat Kiuperleu, homo omni[2] exceptione major. (3) Illis plane diebus venit per Botnam Iel Agasy cum certa parte exercitus. (4) Princeps etiam Gika mutavit stationem a fluvio Byk ad Botnam et, postquam salutavit Iel Agasium, substitit ad Ketuszeni, usque ad adventum sołtani.

34 (1) Tumultus Rakocij et rebellio Michnae principis nunc pervenit ad notitiam perfectam Imperij; (2) proinde contra Rakocium ordinatus est Ali passa vesirius Budensis, iam vero contra Michnam principem Gałga sołtanus Crimensis. (3) Illo ipso tempore venit nuntius de translatione Gikae principis ex principatu Moldaviae in principatum Valachiae, in locum Michnae principis. (4) Hujus provinciae datus est principatus Stephano principi, filio Basilij principis; sed haec commutatio, ut non dilaberentur barones a Gika principe, sub magno secreto tenebatur, (5) solummodo[3] Gika princeps appromittebat haec brevi mutanda in meliorem modum et semper, quasi in propria causa, agebat contra Constantinum principem cum sołtano.

35 (1) Kałga soltanus, quamvis[4] accepit mandatum ab Imperio, ut Gikam principem ex Moldavico principatu transferret in Valachicum ibique illum de more constituat principem, (2) tamen videns tantas confusiones et perturbationes in Moldavia et nolens pati[5] in principatu utpote rebellem Imperio Constantinum principem, (3) profectus est in superiores partes penes Prutum et constitit cum praetoriana cohorte

[1] responsum. Nec
[2] ⟦absque⟧ omni
[3] tenebatur. Solummodo
[4] quam vis **L**
[5] ⟦eum⟧ pati

Tartarorum ad Bołota, paulo inferius a Cucora; (4) ibique post factum consilium ipse remansit cum praetorio et penes se detinuit Gikam principem; (5) jam[1] vero exercitum totum accomodatum ad conflictum et omnes barones cum suis servitoribus dedit sub obedientiam[2] Ahmeti Iel Agasy Budziacensis, (6) qui tanquam ductor campestris profectus est contra Constantinum principem.

36 (1) Constantinus princeps accepta notitia de praesentia soltani in proximo loco eduxit totum exercitum ex civitate et transiit ad Galatensem montem ibique collocavit darabanos cum semenis et alium, quantum habuit, peditatum. (2) Fecit et vallum seu fossam supra vallem praecipitem, quae separatur a valle itidem praecipite Bernoviensi et venit a superiore parte sub Gałatam (3) ibique intra fossam locavit universum peditatum, equitatum vero in monte ibique stetit cum castris et omnibus curribus.

37 (1) Exercitus Tartaricus ivit per lineas et, cum omnes convenirent in Czyryk, ceperunt primo infestare per praelusores pugnae, veniendo usque ad vallem praecipitem. (2) Iaculabantur darabani in praelusores sine necessitate, quasi viderent magnum insultum, incassum[3] pulveres destruendo, nec ullum tangendo; quod[4] fuit signum magni metus illorum. (3) Omnia haec considerabat Iel Agasy, homo cui non erat similis in Krymea in proeliis. (4) Intra unam vesperam aliqua quota semenorum illorum qui se subdiderant[5] Constantino principi sumpserunt animos et exiverunt ex fossis; (5) venientes per aggerem penes vallem praecipitem pervenerunt usque ad pontem Bahłuy fluvii et transierunt[6] pontem qui protunc erat inferius ab aggere (6) – in tantam audaciam se resolverat peditatus – et in

---

1 iam **b**
2 oboedientiam **b**
3 in cassum **L**
4 quid **b**
5 subdiderunt **b**
6 trans{ierunt} **Lc** trans⟦euntes⟧ **L**

planiciem ex hac parte pontis descenderant per quinque et sex in uno ordine. (7) Invaserunt aliquot domunculas[1] in Broszteni et explodebant in Tartaros sclopeta, sed[2] et tunc – mirabile est! – nullum tetigerunt, tantummodo duos equos sub Tartaris vulnerarunt globis tempore illius eruptionis.

38 (1) Hanc audaciam illorum videns Iel Agasy ipse in persona sua conscendit equum et descendit in planiciem penes Bahułuy, ubi erant duo vexilla Ungarorum. (2) Animavit quosdam resolutos Tartaros contra semenos qui erant in planicie: insilierunt Tartari recta contra semenos, qui ad facies quasi dirigendo posuerant sclopeta. (3) Nemo crederet quam audacter iverunt Tartari contra ignem: unus Tartarus Budziacensis irruit recta in duos semenos habentes directa sclopeta (4) et, dum esset proxime, ambo exploserunt sclopeta, sed nullus tetigit Tartarum; Tartarus stricto ense unum vulneravit, alium vero accepit et adduxit ad Iel Agasy.

(5) Tunc apparuit poena peccati supra exercitum Constantini principis; in illa autem parte Bahułuy per pascua fugiebant illa duo vexilla ab aliquo tempore, (6) tantummodo uno Scytha persequente, cum magnis improperiis et risu omnium, quod tot homines fugerent unum et fugientes explodebant retro pistoletas sursum, sine reflexione ad quam metam.

39 (1) Ista proeliatio[3] fuit circa vesperam. (2) Intra noctem exiverunt Tartari ex civitate ad pernoctandum in pascuis; darabani et semeni nec ad horam quieverunt[4]. Tota nocte explodebant sclopeta, non singuli, sed omnes simul more Germanico. Incassum[5] pulverem destruebant, iaculando in ventum. (3) Putabamus primo quia infestabun-

---

[1] domunculos **b**

[2] sclopeta. Sed

[3] praeliatio **b**

[4] {quieverunt} **Lc** ⟦substiterunt⟧ **L**

[5] in cassum **L**

tur Tartari, sed nullam habuerunt infestationem a quopiam; apparebat optime haec facta ex timore.

40 (1) Sequens dies fuit dies Veneris; ideo Tartari noluerunt dare conflictum observando diem Veneris, quam ipsi ita observant, ut nos dies Dominicum; (2) stabant tantummodo parati, tenentes equos manibus, usque ad meridiem (lex illorum vetat ne ulli offerant proelium). (3) Invitavit Iel Agasy ad se barones dixitque illis legem suam vetare se ne proelientur; «quod si adversarii venerint, tunc acceptabimus conflictum.» (4) Tum interrogavit barones: *quid illis videtur? quali ordine in crastino aggredietur adversarios? ex qua parte aggredietur? quis sit situs loci? in quo stat exercitus illorum?* (5) Haec conferens cum baronibus – erat enim homo in actionibus suis, ultra genium Tartarorum, affabilis et lenis et in rebus bellicis perfectus – (6) haec, inquam, cum loqueretur et ecce tympanorum et tubarum sonitus auditur in exercitu Constantini principis; sine mora incepit progredi exercitus in vallem versus Bahułuy. (7) Stetit totus exercitus in planicie cum peditatu et cum tormentis circumdando exercitum Tartaricum a valle praecipiti, quae est collateralis aggeri, usque infra Gałatam. (8) Tali modo progressus est Constantinus princeps cum exercitu disposito in aciem versus pontem.

41 (1) Conscenderunt etiam Tartari equos, qui non excedebant numerum trium millium; ex nostris Moldavis erant 300. (2) Disposuit Iel Agasy Tartaros et nostros ex hac parte Czyrik per declivitatem Tetaraszy expectans Constantinum principem cum sua acie.

42 (1) Constantinus princeps numerabat in exercitu suo 8 000 hominum. (2) In planicie cum exirent provocatores Tartarici ante exercitum post Bahłuy, nullus ex parte adversa prodiit excursor. (3) Explodebant tormenta identidem; tormenta erant bona et magna, quae Stephanus Georgius princeps curaverat fieri Leopoli: (4) explosiones tormentorum tam erant bonae, ut non solum nocuissent cuipiam, sed neque sonitus globorum audiretur; (5) putabant quod solum boatu

tormentorum terrefient Tartari; sed non terretur hostis sonitu, ubi non videt mortem.

43 (1) Ut pervenit ad Bahułuy exercitus Constantini principis, statim inceperunt transire fluvium. (2) Videns Iel Agasy quod volunt transire fluvium posuit unum Tartarum senem in tumulo qui est ulterior a loco in qua stabat exercitus Tartaricus, prope monasterium principis Aaron, ad Czyryk, (3) instruens illum ut, quando videbit ascendere exercitum Constantini principis ripam in margine Tetaraszy in montem, obverteret se ter in circulum in illo tumulo; et ita fecit Tartarus. (4) Iel Agasy ut vidit signum a Tartaro factum in tumulo, ipse in persona sua uti leo prosiliit, quem totus secutus est exercitus inclamando: (5) «Hała, Hała, Hała!» Darabani et semeni omnes exploserunt sclopeta, explosa sunt et tormenta. (6) Ad boatum tormentorum et ad resonantiam sclopetorum haeserunt aliquantum Tartari, sed, ubi viderunt quia nullus illorum cecidit, expectarunt paululum, ut rarius exploderetur. (7) Pars una darabanorum videns rarius explodi armadam et Tartaros stare immotos, inceperunt retrofugere; quos fugientes ut viderunt Tartari[1], praecipites instar caecorum iruerunt in illos et perruperunt in peditatum cum strictis ensibus. (8) Videre erat poenam Dei, videre erat campum mortis, videre erat profluvia sangvinis humani: facti sunt tres aggeres de cadaveribus, uti erant pedites dispositi in tres lineas incipiendo a ripa, usque ad vallem praecipitem fluvii Bahułuy. (9) Constantinus princeps arripuit viam Skinteam versus equites, quo quis potuit: alii per Bahułuy, alii in Kerlegaturam; (10) Ungari plurimi sunt submersi, similiter alius equitatus; plurimi caeco impetu per aggerem in stagnum et paludes se conjecerunt; plurimi[2] etiam in sylvis faginaceis posuerunt capita sua. (11) Currus et omnia onera Constantini principis remanserunt in monasterio Gałata.

---

[1] quos ut viderunt Tartari fugientes **L**, *ordine numeris superpositis indicato*

[2] conjecerunt. Plurimi

(12) Tartari non insequebantur fugientes, metuendo insidias[1] in sylvis. (13) In illo conflictu acceptus est in captivitatem Belianus, banus de Krajowa[2], in Valachia. (14) Hic in civitate monasteria omnia repleta erant hominibus, tam civitatensibus, quam aliis pauperibus, qui omnes redemerunt se pecuniis veluti ex captivitate.

44 (1) Sołtanus post hanc victoriam, ex mandato Imperii, accepit secum Gikam principem et ivit cum ipso per tractum Hussensem in Valachiam et ibidem absque ulla pugna cum Michna principe constituit eum principem Valachiae. (2) Fugit ex Tergoweszte Michna princeps – nihilominus addebat sibi animos ex factis suis plusquam paganicis – (3) occultisque viis penetravit ad Rakocium in Transylvaniam, ubi extinctus est et anima ipsius in abysso inferni absorpta est, (4) ut dicit Sacra Scriptura: «perijt memoria illius cum sonitu». Dicunt aliqui quod a Rakocio sublatus sit veneno. (5) Fecerat ille aliquam incursionem in Drestor et in Dziurdzew contra Turcas, antequam venisset nuntius de clade Constantini principis; (6) an[3] vero aliquod fecit opus heroicum apud Turcas, scribant historici Valachiae.

(7) In provinciam nostram venit Stephanus princeps, filius Constantini[4] principis.

Caput XXII

1 (1) Stephanus princeps, filius Basilii principis, per totum principatum Stephani Georgii principis fuit hic cum matre sua sub aresto. (2) Barones metuendo ne aliquando fiat princeps illis viventibus, praecipue barones colligati cum Stephano principe, inducebant ad hoc Stephanum principem, ut illum puerum naso privaret; (3) sed[5] renue-

---

1 ⟦sibi⟧ insidias
2 Kraiowa **b**
3 principis. An
4 Constantini **b**, Basilii **L**
5 privaret. Sed

bat Stephanus princeps dicens: «moriemur nos omnes citius quam hic puer evadat princeps»; nam parvulus erat protunc[1] Stephanica. (4) Sed, postquam depositus est de principatu Stephanus Georgius princeps et Gika princeps occupavit eundem, revocans sibi in memoriam gratias, beneficia et honores quos habebat a Basilio principe, principissam consortem Basilii et hunc filium misit honorifice Constantinopolim. (5) Adhuc vivebat Basilius princeps detinebaturque in carcere Septem Turrium. (6) Cum autem pervenisset Constantinopolim consors ejus principissa, liberum ipsi erat visitare in carcere maritum suum principem. (7) Filiolum Stephanicam dedit Basilius princeps ad suos amicos applicandum ad studia literarum; (8) qui cum pervenisset ad annos ‹....›[2], adibat vesirium Kiuperleu cum supplici libello, in suis necessitatibus expressuris. (9) Dicunt quod, cum illum vidisset vesirius, «juvenem», dixerit, «egregium habet Basilius bey». (10) Atque ita paulo post Stephanica princeps factus est princeps Moldaviae; (11) vesirius enim ex principatu Moldavico transtulit in principatum Valachiae Gikam principem, iam grandaevum aetate, propter pacandam illam provinciam post tantas confusiones quas fecit Michna princeps in illa provincia.

2 (1) Necdum perfectam dispositionem sui principatus fecerat Stephanica princeps in Moldavia et Gika princeps in Valachia, (2) primo anno principatuum[3] utriusque, Constantinus princeps iterum aggressus est insperate Gikam principem tanta celeritate, (3) ut nocte debuerit aufugere ex metropolitana sede Bukoreszte iterumque occupavit Valachiam et ejus sedem Constantinus princeps.

3 (1) Sołtanus erat tunc in Budziaki, cui sine mora datum est mandatum ut iret contra Constantinum principem et profectus est. (2) Constantinus etiam princeps collegit bonum exercitum, nam et uni-

---

[1] pro tunc **L**

[2] *lac. in* **L**, **c** *om.* **b**

[3] Principatum **b**

versa provincia venit ad ipsum. (3) Posuit castra in montibus, in loco adeo inaccesso, ut soltanus intelligens quantum habet exercitum et in quali loco positum, non putaret quod tam facile illum superaret. (4) Nam habebat et Polonos et Germanos et Ungaros et Serbos stipendiarios – non[1] enim adhuc consumpserat thesauros Mattaei principis. (5) Igitur soltanus una die selegit 300 Tartaros et illos misit dans illis mandatum ut omnino penetrarent ad illum locum, ubi constituta erant castra Constantini principis. (6) Iverunt Tartari et inciderunt in excubias Constantini principis; quae[2] excubiae ut viderunt Tartaros, retrocesserunt, insequentibus illas Tartaris. (7) Illi qui erant in castris non prodierunt ad pugnam, etiamsi essent in loco inaccessibili, sed tanto terrore correpti sunt, ut qua data via esset fugerent relinquentes castra vacua. (8) Constantinus princeps videns tantum terrorem congregavit stipendiarios suos et aufugit per montes in Transylvaniam. (9) Hic Valachi dolose egerunt, quia noluerunt contraire Imperio Ottomanico, vel certe magna fuit ira Dei immittentis tantum terrorem; (10) hoc[3] enim pro vero asseritur, quod tantum septem Tartari erant insecuti et penetrarunt usque ad castra, ita[4] ut ipse sołtanus miraretur. (11) Post hanc victoriam firmavit soltanus[5] Gikam principem in suo solio, qui aufugerat usque ad passam de Derstoro[6].

4 (1) Constantinus princeps post illam suam fugam ex Valachia non ivit ad Rakocium, sed cum selectis 800 militibus stipendiariis ivit superius per montes prope Maramoresz, per fluvium Bistrica[7]; (2) inde per invia montium, per Dornam exivit in Campolongum provinciae nostrae et transiens paulo superius a Soczava flexit iter Chotinum traiecitque Tyram ad Mohiloviam tentans fortunam etiam in illa parte.

[1] stipendiarios. non
[2] principis. Quae
[3] terrorem. Hoc
[4] castra. Ita
[5] soltanus **Lc** soltanum **L**
[6] Drestoro **b**
[7] Bistrica:

5 (1) Stephanica princeps, aetate juvenis, cum soror ipsius principissa Ruxanda nollet venire in[1] provinciam, invitante illam patre suo et Stephanica, ex oppido Raszkow, (2) quod oppidum dederat ipsi Chmielniccius post fata filii sui Timothei, misit exercitum Raszkoviam, ut, expugnato oppido, acciperetur per vim Ruxanda. (3) Sed conatus ille irritus erat; nam nostri non poterant praevalere contra Raszkoviam, tantummodo provocarunt[2] Cosacos. (4) Cosaci expectabant occasionem faciendae irruptionis[3] in Moldaviam et veniente ad illos Constantino principe appromiserunt ipsi auxiliares copias.

6 (1) Cum aufugisset Gika princeps ex Valachia, irrumpente illuc Constantino principe, vesirius iratus est illi et intra breve tempus misit passam de Drestoro[4], (2) ut illum deponeret de principatu et loco ipsius posuit principem filium ipsius Gligoraszko principem.

7 (1) Eodem anno, scilicet primo anno principatus Stephanicae principis, in autumno, venit Constantinus princeps cum Cosacis contra Stephanicam principem (2) tentans varios modos occupandi principatus, cum auxiliis et incitatione Rakocij; nam neque Rakocius erat bene firmatus in suo dominio. (3) In Transylvania unum fortalitium Varadinum, praesidiariis Rakocii protunc firmatum, oppugnabat Ali passa, quod et iam[5] accepit; (4) exiverat una foemina ex fortalitio, ostendit Turcis ex quo loco veniebat aqua quae circumdabat fortalitium; (5) quam aquam Turcae averterunt a fortalitio et hoc modo illud acceperunt fortalitium, certe celeberrimum inter fortalitia Transylvaniae.

8. (1) Cum rescivisset Stephanica princeps quod Constantinus princeps traijcit Prutum ad Sorokam, prodiit et ipse cum exercitu trans Prutum ad Koijczeni ibique fixit castra. (2) Sed exercitus erat modicus, nam tanta erat fames protunc in provincia, ut homines vescerentur ra-

---

[1] ⟦Raszkow⟧ in

[2] {provocarunt} **Lc** ⟦exertarunt?⟧ **L**

[3] ⟦irupt⟧ irruptionis

[4] Drestor **b**

[5] {iam}

dicibus cannarum, siccando illas et molendo panesque faciendo; (3) post hanc famem Moldavia dedit nomen Stephanicae principi, vocando illum cannarum princeps ('Papure woda'). (4) Ut videre est voluntas Dei et tempora non sunt in voluntate principum.

9 (1) Quantillus erat exercitus, expedivit illum Stephanica princeps in fronte cum Katardzieu et cum pincerna Gregorio et cum Michalcie Henkuło regimentario. (2) Addidit illis equites collectos ex provincia et omnes barones de[1] officiis depositos, magis aptos bello, circiter 2 000 hominum. (3) Militia illa valde erat debilis suosque ductores habebat debiliores experientia bellica: aggressus est illos Kiszka Cosacus 300 tantum stipatus hominibus et dissipavit omnes cum maxima ignominia; qui[2] ipso clamore fugati, nemine illos insequente. (4) Postea pars media collecta de illis in modum excubiarum stetit, usque dum venisset ad illos cum suis castris Constantinus princeps. (5) Hic ubi intellexit ex captivis Stephanicam principem esse ad Koiuczeni, direxit viam inferius penes Prutum ad locum Zagarancże. (6) Capitaneus Woyciechowski ut rescivit hoc, si non denuntiasset Stephanicae principi Constantinum principem transisse[3] nos[4] cum exercitu suo, nos non scivissemus quando traiecisset Prutum. (7) Proinde Stephanica princeps dedit se in partes inferiores, per Posadnicam, et transiens superius a civitate penes monasterium principis Aaron, per fluvium Bahłuy, transiit ad Tomeszte ibique substitit cum exercitu.

(8) Constantinus princeps illam noctem transegit in illa parte Pruti.

10 (1) Sequenti die Constantinus princeps cepit transire Prutum; Stephanica vero princeps ivit inferius penes Prutum versus Budziaki

---

1 {de}

2 ignominia. qui

3 ⟦esse⟧ transisse

4 *om.* **b**

expeditvitque celerrime ad Iel Agasy[1] Budziacensem. (2) Cum Stephanica princepe fuit baldzibassa (exactor mellis) hani Crimensis, circiter cum 100 Tartaris; ex his Tartaris et ex nostris selegit Stephanica princeps aliquot (3) et misit illos versus carraginem Cosaticam, ut transiit Prutum exercitus Constantini principis, qui adduxerunt captos ex adversa parte.

11 (1) Retulerunt captivi cum Constantino principe esse 5 millia Cosacorum selectorum ex omnibus legionibus, stipendiariorum vero Constantini principis esse 1 000; (2) retulerunt et hoc, quod Constantinus princeps recta pergat Iassios. (3) Hac informatione accepta, Stephanica princeps ex[2] baldzibassae consilio ivit cum omnibus suis penes Prutum inferius obviam Iel Agasy, quem salutavit ad sylvas Kigecziulenses.

12 (1) Emiserat Constantinus princeps ad insequendum Stephanicam principem 500 homines cum Durako; (2) idem fecit et Stephanica princeps, missis cum Habaszeskuł et cum Woyciechowski colonello 100 nonnisi hominibus. (3) Ad Obeleni occultavit se militia Constantini principis, aliqui[3] ostenderunt se, qui simularunt fugam. (4) Nostris illos insequentibus prodiderunt ex insidiis illi; nostri debuerunt retrocedere. (5) Cum nostris erant pauci Tartari, inter quos fuit stabuli praefectus soltani[4], qui venerat ad recipiendum honorarium pro soltano a Stephanica principe; (6) qui ibidem periit, et duo Tartari cum ipso, qui insequendo transierunt Zyźam[5], postea in reditu equi illorum haeserunt in uligine. (7) Unus ex Tartaris arripuerat illum praefectum stabuli et post se in equum iniecerat, sed tandem et ille et praefectus stabuli perierunt.

13 (1) Stephanica princeps cum convenisset cum szahbolat aga, Iel Agasy Budziacensis, cum quo erant 2 000 Tartarorum et cum

---

1 IelAgasy **L**
2 {ex} ⟦cum⟧
3 principis. aliqui
4 ⟦hani⟧ soltani
5 Zyziam **b**

Stephanica principe 1 000 homines, (2) iverunt recta contra Constantinum principem Iassios, qui convocaverat ad se episcopos et aliquot barones ex superiore Moldavia. (3) Iel Agasy sine mora selegit partem Tartarorum expeditiorum misitque illos ut ex improviso irruperent in civitatem; (4) qui ita celeriter irruperunt, ut totam orbem in longum excusserint et multos ex civitatensibus captivarint[1]. (5) Constantinus princeps videns supervenisse Tartaros contra se exivit cum carragine et constitit ad latus urbis, ad vallem Kakayna, inferius a ponte Stephani principis; Stephanica[2] princeps cum Iel Agasy implevit Tataraszy.

14 (1) Aliqua pars nostrorum longe melius confligebant quam Tartari irruentes in carraginem Cosaticam; semeni etiam a casis infestabant Cosacos ex sclopetis suis. (2) Eodem die venerunt aliqui majores[3] Cosacorum ad Ieł Agasy, ut illi extraderent Constantinum principem et ipsi abirent liberi et securi. (3) In pilo tunc pendebat vita Constantini principis; illi enim per modum legatorum urgebant ut extraderent, praesertim Stamatenko, qui erat caput Cosacorum. (4) Caeterum, cum Constantinus princeps promitteret daturum se singulis Cosacis per 20 leoninos ad Mohiloviam dederatque actu aliquam pecuniam centurionibus, maxime Kiszkae centurioni, Cosaci omnes restiterunt clamantes: (5) «Non inuramus notam nomini nostro». Et hoc modo evasit Constantinus princeps.

(6) Aiunt aliqui quod Iel Agasy acceperit tunc bonam pecuniam a Constantino principe.

15 (1) Sequenti die circa meridiem iverunt Cosaci cum carragine concatenata retro; (2) sub[4] colle penes Tataraszy dum essent, conventum erat cum Ieł Agasy ut nostri infestarent carraginem. (3) Secundo irruerunt nostri in monte ad monasterium principis Aaron in carragi-

---

[1] captivarint **Lc** captu **L**
[2] principis. Stephanica
[3] maiores **b**
[4] retro. Sub

nem et pepulerunt peditatum Cosaticum usque intra currus, cadentibus non paucis Cosacis; et[1] nostrorum etiam aliquot equi vulnerati sunt de sclopetis Cosacorum.

16 (1) Atque ita evasit Constantinus princeps etiam illa vice de periculo vitae – nihilominus quaerebat occasionem vindictae ex illa die; postmodum continuit se in regno Poloniae. (2) Stephanica princeps insecutus est Cosacos usque ultra Prutum.

(3) Transitus ille Cosacorum et insecutio illorum fecit in provincia desolationem. (4) Ieł Agasy rediit in Budziaki, Stephanica princeps Jassios intravit. (5) Cosaci cum Constantino principe transierunt Tyram ad Mohyloviam, ubi multas molestias passus est a Cosacis ratione stipendiorum.

17 (1) Necdum de toto liberavit se Stephanica princeps a Iel Agasy: venit Mustafa passa Silistriae statimque intravit in palatium principis pro hospitio convocavitque ad se omnes barones, (2) interrogans de illis exercitibus, ob quam causam venerant in dominium imperatoris, faciens barones rebelles et[2] omnes quotquot erant barones accepit et incarceravit, redarguens etiam Stephanicam principem, ineptum appellans hominem. (3) Mansit Jasiis tres dies cum magnis expensis et violentijs in civitate a sua militia perpetratis; in abitu ex omnibus baronibus segregavit Thomam iudicem, Szeptilicium generalem, Prezeskułum iudicem (4) accepitque illos sub custodiam nec, quousque enumerarent[3] 60 bursas, dimisit illos barones supra nominatos[4] idque a limitibus provinciae.

18 (1) Stephanica princeps de omnibus passae illius factis conquestus est vesirio Kiuperleu; dimissus et Basilius princeps ex carceribus liber. (2) Sine mora adductus est passa Constantinopolim et parum

---

[1] Cosacis. Et

[2] et ⟦et⟧ **L**

[3] enumarent **L**

[4] supranominatos **b**

aberat quin periret; (3) maior[1] domo[2] ipsius (kihaia) factum hoc persolvit capite suo.

19 (1) Hoc anno finivit vitam suam Basilius princeps, princeps celeberrimus inter principes Moldaviae, felicissimo principatu. (2) Stephanica princeps primo vere accepit mandatum ut expediret exercitum in Ungariam; idem mandatum venit in Valachiam, contra Rakocium. (3) Expedivit Stephanica princeps Mihalciam Henkulum et Woyciechowscium colonellum cum 1 000 stipendiarijs.

20 (1) Ex imperio ordinatus fuit Seyde passa cum exercitu contra Rakocium. (2) Magna memoria est apud Turcas in hodiernum diem istius passae, tantus bellator erat et tam fortis (ut et nostri de illo referunt), ut cum ducibus in orbe glorisissimis possit comparari. (3) Hic conjunctus[3] cum[4] exercitu nostro et Valachico profectus est contra Rakocium. (4) Ad civitatem Kluźwar[5] prodiit obviam ipsi Rakocius cum exercitu suo.

21 (1) Passa non habuit amplius quam 6 000 hominum, exceptis exercitibus duarum istarum provinciarum, (2) sed, ut dicitur, erat invincibilis in proeliando; Rakocius habebat 8 000 hominum, propter nimiam tenacitatem suam; (3) nam, si habuisset numerosiorem exercitum, tam parvum exercitum Turcicum debellasset et victoriam opimam habuisset. (4) Qualiter autem tunc pugnatum est nolo involvere silentio.

22 (1) Rakocius collocavit totum peditatum et tormenta in dextra ala, ex adverso[6] Moldavorum et Valachorum, sciendo has gentes esse timidas ad ignem tormentorum; (2) ipse vero cum toto equitatu, quem bonum habebat, stetit ex adverso Turcici exercitus.

---

1 ⟦Kihaia⟧ maior
2 maiordomus **b**
3 coniunctus **b**
4 {cum}
5 Kluzwar **b**
6 {ex adverso} ⟦contra⟧

23 (1) Seyde passa vero posuit 2 000 Valachorum et 1 000 Moldavos in sinistra parte, partem equitatus Turcici in fronte ante se (2) et alteram partem posuit cum peditatu quem habuit, cum tormentis, post primum ordinem equitatus. (3) Postquam ita disposuisset exercitum, convocavit officiales tam nostrj exercitus, quam Valachici, et taliter dixit: (4) «Vos, canes, ecce ego pugnabo cum giauro non aliis armis, nisi frameis; ex vobis quicunque aut arcu, aut aliis armis pugnaverit, illius amputabo caput, in primis[1] vero vobis, officialibus. (5) Igitur, ut primum ego movebo pedem et incipiam conflictum, vos transeatis peditatum (6) et impetum faciatis in hostem a tergo, ut primum perfringam illum! – scio enim quia infringam illum. (7) Nullus vestrum convertat se ad spolia neque descendat ad detrahendas vestes neque conferat[2] se ad capiendos equos, (8) sed simul[3] omnes insequimini hostem! nam ad insequendum aptiores vos estis quam iste alius exercitus. (9) Hoc mandatum meum viva teneatis memoria! nemo autem ex vobis cogitet quod non praevalebo hunc hostem, nam scio illum a me superandum!»

24 (1) Accepto hoc mandato, dum rediissent officiales ad suos ordines, movit passa primus cum exercitu disposito ordine supradicto, nostris ad[4] latus assistentibus. (2) Ut appropinquarunt Turcae exercitui Rakociano, ille resolutissimus prosiluit cum toto exercitu insimul, ipse in fronte cum selectis quos habebat katanis, (3) et in ictu oculi perfregit omnem equitatum Turcicum qui in fronte fuit et tantam in illo confusionem fecit, (4) ut inceperint retrocedere per ipsum passam, qui sequebatur cum corpore exercitus. (5) Constitit passa cum evaginato ense, retinendo ordines depulsos ex fronte ab Ungaris; (6) progrediente pedetentim passa cum suo ordine primo, permiscuerunt se Turcae Ungaris cum gladiis. (7) Irruit et ala de Valachis et Moldavis

[1] imprimis **b**
[2] ⟦datis⟧ conferat
[3] ⟦ut⟧ simul
[4] [⟦vero⟧ ad

facta in peditatum Ungaricum a tergo; nam egressus erat Rakocius in ante, Valachi vero et Moldavi manserunt a tergo ipsius. (8) Exploserunt Germani Rakociani[1] sclopeta sua in nostros, explosa et tormenta, ad quem ignem non valentes[2] nostri in loco stare, retrocesserunt quasi fugientes. (9) Hic erravit plurimum Rakoci, quod peditatui nullum addidit equitatum; qui insecutus fuisset Valachos et Moldavos tunc, dum illos ignis pepulit: certo nostri nunquam rediisent ad ordinem. (10) At ubi viderunt quod nullum aliud periculum haberent nisi a sclopetis, haec ut explosa sunt, redierunt ad pugnam aliqui officiales, praesertim Woyciechowski colonellus et Kantymirus[3], (11) qui apud ensiferum Valachicum erat tum temporis czausz, et alii, tum tandem omnes (Kantimirus ille in tantum assurexerat, ut fuisset princeps Moldaviae). (12) Et antequam Germani secundo onerarent sclopeta, illi alii ordines cum gladiis evaginatis effusi sunt in peditatum et egerunt in dispersionem relictis tormentis et caeteris sclopetis[4] vacuis. (13) Ungari videntes cladem peditatus sui et validam manum hostis[5] a tergo ceperunt debilitari; (14) Rakocius ultima resolutione luctabatur[6] adhuc volens rem restituere, sed graviter vulneratus est ab uno Turca in capite, quod vulnus fuit ipsi letale[7] vitaque illum privavit postmodum[8].

25 (1) Ungari videntes Rakocium, principem suum, tam graviter vulneratum acceperunt illum inter se et ad partem[9] cum illo recesserunt; reliquus totus exercitus dilapsus est fuga. (2) Turcae non adeo illos insequebantur, nam illi non habent hoc in usu; nostri etiam non

---

[1] {Rakociani}
[2] volentes **b**
[3] Kantimirus **b**
[4] {sclopetis} ⟦peditibus⟧
[5] {validam – hostis} ⟦sentientes se debilitatos⟧
[6] cunctabatur **b**
[7] ⟦mor⟧‹tiferum?› letale
[8] post modum **L**
[9] ⟦latus⟧ partem

audebant multum insequi et se ab exercitu avellere, nam sylvae erant in proximo. (3) Hunc finem habuit Rakocius, princeps in magna fortuna natus, inter alios principes fortunatos[1] fortunatissimus. (4) In quem scopulum non impingit insatiabile cor hominis ad obtinenda[2] alta fastigia! (5) Post hanc victoriam de Rakocio reportatam, Seyde passa totam Transylvaniam constituit sub Imperio Turcico et exercitus nostros dimisit domos suas.

26 (1) Stephanica princeps hoc anno in pace regebat principatum per totam aestatem; (2) necdum redierat exercitus ille in Transylvaniam missus et ecce venit iterum mandatum ab Imperio ut iret ipse in persona sua ad Borysthenem, (3) ut[3] ibi adiuvaret passam Silistriensem et hanum in opere circa aliqua fortalitia quae erexerat Imperator assecurando Borystheni ad reprimendos Cosacos, ne possent intrare in mare. (4) Debuit ergo omnino proficisci Stephanica princeps; (5) in via prope Tyginiam, ad fluvium Byk, in una villa Luceni dicta, incidit in gravem infirmitatem, scilicet in malignam. (6) Medicus intelligens gravitatem morbi volebat incidere venam, sed princeps noluit auscultare; (7) dum invalesceret malum, utpote tempore autumnali, febris calida eo ascendit, ut, antequam pervenerit Teginam[4], inciderit in phraenesim, id est mente motus fuerit. (8) In modum pestis erat infirmitas, nam etiam in manu apparuit ulcus; caeterum non erat pestis, sed maligna vehementissima. (9) Postquam transiit Tyram, tertia die vitam in morte commutavit. (10) Eodem plane morbo ibidem vita[5] functus est Demetrius Dreguceskuł ex territorio Soczaviensi, homo aulae bene notus et bene meritus. (11) Qualitates principis istius non possumus describere: nondum enim ad aetatem maturam perve-

[1] fortunatos,
[2] ⟦fasti⟧‹gia› obtinenda
[3] Borysthenem. ut
[4] Teginam **Lc** Tehinam **L**
[5] *om.* **b**

nerat; (12) in multis videbatur imitari parentem suum, excepto hoc, quod fuerit[1] ad iram proclivis.

27 (1) Turcarum agae minoris notae de Tegina audientes de morte Stephanicae principis, qui necdum exspiraverat, turmatim venerunt, ut acciperent omnia quaecunque essent principis, quasi ad fiscum Imperatoris. (2) Parum aberat ut non excitarentur rixae inter nostros et inter Turcas, nam intraverant Turcae in carraginem more latronum; (3) sed barones facta deliberatione non illos repellebant, tantummodo dixerunt: «accipite[2], sed videte ne postea detis rationem de pluribus!» (4) Recollegerunt se illi agae et metuentes ne postmodum rigorose[3] respondeant abstinuerunt a praeda.

28 (1) Barones post mortem Stephanicae principis elegerunt Cyriacum Drakon Russettum, qui postea fuit princeps Moldaviae, cui addiderunt Alexandrum Kostenum mareschalcum (2) et sine mora miserunt citatis passibus ad Imperium significando mortem Stephanicae principis, tum ut facerent supplex postulatum pro constituendo principe ex provincia oriundo, tum ut proponerent[4] statim Dabiźam iudicem magnum; (3) sed non omnes consenserant in Dabizam iudicem: alii detorquebant alio, quos transeo cum calamo, detestabilem memoriam eorum! (4) Corpus Stephanicae principis acceperunt barones et iverunt cum illo in superiores partes penes Tyram ex illa parte et traijcientes[5] Tyram ad Bylahew venerunt Iassios (5) sepelieruntque in monasterio quod est ex muro aedificatum a parente suo, Basilio principe, quod monasterium vocatur nomine Trium Sanctorum.

Finis et
Laus Deo[6]

---

1 fuerit **Lc** fui‹t› **L**
2 accipite **Lc** accipiatis **L**
3 rigorosi **b**
4 {proponerent} ⟦innuerent⟧
5 traiicientes **b**
6 *erasa verba post haec sequuntur* ⟦Ad Majorem Dei Gloriam⟧, *ut puto*

INDEX LATINITATIS

A. NUME PROPRII

C

D

S

B. NUME COMUNE

16, 7, 3; 16, 8, 3; 16, 9, 1;
16, 9, 2; 16, 10, 3; 16, 11, 1;
16, 13, 2; 16, 13, 2; 16, 15, 3;
16, 17, 4; 16, 18, 1; 16, 18, 1;
16, 18, 2; 16, 18, 3; 16, 19, 2;
16, 20, 1; 16, 21, 1; 16, 21, 2;
16, 25, 3; 16, 25, 4; 16, 25, 4;
16, 25, 4; 16, 25, 4; 16, 28, 5;
16, 29, 4; 16, 29, 6; 16, 29, 8;
16, 30, 1; 16, 30, 1; 16, 30, 4;
16, 30, 5; 16, 30, 5; 16, 32, 5;
16, 33, 1; 16, 33, 5; 16, 33, 5;
16, 33, 5; 16, 34, 3; 16, 35, 2;
16, 35, 2; 16, 35, 3; 16, 35, 4;
16, 36, 2; 16, 36, 5; 16, 37, 4;
16, 38, 4; 16, 38, 5; 16, 38, 5;
16, 38, 7; 16, 39, 1; 16, 39, 4;
16, 40, 2; 16, 40, 2; 16, 40, 3;
16, 40, 6; 16, 40, 8; 16, 40, 10;
16, 40, 10; 16, 40, 11;
16, 40, 11; 16, 42, 3; 16, 42, 3;
16, 45, 3; 16, 45, 5; 16, 46, 4;
16, 46, 5; 16, 47, 3; 16, 50, 2;
16, 50, 4; 16, 51, 2; 16, 52, 2;
16, 52, 3; 16, 52, 3; 16, 52, 3;
16, 52, 6; 16, 52, 7; 16, 52, 9;
16, 52, 10; 16, 52, 13;
16, 52, 13; 16, 52, 14;
16, 55, 1; 16, 55, 1; 17, 4, 3;
17, 4, 7; 17, 5, 1; 17, 5, 4;
17, 6, 2; 17, 7, 2; 17, 7, 3;
17, 7, 8; 17, 8, 1; 17, 8, 3;
17, 8, 4; 17, 9, 4; 17, 10, 3;
17, 10, 3; 17, 10, 4; 17, 10, 10;
17, 10, 11; 17, 11, 3; 17, 12, 2;
17, 12, 3; 17, 12, 4; 17, 12, 6;
17, 13, 2; 17, 13, 6; 17, 13, 10;
17, 13, 11; 17, 13, 11;
17, 14, 8; 17, 15, 1; 17, 15, 2;
17, 15, 3; 17, 16, 1; 17, 16, 5;
17, 16, 5; 17, 16, 7; 17, 18, 3;
17, 18, 3; 17, 18, 4; 17, 18, 5;
17, 19, 2; 17, 19, 4; 17, 19, 5;
17, 20, 4; 17, 21, 1; 17, 21, 1;
17, 21, 2; 17, 21, 3; 17, 21, 5;
17, 22, 1; 17, 23, 2; 17, 23, 3;
17, 23, 3; 17, 25, 1; 17, 25, 4;
17, 25, 5; 17, 27, 2; 17, 27, 2;
17, 27, 3; 17, 28, 1; 17, 28, 3;
17, 29, 1; 17, 29, 2; 17, 30, 2;
17, 30, 3; 17, 30, 6; 17, 31, 1;
17, 31, 2; 17, 31, 3; 17, 32, 2;
17, 32, 6; 17, 32, 7; 17, 34, 2;
17, 36, 2; 17, 36, 3; 17, 36, 4;
17, 39, 1; 17, 39, 11; 17, 40, 2;
17, 43, 2; 17, 43, 5; 17, 45, 1;
17, 45, 1; 17, 45, 2; 17, 45, 3;
17, 45, 5; 17, 45, 6; 17, 45, 8;
17, 46, 3; 17, 46, 7; 17, 48, 1;
17, 48, 4; 17, 48, 8; 17, 49, 3;
17, 49, 4; 17, 49, 4; 17, 49, 6;
17, 49, 6; 17, 50, 4; 17, 50, 6;
17, 50, 10; 17, 51, 2; 17, 51, 3;
17, 52, 3; 17, 53, 3; 17, 53, 5;
17, 54, 1; 17, 55, 1; 17, 55, 3;
17, 56, 4; 17, 57, 2; 17, 57, 6;
17, 57, 7; 17, 59, 3; 17, 60, 1;
17, 60, 4; 17, 60, 5; 17, 60, 6;
17, 61, 2; 17, 62, 1; 17, 62, 3;
17, 63, 1; 18, 4, 2; 18, 4, 2;
18, 5, 1; 18, 5, 1; 18, 6, 1;
18, 7, 3; 18, 8, 3; 18, 8, 5;
18, 9, 2; 18, 9, 4; 18, 11, 3;
18, 11, 7; 18, 13, 2; 18, 13, 2;
18, 15, 1; 18, 15, 3; 18, 16, 2;
18, 17, 3; 18, 17, 5; 18, 17, 6;
18, 17, 7; 18, 18, 2; 18, 18, 3;
18, 18, 3; 18, 18, 5; 18, 20, 2;
18, 22, 2; 18, 23, 2; 18, 24, 2;
18, 25, 1; 18, 25, 6; 18, 25, 6;
18, 25, 7; 18, 26, 1; 18, 27, 3;
18, 29, 2; 18, 30, 4; 18, 30, 4;
18, 30, 4; 18, 30, 6; 18, 30, 11;
18, 30, 12; 18, 30, 12;
18, 31, 2; 18, 31, 6; 18, 31, 6;
18, 32, 2; 18, 32, 2; 18, 32, 2;
18, 35, 1; 18, 35, 4; 18, 37, 3;
18, 37, 4; 18, 37, 7; 18, 37, 8;
18, 37, 8; 18, 38, 1; 18, 38, 5;
18, 38, 7; 18, 39, 2; 18, 39, 3;
18, 41, 6; 18, 41, 7; 18, 41, 9;
18, 41, 9; 18, 42, 2; 18, 42, 2;
18, 42, 6; 18, 42, 7; 18, 43, 1;
18, 44, 2; 18, 44, 6; 18, 44, 8;
18, 45, 10; 18, 45, 18;
18, 45, 20; 18, 47, 2;
18, 47, 2; 18, 48, 3; 18, 48, 4;
19, 3, 4; 19, 3, 5; 19, 4, 2;
19, 5, 5; 19, 5, 5; 19, 5, 6;
19, 5, 7; 19, 8, 9; 19, 8, 14;
19, 8, 1; 19, 10, 2; 19, 10, 2;
19, 10, 3; 19, 11, 1; 19, 11, 1;
19, 12, 1; 19, 13, 4; 19, 13, 4;
19, 14, 1; 19, 14, 3; 19, 15, 1;
19, 15, 1; 19, 16, 2; 19, 16, 2;
19, 17, 4; 19, 17, 4; 19, 19, 3;
19, 19, 6; 19, 20, 1; 19, 20, 1;
19, 20, 3; 19, 21, 16; 19, 22, 3;
19, 23, 2; 19, 24, 1; 19, 24, 2;
19, 24, 2; 19, 24, 3; 19, 25, 8;
19, 26, 3; 19, 26, 3; 19, 27, 1;
19, 27, 1; 19, 27, 1; 19, 27, 2;
19, 28, 1; 19, 28, 2; 19, 30, 5;
19, 30, 6; 19, 30, 8; 19, 30, 9;
19, 32, 4; 19, 32, 6; 20, 1, 6;
20, 1, 7; 20, 1, 8; 20, 1, 8;
20, 2, 1; 20, 2, 3; 20, 2, 5;
20, 2, 5; 20, 2, 6; 20, 2, 8;
20, 3, 3; 20, 5, 2; 20, 5, 5;
20, 5, 7; 20, 5, 8; 20, 5, 9;
20, 5, 10; 20, 6, 1; 20, 6, 2;
20, 6, 4; 20, 6, 4; 20, 6, 6;
20, 6, 8; 20, 7, 1; 20, 7, 2;
20, 7, 3; 20, 7, 7; 20, 8, 3;
20, 8, 4; 20, 9, 2; 20, 9, 4;
20, 10, 3; 20, 11, 1; 20, 11, 1;
20, 11, 3; 20, 11, 4; 20, 11, 4;
20, 11, 4; 20, 12, 2; 20, 12, 4;
20, 12, 6; 20, 14, 4; 20, 14, 7;
20, 14, 7; 20, 14, 8; 20, 14, 8;
20, 15, 5; 20, 16, 5; 20, 16, 8;
20, 16, 10; 20, 16, 14;
20, 16, 15; 20, 16, 17;
20, 17, 2; 20, 18, 3; 20, 18, 3;
20, 18, 5; 20, 18, 5; 20, 19, 3;
20, 20, 3; 20, 20, 3; 20, 20, 5;
20, 21, 4; 20, 21, 5; 20, 21, 7;
20, 22, 5; 20, 22, 6; 20, 22, 6;
20, 23, 2; 20, 23, 9; 20, 25, 1;
20, 25, 6; 20, 25, 6; 20, 28, 1;
20, 28, 1; 20, 28, 2; 20, 28, 4;

G

1, 14, 4; 1, 15, 1; 1, 15, 2;
1, 15, 3; 1, 15, 4; 1, 15, 4;
1, 17, 1; 1, 17, 3; 1, 17, 4;
2, 1, 3; 2, 3, 1; 2, 4, 1; 2, 4, 4;
2, 4, 4; 2, 5, 3; 2, 5, 4; 2, 6, 1;
2, 6, 4; 2, 7, 2; 2, 7, 2; 2, 9, 2;
2, 12, 1; 2, 12, 3; 3, 2, 2;
3, 3, 2; 3, 3, 3; 3, 5, 1; 3, 5, 4;
3, 5, 5; 3, 6, 1; 3, 7, 1; 3, 8, 4;
3, 8, 5; 3, 8, 5; 3, 9, 1;
3, 12, 2; 3, 14, 2; 3, 15, 3;
3, 16, 1; 3, 16, 2; 3, 16, 4;
3, 17, 1; 3, 17, 2; 3, 18, 2;
3, 21, 2; 3, 22, 4; 3, 22, 4;
3, 22, 6; 3, 23, 1; 3, 24, 3;
3, 25, 1; 3, 25, 1; 3, 25, 3;
3, 26, 1; 3, 26, 2; 4, 1, 2;
4, 1, 2; 4, 1, 5; 4, 1, 7; 4, 2, 1;
4, 3, 3; 4, 4, 1; 4, 4, 1; 4, 4, 1;
4, 4, 2; 4, 5, 3; 4, 5, 4; 4, 7, 2;
4, 8, 1; 4, 8, 2; 4, 8, 3; 4, 11, 2;
4, 11, 2; 4, 11, 2; 4, 11, 4;
5, 1, 1; 5, 1, 3; 5, 1, 7; 5, 2, 2;
5, 3, 1; 5, 3, 2; 5, 3, 2; 5, 3, 6;
5, 3, 6; 5, 3, 8; 5, 4, 3;
6, 1, 2; 6, 1, 4; 6, 2, 1; 6, 2, 1;
6, 3, 1; 6, 3, 2; 6, 3, 4; 6, 4, 2;
6, 4, 4; 6, 5, 1; 6, 5, 3; 6, 6, 1;
6, 6, 1; 6, 6, 2; 6, 6, 6; 6, 6, 6;
6, 6, 8; 6, 6, 10; 6, 6, 11;
6, 7, 1; 6, 7, 1; 6, 7, 2; 6, 8, 1;
6, 8, 4; 6, 8, 5; 6, 8, 7; 6, 9, 1;
6, 10, 2; 6, 10, 2; 6, 10, 3;
6, 10, 3; 6, 12, 1; 6, 13, 1;
6, 13, 1; 6, 17, 2; 6, 17, 3;
6, 18, 1; 6, 19, 2; 6, 19, 3;
6, 19, 3; 6, 19, 5; 6, 19, 5;
6, 19, 8; 6, 19, 8; 6, 20, 1;
6, 20, 3; 6, 20, 3; 6, 20, 4;
6, 21, 1; 6, 21, 2; 6, 21, 5;
6, 21, 6; 6, 22, 1; 6, 23, 1;
6, 23, 3; 6, 23, 4; 6, 23, 5;
6, 23, 5; 6, 23, 7; 7, 1, 1;
7, 1, 2; 7, 1, 3; 7, 1, 3;
7, 3, 1; 7, 3, 2; 7, 3, 3;
7, 3, 4; 7, 3, 5; 7, 4, 2;
7, 4, 3; 7, 5, 3; 7, 6, 2;
7, 6, 3; 7, 7, 1; 7, 7, 2;
7, 7, 3; 7, 9, 3; 7, 10, 1;
7, 11, 1; 7, 11, 2; 7, 11, 4;
7, 11, 4; 7, 11, 4; 7, 13, 3;
8, 1, 2; 8, 2, 2; 8, 3, 2; 8, 3, 2;
8, 3, 3; 8, 3, 3; 8, 4, 1; 8, 4, 1;
8, 4, 1; 8, 4, 2; 8, 4, 2; 8, 5, 1;
8, 5, 2; 8, 6, 3; 8, 7, 2; 8, 7, 6;
8, 7, 8; 8, 7, 8; 8, 7, 8; 8, 7, 12;
8, 9, 3; 8, 9, 4; 8, 10, 4;
8, 12, 3; 8, 12, 3; 8, 13, 2;
8, 13, 3; 8, 14, 2; 8, 15, 1;
8, 16, 4; 8, 18, 1; 8, 18, 1;
8, 18, 2; 8, 18, 3; 8, 18, 4;
8, 18, 6; 8, 19, 2; 8, 19, 4;
8, 19, 5; 8, 19, 5; 8, 19, 5;
8, 20, 2; 8, 21, 4; 8, 21, 6;
8, 21, 7; 8, 21, 9; 8, 21, 9;
8, 21, 10; 8, 21, 12;
8, 22, 1; 8, 22, 3; 8, 23, 1;
8, 23, 3; 8, 23, 7; 8, 24, 1;
8, 24, 2; 8, 24, 3; 8, 24, 5;
8, 24, 7; 8, 24, 10; 8, 25, 2;
8, 27, 1; 8, 27, 4; 8, 28, 1;
8, 28, 1; 8, 28, 1; 8, 28, 2;
8, 28, 2; 8, 28, 2; 8, 28, 4;
8, 28, 5; 8, 28, 5; 8, 29, 5;
8, 29, 6; 8, 29, 8; 8, 29, 8;
8, 29, 8; 8, 30, 2; 8, 31, 2;
8, 31, 5; 8, 31, 6; 8, 31, 6;
8, 31, 6; 8, 32, 2; 8, 32, 3;
8, 32, 3; 8, 32, 3; 9, 1, 1;
9, 2, 1; 9, 2, 1; 9, 2, 1; 9, 3, 1;
9, 3, 2; 9, 4, 2; 9, 4, 3; 9, 4, 4;
9, 5, 1; 9, 5, 2; 9, 6, 2; 9, 6, 3;
9, 6, 7; 9, 8, 1; 9, 8, 4; 9, 9, 2;
9, 9, 3; 9, 10, 1; 9, 11, 2;
9, 11, 4; 9, 11, 7; 9, 11, 10;
9, 11, 10; 9, 12, 1; 9, 13, 3;
9, 13, 4; 9, 13, 5; 9, 13, 6;
9, 13, 7; 9, 13, 7; 9, 13, 8;
9, 14, 1; 9, 14, 1; 9, 14, 2;
9, 14, 3; 9, 14, 4; 9, 14, 6;
9, 15, 2; 9, 15, 3; 9, 15, 4;
9, 15, 4; 9, 15, 5; 9, 16, 2;
9, 16, 2; 9, 16, 5; 9, 16, 6;
9, 16, 7; 9, 17, 2; 9, 18, 1;
9, 18, 4; 9, 19, 1; 9, 20, 1;
9, 20, 3; 9, 21, 1; 9, 21, 1;
9, 21, 2; 9, 21, 3; 9, 21, 4;
9, 21, 4; 9, 21, 5; 9, 21, 6;
9, 21, 6; 9, 21, 7; 9, 22, 1;
9, 22, 1; 9, 22, 2; 9, 24, 3;
9, 25, 2; 9, 25, 4; 9, 25, 4;
9, 25, 6; 9, 26, 1; 9, 26, 7;
9, 26, 7; 9, 26, 8; 9, 27, 1;
9, 27, 2; 9, 27, 3; 9, 28, 5;
9, 29, 1; 9, 29, 1; 9, 29, 3;
9, 29, 4; 9, 29, 6; 9, 29, 6;
9, 29, 7; 9, 30, 1; 9, 33, 2;
9, 33, 2; 9, 33, 2; 9, 33, 3;
9, 34, 1; 9, 34, 3; 9, 36, 1;
9, 36, 2; 9, 36, 3; 9, 36, 6;
9, 37, 1; 9, 37, 1; 9, 37, 3;
9, 38, 2; 10, 1, 1; 10, 2, 1;
10, 2, 2; 10, 3, 3; 10, 3, 1;
10, 3, 3; 10, 4, 1; 10, 4, 1;
10, 4, 1; 10, 4, 4; 10, 4, 5;
10, 5, 1; 10, 5, 3; 10, 5, 3;
10, 6, 1; 10, 6, 2; 10, 7, 2;
10, 7, 4; 10, 7, 4; 10, 8, 1;
10, 8, 2; 10, 8, 3; 10, 8, 3;
10, 8, 4; 10, 9, 3; 10, 10, 1;
10, 10, 1; 10, 10, 3; 10, 10, 3;
10, 11, 3; 10, 11, 3; 10, 12, 1;
10, 12, 1; 10, 12, 3; 10, 12, 3;
10, 12, 3; 10, 12, 5; 10, 13, 3;
10, 14, 2; 10, 14, 2; 10, 16, 1;
10, 16, 2; 10, 16, 2; 10, 16, 2;
10, 16, 2; 10, 16, 3; 10, 16, 3;
10, 16, 4; 10, 16, 4; 10, 16, 4;
11, 2, 1; 11, 2, 1; 11, 2, 1;
11, 3, 1; 11, 3, 3; 11, 3, 4;
11, 3, 4; 11, 3, 5; 11, 3, 5;
11, 3, 6; 11, 3, 6; 11, 4, 1;
11, 4, 2; 11, 5, 1; 11, 5, 3;
11, 5, 4; 11, 5, 5; 11, 5, 8;
11, 5, 8; 11, 5, 8; 11, 5, 9;
11, 6, 1; 11, 7, 1; 11, 7, 2;
11, 7, 3; 11, 7, 4; 11, 7, 4;
11, 7, 5; 11, 8, 5; 11, 9, 1;

M

7, 4, 1; 7, 4, 1; 7, 4, 1;
7, 4, 1; 7, 4, 2; 7, 10, 1;
7, 11, 1; 7, 11, 2; 7, 11, 3;
7, 11, 4; 7, 12, 2; 7, 13, 2;
8, 2, 1; 8, 2, 2; 8, 2, 4; 8, 4, 2;
8, 4, 3; 8, 4, 3; 8, 6, 4; 8, 6, 8;
8, 7, 3; 8, 7, 3; 8, 7, 3; 8, 7, 6;
8, 7, 7; 8, 8, 1; 8, 8, 4; 8, 11, 1;
8, 12, 3; 8, 13, 2; 8, 13, 4;
8, 15, 2; 8, 15, 2; 8, 17, 3;
8, 18, 6; 8, 18, 6; 8, 19, 5;
8, 21, 4; 8, 22, 3; 8, 22, 4;
8, 24, 2; 8, 24, 4; 8, 21, 1;
8, 27, 1; 8, 28, 3; 8, 29, 2;
8, 29, 4; 9, 4, 4; 9, 6, 7;
9, 6, 9; 9, 8, 1; 9, 10, 1;
9, 11, 1; 9, 11, 9; 9, 12, 3;
9, 13, 11; 9, 14, 1; 9, 14, 2;
9, 16, 4; 9, 18, 4; 9, 19, 2;
9, 19, 2; 9, 20, 3; 9, 21, 3;
9, 21, 3; 9, 21, 7; 9, 22, 1;
9, 23, 3; 9, 25, 3; 9, 25, 7;
9, 25, 8; 9, 28, 1; 9, 33, 2;
9, 33, 2; 9, 36, 6; 10, 3, 3;
10, 3, 1; 10, 3, 3; 10, 4, 2;
10, 4, 3; 10, 5, 1; 10, 5, 1;
10, 6, 3; 10, 8, 2; 10, 8, 4;
10, 12, 4; 10, 13, 2; 11, 2, 1;
11, 3, 4; 11, 3, 5; 11, 3, 9;
11, 4, 1; 11, 4, 2; 11, 4, 2;
11, 5, 4; 11, 5, 6; 11, 6, 1;
11, 6, 2; 11, 6, 3; 11, 7, 2;
11, 10, 6; 11, 13, 2; 11, 13, 3;
12, 3, 1; 12, 3, 6; 12, 3, 6;
12, 3, 8; 12, 3, 8; 12, 3, 8;
12, 6, 2; 12, 7, 5; 12, 7, 5;
12, 7, 6; 12, 7, 7; 12, 7, 8;
12, 7, 10; 12, 7, 10; 12, 8, 2;
12, 8, 2; 13, 3, 3; 13, 3, 3;
13, 5, 1; 13, 6, 1; 13, 9, 4;
13, 11, 1; 13, 15, 2; 13, 15, 3;
13, 17, 2; 13, 17, 2; 13, 19, 1;
13, 21, 4; 13, 21, 5; 13, 23, 3;
13, 23, 4; 14, 1, 2; 14, 1, 3;
14, 4, 2; 14, 4, 6; 14, 5, 2;
14, 6, 6; 14, 6, 7; 14, 8, 1;
14, 8, 3; 14, 8, 6; 14, 10, 2;
14, 12, 1; 14, 12, 1; 14, 13, 1;
14, 16, 2; 15, 2, 1; 15, 3, 1;
15, 7, 3; 15, 7, 4; 15, 9, 2;
15, 9, 5; 15, 13, 1; 15, 13, 2;
16, 3, 5; 16, 3, 5; 16, 5, 2;
16, 6, 4; 16, 7, 1; 16, 16, 2;
16, 16, 2; 16, 17, 4; 16, 18, 4;
16, 21, 1; 16, 24, 2; 16, 24, 2;
16, 25, 3; 16, 26, 3; 16, 29, 6;
16, 30, 5; 16, 31, 5; 16, 32, 1;
16, 32, 1; 16, 32, 6; 16, 32, 7;
16, 33, 3; 16, 33, 4; 16, 35, 4;
16, 36, 3; 16, 36, 5; 16, 37, 2;
16, 37, 3; 16, 39, 1; 16, 39, 1;
16, 39, 2; 16, 39, 2; 16, 39, 3;
16, 39, 4; 16, 41, 1; 16, 41, 2;
16, 41, 3; 16, 41, 4; 16, 43, 4;
16, 45, 4; 16, 48, 2; 16, 50, 1;
16, 52, 4; 16, 52, 5; 16, 52, 5;
16, 52, 6; 16, 52, 9; 16, 52, 9;
16, 52, 9; 16, 52, 9; 16, 52, 11;
16, 52, 13; 16, 52, 16;
16, 52, 18; 16, 54, 2; 16, 54, 2;
17, 1, 3; 17, 4, 6; 17, 7, 5;
17, 8, 3; 17, 8, 4; 17, 12, 5;
17, 13, 7; 17, 13, 8; 17, 13, 8;
17, 13, 11; 17, 14, 5;
17, 14, 5; 17, 14, 6; 17, 14, 7;
17, 14, 10; 17, 15, 4;
17, 16, 4; 17, 23, 2; 17, 23, 5;
17, 25, 4; 17, 28, 4; 17, 28, 4;
17, 30, 6; 17, 30, 6; 17, 33, 1;
17, 37, 1; 17, 39, 11; 17, 43, 5;
17, 43, 6; 17, 43, 6; 17, 44, 3;
17, 45, 5; 17, 46, 6; 17, 48, 2;
17, 48, 5; 17, 51, 1; 17, 52, 1;
17, 54, 1; 17, 54, 2; 17, 55, 3;
17, 56, 1; 17, 56, 3; 17, 57, 4;
17, 58, 4; 17, 59, 2; 18, 1, 2;
18, 1, 2; 18, 1, 2; 18, 1, 5;
18, 1, 6; 18, 8, 4; 18, 9, 1;
18, 10, 1; 18, 11, 1; 18, 11, 2;
18, 11, 2; 18, 11, 3; 18, 11, 6;
18, 11, 6; 18, 12, 1; 18, 12, 2;
18, 12, 3; 18, 13, 3; 18, 13, 5;
18, 15, 1; 18, 16, 1; 18, 18, 4;
18, 20, 3; 18, 23, 4; 18, 24, 2;
18, 25, 3; 18, 25, 5; 18, 27, 1;
18, 27, 1; 18, 27, 6; 18, 28, 1;
18, 30, 10; 18, 35, 1; 18, 36, 5;
18, 37, 1; 18, 38, 2; 18, 40, 1;
18, 40, 1; 18, 40, 4; 18, 41, 3;
18, 41, 4; 18, 41, 5; 18, 41, 7;
18, 41, 8; 18, 41, 10; 18, 43, 5;
18, 44, 3; 18, 44, 10; 18, 46, 5;
18, 46, 6; 19, 1, 3; 19, 5, 2;
19, 5, 2; 19, 5, 4; 19, 6, 4;
19, 7, 2; 19, 8, 4; 19, 8, 6;
19, 8, 7; 19, 8, 10; 19, 8, 16;
19, 13, 3; 19, 14, 1; 19, 14, 2;
19, 14, 4; 19, 15, 3; 19, 19, 4;
19, 20, 3; 19, 21, 3; 19, 21, 8;
19, 21, 10; 19, 21, 13;
19, 21, 15; 19, 22, 6; 19, 22, 8;
19, 22, 8; 19, 23, 2; 19, 24, 1;
19, 24, 2; 19, 24, 4; 19, 24, 4;
19, 29, 2; 19, 30, 5; 19, 30, 6;
19, 32, 1; 20, 1, 5; 20, 2, 1;
20, 3, 2; 20, 3, 3; 20, 4, 1;
20, 4, 7; 20, 5, 5; 20, 5, 6;
20, 5, 9; 20, 5, 10; 20, 5, 10;
20, 5, 12; 20, 6, 3; 20, 6, 7;
20, 7, 2; 20, 9, 1; 20, 12, 4;
20, 13, 2; 20, 14, 9; 20, 15, 1;
20, 15, 3; 20, 16, 9;
20, 17, 4; 20, 17, 5; 20, 18, 2;
20, 18, 6; 20, 21, 3; 20, 21, 8;
20, 22, 1; 20, 22, 4; 20, 22, 7;
20, 23, 3; 20, 28, 1; 20, 28, 1;
20, 29, 1; 20, 30, 3; 20, 33, 2;
20, 34, 1; 20, 34, 3; 20, 35, 1;
20, 36, 3; 20, 37, 1; 20, 37, 4;
20, 40, 1; 20, 41, 3; 20, 42, 3;
20, 44, 6; 20, 46, 4; 20, 47, 2;
20, 47, 4; 20, 48, 4; 20, 48, 4;
20, 49, 4; 21, 1, 5; 21, 1, 8;
21, 2, 4; 21, 3, 2; 21, 3, 3;
21, 3, 3; 21, 3, 4; 21, 4, 2;
21, 4, 2; 21, 7, 3; 21, 10, 5;
21, 10, 9; 21, 11, 1; 21, 12, 1;
21, 12, 3; 21, 12, 4; 21, 14, 2;

O

R

T

U

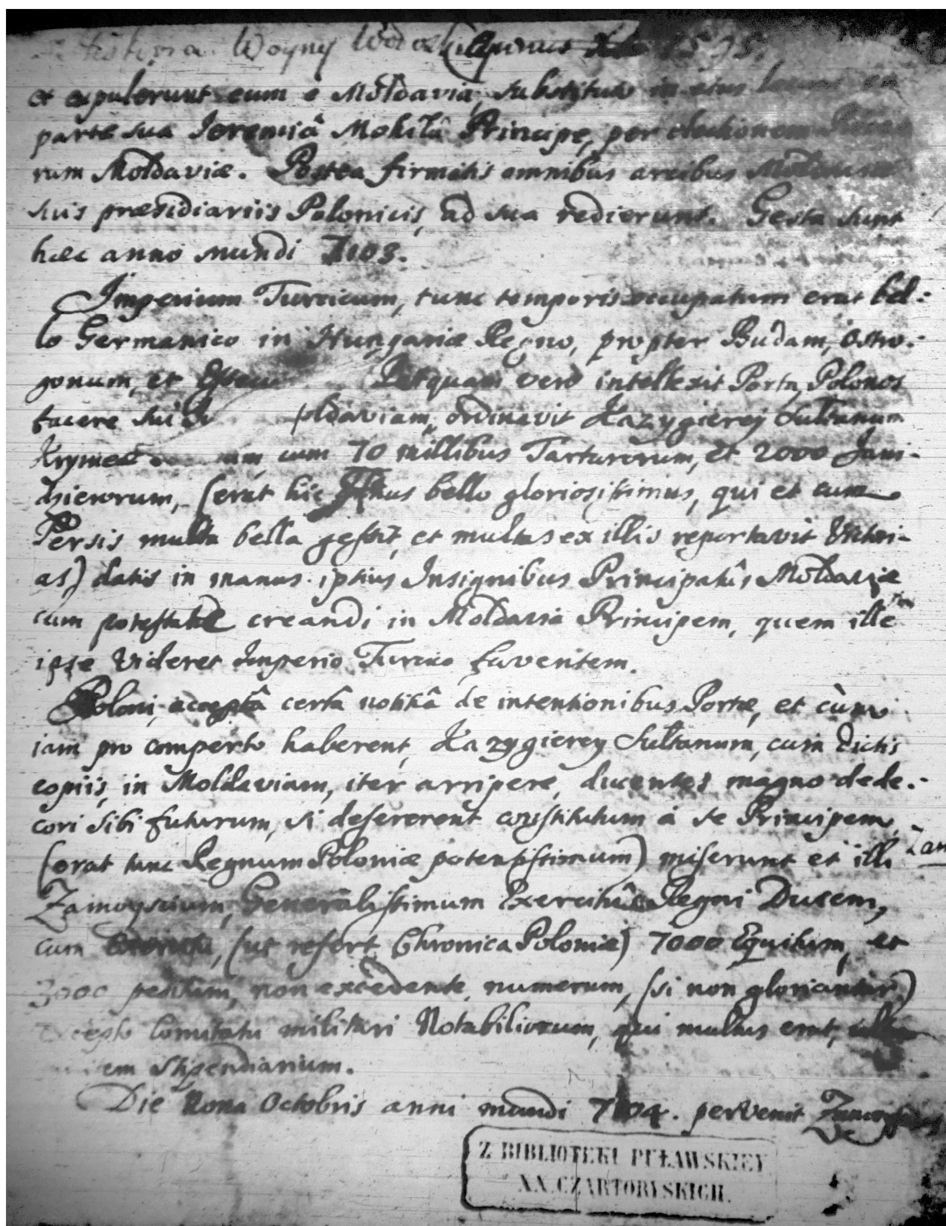
14, 5, 1; 14, 5, 2; 14, 6, 1;
14, 6, 1; 14, 6, 2; 14, 6, 4;
14, 6, 6; 14, 8, 1; 14, 8, 1;
14, 8, 1; 14, 9, 2; 14, 12, 3;
14, 14, 5; 14, 15, 2;
14, 16, 2; 15, 2, 2; 15, 2, 2;
15, 2, 3; 15, 2, 3; 15, 2, 6;
15, 3, 1; 15, 3, 1; 15, 6, 3;
15, 7, 2; 15, 8, 2; 15, 8, 5;
15, 9, 2; 15, 9, 5; 15, 11, 3;
15, 11, 4; 15, 12, 3; 15, 12, 4;
15, 13, 1; 16, 3, 3; 16, 3, 5;
16, 5, 1; 16, 6, 3; 16, 6, 5;
16, 6, 6; 16, 6, 6; 16, 10, 2;
16, 16, 2; 16, 16, 3; 16, 17, 1;
16, 17, 3; 16, 18, 1; 16, 18, 2;
16, 22, 4; 16, 23, 4; 16, 25, 4;
16, 25, 4; 16, 27, 5; 16, 28, 2;
16, 29, 4; 16, 29, 7; 16, 29, 7;
16, 30, 1; 16, 30, 2; 16, 31, 5;
16, 32, 1; 16, 32, 5; 16, 33, 1;
16, 33, 4; 16, 33, 4; 16, 33, 4;
16, 36, 2; 16, 36, 2; 16, 38, 2;
16, 39, 1; 16, 40, 4; 16, 40, 5;
16, 40, 8; 16, 40, 10;
16, 40, 10; 16, 40, 11;
16, 41, 1; 16, 41, 2; 16, 41, 4;
16, 41, 4; 16, 44, 3; 16, 45, 5;
16, 47, 2; 16, 47, 2; 16, 49, 4;
16, 51, 1; 16, 52, 1; 16, 52, 7;
16, 52, 15; 16, 53, 2;
16, 54, 2; 17, 1, 2; 17, 5, 2;
17, 5, 2; 17, 5, 3; 17, 6, 1;
17, 6, 2; 17, 6, 2; 17, 7, 1;
17, 7, 5; 17, 7, 8; 17, 7, 11;
17, 8, 3; 17, 8, 4; 17, 10, 4;
17, 10, 8; 17, 10, 13;
17, 10, 14; 17, 11, 1;
17, 11, 6; 17, 12, 3; 17, 12, 4;
17, 13, 4; 17, 13, 5; 17, 13, 7;
17, 13, 10; 17, 14, 2;
17, 14, 6; 17, 14, 9; 17, 14, 9;
17, 15, 3; 17, 16, 4; 17, 16, 7;
17, 16, 7; 17, 17, 1; 17, 17, 3;
17, 18, 2; 17, 18, 6; 17, 19, 1;
17, 19, 2; 17, 20, 5; 17, 21, 4;
17, 21, 6; 17, 21, 7; 17, 21, 8;
17, 23, 2; 17, 23, 6; 17, 24, 3;
17, 25, 2; 17, 25, 6; 17, 28, 4;
17, 35, 2; 17, 35, 3; 17, 36, 2;
17, 36, 4; 17, 39, 9; 17, 41, 4;
17, 41, 4; 17, 43, 3; 17, 44, 2;
17, 44, 4; 17, 45, 3; 17, 45, 5;
17, 46, 4; 17, 46, 6; 17, 48, 2;
17, 48, 3; 17, 48, 4; 17, 48, 5;
17, 48, 6; 17, 48, 6; 17, 49, 1;
17, 49, 4; 17, 49, 6; 17, 50, 1;
17, 50, 1; 17, 50, 4;
17, 50, 10; 17, 51, 1;
17, 51, 3; 17, 54, 1; 17, 54, 2;
17, 54, 4; 17, 56, 1; 17, 57, 6;
17, 58, 2; 17, 60, 5; 17, 60, 6;
17, 61, 1; 17, 61, 3; 17, 62, 5;
18, 6, 2; 18, 6, 4; 18, 8, 6;
18, 9, 2; 18, 9, 4; 18, 10, 1;
18, 10, 2; 18, 12, 2; 18, 16, 1;
18, 16, 1; 18, 17, 1; 18, 18, 1;
18, 19, 1; 18, 20, 3; 18, 21, 1;
18, 24, 1; 18, 25, 4; 18, 26, 1;
18, 26, 2; 18, 27, 5; 18, 27, 5;
18, 27, 6; 18, 27, 6; 18, 28, 4;
18, 30, 4; 18, 30, 5; 18, 30, 7;
18, 30, 9; 18, 30, 10;
18, 33, 2; 18, 33, 2; 18, 34, 2;
18, 36, 2; 18, 36, 4; 18, 37, 2;
18, 37, 8; 18, 38, 5; 18, 40, 3;
18, 40, 3; 18, 40, 4; 18, 40, 4;
18, 41, 2; 18, 41, 5; 18, 41, 5;
18, 44, 2; 18, 44, 3; 18, 44, 4;
18, 44, 6; 18, 45, 8; 18, 45, 12;
18, 45, 13; 18, 45, 14;
18, 45, 14; 18, 45, 16;
18, 45, 19; 18, 46, 2; 18, 48, 1;
19, 1, 3; 19, 3, 3; 19, 8, 4;
19, 8, 6; 19, 8, 9; 19, 8, 11;
19, 8, 12; 19, 9, 1; 19, 13, 7;
19, 15, 1; 19, 17, 2; 19, 18, 3;
19, 19, 2; 19, 19, 5; 19, 19, 6;
19, 20, 1; 19, 20, 4; 19, 21, 1;
19, 21, 3; 19, 21, 3; 19, 21, 4;
19, 21, 6; 19, 21, 7; 19, 21, 7;
19, 22, 4; 19, 22, 4; 19, 22, 5;
19, 22, 6; 19, 22, 7; 19, 23, 1;
19, 24, 2; 19, 24, 4; 19, 24, 4;
19, 25, 1; 19, 25, 4; 19, 25, 4;
19, 25, 6; 19, 26, 3; 19, 27, 1;
19, 27, 4; 19, 30, 3; 19, 30, 5;
19, 31, 2; 19, 31, 2; 19, 32, 4;
20, 1, 5; 20, 1, 6; 20, 1, 9;
20, 2, 1; 20, 2, 9; 20, 3, 4;
20, 4, 2; 20, 5, 15; 20, 6, 5;
20, 6, 5; 20, 6, 6; 20, 6, 7;
20, 7, 1; 20, 8, 3; 20, 9, 1;
20, 12, 5; 20, 13, 2; 20, 14, 4;
20, 14, 4; 20, 14, 8; 20, 14, 9;
20, 15, 2; 20, 16, 9;
20, 16, 13; 20, 16, 16;
20, 16, 18; 20, 16, 18;
20, 18, 5; 20, 18, 5; 20, 19, 2;
20, 19, 3; 20, 20, 5; 20, 20, 5;
20, 22, 2; 20, 22, 4; 20, 22, 6;
20, 22, 6; 20, 22, 10;
20, 23, 1; 20, 24, 1; 20, 25, 1;
20, 25, 3; 20, 25, 5; 20, 25, 6;
20, 27, 2; 20, 28, 4; 20, 28, 5;
20, 31, 5; 20, 31, 7; 20, 33, 1;
20, 35, 3; 20, 37, 1; 20, 37, 3;
20, 41, 6; 20, 43, 4; 20, 44, 5;
20, 44, 6; 20, 44, 6; 20, 45, 1;
20, 45, 4; 20, 46, 2; 20, 47, 1;
20, 47, 4; 20, 48, 1; 20, 52, 3;
21, 1, 4; 21, 1, 5; 21, 1, 7;
21, 3, 2; 21, 3, 4; 21, 3, 4;
21, 6, 2; 21, 6, 3; 21, 7, 1;
21, 7, 3; 21, 7, 6; 21, 11, 1;
21, 11, 2; 21, 12, 2; 21, 12, 4;
21, 12, 5; 21, 13, 6; 21, 16, 3;
21, 16, 4; 21, 16, 5; 21, 16, 6;
21, 16, 7; 21, 17, 3; 21, 17, 5;
21, 18, 3; 21, 18, 5; 21, 19, 2;
21, 19, 2; 21, 19, 3; 21, 20, 5;
21, 20, 5; 21, 21, 1; 21, 21, 6;
21, 22, 2; 21, 23, 2; 21, 25, 3;
21, 25, 4; 21, 25, 5; 21, 26, 3;
21, 28, 1; 21, 29, 5; 21, 29, 6;
21, 30, 2; 21, 30, 4; 21, 31, 5;
21, 33, 1; 21, 33, 2; 21, 34, 4;
21, 35, 1; 21, 40, 1; 21, 42, 4;

V

W

Z

Anexe

Historia Woyny Wołoskiey [illegible] 1595

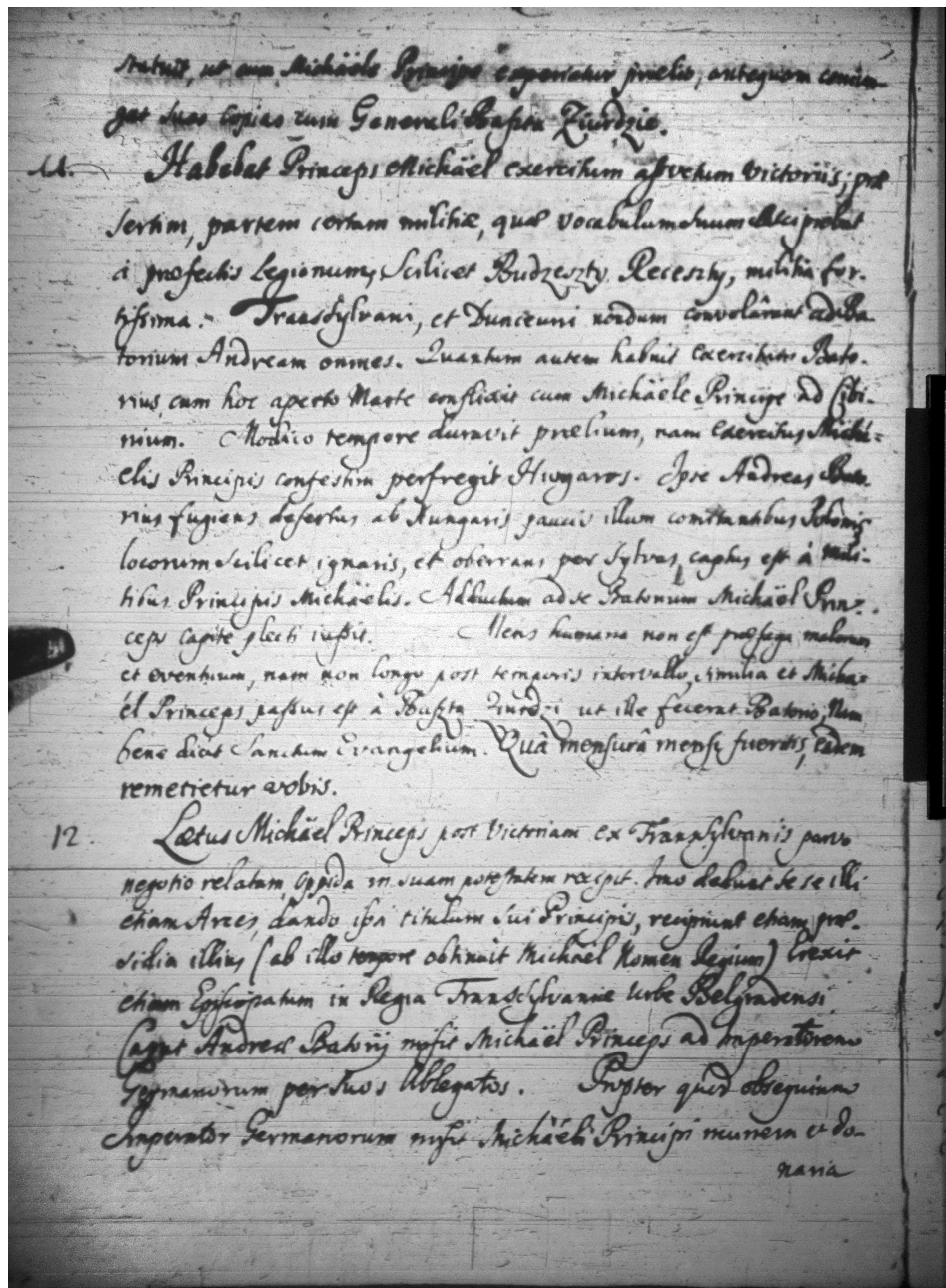
et expulerunt eum e Moldavia, substituto in eius locum ex
parte sua Jeremia Mohila Principe, per electionem Baro-
rum Moldaviae. Postea firmatis omnibus arcibus Molda[illegible]
cis praesidiariis Polonicis, ad sua redierunt. Gesta sunt
haec anno mundi 7103.

Imperium Turcicum, tunc temporis occupatum erat bel-
lo Germanico in Hungariae Regno, propter Budam, Stri-
gonium, et [illegible]. Postquam vero intellexit Porta Polonos
facere sibi [illegible] Moldaviam, ordinavit Kazygierey Sultanum
Krymen[illegible] cum 70 millibus Tartarorum, et 2000 Jani-
zierorum, (erat hic Sultanus bello gloriosissimus, qui et cum
Persis multa bella gessit, et multas ex illis reportavit victori-
as) datis in manus ipsius Insignibus Principatus Moldaviae
cum potestate creandi in Moldavia Principem, quem ille
ipse videret Imperio Turcico faventem.

Poloni accepta certa notitia de intentionibus Portae, et cum
iam pro comperto haberent, Kazygierey Sultanum, cum dictis
copiis in Moldaviam, iter arripere, dicentes magno dede-
cori sibi futurum, si desererent constitutum a se Principem,
(erat tunc Regnum Poloniae potentissimum) miserunt et illi Zam
Zamoysium, Generalissimum Exercitus Regni Ducem,
cum [illegible], (ut refert Chronica Poloniae) 7000 Equitum, et
3000 peditum, non excedente numerum, (si non glorientur)
[illegible] comitatu militari Notabiliorum, qui multi erant, [illegible]
[illegible]em stipendiarium.

Die Nona Octobris anni mundi 7104. pervenit Zamoysius

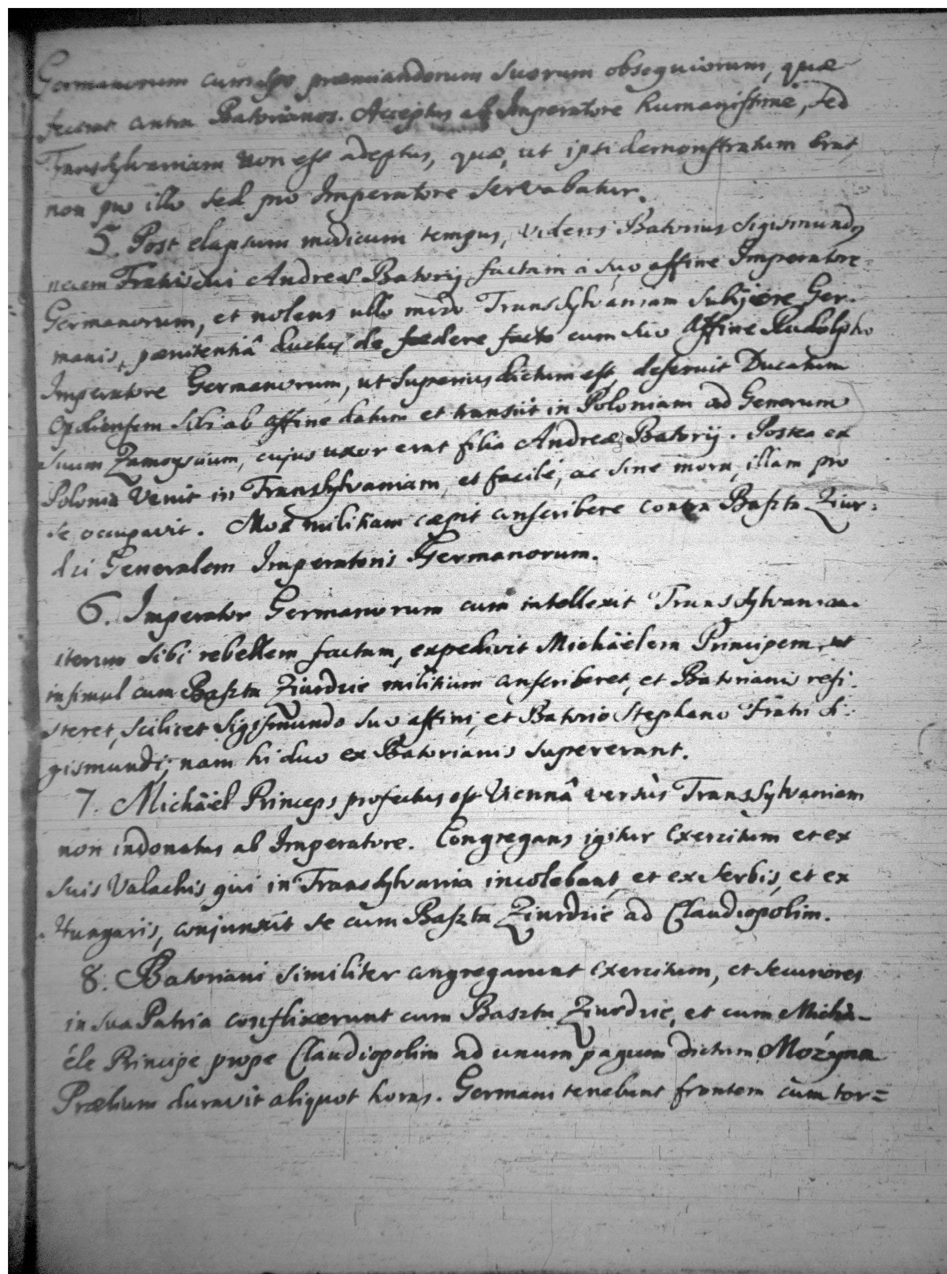
Imagine 1. *Prima pag. păstrată a ms. Latin*

Imagine 2. *Pt. 2.11.2 Transsylvani et Dunceuni*

videret quantam resolutionem haberent Poloni ad confligendum.
16. In Exercitu Zamoyscii numerabantur 30. millia
Polonorum, Princeps vero Ieremias numerabat suorum Albe-
rorum 10. millia. In Exercitu Poloni omnes erant Stipendiarii,
iiq erant veteranae militiae, (quae a Polonis dicit Quarciane
woysko) erat et noviter conducta militia, quam Rex conscripse-
rat contra Svecos. Hae omnes copiae erant cum Zamoyscio, non
numerando privatos comitatus Magnatum Polonorum Genera-
rum Principis Ieremiae. Exercitus Zamoyscii et Ieremiae Prin-
cipis in universum complectebatur 40 millia militum, inter quos
erant 4000. Cataphractorum, quae militia ex toto est ferro induta,
militia fundamentalis et infracta, praecipue a militia, qualis
est nostra et Valachica.
17. Postquam venerunt ad Telezynum Poloni, sicut Mi-
chael suos in aciem explicaverat, ita et Zamoyscius Polonos dispo-
suit, equitatu alas complectente. Dextram alam regebat Petrus
Łaszcz, in qua erant et Cataphracti: Sinistrae alae praeerat Princeps
Ieremias cum suo Exercitu et aliqua Polonorum parte. Zamoy-
scius cum peditatu et cum Armada, hoc est cum tormentis cor-
pus occupabat, et plane ex opposito peditatus Michaelis Princi-
pis cum exercitu stetit.
18. Multo peritior erat Zamoyski artis militaris Principe Mich-
aele. Nam quam primum Zamoyscius pervenit, ex nunc, cum
peditatu erexit propugnacula ex terra, et in illis tormenta
collocavit. Toto hac die sola nisi explodebantur tormenta, et
Sclopeta, ex utraq parte.
19. Postridie resolutus Zamoyscius Michaele Principe, expe-
divit

Imagine 3. *Pt. 3.17.1-Łaszcz*

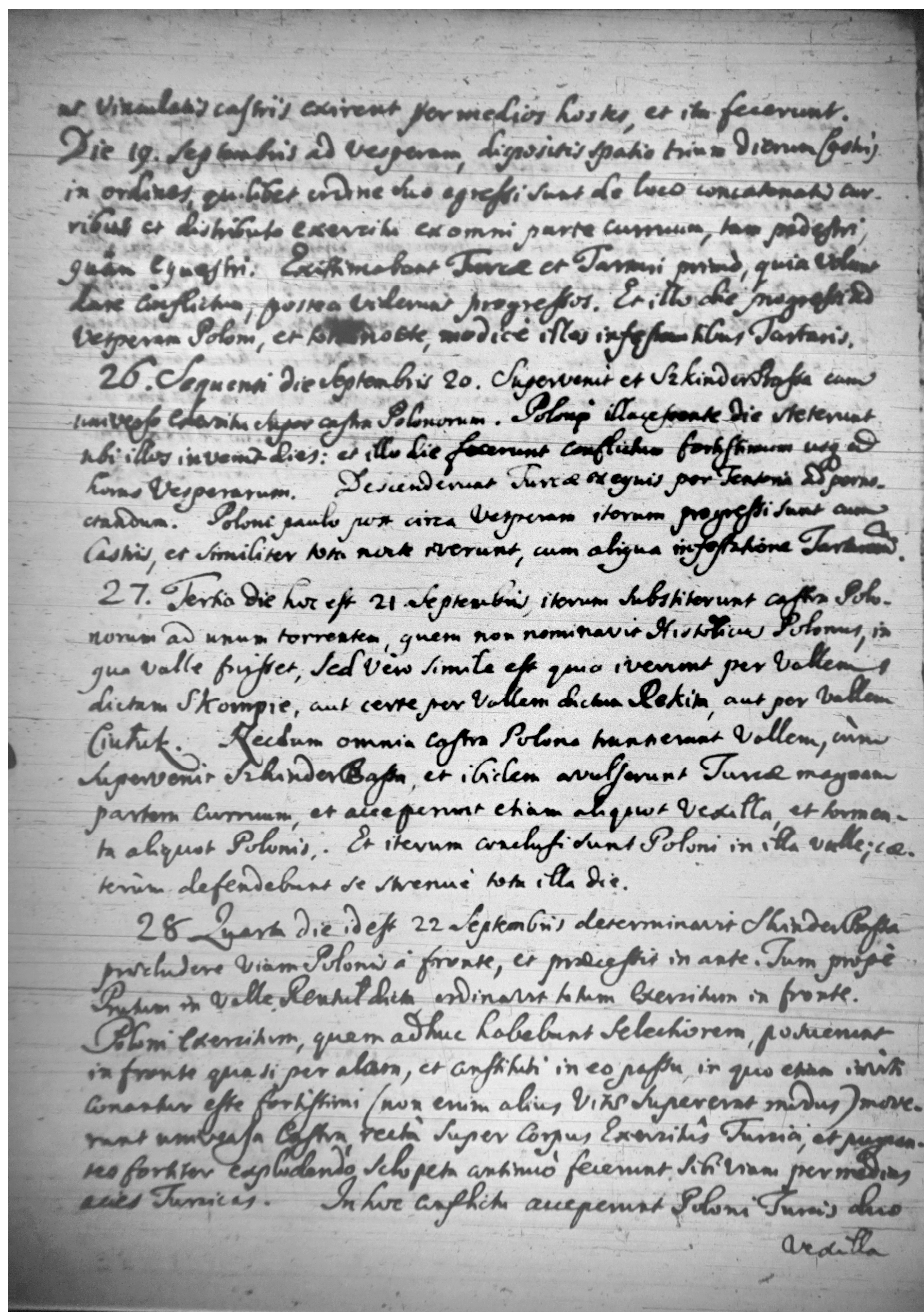

Germanorum curasset praemiandorum suorum obsequiorum, quae
fecerat contra Batorianos. Acceptus est ab Imperatore humanissime, sed
Transylvaniam non est adeptus, quae, ut ipsi demonstratum erat
non pro illo sed pro Imperatore servabatur.
5. Post elapsum modicum tempus, videns Batorius Sigismundus
necem Fratris sui Andreae Batorij factam a suo affine Imperatore
Germanorum, et nolens ullo modo Transylvaniam subjicere Ger-
manis, poenitentiâ ductus de foedere facto cum suo affine Rudolpho
Imperatore Germanorum, ut superius dictum est, deseruit Ducatum
Oppoliensem sibi ab affine datum et transiit in Poloniam ad Generum
suum Zamoyscium, cujus uxor erat filia Andreae Batorij. Postea ex
Polonia venit in Transylvaniam, et facile, ac sine mora, illam pro
se occupavit. Mox militiam caepit conscribere contra Baszta Ziur-
dii Generalem Imperatoris Germanorum.
6. Imperator Germanorum cum intellexit Transylvaniam
iterum sibi rebellem factum, expedivit Michaëlem Principem, ut
insimul cum Baszta Ziurdio militiam conscriberet, et Batorianis resi-
steret, scilicet Sigismundo suo affini, et Batorio Stephano Fratri Si-
gismundi; nam hi duo ex Batorianis supererant.
7. Michaël Princeps profectus est Viennâ versus Transylvaniam
non indonatus ab Imperatore. Congregans igitur Exercitum ex
suis Valachis qui in Transylvania incolebant et ex Serbis, et ex
Hungaris, conjunxit se cum Baszta Ziurdio ad Claudiopolim.
8. Batoriani similiter congregarunt Exercitum, et seniores
in sua Patria conflixerunt cum Baszta Ziurdio, et cum Micha-
ële Principe prope Claudiopolim ad unum pagum dictum Możyna
Praelium duravit aliquot horas. Germani tenebant frontem cum tor-

Imagine 4. *Pt. 4.8.1 Możyna*

Scissi sunt Boieres in duas partes cum illis duabus familiis. Pars
una favebat domui Jeremiae Principis, altera vero pars sequebatur
domum Simeonis Principis. Et quidem pars Michaelis Principis
filii primogeniti Simeonis Principis fortior erat, ita, ut Constantinus
Princeps, primogenitus Jeremiae Principis, cum sua parte Boie-
rum debuerit fugâ Jassiis excedere, ad quos insequendos misit
exercitum Michael Princeps. Qui exercitus assecutus est currus Bo-
ierum Constantino Principi adhaerentium, et illos spoliavit, ad pa-
gum nomine Mehezte.

3. Confinia Poloniae plane tota erant in colligatione cum
Constantino Principe, affines collimitanei Magnates. Hi erant
Potocii, Wisniowiecii, Korecii Principes. Jeremias Princeps
habebat tres filias collocatas in matrimonium in Polonia, omnes
Magnatibus plane primis. Hi ut primum inaudiverunt, quod filii
Simeonis Principis, expulerunt filios Jeremiae ex Principatu Mol-
daviae, ex nunc ipse Wisniowiecki, cum aliquibus Potociis expe-
divit se cum exercitu contra Michaëlem Principem. Habebat
et Michaël Princeps penes se exercitum collectum ex Moldavia et
paucos Tartaros, et Turcas. Sed Turcae noluerunt descendere ad
conflictum, nonnisi à longe spectatores erant. Conflictus hic fu-
it ad Trewbry, proxime Sztefaneszte. Vicit pars Constantini Prin-
cipis partem Michaëlis Principis. Atque ita filii Principis Simeonis
debuerunt cedere Principatu, et exesse ex Moldavia. Alii contule-
runt se in Hungariam, alii in Turciam. Unus ex illis Petrus Prin-
ceps, ivit Kiioviam, et creatus est Metropolita Kiioviensis et
Archimandrita celeberrimi Monasterii, rutenico idiomate dicti
Peczarski

Imagine 5. *Pt. 5.3.5 ad Trewbry*

ut vicinioris castris exirent per medios hostes, et ita fecerunt.
Die 19. Septembris ad vesperam, dispositis spatio trium dierum castris
in ordines, quilibet ordine duo egressi sunt de loco concatenatis cur-
ribus et distributo exercitu ex omni parte currum, tam pedestri,
quam equestri. Existimabant Turcae et Tartari primo, quia videbant
hoc conflictum, postea videntes progressos. Et illo die progressi ad
vesperam Poloni, et [illegible] nocte, modice illos infestantibus Tartaris.

26. Sequenti die Septembris 20. Supervenit et Szkinder Bassa cum
universo Exercitu super castra Polonorum. Poloni illa sequente die steterunt
ubi illos invenit dies: et illo die fecerunt conflictum fortissimum usque ad
horas vesperarum. Descenderunt Turcae ex equis per tentoria ad perno-
ctandum. Poloni paulo post circa vesperam iterum progressi sunt cum
castris, et similiter tota nocte iverunt, cum aliqua infestatione Tartarorum.

27. Tertio die hoc est 21 Septembris iterum substiterunt castra Polo-
norum ad unum torrentem, quem non nominavit Historicus Polonus, in
qua valle fuisset, sed vero simile est quod iverunt per vallem
dictam Skompie, aut certe per vallem dictam Rekita, aut per vallem
Ciułuk. Necdum omnia castra Poloni transierant vallem, cum
supervenit Szkinder Bassa, et ibidem avulserunt Turcae majorem
partem currum, et acceperunt etiam aliquot vexilla, et tormen-
ta aliquot Polonis. Et iterum conclusi sunt Poloni in illa valle; ca-
terum defendebant se strenue tota illa die.

28 Quarta die id est 22 Septembris determinavit Skinder Bassa
praecludere viam Polonis a fronte, et praecessit in ante. Tum prope
Prutum in valle Rentul dicta ordinavit totum Exercitum in fronte.
Poloni Exercitum, quem adhuc habebant selectiorem, posuerunt
in fronte quasi per alam, et constituti in eo passu, in quo etiam invitis
conandum esse fortissimi (non enim alius vitae superest modus) move-
runt universa castra recta super corpus Exercitus Turcici, et pugnan-
tes fortiter explodendo sclopeta continuo fecerunt sibi viam per medias
acies Turcicas. In hoc conflictu acceperunt Poloni Turcis duo
vexilla

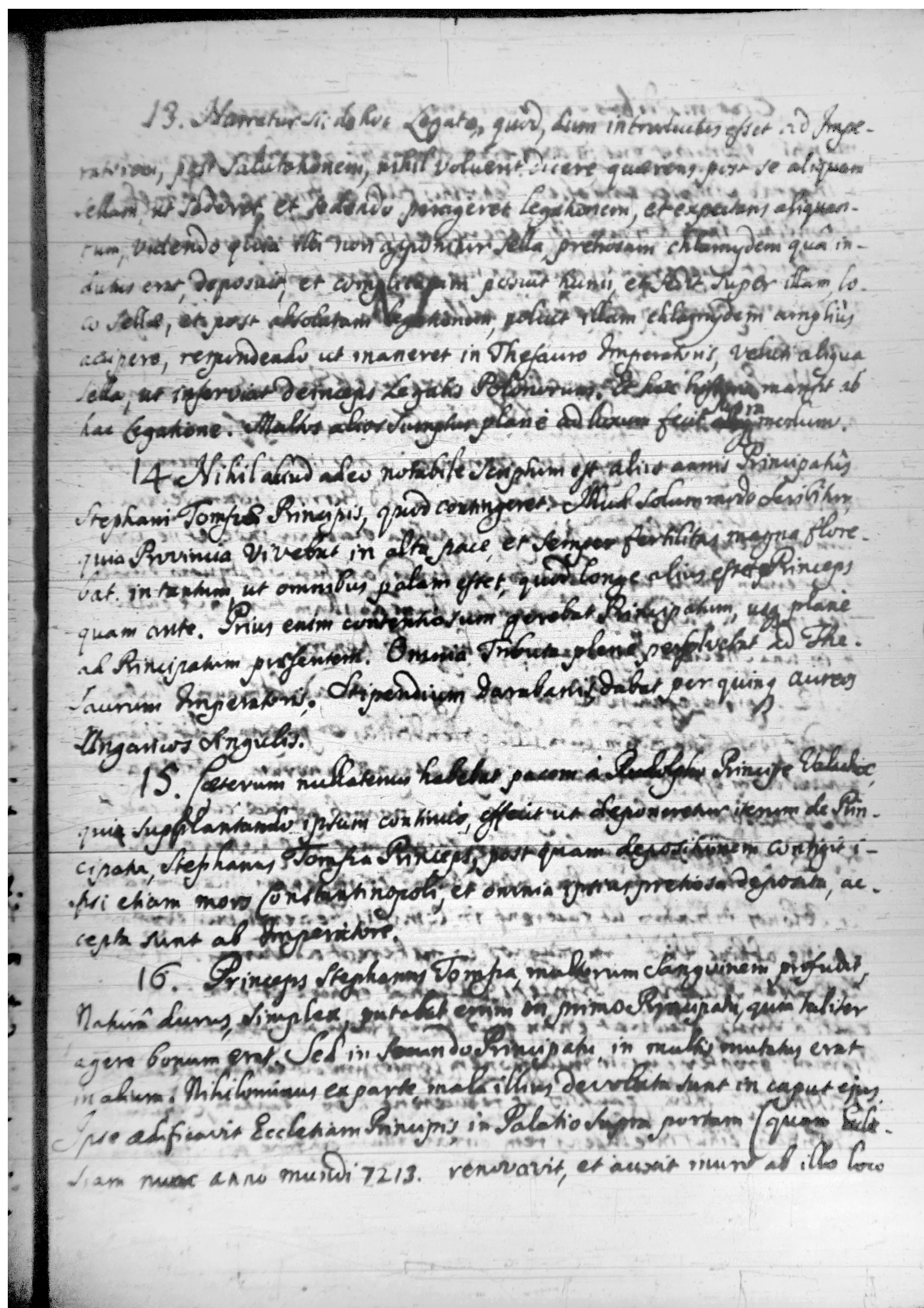
Imagine 6. *Pt. 8.27.2 Ciułuk*

[illegible] tormenta. Die 6 Septembris ille [illegible] et infestus Turc.
Turcae commiserunt se in fluvium Tyrae, ut transeuntes Tyram intrarent
in Castra. Quod periculum videns Lubomirskius, qui erat Dux in loco
Chotkiewicii ordinarii peditatum Germanicum cum sclopetis, unde resu-
mpserunt animos Cosaci, et coeperunt explodere continuo, ita ut desere-
rent Turcae tormenta, et recesserint a ripa.

27. Dum haec agerentur ad Chotinum Sigismundus Rex Poloniae,
veniebat lento passu ut dicunt Poloni, in auxilium filio suo. Inte-
rim deficiebat plane in Castris Polonorum, pulveres tormentarii, et victu-
alibus plane destituebantur, qui defectus etiam apud Turcas erat. Quia
et Turcas fame premebant, qui singulis diebus accipiebant nuntios de
magnis depraedationibus quas faciebant Cosaci in mari Nigro. Prop-
terea iterum venit Bratynski Vesveli a Radulo Principe [illegible]
Valachiae, cum assecuratione, quia acceptabuntur legationes Polo-
norum. Cum vero Poloni requirerent obsides a Turcis, dedit respon-
sum, magnum esse dedecus Turcis dare obsides. Igitur Poloni
elegerunt Legatum Iacobum Sobieskium Patrem Sobieskii Joannis
qui erat Rex Poloniae, et Zoravinskium, Castellanum Belzen-
sem. Iverunt hi Legati Poloni ad Castra Turcarum.

28. Deposuit Imperator Vezirium, iratus illi quod non potue-
rit accipere Castra Cosacorum, et alium posuit Vezirium, ut maio-
ri strenuitate res ageret. Propositum est Legatis Polonis, ut promitterent
tributum, quod darent annuatim Imperio. Quod cum nullatenus promit-
terent Legati Poloni, detenti sunt. Interim Exercitus totum cum magnis
praeparamentis, cum omnibus tormentis, et requisitis, motus est contra
Castra Polonorum. Medietas Exercitus collocata est ex hac parte
Tyrae, ut oppugnaret, alia medietas transmissa trans Tyram, et
oppugnaverunt tota illa die. Die 24 et 25 Septembris, iterum Polo-
ni fecerant fossas in ripa ex hac parte. Sed illas destruebant Tur-
cae tormentis, sed potissimum ex illa parte Tyrae. Ita luctabantur
integris

Imagine 7. *Pt. 9.27.4 a Raduło*

13. Narratur [illegible] de hoc Legato, quod, cum introductus esset ad Impe-
ratorem, post salutationem, nihil voluerit dicere quaerens per se aliquam
sellam ut sederet, et sedendo perageret legationem, et expectans aliquan-
tum, videndo quia illi non apponitur sella, pretiosam chlamydem qua in-
dutus erat, deposuit, et complicatam posuit humi, et sedit super illam lo-
co sellae, et post absolutam legationem, noluit illam chlamydem amplius
accipere, respondendo ut maneret in Thesauro Imperatoris, vel in aliqua
sella, ut inserviat deinceps Legatis Polonorum. Et haec historia manet ab
hac legatione. Multos alios sumptus plane ad luxum fecit [illegible] modum.

14. Nihil aliud adeo notabile scriptum est aliis annis Principatus
Stephani Tomsae Principis, quod contingeret. Illud solummodo scribitur,
quia Provincia vivebat in alta pace, et semper fertilitas magna flore-
bat. in tantum ut omnibus palam esset, quod longe alius esset Princeps
quam ante. Prius enim contentiosum gerebat Principatum, usque plane
ad Principatum praesentem. Omnia Tributa plene persolvebat ad The-
saurum Imperatoris. Stipendium Darabantis dabat per quinque aureos
Ungaricos Angelis.

15. Caeterum nullatenus habebat pacem a Radulpho Principe Valachiae,
qui supplantando ipsum continuo, effecit ut deponeretur iterum de Prin-
cipatu, Stephanus Tomsa Princeps, post ipsam depositionem contigit i-
psi etiam mors Constantinopoli, et omnia ipsius pretiosa deposita, ac-
cepta sunt ab Imperatore.

16. Princeps Stephanus Tomsa, multorum sanguinem profudit,
Natura durus, simplex, putabat enim in primo Principatu, quod taliter
agere bonum erat. Sed in secundo Principatu, in multis mutatus erat
in melius. Nihilominus ex parte mala illius devoluta sunt in caput ejus.
Ipse aedificavit Ecclesiam Principis in Palatio supra portam (quam Ecle-
siam nunc anno mundi 7213. renovavit, et auxit nunc ab illo loco

Imagine 8. *Pt. 10.16.3 Interpol. i: quam-loco*

in [illegible] Thronum Principum projecit tamen, Michael Rekowita Pro-
(79[illegible]) In Principatu Stephani Tomsa Principis florebat Provincia. In
locum illius [illegible] Princeps Provinciae Rudolphus Princeps Magnus
appellatus, in [illegible] Principatu.

CAPUT XI

1. Principatus Rudolphi Principis Magni. Imperio [illegible] Prin-
cipatu [illegible], et propter res gestas, et propter coordinationem [illegible]
[illegible] ipsius, appellabatur Rudolphus Magnus Princeps.

2. Celebris Historicus Plutarchus scribit in vita Alexandri Macedo-
nis, quemadmodum dictum est in Actis Alexandri veris, non fabulosis ut reperi-
tur ex Graeco aut alio idiomate translatum in linguam nostram [illegible], re-
plebum multis fabulis et mendaciis, ille dicit, quia Maiestas Imperatorum
et Principum, magis cognoscitur ex ordinibus illorum, et sententiis di-
ctis ab ipsis quam ex bellis ab illis factis, quia bella, divitias, et possessio-
nes tempora efficiunt ut plurimum, sed dictum, et consilium prudens ex
solo ingenio permanet, quantumcunque est, ut et sapiens Salomon dicit,
Os justi meditabitur sapientiam.

3. Princeps hic Rudolphus fuit exactus in omnibus, et natura composi-
tissimus. Verbum quod proloquebatur, erat velut dogma omnibus, judicia
eius justissima et prudentissima absque adulationibus cum honore omnium [illegible]
[illegible], ut nullius voluntatem, sed solam justitiam sequeretur. Habebat in [illegible]
nomen, ut nullius [illegible] judicat aliquem [illegible] cum aliquo
[illegible] hoc verba. (Omnis Princeps quando judicat aliquem [illegible] sed judicium pergat [illegible]
Aulica, oculi Principis respiciant [illegible],
etiam quando Aulicus cadit ad judicium, unum agrestem majorem respiciunt
habeat Aulicus, et in verbis, et in oculis Principis, caeterum non destituit
judicium seu sententia decisa, ex via recta) Etiam in multis Tribu-
nalibus

Imagine 9. Pt. 10.16.3 Interpol. ii: in-princeps

14. Corpus Rudolphi Principis, honorificentissime depositum est in Valachiam, ad Monasterium factum ab ipso in Bukorestie, per Hrysam Thesaurarium et per Prufanda Mareschalum, et per Hostymum pro tunc Mareschalum Secundum, in Principatu vero positus est Barnowski Princeps.

CAPUT XII.

1. Post Principatum Magni Rudolphi Principis, Barones et Provincia, converterunt oculos et animos in Barnowski Principem qui pro tunc erat Generalis Exercitus. Erat Nativus Moldavus, atque bene notus et ad Portam Imperii, propter sua servitia ad Chotinum facta Soltano Osmanno, notus etiam Primoribus Tartarorum maxime Kantymiro, cum quo contraxerat fraternitatem adhuc tunc temporis, quando deflexerat in Toporowce, eundo in Poloniam. Hunc ergo Barnowski Principem ~~ergo~~ tunc Generalem elegerunt Barones suffragantibus votis totius Provinciae in Principem, et aliquot primarii Barones iverunt ad Imperatorem, et attulerunt ipsi Vexillum, signum Principis.

2. Ut primum Barnowski factus est Princeps, ante omnia suscepit curam Provinciae ut eam praeservaret a Tartaris. Exmisit ad Kalga Soltanum, et ad Kantymirum Bassam munera, et avertit furorem Tartarorum, quem comminabantur Provinciae. Postea sollicite curavit compositionem Provinciae, quae plurimum desolata erat in Principatu Rudolphi Principis.

3. Conflictus ille Tartarorum cum Polonis tunc evenerat. Cum Poloni non starent pactis ad Chotinum factis, scilicet ut Crimeos darent singulis annis Triginta millia pelliceorum, consurrexit ipse Kalga Soltanus, frater Hani et Kantymir Bassa cum Quadraginta millibus Tartarorum, et fecit incursionem in Poloniam tribus tractibus.

Uno tractu

Imagine 10. *Pt. 11.14.1 v. app. crt. ad loc.*

aliqui se commiserunt, praesertim Bosie Lopusnenses, ut neq pecula ex hameis Principis evaserit, nam pro tunc pluebat.

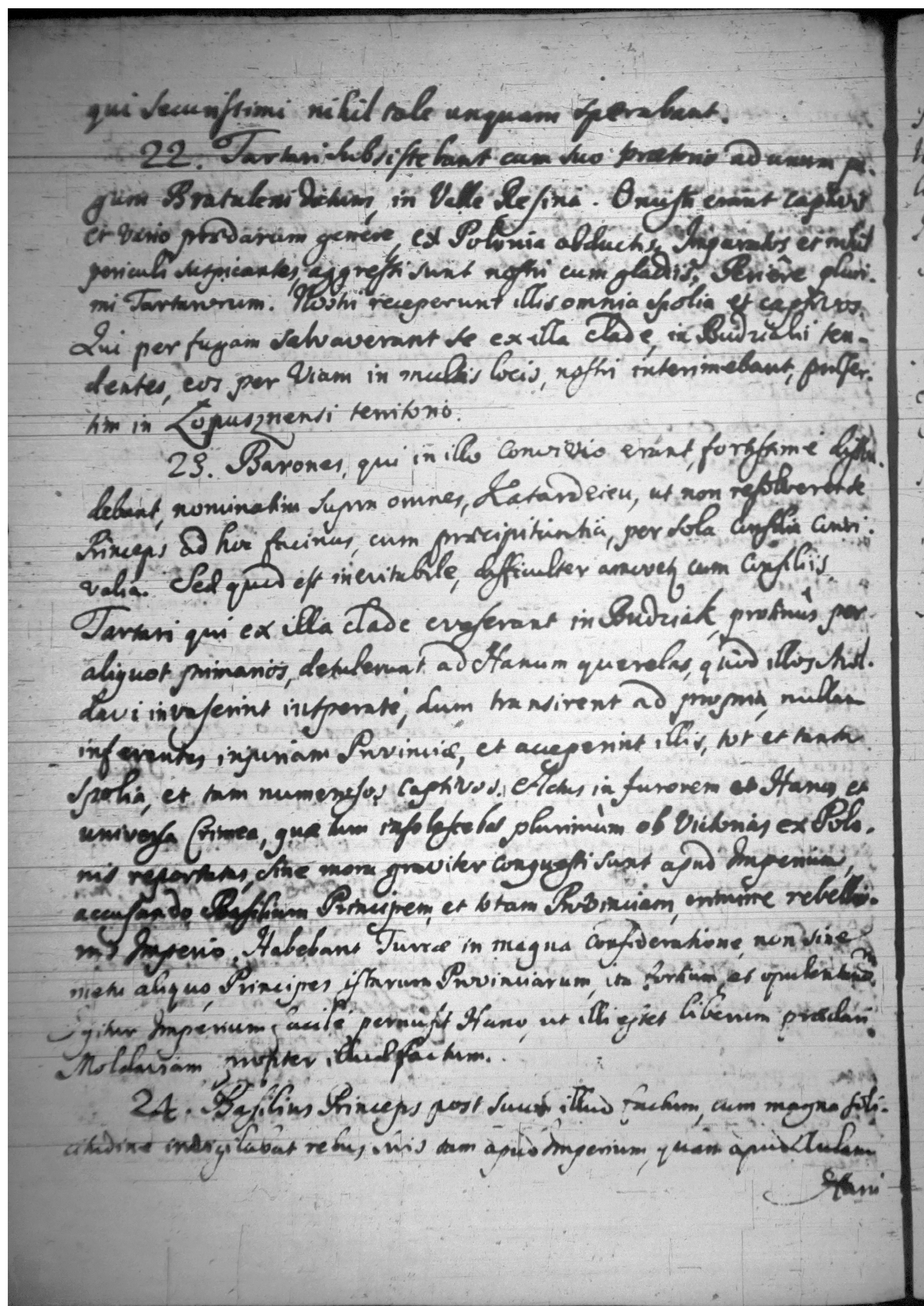
22. Metuebat plebs, quod aliq diffusa erat, ne intraret Alexander Princeps in sylvas, quod et Barones ipsi consideraverant ut recederet longius a plebe, in locum explicationem, atq sylvis direxerint illum per viam Branesitensem, penes fluvium Stahluy, addentes illi Senenorum militiam cum aliquibus parati. Postquam redierunt Barones, ceperunt esse solliciti, ne arriperet viam rectam Alexander Princeps ex Branesite, versus Bukzo, et statim elegerunt aliquot Barones cum Buhusz Thesaurario, et miserunt post Alexandrum Principem ut illum dirigerent per viam, ab Hurze, Berladum tendentem inferius.

23. Magis extimuit quam prius Alexander Princeps, dum vidit iterum venientem post se multitudinem, etiam in Branesite. Et deseruerunt illum Seneni et Ephebi omnes. Et ubi se appropinquarunt Barones, dixit illis Alexander Princeps: supplico pro filio meo Rudolpho Principe, ut illum servetis vivum. Respondit Buhusz Thesaurarius, non sit sollicitus, neq cogitet Princeps, quod venerimus cum aliqua mala intentione, solummodo vigilat Provincia ut Princeps eat per Berlad versus Galatium, ut non inducat aliquod malum super Provinciam, per Tartaros. Et iuravit illi ut nullum habeat timorem. Et ita auspicavit Alexander Princeps, qualemcunq placuerit viam Provinciae, per illam perget. Et profectus est versus viam Berladensem. Tum Barones revocarunt Senenos et Ephebos, qui dilapsi erant, iterum ad ipsum, addendo ipsi etiam Barones, qui illum deducerent usq ad limites, scilicet usq ad Galatium.

24. Ad Tekucium, prodiit obviam Kostynus Mareschalcus, ex Burnensi comitatu, et deduxit illum cum honore, providendo ipsi necessaria viae, usq Galatium. Rogabat ipsum ut reconciliaretur Baronibus, et ut iterum acceptaret Principatum, quam curam reci-

piebat

Imagine 11. *Pt. 13.22-23 pass.*

qui securissimi nihil tale unquam sperabant.
22. Tartari subsistebant cum suo praeda ad unum pa-
gum Bratuleni dictum, in Valle Resina. Onusti erant captivis
et vario praedarum genere, ex Polonia abductis, Ingruentis et nihil
periculi suspicantes, aggressi sunt nostri cum gladiis, Ruere plu-
rimi Tartarorum. Nostri receperunt illis omnia spolia et captivos.
Qui per fugam salvaverant se ex illa clade, in Budziaki ten-
dentes, eos per viam in multis locis, nostri interimebant, praeser-
tim in Łopusznensi territorio.
23. Barones, qui in illo Convivio erant, fortissime sua-
debant, nominatim supra omnes, Hatardeiu, ut non resisterent
Princeps ad hoc facinus, cum praecipitantia, per sola consilia contra-
valia. Sed quod est inevitabile, difficulter avertes cum consiliis.
Tartari qui ex illa clade evaserant in Budziak, protinus per
aliquot primarios, detulerunt ad Hanum querelas, quod illos Mol-
davi invaserint insperate, dum transirent ad propria, nullam
inferentes injuriam Provinciae, et acceperint illis, tot et tanta
spolia, et tam numerosos captivos. Actus in furorem et Hanus et
universa Crimea, quae tum insolescebat plurimum ob victorias ex Polo-
nis reportatas, sine mora graviter conquesti sunt apud Imperium,
accusando Basilium Principem et totam Provinciam, intuitu rebellio-
nis Imperio. Habebant Turcae in magna consideratione, non sine
metu aliquos Principes istarum Provinciarum, ita fortium et opulentorum.
Igitur Imperium facile permisit Hano, ut illi agerent liberam praedam
Moldaviam propter illud factum.
24. Basilius Princeps post suum illud factum, cum magna sol-
licitudine invigilabat rebus suis tam apud Imperium, quam apud Aulam
Hani

Imagine 12. *Pt. 17.22.3 Łopusznensi*

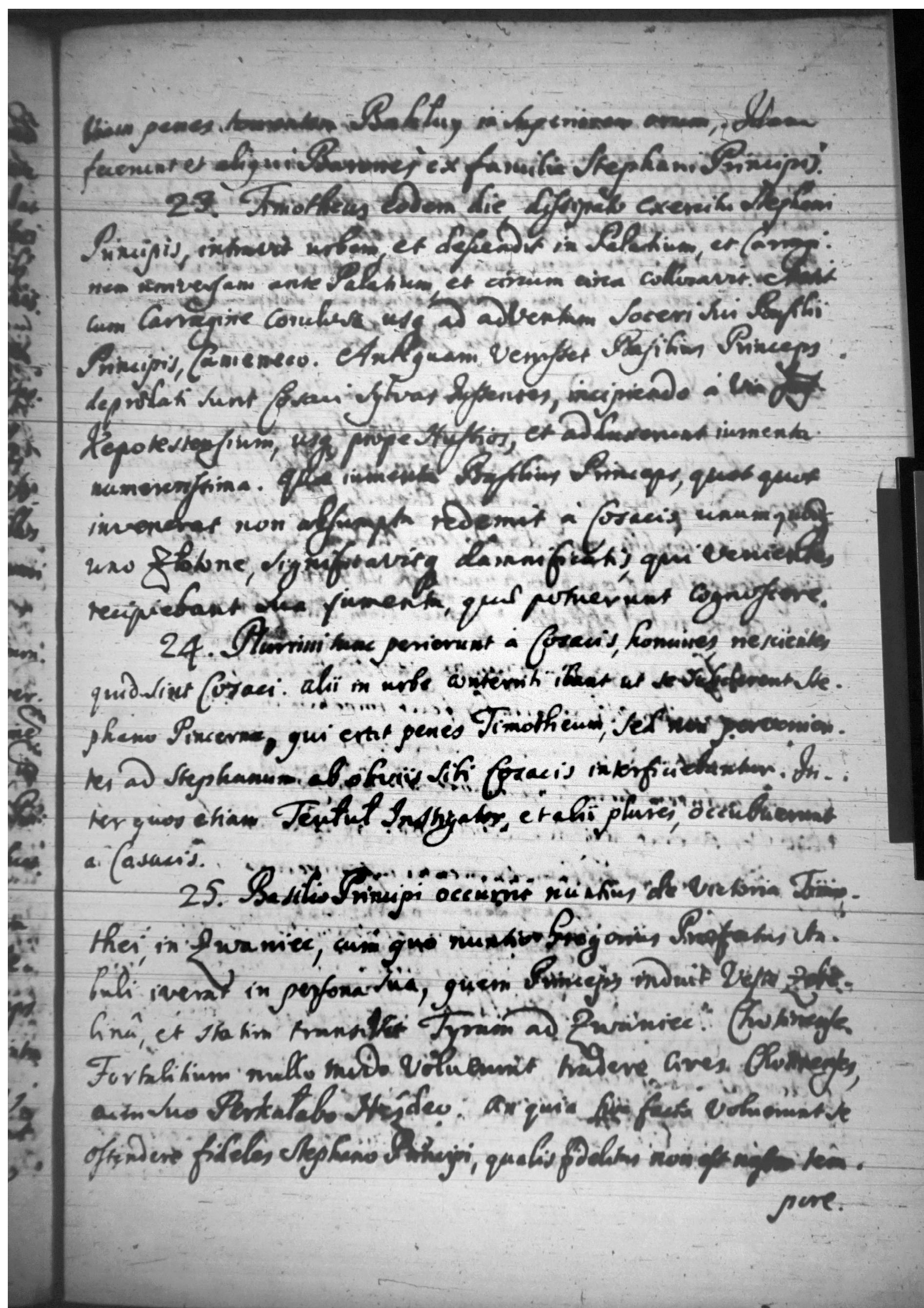
...tis hominum, et hic in Urbe et in tota Provincia.

34. Sequenti anno Chmielnicius Dux Cosacorum, cum ingente multitudine Cosacorum, et ipse Hanus cum 70. millibus Tartarorum Congregatis copiis etiam ex Czerkessiis et ex Dobrucensibus, profectus est contra Regem Poloniae. Quibus exercitibus Rex Poloniae Casimirus exivit obviam ad unum oppidum dictum Beresteczko, itinere trium dierum superius à Kamenieco cum 40. millibus exercitus Polonici, in quo exercitu etiam ego casualiter fui.

35. Nondum advenerant omnes Palatinatus, et Littuani, quia Littuani infestabantur à Cosacis transborystenensibus. Vicit Rex in illo conflictu et Tartaros, et Cosacos: ita ut Hanum in fugam coëgerit, et Chmielnicium, qui omnibus castris relictis, aufugit. De qua Victoria Polonorum ut intellexit Basilius Princeps à Deioneszkuca Perkalabo Chotynensi induit illum Vestem Rebellionis subductam sperans, quia per hanc Victoriam Polonorum liberabitur ab affinitate Chmielnicii Cosacorum Ducis.

36. Sed nondum factus est finis tantorum malorum Regni Poloniae, quia iterum sequenti anno, post Victoriam Beresteczensem infelicissime periit exercitus Polonicus à Cosacis et Tartaris. Poloni Confisi pace facta ad Biala Cerkiew, nihil formidabant. Sed Ecce nec Generalissimus, nec unus ex Primis Capitibus, imò nec una anima (ut ita dicam) ex Octo millibus peditum, evasit, et ex Equitatu qui ad 12000 numerabatur, paucissimi, iiq infirmi fortè manserunt, omnes vero notabiliores sub gladios hostium iverunt, nam a Tartaris ex omnibus partibus erant cincti: Nam

Imagine 13. *Pt. 17.35.3 a Deioneszkuca, perkałabo*

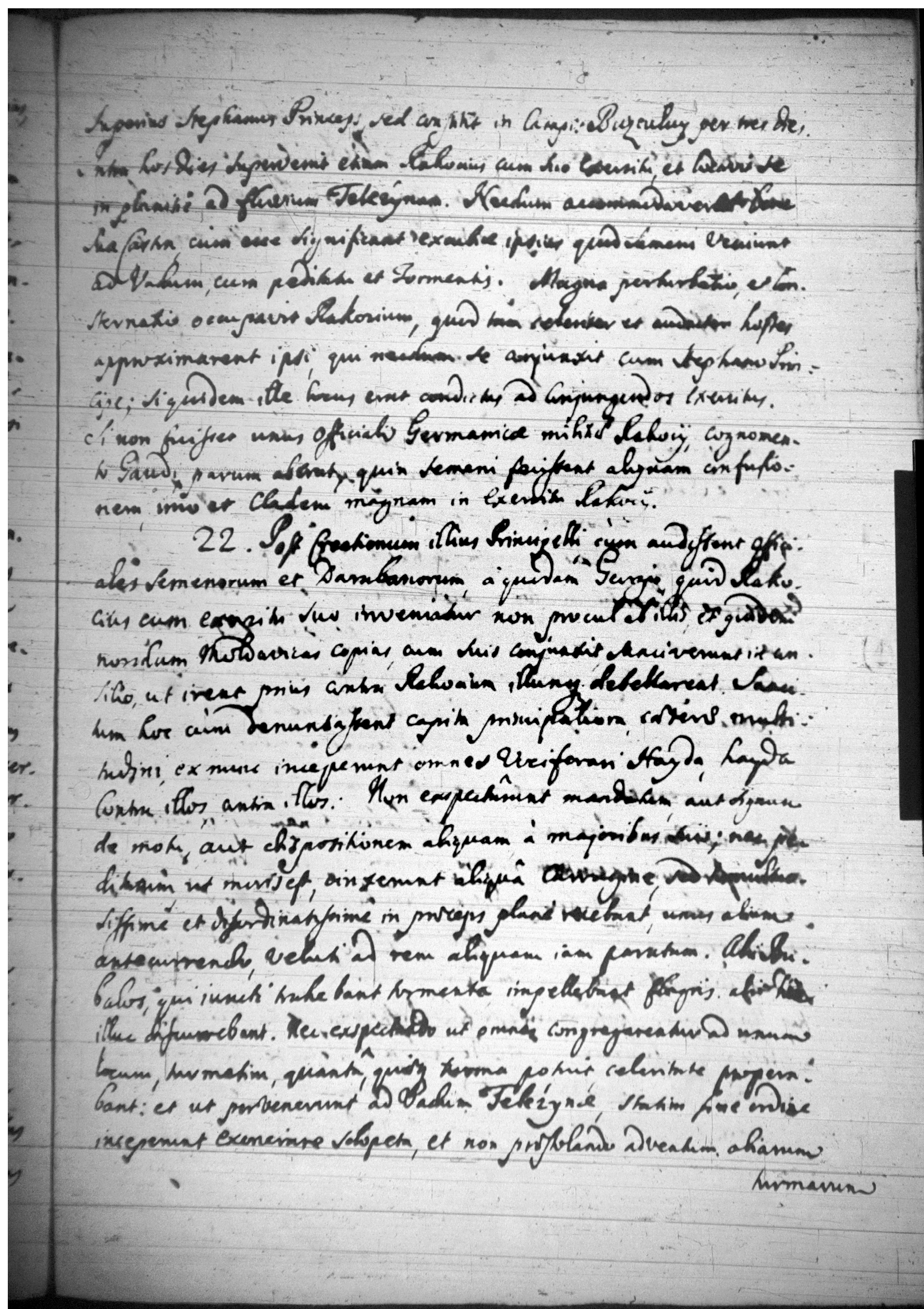

Imagine 14. *Pt. 18.25.2 perkałabo Heździeo*

cum Tartaris, et invenerunt illud cum Moschis. Nos in Provincia
magis gravabamur persolutione stipendiorum propter magnam
multitudinem stipendiariorum quam tenebat Stephanus Princeps, ad
Exemplum Matthaei Principis: qui militia paulo post fecit ma-
gnas insolentias, et rixas hic Jassiis, inter se.

16. Erant Semeni in universum cum illis qui erant
ex Valachia, et cum his ex Provincia, qui accipiebant stipen-
dia etiam apud Basilium Principem circiter 1000. Germani
sub Łączynski Colonello 400. Equites Poloni 200 sub Woy-
ciechowski Rothmagistro. Moldavi cum Polonis permixti sub
Ruszczyc Rotmagistro 300. Praeterea erant stipendiarii ex
Provincia collecti sub Grymeze Capitaneo ~~400~~. Tam numerosam
militiam stipendiariam habebat Stephanus Princeps. Caetera omnes
modesti nec quisquam dederunt ullam occasionem rixarum. Solum Se-
meni Valachici cum effrontes erant cum suis officialibus, qui
inter se contexerant, imo ad se pertraxerunt etiam Semenos de Provincia contra
Germanos: quorum solum medietas erant Jassiis, tam vero reliqui 200 e-
rant Soczavae cum suo Colonello, posito a Stephano Principe. Erat Qua-
dragesima, cum Semeni ex nequitia suorum officialium, et ex audacia
quam assumpserant adhuc in Valachia, facto conditamine iverunt turma-
tim per Civitatem, et quotquot Germanorum invenerunt in plateis, illos
trucidarunt. Hinc exorta est consternatio et rixa in Civitate. Germani plu-
res vulnerati anhelarunt se in Aulam. Capitaneus illorum vix se
salvavit fuga ex suo hospitio, quotquot potuit congregare ex suis, et ex
illis qui erant in excubiis in aula illo die, occupavit in Aula Portam
lapideam, et ordinavit illos ad defendendum se in illo loco. Aula tota
impleta est clamoribus, et consternatione, etiam ipse Stephanus Princeps non
erat liber a metu. Alii milites cum equis ut plurimum erant per hospitia.

Imagine 15. *Pt. 20.16.2 Łączynski*

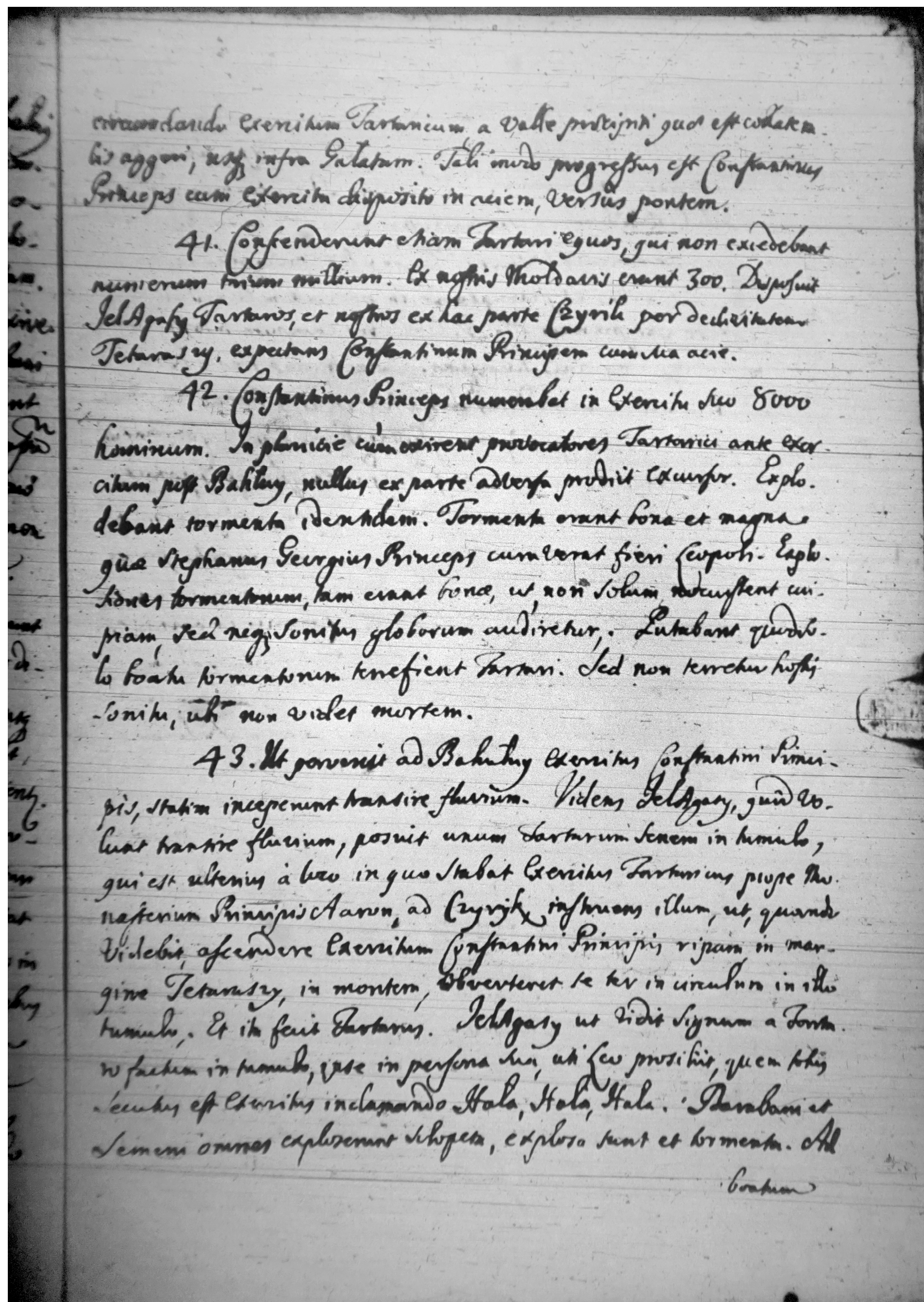
Imagine 16. *Pt. 20.21.4 Teleżynam și 22.6 Teleżynae*

Principem, invito Sefer Kazy Aga. cui persuadens Stamatius Ma-
reschalcus, deduxit magnam desolationem Provinciae futurum, si ali-
ter fiet. Sed etiam illud auxilium erat mirabile Nam
Szerembey venit non nisi cum 300 circiter Tartaris, qui neq
fuerunt in conflictu qui fuit ad Strunge, imo neq se approximavit.

9. Gika Princeps post expeditum Stamatium Mareschal.
cum ad Hanum in Budziaki; Audiens appropinquantem Stepha-
num Principem, profectus est ad Cucoram, et post aliquot dies
convenit cum Szerembey ad Cucoram, promittens et Hano et illi
ipsi propter fatigationem illorum munera. Antecessit in fronte
Szerembei, et Gregorius filius Gikae Principis. et euntes tota illa
nocte, et ad meridiem sequentis diei venerunt ad oppidum
Pulchrum. Ultra pontem Ilos, excubiae quas miserat ante se
Gregorius filius Principis Gikae, invenerunt excubias Stephani Prin
cipis in Kryweszte, cum quibus erat Pincerna Telmacz.

10. Subodoratus Telmac adventare exercitum, volebat
abscondere suum exercitum, sed a tergo collium et montium vidit ver-
sus Strunge. Millesi levioris armaturae venit ad pugnandum,
via veniente ex oppido pulchro Romanum. Antequam illuc
perveniret noster exercitus, ceperunt primo colloqui, postea nostri
excitarunt rixas. Sub illud colloquium primo factum, aliquis in-
susurravit in aures Szerembei, esse fraudem et dolum. Igitur
neq se appropinquavit ad exercitum. Invaluit rixa, quando
supervenerunt vexilla exercitus nostri, et circiter 100 Tartari,

Imagine 17. *Pt. 21.9.4 Telmacz și 10.1 Tełmać*

circumdando Exercitum Tartaricum a valle proximâ quod est collateralis aggeri, usque infra Galatam. Tali modo progressus est Constantinus Princeps cum Exercitu disposito in aciem, versus pontem.

41. Conscenderunt etiam Tartari equos, qui non excedebant numerum trium millium. Ex nostris Moldavis erant 300. Disposuit Jel Agasy Tartaros, et nostros ex hac parte Czyrile per declivitatem Tetarasy, expectans Constantinum Principem cum sua acie.

42. Constantinus Princeps numerabat in Exercitu suo 8000 hominum. In planitie cum exirent provocatores Tartarici ante exercitum post Bahluy, nullus ex parte adversa prodiit excursor. Explodebant tormenta identidem. Tormenta erant bona et magna, quae Stephanus Georgius Princeps curaverat fieri [illegible]. Explosiones tormentorum, tam erant bonae, ut non solum obturassent [illegible], sed neque sonitus globorum audiretur. Putabant quod solo boatu tormentorum terrefient Tartari. Sed non terretur hostis sonitu, ubi non videt mortem.

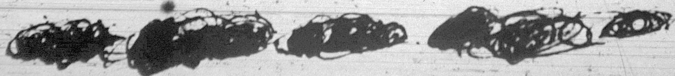
43. Ut pervenit ad Bahluy Exercitus Constantini Principis, statim inceperunt transire fluvium. Videns Jel Agasy, quod volunt transire fluvium, posuit unum Tartarum senem in tumulo, qui est ulterius a loco in quo stabat Exercitus Tartaricus prope Monasterium Principis Aaron, ad Czyrile, instruens illum, ut, quando videbit ascendere Exercitum Constantini Principis ripam in margine Tetarasy, in montem, obverteret se ter in circulum in illo tumulo. Et ita fecit Tartarus. Jel Agasy ut vidit signum a Tartaro factum in tumulo, ipse in persona sua, ubi se posuerat, quem totus secutus est Exercitus inclamando Hala, Hala, Hala. Barabani et Semeni omnes exploserunt sclopeta, explosa sunt et tormenta. Ad

boatum

***Imagine 18.** Pt. 21.42.1 Bahłuy și 43 Bahułuy și Hała*

28. Barones post mortem Stephanicae Principis elege-
runt Cyriacum Drakon Russettum qui postea fuit Princeps
Moldaviae, cui addiderunt Alexandrum Roseanum Mareschal-
cum, et simul miserunt citatis postibus ad Imperium
Significando mortem Stephanicae Principis, tum ut fuerat
Supplex postulatum pro constituendo Principe ex Patria
oriundo tum ut ~~immiserent~~ proponerent statim Dabizam Judicem
Magnum. Sed non omnes asserterant in Dabizam
Judicem. Alii, detorquebant alio. quos transeo cum cala-
mo detestatam memoriam eorum. Corpus Stephanicae
Principis, acceperunt Barones, et iverunt cum illo in Supe-
riores partes penes Tyram, ex illa parte, et trajicientes Ty-
ram ad Bytakem, venerunt Jassios, sepelierunt in
Monasterio, quod est ex meo aedificatum a Parente meo
Basilio Principe. Quod Monasterium vocatur Nomine
Trium Sanctorum.

Finis et
Laus Deo.

Imagine 19. *Pt. 22.28.explicit*

cadere, nec Te absente stare debebat: Te integro 4
illa imminuta; Te avulso illa divisa est.

Abductus es, è Provincia o Princeps!
illico conjurata in nos mala caterratim irruerunt.
Hac deinceps iter bellis erat. Cædes, rapinas, captivi:
tates, pestem, famem, diluvia, incendia, quis enu:
merare poterit? Ipsa elementa in nos conspirasse
visa sunt, quasi tuam ulciscerentur injuriam. Tanta
est Regnorum cum suis Regibus mutua necessitudo, ut
Fortunas et Calamitates partiantur ad invicem;
ut quandoque eodem claudantur tumulô. Addito Epi:
graphe: Hic jacet cum Rege.

Amissas eâ tempestate opes, direptosque
Domus Tuæ Splendores, si computem: Jactura
quidem ingens; sed tantum Fortuna tibi adimere,
quantum dare poterat: quæ quantô Sublimitate
animi tui inferiora sunt, tanto magis contemnenda
esse demonstras; verè et frui prosperis et adversa
ægrô animô ferre eruditus. Aurum Argentumque
hoc unicô Tibi gratum, ut illô egenorum miseri:
as sublevares, atque in eruditos homines (: quorum
Tu Pater et Princeps :) largireris: diem et
horam perdidisse ratus, cum Tito, quâ bene non
feceris. Omnia largiris in omnes ipse, solâ
Scientiarum contentus opulentia ac beatitudine.
O eximium magnanimæ liberalitatis specimen.

Sed:

ISBN: 978-606-37-1049-0